

ISTORIA BUCOVINEI PERSPECTIVE ȘI INTERPRETĂRI

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL „BUCOVINA” – RĂDĂUȚI

ISTORIA BUCOVINEI
PERSPECTIVE ȘI INTERPREȚĂRI

Volum dedicat împlinirii a 30 de ani de la înființarea
Institutului „Bucovina”

Cuvânt-înainte de Marian Olaru, Ediție îngrijită de Rodica Jugrin
și Marian Olaru, Indice de nume de Rodica Jugrin

Editura Universității „Ștefan cel Mare”

Suceava - 2022

Referenți științifici: Prof. univ. dr. Florin PINTESCU
Lector univ. dr. Vlad GAFIȚA

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Istoria Bucovinei : perspective și interpretări : volum dedicat împlinirii a 30 de ani de la înființarea Institutului "Bucovina" / cuv. înainte de Marian Olaru ; ed. îngrijită de Rodica Jugrin și Marian Olaru ; indice de nume de Rodica Jugrin. - Suceava : Editura Universității "Ștefan cel Mare", 2022

Conține bibliografie

ISBN 978-973-666-738-1

I. Olaru, Marian (pref.; ed.)

II. Jugrin, Rodica (ed. ; index)

94

Sponsori: POWERTRACE SRL
MARGIVET SRL
DORIN VATAMAN

Tehnoredactori: Raluca-Irina Muscă, Cristian-Alexandru Boghian,
Carol-Alexandru Mohr
Coperta: Raluca-Irina Muscă

Bun de tipar: 10. 08. 2022

CUPRINS

<i>Institutul Național „Bucovina” la marcant ceas aniversar (Acad. Victor Spinei)</i>	7
<i>Cuvânt-înainte (Marian Olaru)</i>	9
<i>Institutul Bucovina – 30 de ani de activitate (Rodica Jugrin)</i>	11
<i>Notă asupra ediției (Rodica Jugrin)</i>	25

Bucovina – imagini și perspective

<i>Austria și Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea.</i>	
<i>Politică de anexiune sau misiune civilizatoare? (Gheorghe Platon)</i>	28
<i>Modelul Bucovinei (Radu Grigorovici)</i>	39
<i>Die multikulturelle Bukowina als Vermächtnis betrachtet (Ortfried Kotzian)</i>	51
<i>Bucovina și complexul provinciei (Mircea A. Diaconu)</i>	57
<i>Eminescu și Bucovina (Dimitrie Vatamaniuc)</i>	63
<i>Bucovina în universul toponimiei central-europene (Vasile I. Schipor)</i>	75

Administrație

<i>„Jurământul Bucovinei” față de Austria în anul 1777 (Mircea Pahomi)</i>	92
<i>Considerații privind administrația austriacă în Bucovina în perioada prepașoptistă (Ștefan Purici)</i>	99
<i>Die administration der Bukowina während ihrer selbständigkeit (Otto-Friedrich Hallabrin)</i>	109

Populație

<i>Studiu comparativ al recensământurilor populației Bucovinei din anii 1772, 1774 și 1775 (Radu Grigorovici)</i>	122
<i>Procese etnodemografice în Bucovina, în timpul administrației militare (1775–1786) (Constantin Ungureanu)</i>	162
<i>Boieri și mazili – nobili bucovineni (Mircea Pahomi)</i>	175
<i>Colonizări și imigrări în Bucovina între anii 1775–1848 (Ștefan Purici)</i>	187
<i>Studiu critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei (Radu Grigorovici)</i>	199

Etnii

<i>Evreii din Bucovina în perioada 1774–1786 (Eugen Glück)</i>	224
<i>Durch Volksbildung zur Volksidentität: Bildungsbestrebungen der Czernowitzer Ruthenen vor dem Hintergrund der wechselwirkungen mit den Nachbarkulturen im 19. Jahrhundert (Tetyana Kloubert)</i>	251

<i>Minoritatea polonă din Bucovina</i> (Daniel Hrenciuc)	261
--	-----

Societate și economie

<i>Considerații privind dezvoltarea economică a Bucovinei. Hutele Bucovinei</i> (Ovidiu Bătă) ...	276
<i>Bolnițe, lazarete și spitale. Considerații asupra instituțiilor medico-sanitare din Bucovina în prima jumătate a secolului al XIX-lea</i> (Harieta Mareci-Sabol)	287

Elite

<i>Decretul împăratului Iosif al II-lea, din 14 martie 1787, privitor la înnobilările boierilor și mazililor din Bucovina</i> (Arcadie Bodale).....	306
<i>Elita românilor din Bucovina anilor 1775–1862</i> (Mihai Iacobescu).....	316
<i>Rolul familiei Hurmuzachi în procesul de modernizare a societății românești din Bucovina secolului al XIX-lea</i> (Ilie Luceac)	328
<i>Der österreichische Reichsrat und die Abgeordneten aus der Bukowina von 1861 bis 1918</i> (Otto-Friedrich Hallabrin)	332

Mediul asociativ

<i>Societatea pentru Cultura și Literatura Română din Bucovina în perioada habsburgică</i> (Mircea Irimescu).....	350
<i>Membrii Societății Academice „Junimea” din Cernăuți</i> (Anghel Popa).....	361
<i>Doamnele române din Bucovina: elitism, filantropism, militantism (1891–1918)</i> (Harieta Mareci-Sabol).....	391

Conflicte și soluții

<i>Revoluția de la 1848–1849 în Bucovina. Particularități. Revendicări. Consecințe</i> (Mihai Iacobescu).....	402
<i>Obținerea autonomiei Bucovinei în dezbaterile elitei multietnice provinciale (1848–1861)</i> (Mihai-Ștefan Ceaușu).....	407
<i>Români bucovineni refugiați în România în timpul Primului Război Mondial în documente austriece</i> (Ligia-Maria Fodor)	417
<i>Bucovina în Primul Război Mondial (1914–1918)</i> (Marian Olaru).....	436
<i>Unele precizări cu privire la revenirea Bucovinei la România</i> (Pavel Țuguș)	463
<i>Unirea Bucovinei: idealuri și proiecte în context intern și internațional</i> (Ștefan Purici).....	470

Cultură și spiritualitate

<i>Schituri și biserici din Ținutul Cernăuți</i> (Mircea Pahomi)	490
<i>Presă și cenzură în Monarhia Habsburgică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i> (Ștefănița-Mihaela Ungureanu).....	502
<i>Valorificarea culturii populare în Bucovina între 1850 și 1900</i> (Elena Pascaniuc).....	509

<i>Sistemul de învățământ din Bucovina la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea</i> (Constantin Ungureanu)	521
--	-----

Bucovina de după Bucovina

<i>Relațiile dintre societățile studențești române și germane de la Universitatea din Cernăuți ca model de înțelegere interetnică (1875–1938)</i> (Vladimir Trebici)	542
<i>De la Dieta Bucovinei la Parlamentul de la București (1918–1940)</i> (Ștefan Purici)	546
<i>Considerații privind evoluția Universității din Cernăuți în perioada interbelică</i> (Rodica Jugrin)	558
Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii	576
Indice de nume	579

INSTITUTUL NAȚIONAL „BUCOVINA” LA MARCANT CEAS ANIVERSAR

ACAD. VICTOR SPINEI

Arealul nord-vestic al spațiului carpato-nistriean a avut un destin nu mai puțin învolburat comparativ cu acela al celorlalte regiuni în care comunitățile românești au fost disipate de-a lungul vremurilor. Armonia reliefului și farmecul peisagistic i-au conferit atractivitate, iar ansamblul ambiental a fost în mod fericit completat de elementul antropic la care au precumpănit statornic tenacitatea, verticalitatea și reverența pentru valorile tradiționale. Nu de puține ori teritoriile ce aveau să dobândească numele de Bucovina au fost perturbate de ingerințele unor grupări alogene interesate să le destabilizeze sau să le aservească, ceea ce le-a distorsionat armonia și cursul evolutiv firesc. Dincolo de simpla prezentare a conturului adesea nebulos al realităților revoluate – flexibile sau imuabile –, responsabilitatea reprezentanților cîinului istoricilor este de a le devoala, cântări și explica cu acuitate și nepărtinire.

Trecutul Bucovinei – spațiu de convergență al unor structuri etnico-demografice și culturale diverse, cu salba sa de mirifice ctitorii ecleziastice, unde s-a înfiripat statul românesc de sine stătător al Moldovei, devenit țintă a intereselor unor forțe politice cu neostoite aspirații de achiziții teritoriale – a beneficiat de prospectări docte cu propensiuni multidisciplinare din partea exponenților diverselor cercuri istoriografice, de aici rezultând studii cu temeinică armătură analitică, dar care au generat uneori și incongruențe de opinii, controverse și dezbateri animate, mai cu seamă atunci când interpretările expuse au fost înfrâurite de poziționări cu eșafodaj partizanal.

Amplificarea arealului prospectărilor conduce de regulă la clarificări ale aspectelor litigioase, dar, pe de altă parte, detectează perceptibil secvențe ale trecutului mai îndepărtat sau mai apropiat rămase într-un con de umbră, ce își așteaptă deslușiri și aprofundări, spre a le conferi comprehensibilitate. Aceasta a și fost rațiunea ctitoririi în urmă cu trei decenii a Centrului de Studii „Bucovina” din Rădăuți (ridicat ulterior la rangul de Institut Național), fruct al inițiativelor unor personalități academice de vază, precum Radu Grigorovici, Vladimir Trebici, Cristofor Simionescu, Dimitrie Vatamaniuc ș.a., ale căror demersuri s-au bucurat de sufragiile unor numeroși specialiști din țară și din jumătatea nordică a Bucovinei.

Relevanța aspectelor de ordin cultural și particularitățile destinului său istoric, care conferă o anumită individualitate spațiului bucovinean, fuseseră reperate cu acuitate și în mediile intelectuale din alte centre, ceea ce s-a soldat cu crearea unor instituții de cercetări cu profil apropiat lăcașului rădăuțean la Augsburg, în Bavaria, și la Cernăuți, vechea metropolă a Bucovinei, fiecare dintre ele cu interese și perspective proprii de abordare a materialului faptic. Colaborarea apropiată cu cele două instituții, prin inițierea unor proiecte bilaterale de cercetare, organizarea periodică de manifestări științifice comune, schimburi active de publicații etc., demarate cu aplomb încă de la fondare, ar putea deveni și mai dinamică, cu profiturile de rigoare, în perspectiva unui sprijin mai consistent venit din partea forurilor tutelare.

Scrutând traseul existențial al instituției, chiar dacă în momentele aniversare precumpănește reliefaarea succeselor și se escamotează neîmplinirile, nu se pot tăgădăui ambiguitățile legislative legate de statutul său organizatoric, ca și incongruențele măsurilor adoptate cu mulți ani în urmă de conducerea Academiei Române, de Filiala sa din Iași și de autoritățile administrative și universitare din județul Suceava. În pofida acestor disfuncționalități, al personalului restrâns și al resurselor financiare limitate disponibile, colectivul Centrului/Institutului de la Rădăuți și-a îndeplinit cu rigoare obligațiile profesionale, aspirând la un standard ridicat al productivității. Nu și-a putut fructifica din păcate câteva din proiectele enciclopedice de anvergură, care reclamau colective mari, cu disponibilități multidisciplinare și fonduri generoase, în condițiile în care investițiile guvernamentale în sfera cercetării științifice ating de mai multe decenii o treaptă deplorabilă, care ne situează într-un palier periferic între țările din Uniunea Europeană. Osatura tematică echilibrată și riguroasă a acestor proiecte le recomandă din plin materializarea atunci când se vor profila condiții propice.

Între meritele de neignorat ale colectivului Institutului Național de la Rădăuți se cuvine a fi evidențiat nivelul ridicat al periodicului pe care îl editează în regim bianual la Editura Academiei Române, „Analele Bucovinei”, etalând un sumar de largă varietate, cu contribuții originale, bine

documentate, ce vizează deopotrivă aspecte zonale și generale, rod al travaliului specialiștilor bucovineni, dar și de pe alte meridiane, o carte de vizită cu adevărat respectabilă. Prestigiul publicației este potențat și de periodicitatea cadențată a apariției, grație perseverenței impuse de cel dintâi redactor-șef al ei, Dimitrie Vatamaniuc, perpetuată cu scrupulozitate de succesorul său de astăzi, atât la editarea revistei, cât și la direcția Institutului, dr. Marian Olaru.

Același profil mozaicat întrunește și prezentul volum, care reunește un florilegiu de studii sintetice ale membrilor colectivului Institutului din Rădăuți și ale colaboratorilor săi cei mai fideli, selectate din diverse numere ale „Analelor Bucovinei”, abordând o paletă problematică complexă, ce decriptează în esență și obiectivele perene ale instituției.

În ceea ce ne privește, considerăm că ar fi benefic ca Institutul să-și dreneze mai persuasiv preocupările în direcția colectării și valorificării amplelor fonduri documentare inedite, disipate în special în arhivele vieneze și din centrele din nord-vestul Ucrainei, ce oglindesc aspecte multifacetate ale realităților apuse, de natură să proiecteze imagini mai puțin mediatizate ale fenomenelor și evenimentelor specifice arealului bucovinean. Asemenea deziderate nu au însă șanse de concretizare fără o sporire consistentă a corpului de cercetare, a pregătirii riguroase a acestuia, prin stimularea dexterităților lingvistice (ilustrul moralist La Bruyère pretindea în secolul al XVII-lea că „limbile sunt cheile și porțile științei”) și specializărilor în domeniul paleografiei, diplomatice, epigrafiei, heraldicii, numismatiei etc., concomitent cu asigurarea condițiilor adecvate de muncă, ale cărei performanțe depind nu numai de harul și determinarea angajaților.

La ceas aniversar, în freamătul tumultuos al vremurilor pe care le trăim, adresăm din partea Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române calde urări de noi împliniri pe plan științific și un orizont temporal cât mai prelung colegilor de la Institutul Național „Bucovina”, asigurându-i de întreaga noastră prețuire.

CUVÂNT-ÎNAINTE

MARIAN OLARU

Centrul de Studii „Bucovina” s-a înființat în adunarea solemnă a Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina din 6 septembrie 1992. Hotărârea Guvernului României nr. 702, din 14 decembrie 1993, oficializează înființarea Centrului sub denumirea de Centrul pentru Studiarea Problemelor Bucovinei, funcționând în subordinea Academiei Române, ca unitate de cercetare fundamentală și avansată, având ca obiect de activitate elaborarea de studii privind istoria și cultura Bucovinei. Hotărârea de Guvern nr. 743, din 24 decembrie 1993, stabilește organigrama institutului – posturi finanțate și compartimente. Prin Hotărârea de Guvern nr. 102/31 ianuarie 2007, instituția obține personalitate juridică și funcționează sub denumirea de Institutul „Bucovina”.

Centrul de Studii „Bucovina” era o replică românească la înființarea Institutului „Bukowina” (Augsburg, 1988) și a Centrului de Cercetări privind Bucovina de pe lângă Universitatea „Yurii Fedkovich” (Cernăuți, 1992). Odată înființate, cele trei institute trebuiau să contribuie, cu forțele pe care le aveau, la scrierea unei istorii a Bucovinei. Conferințele științifice comune de la Augsburg, Rădăuți și Cernăuți, organizate în primul deceniu de după căderea zidului Berlinului, au avut menirea de a cimentea legăturile științifice dintre cele trei institute, care porneau la drum cu obiective diferite de cercetare (așa cum fuseseră acestea fixate de întemeietori), dar și cu metode și viziuni diferite de abordare a istoriei Bucovinei, în care se regăseau reverberațiile unor experiențe traumatizante ce au afectat spațiul est-european după cel de al Doilea Război Mondial – ocupații teritoriale, reconfigurarea hărților și granițelor statale, deportări, totalitarisme etc., cu influențe grave asupra multiculturalismului provinciei și a componenței etnice a fostei Bucovine.

Încă din anul înființării sale, Centrul de Studii „Bucovina” și-a asumat, în colaborare cu un colectiv compus din profesori din centrele universitare importante ale țării, cercetători, membri ai Academiei Române, elaborarea *Enciclopediei Bucovinei*, un proiect amplu și extrem de ambițios, întocmit în 1990 la inițiativa Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina. Acesta avea următoarea structură: **I. Istorie**; **II. Pământul** (1. Geografie; 2. Geologie; 3. Resurse naturale); **III. Oamenii** (1. Demografie generală; 2. Românii; 3. Rutenii/ucraïnenii; 4. Germanii; 5. Evreii; 6. Polonezii; 7. Lipovenii; 8. Alte neamuri); **IV. Economia** (1. Agricultură; 2. Creșterea animalelor; 3. Pădurile; 4. Industria și mineritul; 5. Transporturile și comunicațiile; 6. Industria casnică; 7. Alte activități economice); **V. Cultura** (1. Biserica Ortodoxă. Mitropolia. Fondul Religios Greco-Oriental. Învățământul teologic; 2. Celelalte confesiuni; 3. Învățământul; 4. Sănătatea publică; 5. Literatura și presa; 6. Muzica și teatrul; 7. Folclorul; 8. Alte arte; 9. Societăți culturale); **VI. Administrația și viața politică** (1. Administrația austriacă, 1775–1918; 2. Administrația românească, 1918–1940, 1941–1944; 3. Administrația sovietică, 1940–1941, 1944–1989; 4. Evoluția împărțirii administrative a Bucovinei; 5. Partidele politice); **VII. Bucovina în lumina dreptului istoric și internațional** (1. Anexarea din 1775; 2. Unirea Bucovinei cu România, 1918. Aspecte juridice și diplomatice; 3. Pactul Ribbentrop-Molotov și anexarea Bucovinei de Nord, 1940; 4. Legislația și dreptul; 5. Dreptul obișnuielnic în Bucovina); **VIII. Structura socială și etnică a Bucovinei. Probleme speciale** (1. Țăranii; 2. Răzeșii, mazilii și boierii; 3. Colonizarea și imigrările în perioada 1775–1918; 4. Emigrări din Bucovina până în 1914; 5. Colonizări, imigrări și deportări, 1940–1990; 6. Schimburi interetnice: căsătorii mixte, asimilări); **IX. Sate și orașe (monografii)**; **X. Personalități culturale și politice (monografii)**.

Primul volum al *Enciclopediei Bucovinei* era dedicat istoriei acestor ținuturi până la descălecat (1359). Cum realizarea acestuia nu a fost posibilă între 1992 și 1994 (deși a fost alcătuit un proiect și s-a format un colectiv cu cercetători din București, Iași, Chișinău, Suceava și Rădăuți), conducerea Centrului de Studii „Bucovina” a luat hotărârea, în 1994, de a publica periodicul științific „Analele Bucovinei”. Cu un parcurs jalonat de articolele unor membri ai Academiei Române, precum Gheorghe Platon, Vladimir Trebici, Ștefan Ștefănescu, Radu Grigorovici, Liviu Ionesi, Dimitrie Vatamaniuc, la care s-au adăugat și numele unor colaboratori valoroși din țară și de peste hotare – Alexandrina Cernov, Grigore Bostan, Radu Economu, George Muntean, Pavel Țugui, Mircea Grigoroviță, Ilie Luceac, Dinu Poștarencu ș.a., publicația „Analele Bucovinei” a ajuns astăzi la 58 de tomuri. Cu o apariție semestrială, periodicul științific al Institutului „Bucovina” publică studii și articole de istoria și

cultura Bucovinei, care acoperă temele cuprinse în proiectul *Enciclopediei Bucovinei* și însumează aproape 1400 de studii și articole publicate de-a lungul celor 28 de ani de existență.

Din anul 1996, Centrul de Studii „Bucovina” fondează colecția *Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii*, în cadrul căreia au apărut până acum 51 de lucrări, cu sprijinul Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, al Consiliului Județean Suceava, al Primăriei Rădăuți sau în regie proprie.

Institutul de la Rădăuți organizează, începând din anul 1993, sesiuni anuale proprii de referate și comunicări științifice, cu invitați din țară și străinătate, manifestări științifice interne, dedicate unor evenimente importante din istoria Bucovinei. În primii ani de activitate, Institutul a organizat două mari conferințe științifice internaționale („Bucovina. 1775–1862. Aspecte politice, sociale, culturale, economice și demografice”, 1996; „Procese politice, sociale, culturale și economice în Bucovina, 1861–1918. Aspecte edificatoare pentru o Europă unită?”, 2000), ale căror lucrări au fost tipărite în limbile română, germană și ucraineană într-un număr special al „Analelor Bucovinei” (1997) și în cel din anul 2002.

După 1989, efortul scrierii unei istorii a Bucovinei a devenit unul important și a intrat în preocuparea editurilor românești și străine. În 1991, la Editura Humanitas a fost publicată *Istoria Bucovinei*, lucrare scrisă de Ion Nistor; în 1993, la Editura Academiei Române a fost publicată lucrarea profesorului Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774–1862), *De la administrația militară la autonomia provincială*; în același an a fost tipărită, la Editura Didactică și Pedagogică, lucrarea lui N. Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775–1944)*. Acestea se adăugă unui număr important de lucrări editate/reeditate, pe aceeași tematică, din istoriografia română și străină, între semnatari amintindu-i pe: Nicolae Iorga, Dimitrie Onciul, Teodor Balan, Nicolai Grămadă, Isidor Ieșanu ș.a. În 1991, la Cernăuți, la Oblastipoligraf, a fost publicată lucrarea lui Arkadi Jukovsky, *Istoria Bukovyny*, în două volume, iar în 1993, în Germania, la Editura Harassowitz, apărea lucrarea lui Emanuel Turczynsky, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit. Zur Sozial- und Kulturgeschichte einer mitteleuropäisch geprägten Landschaft* (Studien der Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund – Band 14). Într-un efort de cuprindere a tuturor studiilor și articolelor privitoare la cultura și civilizația Bucovinei istorice, bucovineanul Erich Beck a publicat mai multe volume, care însumează peste 60 000 de articole bio-bibliografice, după cum urmează: *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina: Literatur bis zum Jahre 1965*, München, 1966 (378 p.); *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina: Literatur aus den Jahren 1966–1975*, Dortmund, 1985 (534 p.); *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina, 1976–1990*, Teil 1, Wiesbaden, 1999 (843 p.) și *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina, 1976–1990*, Teil 2, Wiesbaden, 2003 (632 p.). Pornind de la aceste volume, la care adăugăm numeroasele documente de arhivă – în marea lor majoritate inedite, aflate la Viena, Cernăuți, Chișinău și București –, putem spune că scrierea unei istorii a Bucovinei este circumstanțiată de eforturile istoricilor nu numai din România, ci și ale celor din spațiul cultural european și nord-american, unde se află urmașii celor care au plecat din provincie de la sfârșitul secolului al XIX-lea și până în prezent.

Având în vedere realizările științifice ale colectivului de cercetători de la Institutul „Bucovina” și faptul că, în cei 28 de ani de existență ai revistei „Analele Bucovinei”, au fost publicate studii și articole care acoperă în mare măsură tematica necesară alcătuirii unei istorii a Bucovinei, ne-am propus să înmănușăm aceste texte într-un volum aniversar, dedicat împlinirii a 30 de ani de la înființarea instituției academice de la Rădăuți. Lucrarea pe care o publicăm acum dorim să fie o etapă în realizarea unei istorii a Bucovinei, care să apară în preajma împlinirii a 250 de ani de la ocuparea părții septentrionale a Moldovei de către a Imperiului Habsburgic.

Volumul *Istoria Bucovinei în studii și articole* cuprinde texte care, în marea lor majoritate, au fost publicate, de-a lungul timpului, în „Analele Bucovinei”, unele au fost dezbătute în sesiuni științifice organizate de Institutul „Bucovina” și au intrat în fluxul științific internațional, contribuind la o mai bună cunoaștere a culturii și civilizației Bucovinei istorice. Unele teme privitoare la istoria economiei, istoria bisericii, istoria unora dintre grupurile etnice, a unor societăți studențești sau culturale, istoria mentalităților etc., care nu se regăsesc în acest volum, rămân în sarcina cercetărilor viitoare.

Centrul de Studii „Bucovina” s-a înființat în 6 septembrie 1992, în adunarea solemnă a Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, instituție bucovineană de prestigiu fondată în 1862 și reactivată în 1990. La acest eveniment au participat personalități ale vieții culturale și științifice românești, precum și reprezentanți ai autorităților locale: acad. Radu Grigorovici (vicepreședinte al Academiei Române), acad. Vladimir Trebici, acad. Cristofor I. Simionescu (președintele Filialei Iași a Academiei Române), Emanuel Diaconescu, m.c. al Academiei Române (rectorul Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava), prof. univ. dr. Mihai Iacobescu (Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava), cercet. șt. dr. Dimitrie Vatamaniuc, conf. univ. dr. Alexandrina Cernov și conf. univ. dr. Grigore C. Bostan (Universitatea din Cernăuți), Gavril Irimescu (directorul Serviciului Județean Suceava al Arhivelor Naționale), Emil Satco (directorul Bibliotecii Bucovinei „I. G. Sbiera” din Suceava), Nicolae Cârlan (Muzeul Bucovinei, Suceava), Mihai Patraș (deputat în Parlamentul Republicii Moldova), Daniel Catargiu (prefectul județului Suceava), Constantin Sofroni (președintele Consiliului Județean Suceava), Viorel Năsăudean (primarul orașului Rădăuți), Mircea Irimescu (președintele Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina), Marian Olaru (secretarul societății), Vasile Precup și Petru Bejenaru (membri în consiliul de conducere al societății), George Muntean (președintele filialei București a societății), George Galan (membru în comitetul de conducere al filialei București a societății), Serafim Fădor (Uniunea Românilor Bucovineni). Menirea acestei instituții era „de a umple un gol foarte mare, de o generație și ceva” în cercetarea istoriei Bucovinei (acad. Radu Grigorovici) și de a promova „valorile culturii și civilizației de aici, respectând adevărul prin cercetări fundamentale, concepute într-o viziune nouă, modernă”, cu sprijinul Filialei Iași a Academiei Române și a altor instituții de cercetare (acad. Cristofor Simionescu)¹.

Hotărârea Guvernului României nr. 702, din 14 decembrie 1993, privind avizarea înființării unor centre de cercetare științifică în subordinea Academiei Române, publicată în „Monitorul Oficial”, în 12 ianuarie 1994, oficializează înființarea Centrului, instituție cu personalitate juridică, sub denumirea de Centrul pentru Studiul Problemelor Bucovinei, cu sediul la Rădăuți, funcționând în subordinea Academiei Române, ca unitate de cercetare fundamentală și avansată, având ca obiect de activitate elaborarea de studii privind istoria și cultura Bucovinei (vezi Anexa 1). Hotărârea de Guvern nr. 743, din 24 decembrie 1993, publicată în „Monitorul Oficial”, în 12 ianuarie 1994, stabilește organizarea institutului pe posturi finanțate și compartimente (vezi Anexa 2). Schema de încadrare prevedea un director, șapte posturi de cercetare și două posturi administrative, însă trei posturi de cercetare și două posturi administrative au fost reținute de Filiala Iași a Academiei Române, în subordinea căreia se afla Centrul.

Precizăm că, la data înființării Centrului de Studii „Bucovina”, funcționau alte două institute care cercetau istoria și cultura Bucovinei, fiecare dintre ele cu o viziune proprie asupra provinciei: Bukovina Institut din Augsburg (1988) și Centrul Bucovinean de pe lângă Universitatea Națională „Jurii Fedkovič” din Cernăuți (1992), cu care instituția de la Rădăuți a stabilit relații de colaborare concretizate în organizarea unor reuniuni științifice internaționale. În aceste condiții, constituirea instituției rădăuțene sub egida Academiei Române era o replică românească la preocupările privitoare la Bucovina.

Pentru a asigura o bună desfășurare a activității de cercetare științifică s-a înființat, la inițiativa Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, cu sprijinul Filialei Iași a Academiei Române și al Consiliului Județean Suceava, Complexul Academic „Bucovina”². Acad. Cristofor I. Simionescu preciza, în Memoriul Biroului Filialei Iași a Academiei Române, adresat instituțiilor statului, că „răspunderea care revine Academiei Române în a dinamiza activitatea cultural-științifică în

¹ Apud Vasile I. Schipor, *Bucovina istorică. Studii și documente* (în continuare se va cita: Vasile I. Schipor, *Bucovina istorică...*), București, Editura Academiei Române, 2007, p. 51; Marian Olaru, „Istoricul unui proiect cultural și științific. 15 ani de la înființarea Centrului pentru Studiul Problemelor Bucovinei”, în „Analele Bucovinei”, anul XIX, nr. 2 (39), 2012, p. 457; D. Vatamaniuc, *Bucovina între Occident și Orient. Studii și documente*, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 25.

² Mircea Irimescu, „Complexul Academic «Bucovina»”, în „Analele Bucovinei”, anul I, nr. 2, 1994, p. 531.

această zonă a țării implică funcționarea unei case de creație și organizarea unor manifestări cu participare internațională, ca și prezența cvasipermanentă a unor savanți români și străini la Centrul pentru Studierea Problemelor Bucovinei și, respectiv, acțiuni de cercetare concertată a unităților din teritoriu³. Complexul academic cuprindea și alte două unități, Casa de Creație și Ateneul „Mihai Eminescu” din Gălănești, generoase din punct de vedere al spațiului și situate într-o zonă cu potențial turistic, unde se puteau organiza manifestări științifice de anvergură. Pentru a asigura funcționalitatea acestor unități în vederea dezvoltării unor programe științifice și culturale, în 15 februarie 1997 s-a încheiat Acordul între Academia Română – Filiala Iași și Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava privind colaborarea în domeniile culturii, învățământului și cercetării științifice. Cele două instituții se angajau să se informeze reciproc asupra manifestărilor științifice pe care aveau să le realizeze; să sprijine realizarea unor reuniuni științifice comune ale cercetătorilor și universitarilor; să facă schimburi de publicații, de rezultate ale cercetării științifice și de documentare; să contribuie împreună la conservarea și valorificarea fondului de carte existent la Ateneul „Mihai Eminescu” din Gălănești; să facă schimburi reciproce de specialiști pentru realizarea unui program comun de învățământ și cercetare; să organizeze manifestări științifice, cursuri de vară, cursuri de scurtă durată, conferințe publice; să organizeze manifestări cu participare internațională și să colaboreze în vederea sprijinirii elevilor și a studenților pentru efectuarea unor aplicații practice și cercetări științifice⁴.

Din cauza managementul defectuos și a lipsei de resurse financiare și de înțelegere a Filialei Iași a Academiei Române acest proiect al organizării Complexului Academic „Bucovina” nu a fost dus la bun sfârșit: Ateneul „Mihai Eminescu” din Gălănești a trecut în administrarea Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, iar Casa de Creație a rămas în subordinea Filialei Iași a Academiei Române. Centrul de Studii „Bucovina”, unitate distinctă în cadrul Complexului Academic Bucovina, a funcționat în subordinea Filialei Iași a Academiei Române, cu 8 posturi, având în componență următoarele secții: istorie; istorie literară, etnografie și folclor; geografie–geologie–resurse; biologie–ecologie–turism; lingvistică; studii economice complexe; istoria artelor și mentalităților. Director al instituției a fost desemnat, prin concurs, cercet. șt. dr. Dimitrie Vatamaniuc, cunoscut eminescolog, originar din Sucevița, care a fost și președintele consiliului științific, din care mai făceau parte: Vasile Precup (secretar științific onorific), acad. Vladimir Trebici, Emil Diaconescu, acad. Gheorghe Platon, Mircea Irimescu, Constantin Popescu, Ștefan Gorovei, Alexandru Țenchea, Radu Economu⁵.

Față de celelalte institute academice, Centrul de Studii „Bucovina” se situa pe o poziție aparte în cadrul Filialei Iași a Academiei Române: avea în componență mai multe sectoare de activitate, diferite ca profil și își avea sediul într-un orașel de provincie, departe de centrele științifice și marile biblioteci din țară. Schimbarea conducerii Filialei Iași, încheierea mandatului de secretar științific al acad. Gheorghe Platon, „unul dintre simpatizanții Bucovinei, mentor răbdător și sprijinitor al cercetătorilor rădăuțeni” și cel de președinte al acad. Cristofor I. Simionescu, „partenerul loial al echipei de academicieni și universitari bucovineni, care a susținut ideea înființării și dezvoltării Centrului de Studii «Bucovina» la Rădăuți”⁶, au influențat și evoluția instituției rădăuțene.

Anul 2007 a adus schimbări importante în ceea ce privește statutul Centrului de Studii „Bucovina”⁷. Ca urmare a unor inițiative provenite din medii științifice sucevene, care doreau, încă de

³ Apud Vasile I. Schipor, *op. cit.*, p. 52.

⁴ *Ibidem*, pp. 52–53; Marian Olaru, *op. cit.*, p. 460.

⁵ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 25.

⁶ Marian Olaru, *op. cit.*, p. 460.

⁷ Acestea au survenit și ca urmare a demersurilor directorului instituției, Marian Olaru și a secretarului științific, Vasile I. Schipor, care au prezentat Prezidiului Academiei Române, prin referatul nr. 120/9 august 2005, strategia proprie de dezvoltare durabilă, solicitând aprobarea pentru: – transformarea Centrului în Institut, cu personalitate juridică; – păstrarea obiectului de activitate prevăzut prin H.G. nr. 743/24 decembrie 1994; – continuarea activității de cercetare în subordinea Academiei Române; – păstrarea autonomiei academice în funcționarea institutului, precum și în activitatea de cercetare științifică; – întărirea instituției, în vederea creșterii contribuției sale în lumea științifică regională și internațională, prin angajarea cu prioritate a tinerilor, care să aibă activitatea de bază în instituție; – susținerea financiară a activității de creștere durabilă, prin aprobarea unor sume minime, indispensabile pentru realizarea programelor și proiectelor de cercetare aprobate, la standarde ale competiției științifice contemporane; – consolidarea colaborării cu românii din regiunea Cernăuți și, în mod deosebit, cu Catedra de Filologie Clasică a Universității de Stat „J. Fedkovič”; – lărgirea ariei de colaborare, pe bază de parteneriat, prin atragerea de noi colaboratori interesați: institute ale Academiei Române, universități din România, institute din Austria, Germania, Israel, S.U.A. care au ca domeniu de activitate Bucovina, ca „model cultural european”; – sprijinirea cercetătorilor bucovineni pentru obținerea de stagii de documentare la Viena, München, Cernăuți, în vederea realizării proiectelor proprii de cercetare și pentru acomodarea lor cu realitățile și exigențele cercetării europene de astăzi și de

la înființarea acestei instituții, mutarea centrului în municipiul reședință de județ, deoarece acesta găzduia importante instituții de cultură și avea „o resursă umană cu potențial științific confirmat” (Marian Olaru), acad. Eugen Simion, președintele Academiei Române, a răspuns demersurilor de transformare a Centrului de Studii „Bucovina” în Institutul „Bucovina” și mutarea acestuia la Suceava. A existat și o altă propunere de reorganizare, care avea în vedere unirea instituției rădăuțene cu Complexul Muzeal „Mihai Eminescu” din Ipotești, însă aceasta nu s-a finalizat pentru că: cele două instituții desfășurau activități diferite și aveau subordonări diferite – Academia Română și Ministerul Culturii și Cultelor; numărul mare de muzeografi, specialiști în conservare și personalul auxiliar de la instituția muzeală din Ipotești; distanța mare dintre cele două unități; riscul dispariției numelui Bucovina din titlatura noii instituții, care fi trebuit să se numească Complexul Academic al Moldovei de Sus. În *Nota de fundamentare* a Hotărârii de Guvern nr. 102/31 ianuarie 2007, semnată de ministrul Culturii, Adrian Iorgulescu, se precizează că „Academia Română, instituție de interes public național, cel mai înalt for de consacrare științifică și culturală a țării, având ca obiectiv principal cercetarea fundamentală și avansată în domenii importante, solicită reorganizarea Centrului pentru Studiarea Problemelor Bucovinei în Institut. Prin aceasta se creează un cadru adecvat realizării și actualizării obiectivelor activității sale de interes național, precum și demersurilor de cooperare promovate de Academia de Științe a Austriei din Viena, colaborării cu Academia de Științe din Ucraina, în beneficiul cercetării științifice românești privind istoria și cultura Bucovinei [...]. Unitate a sistemului de cercetare fundamentală, Centrul pentru Studiarea Problemelor Bucovinei a fost înființat prin Hotărârea Guvernului nr. 743/1993 ca instituție publică, cu personalitate juridică, în subordinea Academiei Române, pentru elaborarea studiilor românești contemporane de interes național asupra istoriei zonei de nord a țării. Pentru aceasta, are în componență sectoare de activitate diferite ca profil, cum sunt: istorie, istorie literară, etnografie și folclor, geografie–geologie–resurse; biologie–ecologie–turism; lingvistică; studii economice complexe; istoria artelor și mentalităților, toate acestea gândite din perspectiva unei culturi instituționale a dezvoltării. Bucovina a fost considerată un model de conviețuire interetnică, iar cercetarea interdisciplinară înțeleasă din perspectiva diverselor limbi și civilizații creează pentru viitorul Institut posibilitatea promovării unei noi deschideri. În acest context, președintele Academiei de Științe a Austriei și-a manifestat dorința de a iniția și dezvolta cercetarea transfrontalieră în colaborare cu Institutul «Bucovina» pe teme științifice, comune, de mare interes și pentru cercetarea istorică românească. Cu privire la dimensiunea proiectului este edificator că, pentru coordonarea acestuia, a fost propus prof. M. Metzeltin, membru al Academiei de Științe Austriece și membru de onoare al Academiei Române. Acțiunile de cooperare, pe teme de interes istoric comun, cu Bukowina Institut din Augsburg, colaborarea cu structuri academice din Austria, Ucraina și alte state, necesită permanentizarea unor relații la același nivel care, potrivit art. 3 alin 5 din Legea nr. 752/2001 privind organizarea și funcționarea Academiei Române, cu modificările și completările ulterioare, pot fi stabilite direct numai de o unitate cu statut de institut de cercetare al Academiei Române, ceea ce, în prezent, actualul Centru nu poate realiza. Și pe plan intern, realizarea temelor de cercetare specifice zonei istorice impune amplificarea, în aceleași condiții, a activității de colaborare științifică cu Universitatea «Ștefan cel Mare» din Suceava și cu alte structuri universitare. Având în vedere importanța și unicitatea obiectului de activitate pentru știința națională, extinderea domeniilor de studiu, realizările științifice importante, nevoia de sporire a nivelului de relații și a gradului de reprezentativitate, prin prezenta hotărâre se prevede ca Centrul pentru Studiarea Problemelor Bucovinei să se reorganizeze în Institutul «Bucovina», cu sediul în Suceava, str. Universității nr. 13, județul Suceava, fără suplimentare de posturi. Față de cele prezentate, prin prezentul act normativ se prevede înființarea Institutului «Bucovina», prin reorganizarea Centrului pentru Studiarea Problemelor

perspectivă; – întărirea activității de colaborare între bibliotecile proprii de cercetare ale institutelor Academiei Române din cadrul Filialei Iași, precum și din țară (schimb și împrumut interbibliotecar, proiecte și activități comune); – dotarea instituției cu aparatură și mijloace moderne, performante, de cercetare; – eficientizarea activității proprii prin generalizarea experienței academice avansate (cercetarea științifică sistematică în echipă, apropierea de exigențele managementului de proiect, stimularea creativității, a inițiativelor și a responsabilității individuale integrate, îmbunătățirea capacităților și instrumentelor de autoevaluare și evaluare continuă).

Bucovinei. Consiliul Legislativ a avizat favorabil proiectul de hotărâre, prin avizul nr. 12, din 5 ianuarie 2007⁸.

Însă reorganizarea instituției rădăuțene nu a urmat direcția stabilită de acad. Eugen Simion (Hotărârea de Guvern nr. 102/31 ianuarie 2007 a fost redactată fără a respecta termenii avizului ministrului Culturii), inițiatorul proiectului de transformare a centrului într-un „institut european, cu un program vast (de la studiul juridic și administrativ, până la cercetările de antropologie culturală), coordonat de două academii și cu cercetători din mai multe țări [...], o premieră în această parte europeană⁹. Proiectul de reorganizare a Centrului de Studii „Bucovina” și mutarea acestuia la Suceava a fost susținut și de unii dintre cercetătorii rădăuțeni, însă „schimbarea de optică [...] a survenit în momentul în care autoritățile municipale și județene din Suceava manifestau aceeași «grijă» față de amintitul proiect ca și cele din Rădăuți. Fiecare și-ar fi dorit instituția amintită doar ca pe un accesoriu de recuzită și fără obligații¹⁰.

Așadar, prin Hotărârea de Guvern nr. 102/31 ianuarie 2007 (vezi Anexa 3), publicată în „Monitorul Oficial”, în 9 februarie 2007, instituția obține personalitate juridică și funcționează sub denumirea de Institutul „Bucovina”, „unitate de cercetare fundamentală și de cercetări avansate”, aflată în subordonarea directă a Academiei Române, având ca obiect de activitate „elaborarea de studii și cercetări asupra istoriei și culturii Bucovinei, prin secțiile proprii de istorie, literatură, folclor și științele naturii, precum și prin dezvoltarea parteneriatului și colaborării interne și internaționale”; număr maxim de posturi – 10, inclusiv directorul; sediul social: Suceava; sediul de cercetare: Rădăuți. Institutul își desfășoară activitatea într-un imobil administrat de Colegiul Național „Eudoxiu Hurmuzachi”, pe bază de contract de închiriere¹¹.

Compartimentul de cercetare științifică al Institutului „Bucovina” cuprinde 8 norme, după cum urmează: 1) istorie: doi cercetători cu normă întreagă și activitatea de bază în instituție și doi cercetători cu jumătate de normă, angajați prin cumul pe durată nedeterminată; 2) istorie literară, etnografie și folclor: doi cercetători cu normă întreagă și activitate de bază în instituție; 3) științele naturii: un cercetător cu normă întreagă și activitatea de bază în instituție. În organigrama Institutului se mai află: o normă de contabil-șef; o normă de bibliotecar. Din colectivul instituției fac parte: dr. Marian Olaru – director; dr. Rodica Jugrin – secretar științific; dr. Ștefănița-Mihaela Ungureanu, dr. Harieta Mareci-Sabol, drd. Elena Pascaniuc, dr. Ștefan Purici, dr. Ovidiu Bătă, dr. Carol-Alexandru Mohr, dr. Cristian-Alexandru Boghian, Liliana-Carmen Cusiuc (contabil-șef) și Raluca-Irina Muscă (bibliotecar și cu atribuții de secretariat). Alături de aceștia, de-a lungul timpului și-au desfășurat activitatea în institut: Vasile I. Schipor (secretar științific în perioada 1995–2018 și secretar de redacție al periodicului „Analele Bucovinei” între anii 1994 și 2018), Dragoș Cusiuc, Georgeta Istrătoaie, Iulia Brânză, Sorin Trelea, Liliana Arancuteanu, Mariana Pâslaru. Dintre cercetătorii asociați îi amintim pe: Alexandrina Cernov, m.o. al Academiei Române, Vasile Tărășeanu, m.o. al Academiei Române, Eugen Patraș și Petru Bejenaru.

Având ca obiect de activitate „aprofundarea și extinderea cercetărilor științifice consacrate Bucovinei”, instituția și-a propus, încă de la înființare, așa cum sublinia directorul acesteia, Dimitrie Vatamaniuc, realizarea următoarelor obiective: 1) Să retipărească lucrările fundamentale privitoare la Bucovina, îndeosebi germane, publicate în cursul anilor; 2) Să constituie un fond documentar, prin colectarea monografiilor despre localități, documente diferite și chiar arhive în păstrarea unor familii; 3) Să inventarieze și să valorifice colecțiile de artă și tehnică populară, numismatică; 4) Să constituie o arhivă de folclor prin înregistrări în teren¹². Proiectele multianuale de cercetare științifică derulate în cadrul institutului se desfășoară în cadrul a două programe: *Documenta Bucovinae Historica* și *Bucovina și bucovinenii în istorie*. Aceste proiecte sunt axate pe următoarele direcții tematice principale: 1) Politică și emancipare națională în Bucovina (1775–1918); 2) Caracteristicile procesului de reintegrare a provinciei în spațiul etno-cultural românesc; 3) Procesul de comunizare a Bucovinei. Consecințe economice, social-politice și populaționale; 4) Bucovinenii și exilul creator; 5)

⁸ Marian Olaru, *op. cit.*, p. 462.

⁹ Eugen Simion, „Institutul «Bucovina». Eșecul unui proiect de anvergură”, în „Ziua”, anul XIII, 9–10 iunie 2007, p. 6.

¹⁰ Marian Olaru, *op. cit.*, p. 463.

¹¹ Solicitățile conducerii instituției, adresate Academiei Române și autorităților locale, de a obține un sediu propriu pentru Institutul „Bucovina” nu au primit un răspuns pozitiv.

¹² D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 26.

Evoluția și particularitățile fenomenului literar din Bucovina istorică; 6) Problematika presei din Bucovina istorică de la începuturi până în prezent; 7) Familii vechi din Bucovina. Memorie și conștiință genealogică; 8) Caracteristicile etno-folclorice ale zonei Rădăuților; 9) Rezervațiile naturale din spațiul bucovinean; 10) Istoricul cercetărilor geologice și al exploatării resurselor din Bucovina.

Încă din anul înființării sale, Centrul de Studii „Bucovina” și-a asumat, în colaborare cu un colectiv compus din profesori din centrele universitare importante ale țării, cercetători, membri ai Academiei Române, elaborarea *Enciclopediei Bucovinei*, organizată în zece volume, un proiect amplu, întocmit în 1990 la inițiativa Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina. Acad. Vladimir Trebici și-a asumat răspunderea de a întocmi proiectul acestei lucrări de importanță națională, argumentul principal fiind acela că „Bucovina face obiectul diferitelor cărți, monografii, broșuri de propagandă, toate editate și difuzate în străinătate, în care cel mai adesea adevărul istoric este falsificat. Este timpul ca românii să elaboreze o lucrare științifică importantă, care să înfățișeze obiectiv Bucovina sub toate aspectele”¹³. Prezentarea publică a proiectului și organizarea colectivelor de lucru pentru editarea unei *Enciclopedii a Bucovinei* au avut loc în cadrul unei consfătuiri organizate de către Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina la Suceava, în 23 martie 1991¹⁴.

Proiectul *Enciclopediei Bucovinei* a fost alcătuit cu următoarea structură, organizată în zece capitole: I. **Istoria**; II. **Pământul** (1. Geografie; 2. Geologie; 3. Resurse naturale); III. **Oamenii** (1. Demografie generală; 2. Românii; 3. Ucrainenii (rutenii); 4. Germanii; 5. Evreii; 6. Polonezii; 7. Rușii lipoveni; 8. Alte neamuri); IV. **Economia** (1. Agricultură; 2. Creșterea animalelor; 3. Pădurile; 4. Industria și mineritul; 5. Transporturile și comunicațiile; 6. Industria casnică; 7. Alte activități economice); V. **Cultura** (1. Biserica ortodoxă: Mitropolia; Fondul religios ortodox; Învățământul teologic; 2. Celelalte confesiuni; 3. Învățământul; 4. Sănătatea publică; 5. Literatura și presa; 6. Muzica și teatrul; 7. Folclorul; 8. Alte arte; 9. Societăți culturale); VI. **Administrația și viața politică** (1. Administrația austriacă (1775–1918); 2. Administrația românească (1918–1940); (1941–1944); 3. Administrația sovietică (1940–1990); 4. Evoluția împărții administrative a Bucovinei; 5. Partide politice); VII. **Bucovina în lumina dreptului istoric și internațional** (1. Anexarea din 1775; 2. Unirea Bucovinei cu România (1918). Aspecte juridice și diplomatice; 3. Pactul Ribbentrop-Molotov și anexarea Bucovinei de Nord (1940); 4. Legislația și dreptul; 5. Dreptul „obișnuielnic” în Bucovina); VIII. **Structura socială și etnică a Bucovinei** (1. Țăranii; 2. Răzeșii, mazilii și boierii; 3. Colonizarea și imigrările în perioada 1775–1918; 4. Emigrări din Bucovina (până în 1914); 5. Colonizări, imigrări și deportări (1940–1990); 6. Schimburi interetnice: căsătorii mixte, asimilări); IX. **Sate și orașe (monografii)**; X. **Personalități culturale și politice (monografii)**. Pentru realizarea acestui amplu proiect științific a fost alcătuit un colectiv format din 65 de consultanți și autori cu contribuții importante privitoare la istoria Bucovinei¹⁵, care dețineau documente, manuscrise, genealogii, monografii de sate, amintiri istorice. Coordonarea activității de elaborare și editare a *Enciclopediei Bucovinei* urma să fie asigurată de către un comitet și un secretariat central, iar pentru fiecare domeniu se propunea un corp de consultanți științifici. În opinia acad. Vladimir Trebici, „cea mai mare urgență trebuie să fie elaborarea unei lucrări de circa 100–120 pagini, cu ilustrații, hărți în limba română și câteva limbi de circulație internațională, în condiții grafice ireproșabile”¹⁶, editată de către Fundația Culturală Română și difuzată în străinătate. Motive obiective, legate de dimensiunile colectivului ce ar fi trebuit implicat și coordonat în proiect, la care se adăugau constrângeri, mai ales de natură economică, au împiedicat materializarea acestuia.

În aceste condiții, Centrul de Studii „Bucovina” a preluat acest obiectiv de cercetare. Pentru realizarea primului volum al *Enciclopediei Bucovinei*, *Istoria până la descălecat (1359)*, s-a întocmit un proiect și s-a format colectivul, din care făceau parte cercetători de la București, Iași, Chișinău, Suceava și Rădăuți. Din păcate, nici acest proiect nu a putut fi dus la bun sfârșit, din cauza absenței unei structuri materiale corespunzătoare (la acea dată funcționau doi cercetători și un director cu jumătate de normă), chiar dacă au existat numeroase demersuri venite din partea Centrului în perioada

¹³ Idem, „Centrul de Studii «Bucovina» la un deceniu de activitate”, în „Analele Bucovinei”, anul IX, nr. 2, 2002, p. 326.

¹⁴ Procesul-verbal încheiat cu această ocazie este publicat de Vasile I. Schipor, „Românii din Bucovina în reconstrucția societății civile”, în „Analele Bucovinei”, anul XII, nr. 1, 2005, pp. 192–198; D. Vatamaniuc, *op. cit.*, pp. 30–34.

¹⁵ Lista acestora este publicată de D. Vatamaniuc, *op. cit.*, pp. 32–34.

¹⁶ Apud Marian Olaru, *op. cit.*, p. 464.

1992–1994 pentru materializarea acestuia. În aceste condiții, conducerea Academiei Române a hotărât editarea unei publicații semestriale care, prin structură, pe de o parte, să abordeze domeniile de cercetare propuse în proiectul *Enciclopediei* și în care să se publice, cu prioritate, lucrări cu caracter monografic, iar pe de altă parte să răspundă exigențelor publicisticii științifice academice¹⁷.

Revista „Analele Bucovinei” se tipărește la București, la Editura Academiei Române, are o apariție semestrială și un număr variabil de pagini: primul tom are 234 pagini, din anul 2000 periodicul apare cu peste 300 de pagini, câteva numere apar cu peste 400 de pagini (cele din 2006, 2007 și 2008), iar din 2009 numărul de pagini este de 350 pentru fiecare tom. Din colegiul de redacție al celui dintâi număr fac parte academicienii: Radu Grigorovici, Ștefan Ștefănescu, Vladimir Trebici, Gheorghe Platon, Liviu Ionesi, alături de Radu Economu și Marian Olaru. Redactor-șef: Dimitrie Vatamaniuc, secretar de redacție: Vasile I. Schipor. Primul număr al revistei se deschide cu un *Argument*, semnat de acad. Gheorghe Platon, care subliniază importanța proiectului patronat de Academia Română: „Analele Bucovinei» – al cărui prim număr este acesta – pe linia prestigioaselor publicații care au precedat-o, își propune să fie un instrument pentru împlinirea nobilelor obiective ale promovării și răspândirii culturii naționale; să reprezinte o alternativă românească autorizată în dialogul, demult deschis, privind istoria și cultura Bucovinei. Se va înscrie în acest dialog cu prestigiul instituției care o patronează și cu autoritatea numelor care vor semna în paginile sale”¹⁸. În editorialul semnat de Mihai-Ștefan Ceaușu, publicat la 16 ani de la apariția revistei, sunt apreciate eforturile acesteia de a se impune în lumea științifică românească și internațională și sunt schițate câteva posibilele direcții de cercetare a istoriei Bucovinei: evoluții etno-demografice care au influențat societatea din Bucovina, începând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și până în secolul al XX-lea (prin cercetarea recensămintelor populației sau a documentelor de stare civilă); destinul marilor familii boierești bucovinene (Capri, Flondor, Hurmuzaki, Mustăță, Petrino, Stârcea sau Vasilco), în strânsă legătură cu o altă temă importantă, cea privitoare la elita bucovineană; problema modernizării instituționale, politice, social-economice și culturale a societății bucovinene; cercetarea presei din Bucovina, ca formă a modernității și, mai ales, menirea sa în formarea opiniei publice bucovinene.

Astăzi, din colegiul de redacție al „Analelor Bucovinei” fac parte: acad. Victor Spinei; Dorin Ieșan, m.c al Academiei Române; Alexandrina Cernov, membru de onoare al Academiei Române, Helena Krasowska, Ortfried Kotzian, Mihai Iacobescu, Mihai-Ștefan Ceaușu, Ștefan Purici, Mircea A. Diaconu; redactor-șef: Marian Olaru; secretar de redacție: Ștefănița-Mihaela Ungureanu. Până în 2017 revista are următoarea structură: *Editorial; Evocări; Viața politică, culturală, literară și artistică; Istorie, demografie, toponimie, onomastică, statistică; Folclor. Etnografte. Arhitectură; Științele naturii; Opinii; Documentar; Cărți. Reviste; Cronică; Aniversări; In memoriam; Note despre autori*. Din anul 2018 materialele sunt publicate în cadrul următoarelor secțiuni: *Editorial; Evocări; Aniversări; In memoriam; Bucovina – cultură și civilizație; Opinii; Documentar; Cărți. Reviste; Cronică; Note despre autori*. Începând cu nr. 1/2022 este introdusă secțiunea *Cultură și civilizație europeană*, redenumită *Interferențe europene și universale* (nr. 2/2022). Pe prima copertă a fiecărui număr sunt reproduceri după monumentele istorice din Bucovina.

Câteva numere ale periodicalului sunt omagiale, fiind dedicate unor personalități culturale: Gheorghe Løvendal (nr. 2/1997), Ciprian Porumbescu (nr. 1/2003), Ștefan cel Mare (nr. 1/2004). Tomul XVIII (nr. 1/2011) este închinat academicianului Radu Grigorovici (1911–2008), director fondator al Institutului „Bucovina”, la centenarul nașterii sale. Tomul XXII (nr. 2/2015) este închinat lui Dimitrie Vatamaniuc, membru de onoare al Academiei Române, la împlinirea a 95 de ani de la naștere, iar tomul XXVII (nr. 1/2020) este închinat centenarului nașterii sale. Cele două numere publicate în 2016 sunt aniversare, fiind consacrate împlinirii a 150 de ani de la înființarea Societății Literare Române, devenită Societatea Academică Română, iar cele două numere din 2017 sunt dedicate împlinirii a 25 de ani de viață academică la Rădăuți. Două numere ale „Analelor Bucovinei” sunt speciale (nr. 3/1997 și nr. 1/2010), reunind documentele conferințelor științifice organizate în 1996 și 2009. La împlinirea a 10, respectiv 20 de ani de la înființarea instituției, publicația apare cu un număr special, retrospectiv.

Periodicul publică studii, articole, documentare, cronici, recenzii, cu o tematică diversă privitoare la istoria Bucovinei, semnate de academicieni, profesori universitari, cercetători, profesori,

¹⁷ Vasile I. Schipor, „Publicațiile Institutului «Bucovina»”, în „Analele Bucovinei”, anul XIX, nr. 2, 2012, p. 430.

¹⁸ Gheorghe Platon, „Argument”, în „Analele Bucovinei”, anul I, nr. 1, 1994, pp. 5–6.

învățători, muzeografi, arhiviști, preoți din Bucovina și din țară, din Ucraina, Basarabia, Polonia, Occident (revista poate fi consultată accesând link-ul www.analelebucovinei.ro). De-a lungul celor 29 de ani de apariție neîntreruptă, periodicul „Analele Bucovinei” s-a impus în viața științifică națională și internațională, punând în circulație subiecte mai puțin cunoscute sau controversate privitoare la istoria provinciei și propunând noi direcții de cercetare a acesteia. Revista este indexată CEEOL (din 2018) și BDD (din anul 2022) și a primit *Premiul pentru periodice științifice*, acordat de Fundația Culturală a Bucovinei în anii 2005, 2006, 2014, 2016. În anul 2004, Primăria Municipiului Rădăuți a acordat *Diploma de onoare* colectivului redacțional al publicației „Analele Bucovinei”, „la împlinirea a 10 ani de existență, timp în care a contribuit la răspândirea culturii naționale, propunând o alternativă românească autorizată în dialogul referitor la istoria și cultura Bucovinei”. De asemenea, întreaga activitate a institutului a fost răsplătită prin acordarea unor diplome și distincții: *Diplomă* conferită de Consiliul Județean Suceava, „cu ocazia împlinirii a 400 de ani de la prima unire a Țărilor Române sub Mihai Voievod Viteazul” (2000), *Diplomă* acordată de Ministerul Culturii și Cultelor, Prefectura Județului Suceava, Consiliul Județean Suceava, Direcția pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național Suceava, cu ocazia împlinirii a 85 de ani de la unirea Bucovinei cu România (2003), *Diplomă pentru merite deosebite*, pentru participarea la dezvoltarea parteneriatului de cooperare între județul Suceava și regiunea Schwaben, acordată de Consiliul Județean Suceava și Consiliul Regional Schwaben (2014) și *Distincția „Meritul Bucovinei”*, conferită de Consiliul Județean Suceava, „în semn de apreciere pentru întreaga activitate, în anul aniversării Centenarului Marii Uniri” (2018).

În anul 1996, Centrul de Studii „Bucovina” a fondat Colecția „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii”, hotărând să publice lucrări de referință din domeniul istoriei și culturii Bucovinei, având în vedere prevederile din capitolele IX și X ale proiectului *Enciclopediei Bucovinei* întocmit în 1990 la inițiativa Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, care propunea întocmirea unor monografii pentru sate și orașe și pentru personalitățile culturale și politice. Seria lucrărilor a fost deschisă cu o lucrare de toponimie minoră privind localitățile din Bucovina, după care au fost editate primele recensăminte privind Bucovina, într-o ediție bilingvă, germano-română. În cadrul proiectului național prioritar de tipărire a unor lucrări fundamentale (1996–1998), cu sprijinul Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, al Consiliului Județean Suceava și al Primăriei Rădăuți ori în regie proprie au apărut până acum 51 de lucrări, iar două sunt în curs de apariție (lista lucrărilor este publicată la sfârșitul acestei cărți). Este vorba despre sinteze, monografii, colecții de documente, ediții noi ale unor contribuții valoroase privind Bucovina istorică. Începând cu anul 2015 s-au deschis seriile *Documente*, *Studii monografice* și *Instrumente de lucru*.

Lucrărilor apărute în colecția „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii” li se adaugă și cărțile tipărite sub egida Institutului „Bucovina” sau elaborate de cercetătorii săi: Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I, 1774–1862. *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993; Dragoș Cusiac (cercetător științific la Centrul de Studii „Bucovina în perioada 1995–1998), *Zona etnografică Siret*, Suceava, Grupul editorial „Ion Grămadă”, 2002; Sorin Trelea, *Avifauna Depresiunii Rădăuți*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2002; Vasile Adăscăliței, *Românitatea de Sus. Repere etnologice*, ediție îngrijită, prefață de Vasile I. Schipor, postfață de Victor Iosif, Rădăuți, Editura Septentrion, 2004; Mihai Horodnic, *Izvorul primăverii*, ediție îngrijită, prefață de Luca Bejenaru, notă asupra ediției, aprecieri critice, cronologie, bibliografie și anexe de Vasile I. Schipor, indice de nume de Elena Pascaniuc, Rădăuți, Editura Septentrion, 2004.

„Privită în mod diacronic, colecția «Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii» se adaugă la indicii de calitate ai activității de cercetare științifică întreprinsă la Rădăuți. Totodată, constatăm extraordinara paletă de cercetare și de exprimare științifică aflată în studiile publicate, faptul că lucrările cuprinse în colecție sunt realizate, în marea lor majoritate, fără rabat de la calitatea scriiturii științifice și a aparatului critic abordat. Dacă ar fi să apreciem, în câteva cuvinte, lucrările cuprinse în colecție, putem să spunem că acestea sunt, în cele mai multe cazuri, lucrări fundamentale pentru cercetarea științifică pe tematica dată. Aceasta pentru că în colecție sunt cuprinse lucrări de: toponimie, descrieri geografice, studii de istorie a provinciei, de istorie locală sau a instituțiilor din Bucovina, mișcări politice, culturale și naționale, partide politice, personalități ale culturii din Bucovina, monografii ale satelor etc.”¹⁹.

¹⁹ Marian Olaru, *op. cit.*, p. 467.

Începând cu anul 1993, Centrul de Studii „Bucovina” a organizat sesiuni anuale proprii de referate și comunicări științifice. Acestea au fost organizate, la început, în cadrul manifestărilor „Zilele academice ieșene” și s-au constituit în „adevărate evenimente culturale, pledoarii consecvente în favoarea comunicării despovărate de stereotipuri și clișee, animate de spiritul academic al cercetării științifice prin care trecutul și prezentul pot influența istoria viitorului”²⁰. La aceste sesiuni naționale și internaționale au participat cercetătorii rădăuțeni și oamenii de cultură din țară și străinătate, alături de cei care au fost mentorii institutului și colaboratori: Dimitrie Vatamaniuc, m.o. al Academiei Române, acad. Radu Grigorovici, acad. Vladimir Trebici, acad. Gheorghe Platon, acad. Liviu Ionesi, acad. Cornelia Bodea, acad. Constantin Toma, Grigore C. Bostan, Alexandrina Cernov – membrii de onoare al Academiei Române, profesorii universitari Mihai Iacobescu, Nicolae Pomohaci, Pavel Țuguș, Maria Platon, Ion Popescu-Sireteanu, Mircea A. Diaconu, Florin Bucescu, Ion Iordache, cercetătorii Vasile Ghețu, Radu Economu, Georghe Munteanu, Mircea Grigoroviță, Mircea Pahomi, Mihai-Ștefan Ceaușu, Liviu Papuc, Emil Satco, profesorii Vasile Precop, Petru Bejinariu ș.a. Dintre colaboratorii recentii îi amintim pe: Ligia-Maria Fodor, Constantin Ungureanu, Ion Lihaciu, Gheorghe Onișoru, Radu-Florian Bruja, Ion Filipciuc, Justinian-Remus Cojocar, Florin Pintescu, Vlad Gafița, Ion Cernat, Alis Niculică, Bogdan-Petru Niculică, Marin Gherman, Simona-Teodora Adamovici, Elena Pintilei, Gabriel Chiraș, Ilie Molea, Elena Lungoci, Alexandru-Ovidiu Vintilă, Magdalena Pokrzyńska, Karina Stempel-Gancarczyk, Ewa Kocój, Dinu Poștarencu, Serhii Hakman, Volodymyr Fisanov, Serhii Troian, Oleksandr Dobrzanskyj, Nataliya Nechayeva-Yuriychuk, Călin-Cezar Ciorteanu, Maria Epatov, Kurt Scharr, Alexander Weidle ș.a.

Tematica sesiunilor anuale este legată de temele de cercetare ale institutului, precum și de evenimentele culturale importante din anul respectiv (vezi Anexa 4). Majoritatea comunicărilor prezentate la aceste reuniuni științifice au fost publicate în periodicul instituției, „Analele Bucovinei”. Aici s-au tipărit și cronicile ale sesiunilor anuale de comunicări științifice, apărute și în presa cotidiană din provincie sau în periodice din străinătate.

Centrul de Studii „Bucovina” a organizat trei mari conferințe științifice internaționale, importante din punctul de vedere al stabilirii unui parteneriat științific cu institutele similare de la Augsburg și Cernăuți, în care problemele Bucovinei să fie tratate pe perioade istorice. Prima dintre acestea, desfășurată în 1996 la Rădăuți (29 mai – 3 iunie) și București (5 iunie), s-a intitulat „Bucovina 1775–1862. Aspecte politice, sociale, culturale, economice și demografice”. La eveniment au participat, alături de cercetătorii rădăuțeni, colaboratorii institutului: acad. Vladimir Trebici, acad. Gheorghe Platon, acad. Radu Grigorovici, Dimitrie Vatamaniuc, membru de onoare al Academiei Române, prof. univ. dr. Mihai Iacobescu. Din partea institutele partenere de la Cernăuți și de la Augsburg au participat: Oleg Panciuk, Ortfried Kotzian, Hugo Weczerka, Vladimir Iliescu, Horst Fassel, Jurii Makar, Mihail Saiko, Ihor Jaloba ș.a. Reuniunea științifică internațională s-a încheiat cu adoptarea unui document comun, intitulat *Declarația participanților la Conferința internațională „Bucovina 1775–1862. Aspecte politice, sociale, culturale și demografice”, ținută la Rădăuți între 31 mai – 3 iunie 1996*²¹. În seria colaborărilor dintre institutele care se ocupau de problematica Bucovinei istorice, acest document era al doilea de acest tip, după *Comunicatul comun* adoptat la reuniunea științifică a celor trei institute, organizată de Bukowina Institut la Cernăuți, în perioada 30 septembrie – 4 octombrie 1993²². Declarația din 1996 sublinia importanța colaborării dintre cele trei institute și necesitatea realizării unor întruniri periodice a cercetătorilor, la un interval de doi ani, la Cernăuți, Rădăuți și Augsburg, „în vederea apropiierii punctelor de vedere și realizarea unor publicații comune”²³. Cea de-a doua conferință internațională, organizată la Rădăuți între 20 și 22 septembrie 2000, s-a intitulat „Procese politice, sociale, culturale și economice în Bucovina, 1861–1918. Aspecte edificatoare pentru o Europă unită?”. La această conferință au participat, alături de cercetătorii rădăuțeni, academicieni, profesori universitari, personalități culturale: acad. Radu Grigorovici, acad. Gheorghe Platon, Dimitrie Vatamaniuc, membru de onoare al Academiei Române, prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, precum și invitați din străinătate (Ucraina, Elveția, Germania, S.U.A.): Oleg Panciuk, Wassyl Botushanskyi, Serhij Popyk, Oleksandr Dobrzanskyj, Manfred Rehbinder, Ortfried Kotzian, Rainer Roth. Lucrările acestei reuniuni științifice au fost apreciate ca fiind „o oază în care se

²⁰ Vasile I. Schipor, *Bucovina istorică...*, p. 57.

²¹ Pentru textul acesteia vezi D. Vatamaniuc, *op. cit.*, pp. 37–38.

²² Textul acesteia este publicat de Vasile I. Schipor, *Bucovina istorică...* pp. 64–65.

²³ Marian Olaru, *op. cit.*, p. 469.

discută europeanismul din perspectiva trecutului, a prezentului și a viitorului” (acad. Gheorghe Platon), formulându-se concluzia că „trebuie să învățăm [...] prezentarea cu exactitate și obiectivitate a faptului istoric, refuzul manipulării istoriei respingerea intoleranței și extremismului, soluții adecvate în construirea unei Europe unite, capabile să prevină și să gestioneze conflictele”²⁴. Cea de a treia conferință internațională a celor trei institute și-a desfășurat lucrările la Rădăuți, între 20 și 21 septembrie 2002, și a avut ca temă *Bucovina istorică, 1945–1989. Memoria culturală și procesul de comunizare*, directorii celor trei institute stabilind ca perioada 1918–1945 să fie tratată la o reuniune viitoare (*Bucovina 1918–1945. Viața politică, economică, culturală și schimbările teritoriale*)²⁵. Lucrările primelor două reuniuni au fost publicate în limbile română, germană și ucraineană (numărul special al „Analelor Bucovinei” din 2007 și volumul din 2002). „Manifestând deschidere față de dialogul intercultural, cu preocupare permanentă pentru îmbunătățirea activității de cercetare și colaborare”, cele trei institute „Bucovina” au desfășurat o activitate importantă privind cercetarea problematicii Bucovinei istorice, dovadă fiind reuniunile științifice tripartite organizate la Cernăuți (septembrie – octombrie 1993, aprilie 1996, septembrie 1999), Augsburg (mai 1995, iulie 1998), Rădăuți (mai 1994, mai – iunie 1996, septembrie 2000) și București (5 iunie 1996), declarațiile comune adoptate la Cernăuți (1993) și Rădăuți (1996) și tipărirea lucrărilor conferințelor organizate cu acest prilej²⁶.

Încă de la fondarea sa, Centrul de Studii „Bucovina” a fost preocupat de stabilirea unor legături de cooperare științifică cu personalități ale vieții științifice sau instituții din țară și străinătate. Amintim aici de colaborările cu Horst Fassel (Institutul de Geografie pentru Estul Europei, Tübingen), Rudolf Wagner, autor al unei istorii a Bucovinei, Erich Beck, autorul *Bibliografiei Bucovinei*, apărută în mai multe volume, Kazimerz Feleszko (Institutul de Filologie al Universității din Varșovia), Helmuth Frisch (Universitatea din Bochum) ș.a. A înființat la Rădăuți o filială a Asociației „Uniunea pentru Europa din România” (condusă de Dimitrie Vatamaniuc), a colaborat cu Institutul de Geografie pentru Estul Europei de la Tübingen și cu Biblioteca Națională din Viena (cercetători de la Rădăuți au participat la cursuri de informare și documentare în biblioteconomie)²⁷. Institutul „Bucovina” a participat la câteva proiecte interne și internaționale. Alături de Bukowina-Institut (Germania) și Comitetul pentru Probleme ale Tineretului și Sportului (Ucraina), participă la parteneriatul tripartit Schwaben – Cernăuți – Suceava, în cadrul programului Das PHARE-programm „Partnerschaft und institutioneller Auf- und Ausbau”, Partnerschaftserklärung/Project „Eurodreieck Schwaben–Czernowitz–Suczawa”. Acest proiect de parteneriat regional între Regiunea Schwaben, Bucovina de Nord și Bucovina de Sud (Triunghiul european Schwaben–Cernăuți–Suceava) a fost conceput ca un proiect de „legătură între popoare pentru tinerii între 17 și 25 de ani”, cu scopul întăririi relațiilor culturale, economice și politice dintre cele trei regiuni și s-a desfășurat în trei etape: Germania (Augsburg, 1995), Ucraina (regiunea Cernăuți, 1996) și România (județul Suceava, 1997). Acesta a reunit tineri din Germania, Ucraina și România, în scopul facilitării procesului de cunoaștere reciprocă, prin schimbul de valori culturale, realizat pe parcursul a trei ani de zile. Conceput și organizat ca un program pentru tineret, proiectul a urmărit crearea unei imagini corecte asupra realităților din cele trei țări din perspectiva integrării europene. De asemenea, cercetători ai Institutului „Bucovina” au participat la câteva proiecte colective de cercetare: Grantul Academiei Române nr. 6/1999, *Dicționarul literaturii române din Bucovina* (responsabil dr. Dimitrie Vatamaniuc, cercet. șt. dr. Vasile I. Schipor); Grantul CNCIS nr. 1290/2005, *Românii din afara granițelor țării în contextul integrării euro-atlantice și europene a României. Cazul comunităților românești din Ucraina (1945–2007)* (responsabil conf. univ. dr. Ștefan Purici, cercet. șt. dr. Vasile I. Schipor). Institutul „Bucovina” a fost membru al consorțiului de proiect: *PORT Cultural: PORTofoliu de instrumente inovative pentru dezvoltarea durabilă a comunităților rurale cu potențial turistic, prin valorificarea elementelor de patrimoniu și identitate culturală (PORT Cultural)*, PCCDI I / PNCIDI III, număr proiect: 56PCCDI din 03/04/2018. Proiectul este finanțat de UEFISCDI; perioadă de derulare: 2018–

²⁴ Vasile I. Schipor, *op. cit.*, p. 75.

²⁵ D. Vatamaniuc, „Centrul de Studii «Bucovina» la un deceniu de activitate”, în „Analele Bucovinei”, anul IX, nr. 2, 2002, p. 318.

²⁶ Vasile I. Schipor, *Bucovina de lângă noi. Viața științifică, literară și artistică la început de mileniu* (în continuare se va cita: Vasile I. Schipor, *Bucovina de lângă noi...*), vol. II, Iași, Editura Tipo Moldova, 2019, pp. 420–421.

²⁷ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 320.

2021 (acest proiect s-a finalizat cu publicarea albumului *Case tradiționale din Bucovina*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2020).

În privința relațiilor de cooperare științifică cu alte instituții, Institutul „Bucovina” a participat, de-a lungul timpului, la realizarea proiectelor: 1) *Valorizarea patrimoniului cultural comun* – proiect de colaborare științifică internațională cu Bukowina-Institut din Augsburg – Germania (1993); 2) *Bucovina în dialogul intercultural central-european* – proiect realizat în colaborare cu universitățile din Suceava, Cernăuți și Chișinău (2002); 3) *Valorificarea patrimoniului arhivistic al Bucovinei* – proiect realizat în colaborare cu Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale Istorică Centrale, Arhivele Statului din Regiunea Cernăuți (Ucraina) și Arhivele Statului din Viena (Austria). De asemenea, instituția a stabilit acorduri de colaborare cu: Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava – Facultatea de Istorie și Geografie, Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Republicii Moldova, Muzeul de Istorie și Cultură a Evreilor Bucovinei din Cernăuți.

După înființarea Centrului de Studii „Bucovina” au existat preocupări de formare a unei biblioteci proprii de cercetare științifică. Aceasta ia ființă, *de facto*, în 25 octombrie 1996, prin transferarea Fondului documentar german al Liceului Teoretic „Eudoxiu Hurmuzachi”, aprobată de Ministerul Învățământului în 12 mai 1995. Acest fond constituie vechea bibliotecă a colegiului, inaugurată în anul 1876, prin donația lui Ernst Rudolf Neubauer, care pune bazele bibliotecii profesorilor (Lehrerbibliothek) din cadrul Gimnaziului Superior de Stat din Rădăuți, prin donarea a 250 de cărți și periodice. După deschiderea claselor românești paralele, prin donația lui Leonida Bodnărescu s-au pus bazele bibliotecii Secției româno-germane (1910). După modelul bibliotecii germane, pe lângă biblioteca profesorilor, care în anul 1914 era formată dintr-un fond de 728 de unități de bibliotecă, funcționa și biblioteca elevilor, cu un fond de 505 unități de bibliotecă și, în plus, o bibliotecă a elevilor săraci. Potrivit *Procesului-verbal de predare-primire*, nr. 83/25 octombrie 1996, Fondul documentar german al Liceului Teoretic „Eudoxiu Hurmuzachi” transferat la Centrul de Studii „Bucovina” cuprinde 8 146 de unități de bibliotecă: cărți de interes științific, cărți vechi și rare, cărți cu dedicație, enciclopedii, dicționare, periodice românești și germane. Menționăm două dintre lucrările rare ale acestei valoroase biblioteci academice: *Lyrische Antologie (Antologie lirică)*, ediție îngrijită de Friedrich Matthisson, vol. I–XX, 1804–1808 (din colecția lipsește volumul XIV, iar volumul XVII se află în dublet); Franz Herbich, *Flora der Bukowina*, Leipzig, Editura „F. Volckmar”, 1859. Autorul, botanist și medic militar, prezintă 484 de specii ale florei din Bucovina, localitățile din Bucovina unde au fost observate plantele, precum și lunile de recoltare pentru icrborizarea acestora. Fondul general de carte și periodice al Institutului „Bucovina” se îmbogățește și prin transfer, schimb interbibliotecar, donații și achiziție. De-a lungul anilor, în organizarea acestuia s-au constituit mai multe fonduri documentare: „Eudoxiu Hurmuzachi”, „Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina”, „Doctor Claudius von Teutul”, „Dragoș Luchian”, „Dr. Valerian Găină”, „Prof. Eugen Pohonțu – Dr. Radu Gheorghe”, „Johann Reinhold Irimi”, „Dr. Epifanie E. Cozărescu”, „Voitec-Dordea”, „Dr. Ortfried Kotzian”, „Prof. Elisabeta Bejenaru”, „Prof. Brândușa Paulencu-Cepuc” ș.a. De-a lungul timpului se constituie, prin donație, un alt fond valoros, de interes pentru cercetarea științifică privind Bucovina: *Fondul de manuscrise*. Un fond aparte în cadrul acestei biblioteci de cercetare s-a constituit în anul 2003. Din depozitul de la Ateneul „Mihai Eminescu” din Gălănești al Bibliotecii Filialei Iași a Academiei Române, au fost transferate 15 colecții de periodice și 682 de cărți, toate referitoare la perioada comunistă. În cadrul bibliotecii Institutului „Bucovina” a fost alcătuit și un fond documentar cuprinzând copii digitalizate după lucrări fundamentale: colecții de documente, dicționare și periodice de interes pentru cercetarea științifică, instrumente de lucru în cercetarea curentă – toate acestea constituie biblioteca virtuală a Institutului „Bucovina”. Fondul de carte al bibliotecii Institutului „Bucovina” al Academiei Române cuprinde peste 15 900 de unități (cărți și periodice)²⁸. Lista titlurilor fondului de carte al bibliotecii poate fi accesată online pe site-ul institutului, www.institutulbucovina.ro, la secțiunea Biblioteca.

²⁸ Vasile I. Schipor, „Destinul unei biblioteci din Bucovina”, în „Analele Bucovinei”, anul VI, nr. 1 (12), 1999, pp. 39–46; Ștefănița-Mihaela Ungurcanu, „Evoluția învățământului la Rădăuți. Manuale școlare în biblioteca Gimnaziului de Stat cezaro-erăiesc”, în „Analele Bucovinei”, anul IX, nr. 1, 2002, pp. 41–48; Vasile I. Schipor, „Biblioteca Centrului de Studii «Bucovina». Destinul unei biblioteci din Țara de Sus a Moldovei”, în volumul *Bucovina istorică. Studii și documente*, București, Editura Academiei Române, 2007, pp. 139–154.

Evoluția și orientarea centrului academic de la Rădăuți spre „o cultură a dezvoltării durabile” (Vasile I. Schipor) și transformarea acestuia într-o instituție de prestigiu în rândul institutelor Academiei Române nu ar fi fost posibilă fără sprijinul mentorilor, al directorilor fondatori și implicarea colectivului în realizarea obiectivelor științifice propuse. Amintim în acest context contribuția acad. Radu Grigorovici (1911–2008) care, în calitate de vicepreședinte al Academiei Române, sprijină inițiativa Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina de înființare a unui centru academic la Rădăuți, participând, de-a lungul unui deceniu, la viața științifică a provinciei. Rezultatele cercetărilor științifice consacrate problemelor Bucovinei sunt diseminate în cadrul manifestărilor științifice interne și internaționale, prin publicare în periodice („Analele Bucovinei”, „«Glasul Bucovinei». Revistă trimestrială de istorie și cultură”, „«Septentrion». Foaia Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina”) sau în presa cotidiană și tipărirea lor în volume, realizate în ediții critice, în limbile română și germană. Lucrările academicianului Radu Grigorovici, „născut, format și afirmat ca om de știință în capitala provinciei, pe când Bucovina era întreagă și netăgăduit românească” (Mihai Iacobescu), „ilustrează un model de cercetare științifică multidisciplinară, adevărat reper pentru cercetătorii de astăzi și din generațiile care ne vor urma” (Vasile I. Schipor). Dimitrie Vatamaniuc (1920–2018), reputat eminescolog, membru de onoare al Academiei Române (2001), directorul instituției în perioada 1992–2007 și cercetător onorific al acesteia din 2007, redactorul-șef al publicației „Analele Bucovinei” (1994–2018) a contribuit la renașterea activității de cercetare științifică, fiind un model de „cărturar dedicat modelului paideic de formare a unor generații noi de cercetători” (Vasile I. Schipor). În calitate de secretar științific (1995–2018) și secretar de redacție al periodicului „Analele Bucovinei” (1994–2018), Vasile I. Schipor, „figură emblematică” a instituției (acad. Radu Grigorovici), „cu o devoțiune rară pentru Bucovina” (Constantin Hrehor), căreia i-a dedicat valoroase lucrări (volume de autor, studii, articole, documentare, recenzii, cronici), a contribuit la procesul de modernizare instituțională și stimularea cercetării științifice competitive. În spiritul ideilor programatice susținute de predecesori săi, actualul director al institutului, Marian Olaru, promovează o politică a cercetării științifice bazată pe rigoare și respectarea adevărului istoric, prin implementarea unor noi direcții de investigare a trecutului Bucovinei, cu accent pe valorificarea documentelor de arhivă din țară și străinătate și implicarea instituției în proiecte de nivel național și internațional.

Urmând direcțiile de activitate stabilite la fondarea sa, Institutul „Bucovina” al Academiei Române s-a impus, de-a lungul celor 30 de ani de activitate, în viața științifică academică prin cercetarea sistematică a problematicii Bucovinei istorice, ale cărei rezultate sunt valorificate în publicația „Analele Bucovinei”, în lucrările apărute în colecția „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii” sau la reuniunile științifice interne și internaționale.

Anexa 1

Hotărârea nr. 702/14 decembrie 1993 privind avizarea înființării unor centre de cercetare științifică în subordinea Academiei Române²⁹

În temeiul art. 10, alin. 2 din Decretul-lege nr. 4/1990 privind organizarea și funcționarea Academiei Române, Guvernul României hotărăște:

Art. 1. Se avizează înființarea următoarelor centre de cercetare științifică, în subordinea Academiei Române, ca instituții publice cu personalitate juridică, finanțate de la bugetul de stat, având structura organizatorică prevăzută în Anexa nr. 1:

– Centrul pentru Cercetări Avansate în Învățarea Automată, Prelucrarea Limbajului Natural și Modelare Conceptuală, cu sediul în București, casa Academiei, str. 13 Septembrie nr. 13, sectorul 5, având ca obiect de activitate cercetări fundamentale și avansate în domeniul ingineriei artificiale (ingineria cunoștințelor aplicate la elaborarea de sisteme expert cu posibilitatea de învățare automată, de înțelegere și redare a limbajului natural);

– Centrul pentru Studiirea Problemelor Bucovinei, cu sediul în orașul Rădăuți, str. Bogdan Vodă nr. 12, județul Suceava, având ca obiect de activitate elaborarea studiilor românești contemporane, de interes național, asupra istoriei și culturii Bucovinei.

²⁹ <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/3682> (10 mai 2022).

Art. 2. Centrele prevăzute la art. 1 funcționează în subordinea Academiei Române ca unități de cercetare fundamentală și de cercetări avansate, potrivit prevederilor legale, iar numărul necesar de posturi se asigură prin redistribuire, potrivit anexei nr. 2.

Art. 3. Anexele nr. 1 și 2 fac parte integrantă din prezenta hotărâre

Anexa 2

Hotărârea nr. 743/14 decembrie 1993 privind avizarea înființării unor centre de cercetare științifică în subordinea Academiei Române [organizarea institutului pe posturi finanțate și compartimente]³⁰

Anexa 1

[...] 2. Centrul pentru Studierea Problemelor Bucovinei

- Director: 1 post
 - Compartiment cercetare: 7 posturi
 - Compartiment administrație: 2 posturi
- Total: 10 posturi.

Salarizarea personalului se va face în baza Hotărârii Guvernului nr. 281/1993, cu modificările și completările ulterioare.

Anexa 2

Unități la care se diminuează numărul de posturi aprobat în vederea funcționării centrelor

[...] b) La Centrul pentru Studierea Problemelor Bucovinei numărul de 10 posturi se asigură astfel:

- 1 post de la Institutul de Finanțe-Preturi și Probleme Valutare;
- 1 post de la Institutul de Economie Mondială;
- 1 post de la Institutul de Cercetare a Relațiilor Interramuri și a Structurilor Industriale;
- 2 posturi de la Institutul de Virusologie „Șt. Nicolau”;
- 3 posturi de la Institutul de Chimie Macromoleculară „Petru Poni” Iași;
- 1 post de la Institutul de Chimie-Fizică.

Anexa 3

Hotărârea nr. 102/31 ianuarie 2007 privind înființarea Institutului „Bucovina” prin reorganizarea Centrului pentru Studierea Problemelor Bucovinei³¹

În temeiul art. 108 din Constituția României, republicată, al art. 3 alin. (4) și al art. 8 alin. (1) lit. j) din Legea nr. 752/2001 privind organizarea și funcționarea Academiei Române, cu modificările și completările ulterioare, Guvernul României adoptă prezenta hotărâre.

Articolul 1

1) Se înființează Institutul „Bucovina”, instituție publică cu personalitate juridică, în subordinea Academiei Române, prin reorganizarea Centrului pentru Studierea Problemelor Bucovinei, care se desființează.

2) Institutul „Bucovina”, denumit în continuare Institutul, are autonomie financiară și managerială și este finanțat din venituri proprii și subvenții acordate de la bugetul de stat prin bugetul Academiei Române.

3) Institutul are sediul în municipiul Suceava, Str. Universității nr. 13, județul Suceava.

Articolul 2

³⁰ <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/3682> (10 mai 2022).

³¹ <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/79402> (10 mai 2022).

1) Institutul, unitate de cercetare fundamentală și de cercetări avansate, are ca obiect de activitate elaborarea de studii și cercetări asupra istoriei și culturii Bucovinei, prin secțiile proprii de istorie, literatură, folclor și științele naturii, precum și prin dezvoltarea parteneriatului și colaborării interne și internaționale.

2) În realizarea obiectului de activitate prevăzut la alin. 1, Institutul tipărește „Analele Bucovinei” și „Enciclopedia Bucovinei”, editează opera scriitorilor bucovineni, alte publicații de profil, organizează manifestări științifice, sesiuni de comunicări, seminarii, conferințe etc., precum și expoziții de carte, periodice, fotografii și documente.

3) Activitatea principală a Institutului este „cercetarea și dezvoltarea în științe sociale și umaniste” (cod CAEN 7320).

Articolul 3

1) Institutul își organizează activitatea în cadrul aceluiași număr de posturi existent la Centrul pentru Studiarea Problemelor Bucovinei, păstrând structura organizatorică a acestuia, astfel cum rezultă din anexa care face parte integrantă din prezenta hotărâre.

2) Angajarea și salarizarea personalului Institutului se realizează în condițiile prevăzute de art. 21 din Legea nr. 752/2001 privind organizarea și funcționarea Academiei Române, cu modificările și completările ulterioare.

3) Personalul existent la Centrul pentru Studiarea Problemelor Bucovinei, cu toate drepturile și obligațiile sale, este preluat de către Institut pe bază de protocol, în condițiile legii, în termen de 30 de zile de la data intrării în vigoare a prezentei hotărâri.

4) Modul de conducere, organizare și funcționare a Institutului se stabilește prin hotărâre a Guvernului, la propunerea Adunării generale a Academiei Române.

Articolul 4. Patrimoniul Institutului se preia pe bază de protocol de predare-preluare de la Centrul pentru Studiarea Problemelor Bucovinei, în termen de 30 de zile de la data intrării în vigoare a prezentei hotărâri.

Articolul 5. La data intrării în vigoare a prezentei hotărâri, dispozițiile art. 1 liniuța a doua și pct. 2 din anexa nr. 1 la Hotărârea Guvernului nr. 743/1993 privind avizarea înființării unor centre de cercetare științifică în subordinea Academiei Române, cu modificările ulterioare, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 5 din 12 ianuarie 1994, se abrogă.

Anexa

Structura organizatorică a Institutului „Bucovina”.

Numărul maxim de posturi = 10, inclusiv directorul.

Anexa 4

Sesiunile anuale ale Institutului „Bucovina” (1993 – 2021)

Bucovina. Concept geopolitic, istoric și semnificații (Rădăuți, 9–10 octombrie 1993);

Aspecte ale culturii române din Bucovina, 1775–1918 (Rădăuți, 15–16 octombrie 1994);

Viața culturală din Bucovina, 1918–1940 (Rădăuți, 7 octombrie 1995);

Valori ale civilizației românești în perioada interbelică (Rădăuți, 12–13 octombrie 1996);

Istorie și valori (I) (Rădăuți, 10–11 octombrie 1997);

Istorie și valori (II) (Rădăuți, 11 octombrie 1998);

Generația Revoluției Române de la 1848 și spiritul revoluționar din Bucovina. (Rădăuți, 8 octombrie 1999);

Eminescu și Bucovina (Rădăuți, 10 noiembrie 2000);

Viața culturală și științifică în Bucovina postbelică. Fenomene, direcții, tendințe. (Rădăuți, 5–6 octombrie 2001);

Bucovina istorică. Memoria culturală și procesul de comunizare, 1945–1989. (Rădăuți, 20–21 septembrie 2002);

Strategia de dezvoltare durabilă a Centrului pentru Studiarea Problemelor Bucovinei (Rădăuți 25 septembrie 2003);

Simbolistica național-comunistă din România. Cazul Bucovinei istorice (Rădăuți, 25 septembrie 2004);

Bucovina la intersecția civilizațiilor. 230 de ani de la încorporarea nord-vestului Moldovei în Imperiul Austriac (Rădăuți, 12–13 octombrie 2005);

Frontiere și identități în spațiul românesc în epocile modernă și contemporană (Rădăuți, 9–10 septembrie 2006);

Elitele și rezistența anticomunistă din Bucovina, 1945–1989 (Rădăuți, 22–23 noiembrie 2007);

Bucovina – reconstrucția unui model cultural. Oameni, instituții, înfăptuiri (Vatra Dornei, 11 decembrie 2008);

Identitate și multiculturalitate în Bucovina istorică. Convergențe culturale (Rădăuți, 1–3 octombrie 2009);

Bucovina în imaginarul individual și colectiv. Tinerii din Bucovina de altădată și lumea în care au trăit (Rădăuți, 18–19 noiembrie 2010);

Bucovina și bucovinenii în secolul al XIX-lea. Tradiționalism și modernitate (conferință științifică internațională închinată centenarului nașterii academicianului Radu Grigorovici, Rădăuți, 10–11 noiembrie 2011);

Bucovina și bucovinenii în secolul al XIX-lea. Tradiționalism și modernitate (Rădăuți, 26–27 octombrie 2012);

Bucovina și bucovinenii în secolul al XX-lea. Tradiționalism și modernitate (Rădăuți, 24–25 octombrie 2013);

Bucovina și bucovinenii în secolul al XX-lea. Dilemele istoriei. (Rădăuți – Sucevița, 6–7 octombrie 2014);

Bucovina și bucovinenii în secolul al XX-lea. Dilemele istoriei. (Rădăuți, 6–7 noiembrie 2015);

Bucovina și bucovinenii în secolul al XX-lea. Istorie, politică și destin. (Rădăuți – Sucevița, 10–11 noiembrie 2016);

Bucovina și bucovinenii în istorie (conferință științifică internațională consacrată împlinirii a 25 de ani de la înființarea Institutului „Bucovina” al Academiei Române, Rădăuți – Cernăuți, 29–30 septembrie 2017);

Bucovina și bucovinenii. Un secol de la Marea Unire (Rădăuți – Cernăuți, 28–29 septembrie 2018);

Bucovina – identitate și transformare. Patrimoniu construit și peisaj cultural (Suceava – Rădăuți, 3–5 octombrie 2019);

Bucovina – identitate și transformare (conferința științifică internațională închinată centenarului nașterii academicianului Dimitrie Vatamaniuc, Rădăuți, 15–16 octombrie 2020);

Bucovina și bucovinenii în istorie. 150 de ani de la Serbarea de la Putna (Rădăuți, 7–8 octombrie 2021).

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Lucrarea *Istoria Bucovinei. Perspective și interpretări* se înscrie în colecția „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii”, colecție fondată în anul 1996 sub patronajul Academiei Române. Este a 52-a lucrare din această colecție, fiind elaborată sub egida Institutului „Bucovina” din Rădăuți, cu sprijinul colegilor Raluca-Irina Muscă, Cristian-Alexandru Boghian și Carol-Alexandru Mohr.

Volumul reunește 39 de studii și articole publicate, de-a lungul timpului, în revista institutului, „Analele Bucovinei”, care acoperă câteva teme importante privitoare la cultura și civilizația Bucovinei istorice. Materialele au fost structurate tematic astfel: *Bucovina – imagini și perspective; Administrația; Populația; Etnii; Societate și economie; Elite; Mediu asociativ; Conflicte și soluții; Cultură și spiritualitate; Bucovina de după Bucovina.*

În pregătirea pentru tipar a lucrării am respectat normele ortografice și de punctuație stabilite de Academia Română.

Rodica Jugrin

BUCOVINA – IMAGINI ȘI PERSPECTIVE

AUSTRIA ȘI PRINCIPATELE ROMÂNE ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA. POLITICĂ DE ANEXIUNE SAU MISIUNE CIVILIZATOARE?³²

GHEORGHE PLATON

„Qui nous dit que le peuple valaque, placé entre la Russie qui veut le perdre, et la Porte qui ne peut le sauver il ne se jettera pas dans les bras de l'Autriche, qui certes, ne lui refuserait pas les conditions et les garanties d'indépendance qu'elle accorde aux peuples soumis à son empire” (Nicolae Bălcescu).

„Les Italiens disent: quand meme contre l'Autriche, nous en disons autant pour la Russie. Aussi si nous étions obligés de choisir entre deux maux, contre la Russie et l'Autriche nous préférerions cette dernière, car elle est plus civilisée. De meme qu'entre la Turquie, parceque non seulement elle est incapable de menacer notre nationalité, mais sous l'influence de la France et de l'Angleterre, comme elle le sera dorénavant, elle ne pourra pas mettre des entraves à la civilisation des Principautés” (I. C. Brătianu).

Austria and the Romanian Principalities in the First Half of the Nineteenth Century. Politics of Annexation or Civilizing Mission?

(Summary)*

The study has as main object the presentation and evaluation of some perceptions of the epoch in question – the first half of the nineteenth century – regarding the place of the Austrian alternative in the strategy of the Romanians' national political struggle and the place that should have been given to the Monarchy in the context in which the Russian threat and pan-Slavism represented an important concern of the European political world. Pursuing its own political objectives in the Principalities, Austria seconded Russia. This policy had nothing in common with a so-called civilizing mission, capable of contributing to the economic, social and cultural prosperity of the lands inhabited by Romanians. The Romanian Principalities represented a field of dispute, which the two rivals faced, not to raise their level of civilization, which would have been part of the logic of the time; they worked together to keep them in the situation they were in, preparing them for a possible future annexation. Naturally, the politics of both powers has not been deprived of certain positive consequences, which history has recorded, appreciating them. But these – as far as Austria is concerned, in particular – were far less important than the negative factors, which marked, put their seal on our history. This is precisely what we set out to suggest in our approach.

Keywords: Austria, Romanian Principalities, politics, annexation, civilising mission.

Când, în secolul al XVII-lea, Grigore Ureche își scria *Letopisețul*, nu greșea atunci când asocia evoluția istoriei Moldovei, în special a teritoriului românesc în general, de așezarea în spațiul geografic – în „calea răoțâilor”. Situaerea geografică a spațiului românesc într-o importantă zonă de convergență, a imprimat istoriei sale particularități care au marcat-o și au definit-o, totodată. Valabilă pentru segmentele istoriei antice și medievale, observația explică, într-o accepțiune mai limpede nominalizată, realitatea epocii moderne, în cursul căreia istoria românească a evoluat – egal amenințată din „toate azimuturile” – între Scylla crucii și Charibda semilunii. Sintagma, enunțată de observatorii politici la început, a fost însușită, după aceea de cercetătorii perioadei moderne ai istoriei noastre³³.

Studiul nostru are drept obiect principal prezentarea și evaluarea unor percepții ale epocii în discuție – prima jumătate a secolului al XIX-lea – cu privire la locul alternativei austriece în strategia luptei politice naționale a românilor, la locul care ar fi trebuit să-i revină Monarhiei în contextul în care amenințarea rusă și panslavismul reprezentau o importantă preocupare a lumii politice europene.

³² „Analele Bucovinei”, anul IV, nr. 3, 1997, pp. 567–582.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

³³ Gh. Platon, „Principatele române între Scylla crucii și Charibda semilunii. Soluții politice ale «problemei românești» la sfârșitul Revoluției de la 1848”, în „Academia Română. Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologice”, seria a IV-a, tomul LXVIII, 1993, pp. 89–119.

Din imensul material documentar existent, am selectat câteva piese și aprecieri pe care le-am considerat drept reprezentative în sensul care ne interesează.

Prima piesă la care am făcut apel este un important memoriu, publicat de acad. Cornelia Bodea³⁴, elaborat de Moise Nicoară în 1842–1843 și destinat, se pare, cancelariilor europene. Născut la Gyula, în Ungaria, cunoscând intimitățile politice ale Imperiului Habsburgic, Moise Nicoară este primul român ortodox din cuprinsul Monarhiei care avea studii academice complete. El a trăit, o vreme îndelungată, la București, Iași și Constantinopol, fiind la curent cu realitățile naționale românești de pe întreg spațiul etnic. În consecință, a fost, poate, unul dintre cei mai autorizați purtători ai mesajului național și a opțiunilor politice ale românilor.

Românii, apreciază Moise Nicoară, alcătuiesc singura barieră compactă între populațiile ruse și slavii din imperiile turc și austriac. Această importantă poziție strategică trebuie să rețină atenția puterilor europene. Românii din Ungaria, din Banat, Transilvania și Bucovina – depășindu-i numeric pe cei din Principate –, atât în timpul regalității maghiare, cât și sub dominația Monarhiei Habsburgice, au fost supuși unei sistematice politici de opresiune și distrugere națională, împinsă până la o „barbarie dezonorantă”³⁵. În Banat, notează el, populația românească a fost strămutată din așezările sale și înlocuită cu coloniștii germani. La fel ca și aceleora stabiliți în Transilvania, acestor coloniști li s-a înlesnit să alcătuiască „o linie neîntreruptă” în toate direcțiile, până la frontierele Principatelor. Colonizărilor cu populație germană li s-au adăugat colonizările sârbești și o politică eclesiastică ostilă, exercitată, în egală măsură, de biserica sârbă și de cea unită³⁶. Interesată în menținerea blocului etnic românesc, capabil să separe masa slavă, Europa trebuie să aibă în vedere, în egală măsură, intențiile expansioniste ale Austriei. Prin anexarea celor două Principate, Monarhia urmărește să formeze un bloc compact german, de la Marea Baltică până la frontierele Imperiului Otoman; să unească extremitățile imperiului, de la colțul Veneției, la Bosfor și la Dunăre. În realizarea acestor obiective, superioritatea pe care o dețin germanii este prea evidentă pentru a nu trezi reacția corespunzătoare. Pentru a evita realizarea practică a unui asemenea obiectiv strategic, păstrarea blocului național românesc prezintă o importanță de prim ordin, atrage atenția omul politic român.

Pornind de la aceste considerații generale și subliniind consecințele asupra echilibrului european care ar decurge din ignorarea sau neglijarea identității românilor și a obiectivelor lor naționale, Moise Nicoară oferă informații de natură să rețină atenția și interesul asupra realităților economice, sociale, politice și strategice ale spațiului locuit de români. Informațiile și argumentele înfățișate le completează pe cele existente în numeroase alte documente ale vremii, scrise de români sau de străini, cunoscute deja cercurilor politice interesate.

Revoluția de la 1848 a modificat datele problemei. Construcțiile strategice și motivațiile lor, elaborate de oameni politici – acelea care-i priveau pe români, cel puțin – au fost verificate în cursul desfășurării evenimentelor de atitudine manifestată de cele trei imperii limitrofe față de efortul românilor de a-și afirma identitatea și a convinge asupra importanței europene ce ar reprezenta-o unirea celor două Principate. De asemenea, revoluția din Imperiul Habsburgic a arătat limpede slăbiciunea acestui mozaic etnic (devenit național), care nu mai putea fi menținut decât prin mijlocirea forței. Europa, însă, nu era pregătită să facă față consecințelor care ar fi putut să decurgă din dezmembrarea acestuia. Necesitatea păstrării statu-quo-ului a deschis calea intervenției armate a Rusiei în Principate și în Transilvania, reliefând adevăratele dimensiuni ale „primejdiei ruse”³⁷, dar și valoarea strategică a celor două Principate. Intervenția militară a îngăduit o mai limpede percepție a problematicii naționale românești. Manifestul țarist din 19/31 iulie 1848, care pregătea și motiva

³⁴ Cornelia Bodea, „Moise Nicoară, 1784–1861. Motivația unui mit”, în „Academia Română. Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologice”, seria a IV-a, tomul XIX, 1994, pp. 91–130. Monografia consacrată ilustrului patriot și om politic se intitulază *Moise Nicoară (1784–1861) și rolul său în lupta pentru emancipare națională și religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Arad, 1943.

³⁵ *Ibidem*, p. 116.

³⁶ „Voilà donc ou la Scylla ou Caribda, voilà le jugement du lion qui, après avoir rendu sa sentence et mise à une exécution conforme à son avantage (plaisir) remis les partis (dupés) au loup et puis celui-ci au renarde pour partager plus complètement la proie”. Cf. *Ibidem*, p. 118.

³⁷ Vezi Mihai D. Sturdza, „Bibliographie d'un réquisitoire. La Russie vue par la presse parisienne, juillet 1848 – juillet 1859”, în „Calriers de monde russe et soviétique”, vol. IX, MCMLXVIII, 3e–4e cahier.

intervenția, a dat expresie, în maniera cea mai limpede cu putință, consecințelor strategice și politice ale constituirii unui stat național românesc³⁸.

Revoluția europeană – cea din țările germane, mai cu seamă – a marcat primatul Prusiei în acțiunea de unificare a spațiului german și pierderea pozițiilor deținute de Austria în cadrul Confederației. Interesul german pentru Principatele române a cunoscut un considerabil reviriment. Presa, în special, prin numărul important de articole și prin problematica abordată, îi conferă o vie expresie³⁹. În cazul Austriei, interesul economic este dublat de cel politic și strategic⁴⁰.

Nevoia de a explica propriile poziții în perspectiva postrevoluționară, i-a obligat pe oamenii politici români să analizeze poziția națională și să confere problemei românești soluții care să nu contravină intereselor europene, ci să vină în întâmpinarea acestora.

Până la 1848, politica Austriei față de Principate a dat expresie preceptelor promovate de Metternich și puse în practică de oamenii de stat și de afaceri. În acord cu acestea, trebuia, cu orice preț, să fie împiedicată anexarea de către Rusia a Moldovei și a Țării Românești, precum și constituirea unui stat național românesc, care ar fi avut drept consecință, mai curând sau mai târziu, pierderea provinciilor românești aflate în stăpânirea Imperiului Habsburgic. În egală măsură, politica austriacă urmărea favorizarea activității economice în Balcani și în Principate, colonizarea și controlul politic în Principate, prin intermediul numeroșilor supuși austrieci existenți aici. Favorizând obiectivele strategice ale Monarhiei, această politică urmărea să pregătească, totodată, condițiile unei viitoare, eventuale, anexiuni⁴¹.

Transformarea Austriei în monarhie constituțională, în prima parte a anului 1848, a avut darul să creeze iluzia unei transformări imediate și durabile în favoarea naționalităților, a îngăduit unora dintre români să speră în apropiata realizare a unității și în eliminarea primejdiei ruse. Moldovenii au nutrit asemenea iluzii după înfrângerea mișcării în faza sa din martie. Anumite speranțe într-o evoluție cu un asemenea deznodământ au continuat să persiste chiar și în primele luni ale anului 1849⁴². În strategia politică națională a românilor, soluția austriacă, în variatele sale aspecte, a reprezentat, așa cum s-a notat mai sus, răul cel mai mic, în raport cu anxiunea Principatelor la Rusia. Puțini dintre români își făceau iluzia că, chiar și în haina constituțională, Austria ar putea reprezenta un sprijin în realizarea opțiunilor lor naționale. Interesele sale nu erau compatibile cu un asemenea sprijin. Observatorii străini⁴³ sau oamenii politici români aveau suficientă experiență, confirmată de desfășurarea evenimentelor revoluționare, pentru a înțelege că, în privința celor două Principate românești, pozițiile Austriei și ale Rusiei nu se deosebeau.

Nicolae Bălcescu, de pildă, explicând rațiunile pentru care, la 1848, românii nu s-au putut pronunța în favoarea unității integrale și manifestându-și speranța că revoluția viitoare va împlini opțiunile lor naționale, se declara împotriva constituirii a două Români: una austriacă și alta turcă, alcătuite din provinciile aflate sub stăpânirea sau autoritatea politică a celor două imperii. În condițiile în care, aprecia el, unirea celor două Principate reprezintă „un fapt câștigat pentru toată lumea”, cele două mari grupuri se vor uni prin forța lucrurilor. „România noastră va exista, deci ... este orb cine n-o

³⁸ Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente publicate cu ajutorul Comitetului pentru rădicarea monumentului lui Ioan C. Brătianu, tomul II, 1848 iunie 21 – 1848 iulie 27, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbbel”, 1902, p. 612. Tendința românilor de a-și realiza unitatea politică amenință cu dezmembrarea Imperiului Otoman și pune în primejdie interesele vitale ale Rusiei și ale Austriei, care dețin teritoriile locuite de o importantă populație românească.

³⁹ Gh. Platon, „Revoluția de la 1848 în viziunea presei europene”, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» Iași”, seria a III-a, Istorie, tomul XXXII, 1986. Pentru ziarul german „Augsburger Allgemeine Zeitung”, a se vedea Carla Braun von Stumm, „Der Widerhall der Vereinigung der Donau Fürstentümer in der deutschen Publizistik”, în „Acta Historica”, tomul LX, 1972, pp. 7–80.

⁴⁰ Șt. Pascu, „Contribuții la cunoașterea mișcării revoluționare de la 1848 din Moldova”, în „Studia Universitatis «Babeș-Bolyai»”, seria a IV-a, fascicula 2, Historia, tomul III, nr. 8, 1958.

⁴¹ Leonid Boicu, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii 1853–1856* (în continuare se va cita: Leonid Boicu, *Austria și Principatele Române*), București, Editura Academiei Române, 1972, pp. 38, 42, 67.

⁴² Apostol Stan, *Revoluția română de la 1848. Solidaritate și unitate națională*, București, Editura Politică, 1987.

⁴³ Astfel, Mihai Czakowski, scriindu-i lui I. Ghica, în 26 iulie/6 august 1849, referindu-se la obiectivele comune urmărite de cele două puteri în privința dezmembrării Imperiului Otoman și de rezistența întâmpinată în Serbia, notează că ele s-au aruncat împreună asupra Principatelor: „tous les deux travaillent donc aujourd'hui de concert, elles s'inquiètent de l'avenir d'une lutte possible entre elles; elles savent que le vol commis le brigandage consommé est le meilleurs lien entre les voleurs et les brigands. La Pologne est devant eux pour attester la vérité de cet axiome défini de leur politique”. Apud Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională. 1834–1849*, București, Editura Academiei Române, 1967, p. 258.

vede”, exclama convins istoricul, într-o scrisoare adresată lui Al. G. Golescu. „Ea poate exista – își exprima el în continuare gândul – în profitul sau al Turciei sau al Austriei, după cum una sau alta se vor grăbi să o favorizeze. Ea poate exista fără amândouă și împotriva lor dacă se opun”⁴⁴. Scriindu-i lui Ghica și scoțând în relief rolul Transilvaniei în conturarea importanței europene a „problemei românești”, istoricul se pronunță, încă o dată, împotriva liniei politice promovată de acesta. „Nu trebuie, aprecia el, să declarăm că voim două Români: una austriacă și alta turcă. Greșeala ta – îl dojenește el pe I. Ghica – este că-i crezi pe diplomați proști de tot (că n-ar sesiza opțiunile politice românești în favoarea unității integrale). [...] Apoi rușii și austriecii ne-au dovedit-o încă mai de mult, arătând că țintirea noastră este a întemeia Regatul Daciei. Un partid politic trebuie să-și aibă steagul său și să-l apere «ouvertement et franchement». Mijloacele de lucrare nu mai cer secretul”⁴⁵. Istoricul considera războiul dintre unguri și români drept „barbar”. „Nebunia ungarilor”, aprecia el, care a provocat dezbinarea dintre români, slavi și maghiari, neputința de a realiza o confederație bazată pe egalitatea naționalităților, capabilă să reziste Rusiei, i-a silit pe români să caute sprijin în Imperiul Habsburgic, „care fâgăduise această egalitate”⁴⁶. În condițiile în care puterile europene sprijină Turcia, acest „trup putred și gangrenat al Europei”⁴⁷, când Austria este vasală a Rusiei, nu există vreo șansă ca, prin voința Turciei, Principatele să poată obține un regim asemănător celui al Belgiei, acela al unui stat liber, sub garanția puterilor⁴⁸. În accepțiunea istoricului, salvarea românilor putea să fie doar opera revoluției europene sau consecința unui război victorios împotriva Rusiei.

Spre deosebire de N. Bălcescu, analizând cu mai multă luciditate, poate, realitățile europene de după Revoluția din anul 1848, I. Ghica, scontând, practic, nu pe Turcia, ci pe interesele europene în raport cu menținerea Imperiului Otoman, aprecia că românii nu-și pot dezvolta naționalitatea decât „sub steagul turcesc”⁴⁹. Omul politic român nutrea iluzia că, dată fiind rivalitatea existentă între ele, Turcia și Austria vor merge atât de departe încât vor „măguli marile speranțe naționale ale românilor”. În aceste condiții, Austria, va intra și ea în arenă. „Odată ce ideea unei naționalități române compacte va fi generală și formulată, între Austria și Turcia se va stabili definitiv o concurență, fiecare dorind a-i atrage și absorbi pe românii celeilalte”⁵⁰. Aprecierile lui I. Ghica sunt interesante; dând expresie alternativelor românești privind unitatea (singurele imaginabile în contextul politic ce a urmat revoluției), ele reliefează, totodată, atitudinea și reacția puterilor interesate în realizarea unor combinații politice de natură să corespundă interesului național românesc. Constituirea unității românești sub egida Austriei, notează el, ar avea drept consecință colonizarea masivă a celor două Principate⁵¹; fenomenul „ar opri dezvoltarea noastră națională și ar transfera la români toate problemele sociale care agită Europa occidentală”. În schimb, unitatea realizată sub egida Turciei nu ar aduce niciun prejudiciu românilor, dimpotrivă. Turcia nu trimite coloniști, nu-și impune limba, nu posedă o civilizație superioară celei românești. Dezvoltarea românilor ar fi lăsată pe seama geniului național⁵².

Într-o altă scrisoare către N. Bălcescu, I. Ghica se referă la demersurile întreprinse de domnitorul Grigore Alexandru Ghica în vederea realizării unirii Principatelor sub egida Austriei, cu acordul lui Schwarzenberg. Omul politic austriac, notează I. Ghica, s-a arătat receptiv la soluția unirii Principatelor sub un principe austriac sau la soluția schimbului acestora cu posesiunile italiene ale Austriei. Transformate într-o Belgie, apreciază în continuare omul politic român, Principatele ar putea avea, apoi, soarta Cracoviei (adică, vor fi anexate la Imperiu). I. Ghica semnaleză sosirea la București

⁴⁴ N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, *Correspondență, scrisori, memorii, adrese, documente, note și materiale*, ediție critică de G. Zane și Elena G. Zane, ediția a III-a, București, Editura Academiei Române, 1990, pp. 206–207, 244–246 (Bălcescu către A. G. Golescu – 4 martie 1850 și către I. Ghica – 16 octombrie 1850).

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 252–253.

⁴⁶ *Ibidem*, pp. 93–95 (Bălcescu către Al. G. Golescu și I. Ghica – 10/22 noiembrie și 16/28 decembrie 1850).

⁴⁷ *Ibidem*, p. 106 (Bălcescu către Al. G. Golescu – 15 februarie 1849).

⁴⁸ *Ibidem*, p. 194 (Bălcescu către I. Ghica – 4 ianuarie 1850).

⁴⁹ *Ibidem*, p. 267 (Bălcescu către I. Ghica – 26 mai 1851).

⁵⁰ Ion Ghica, *Opere*, vol. IV, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, glosar și bibliografie de Ion Roman, București, Editura Minerva, 1985, pp. 542–543.

⁵¹ În legătură cu intențiile de colonizare germană, Dionisie Pop Marțian notează că, după 1848, în Austria și în statele germane acționau 52 de comitete de colonizare, deservite de patru jumale, problematica fiind tratată în peste 150 de cărți. Propaganda în acest sens era mult anterioară anului 1848. Cf. D. P. Marțian, *Coloniști germani în România*, ediția a II-a, București, 1971, pp. 4–5. Apud L. Boicu, *op. cit.*, pp. 42–67.

⁵² Ion Ghica, *op. cit.*, pp. 542–543 (I. Ghica către Gr. Alexandrescu – 20 iulie 1850).

a unui emisar, Spinder, cu misiunea de a trata problema coloniștilor germani⁵³. „Trebuie să știm a profita de nădejtile Austriei”, apreciază el, pentru a putea contracara tendințele Rusiei, fără însă „a cădea în ghiarele” sale. Într-o asemenea eventualitate, „ne năbușesc germanii”. „Dacă românii sunt destinați a se absorbi unii într-alții, precum și cred – notează el, reliefând încă o dată punctul de vedere expus în scrisoarea adresată lui Gr. Alexandrescu –, apoi mai bine ca Principatele, cu suzeranitatea Porții, să absoarbă pe românii Austriei și Rusiei, decât să ne absoarbă ei pe noi”. Scăpată de lupte cu Rusia în Principate, Turcia ar reinnoi capitulațiile, pe care se va sprijini în raporturile cu românii⁵⁴.

În accepțiunea lor finală, românească, soluțiile imaginate de cei doi oameni politici de la 1848, Nicolae Bălcescu și Ion Ghica, erau identice⁵⁵. N. Bălcescu, însă, potrivit ideii constituirii a două Românie (una austriacă și alta turcă), nu a inclus soluția propusă de I. Ghica în paginile „României viitoare”, pronunțându-se cu fermitate în favoarea „unei propagande curat românești”, naționale și a unei soluții care să se sprijine nu pe diplomație sau pe voința uneia sau alteia dintre puteri, ci pe voința și pe forța națiunii⁵⁶.

Soluțiile formulate de oamenii politici români (i-am citat aici doar pe cei doi, mai importanți și reprezentativi) nu exprimă vederi opuse față de problemele libertății și unității, ci doar opinii deosebite cu privire la modalitățile de realizare practică a aceluiași opțiuni politice naționale. Varietatea soluțiilor reprezenta expresia contextului internațional complicat în care urmau să fie împlinite unele dintre opțiuni. În egală măsură, eforturile românești trebuiau să răspundă numeroaselor proiecte de partaj, în cuprinsul cărora Principatele trebuiau să servească drept obiect de compensație⁵⁷.

Ar putea fi amintite și alte soluții, imaginate de oameni politici români, în care Austria apare drept o alternativă⁵⁸. Astfel, primit cu deferență de Doblhoff (șeful de cabinet al ministrului de Război austriac), Al. G. Golescu, emisarul guvernului provizoriu muntean – care solicita recunoașterea legitimității mișcării românești – este întâmpinat cu răceală de titularul Latour. Acesta i-a replicat că guvernul austriac recunoaște dreptul Rusiei de a intra în Moldova și în Țara Românească. Spre deosebire de I. Ghica – acesta lega soarta românilor de menținerea suzeranității otomane, condiție obligatorie pentru menținerea interesului european și pentru dezvoltarea în sens național –, Al. G. Golescu formula părerea, importantă din punctul de vedere care ne interesează, potrivit căreia „chestiunea românismului în Austria este o chestiune de viață sau de moarte. Dacă românismul va renaște în Austria, aprecia el, nu mai poate pieri în Principate”, chiar dacă ar „rămâne muscalii pentru totdeauna în țară”. Austria, continua el, apreciind la fel de greșit politica Monarhiei, „având aceleași interese cu noi, nu ne poate persecuta”. În consecință, „trebuie să facem pasuri ca să dobândim

⁵³ Acesta a venit din partea Austriei pentru a trata problema legată de oferta Prusiei, de a oferi un milion de coloniști germani care să fie stabiliți în Ungaria și Transilvania. Prusia se angaja să nu aibă nicio pretenție asupra lor. Cf. *Ibidem*, pp. 651–652 (I. Ghica către Gr. Alexandrescu – 4 august 1850).

⁵⁴ *Ibidem*, pp. 656–657 (în același sens și scrisoarea din 14 august 1850).

⁵⁵ *Ibidem*, pp. 671, 672, 803–804 (I. Ghica către N. Bălcescu – 7 septembrie, 24 septembrie 1850). Scriindu-i lui Mathurin Joseph Cor, în 14 septembrie 1852, I. Ghica îi spune că, în cazul unui război care s-ar produce ca urmare a proclamării imperiului în Franța, să nu uite „că între Mare, Tisa, Dunăre și Nistru suntem opt milioane de români, care vorbim aceeași limbă, avem aceleași obiceiuri, același port și aceeași religie, fără a pune în socoteală două milioane și jumătate de locuitori în Tesalia. Este un Occident excelent pe care providența l-a svârșit între slavi pentru a-i separa”. Părăsită de Occident și împinsă în brațele Rusiei, s-a creat astfel „o aparență de drept în favoarea acesteia”. În Principate, „există aversiune și desconsiderare față de germani. Sunt considerați dresori de câini și fabricanți de jucării, în vreme ce pentru tot ce e francez oamenii au respect, admirație și afecțiune instinctivă. De o jumătate de secol toată speranța noastră e în Franța. Ideea românismului sau formarea unui stat român, compus din toate regiunile românești din Austria și Turcia, precum și din Basarabia, de la Tisa și Nistru până la Marea Neagră [...], a depășit de mult incinta școlilor. E răspândită mai ales în Transilvania”. Respingând ideile care ar reaprinde lupta între naționalități, I. Ghica notează că românii din Austria și Turcia „au o tendință de a se absorbi unii pe ceilalți și s-ar lăsa de bună voie cucerii de frații lor de neam [...], ca în Țimpul lui Mihai Viteazul. Un ducat moldo-valah ar deveni un nod în jurul căruia, dacă ar fi garantat contra Rusiei, s-ar grupa succesiv, mai târziu, toate celelalte parcele de țară de același sânge” (Cf. *Idem*, *Opere*, vol. V, București, 1988, pp. 112, 119–123, document din 1853). În 30 ianuarie 1854, același I. Ghica, referindu-se la opțiunea comună a românilor – dar și la varietatea soluțiilor politice pentru a o aduce la îndeplinire –, îi scria în lui C. A. Rosseti: „Mișcați de un sentiment înalt, mergem pe aceeași cale, dar fiecare pe deosebite poteci”. Apud Paul Barbu, „Pregătiri pentru o colaborare militară cu Poarta împotriva Rusiei țariste și declanșarea unei noi revoluții în anii 1853–1854”, în „Arhivele Olteniei”, s.n., nr. 7, 1992, p. 43.

⁵⁶ N. Bălcescu, *op. cit.*, pp. 254, 244–246.

⁵⁷ *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente publicate cu ajutorul Comitetului pentru rădicarea monumentului lui Ioan C. Brătianu*, tomul IV, 1848 august 31 – 1848 octombrie 3, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1903, pp. 29 și urm.

⁵⁸ *Idem*, tomul III, 1848 iulie 28 – 1848 august 30, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1902, pp. 150–153 (scrisoarea din august 1848).

favoarea Austriei pentru românii din Transilvania și din Banat. Trebuie să dobândim acest favor ca să asigurăm ființa națională a Principatelor. Turcii trebuie să înțeleagă că, prin un asemenea cuib de libertate, facem cu neputință periculiunea [pieirea] naționalității românești în Principate”. Esențialul era ca Turcia să poată fi convinsă de lealitatea românilor, ceea ce era cu mult mai greu de obținut⁵⁹.

Din această succintă trecere în revistă, se desprinde dramatismul demersurilor politice românești în contextul complicat, creat de interesele opuse manifestate de cele trei imperii cu privire la soluționarea „problemei românești”, în condițiile în care puterile liberale nu manifestau un interes direct în susținerea opțiunilor naționale ale românilor. În 1848, când statu-quo-ul stabilit de Congresul de la Viena amenința să se prăbușească, manifestarea consensului existent cu privire la respectarea reciprocă a intereselor și la menținerea păcii⁶⁰, a avut drept consecință imediată intervenția militară a Turciei și a Rusiei în Principate și a celei din urmă în Transilvania. Pentru români, dar și pentru Europa, consecințele au fost dezastruoase.

Din această perioadă, în care politica europeană evolua încă sub semnul rânduieilor stabilite la Viena (legitimismul și statu-quo-ul teritorial) datează numeroase alte proiecte de partaj ale Imperiului Otoman⁶¹ sau de modificare a statutului teritorial al zonei în care se afla spațiul românesc. Ele sunt cunoscute și, oricum, mai puțin importante pentru demersul întreprins de noi. Problema naționalităților s-a impus pe plan european împotriva Rusiei, dar, mai cu seama, împotriva Austriei, adversara principală a stabilirii echilibrului european pe baze noi, naționale. Atacul deschis împotriva Austriei, pornit din noua perspectivă națională, a început din 1852, odată cu instaurarea imperiului în Franța. El este precedat de numeroase alte luări de poziție privitoare la rolul civilizator pe care Austria – silită să renunțe la expansiunea în occident, în Italia și în Confederația germană – ar trebui să-l joace în sud-estul Europei.

O astfel de analiză, în care noua perspectivă a politicii austriece este raportată direct la cazul românesc, este întreprinsă de Fabre, consulul la Iași, la sfârșitul anului 1848. La curent cu situația din Imperiul Otoman și cu problemele naționalităților, cu un important stagiul la Belgrad, bine informat cu privire la problema românească – ale cărei linii esențiale le cunoștea prin intermediul lui N. Bălcescu și Al. G. Golescu, se pare –, diplomatul francez a redactat un întins memoriu, în care expune problema românească, propunând importante soluții politice⁶². După o serie de pertinente observații asupra Principatelor, a istoriei și a situației lor economice, sociale și politice, asupra poziției strategice, cu privire la trăsăturile problemei naționale și la esența panslavismului, la protectoratul Rusiei și la politica acesteia, la ineficiența suzeranității Turciei în cele două Principate și la lipsa de asistență politică a țărilor occidentale, Fabre formulează unele aprecieri interesante cu privire la noul rol politic pe care ar trebui să și-l asume Austria.

Pentru a putea rezista presiunilor politice și militare ale Rusiei, Turcia trebuie să se arate favorabilă progresului celor două Principate românești; trebuie să recunoască și să respecte autonomia acestora și naționalitatea românilor, să manifeste simpatie și să sprijine mișcarea care are drept obiectiv unitatea națională. Pe acest teren, Turcia trebuie să se afle mereu în ofensivă. Situată la confluența dintre Occident și Orient, în imediata apropiere a celor două rivale, Austriei îi revine un important rol politic. Când, la 1848, Monarhia și-a recucerit pozițiile în Italia, ca urmare a înfrângerii Sardiniei, Rusia a invadat Principatele și a zdrobit Ungaria, „împingând” Austria spre Occident. După victoria de la Austerlitz, Talleyrand îl sfătuia pe Napoleon I să o orienteze spre răsărit, în direcția Principatelor, care dețin gurile Dunării. Această schimbare a orientării strategice, care ar fi avut drept

⁵⁹ „Politica celor din Turcia [a românilor] este să se aibă bine cu sultanul, ca să scape de slavonism. Toată măiestria noastră este să arătăm turcilor că, cu cât vor sprijini mai mult dezvoltarea noastră națională, cu atât vor fi mai siguri să ne aibă cu dânsii, căci numai dorința de a păstra naționalitatea noastră și neputința de a o dobândi cu turcii ne va face să ne aruncăm în mâinile Austriei, încolo este mare antipatie între români și germani și când va fi Turcia o putere tare și liberală, mai bine ar alerga românii din Austria la Constantinopol decât noi la Viena. Când vom fi mai dezvoltați și puternici, mai lesne ar veni Transilvania la noi decât noi să mergem a ne uni de Austria prin Transilvania”. Cf. Idem, tomul V, *1848 octombrie 4 – 1848 decembrie 31*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1904, pp. 658–663 (scrisoare către I. Ghica – 17 decembrie 1848).

⁶⁰ Maurice Ferro, *Kissinger et Brzezinski. Destinées et pensées parallèles*, Paris, 1978, pp. 19, 22 și urm.

⁶¹ A se vedea și T. G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie, 1821–1913*, Paris, 1914; Leonid Boicu, *Geneza „chestiunii române” ca problemă internațională* (în continuare se va cita: Leonid Boicu, *Geneza „chestiunii române”*), Iași, Editura Junimea, 1975.

⁶² Memoriul a fost publicat de noi în anexa studiului „Principatele române între Scylla crucii și Charibda semilunii. Soluții politice ale «problemei românești» la sfârșitul Revoluției de la 1848”, în „Academia Română. Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologice”, seria a IV-a, tomul LXXVIII, 1993, pp. 89–119.

consecință pierderea pozițiilor austriece în Italia, ar fi împins Rusia spre Orient, unde, prin forța lucrurilor, ar fi intrat în conflict cu Anglia. Din această situație, Franța ar trage foloase, care nu se mai cer să fie subliniate, apreciază diplomatul. Important ar fi ca, apreciindu-și adevăratul interes, Austria să se angajeze pe această cale.

În condițiile în care, după Revoluția de la 1848, unitatea Germaniei, realizată sub egida Prusiei, a devenit un lucru cert, Austria (pentru a supraviețui) trebuie să abdice de la veleitățile și rolul său de putere germană (occidentală). Ea nu-și va putea exercita misiunea civilizatoare decât asupra unor popoare sau națiuni care se află în perioada de început a dezvoltării lor moderne. Monarhia are datoria, în noile împrejurări, să acționeze în sensul constituirii unei confederații alcătuită din popoarele din estul și din sudul Europei, pentru a putea sfâșia pânza de păianjen pe care a țesut-o panslavismul. Pierzându-și influența în Germania și pozițiile strategice și politice în Italia, poate găsi compensații în Orient, smulgând gurile Dunării din mâinile Rusiei. Dacă nu folosește împrejurările favorabile oferite de momentul actual, consideră Fabre, Austria va pierde pentru totdeauna o șansă, marcată, parcă, de providență.

Substituindu-se Ungariei, Austria va trebui să-i menajeze și să-i stimuleze pe români, acordându-le forme de organizare liberale, asemănătoare cu ale celorlalte naționalități ale imperiului. Austria va câștiga ascendent și popularitate în Principate, contracarând influența Rusiei, în eventualitatea în care va interveni în favoarea unei reglementări echitabile a relațiilor dintre cultivatori și proprietari, făcând apel la bunăvoința acestora din urmă. Românii trebuie să constate mereu grija manifestată de Monarhie în raport cu probleme care-i interesează. În acest sens, agenților austrieci de la București și de la Iași (aceștia trebuie să fie „distingși și onești”) le revine un rol important, urmând să acționeze în favoarea partidului național. Pentru a sprijini acest obiectiv, la Brașov și la Cernăuți, urmează să fie editate ziare în limba română, care să fie expresia dorințelor de progres și unitate din cele două Principate. Răspândirea largă a acestor publicații ar avea un important rol în anihilarea influenței ruse.

În sfârșit, un alt mijloc prin care Austria ar putea să acționeze pozitiv asupra Principatelor ar fi acordarea libertăților instituționalizate în favoarea românilor din Transilvania, Banat și Bucovina. În felul acesta, românii vor fi feriți de „absorbția” rusă, iar „aripa dreaptă românească, ultima linie de bătaie a Europei împotriva Rusiei”, va fi salvată. Franța va putea să-și aroge rolul de a veghea ca acțiunea să nu se abată de la obiectivele sale fundamentale.

Din nefericire, aceste soluții⁶³, imaginate și de alți oameni politici, nu puteau fi aplicate în practică. Austria nu o putea face fără riscul de a se sinucide politic. Românii erau mai realiști în acest sens. Criza orientală, izbucnită în 1853, a însemnat, practic, începutul sfârșitului Imperiului Austriac. Soluția dualistă a fost o încercare disperată în vederea unei imposibile salvări.

Începutul crizei orientale, în anul 1853, a situat problema naționalităților, a luptei naționale și a constituirii statelor naționale pe primul plan. Firesc, Austria era vizată și, pe drept, se simțea mai amenințată, poate, chiar decât Turcia și decât Rusia. Războiul Crimeii, expectativa adoptată de Monarhie, intenția de a o implica în conflict, ambiguitatea politicii sale și, apoi, ocuparea Principatelor, în urma evacuării acestora de către trupele țariste⁶⁴, au oferit diplomației și opiniei publice prilejul de a analiza „problema orientală” sub variatele sale aspecte și implicații. Materialul care dă expresie acestei analize este imens, aparținând tuturor genurilor. În legătură cu noua așezare a echilibrului european și cu problematica națională, în preajma Congresului de la Paris este discutată

⁶³ În concluzie, diplomatul își rezumă propunerile în următorii termeni: „Le Panslavisme menace de substituer l'autorité du Tzar à celle du Sultan et de l'Empereur sur les populations slaves de leurs de couronnes. Son action est gênée par des races étrangères enclavées et qu'il cherche à détruire ou à absorber. Il cherche à absorber la race roumaine, feudataire de l'Empire turc. Il a réussi à se rendre, d'un façon détournée, maître de gouvernement Roumain. Mais il a excité les défiances d'un parti patriote qui s'appuierait volontiers sur la Turquie, pour la résistance, si la Turquie le soutenait. La Turquie étant trop faible pour le protéger et prévenir l'absorption, il est nécessaire d'appeler l'Autriche. L'intérêt de l'Autriche est vital. Il faut qu'elle soutienne l'élément national, empêche l'absorption et relève et fortifie cette barrière entre le Panslavisme”. Cf. Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 115.

⁶⁴ Scriindu-i lui David Urquhart, în 30 martie 1852, I. Ghica consemna că Lavrin, consul al Austriei la București, ar fi spus că guvernul său, dispus să facă Turciei concesii în Banat și în Serbia, „nu poate lăsa Principatele Rusiei fără a se sinucide”. Apud Leonid Boicu, *Austria și Principatele Române*, p. 67.

atât politica orientală a Austriei, cât și soarta viitoare a Principatelor Române⁶⁵. Ne vom referi la câteva dintre aceste materiale, apărute în preajma marelui forum internațional. Ele provin din sursă românească sau franceză, din partea adversarilor Monarhiei, așadar. Nu sunt mai puțin importante, însă, pentru reliefaarea poziției austriece față de evenimentele în curs de desfășurare. Politica Monarhiei față de Principate este înfățișată cu complexele sale motivații de ordin intern și extern. Prin aceasta, materialele în discuție, unele din ele, cel puțin, au o importantă valoare documentară.

În continuare, ne vom referi la trei documente; acestea, fără să se particularizeze în mod deosebit, pot servi drept reper pentru maniera în care este apreciată poziția Austriei față de „problema orientală” în general, față de cea a Principatelor Române, în special.

Prima piesă este un document semnat de I. C. Brătianu, intitulat *Mémoire sur l'Empire d'Autriche dans la question d'Orient*⁶⁶. În Imperiul Habsburgic, apreciază autorul, dezvoltarea istorică s-a realizat în favoarea naționalităților. Departe de a putea să germanizeze întregul imperiu, Monarhia, ea însăși, riscă să fie „degermanizată”. Din aceste motive, paradoxal, Austria se situează pe poziția de adversară a Germaniei, a intereselor fundamentale ale acesteia, care converg către unitate. Revoluția de la 1848 a reliefat iminența dezmembrării. După ce, cu sprijinul ungarilor, austriecii au supus Boemia, au înăbușit mișcarea românilor și au paralizat Galiția, oprind mișcarea slavilor din sud și zdrobind Italia, împăratul s-a declarat în favoarea slavilor și a românilor și împotriva ungarilor. În ultimă instanță, a acceptat ajutorul armatelor țariste, deoarece ungurii trebuiau înfrânți de alte forțe, nu de cele existente în Imperiu. O eventuală victorie a slavilor și a românilor ar fi reprezentat un și mai mare pericol pentru Casa de Habsburg.

După anul 1848, Imperiul nu mai putea fi menținut prin intermediul vechilor metode, fără să menajeze vreuna dintre naționalități, Monarhia a trecut, prin toate mijloacele, la o politică de germanizare, sprijinindu-se pe baionetele Rusiei. Înfațișând, în esența lor, planurile inițiate de Bach și Bruck, rezultatele obținute pe calea modernizării infrastructurii și a orașelor, autorul insistă asupra colonizării. Intenția de a aduce un număr de 60 000 de coloniști în Țara Românească trebuia să servească obiectivului de a deschide „un adevărat Mississippi” în Europa și de a extinde granițele Germaniei de la Rin, la Marea Neagră și Adriatică. Prin aceasta, Austria urmărea să constituie Marea Germanie sub egida sa și să-și recâștige simpatiile pierdute. Superioritatea populației germane și ascendentul pe care-l posedă Germania asupra comerțului și a industriei, notează autorul, ar putea să aibă efecte incalculabile pe plan general, în eventualitatea în care un asemenea plan ar putea fi realizat.

Autorul broșurii apreciază că planul de invazie a posesiunilor europene ale Turciei a fost conceput împreună, de Austria și de Rusia. Ocuparea Transilvaniei de către armatele ruse și înfrângerea revoluțiilor maghiară și română trebuia să îngăduie Monarhiei să ocupe provinciile turcești din nord-vest și, în felul acesta, să opună Franței o puternică linie de bătaie. Austria a jucat un rol dublu: ocupând Principatele, după retragerea armatelor ruse, practic, ea a închis drumul pe care armatele aliate ar fi putut să pătrundă în inima Rusiei. Dacă aceste armate ar fi avut o bază de operații în Moldova și în Țara Românească, ar fi beneficiat de un război al naționalităților și s-ar fi bucurat de toate avantajele care ar fi decurs dintr-o asemenea situație (inclusiv dintr-o armată alcătuită din slavi și din români). În asemenea împrejurări, Rusia nu ar mai fi putut pretinde că luptă pentru eliberarea creștinilor ortodocși. Ocupând Principatele, Austria a pus Rusia la adăpost, lăsându-i pe aliați să-și epuizeze forțele împotriva fortărețelor de la Kronstadt și Sevastopol. Opiniei publice germane i s-a comunicat că, ocupând Principatele și eliberând Dunărea, Austria favorizează interesele germane.

De multă vreme, Austria nu mai poate întreprinde războaie de cucerire. Lăsând Rusiei sarcina de a distruge și a slăbi statele vecine, însușindu-și o parte din pradă, sporindu-și teritoriile pe seama și prin efortul Rusiei, Austria consideră că atunci când imperiul țarilor va deveni o amenințare pentru Europa, ea însăși se va afla în primul eșalon al lumii civilizate. Austria știe bine, notează în continuare autorul, că nu are a se teme de nimic, atâta vreme cât reprezintă civilizația în fața barbariei, interesele europene față de interesele străine, dușmane. În asemenea condiții, Rusia nu reprezintă un pericol; dimpotrivă, îi este utilă, chiar. „Poziția lor reciprocă față de Europa este aceea că, una este

⁶⁵ Lordul John Russel, într-o scrisoare adresată lui Bulwer, ambasadorul englez la Constantinopol, în 4 septembrie 1859, nota că „Les Principautés sont un problème ardu, chaque fois que la question est posée”. Apud R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés-Unies*, Bucarest, 1938, p. 3.

⁶⁶ *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, publicate de Dimitrie A. Sturdza, Ghenadie Petrescu, vol. II, București, 1889, pp. 856–885.

indispensabilă celeilalte: Austria adăpostește Rusia împotriva Europei, iar Rusia, la rândul ei, servește Austriei drept rezervă împotriva Europei”.

În fața naționalităților, însă, atât Austria, cât și Rusia se găsesc într-o situație asemănătoare, fiind mereu unite. Monarhia nu va acționa împotriva Rusiei decât atunci când Franța va înceta să mai fie ceea ce este sau când, germanizând imperiul, va deveni arbitra acestuia. Așteptând, ea știe că, în ziua în care Rusia va înceta să mai reprezinte o forță, ea însăși va dispărea de pe harta Europei. Națiunile care o alcătuiesc vor scutura, cu ușurință, jugul Casei de Habsburg. Europa le va ajuta atunci când nu va mai avea nevoie de acest „pretins dig împotriva invaziei moscovite”. În încheierea studiului său, I. C. Brătianu își exprima convingerea că germanii nu-și vor asuma rolul de instrumente ale Casei de Habsburg. Poporul german știe că influența sa va fi mai puternică și mai benefică într-o Europă alcătuită din popoare libere, decât într-o Europă supusă Monarhiei austriece.

Trecând peste alte observații cu privire la importanța „problemei românești” care a continuat să fie „cheia de boltă a Orientului”, asupra rolului ce-i revine Franței în sprijinirea naționalităților, trebuie să admitem că, chiar în condițiile în care aserțiunile omului politic român nu pot fi admise și verificate practic, observațiile sale prezintă o netăgăduită valoare pentru înțelegerea poziției Austriei în evenimentele aflate în curs de desfășurare.

A doua piesă asupra căreia ne propunem să stăruim este documentul, publicat în broșură, semnat de publicistul francez Paul Bataillard, în preajma Congresului de Pace de la Paris – *Primul punct al chestiunii Orientului. Principatele Moldovei și Valahiei înaintea Congresului (1856)*⁶⁷. Spre deosebire de I. C. Brătianu, care se referea, în mod special, la politica orientală a Austriei, publicistul francez își axează expunerea asupra Principatelor care, așa cum aprecia el, constituie „cheia Turciei din Europa – punctul central al întregii strategii militare și diplomatice a Rusiei”⁶⁸. Observațiile pe care le face cu privire la Austria, deși îngroșate unele dintre ele, reliefează, totuși, rolul negativ al Monarhiei, într-o vreme în care spiritul naționalităților căpătase o atât de mare forță.

Paul Bataillard, asemenea multor comentatori, apreciază că destinul Austriei este și rămâne indisolubil legat de cel al Rusiei. Legătura între cele două puteri se va menține, aprecia el, până în momentul în care una dintre ele va căpăta asupra celeilalte o superioritate decisivă. În ultima vreme, continuă el, Austria și-a sporit ascendentul în lumea germană, în legătură cu interesul manifestat de aceasta pentru expansiunea la Dunărea de Jos. Monarhia nu a putut lăsa să-i scape o asemenea ocazie. „Conglomerat de națiuni deosebite”, posedând în interiorul granițelor sale o treime din întreaga populație românească, ea are interesul să mențină cele două Principate în starea de înapoiere și dezorganizare în care se află pentru a-și putea legitima amestecul și a lăsa Turcia descoperită, cu scopul de a-și pregăti expansiunea și a împiedica crearea unui Piemont românesc, capabil să-i absoarbă pe românii din cadrul Monarhiei. Aceste interese austriece sunt antieuropene, în esența lor, în condițiile în care națiunile europene urmăresc obiective opuse în cele două Principate. Publicistul schițează un interesant portret moral al Austriei politice: „Acasă sau în afară, în Confederație sau în concertul european, Austria nu stăpânește decât prin divizare, nu se mărește decât prin dezordine. Politica sa nu urmează o linie dreaptă; profită, în mod egal, de toate alternativele contrarii, lăsând problemele să se amestece, să se angajeze conflictele, pentru a interveni, apoi, și a solicita prețul acordat concursului față de unii, compensații pentru interesele sale lezate, față de alții, garantarea echilibrului european, față de toți, pentru a-și lua partea de pradă și a se retrage, după aceea, cu câștigul războiului, dintr-o luptă ale cărei pericole nu le-a împărțit. În acest fel, ea întrunește sufragiile Confederației și ale Europei însăși, care o proclamă cea mai abilă și mai înțeleaptă dintre națiuni”⁶⁹.

Chiar fără să împărțăm întru totul vederile publicistului francez, trebuie să fim de acord că aprecierile de mai sus au surprins, cu exactitate, maniera de a proceda a Austriei în timpul crizei orientale, începută odată cu războiul Crimeii. În lumina caracterizării de mai sus, autorul desprinde complicitatea Austriei cu Rusia. „Acum, notează el, Monarhia este cea care a preluat rolul activ; pentru a juca mai bine ea va continua opera Rusiei, sub pretextul de a salva interesele europene împotriva acesteia”.

⁶⁷ Idem, vol. III, pp. 372–426.

⁶⁸ Ibidem, p. 378.

⁶⁹ Ibidem, p. 380.

Ambel puteri – Rusia și Austria – știu că nu pot să existe și să se mărească decât una prin alta. Problema este care dintre ele o va depăși pe cealaltă, în momentul mișcării finale. Atâta vreme cât nu a sosit momentul decisiv, ele se înțeleg perfect. Rusia a pierdut teren în Turcia, Austria și-a propus să-l recâștige în Principate. Intențiile sale sunt limpezi. Dacă Moldova și Țara Românească sunt lăsate în situația anterioară, în care forțele naționale nu se puteau dezvolta, fiind întreținut conflictul românilor cu Poarta, protectoratul acestora îi este asigurat, revenindu-i sarcina să restabilească ordinea⁷⁰.

Chiar dacă intențiile nu au fost exact surprinse, trebuie să admitem că aprecierile formulate de Paul Bataillard sunt în acord cu poziția generală a Austriei în raport cu „problema românească”. Exprimându-și opiniile cu privire la viitoarea organizare a Principatelor, la unirea și independența acestora, publicistul consideră că acestea aspiră să fie și trebuie ajutate să devină o Elveție a Orientului.

Analiza întreprinsă de Paul Bataillard nu este un simplu eseu politologic. Sprijinită pe o profundă cunoaștere a realității, ea este un document care dă expresie politicii franceze în preajma întrunirii înaltului forum european. Ideile ambelor documente, scrise de I. C. Brătianu și de P. Bataillard, le regăsim în multe alte documente oficioase franceze, care abordează problema Principatelor în spiritul principiului naționalităților.

Un asemenea document este cel intitulat *Reorganizarea Principatelor Dunărene*, publicat la Paris, în 1856. În cuprinsul său, strategia politică austriacă este definită în termeni similari: „L’Autriche est de sa nature assez envahissante. Elle se trouve mêlée à toutes les grandes affaires. Elle a des intérêts engagés de tous les côtés. Ses hommes d’État cherchent donc à mettre la main partout. Ils le font avec tendresse et de discrétion que d’abord on ne le sent pas, et puis ils ne la retirent plus. C’est le triomphe de la politique. Ils excellent à tirer part d’une situation désespérée, à changer les périls en bonnes fortunes, à faire beaucoup sans qu’on s’aperçoive de rien, à ne rien faire en semblant agir. Quand le monde est fatigué, ils interviennent avec des troupes fraîches et des arguments nouveaux pour jeter dans les plateaux de la balance du l’épée de Brennus ou une note diplomatique qui lui font invariablement pencher du côté, où les intérêts généraux de l’Europe ont le bon esprit de se trouver d’accord avec leurs intérêts particuliers”⁷¹.

Redactat pe un ton în care amenințarea nu este cătuși de puțin voalată, documentul scoate în relief caracterul grav al ocupației militare a Principatelor, stabilind – în spiritul celor amintite mai sus – legătura existentă între politica Austriei în Italia și cea din Moldova și Țara Românească. „Le résultat que la guerre d’Orient pourrait amener – se notează în încheierea actului menționat – le plus bizarre, à coup sur si non le plus inattendus, serait de voir un gouvernement qui a assisté l’arme au bras à une lutte terrible, engagé pour le salut de la Turquie et l’équilibre de l’Europe, faire tourner au service exclusif de ses intérêts particuliers les sacrifices faits par autres”.

Așa cum s-a putut constata din cele notate mai sus, nu ne-am propus să alcătuim un inventar al materialelor din care să se desprindă poziția Austriei față de „problema orientală” în general și de Principate, în special. O asemenea întreprindere nu ar fi fost posibilă și nici utilă în sensul în care ne-a interesat. Am selectat doar câteva considerații, pe care le-am apreciat drept reprezentative, pentru a reliefa poziția Austriei față de Principatele Române și a motivației acesteia.

Politica de expansiune a Austriei a fost limpede manifestată în tot cursul secolului al XVIII-lea. Acapararea temporară a Olteniei și, apoi, a Bucovinei exprimă, fără echivoc, această politică. Când anexiunea directă nu a mai fost posibilă din partea niciuneia dintre cele două puteri care-și supravegheau mișcările în zonă, amândouă au trecut la o politică de așteptare, pentru câștigarea de noi poziții de plecare, mai avantajoase. Echilibrul european, statuat de Congresul de la Viena, și mișcarea naționalităților au conferit noi dimensiuni „problemei orientale” și, implicit, celei românești. Aceste dimensiuni aveau să se profileze în cursul Revoluției de la 1848. Anexiunile teritoriale directe au fost înlocuite cu o nouă politică. Atitudinea Austriei față de Principate nu poate fi apreciată izolat, ci numai

⁷⁰ „Austria și Rusia, continuă publicistul, contează una pe alta pentru a se face urâte în Principate și, împreună, contează pe Turcia, pentru a îndeplini acolo, cu mai puțină clarviziune, același rol; ele știu bine că aceea dintre dânsle care ocupă această țară, dacă nu rămâne acolo, deschide drumul celeilalte. Fiecare, la rândul ei, speră să-și asigure dominația, ocupând-o. Cea care este înălăturată pentru moment, știe că-i va veni rândul. Cine poate astăzi să dea asigurări, dacă lucrurile se petrec așa cum înțelege Austria, că Rusia nu va avea – mai târziu – cea mai buna șansă? Austriecii au izbutit, deja, în Principate, să procedeze în așa fel încât să fie regretați rușii”. Cf. *Ibidem*, p. 416.

⁷¹ *Ibidem*, pp. 118–119.

în contextul general determinat de acțiunea în zonă a celor trei imperii limitrofe și al mișcărilor naționale europene.

Cât despre misiunea sa civilizatoare, Austria nu a făcut nimic pentru a-și valorifica ascendentul ce-l deținea asupra Rusiei în această privință. Opiniile lui Fabre, de pildă, sau acele ale unor oameni politici români, cu privire la rolul ce ar fi trebuit să-i revină Austriei în Principate, nu se potriveau câtuși de puțin cu obiectivele urmărite de Monarhie, amenințată cu disoluția. Marea masă a românilor din Transilvania, din Bucovina și din Banat nu a putut să se bucure decât într-o măsură redusă de binefacerile civilizației a cărei purtătoare era Monarhia Habsburgică. Ei nu fost constrânși să accepte consecințele grave produse de colonizările masive efectuate în Banat și în Bucovina și ale politicii de germanizare. În ceea ce privește Principatele, politica austriacă, departe de a contracara acțiunea nefastă a Rusiei – opunându-se doar anexiunii directe –, a urmărit întărirea propriei sale influențe, anihilarea dezvoltării lor economice și oprirea comunicării dintre cele două blocuri naționale românești de pe ambele versante ale Carpaților. Din nefericire, faptele istorice se judecă după efectele pe care le-au produs, nu după ceea ce ar fi putut să fie. Austria nu a avut în sud-estul Europei rolul la care o îndreptătea civilizația a cărei purtătoare era și, mai cu seamă, nu s-a putut face campioana mișcărilor naționale. Dată fiind componența etnică a Imperiului, ea nu-și putea asuma un asemenea rol.

Dupa prăbușirea iosefinismului ale cărui consecințe au fost contrarii celor urmărite de Curtea de la Viena, sub presiunea mișcărilor naționale, Monarhia a fost constrânsă, mereu, să desfășoare în interior și în afară o politică de echilibru, pentru a-și menține cuceririle, influența în Confederația germană și coeziunea în propriile provincii. Un echilibru care a fost mereu instabil, care s-a prăbușit în 1848. Dualismul, acest anacronism al epocii contemporane, a fost o încercare, o ultimă încercare de a ridica un zid în fața mișcărilor naționale dezlănțuite.

Urmărindu-și realizarea propriilor sale obiective politice în Principate, Austria a secondat Rusia. Politica aceasta nu a avut nimic comun cu o așa-zisă misiune civilizatoare, de natură să contribuie la prosperitatea economică, socială și culturală a ținuturilor locuite de români. Principatele Române au reprezentat un câmp de dispută, pe care cele două rivale s-au înfruntat, nu pentru a le ridica nivelul de civilizație, care s-ar fi înscris în logica vremii; au colaborat pentru a le menține în situația în care se aflau, pregătindu-le pentru o viitoare eventuală anexiune. Firește, politica ambelor puteri nu a fost lipsită și de anumite consecințe pozitive, pe care istoria le-a înregistrat, apreciindu-le. Acestea însă – în ceea ce privește Austria, mai cu seamă – au fost cu mult mai puțin importante decât factorii negativi, care au marcat, și-au pus pecetea asupra istoriei noastre. Este, tocmai, ceea ce ne-am propus să sugerăm în cuprinsul demersului nostru.

Acad. RADU GRIGOROVICI

The "Bukowina" Model

(Summary)*

It is known that the frequent repetition of an idea leads to its uncritical acceptance as an axiom. Physicists find this process suspicious. They are always looking for new evidence or exceptions or even blatant contradictions with axioms. They are inclined to scepticism. The author aims to answer the following questions: 1) How did the creation of Bukovina come about and how, despite its small territorial extent – ca. 10 000 km² – were then interethnic relations born within it, as a model for the entire Europe? (2) Has there indeed been a continuous evolution towards ensuring harmonic cohabitation between its many nationalities – or, as we would say today, ethnicities – and who has been the bearer of this idea? 3) What was the end result of those efforts (under which the famous Bukovinian political compromise of 1910, known as *Ausgleich*, is usually understood)? An enduring model for the wide future integration of a new Europe, or rather, a way of returning to obsolete forms of state, or the realization of nostalgic dreams?

Keywords: Bukovina, cohabitation model, *Ausgleich*.

Se știe că repetarea frecventă a unei idei duce la acceptarea ei necritică drept axiomă. Fizicienilor acest procedeu li se pare suspect. Ei caută mereu noi dovezi sau excepții sau chiar contradicții flagrante cu axiomele. Ei sunt înclinați către scepticism. Textul care urmează reflectă această atitudine prin următoarele trei întrebări:

Întrebarea întâi: Cum s-a ajuns la crearea Bucovinei și cum de, în ciuda întinderii ei teritoriale atât de reduse – circa. 10.000 de km² –, s-au născut apoi în interiorul ei relații interetnice, model pentru întreg spațiul european?

Întrebarea a doua: A existat într-adevăr o evoluție continuă în direcția asigurării unei conviețuiri armonice între numeroasele ei naționalități – sau, cum am zice astăzi, etnii – și cine a fost purtătorul acestei idei?

Întrebarea a treia: Care a fost rezultatul final al eforturilor respective (sub care se înțelege de obicei renumitul *Ausgleich* bucovinean din 1910)? Un model trainic pentru largă integrare viitoare a unei Europe noi sau, mai degrabă, un mod de a reveni la forme de stat desuete sau realizarea unor visuri nostalgice.

Vreau să răspund la aceste întrebări, presupunând că evenimentele istorice sunt suficient de cunoscute cititorilor.

Ad. 1: După încheierea distrugătorului război ruso-turc (1762–1774) și după încorporarea în 1772 a Galiției în Imperiul Austriac, Iosif al II-lea a urmărit formarea unei legături teritoriale între regiunea recent anexată și Marele Ducat al Transilvaniei. Mituind masiv vizirii turci și pe comandantul suprem al trupelor ruse în retragere, el a obținut în 1775, prin tratatul de pace de la Kaciuk-Kainargi, colțul nord-vestic al Moldovei. Conform capitulațiilor acesteia cu Înalta Poartă, în secolul al XVI-lea, care determinau și obligațiile protectorului, acesta era dator să apere integritatea teritoriului Moldovei; dar atunci când domnitorul ei, fanariotul Grigore Ghica, a protestat împotriva cedării acestui fragment de țară către Austria, el a fost pur și simplu asasinat din ordinul sultanului. Faptul că n-a protestat din patriotism românesc, ci din interes personal, cum obiectează istoricii germani față de interpretarea idealizată a unor istorici români, este cu totul irelevant; cert este că cedarea era o încălcare a unei înțelegeri internaționale, rămasă, cel puțin în principiu, până în 1877. Acest capăt de țară a fost botezat Bucovina (adică țara fagilor) și era locuit în acel timp predominant de moldoveni (adică români) și de un număr greu de precizat de huțani și ruteni (adică ucraineni) imigrați din Galiția, stabiliți doar în

⁷² „Analele Bucovinei”, anul III, nr. 2, 1996, pp. 281–298.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

vestul și nord-vestul teritoriului, ultimii nefiind decât arareori proprietari de pământ⁷³. Aproximativ două treimi din sol aparțineau mănăstirilor moldovenești, restul aparținând boierilor, nobilimii rurale (mazililor) și țăranilor liberi (răzeșilor). Populația se cifra la doar circa 70 000 de locuitori. Războiul, epidemiile și emigrările decimaseră populația (în Germania, după războiul de 30 de ani, populația scăzuse la o treime).

Cu 135 de ani mai târziu, în conformitate cu rezultatele oficiale ale ultimului recensământ austriac din 1910, în Bucovina trăiau circa 800 000 de locuitori, dintre care 34% erau români, 38% – ruteni și huțani, 9% – germani, 12% – evrei, 4,5% – polonezi; restul de circa 2,5% consta din maghiari, armeni, ruși, cehi și slovaci, care aparțineau aproape în totalitate următoarelor religii și confesiuni: circa 548 000 de creștini greco-orientali (ortodocși), 125 000 de romano-catolici și greco-catolici (uniți), 20 000 de evanghelici, 3 000 de lipoveni și 102 000 de israeliți.

O creștere cu un factor de 13 a populației în acest răstimp nu putuse avea loc pe cale naturală, biologică. Ea a fost, pe de o parte, urmarea unei colonizări dirijate și costisitoare de țărani, muncitori, funcționari și personal didactic de naționalitate germană; pe de altă parte, a unei imigrări a numeroși iobagi ruteni fugiți de exploatarea inumană de pe moșiile galițiene ale nobilimii poloneze⁷⁴ – vezi povestirile țărești ale lui Reymont. Românii s-au refugiat din Transilvania din cauza lipsei lor de drepturi și a politicii maghiare de deznaționalizare. Imigrarea și emigrarea în și din Moldova alternau, căci, pe de o parte, românii erau atrași spre Bucovina de condițiile reglementate din Austria, dar se temeau de serviciul militar de care se dezvățaseră de mult în Moldova. Polonezii căutau să-și valorifice avantajele confesiunii romano-catolice de care aparțineau, în timp ce evreii, bucurându-se de o toleranță neașteptată, puneau aproape integral mâna în orașe, ca meseriași și mai ales ca negustori, pe comerț, fiind favorizați și de recunoașterea idișului lor drept limbă germană. La țară, însă, provocau multe nenorociri ca arendași, cârciumari și cămătari. Abia după Congresul de la Berlin (1878), Bucovina devenea pentru ei mai mult o țară de trecere spre România, până atunci greu accesibilă⁷⁵.

Rezistența inițială a autorităților militare împotriva acestor răsturnări demografice profunde se prăbușea atunci când, la 12 ani după ocupare, administrația civilă a ceea ce devenise circumscripția (Kreis) Bucovina, a fost deplasată la Lemberg și situația s-a înrăutățit apreciabil⁷⁶. Astfel lua naștere în Bucovina un Babilon etnic, creat artificial de guvernul central austriac, care ridica probleme de conviețuire ce ar fi putut fi evitate printr-o politică clarvăzătoare și care contrabalansau succesele obținute prin alte măsuri pozitive.

Cu aceasta am răspuns la prima mea întrebare.

Ad. 2: Cu privire la a doua întrebare, trebuie constatat, în primul rând, că tensiunile etnice din Bucovina, în loc să scadă, au crescut mai degrabă cu timpul. Aceasta a fost o urmare firească a creșterii rapide a densității populației și a caracterului etnic pestriț al imigranților. La aceasta a contribuit în mod esențial administrarea de aproape 90 de ani de la Lemberg, unde nu exista nicio înțelegere pentru problemele interne ale Bucovinei; în special interesele catolico-poloneze se reflectau în numeroase măsuri nepopulare ca, de pildă, subordonarea tuturor așa-numitelor școli moldovenești supravegherii din partea autorităților ecleziastice catolice din Lemberg, atunci când în localitatea respectivă exista o singură biserică catolică, și introducerea limbii de predare poloneze în locul celei române în învățământ.

Atitudinea din ce în ce mai naționalistă a numeroaselor popoare ale Austriei în cursul secolului al XIX-lea a jucat un rol important în desfășurarea Revoluției din martie 1848, dar a luat forme blânde caracteristice în Bucovina. Alegerea neobișnuită a opt țărani români, huțuli și ruteni și a numai unui singur intelectual german ca deputați în Constituanta de la Kremsier dezvăluia deja tensiuni și

⁷³ L. G. Dimitriev (editor), *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772–1773 și din 1774*, partea I, Chișinău, Editura Știința, 1975, pp. 370–458.

⁷⁴ Emanuel Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit (Istoria Bucovinei în epoca modernă)*, Wiesbaden, Editura Harrassowitz, 1993, pp. 28–29.

⁷⁵ Radu Grigorovici, „Studiu critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei III. Bucovina, teritoriul de trecere a evreilor galițieni spre România între 1880 și 1900”, în „Analele Bucovinei”, anul II, nr. 2, 1995, pp. 339–356.

⁷⁶ Ioan Budai-Deleanu, *Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina (Scurte observații despre Bucovina)*, text reproduc în limba germană de Ion Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina*, București, 1915, pp. 160–200 și de Adolf Ambruster, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler*, Band II, Augsburg Hofmann-Verlag, 1993, pp. 254–277; tradus în limba română de G. Bogdan-Duică, publicat în „Gazeta Bucovinei” din 1894 și comentat de Mihai Iacobescu, „Bucovina în viziunea lui Ion Budai-Deleanu”, în „«Suceava». Anuarul Muzeului Bucovinei”, anul XX, 1993, pp. 195–217.

conflicte de interese între multiplele grupări etnice din Bucovina. Spre deosebire de Transilvania, Revoluția din 1848 decursese pașnic și dusese în final, abia în 1862, la desprinderea reală de Galiția și, câțiva ani mai târziu, la dualismul austro-ungar, precum și la atribuirea Transilvaniei Coroanei ungare.

Până la izbucnirea Primului Război Mondial, guvernele mondiale de la Viena se schimbau într-un ritm mereu crescător, ajungând la sfârșitul războiului la ritmul amețitor de trei guverne pe an, cu care ocazii se modifica puternic și concepția politică. Conservatori și progresiști, centraliști și federaliști au produs o cârpăceală de măsuri contradictorii, pentru a potoli crizele interetnice ce se iveau mereu. În Bucovina s-a reușit să se facă posibil accesul tuturor naționalităților la viața politică și, după ce se introdusese votul egal și universal, a urmat des amintitul Ausgleich din 1910, prin care numărul deputaților din Sfatul Țării (Landtag) și din Parlamentul Central (Reichsrat) de la Viena a fost făcut să corespundă aproximativ contribuțiilor diferitelor etnii de la populația totală. Aceasta a dezavantajat pe germanii și românii favorizați până atunci prin tradiție și i-a avantajat pe ucraineni și pe evrei.

În contrast cu această consecință, cel puțin în principiu, pozitivă, fluctuațiile exagerate și frecvente în politica guvernului central de la Viena și unii factori condiționați religios și ideologic au produs o puternică scindare politică a grupărilor naționale.

La români existau de obicei trei sau patru partide, care se aliau sau se combăteau, după împrejurări. Cei mai mulți erau credincioși împăratului și vedeau în Casa de Habsburg o garanție e păcii permanente. Dar toți își concepeau idealul în unirea tuturor românilor într-un stat național sub scutul unei dinastii europene. Nașterea și evoluția rapidă a României într-un regat independent sub Casa de Hohenzollern a complicat apreciabil situația. Ca alternativă, Casa Hohenzollern avea, față de Casa Habsburg, avantajul de a-i putea îngloba fără dificultăți interne pe românii care pătimeau sub odiosul regim maghiar, de a se bucura de sprijinul Prusiei și de a domni peste o țară tânără, în plină ascensiune, dar trebuind, pe de altă parte, să se bazeze împotriva turcilor, din punct de vedere militar, pe Rusia hapsână și nedemnă de încredere, dar să se și simtă amenințată de ea. În același timp, monarhia bicefală făcea impresia unei structuri din ce în ce mai fragile și, din această cauză, crearea sub Habsburgi a unei federații de țări croite după criterii etnice și nu istorice, promovată de moștenitorul tronului, Franz Ferdinand, și teoretizată de consilierul său, românul bănațean Aurel C. Popovici, era urmărită doar cu un interes sceptic. Această soluție avea drept premisă atât stabilitatea Imperiului Austriac, cât și divizarea nedorită de nimeni a Bucovinei. Defăimați până astăzi de către istorici nostalgici austro-germani erau așa-numiții „dacoromâni”, care urmăreau unirea mării majorități a românilor împrăștiată în diferite țări cu România. Idealul lor s-a împlinit odată cu crearea României Mari. Între cele două războaie mondiale acești foști visători erau considerați de acești istorici (în special de către Erich Prokopowitsch⁷⁷) drept covinovați de prăbușirea Imperiului Austriac. Recent, aceeași temă este reluată într-o formă mai atenuată și mai rafinată de către Emanuel Turczynski⁷⁸.

Și ucrainenii erau divizați politic. Unii se considerau drept veritabilii ruși de la Kiev și îi considerau pe moscoviți drept uzurpatori, asupritori și arhidușmani; alții erau orientați spre apus, adică pro-austrieci, și mai existau naționaliștii ucraineni care, asemenea dacoromânilor, visau o Ucraină Mare, din care să facă parte toată Bucovina.

Într-adevăr, din acest punct de vedere se poate vorbi despre un atașament sincer pro apusean al unei părți a bucovinenilor. Dar nu cunosc decât o grupare mică de intelectuali care gândeau europenește. Aceștia erau concentrați în jurul marelui proprietar, baronul Kapri, de origine armeană, un aderent înfocat al mării mișcări paneuropene a contelui Coudenhove-Kalergi.

Adevărații sprijinitori ai relațiilor interetnice pașnice din Bucovina erau țăranii și meseriașii mai puțin cultivați. Aceasta o dovedește cel mai bine faptul că în 1788, adică la numai 13 ani după ocupare, s-a putut renunța în Bucovina la republicarea legii de toleranță, „căci acolo populația era liberă de orice fel de intoleranță”, cum raportează Em. Turczynski⁷⁹. Nevoile lor erau simple, trăiau în general distanțați de alte grupări naționale și nu veneau în conflict cu obiceiurile lor. Deosebirile marcante, lingvistice, religioase, juridice și condiționate de tradiție, împiedicau în mare măsură, deși nu total, căsătoriile mixte și asimilarea reciprocă. Regimul austriac birocratic și juridic relativ riguros favoriza, de asemenea, în mod esențial, aceste tendințe preexistente. Urmări în sens contrar a avut

⁷⁷ Erich Prokopowitsch, *Die rumänische Nationalbewegung in der Bucovina und der Dako-Romanismus (Mișcarea națională românească în Bucovina și dacoromanismul)*, Graz-Köln, Verlag H. Böhlau, 1965.

⁷⁸ Emanuel Turczynski, *op. cit.*

⁷⁹ *Ibidem*, p. 7.

apartenența comună a tuturor românilor și a majorității ucrainenilor la biserica greco-orientală, precum și ușurința cu care românii își însușeau chiar și acolo limba ucraineană, unde erau cu mult majoritari, cum constata romanistul Gustav Weigand în anul 1904⁸⁰, precum și alți martori ai acestui proces. Aceasta a dus la o asimilare aproape totală a românilor de către ucraineni în nordul și nord-vestul Bucovinei, acolo unde aceasta se învecinează cu Galiția. Din motive lingvistice și politice a avut loc și o asimilare neglijabilă a evreilor din mediul urban de către germani. Acestea sunt domeniile în care s-au acumulat tensiuni marcate, la care vom reveni.

Și alte împrejurări au contribuit la toleranța și atitudinea pașnică a populației bucovinene în condițiile dificile existente. Una dintre ele a fost dominația bisericii greco-orientale. Ea fusese întotdeauna o instituție subordonată statului, căci în concepția ei domnitorul își datorează poziția sa înaltă grației lui Dumnezeu. Ea n-a cunoscut inchiziție, autodafeuri și războaie religioase. Bisericile și mănăstirile fuseseră în acele vremuri turburi din această regiune singurele instituții stabile și pașnice pe care se putea conta atât la țară, cât și la curte.

A doua împrejurare a fost absența oricăror procese războinice pe teritoriul Bucovinei până în 1914. Români și ucraineni bucovineni căzuseră ca soldați pentru Austria în bătălia de la Solferino, poate și la Königgrätz și în luptele din Bosnia, dar pe solul Bucovinei domnea liniștea. Dar și de la preluarea suzeranității de către Înalta Poartă, țărani moldoveni se dezvățaseră de serviciul militar.

În mod paradoxal, Imperiul Otoman și Imperiul Austriac au contribuit, deci, involuntar la comportamentul pașnic al populației bucovinene, în timp ce toleranța iosefină a răspândit sămânța a numeroase situații conflictuale, deoarece era împerecheată cu o doză de machiavelism⁸¹.

Consider că astfel am răspuns la a doua întrebare.

Ad. 3: Oare Ausgleich-ul din 1910 nu a fost totuși o soluție pentru evitarea unor conflicte interetnice, care ar merita să fie imitată? Răspunsul este unul singur: n-o vom ști niciodată cu siguranță, căci el a fost pus la încercare numai timp de patru ani, iar acesta este un interval de timp extrem de scurt față de constanta de timp a evenimentelor istorice. Putem să ne permitem totuși să facem unele comentarii.

Între 1900 și 1910 românii înregistraseră o creștere de 3%, adică atinseseră 34,4% din populație, ajungând din nou la starea din 1875, după ce parcuseră în 1900 un minim de 31,4%. Rutenii și huțulii scăzuseră în același interval de timp cu 2,4%, adică reprezentau 38,4% din populație, după ce atinseseră în 1880 un maxim de 42,2%. Acest proces, extrem de rar comentat, își găsește explicația cea mai plauzibilă în crearea, concomitent cu separarea Bucovinei de Galiția, a României învecinate, care evolua rapid după un model vest-european și dobândise, în abia 18 ani după naștere, rangul unui regat independent sub domnia unui membru al Casei de Hohenzollern. Ea a dus la accentuarea naționalismului românesc și a declanșat în amestecul atât de intim de popoare existent o hotărâre mai puternică cu privire la apartenența la un anumit grup etnic sau altul. Germanii și evreii par să fi scăzut ușor, adică cu 0,7%, respectiv 0,3%.

Această răsturnare a sensului în care evoluase până înainte de 1900 raportul ucraineni/români și apariția alternativei de realipire a Bucovinei la România, precum și de respingere crescândă a indentificării evreilor cu germanii, au exercitat, firește, presiuni puternice de a găsi o metodă de atenuare a conflictelor interetnice. Prin intermediul Ausgleich-ului, acestea au fost transformate în conflicte intraetnice și deplasate pe plan electoral. În felul acesta, guvernul central austriac s-a dovedit într-adevăr extrem de abil, dar nu foarte înțelept.

În aceste împrejurări, Ausgleich-ul nu poate fi privit decât ca o atenuare a unor condiții înăsprite și nu ca o soluționare durabilă a așa-numitei chestiuni a naționalităților. Sprijinitorii acestei soluții iluzorii erau unii idealști sinceri, dar naivi, birocratii și politicienii atașați îndoielnic regimului, căci prăbușirea Austriei Mari plutea în aer.

Cuzele principale ale creării și eșecului Ausgleich-ului trebuie căutate, pe de o parte în istoria Imperiului Austriac, pe de altă parte în evenimentele particulare ale Primului Război Mondial.

Prin victoriile sale asupra turcilor de la sfârșitul secolului al XVI-lea, Austria devenise dintr-o marcă de răsărit a Germaniei o mare putere și o formație statală multinațională, chinuită din ce în ce mai puternic de naționalismul și idealul de libertate atățate de Revoluția Franceză. Victoria asupra lui

⁸⁰ *Ibidem*, p. 218.

⁸¹ Radu Grigorovici, „Die österreichische Politik gegenüber der Bukovina und ihre oft unerwarteten Folgen” („Politica austriacă față de Bucovina și urmările ei adeseori neașteptate”), în „Analele Bucovinei”, anul II, nr. 1, 1995, pp. 5–13.

Napoleon și reinstalarea absolutismului au dus până la urmă, în 1848, la revoluția din martie, la noi oscilații între liberalism și absolutism și, în sfârșit, la fatalul dualism. Războaiele pierdute au dus la slăbirea autorității centrale, la crize în diferite țări ale Coroanei, potolite doar în aparență, contradictoriu și fragmentar, fără a le rezolva, într-un cuvânt, la acea politică de stat caracterizată ca „absolutism atenuat prin nepăsare” (*Absolutismus gemildert durch Schlamperei*), care a slăbit atât de mult coeziunea internă a Monarhiei Habsburgice Austro-Ungare, încât declanșarea necugetată a Primului Război Mondial a făcut inevitabilă dezmembrarea ei definitivă. Îmi pot aminti foarte bine cum auzeam mereu, în copilărie, că în popor exista convingerea că așteptata moarte a împăratului Franz Joseph va însemna sfârșitul monarhiei.

Izbucnirea războiului a găsit Bucovina apărată aproape exclusiv de jandarmeria de sub comanda colonelului Eduard Fischer. În ciuda eforturilor sale, denumite de câțiva istorici nostalgici supraviețuitori „o apărare eroică”, rușii au ocupat de trei ori aproape tot ducatul pentru intervale de timp de lungă durată, zdruncinând astfel încrederea populației în capacitatea Austriei de a proteja eficient țara. Mania lui Fischer de a vedea în fiecare român, dar mai ales în fiecare ucrainean un trădător de țară potențial sau chiar real și a-i executa pe mulți dintre ei, după o procedură sumară, prin spânzurătoare, n-a contribuit nicidecum la o atitudine mai „patriotică” a populației. Evenimentele, chiar și cele mai turbulente petrecute în răstimp de 140 de ani au decurs mereu pașnic și acest mod de a proceda forma cheia de boltă a încrederii în casa imperială a Habsburgilor.

Sfârșitul Primului Război Mondial a adus cu sine prăbușirea politică și militară definitivă a două mari puteri slăbite anterior: împărăția Austriei Mari și Imperiul Otoman. Alte două mari puteri apropiate, Imperiul German și Țaratul Rusiei s-au prăbușit de asemenea, dar din păcate nu definitiv. Astfel, în spațiul geografic care ne interesează aici rămăsesse o singură armată, îmbrăcată, ce-i drept, în zdrențe – cum nu uită să menționeze niciodată istoricii nostalgici austro-germani – dar gata de luptă, experimentată, bine înarmată și disciplinată, aceea a României. Tânăr și prost sfătuit, urmașul lui Franz Joseph I, împăratul Karl I, propune o mare Austrie federală, fără a aminti cel puțin pe românii care trăiau în monarhia bicefală. Astfel a pierdut simpatia lor, în măsura în care mai exista, căci îi expunea în continuare în Transilvania privării de drepturi și deznaționalizării din partea Regatului Ungariei și-i preda în Bucovina unei Mari Ucraine ipotetice, sub domnia unui arhiduce austriac. Neamintirea românilor în proclamația lui Karl I a fost pentru aceștia expresia unei atitudini dușmănoase, în care până atunci mulți nu voiseră să creadă și care a contrabalansat toate avantajele incontestabile pe care ocuparea austriacă a nordului Moldovei le-a adus acestei regiuni. Acest apel i-a polarizat practic pe toți românii spre o reunire integrală a Bucovinei cu România.

Bucovina, care se declarase între timp independentă, a chemat în ajutor armata română, care i-a alungat fără lupte demn de a fi luate în seamă pe voluntarii ucraineni. O convenție la care au luat parte, în afara reprezentanților românilor, și reprezentanți ai germanilor și polonezilor și un număr restrâns de ucraineni – evreii nu au participat, pare-se de teama unor represalii antisemite tradiționale din partea ucrainenilor – hotărî replierea Bucovinei la România. Fie spus în treacăt, armata română în zdrențe și-a dovedit importanța rolului ei în sud-estul Europei, ocupând în august 1919 Budapesta și alungând guvernul comunist al lui Béla Kuhn.

Până și un luptător atât de convins în favoarea unui compromis evident lipsit de șanse cu rutenii, ca Aurel Onciul, a trebuit să admită în 1919 că prin realizarea României Mari s-a împlinit idealul secular al unității naționale românești⁸².

Dovada cea mai convingătoare că administrația și jurisdicția austriacă nu au reușit să „niveleze” (*ausgleichen*) tensiunile dintre cele mai însemnate etnii ale Bucovinei este încercarea neizbutită a deputaților români și ucraineni din Parlamentul vienez de a iniția tentative în octombrie 1918. Cu atât mai puțin a reușit în această direcție președintele țării, von Etdorf, a cărui neputință și dezorientare rezultă din următoarea scrisoare adresată, în 5 noiembrie 1918, de secretarul biroului prezidențial al guvernului Țării tatălui meu, Gheorghe Grigorovici: „Mult stimate domnule deputat! Domnul președinte al țării ar vrea foarte mult să vorbească cu Domnia voastră și vă roagă să veniți astăzi la orele 6 seara în biroul său. Stimate domnule deputat, vă rog să nu-l refuzați și veniți până sus, poate se mai poate ieși din această situație îngrozitoare. Domnul președinte al țării ar vrea într-adevăr foarte mult să se întrețină îndelung cu Domnia Voastră. Cu expresia deosebitei mele stime (ss) Grigorovitz”.

⁸² Aurel Onciul, *Organizația României Mari*, Cernăuți, 1920.

Dacă Ausgleich-ul bucovinean ar fi fost mai mult decât o cărpăceală, tratativele s-ar fi putut iniția, cum s-a întâmplat în problema Banatului, unde nu numai că s-a putut evita un conflict armat sârbo-român, sperat din multe părți, dar relațiile interetnice româno-sârbo-germane nu ar fi rămas până astăzi netulburate. De aceea aş recomanda mai degrabă ca această regiune să fie aleasă ca model pentru o viitoare Uniune Europeană cuprinzătoare.

Cu aceasta se încheie răspunsul la întrebarea a 3-a și este timpul de a trage din cele trei răspunsuri concluziile esențiale.

Bucovina austriacă de la începutul secolului al XX-lea nu poate servi drept model pentru edificarea unei Uniuni Europene (UE). Minuscula formație multinațională a Bucovinei a fost rezultatul efemer al unui procedeu nepermis din punct de vedere juridic și moral, aplicat față de Principatul Moldova de către un monarh care gândea ca un iluminist și procedea ca un aderent al lui Machiavelli⁸³, Iosif al II-lea. Caracterul multinațional l-a căpătat Bucovina voit prin colonizarea organizată, recomandată de Machiavelli, cu locuitori germani și prin imigrarea irresponsabilă și necontrolată a unor elemente străine, de care nu au fost afectate județele limitrofe ale Moldovei, cu excepția imigrației evreiești, după Congresul de la Berlin. Caracterul tolerant și pașnic al relațiilor interetnice se datorează acțiunii comune a îndepărtării de teritoriul provinciei a oricărei activități războinice, modernizării sistemului educațional, dominației supra-naționale a bogatei Biserici Ortodoxe, tolerantă și subordonată statului, procentajului ridicat al populației rurale de toate etniile, tolerante prin tradiție și care știau că vor suferi cel mai mult timp de conflicte violente, precum și, parțial, legislației austriece cu caracter iluminist.

Prin imigrarea masivă, organizată sau neîngrădită, a unor etnii foarte variate și prin obligativitatea învățării limbii germane, Bucovina fusese transformată într-un soi de „Elveție est-europeană”, în care limba și cultura germană să garanteze apartenența ei la Monarhia Habsburgică și să demonstreze în acest fel viabilitatea unor mari puteri constituite din țări multinaționale. Cei care își făcuseră iluzia că Bucovina, asemenea Statelor Unite ale Americii, va deveni un creuzet în care se vor contopi naționalitățile conlocuitoare, n-au ținut seama de creșterea rapidă a naționalismului în toată Europa, și astfel nașterea aceluia nou *homunculus* numit *homo bucovinensis*, detașat de naționalitatea sa și credincios împăratului, n-a mai avut loc. Populația, divizată în mai multe grupuri etnice, credincioase, cu unele excepții, culturilor, limbilor, obiceiurilor și confesiunilor lor, rămăsese, văzută din afară, pașnică și lipsită de conflicte interne violente, dar nu și de tensiuni interne și externe, și Bucovina reveni întreagă la România, încărcată cu ele.

În ciuda evenimentelor militare și a noii apartenențe statale, populația Bucovinei continuase să crească, deși mai încet, adică în cursul celor 20 de ani, între 1910 și 1930, cu circa 59 000 de locuitori (între 1900 și 1910 creșterea fusese de circa 65 000). În același răstimp de 20 de ani, procentajul populației vorbitoare de limbă română a crescut de la 34,4% la 41,1%, adică 6,7%; în cei 10 ani dintre 1900 și 1910 creșterea a fost de 3%, deci cu ceva mai puțin de jumătate, în ciuda noii forme de guvernare centralizate românești-naționaliste în decursul ultimilor 12 ani. Populația vorbitoare de limbă ucraineană a scăzut în decursul aceluiași 20 de ani cu 5,9%. În timpul celor 10 ani precedenți, sub stăpânire austriacă, scăderea fusese de 2,4%, adică iarăși cu mai puțin de jumătate. Numărul de germani este mai greu de stabilit exact, deoarece la recensământul din 1930 numai o mică parte dintre evrei au declarat, drept limbă maternă, germana; după propriile lor indicații, procentajul germanilor a crescut ușor, modificările demografice s-au petrecut deci asemănător cu cele din timpul stăpânirii austriece. După criteriul declarației personale, românii reprezentau acum 44,5% din populația Bucovinei, cam cât în 1861, după criteriul limbii materne, puțină vreme înainte de recunoașterea ei ca țară a Coroanei, cu rang de ducat.

Revenirea Bucovinei la o Românie Mare, ce cuprindea și Moldova din 1775, provocase de fapt o singură schimbare esențială. Toate grupările etnice, cu excepția românilor, raportate la totalitatea statului structurat centralist, deveniseră minorități neînsemnate. Românii jucau acum, cu justificarea numerică și istorică, același rol dominant pe care-l jucaseră timp de aproape un secol și jumătate germanii, numeric inferiori, dar superiori din punct de vedere tehnic și organizatoric. Pentru minorități dezavantajele rezultate se făceau cu timpul tot mai simțite și au provocat la vechii austrieci – Alt-Österreicher, cum își spun acum – reacții nostalgice ușor de înțeles, dar nu cu totul justificate, care mai persistă cu forță neostoită la supraviețuitorii acelor timpuri. Dar la acest aspect și la factorii culturali

⁸³ Radu Grigorovici, *op. cit.*, pp. 5–13.

voi mai reveni. Altfel, mai ales relațiile interetnice în mediul rustic, neatins de toate aceste evenimente, și chiar și conflictele ivite în orașe degenerau arareori în violență.

În general, tranziția austro-română a avut loc în mod continuu și pașnic, deși, firește, s-au înregistrat unele nemulțumiri, mai ales din partea ucrainenilor și germanilor, chiar și printre români.

Abia apropierea celui de-al Doilea Război Mondial a produs tulburări și în Bucovina. Tensiuni etno-politice, ignorate până atunci, s-au făcut simțite. Ura față de străini, în special un antisemitism condiționat, religios și economic, dar nu rasial, a ieșit la suprafață. „Căpitanul” Gărzii de Fier, al Mișcării legionare, un tânăr charismatic de sorginte polono-română, era originar din Bucovina și a găsit nu numai în țară, ci și în Bucovina numeroși aderenți printre intelectualii tineri, înclinați spre mistică și critică socială. Violențele care se încetățeniseră în țară nu au pătruns în Bucovina. Rasismul pornit din Germania prinse rădăcini în relațiile germano-evreiești, deși cu greu. Aceste tendințe împinseră pe mulți tineri evrei, chiar și din familii bine situate, în brațele Partidului Comunist, controlat de Uniunea Sovietică. Politicienii ucraineni oscilau între ura împotriva românilor și a rușilor și nostalgia după unele succese pasagere. Țăranii de toate naționalitățile asistau la evenimente cu oarecare uimire.

După numai 21 de ani de apartenență la România, bucovinenii au devenit martori oculari ai primelor consecințe ale celui de-al Doilea Război Mondial izbucnit în urma uneltirilor lui Hitler și Stalin: prăbușirea și a patra împărțire a Poloniei. Când Stalin a încălcat, prin ultimatul adresat României în 26 iunie 1940, acordul secret al tratatului Molotov-Ribbentrop, Hitler i-a „chemat în patrie” (heim ins Reich) pe germanii din amândouă părțile limitei de demarcație dintre nordul sovietic și sudul rămas românesc al Bucovinei, denumindu-i „un fragment neviabil”. Cu această ocazie s-au manifestat pentru penultima oară acele relații prietenești interetnice dintre bucovineni, descrise drept unice: cei circa 75 000 de germani bucovineni s-au transformat în 95 000 de strămutați (Umisedler); cei 20 000 de fugari supranumerari erau ucraineni și români din nordul sovietic al provinciei, care s-au reîntors mai târziu în România. Printre ei se găsea chiar și un evreu. Toate acestea s-au realizat datorită comisiei de repatriere germano-sovietice, în care reprezentantul germanilor bucovineni era un profesor, care funcționase până atunci la Universitatea românească din Cernăuți. Ultimul act analog a fost salvarea de la deportarea în Transnistria a evreilor din Cernăuți de către primarul român al orașului.

Prăbușirea Poloniei, ai căror martori au devenit bucovinenii, nu prezicea nimic bun. Ocuparea fără menajamente a nordului Bucovinei de către armata sovietică, retragerea organizată a populației germane și din sudul Bucovinei, rămas românesc, deportările în masă din nord ale românilor, ucrainenilor și evreilor trădători, naționaliști, capitaliști exploatare ai poporului sau, pur și simplu, arbitrar, cărora le căzuseră victime dintre cei ce aclamaseră armata sovietică, au dat peste cap orice ordine rațională în simpatii și antipatii. Rezolvarea era clară de la bun început pentru poloni și, un an mai târziu, și pentru numeroși români: fuga. Camuflați ca germani, majoritatea orașenilor, ca și mulți ucraineni au emigrat pseudo legal din Germania, cum am arătat mai sus.

Pe cale ilegală fuga se făcea, cu riscul vieții, în grupuri mici, peste granița cu România, încă imperfect păzită sau, deschis și demonstrativ, la lumina zilei, în lungi șiruri de căruțe, peste aceeași graniță, când participanții, împreună cu familiile lor, au fost măcelărite mișelește la Fântâna Albă de trupele de securitate sovietice. Celor deportați în Siberia, separat bărbați de femei, le reușea uneori să revină după decenii în patria lor și să lase moștenire pentru viitor câte un document zguduitor și totuși omeneste echilibrat, ca povestirea unei țărânci dintr-un sat românesc de dincolo de Prut, aflat la numai câțiva kilometri de Cernăuți⁸⁴. Se pare că există deja o traducere germană a cărții Aniței Nandriș, dar niciun editor german nu este dispus s-o tipărească*. Cartea nu conține niciun cuvânt dușmănos; ea povestește numai despre suferințe, curaj și statornicie, cu un talent literar pe care nimeni nu l-ar fi bănuțit la o țărâncă, care a absolvit doar trei clase elementare. Cartea a fost premiată *post mortem* de Academia Română.

O linie trasă cu un creion bont de mâna lui Molotov a pus brusc capăt raiului idealizat al legendarei „Elveții răsăritene”, unde unii ziceau că lupul și mielul pășteau pașnic unul lângă altul.

⁸⁴ Anița Nandriș-Cudla, *20 de ani în Siberia. Destin bucovinean*, București, Editura Humanitas, 1991.

* Lucrarea a fost tradusă în anul 2011 și a apărut la Augsburg (n. ed.).

Astăzi Bucovina este un teritoriu despărțit cu forța în două părți, în care trăiesc practic doar două naționalități. Germanii s-au expatriat „cu bagaje de refugiu” (mit *Fluchtgepäck*)⁸⁵ din fața războiului ce urma să vină, părăsind „patria de ieri” (Heimat von gestern)⁸⁶ pentru „acasă, în Reich”, patria lor de altădată. Dintre ucrainenii din nordul Bucovinei, mulți și-au găsit cu sila o nouă patrie în întinderile Rusiei. Ucrainenii de astăzi, în parte imigranți din răsărit, văd în români pe dușmanii lor cei mai primejdioși, iar grupul etnic român rămas în nordul Bucovinei luptă pentru supraviețuirea sa națională. Românii din sud încearcă să mențină cu oarecare succes buna administrație tradițională și legăturile lor cu conașionalii din nord, sunt toleranți față de ucrainenii care trăiesc printre ei, dar visează nostalgic la reunirea Bucovinei istorice. Evreii, amarnic dezamăgiți de regimul comunist sovietic, au emigrat în majoritate din toată România în Israel sau aiurea. Polonezii s-au reîntors în patria lor renăscută. Astfel, modelul viitoarei UE s-a spulberat.

Dacă, în ciuda tuturor deosebirilor de opinii și de situații, germanii din apusul Europei, ucrainenii din vestul Europei slave și românii din sud-estul Europei se simt îndemnați să se întâlnească unii cu alții și să schimbe idei, trebuie să admitem că în aceste întâlniri se reflectă o dorință comună: aceea ca toată Bucovina să facă din nou parte din Europa. Pentru germani lucrul este oarecum firesc; în parte, din nostalgie; în parte, dintr-un interes deosebit pentru jumătatea ei nordică, în care nu prea locuiseră, cu excepția Cernăuțiului, interes pe care aș vrea să-l pot descifra; în parte, datorită rolului lor de promotori ai unei extinse UE, care vor să-și cunoască micropredecesorii. Românii, care formează o insulă romanică într-un ocean slav, legați de apus printr-o punte ugro-finică, au tins dintotdeauna în această direcție. Ucrainenii apuseni, care au petrecut cam tot atâta timp ca supuși ai Austriei ca și românii bucovineni, cunosc avantajele și dezavantajele unei astfel de situații politice și atitudinea lor se deosebește fundamental de aceea a locuitorilor Ucrainei centrale și răsăritene, care se bazează pe o relație complexată de dragoste și ură față de rușii mari, această contradicție formând de secole o piedică în calea creării unui stat ucrainean cuprinzător. Românii le reușise formarea unui astfel de stat, iar România modernă își luase drept model Franța apuseană, centralistă și național unitară. Acesta mi se pare a fi caracterul întâlnirilor noastre bi- și tripartite de la Rădăuți.

Deși ne-am lămurit că din punctul de vedere al realizării unor relații inter-etnice ideale Bucovina reprezintă o experiență neizbutită, cercetarea obiectivă a istoriei Bucovinei ar putea fi de folos pentru optimizarea condițiilor de încorporare a unor state noi în UE. Din analiza rezultatelor se va putea învăța ce fel de măsuri și procedee trebuie evitate, dar și ce fel de lucruri este bine să fie făcute.

Cu greu s-ar putea găsi un bucovinean de oricare naționalitate care să nege că regimul austriac a adus Bucovinei anumite avantaje, care se simt și astăzi și la care am făcut și eu aluzie aici și cu alte ocazii⁸⁷. Dar cele mai multe dintre înnoirile realizate odinioară au devenit astăzi firești, deși pe atunci erau considerate, și erau chiar extrem de progresiste, ca, de exemplu, sistemul judiciar și școlar, rețeaua de comunicații, modernă pentru acea epocă, sistemul de impunere și cadastrul, votul general și egal pentru Parlamentul central (Reichsrat) și Sfatul Țării (Landtag) etc. A lua astăzi aceste înnoiri drept model pentru UE este un nonsens.

Cea mai importantă măsură pozitivă și mereu valabilă este menținerea permanentă a păcii. Trăim în Europa, indiferent dacă ne place sau nu, adică într-o lume în care în situații tulburi sentimentele naționaliste mai câștigă, uneori chiar și în mai mare măsură decât în trecut, supremația. Cu cât mai deosebite sunt etniile care vin în atingere și cu cât mai intim este amestecul, cu atât mai primejdioasă este situația, căci cu atât mai mare este suprafața de contact și cu atât mai puțin evidente devin tensiunile acumulate. În timpuri liniștite, relațiile de vecinătate personale sunt de obicei calme și perturbările se propagă cu greu la depărtări mai mari. În vremuri neliniștite, ele pot duce, totuși, la explozii neașteptat de violente. Acesta este cazul Ulsterului și al Iugoslaviei și amenință relațiile algeriano-franceze și turco-germane în cadrul UE.

Popoare bine delimitate și aproximativ echivalente se pot separa relativ ușor unul de altul, cum au făcut-o norvegienii și suedezii, cehii și slovacii, olandezii și belgienii. Cu bunăvoință și dorință de

⁸⁵ Irma Bornemann, Rudolf Wagner (editori), *Mit Fluchtgepäck die Heimat verlassen... (Am părăsit patria cu bagaje de refugiu...)*, Stuttgart, München, 1990.

⁸⁶ Erwin Massier, Josef Talsky, B. C. Grigorowicz, *Bukowina, Heimat von gestern (Bucovina, patria de ieri)*, Karlsruhe, 1956.

⁸⁷ Radu Grigorovici, „Bucovina, fereastră către vest a Moldovei”. în „Analele Bucovinei”, anul I, nr. 1, 1994, pp. 7-13.

pace, oameni de stat înțelepți au putut contribui esențial – în ciuda „amintirilor inutile și a certurilor zadarnice”, pentru a folosi cuvintele lui Goethe⁸⁸ – de exemplu la înțelegerea dintre Franța și Germania, Italia și Austria, România și Bulgaria.

Mai problematice sunt insulele etnice, lingvistice și culturale. Autonomia totală duce la certuri permanente cu majoritatea etnică și la izolarea politică, culturală și profesională a insulei. Cum ar putea, de pildă, un secuî care nu stăpânește limba română să apere eficace interesele conașionalilor săi în Parlamentul central sau să practice medicina în afara enclavei? În prezent, secuîi fac și una și alta excelent. De aceea locuitorii unei astfel de enclave sunt nevoiți să-și însușească două culturi, ca și orice elvețian de altfel.

Nu voi reveni nici asupra evenimentelor care au avut loc în Bucovina în trecut și pe care le-am analizat răspunzând la cele trei întrebări inițiale. Vreau doar să atrag atenția asupra faptului că multe dintre ele trebuie considerate drept semnale de avertizare negative în legătură cu dezvoltarea și extinderea UE.

În continuare mă voi referi la alte aspecte stingheritoare în legătură cu integrarea țărilor din răsăritul Europei în uniunea proiectată și dominată de țările apusene și care se găsesc în sfera culturală.

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial mi-a fost dat să aud mereu de la camarazi germani că noi, românii, am fost supuși turci și că vorbim o limbă slavă. În cursul unei vizite recente la un muzeu de artă de la Stuttgart, am aflat că renumitul sculptor Brâncuși a fost francez. În 1775, Bucovina a fost caracterizată drept o *terra deserta*, ceea ce n-am auzit niciodată spunându-se despre Germania după războiul de 30 de ani, după ce rămăsese doar cu o treime din populație. Pe comandantul trupelor de ocupație austriece, generalul Gabriel Splény, om foarte perspicace de altfel, nu l-a șocat că Austria ocupa primele două capitale ale Moldovei, Siret și Suceava, și n-a remarcat bisericile pictate în exterior ale unor mănăstiri bucovinene, ce reprezintă monumente de artă unice ale unei culturi naționale de înalt nivel. Iar către sfârșitul secolului al XIX-lea istoricul și etnograful Raimund Kaindl își scrijelește numele pe frescele bisericii mănăstirii Sucevița. Arta populară a românilor și ucrainenilor a fost admirată și chiar îndrăgită sincer de intelectuali germani veniți din afara țării abia atunci când romantismul o adusese la modă.

Ca dovadă că această subevaluare a istoriei culturale a românilor continuă și în prezent în istoriografia germană, mă voi folosi de recenta *Istorie a Bucovinei în epoca modernă* – a existat oare o Bucovină în Evul Mediu? – de Emanuel Turczynski⁸⁹, care mai are subtitlul *Contribuție la istoria socială și culturală a unei regiuni care poartă pecetea Europei centrale (Zur Sozial – und Kulturgeschichte einer mitteleuropäisch geprägten Landschaft)*.

Faptul că la numai 120 de ani după Luther, mitropolitul Moldovei, Dosoftei, a creat prin traducerea mai multor cărți bisericești din slavona neînțeleasă de popor o limbă românească literară unitară și a răspândit-o în toate regiunile locuite de români prin tipărituri ale unor opere poetice, ale unor povestiri populare și ale unor compendii juridice, rămâne neamintit în această carte, altfel bogat documentată. Sau despre profund cultivatul principe moldovean Dimitrie Cantemir, fugăr din 1711 în Rusia, care petrecuse numeroși ani ca ostatec în Țarigrad și le crease turcilor prima scriere muzicală, în care s-au păstrat compoziții proprii, populare până în ziua de astăzi, care a scris în limba latină prima istorie a *Creșterii și decăderii Imperiului Otoman*⁹⁰, publicată în mai multe traduceri, fiind ales membru corespondent al Academiei berlineze, de asemenea nu se amintește. A sa *Descriptio Moldaviae* se găsește într-adevăr pe lista surselor folosite, dar nu este citată nicăieri în text. Nici despre *Cronicul originii romano-moldovlahilor*, despre cele două romane și despre lucrările sale filosofice redactate în limba română, nu aflăm nimic.

După Turczynski nu exista în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Moldova nicio viață culturală, în timp ce în Bucovina „existau mai multe culturi, sau, mai exact spus, culturile populare ale românilor, ucrainenilor și evreilor, pe de o parte și înalta cultură germană [deutsche Hochkultur], pe de alta”. În acest context dedică prințului poeziei românești, Mihai Eminescu, un rând și jumătate, iar scriitorului evreu de limbă germană Emil Franzos, care considera Bucovina ca făcând parte din Semi-Asia, 20 de rânduri.

⁸⁸ Johann Wolfgang Goethe, *Zahme Xenien*, VI, *Den Vereinigten Staaten*.

⁸⁹ Emanuel Turczynski, *op. cit.*

⁹⁰ Dimitrie Cantemir, *Incrementa atque decrementa Aulæ Othomanicae*; traduceri: Paris, 1733; Londra, 1735; Hambrug, 1755.

În legătură cu inaugurarea în 1875 a Universității cernăuțene de limbă germană, Turczynski amintește că prima propunere concretă de a transforma liceul latin din Cernăuți într-o școală superioară cu limba de predare „romanică” a fost făcută de „un deputat român” din Constituanta de la 1848. Că era vorba de un țaran român din Voitinel, un sat de lângă Rădăuți, știutor de limbă germană, pe nume Mihai Bodnar, se trece sub tăcere. Dacă o idee similară, dar mai puțin concretă, provine simultan de la un poet german, prieten al românilor, Viktor Umlauff von Frankwell, îi aflăm numele. Universitatea „Franz Joseph” a fost inaugurată 26 de ani mai târziu, când, conform lui Turczynski „condițiile pentru un astfel de proiect se schimbaseră radical, adică uzul limbii germane se răspândise larg”.

Nu se amintește, însă, că între timp la Iași, în capitala Moldovei, la numai un an de la crearea României, „Academia Domnească”, ce exista din 1830, accesibilă numai fiilor de boieri, unde se predă în parte în limbi străine, fusese transformată în 1860 într-o universitate liber accesibilă cu limba de predare română.

Tot atât de puțin se află din această sursă că teatrul orășenesc german din Cernăuți, inaugurat la 1906, în care aveau loc numai reprezentații în limba germană, avea un precursor mai încăpător la Iași. În anul 1896 se inaugurasă acolo Teatrul Național, de asemenea proiectat de arhitecții austrieci Fellner și Helmer – de altfel ca și cel de la Augsburg –, unde aveau loc spectacole nu numai în limba română.

Neamintite și neidentificate drept ale unor români rămân și multe nume ale unor români bucovineni proeminenți, formați de obicei în școli superioare germane și austriece. Astfel muzicologul Eusebiu Mandicevski (în ortografia austro-poloneză Eusebius Mandyczewski), fiul unui preot român, născut la Cernăuți, este amintit în text cu acest nume derutant, dar caracterizat doar drept compozitor. Dar faptul că pe baza titlului său de doctor în muzicologie de la Leipzig, a fost chemat, pe rând, ca profesor de teoria instrumentelor, de istoria muzicii, de contrapunct și de compoziție la Conservatorul din Viena, că a editat operele complete ale lui Schubert și Haydn, ca și ariile instrumentale ale lui J. S. Bach, că a fost arhivarul renumitei Societăți a prietenilor muzicii din Viena și a îndeplinit numeroase funcții oficiale, fiind ales cetățean de onoare al Vienei, nu este menționat. Îl găsim, însă, în numerul *Lexicon muzical* al lui Riemann, ca și în *Noul Lexicon muzical* al lui Alfred Eistein din 1926. În acesta din urmă este numit „unul dintre cei mai fini cunoscători ai literaturii clasice vechi și propriu zise, apreciat fiind ca atare mai ales de Brahms”.

În zadar cauți în indicele de nume și în textul lui Turczynski numele lui Dimitrie Onciul, fiu de preot, născut în satul Straja. El apare numai în introducerea editorului Johannes Hoffmann și în indicele de literatură secundară a cărții, ca autor al unei contribuții din 1887 la o *Istorie a Bucovinei*, elaborată pentru liceu între 1888 și 1903 de Raimund Kaindl. De fapt i se datorează o contribuție mai importantă la volumul *Bucovina* al lucrării *Monarhia austro-ungară în cuvinte și imagini*, apărută și la Viena în 1889. Format la Viena în Institutul pentru Cercetarea Istoriei Austriei condus de profesorul Ottokar Lorenz, el se întoarce la Cernăuți ca profesor la Școala Normală, se stabilește, după un conflict cu un inspector școlar, la București, ca profesor universitar, influențează în mod decisiv, prin metoda sa strică de lucru și prin concepția sa deterministă despre evenimentele istorice, cercetarea istorică cu colorit mai romantic și devine președintele Academiei Române.

Găsim în schimb numele fizicianului Wojciech Rubinowicz, care parcurge o carieră foarte asemănătoare. Aici aflăm locul său de naștere, Sadagura, și o scurtă prezentare a carierei sale academice (profesor la Universitatea din Varșovia și membru și președinte al Academiei poloneze de științe) și citim o scurtă eulogie despre Universitatea din Cernăuți, unde și-a început cariera.

Nici faptul că Paul Celan a studiat la Cernăuți la Școala Medie Reală, finanțată inițial de Fondul Religionar Ortodox, că a scris la început în limba română și că și-a însușit la București de la poezii simbolști un nou limbaj poetic, care l-a influențat în mod determinant, nu se amintește.

Despre rolul ecumenic al facultății teologice cernăuțene se spune câte ceva, dar nu se ilustrează prin exemple convingătoare. Însăși existența unei facultăți greco-orientale de limbă germană era o curiozitate. Că facultatea nu era finanțată de la bugetul de stat, ci de Fondul Religionar Greco-Oriental, se trece sub tăcere. În general, din toate prezentările instituțiilor create și administrate de stat nu se poate deduce cine contribuise la realizarea și funcționarea lor, chiar atunci când de ele profita numai populația care vorbea sau înțelegea limba literară germană, ca, de pildă, teatrul orășenesc german. La urma urmei, această populație reprezenta în Bucovina mult mai puțin de 20%, cât este astăzi populația românească în regiunea Cernăuți.

Că Fondul Religionar a contribuit din belșug chiar la finanțarea campaniei Austriei în Bosnia-Herțegovina se știe, dar nu se amintește. Faptul contrazicea flagrant statutele înființării sale.

Când Adolf Armbruster îi reproșează istoricului bucovinean Ion Nistor că a dat cărții sale, *Istoria Bucovinei*, apărută postum, acest titlu, căci tratează de fapt istoria românilor bucovineni, pot fi, condiționat, de acord; atunci însă acest reproș este, *mutatis mutandis*, cu atât mai valabil pentru cartea lui Em. Turczynski. Că se referă la Bucovina în epoca modernă este trivial, căci Bucovina a fost o creație a Imperiului Austriac din secolul al XVIII-lea, în timp ce epoca modernă începe, în mod convențional, la 1600. Că nu este istoria unui popor (*Volksgeschichte*), cum scrie autorul, este iarăși evident. Nicio istorie din lume nu menționează un „popor bucovinean”; pentru aceasta populației, Bucovinei îi lipseau elementele comune de limbă, credință și organizare statală, care să o diferențieze de vecinii săi. Or, ea nu se deosebea în 1775 prin niciunul dintre aceste elemente de bază de Moldova, iar mai târziu a devenit un teritoriu cu un caracter statal definit (*Kronland*), dar cu o populație pestriță, neunitară din toate punctele de vedere: limbă, credință, tradiții, trecut istoric și teritoriu de baștină, cu excepția limbii de stat germane. În ceea ce privește afirmația autorului, că ar fi în același timp vorba de o istorie a poporului germano-austriac reprezentat de cei 80 000 de germani a căror patrie era Bucovina – niciunul dintre cei 18 președinți ai Țării nu era născut în Bucovina sau, cel puțin, cetățean al ei –, se poate constata că este mai degrabă o eulogie nostalgică, insuficient de bine camuflată pentru cunoșcătorii realității, a răposatei Monarhii Austriece, decât o istorie a apariției acestei populații și a dispariției ei de pe teritoriul Bucovinei și a urmelor lăsate de această prezență, dar nicidecum o istorie a Bucovinei.

Am insistat asupra anumitor opinii recente, fiindcă ele conțin un avertisment care mi se pare important. Se știe și s-a dovedit că majoritatea covârșitoare a locuitorilor României actuale speră că vor fi primiți cât mai curând în UE*. Deocamdată au scăpat de marea putere, Uniunea Sovietică. Dar sceptici cum sunt și cu experiența istorică pe care o au, ei se tem să nu fie înglobați din nou într-o mare putere demodată, fără a avea de fapt altă alegere valabilă. Ei ar vrea, pur și simplu, să se poată încrede în UE.

Dar se ivesc stafii vechi. Dezmembrarea, potențial fatală pentru Serbia, dușmanul ereditar al Austriei, a Iugoslaviei într-un război intern de sfârtecare reciprocă; ipoteza mereu reiterată a unei instabilități a României din cauza persecuțiilor la care sunt supuși maghiarii și țiganii, care să se încheie cu integrarea Transilvaniei, fără România, în Europa; afirmația că singura regiune răsăriteană în care existaseră condiții ideale de înțelegere între popoare fusese Bucovina, dar că aceste condiții nu mai există, din vina altora, și că meritul fusese acela al înțeleptei politici sistematice și reușite de conciliere a guvernului central austriac înaintea Primului Război Mondial, toate acestea trezesc reminiscențe familiare. Care a fost realitatea, m-am străduit să demonstrez mai înainte.

Promotorul acestor tendințe se demască într-un volum omagial din 1991, în onoarea istoricului bucovinean Rudolf Wagner, care împlinea atunci 80 de ani (omagiatul nu are niciun amestec în cele ce urmează). Unul dintre gratulanți este membrul Parlamentului european, Otto von Habsburg. În mesajul său de felicitare se pot citi următoarele: „Istoria Bucovinei [...] este în orice caz cea mai bună dovadă de cum s-au putut unifica diferite popoare, cum să fie puse pe o linie comună, și toate acestea într-o atmosferă de libertate. După amara izgonire [nu cumva din partea românilor și ucrainenilor!] ați făcut totul, pentru a-i ține împreună pe cetățenii dvs. în speranța unui viitor mai bun. Acum, când sărbătoriți a optzecea aniversare, vreau să-mi exprim dorința să mai ajungeți să vedeți Buchenlandul liberat [de cine?]. Multora această dorință li se va părea pur și simplu nepotrivită [de pildă mie!], cred însă ferm că această libertate va să vină. Am trăit în timpul din urmă atâtea lucruri frumoase, încât nu există niciun motiv pentru a nu privi în viitor cu optimism”. Între timp, domnul von Habsburg a reușit să treacă prin surprindere prin Parlamentul european o rezoluție urgentă împotriva României, cauzată de politica ei față de minorități, care periclitează, după părerea unora ca el, pacea. De atunci țiganii au atacat și au prădat complet un tren internațional în Bulgaria; în România așa ceva nu s-a întâmplat încă. Între secui și români încă n-a izbucnit un război civil, în Iugoslavia, da; iar Carpații formează și astăzi șira spinării a României și nicidecum granița dintre Europa și Semi-Asia sau între România apuseană habsburgică și România răsăriteană sovietică.

În timp ce vechii austriecci, ucrainenii și românii cinstiți își dezvăluie mai mult sau mai puțin deschis opiniile lor opuse și se înfruntă în dispute scrise sau orale, anumiți epigoni ai celor dintâi se

* România a devenit stat membru al Uniunii Europene în ianuarie 2007 (n. ed.).

folosesc de un camuflaj primejdios: ei stau aparent în slujba integrării statelor Europei de Răsărit și a înțelegerii reciproce a popoarelor lor, prescriind o rețetă doar aparent eficace, și anume aceea a monarhiei multinaționale habsburgice germano-austriece.

Dar UE trebuie să privească către un viitor nou și ar trebui să se ferească de a alege drept model un trecut falimentar. Acesta conține o sămânță, din care răsar structuri și atitudini învechite, destinate la rândul lor unei dispariții de obicei brutale. Cred că această avertizare ar trebui luată în serios.

Astăzi românii nu-și doresc nimic mai mult decât integrarea lor într-o Uniune Europeană, care să nu reia metodele și greșelile trecutului.

DIE MULTIKULTURELLE BUKOWINA ALS VERMÄCHTNIS BETRACHTET⁹¹

ORTFRIED KOTZIAN

The Multicultural Bukovina Seen as a Legacy

(Summary)*

In the following article, Dr Ortfried Kotzian evokes four personalities, whose activity and scientific concerns centred on historical Bukovina.

The first is Prof. Dr Taras Kijak (born 23. 03. 1944 – deceased on 10. 01. 2018 in Chernivtsi). He was the head of the foreign language department of the “Yurij Fedkovicz” University in Chernivtsi. He was a founding member of the Bukovina Research Centre in Chernivtsi, striving to awaken among the students the interest in the history and culture of the northern area of the former Bukovina, now located between the borders of the Ukrainian state. Professor Taras Kijak specifically encouraged the translation into Ukrainian of German history works and of the Bukovinian German-language writers promoted in the West. He also sought direct contact with the Germans who lived in Chernivtsi, together with whom he set up the German-Austrian Culture Association, based in the former German House. Taras Kijak established strong links with the Bukovina Institute in Augsburg/Germany, facilitating the knowledge and exchange of ideas between Ukrainian and German students.

The author then presents the one who was a founding member of the Bukovina Study Centre in Rădăuți, the academician Dimitrie Vatamaniuc (born on September 25, 1920 – died on July 4, 2018, in Bucharest). Famous researcher and editor of the works of the national poet Mihai Eminescu, Prof. D. Vatamaniuc was a fervent supporter of the history and culture of the southern part of Bukovina, today between Romania's borders. He initiated the periodical of the institute, the “Annals of Bukovina” and contributed to each number with valuable editorials and articles. He supported the partnership between the three Bukovina Institutes, one of the principles that have always guided him being mutual respect, in spite of the different opinions regarding the history of Bukovina.

The article continues with the presentation of the well-known historian and professor Dr Kurt Rein (born on 03.06.1932 in Frătăuții Vechi – deceased on 23. 08. 2018 at Baldham bei München). He was of Bukovinian origin, he loved his native country, and his scientific concerns focused on Bukovina and the history and culture of the Bukovinian Germans. He was concerned with fundamental research, especially German language and dialects.

Prof. Dr Theo Stammen (born on 11.07.1933 at Wankum / Niederrhein – deceased on 04. 10. 2018 in Munich) is evoked in the last part of the article. The author notes a special fact: Prof. Stammen, as deputy director of the Bukovina Institute in Augsburg, has been involved in his work without having been born, travelled or ever spent time in Bukovina. Being a professor (head of the Department of Political Science) at the University of Augsburg, he supported the passage of the Institute under its authority. Among the major projects he has coordinated, the author mentions the one titled *History of the Parliament and Parties of Bukovina* between 1861 and 1940, conducted in collaboration with Dipl. Sc. Pol. Otto-Friedrich Hallabrin.

The author's conclusion is that what particularly connected all those presented above was that they considered Bukovina to be a legacy for the generations of today and for those that will come.

Keywords: Bukovina, multiculturalism, legacy, Taras Kijak, Dimitrie Vatamaniuc, Kurt Rein, Theo Stammen.

Im Jahr 2018 hielt der Tod mit den Professoren Taras Kijak, Dimitrie Vatamaniuc, Kurt Rein und Theo Stammen unter den Bukowiner Persönlichkeiten „reiche Ernte“

In einem Ende Oktober dieses Jahres im „Ost-Journal“ erschienenen Beitrag zum Thema „Czernowitz: Eine multikulturelle Stadt früher und heute“ wird der Leiter des Internationalen Büros der Universität Czernowitz Serhij Lukanjuk gefragt, was für ihn als Ukrainer „Heimat in dieser Stadt mit diesem multikulturellen Erbe bedeutet“. Lukanjuk antwortet: „Heimat ist für mich dort, wo Toleranz und Verständigung zwischen den Menschen herrschen“. Der Hochschuldozent hat eine Weisheit mit wenigen Worten ausgedrückt, die eine Grundlage für die Gründung und die Bedeutung der Bukowina-Institute in Augsburg/Deutschland, Czernowitz/Ukraine und Radautz/Rumänien darstellte. Die Gründergeneration dieser drei wissenschaftlichen Institute hat im Jahre 2018 herbe

⁹¹ „Analele Bucovinei“, anul XXVI, nr. 1 (52), 2019, pp. 19–27.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

Verluste hinnehmen müssen. Alle drei Institutionen in den drei europäischen Ländern waren betroffen. Ich möchte daher an diese großen Persönlichkeiten der Bukowina, aber auch für die Bukowina über den Tag hinaus, erinnern. Das Bukowina-Institut Augsburg war lange Zeit über meine berufliche Tätigkeit von 1988 bis 2002 hinaus Teil meines Lebens, meiner wissenschaftlichen Forschungen, aber auch meiner Kontakte und Begegnungen mit Menschen in der ganzen Welt, die irgendetwas mit der Bukowina zu tun haben oder hatten. Ich habe in dieser Zeit die europäische Region Bukowina mit ihrer Kultur, ihren Menschen und ihren historischen Entwicklungen schätzen gelernt.

**Prof. Dr. Taras Kijak (geb. am 23.03.1944 in Vynnyky bei Lemberg –
gest. am 10.01.2018 in Czernowitz)**

Prof. Kijak besuchte das Bukowina-Institut Augsburg erstmals im Frühjahr 1991 im Vorfeld des Bundestreffens der Landsmannschaft der Buchenlanddeutschen in Ulm. Der Lehrstuhlinhaber für Fremdsprachen an der Universität Czernowitz war eine imposante Persönlichkeit, welche den Versuch unternahm, die deutsche Klientel für den neu geschaffenen unabhängigen Staat Ukraine und auch für seine Heimatregion Bukowina einzunehmen. Sein exakt gesprochenes Deutsch, das so gar nicht an das Czernowitzer Deutsch, sondern eher in der Klangfärbung an eine Ausbildung in der DDR erinnerte, überraschte auch die Bukowiner Landsleute, die sich mittlerweile an die Dialektfärbungen ihrer neuen Heimat in der Bundesrepublik angepasst hatten. Mit seinem schwarzen Haar, dem Spitzbart und den dunklen Augen hinterließ er den Eindruck des Osteuropäers, in dem Tatarenblut nicht zu verleugnen war. Prof. Kijaks Interesse an Fragen der Geschichte, aber auch der Politik, der Verwaltung waren geprägt von großem Wissen und intensivem Bemühen, die Veränderungen in seinem Land mitzubestimmen und zu beeinflussen. All dies geschah mit dem Ziel, 1991 an der Universität Czernowitz unter der Leitung der Professoren Taras Kijak und Oleg Panschuk ein Bukowina-Zentrum zu schaffen. Damit sollte das Gebiet Czernowitz seine Identität als Region Bukowina zurückerhalten, was während der Sowjetzeit höchstens noch auf folkloristischer Ebene geduldet wurde. Die beiden aktiven Gründerväter des Bukowina-Zentrums in Czernowitz Kijak und Panschuk waren die einzigen Professoren der Universität Czernowitz gewesen, welche zu keiner Zeit der Kommunistischen Partei angehörten. Beide waren zudem in der Umbruchzeit in der demokratischen Bewegung „RUCH“, was so viel bedeutet wie „Aufbruch“, tätig.

Das Zentrum Czernowitz entwickelte eine durchaus erfolgreiche Arbeit, vor allem auf dem Gebiet der Nachwuchsförderung unter den Studenten, dem Wecken von Interesse für Bukowiner Themen, der Übersetzungstätigkeit historischer deutscher Quellen ins Ukrainische und der Bearbeitung der im Westen berühmt gewordenen Bukowiner Schriftsteller. Prof. Kijak suchte auch den direkten Kontakt zu den wenigen im Czernowitzer Gebiet lebenden Deutschen, mit denen er den „Verein für deutsch-österreichische Kultur“ gründete, der im ehemaligen Deutschen Haus in der Herrengasse residieren durfte. Die eher segensreiche Mitwirkung der „kulturdeutschen“ Ukrainer in dem Verein war allerdings nur von kurzer Dauer, da sich der Verein als deutsche Minderheitenorganisation „Wiedergeburt“ verstanden wissen wollte und freiwillig auf die Mitglieder der ukrainischen Mehrheitsbevölkerung verzichtete. Damit verließen auch viele Germanistikstudenten den deutsch-österreichischen Verein.

Für Prof. Dr. Taras Kijak war die unabhängige, demokratisch konstituierte Ukraine eine persönliche Herausforderung. Dafür wollte er sich einsetzen und dafür suchte er im internationalen Vergleich Vorbilder, neue Sichtweisen und Bewertungen. Darüber hinaus vergaß er im menschlichen Miteinander nie die Grundlage gemeinsamen Handelns. Es war in diesen Umbruchjahren zwingend notwendig geworden, Vertrauen aufzubauen zwischen den Ländern, den Bukowina-Instituten und den darin handelnden Personen. So kam es zu einem intensiven Austausch, zu einem Reiseverkehr der zwischen Schwaben und der Bukowina stattfand und der auch die Familien mit einbezog. So besuchte sein ältester Sohn Andrij mit einem Freund unsere Familie in Augsburg. Zum Abschied kochten die beiden Varenike, jene ukrainischen Teigtaschen, welche mit unterschiedlicher Füllung ein Nationalgericht darstellten.

Überhaupt das Essen: Es stand jeweils im Mittelpunkt, wenn uns Taras zu „seinen“ Huzulen in die Karpaten führte. Für ihn war das unverfälschte ukrainische Kultur: die Speisen, welche nach huzulischer Art mit viel Wodka kredenzt wurden, die Balladen, welche aus dem Stegreif gesungen, Geschichten aus dem Leben erzählten, die Tänze, welche als Singtänze die bunten, wundervoll

bestickten Trachten noch wundervoller werden ließen und die unermüdliche Zwei-Mann-Kapelle, welche in immer sich wiederholenden Phrasen zur Begleitung all der Aktivitäten aufspielte. Unvergessen wird die gespielte, gesungene, getanzte huzulische Hochzeit bleiben, welche den gesamten Reiz der Volkskultur vor uns ausbreitete und mit unglaublicher Einfühlsamkeit (Empathie) auch die angereisten deutschen Besucher mit in das Geschehen einbezog. All dies spielte sich in Pjedscharitschy ab, weit hinter Wischnitz, dem huzulischen Zentrum unmittelbar am Czeremosch-Fluss in der Bukowina.

Wenige Jahre später wurde es in der Kooperation zwischen Prof. Taras Kijak und den Mitarbeitern des Bukowina-Instituts Augsburg ruhiger. Taras war in die Politik gegangen – eigentlich für ihn ein logischer Schritt. Die Stadt Czernowitz hatte ihn in das Parlament, die Oberste Rada in Kiew gewählt. Kijak war mehr in Kiew und weniger in Czernowitz. Die politische Tätigkeit, die im Laufe der Zeit als die Euphorie der Unabhängigkeit verfliegen war, immer schwieriger wurde, hat sein Leben bis zum Ende bestimmt. Wie sein Biograph und Schüler Dr. Sergij Osatschuk schreibt, kehrte er in Kiew zwar in die Wissenschaft zurück, indem er einen Ruf an die Kiewer Schewtschenko-Universität annahm, aber nicht mehr in seine Heimatstadt Czernowitz. Dies blieb seinen sterblichen Überresten vorbehalten, die am städtischen Friedhof in Czernowitz, der früher einmal Zentralfriedhof hieß, beigesetzt wurden.

**Prof. Dr. Dimitrie Vatamaniuc (geb. am 25. 09. 1920 in Suczewitza/Bukowina –
gest. am 04. 07. 2018 in Bukarest/Rumänien)**

Prof. Dr. Dimitrie Vatamaniuc, der „Vater“ des Radautzer Bukowina-Instituts, war – um es vorweg zu sagen – nicht nur ein angesehenes Mitglied der Rumänischen Akademie der Wissenschaften in Bukarest und Jassy/Iasi, sondern auch der bedeutendste Forscher im Zusammenhang mit dem rumänischen Nationaldichter Mihai Eminescu. Wenn man seine besonderen Leistungen hervorheben wollte, brauchte man nur die Hände auszubreiten, um damit zu zeigen, dass Prof. Vatamaniuc mehr als einen Meter Eminescu als Herausgeber betreut und auf den Weg gebracht hat. Die Eminescu-Gesamtausgabe der Rumänischen Akademie war sein Werk.

War die Gründung und Initiierung des Radautzer Bukowina-Instituts eine Energieleistung, die er mit mehr als 70 Jahren anpackte und 1992 in die Tat umsetzte, vor allem seinem patriotischen rumänischen Geist geschuldet, so konnte er damals nicht ahnen, dass quasi gleichzeitig Bukowina-Institute in Deutschland und der Ukraine entstanden waren, denen die internationale Zusammenarbeit als eine besonders wichtige Aufgabe erschien. Prof. Vatamaniuc stellte sich der Herausforderung und beauftragte seine Mitarbeiter dabei zu sein und die rumänische Position zu vertreten. Dies führte in den ersten Jahren der gemeinsamen Konferenzen der drei Bukowina-Institute in Augsburg, Czernowitz und Radautz zu heftigen Auseinandersetzungen über historische Abschnitte, Darstellungen und Auffassungen zur Geschichte der Bukowina, die schließlich in Radautz mittels schwäbischem Bier zwar nicht zu einer einheitlichen Meinung, aber immerhin zu einem menschlichen Miteinander der streitenden Professoren und Historiker führte. In diesen Auseinandersetzungen meldete sich Prof. Vatamaniuc meist ausgleichend zu Wort und verstand es, zusammen mit Prof. Dr. Oleg Pantschuk aus Czernowitz, der ein „altösterreichisches Bukowiner Sprachenwunder“ war und genauso flüssig in Rumänisch wie Deutsch oder Ukrainisch neben einer Anzahl westlicher Sprachen parlierte, die Wogen zu glätten. Wenn es aus rumänischer Sicht etwas zu sagen gab, dann schrieb Prof. Vatamaniuc in der Hauszeitschrift des Radautzer Bukowina-Instituts „Annalele Bucovinei“ einen Leitartikel, der auch für die rumänische und einheimische Bukowiner Polit-Szene bestimmt war.

Bei einer der ersten Studenttagungen in Augsburg wurde für die Teilnehmer aus dem In- und Ausland auch eine Exkursion in das schwäbische Allgäu angesetzt, um den Teilnehmern das besondere Weltkulturerbe Schloss Neuschwanstein bei Füssen bekannt zu machen. Wenn alljährlich Tausende von Japanern dieses Kleinod des bayerischen Königs Ludwig II. besuchten, dann sollten auch die Freunde aus den beiden Teilen der Bukowina in den Genuss einer Besichtigung kommen. Nach dem offiziellen Programm führte ich Prof. Vatamaniuc und seine Mitarbeiter zu dem berühmten Postkartenblick in Richtung Alpsee mit dem Bergpanorama der Alpen dahinter. Lange verweilte der Professor fast andächtig bei dieser Aussicht. Als er sich umdrehte, sagte er zu mir: „Es gibt auch anderswo auf der Welt wunderschöne Naturschauspiele, nicht nur in der Bukowina“. Mit diesem Satz

hatte er die spätere Partnerregion der Bukowina, den Bezirk Schwaben, besonders geehrt und lieb gewonnen. Diese Freundschaft hat er bei jeder Begegnung neu bekundet und gepflegt.

Ein weiteres Erlebnis wird unvergessen bleiben. Bei einer Studienreise einer Gruppe bayerischer Gymnasiallehrer in Radautz kehrten wir im Pfarrsaal der katholischen Kirche ein, wo uns Eduard Mohr, der Vorsitzende des Vereins der Buchenlanddeutschen, mit Kaffee und Kuchen empfing. Wir wollten den Deutschlehrern die Bedeutung des rumänischen Nationaldichters und seine Rolle als Übersetzer ins Deutsche nahebringen. Prof. Vatamaniuc stellte Eminescu vor, der den meisten bayerischen Lehrkräften völlig unbekannt war – von einem siebenbürgischen Kollegen einmal abgesehen – und wir experimentierten mit dem Eminescu-Gedicht „Die Meereswelle“ in Rumänisch und Deutsch. Dabei sollten die Pädagogen erkennen, dass Eminescu, der am deutschen Staatsgymnasium in Czernowitz zur Schule gegangen war, mit der Sprachmelodie in Rumänisch und Deutsch in gleicher Weise das Wogen der Welle nachahmte. Für jeden, der sich auf diese literarische Besonderheit einließ, ein großer Nachmittag. Für manch andere waren Kuchen und Zuika eindrucksvoller. Prof. Vatamaniuc äußerte sich dazu sehr zurückhaltend.

Nun ist seine Stimme für immer verloschen. Wir werden die Rezitation von Eminescus Gedichten aus seinem Munde vermissen. Aber noch viel stärker werden seine von Altersweisheit geprägten Aussagen zur Wichtigkeit der Beziehungen zwischen den Bukowina-Instituten fehlen. Schön wäre es, wenn sein Wohnhaus in Suczewitz – wie es sein Wunsch war – in sein Museum verwandelt würde. Er hätte es wahrlich verdient.

**Prof. Dr. Kurt Rein (geb. am 03. 06. 1932 in Deutsch-Alt-Fratautz/Bukowina –
gest. am 23. 08. 2018 in Baldham bei München)**

Kurt Rein war ein Phänomen. Er glaubte immer seine Bukowiner Herkunft besonders betonen zu müssen, weil sonst – wie er meinte – die buchenländische Identität von den Anwesenden oder Gremienmitgliedern nicht hinreichend gewürdigt werden würde. Dem war aber ganz und gar nicht so. Jeder wusste um Reins Geburtsort Deutsch-Alt-Fratautz, nicht unweit von Radautz gelegen. Und jedem war klar, dass trotz Umsiedlung während des Krieges und den nachfolgenden Wirren einer neuen Heimatsuche seine Liebe zur Herkunftsheimat Bukowina über allem stand. So waren sein Engagement für die Heimatortsgemeinschaft von Fratautz, die Raimund-Friedrich-Kaindl-Gesellschaft als wissenschaftliche Organisation der Buchenlanddeutschen, für das 1988 gegründete Bukowina-Institut Augsburg oder die Landsmannschaft der Buchenlanddeutschen (Bukowina) ein aus seiner Biografie erwachsener logischer Vorgang. Kurt Rein gehörte als Professor der Ludwig-Maximilian-Universität München zum ersten Dreier-Vorstand des im Haus des Bezirks Schwaben am 27. Juli 1988 gegründeten Bukowina-Instituts Augsburg neben Prof. Dr. Johannes Hampel und Prof. Dr. Pankraz Fried, beide Universität Augsburg. Er verteidigte bis weit in das neue Jahrtausend hinein seine Position in diesem Gremium als „Edel-Bukowiner“, wie er zu sagen pflegte, umgeben von lauter Ehren- oder eingebildeten Bukowinern, um sie nicht als Nicht-Bukowiner bezeichnen zu müssen. Da Kurt Rein immer ein wenig die Meinung kolportierte, man müsse in einer bestimmten Region geboren sein, um etwas von ihr zu verstehen, waren die Meinungsverschiedenheiten mit den nicht in der Bukowina gebürtigen oder herstammenden Mitgliedern oder Mitarbeitern des Bukowina-Instituts vorprogrammiert. Überhaupt arbeitete am Bukowina-Institut nur eine abstammungsmäßige Bukowinerin Frau Karin von Webenau, welche über ein Jahrzehnt das Sekretariat verwaltete.

Kurt Rein hatte ein großes Herz. Man konnte sich mit ihm trefflich streiten, aber beim nächsten Zusammentreffen war jeglicher Zwist vergessen. In den wissenschaftlichen Projektfeldern besetzte Prof. Rein immer wieder besondere Positionen. In den ersten Jahren des Bestehens des Bukowina-Institutes war es das Thema „Auswanderung der Buchenlanddeutschen nach Nord- und Südamerika“. Zur Realisierung des Forschungsprojektes nahm Prof. Rein Kontakt zu den Mitgliedern der „Bucovina Society of the Americas“ auf, die in Hays/ Kansas gegründet worden war. Für alle organisatorisch Tätigen am Institut waren Reins Forschungsprojekte nicht immer einfach zu bewältigen. Da ging es darum, genealogische Forschung den Geldgebern in Bund, Land oder Bezirk zu vermitteln, Fristen einzuhalten und Vorschriften zu akzeptieren. Alle diese Anforderungen waren Prof. Reins Sache nicht. Organisatorisches kam seinem wissenschaftlichen Anspruch viel zu häufig in die Quere. Er konnte und wollte dafür kein Verständnis aufbringen.

Der wissenschaftliche Anspruch und der akademische Comment lagen ihm sehr am Herzen. Ihm sollten seine Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter Genüge tun. Er glaubte an die „Reinheit der Wissenschaft“ und sah eine politische Beziehung für das Bukowina-Institut eher als hinderlich an, obwohl er diese – auch in finanzieller Hinsicht – notwendigen Lebenslinien immer mittrug. Daneben war ihm die Grundlagenforschung, insbesondere was die Bukowinadeutschen Dialekte anging, von besonderer Wichtigkeit. Kurt Rein sammelte Sprachproben nicht nur in der Bukowina selbst, sondern auch in Kanada, den USA und in Israel beim „Weltverband der Bukowiner Juden“. Dass er seinen Traum der Herausgabe einer Compact Disc mit den Sprachproben realisierte, ist ein großartiges Abschiedsgeschenk nicht nur an seine Bukowiner Landsleute, sondern auch an alle an der Bukowina Interessierten. Prof. Dr. Kurt Rein hat Nachhaltiges über die Deutschen des Buchenlandes geschaffen und der Nachwelt ein lange nachwirkendes Kulturgut erhalten.

**Prof Dr. Theo Stammen (geb. am 11. 07. 1933 in Wankum/Niederrhein –
gest. am 04. 10. 2018 in München)**

Kann man für die Bukowina tätig sein, ohne sie jemals bereist zu haben oder dort aufgewachsen zu sein bzw. einen Teil seines Lebens in diesem südosteuropäischen Landstrich verbracht zu haben? – Man kann. Prof. Dr. Theo Stammen, langjähriger stellvertretender Vorsitzender des Bukowina-Instituts Augsburg von 1999 bis 2010, hat sich in dieser Funktion vom Hintergrund aus wirkend bleibende Verdienste erworben. Er bereitete die Anbindung des Instituts – so wie es die Gründungssatzung 1988 vorgesehen hatte – an die Universität Augsburg in geduldiger und zäher Arbeit vor. Das Bayerische Staatsministerium für Wissenschaft, Forschung und Kunst bestätigte den Status eines An-Instituts der Universität Augsburg am 18.02.2003. Theo Stammen gehörte dort zum „Urgestein“, seine Berufung nach Augsburg erfolgte in den Gründerjahren der Universität. Der Lehrstuhl für Politische Wissenschaften in Augsburg war sein Lebenswerk und wurde durch seine Kompetenz intensiv geprägt, so dass es einer Ehre gleichkommt, sich seinen Schüler nennen zu dürfen. Stammens Einsatz und Interesse an der Bukowina entsprang wohl seiner engen Freundschaft zur Professur für Politische Bildung, welche von Prof. Dr. Johannes Hampel, dem Gründungsvorsitzenden des Bukowina-Instituts Augsburg vertreten wurde. Für Prof. Stammen waren die wissenschaftlichen Potentiale, welche im Bukowina-Institut existierten, bedeutsam. Sie könnten der Universität Augsburg in mehrerlei Hinsicht zur Ehre gereichen, argumentierte er. Stammen erkannte, es gab nicht nur einen gesetzlichen (nach § 96 BVFG), sondern auch einen politischen Auftrag für das Bukowina-Institut. Dazu gehörten die gesamteuropäische Zielsetzung, die Zusammenarbeit mit den Menschen in der Bukowina in Rumänien und der Ukraine sowie die Erforschung der Region Bukowina und die Erklärung ihres Schicksals und das ihrer Bewohner in den Jahrhunderten der Neuzeit. Das deutsche Bukowina-Institut hatte somit einen politischen, stark europäisch geprägten Auftrag, einen kulturellen, der sich mit den interethnischen Formen des Zusammenlebens befasste und einen wissenschaftlichen, welcher die Ursachen für die verschiedenen Entwicklungsphänomene ergründen sollte. All dies kam der Intention von Prof. Theo Stammen entgegen. 1994 trat er dem Bukowina-Institut als Mitglied bei, zu einer Zeit also, als es für Universitätsangehörige noch durchaus unüblich war, der „Vertriebenen-Einrichtung“ anzugehören.

Stammen pflegte einen hohen wissenschaftlichen Anspruch. In den achtziger und neunziger Jahren des vergangenen Jahrhunderts, als ich ihn als akademischen Lehrer in meinem Magisterstudium und als Promotionsstudent erleben durfte, war ich zutiefst beeindruckt von seiner methodischen Klarheit, mit der er seine Schwerpunktthemen anging und von seinen Studenten einforderte. Stammen hatte die vergleichende Parteienforschung in der Weimarer Republik und der Bundesrepublik Deutschland zu einem Schwerpunkt gemacht. Völlig neu war dabei die Analyse historischer Wahlergebnisse im Kontext geschichtlicher Entwicklungen. Ebenso ließ er im europäischen Vergleich Parteienforschung durchführen. Zu all diesen Themenbereichen erschienen mehrbändige Studienbücher bei der Bayerischen Landeszentrale für politische Bildung, deren Gültigkeit weit über den aktuellen Bezug hinausging. Stammen war auch der Pate des großen Forschungsprojektes des Bukowina-Instituts Augsburg, das federführend von Dipl. sc. pol. Otto-Friedrich Hallabrin geleitet, sich mit „Parlaments- und Parteiengeschichte der Bukowina“ zwischen 1861 und 1940 befasste. Im Jahre 2001 wurde das vom Bundesministerium des Innern geförderte Projekt abgeschlossen.

Zeitweilig glaubte man Prof. Stammen als „stark theorielastig“ oder „akademisch abgehoben“ beschreiben zu können. Dies traf kaum zu, denn der Professor maß seine Erkenntnisse immer auch an der Praxis bzw. der Realität. Es war die durchgängig von ihm verlangte stringente Methodik, welche für Plausibilität und Nachhaltigkeit der wissenschaftlichen Aussagen bürgte. Die Bukowina war für ihn ein spannendes Forschungsfeld, weil sich in ihr eine politische Welt und ein politisches Leben zeigte, das so grundverschieden von den nationalstaatlich orientierten Demokratien des Westens funktionierte. Der literaturverliebte Goethe-Interpret, das zweite Standbein seiner wissenschaftlichen Karriere, begegnete der Literaturlandschaft „Bukowina“ mit großer Aufmerksamkeit und Zuneigung. Im Institut und der Literatur begegnete er einer europäischen Region, in der sich für den dortigen Großraum eher überraschend, europäische Kulturgeschichte widerspiegelte. So war es nur folgerichtig, dass er sich im Institut für Europäische Kulturgeschichte der Universität Augsburg intensiv engagierte.

Theo Stammen war tatsächlich „dem Leben und den Menschen in Freundlichkeit zugetan“, wie es auf seiner Sterbeanzeige zu lesen ist. Seine Wirkungsstätte war Zeit seines Lebens die Universität, welche er in ihrer ganzen Universalität verstand. Deshalb war er offen für alles, ohne jegliche ideologische Scheuklappen. Er hatte diese Konzentration seines Lebens auf das Akademische auch selbst akzeptiert und angenommen. Ich werde nie vergessen, wie er bei einer Hochschulwoche in Brixen, in der Nikolaus-Cusanus-Akademie erklärte, nun habe sein 43. Semester begonnen... und er erläuterte seinen Weg von der Schule zum Studium, zur Arbeit als studentische und wissenschaftliche Hilfskraft, zum Mittelbau-Mitglied, also zur Assistenzzeit und schließlich zum Professor, dessen Lebensmittelpunkt im Jahre 1973 bis zur Emeritierung 2010 Augsburg wurde. Dabei blieb er der Hochschule für Politik in München Zeit seines Lebens immer verbunden. In München war er auch privat zu hause. Seine Ehefrau Irene Stammen-Lamberty hat diese Welt nur drei Tage nach ihm für immer verlassen.

Theo Stammen war für mich persönlich ein großer Lehrer. Ich habe mit ihm nicht nur die Sorgen und das Wohlergehen um das Bukowina-Institut geteilt. Er gehörte neben den Professoren Hermann Oblinger und Johannes Hampel zu den drei akademischen Vorbildern, welche mich zur Promotion geführt haben, für meine Interessen und Vorlieben auf wissenschaftlichem Gebiet immer Verständnis aufbrachten und mir jenes interessante und spannende Berufsleben ermöglichten, für das ich Ihnen außerordentlich dankbar bin.

Bukovina and the Complex of Provincial Life*(Summary)**

In his study, the author proposes a new examination of the political and cultural state of interwar Bukovina, an examination that starts from the opinions expressed in the press of the time about the "political history" of this province. The political evolution of historical Bukovina allowed the emergence of the "Iconar" (a literary magazine) movement as a cultural phenomenon and there are aspects that can reveal the deeper reasons of the Bukovinian spiritual specificity. Historical Bukovina had almost no privileged status between the wars, which today, creating myths, we are tempted to accredit it. The intergenerational struggles, the violent political movements, the fear of not synchronizing with the realities of the country and the fear of losing identity, all these – placed in the context of discredited political confrontations – offer a picture closer to the truth of the time.

Keywords: Bukovina, province, provincial life, cultural phenomena, myth.

Evoluția politică a Bucovinei istorice a permis apariția iconarismului ca fenomen cultural și există aspecte care pot dezvălui motivele mai adânci ale specificului spiritual bucovinean. Fără a ne propune să facem o „istorie politică” a Bucovinei din perioada interbelică, recurgem aici la conturarea și ilustrarea ei, prin intermediul opiniilor formulate diacronic în presa momentului. În felul acesta nu avem, firește, acces la o imagine reală și obiectivă asupra reliefului politic al momentului către care tinde istoricul. În schimb – și este chiar ceea ce ne interesează – avem o imagine reală a reflecției, poate exagerată, poate falsificatoare, a acestui relief în conștiința publică. Și nu a conștiinței publice în sine, ci a modului în care contururile ei erau dirijate. De aceea, ceea ce ar părea exces de citate se constituie în dovada certă a impactului și efectelor avute de componenta politico-istorică asupra ființei interioare a bucovineanului. Pe de altă parte, trimiterile, poate prea dese la surse inaccesibile, în locul unor volume care nu se vor realiza, probabil, niciodată. Trimiterile există nu totdeauna din nevoia argumentării, ci din aceea a suplirii unui gol istoric în cunoașterea culturii din spațiul bucovinean și din nevoia înțelegerii exacte a reprezentativității faptelor discutate. Metoda citării, chiar când citatele sunt prea ample, e preferabilă discutării pur teoretice, cu atât mai mult cu cât astfel de texte nu-și vor găsi niciodată locul într-un volum. Precum Z. Ornea, putem spune că „citorul își poate face, astfel, o imagine despre fenomenul (spiritual, ideologic și politic) comentat [...], consultând de-a dreptul textele supuse judecății”⁹³, chiar dacă, precum s-a întâmplat, pe nedrept, cu autorul amintit, am putea fi acuzați că reactivăm o mișcare defunctă. Nu facem altceva decât să-i radiografiem profilul, amplexarea și profunzitatea. Și nu ale unei mișcări politice, ci ale unui spațiu cultural, cu consecințele sale literare.

În 1925, la destui ani după unirea din 1918, I. Simionescu constata fapte dezamăgitoare pentru românitatea din Bucovina. Chiar dacă „Cernăuții au menirea să devină, cu orice jertfă de bani și energii, cetatea românismului în partea nordică a țării” – și reproșul unei astfel de observații e evident – „atmosfera străină a vieții orașului continuă a te înăbuși, ca și înainte de 1918. Se poate să mă înșel, aș dori să fiu înșelat, dar n-am găsit aproape nicio schimbare între Cernăuțiul de altă dată și cel de azi. Nimic, aproape nimic, nu spune călătorului că orașul a revenit la patria-i de demult, că jalea despărțirii prin cordonul blestemat a produs reacțiunea energiei de a șterge, cât mai repede, urmele samavolniciei săvârșite asupra neamului nostru. Nu e vorba de a înlătura ceea ce mai bine de un veac de stăpânire, a învederea tuturor revenirea la starea de lucruri de dinainte de 1775. Stăpâni sunt tot cei de ieri, în toate. Tăblițele străzilor au rămas tot cele vechi cu Universitätsstrasse în mijloc, mare de o șchioapă, vizibilă de la distanță și numai sus, în litere mici, str. Universității [...]. Până și afișele lipite pe tablele negre sunt ca pe vremea veche, dacă nu, ostentativ, mai exagerate. Inima ți se frânge de durere – continuă geograful –, simțind cum minoritățile profită de slăbiciunea administrației românești, căci ar fi prea trist de presupus un pact cu ele. Numai așa se explică îndrăzneala conducătorului unei naționalități de

⁹² „Analele Bucovinei”, anul V, nr. 1, pp. 31–41.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

⁹³ Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreptății românească*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995, p. 20.

a fi spus într-o adunare oficială, de față fiind reprezentanții autorității, că el consideră România numai ca mandatară aliaților, în stăpânirea proprie a Bucovinei⁹⁴. Cuvinte la fel de grele descriau situația orașului Siret.

Dacă aceasta este imaginea unui specialist, indiscutabil corectă, altfel arată ea în memoriile lui E. Ar. Zaharia. Intrată deja în istorie și în legendă, epoca aceasta îi apăsă scriitorului, în 1938, una paradisiacă, a exuberanței naționaliste. Ce-i drept, el se referă, în primul rând, la „Bucovina de Sud” și la Rădăuți, în mod special, aici feciorii de țărani în costume naționale, plini de energie, „ca niște străvechi, dar tineri candidați la voievodat sau măcar la cnezate de plai”⁹⁵, invadând străzile orașului. „Acești albi heruvimi de crin ai satelor – continuă savuros metaforic E. Ar. Zaharia – au injectat unui oraș aproape îndos străin, cantitatea cea mai însemnată de otravă sfântă și de pur elan românesc”⁹⁶, doar din punct de vedere economic, românii fiind încă la urmă. Ce favorizează o astfel de imagine este, fără îndoială, entuziasmul tinereții și al speranței care stăpânea spiritele, imediat după unire.

Procesul de „românizare” începuse sub astfel de auspicii, chiar dacă, așa cum constata Ion I. Nistor, mulți se îndoiau de trănicia unirii, și nu numai ucrainenii care așteptau ajutor de la Viena, ci și românii „care nu se sfiau să ceară ridicarea unui «cordon sanitar» la Burdujeni contra înfrângerii binefăcătoare a României libere [...]. Era sămânța neîncrederii, pe care oficialitatea habsburgică, timp de un veac și jumătate, o sădise în sufletele chinuite ale supușilor ei față de tot ce era românesc”⁹⁷. Împotriva unor astfel de fapte, trecute de obicei sub tăcere, în 1922 opera de unificare administrativă era, se pare, terminată, din moment ce, spre sfârșitul anului, Comisia regională de unificare, creată special, era desființată. Și nu e lipsit de importanță faptul că, la Universitatea cernăuțeană, care avea să focalizeze inteligența locului, corpul profesoral va fi după septembrie 1919 aproape exclusiv românesc, căci cu excepția a doar patru profesori (Penecke, Netolitzky, Herzog și Siegel)⁹⁸, toți ceilalți au luat drumul pribegiei, într-un exod dramatic, refuzând să depună jurământul față de România. Profesori aduși din Ardeal, din Basarabia, din Vechiul Regat sau chiar din Macedonia, dar și tineri bucovineni – rector era, în 1920, chiar Ion I. Nistor – au supliniți aceste plecări, românizând învățământul, scoțându-l de sub deliberata tendință de germanizare. Romulus Cândea mărturisea că „nicăieri n-a fost așa de generală și atât de sinceră dorința de a contopi acest colțișor de pământ moldovenesc în marea românismului”⁹⁹.

Alte fapte puteau, de asemenea să întretină și să cultive orgoliul bucovinenilor, și măcar unul, despre viața religioasă, trebuie amintit. Pe lângă faptul că mitropolitul bucovinean Vladimir Repta prezida primul Senat al României – și era aceasta o favoare rară –, biserica bucovineană, a cărei mitropolie luase ființă în 1873, după proclamarea Dualismului, își păstra după 1918 acest statut. Pentru că mitropolia rămăsese însă fără episcopie, ea ar fi trebuit să revină la vechile legături cu Mitropolia Iașilor, dar asta ar fi însemnat o degradare și poate ar fi stârnit alte reacții antiunioniste. Centrul menajează cu matură înțelepciune orgoliile locului și de aceea i s-a dat mitropoliei bucovinene ca „sufragană”, cum zice Ion I. Nistor¹⁰⁰, Episcopia Hotinului. În 1929, la zece ani după unire, când „Calendarul «Glasul Bucovinei»” dedică mai multe articole acestui eveniment¹⁰¹, Ion I. Nistor observa cu satisfacție că azi, „după zece ani de muncă stăruitoare, putem constata cu adâncă mulțumire sufletească că toți cetățenii acestei provincii, fără deosebire de rasă și credință, aderă din convingere la statul român”¹⁰². Această opinie a istoricului este mai degrabă expresia dorinței, dacă nu cumva a poziției sale oficiale de ministru și rector, care-l obliga la echilibru și temperanță. Mai mult decât atât, chiar „armonia, prilejuită de entuziasmul unirii, începu să dispară pe-nectul dintre românii

⁹⁴ I. Smicnescu, *Orașe din România*, București, Editura Cartea Românească, [1925], pp. 74–75.

⁹⁵ E. Ar. Zaharia, *Antologie rădăuțeană*, Cernăuți, Colecția Societăților Scriitorilor Bucovineni, 1943, p. 7.

⁹⁶ *Ibidem*

⁹⁷ I. Nistor, „Zece ani de la unire”, în „Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1929”, X, pp. 61–71.

⁹⁸ Vezi R. Cândea, „Învățământul superior”, în „Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1929”, X, pp. 61–71.

⁹⁹ *Ibidem*

¹⁰⁰ Art. cit., în loc. cit.

¹⁰¹ Cuprinsul numărului e următorul: Ion I. Nistor, *Zece ani de la Unire*; dr. V. Ieșan, *Zece ani de la unirea Bucovinei cu patria mamă pe terenul bisericesc*; dr. Aurel Morariu, *Cooperarea în Bucovina Românească*; R. Cândea, *Învățământul superior*; V. Grecu, *Școala secundară în Bucovina românească*; Em. Iliuț, *Învățământul primar și normal-primar în Bucovina după Unire*; D. Marmeliuc, *Viața politică și presa românilor bucovineni după Unire*; Gavril Rotică, *În slujba gândului și sufletului românesc*.

¹⁰² Art. cit., în loc. cit.

bucovenini”¹⁰³ și asta imediat după marele eveniment, cauza constituind-o nu atât deosebirile de ideologie – căci ideologiile nu vor fi incompatibile în Bucovina nici mai târziu –, cât micile nemulțumiri personale, orgoliile rănite, invidiile.

„Atacurile” vin din două direcții diferite. În interior, elementul etnic românesc un este deloc atât de docil, pe cât lăsa istoricul să se înțeleagă. În exterior, Bucovina pare să fie tratată tot mai mult cu suficiență, cu superioritate, cu ignoranță. Triumfalismul lui Ion I. Nistor, care, într-un anume fel, confiscase unirea, își arată curând, însă, șubrezenia. Doar peste un an, tot în „Calendarul «Glasul Bucovinei»”, Gavril Rotică deplângea faptul că, cu prilejul celei de-a zecea aniversări a unirii, Bucovina a fost ignorată, „oropsită și înjosită ca Cenușăreasa din poveste”. „Nu se prețuiește o provincie – spune poetul jignit – numai după întinderea suprafeței și numărul locuitorilor. Valorile morale, pe care istoria le descoperă în pământul și în sufletul unei provincii, își au ele importanța când e vorba de a fixa rangul acelei provincii!”¹⁰⁴.

Faptul că, dacă s-a petrecut cu adevărat, nu e accidental și ține de tribulațiile politice ale momentului. Aluzia la Transilvania, care ar fi avut parte de un alt tratament ne face să credem că este vorba de opoziția dintre Partidul Național Țărănesc (care se formase în 1926, prin fuzionarea Partidului Țărănesc cu cel al naționalilor ardeleni) și Partidul Național Liberal, căci la acesta din urmă aderaseră în cea mai mare parte bucoveninii. În fapt, Partidul Democrat al Unirii, condus de Ion I. Nistor, fuzionează cu liberalii conduși de Gh. Tătăreanu, aflându-se, în al doilea deceniu al perioadei interbelice, la remorca lui Carol al II-lea. De aceea și furia unora dintre tinerii bucovenieni la adresa lui Nistor, a liberalilor în genere, și îndreptarea lor către mișcărilor de extremă dreaptă.

De altfel, pentru a arăta implicațiile politice ale acestor fapte, e suficient să spunem că în 1930, în 16 mai, ziarul „Glasul Bucovinei”, oficiosul liberarilor, este confiscat din ordinul guvernului, iar în 22 septembrie, redacția lui este percheziționată de procuror, de administrația financiară și de zeci de agenți polițienești. Nu întâmplător, în 7 noiembrie, Ion I. Nistor ținea o conferință cu tema „Acțiunile guvernului național-țărănist față de minoritățile din Bucovina”, în care acuză guvernul de ignorarea problemei naționale și de îngăduința față de minorități. Asta nu-i împiedică pe liberalii bucovenieni să afirme, propagandistic, înainte de alegerile din august 1933, că „noi, la alcătuirea listei, nu ne-am abătut de la principiul nostru de a colabora în viața publică cu toate minoritățile conlocuitoare [...]. Am luat pe listă reprezentanți ai minorităților ucrainiene, evreiești și poloneze”¹⁰⁵.

Să nu uităm că în anul în care Gavril Rotică observa această marginalizare a Bucovinei este anul constituirii noii generații, care se va așeza sub semnul revoltei. Și cuvintele lui vor fi urmate în curând de ecouri mult mai sonore. În 1931, Ion I. Nistor inaugurează ciclul de conferințe publice de la Universitate, cu o temă despre regionalism. Fără să știm care a fost conținutul ei, se poate bănui, pe fondul acestor dezbinări politice, că ea reprezenta cel puțin un rechizitoriu la adresa puterii momentului, dacă nu și o, de altfel, insignifiantă, revanșă polemică. În anul următor, conflictele capătă o amploare imposibil de ocolit, fapt ce ne face să nu avem deloc încredere în idilismul cu care momentul unirii și anii de după aceea au fost, în general, tratați. După ce, în 13 august 1932, se deschide guvernarea național-țărănistă, condusă de Vaida-Voevod, din Bucovina se fac auzite cu tot mai multă vigoare strigăte de revoltă și nemulțumire. Dar nu strict la adresa guvernului, cu implicațiile sale politice, ci cu trimitere la relația dintre centru și margine, dintre capitală și provincie.

O astfel de polemică, rămasă fără obiect după ajungerea liberalilor, în 1934, la putere, a lăsat amprente adânci asupra tinerei generații, care, nemulțumită de situarea liberalilor în defensivă, se îndreaptă spre legionarism. Așa se și explică, credem, anumite similarități între liberalii de dinaintea ajungerii lor la guvernare și legionarii din spațiul bucovinean, similarități în modul de a gândi problema națională. Pe scurt, niște conflicte între partide au devenit conflicte între provincia unită cu țara 1918 și patria-mamă.

De altfel, încă de la sfârșitul anului 1931, mai exact în 14 noiembrie, parlamentarii și delegații județeni ai Partidului Național Liberal hotărâsc redactarea unui memoriu pe care îl adresează guvernului și în care deplâng situația acestei provincii. „Cea dintâi dintre provinciile alipite, care a proclamat unirea necondiționată cu patria mamă”, nu mai este reprezentată în guvern și arc în fruntea celor cinci județe români, care nu sunt bucovenieni. Populația, desconsiderată, se simte – se pune în

¹⁰³ D. Marmeliuc, art. cit., în loc. cit.

¹⁰⁴ „Oropsirea Bucovinei”, în „Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1930”, XI, p. 82.

¹⁰⁵ „Candidații noștri la Cernăuți”, în „Glasul Bucovinei”, anul XV, nr. 3825, 7 iulie 1932, p. 1.

memoriu – jignită în drepturile și interesele ei. Înainte de a se expune problemele politice, culturale, economice, de administrație publică etc., se precizează că „ceea ce prin eforturi mari s-a clădit în primii ani după unire, astăzi a ajuns să se clatine și este pe cale de a se prăbuși, dacă nu se vor lua măsuri grabnice de îndreptare”. Să fie tonul acesta „apocaliptic” numai expresia unor confruntări de partid mascate sau chiar una a realităților amenințătoare? Faptul în sine aproape că nu are importanță. Cert este că astfel de cuvinte lăsau urme adânci în conștiința publică bucovineană, care avea de ce să se simtă părăsită, dar și posesoarea unui românism pe care-l credea mai autentic. Tot memoriul poate fi rezumat la următoarea frază: „În vremurile acestea cumplite, când, într-o provincie de hotar ca Bucovina, autoritatea de stat nu este destul de activă, când siguranța publică este serios primejduită, când pe chestiunea suferințelor sociale, mai accentuate aci decât în alte părți, curentele extremiste, alimentate de dincolo de Nistru, câștigă mereu teren, nu considerațiuni strâmte de partid, ci interese superioare de stat ne-au îndemnat să redactăm acest memoriu”¹⁰⁶. Simțindu-se cea mai nedreptățită provincie, în condițiile gravei crize economice dintre decenii, Bucovina crede că devine un fel de colonie a Ardealului. Noul guvern Vaida, care includea un ministru al Basarabiei, pe Pan Halipa, și unul al Transilvaniei, pe Hațieganu, provoca în „Glasul Bucovinei”, ca primă reacție, următoarele cuvinte: „Numai Bucovina, ca singură provincie, n-are absolut niciun ministru reprezentant, nici măcar ca subsecretar de stat. Motivele sunt două: desconsiderarea sistematică a Bucovinei de către guvernul ardelenesc Vaida și lipsa unei personalități proeminente la național-tărăniștii din Bucovina”¹⁰⁷. Imediat după eveniment, editorialele cotidianului anunță tot felul de zvonuri și pericole. Unul, nesemnat, din 11 noiembrie 1932, se intitulează simptomatic „Evacuarea Bucovinei de așezămintele ei publice și culturale”. După ce mai multe școli fuseseră desființate, erau amenințate cu desființarea bugetară Conservatorul și Teatrul Național, mai multe judecătoriai de ocol, iar Universitatea risca să fie mutată la Craiova. „Nepăsarea vinovată a guvernului față de problemele bucovinene se reoglindește în ceea ce se petrece în jurul Teatrului Național, unde stagiunea nici până astăzi nu a putut fi deschisă din cauza tulburărilor studentești și insuficienței celor ce conduc teatrul”¹⁰⁸.

Nu întâmplător, aceasta este epoca în care noua generație de scriitori bucovineni își definește profilul. Și nu întâmplător, tocmai spre sfârșitul acestei luni, cotidianul desemnează întâia șezătoare a „Junimii Literare”, care are sensul unei sărbători a unirii. Comemorarea „e anticipată de vecernia literară a tineretului. Una cum nu s-a mai ținut de la război până ieri scară în fâgoasa Arborească”¹⁰⁹, la care au participat Traian Chelariu, Iulian Vesper, Ion Roșca, Gh. Antonovici, Mircea Streniul, Ghedeon Coca, Barbu Slușanschi, Aurel Putneanu, Ilie Grămadă, Vasile Posteucă, George Drumur, George Nimigean, Nicolae Roșca, adică toți cei care, foarte tineri fiind, își încercau deja forțele pe tărâmul literaturii¹¹⁰.

Între timp, sub guvernarea lui Tătărescu, Ion I. Nistor, inițiatorul din umbră al unor astfel de întruniri și apărătorul tinerei generații, devine ministru de stat. De pe această poziție era și firesc să acuze, de câte ori avea prilejul, naționalismul contemporan de agresivitate. Editorialele de acum, nesemnate, dar scrise de tineri, se numesc „Naționalism constructiv”, „Ce înseamnă naționalism”, „Politică și cultură”, și în ele se militează pentru atenuarea exagerărilor naționaliste și pentru subordonarea principiului politic celui cultural. Prin mai, în același an, tot T. C. Grossu (adică Iulian Vesper), scrie despre „Cazuri și accidente naționaliste”, dar și despre „Principalii vinovați”. Dacă până acum nu se pusese prea clar problema unei confruntări între generații, pe acest fond politic, autorul, devenit în curând director de minister, nu putea să ignore situația specială a elementului românesc din Bucovina față de evrei și nemți. Cum vina nu mai putea fi dată pe național-tărăniști, ca se îndreaptă spre „bătrânii” care au realizat, în fapt, unirea. Generația dinainte de război, considerând procesul naționalist încheiat o dată cu unirea Bucovinei, a fost preocupată foarte vag de politică. Rezultatul: a educat o generație fără axa centrală naționalistă, imperativ categoric pentru Bucovina”¹¹¹. Oricum, Ion I. Nistor este cel care încearcă, acum, să dea tinerei generații măcar impresia că ea există din plin. Dar, o parte a ei se simte atrasă de entuziasmul violent al nemulțumirii pe care, într-o primă fază, chiar

¹⁰⁶ „Memoriul Bucovinei”, în „Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1932”, XII, p. 39.

¹⁰⁷ „Noul guvern Vaida. Numai Bucovina fără ministru”, în „Glasul Bucovinei”, anul XV, 13 august 1932, p. 1.

¹⁰⁸ „Glasul Bucovinei”, 11 noiembrie 1932, p. 1.

¹⁰⁹ E. Ar. Zaharia, „Aperitive literare”, în „Glasul Bucovinei”, 30 noiembrie 1932, p. 2.

¹¹⁰ Apud George Drumur, „Entuziasta sărbătorire a revistei «Junimea Literară»”, în „Glasul Bucovinei”, 20 mai 1934,

¹¹¹ „Principalii vinovați”, în „Glasul Bucovinei”, 20 mai 1934, p. 2.

liberalismul îl cultivase și pe care acum și-l asumă mișcările extreme de dreapta. Și asta cu atât mai mult cu cât Traian Brăileanu – profesor celebru al Universității cernăuțene – este unul dintre primii ei membri.

Se pare că motivele autentice pentru nemulțumiri existau. În „Freamătul”, de exemplu, revistă care apărea la Siret, se spune: „Azi, deși au trecut cincisprezece ani de la Unire, nu poate fi încă vorba de o viață adevărat românească în acest oraș”¹¹² și, în același număr, altcineva precizează: „Auzi astăzi, după 16 ani de la Unire, la Siret, așa de puțin grai și afli așa de puțin suflet românesc, încât ți se strânge inima de durere. La fel și Cernăuții, oraș ale cărui începuturi se pierd în negura vremilor străbune, apare astăzi așa de înstrăinat încât, trăind în mijlocul său, te poți crede în orice altă țară, numai în România nu”¹¹³.

În acest context, este cu totul firească preocuparea tinerei generații care, după cum spunea Traian Chelariu, se găsea între 1918 și 1919 la începutul studiilor secundare¹¹⁴, pentru „imperativele vremii”, pentru „făgașul istoriei”, pentru o recuperare energică a identității românești, împotriva elementului alogen din Bucovina, dar și împotriva capitalei care părea să fie expresia străinismului. Acestea nu erau motive peste care să se poată trece ușor, căci atmosfera de Sturm und Drang nu poate fi ruptă de conjunctura în care românii din Bucovina trăiseră impactul unirii, cu toate consecințele ei, nu toate faste. Indiferent de ce s-a întâmplat ulterior, fapte care au confirmat nemulțumirile din această perioadă, indiferent de felul în care scriitorii bucovineni au încercat să se impună, acești ani, de la cumpăna celor două decenii, sunt anii formativi. Și dacă ar fi să facem un portret robot al scriitorului bucovinean din aceste timpuri, am spune că trăsătura lui definitorie ar fi conflictul interior dintre credința că se află în poesia celor mai adânci date ale ființei naționale, care îi cultivă un complex de superioritate, și constatarea că nu poate ocoli capcanele unei expresii încă fără tradiție și că este marginalizat cu deliberare. Pe de altă parte, când celelalte etnii din Cernăuți aveau ramuri culturale prospere, românii se simt, în continuare, lipsiți de vigoare și sub pericolul iminent al pierderii identității. În felul acesta, complexul de superioritate se transformă în mărturisire de sine narcisică, iar „timiditatea” literară ia forma violenței agresive față de ceilalți. Tânăra generație de scriitori bucovineni, chiar cei care, ca Iulian Vesper sau Traian Chelariu, au refuzat asumarea ultimelor consecințe ale unui astfel de „portret”, nu poate fi definită în afara acestei situații care stă la temelia mișcării iconariste.

De aceea s-a și ajuns la credințe precum cea a lui Liviu Rusu, care, departe de a fi izolată, exprima tumultul unei voci comune a provinciei: „Există în cultura românească o problemă a Bucovinei, cel puțin o punem noi, cei din partea asta a țării, atunci când ne frământă viziunea unui destin românesc”¹¹⁵. Căci, trebuie spus, când a crezut că centrul se pierde în detalii moderniste – și ignorarea provinciei era consecința unui astfel de fapt, căci modernismul se identifica cu iudaismul, cu tehnicismul, cu subiectivitatea etc. –, atunci bucovinenii veneau cu un mod ființial recuperator, pe care credeau că îl pot oferi ca model întregii țări. Lucrurile reies cu destulă claritate din cuvintele aceluiași Liviu Rusu, spuse în continuarea celor de mai sus: „În configurația ținuturilor românești, Bucovina a reușit de mult să fie o unitate distinctă. Acestei unități spirituale trebuie să-i recunoaștem anumite caracteristici. În Bucovina cultura românească s-a născut din reacțiunea națională împotriva cotropirii și nu din spirit de imitație [...]. Dar hotărâtoare este o atmosferă de nord, care imprimă artei noastre populare și culte un sentiment spațial înalt – gotic aproape”¹¹⁶.

De o astfel de opinie s-a „contaminat” mentalitatea generală a bucovineanului care nu ar nega „marginalitatea” Bucovinei dacă nu ar ști că ea este, de fapt, reală. Dr. Ilie Corfus, într-un articol consacrat împlinirii a două decenii de la unire, mărturisea că „Bucovina anului 1938 nu e o regiune de umplură în Regatul României. Ea este panteonul național”, continuă el, înșiruind toate motivele care ar susține o astfel de afirmație. Iar spre sfârșit folosește exact tonul iconarilor, deși articolul era publicat în „Junimea Literară”: „Dar nu numai atât, Bucovina este, pentru entitatea românească de pretutindeni, o stare de conștiință națională, etică și morală, o tendință de înălțare permanentă”¹¹⁷. În același sens, sub autoritatea cuvintelor apologetice despre Bucovina ale lui Alecsandri („vesela

¹¹² N. Ițcuș, „Între ieri și azi”, în „Freamătul”, anul II, nr. 3–5, 1934, pp. 3–7.

¹¹³ Constantin Nati, „Meleaguri străbune”, în „Freamătul”, anul II, nr. 3–5, 1934, pp. 3–7.

¹¹⁴ Apud „Pagini de antologie din poezia bucovineană”, în „Freamătul”, anul V, nr. 1–4, 1937, pp. 3–19.

¹¹⁵ „Pentru un fenomen cultural al Bucovinei”, în „Iconar”, anul II, nr. 10, 1937, p. 4.

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ „Unirea Bucovinei”, în „Iconar”, anul XXVII, nr. 1–12, 1938, pp. 25–35.

grădină”), Eminescu („diamant din stema lui Ștefan”) sau Iorga („cunună a Moldovei” sau „o țară dumnezeiască”) și sub drama apropiatei răpiri a Bucovinei de către sovietici, Dumitru Marmeliuc, fost primar al Cernăuților, ajuns profesor la Universitatea din București, susținea că „Bucovina este pentru români ceea ce Sfântul Mormânt înseamnă pentru pelerinii creștini sau Mecca pentru cei mahomedani”¹¹⁸.

Pericolul venea însă nu numai dinspre „modernismul europeanizant”. Cu bună intuiție – de negăsit la politicienii vremii și nici la ceilalți scriitori bucovineni, afectați aproape fără excepție de problema evreiască –, Dragoș Vitencu spunea în 1934: „Rezumând, vom susține cu durere în suflet că din multe puncte de vedere, rezultatele acestui fel de politică ne-au făcut să fim în Bucovina românească mai slabi decât am fost în cea austriacă. După unire, se aștepta de la stat ceea ce slabele puteri ale inițiativei particulare făceau înainte. Dar politicienii noștri n-au înțeles acest lucru (onoare puținelor excepții!) pentru că ar fi compromis în fața țăranilor pe cătelușii ucrainomani, deveniți oamenii lor de casă. Așa am ajuns astăzi, în locuri unde există școala românească, statul românesc să întreție pe cea ruteană, obligând pe copiii răzeșilor să învețe limba cotropitorilor. Am ajuns ca în sate ce se considerau pe vremuri ca insule de românism (Ivancăuții, Carapciu pe Ceremuș, Cuciurul Mic) să nu pulseze decât suflet străin, am ajuns ca recensământul locuitorilor să ni-l facă cum știi ei, am ajuns ca revizori venetici să ne persecute învățătorii”¹¹⁹. Și exemplele nu sfârșesc aici. Cu toată tendința noastră spre europenism, problema fiind parcă de o acută actualitate, se constată de către istorie o tristă confirmare a temerilor lui Dragoș Vitencu, despre care nu putem spune, chiar dacă aparține tinerei generații, că ar milita, într-un fel sau altul, în extrema dreaptă vremii. Firește, pe de altă parte, că situarea analitică a lui Dragoș Vitencu nu are tangențe cu ceea ce am numit complexul provinciei, relevând o problemă ce depășește conjuncturalul.

În schimb, complexul acesta al provinciei, atât de stimulativ pentru dezbaterile și freământul locului, depășește, se pare, contextul bucovinean. Într-un articol ce nu poate fi ignorat, scris în aceeași perioadă, Mircea Eliade făcea elogiul Transilvaniei cam în termenii în care bucovinenii promulgau superioritatea Bucovinei: „Sunt atât de exasperat de deșteptăciunea bucureștenilor, de șmecheria muntenească, de melancolia moldovenească, încât ador naivitatea, cumințenia și puritatea românilor «de dincolo». Cred că stilul lor de viață sufletească salvează în bună parte superficialitate și scepticismul de doi bani al regătenilor. Transilvania a fost secole de-a rândul centrul idealului românismului. Acum, după unire, ar fi putut ajunge centru de regenerare și dinamizare al unei Români întregi și responsabile. Niciodată nu vom uita stupiditatea politicianismului român dintre anii 1919–1930, care a trimis în provinciile alipite toată zgura mahalalei și toate lăturile partidelor. Nicio pedeapsă nu va fi prea crudă pentru acei criminali conștienți ai politicei românești, care au îngăduit să treacă 18 ani de la unire, fără să cimenteze definitiv apropierea sufletească de acești frați mai curați și mai înțelepți. Ar fi trebuit ca astăzi, în 1936, să nu existe liceu ardelenesc fără profesori excelenți din Regat, și să nu existe sat de graniță fără cazarmă și bibliotecă”¹²⁰. În acest context, nu e lipsit de importanță să știm că Mircea Eliade însuși scrisese cu puțină vreme înainte un articol intitulat „Românismul și complexul de inferioritate”¹²¹.

Una peste alta, Bucovina istorică n-a avut între războaie aproape deloc statutul privilegiat de care astăzi, creând mituri, suntem tentați să o acredităm. Luptele între generații, mișcările politice violente, teama nesincronizării cu realitățile din țară și spaima pierderii identității, toate acestea – așezate în contextul discreditatelor confruntări politice – oferă o imagine mai apropiată de adevărul vremii. Oricum, mișcarea literară „Iconar” poate fi mai bine înțeleasă și explicată, cu toate excesele ei ideologice, prin cunoașterea acestor fapte.

¹¹⁸ *Bucovina în cultura neamului*, extras din „Revista cursurilor și conferințelor universitare”, București, 1994, p. 3.

¹¹⁹ *Când dai nas lui Ivan... Mic tratat despre ucrainomanie*, Cernăuți, Editura Societății Mazililor și Răzeșilor Bucovineni, 1934, pp. 71–72.

¹²⁰ „Elogiul Transilvaniei”, în „Vremea”, anul IX, nr. 465, 29 noiembrie 1936, p. 3.

¹²¹ „Vremea”, anul VIII, nr. 386, 5 mai 1935, p. 3.

D. VATAMANIUC

Eminescu and Bukovina

(Summary)*

Bukovina is the Romanian province present both in the biography of the great Romanian poet Mihai Eminescu through his ascendants and the time spent by him here and in his writing, from the first verses of the school years in Chernivtsi to the last articles from his activity as a journalist in Bucharest. In the article "Eminescu and Bukovina", D. Vatamaniuc examines the poet's relations with this Romanian province. Eminescu's paternal ancestors from Călineștii lui Cuparencu (Suceava County), his studies in Chernivtsi, his admiration for Aron Pumnul, his professor, and the first literary works from the Chernivtsi period will be discussed. The study attaches great importance to the way in which Bukovina is reflected in Eminescu's manuscripts and newspaper articles.

Keywords: Bukovina, Mihai Eminescu, literary work, journalism.

Bucovina este provincia românească prezentă deopotrivă în biografia lui Eminescu prin ascendenții săi și timpul petrecut de el aici și în scrisul său, de la primele versuri din anii școlărității cernăuțene și până la ultimele articole din perioada gazetăriei bucureștene¹²³.

Eminescu se ocupa în manuscrisul 2263, un caiet cu însemnări preponderent istorice privind Transilvania, de situația românilor din Imperiul austro-ungar și considera că existau condiții favorabile ca ei să-și recâștige drepturile uzurpate de Curtea din Viena și guvernele de la Budapesta¹²⁴. Pledea pentru organizarea unei Societăți „Matei Basarab”, care să reprezinte o forță politică și făcea elogiul muncii, singura în măsură să asigure progresul societății românești. Eminescu făcea în acest context și o declarație cu privire la originea sa bucovineană. „Eu sunt născut în Bucovina, tatăl meu e bucovinean”¹²⁵. Registrele de stare civilă arată, însă, că poetul s-a născut la Botoșani, mai curând la Ipotești, în casa părintească. Ascendenții săi trăiau, când face aceste însemnări, în Bucovina, în Călineștii lui Cuparencu, comună situată aproape de șoseaua Suceava – Siret – Cernăuți.

Istoricii literari au irosit multă energie în căutarea originii familiei în afara spațiului geografic al comunității noastre naționale. Originea familiei lui Eminescu a fost prezentată rând pe rând în funcție de aprehensiunile cercetătorilor; nordică: suedeză; nord-slavă: poloneză, ruteană; sud-slavă: bulgară, sârbă; orientală: persană, armeană, turcă, ori mai apropiată prin limbă și cultură: aromână, albaneză. Discuțiilor îndelungate în jurul ipotezei originii străine a familiei poetului li se pune capăt prin demonstrarea pe bază de documente a originii transilvane a străbunilor lui Eminescu, care trec în Bucovina încă din secolul al XVIII-lea, ca urmare a obligațiilor iobăgești, persecuțiilor religioase și angaralelor militare. Din Bucovina, o ramură a familiei, cea a tatălui său, se extinde în Moldova, cu descendenți, prin Matei, fratele poetului, până în zilele noastre. Demonstrarea originii transilvănene a familiei poetului, cum am întreprins-o noi cu mulți ani în urmă, pune capăt speculațiilor privind căutarea ascendenților poetului în afara spațiului geografic românesc¹²⁶. Orientarea investigațiilor în această direcție a constituit, la acea dată, o mare surpriză, dar acest punct de vedere este împărtășit, mai târziu, și de alți cercetători¹²⁷. Important rămâne faptul că se pune capăt speculațiilor cu privire la originea străină a familiei poetului și se încheie definitiv un capitol din istoria noastră literară.

¹²² „Analele Bucovinei”, anul II, nr. 1, pp. 23–37.

* Traducere: Șicfănița-Mihaela Ungureanu.

¹²³ „Glasul Bucovinei». Revistă trimestrială de istorie și cultură”, anul I, nr. 2, 1994, pp. 44–49.

¹²⁴ M. Eminescu, *Opere XIII. Publicistică. 1882–1883, 1888–1889*, București, Editura Academiei Române, 1985, pp. 379–381.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 381.

¹²⁶ D. Vatamaniuc, „Blajul, vatra străbunilor lui Eminescu”, în „Manuscriptum”, anul VII, nr. 1, 1976, pp. 127–138; „Eminescu pe drumul străbunilor”, anul VIII, nr. 1, 1977, pp. 37–42; „Din nou despre ascendența transilvană a lui Eminescu. O familie cu numele Eminescu în părțile Blajului”, în „Tribuna”, anul XXIII, nr. 3, 13 ianuarie 1979, p. 5; „Eminescu pe drumurile străbunilor săi”, în „Vatra”, nr. 3, martie 1981, p. 2; *Eminescu – contribuții documentare*, Galați, Editura Porto-Franco, Muzeul Literaturii Române, 1993, pp. 16–28.

¹²⁷ Ion Roșu, *Legendă și adevăr în biografia lui M. Eminescu. Originile*, București, Cartea Românească, 1989, pp. 83–91.

Vasile Eminovici, bunicul poetului, și Ioana, bunica sa, întemeiază în Călineștii lui Cuparencu o familie numeroasă, care se stinge, însă, în linie bărbătească la începutul secolului al XX-lea. Poetul nu-și cunoaște ascendenții mai îndepărtați și este unul dintre scriitorii noștri în scrisul căruia nu întâlnim evocări ale bunicilor. Aceștia încetează din viață cu șase ani înainte de nașterea sa, în epidemia de febră tifoidă din 1844. Dintre membrii familiei, care trăiesc în provincia anexată de Austria în 1775, Eminescu întreține legături strânse cu Aglaia, sora sa, căsătorită cu Ioan Droglî, profesor la Școala Normală din Cernăuți și inspector școlar în Bucovina¹²⁸.

Exegeții lui Eminescu acordă mare atenție prezenței sale ca elev la National Hauptschule, școala primară din Cernăuți, unde face clasele a III-a și a IV-a între 1858 și 1860, și la Ober-Gymnasium, liceul german, unde frecventează două clase între 1860 și 1863. Radu I. Sbiera publică certificatele școlare¹²⁹, T. V. Ștefanelli evocă timpul petrecut împreună cu Eminescu la liceul german¹³⁰, iar Aurel Vasiliu întreprinde un studiu amplu în legătură cu biblioteca „gimnaziștilor” adăpostită în casa lui Aron Pumnul, frecventată și de Eminescu, înainte de plecarea la studii la Viena, în 1869¹³¹. Nu s-au găsit documente cu privire la locul unde frecventează clasele I și a II-a primară, poate tot la un institut particular în Cernăuți, și sunt destule nelămuriri și în legătură cu popasurile poetului înainte de plecarea la studii la Viena, în 1869. Contribuția cea mai neașteptată din ultimii ani în legătură cu epoca școlărității cernăuțene a lui Eminescu o constituie demonstrarea că nu a urmat cursurile lui Aron Pumnul de limba și literatura română de la liceul cernăuțean. Profesorul este în concediu de boală în toți acești ani și îl suplinesc la curs Mihail Călinescu și I. G. Sbiera, succesorul lui Aron Pumnul la catedra de limba și literatura română de la liceul cernăuțean¹³².

Bucovina este patria începuturilor literare ale lui Eminescu, cum de altfel, știe toată lumea. Poetul debutează cu elegia „La mormântul lui Aron Pumnul”, închinată profesorului cernăuțean încetat din viață în 12/24 ianuarie 1866 și publicată în broșura *Lăcrimioarele învățăcelilor gimnaziști*, scoasă din inițiativa lui I. G. Sbiera și tipărită la Cernăuți, în ianuarie 1866. Poeziile din broșură, două și în germană, arată în ce măsură profesorul era venerat de învățăceii săi. Eminescu nu era, însă, după câte se pare, la cea dintâi poezie a sa. „De-aș avea”, care se publică în „Familia”, în 25 februarie/9 martie 1866, este datată de poet: septembrie 1865. Epocii școlărității cernăuțene îi aparține și oda „La Bucovina”, publicată în „Familia”, în 14/26 august 1866, scrisă la Blaj, îndată după plecarea din Cernăuți în aprilie 1866. „N-oi uita vreodată, dulce Bucovină,/Geniu-ți romantic, munții în lumină,/Văile în flori,/Râuri resălând printre stânce nante/Apele lucinde-n dalbe diamante/Peste câmpii-n zori.//Astfel totdeauna când gândesc la tine/Sufletul mi-apasă nouri de suspine/Bucovina mea”. Eminescu cântă Bucovina ca provincie a sa și implicit și a străbunilor săi.

Prozele lui Eminescu și proiectele sale dramatice, rămase în manuscrise, cuprind descrieri ale orașului Suceava, personaje de domnitori, precum și demnitari în slujba domniei, care se ridică din rândul populației românești din această provincie. În „Iconostas” și „Fragmentarium”, proză rămasă în manuscrisul 2255, Eminescu descrie Suceava, într-o noapte cu lună, cu „șiruri de case sărace”, cu interioare cu „lucruri vechi”. Suceava, capitala de atunci a Moldovei, face ca poetul să plaseze aici acțiunea din multe dintre proiectele sale dramatice. Un „Dodecameron dramatic”, din manuscrisul 2275, se deschide cu Dragoș Vodă, căruia îi urmează Neamul Mușatin, cu Alexandru cel Bun, în lunga domnie în Suceava, cetatea de scaun a Moldovei. În manuscrisul 2254, Eminescu descrie sala tronului: „Suceava. O sală frumoasă, gotică, ferești înguste. În stânga spectatorului, în prosceniu, tronurile Domnului și a Doamnei; în dreapta în semicerc stau boierii”. Bucovina este descrisă în manuscrisul 2275 prin deschiderea largă spre Moldova și Basarabia, precum și spre Carpați. „Sub cerul plin de

¹²⁸ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 25.

¹²⁹ Radu I. Sbiera, „Amintiri despre Eminescu”, în „Almanach literar pe anul 1903”, 1903, pp. 90–97; articolul este publicat și în volumul *Amintiri despre Eminescu*, Cernăuți, Societatea Tipografică Bucovineană, Editura Librăriei „H. Pardini”, 1903; *Amintiri despre Eminescu, cu 4 tabele – note școlare*, prefață, note și bibliografie de Pavel Țugui, Craiova, Tipografia Universității, 1983, pp. 12–19.

¹³⁰ T. V. Ștefanelli, *Amintiri despre Eminescu*, cu o ilustrație, facsimile și anexe, București, Institutul de arte grafice „C. Sfetea”, 1914, pp. 17–47, 166–173; *Eminescu și Bucovina*, Cernăuți, Editura „Mitropolitul Silvestru”, 1943, pp. 11–33, 108–115; *Amintiri despre Eminescu*, ediție îngrijită, prefață, bibliografie și indice de Constantin Mohanu, Iași, Editura Junimea, 1983, pp. 57–80, 174–181.

¹³¹ Aurel Vasiliu, „Bucovina în viața și opera lui Mihai Eminescu”, în vol. *Eminescu și Bucovina*, Cernăuți, Editura „Mitropolitul Silvestru”, 1943, pp. 203–481.

¹³² D. Vatamaniuc, „I. G. Sbiera și Eminescu”, în „Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte”, seria IV, tomul VIII, 1986, pp. 169–176; *Eminescu – contribuții documentare*, pp. 28–86.

nouri la răsărit vezi șasuri în zare lungă încât abia le măsură/Colo spre miazănoapte stau munții cu stejăriști/Și stâncile de piatră și dealuri lungi cu rariști”. Acțiunea unor piese ca „Cel din urmă Mușatin”, din manuscrisul 2254, este situată la țară, într-un sat bucovinean. „O casă, de țară. O vatră mare cu cuptorul plin de cenușe. Alături un pat lung acoperit cu un lăicer – în partea stângă un munte de perini puse pe o ladă cu culori vie”. Alături de domnitori, Eminescu introduce în proiectele sale dramatice, ca personaje, și oamenii locului. Mai cunoscuți sunt Luca Arbore, hatmanul, și Jurgea, staroste de Suceava, cunoscuți și din istoria noastră națională¹³³.

Eminescu își face intrarea în gazetărie, fapt de asemenea semnificativ, ca un intelectual ce se considera ca aparținând acestei provincii și îndreptătit să ia apărarea instituțiilor culturale ale românilor bucovineni. Poetul își inaugurează activitatea gazetărească cu articolul „O scriere critică”, pe care îl publică în „Albina” (Pesta), foaia lui V. Babeș, în ianuarie 1760¹³⁴. Ia atitudine împotriva broșurii lui D. Petrino, *Puține cuvinte despre coruperea limbei române în Bucovina*, tipărită la Cernăuți, în 1869. Poetul bucovinean atacă „Foaia Societății pentru Literatura și Cultura română în Bucovina”, Fundațiunea pumnuleană, catedra de limba și literatura română, precum și sistemul ortografic al lui Aron Pumnul, care se folosea de Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina și „Foaia Societății”, organul său de presă. Aron Pumnul este caracterizat „personificarea unui principiu, sufletul – nemuritor neapărat – care a dat consistență și conștiință națională maselor și a făcut din ele o națiune”. Poetul ia apărarea instituțiilor culturale din Bucovina supuse de Curtea din Viena unei acțiuni sistematice de îngrădire a activității lor. Merită să rețină atenția și faptul că Eminescu nu ia apărarea sistemului ortografic al lui Aron Pumnul și a discipolilor săi și atrage atenția că acesta era provizoriu. „Aduc aminte publicului – scrie Eminescu – că tipătul ce-l face criticul cum că Societatea, în contra unificării limbei și ortografiei, se paralază de sine prin declararea de mult făcută de acea societate că ortografia și sistema urmată de ea sunt provizorie până ce se va statua printr-un organ competente sistema și ortografia ce va avea a le urma tot românul ca obligatorie”. Eminescu era bine informat asupra dezbaterilor care se purtau în această chestiune¹³⁵. Discuțiile din presă se reflectă și în manuscrisele eminesciene. Poetul întocmește în manuscrisul 2257, 53–55, „Studii asupra pronunției”, cu observații și asupra pronunției bucovinenilor, care își păstrează și astăzi actualitatea¹³⁶.

Eminescu se angajează, cu toată capacitatea sa intelectuală, în apărarea ființei naționale a poporului român. Problema principală care stă permanent în atenția sa privește situația provinciilor românești de sub stăpâniri străine. Poetul consacră un prim studiu situației din Bucovina, căruia îi urmează cele privind Transilvania și Basarabia. În studiul „Bukovinskaia Zariia”, elaborat în timpul studiilor universitare și păstrat în manuscrisul 2257, polemizează cu ziarul ucrainean cu acest titlu, care apare la Cernăuți, în 1870¹³⁷. Eminescu salută apariția acestui ziar ca un eveniment important în viața culturală a populației ucrainene din spațiul geografic românesc. Românii bucovineni, arată Eminescu, erau gata să formeze cu această populație conlocuitoare un front comun de luptă împotriva pangermanismului promovată de Curtea din Viena, care întreținea, prin politica de stat, discordia dintre popoare, pentru a le putea ține mai ușor sub ascultarea sa. Orientarea politică a ziarului ucrainean venea în sprijinul pangermanismului și prelua din presa străină calomniile la adresa românilor. Eminescu respinge teza ziarului ucrainean potrivit căreia românii din Bucovina erau o populație conlocuitoare: „Ei sunt ceva mai mult. Sunt posesorii de drept ai acestei țări [provincii] – ceea ce sunt cehii în Boemia, polonii în Galiția, ungurii în Ungaria veră [adevărată], germanii în Viena”. Articolul rămâne în manuscrise, însă n-ar fi exclus ca el să se fi publicat în presa vieneză.

Serbarea de la Putna, programată pentru 1870, însă care se ține în august 1871, era chemată să demonstreze că românii nu capitulasera în fața stăpânirii pajurei cu două capete. Eminescu cere, în articolul „Să facem un congres”, publicat în „Federațiunea” (Pesta), în 5/17 aprilie 1870, să se

¹³³ M. Eminescu, *Opere VII. Proza literară*, București, Editura Academiei Române, 1977, p. 239; *Opere VIII. Teatru original și tradus. Traducerile de proză literară. Dicționarul de rime*, București, Editura Academiei Române, 1988, pp. 118, 126, 192, 302.

¹³⁴ „Albina”, anul V, nr. 3, 7/19 ianuarie 1870, pp. 2–3; nr. 1, 9/21 ianuarie 1870, pp. 1–3; M. Eminescu, *Opere IX. Publicistica, 1870–1877*, București, Editura Academiei Române, 1980, pp. 79–87; D. Petrino, *Puține cuvinte despre coruperea limbei române în Bucovina*, Cernăuți, Tiparul lui Bucoviecki și comp., 1869, 26 p.

¹³⁵ D. Vatamaniuc, *Publicistica lui Eminescu, 1870–1877*, Iași, Editura Junimea, 1985, pp. 21–22; Pavel Țugui, „Filologia bucovineană și ortografia românească (1864–1869)”, în „Analele Bucovinei”, anul I, nr. 1, 1994, pp. 99–111.

¹³⁶ M. Eminescu, *Opere IX. Publicistica*, pp. 450–453.

¹³⁷ Idem, *Opere X. Publicistica, 1877–1880*, București, Editura Academiei Române, 1989, pp. 670–676.

convoace o adunare a românilor transilvăneni, care să exprime voința lor și să transforme discuția cu privire la revendicările lor într-o dezbateră europeană¹³⁸. Problema unei serbări la mormântul lui Ștefan cel Mare, care să se transforme într-o manifestație națională, se discută de mai multă vreme. Iraclie Porumbescu propune încă în 1856 să se săvârșească la Putna o „celebrație solenelă” în mai sau în iulie 1857¹³⁹. Meritul organizării ei revine studenților bucovineni de la Universitatea din Viena și ei o programează pentru august 1870, dar se amână, din cauza izbucnirii războiului franco-german, pentru august 1871. Există în legătură cu serbarea de la Putna o bogată bibliografie, în care se prezintă pregătirea și desfășurarea ei¹⁴⁰. De aici rezultă că Eminescu nu este inițiatorul ei, însă are merite în pregătirea ei, ca membru în comitetul de acțiune și prin susținerea acestei manifestații în presa vremii¹⁴¹. „Exteriorul acestei festivități – scrie Eminescu în «Convorbiri literare» – are să fie de un caracter istoric și religios, interiorul ei – dacă Junimea va fi dispusă pentru aceasta – are să cuprindă germenii unei dezvoltări organice, pe care spiritele bune o voiesc din toată inima”. Meritul principal al lui Eminescu constă în organizarea congresului studentesc de la Putna, a cărui importanță nu este îndeajuns subliniată în istoriografia noastră literară. Aici, la congresul de la Putna, din 1871, se pune în discuție problema luptei pentru unitatea culturală. Mijloacele modeste de care dispuneau nu le îngăduie să-și facă cunoscut, de îndată, acest program pe tărâmul luptei naționale. Se înființează însă la Sibiu, în 1884, cotidianul „Tribuna”, care duce lupta pentru unitatea culturală și implicit și pentru cea politică sub lozincă „Soarele pentru toți românii la București răsare”, care va conduce și la unirea politică din 1918.

Curtea din Viena introduce în Bucovina, odată cu ocuparea ei, administrația militară și cea dintâi preocupare a ei o constituie evaluarea averii bisericii, a locuitorilor și a bogățiilor naturale. Biserica și proprietarii mari sau mici sunt chemați în fața Comisiei Imperiale Aulice pentru delimitarea proprietăților, să prezinte titlurile de proprietate. Bucovinenii sunt puși într-o situație neașteptată și se adresează Divanului din Iași în 1782, cu o serie de întrebări pe care Eminescu le transcrie în manuscrisul 2307, 28–35, două documente din 1782, importante deopotrivă pentru vechimea lor și problemele puse în discuție¹⁴². Se indică aici hotarele din vechime ale Moldovei, regimul proprietății și modalitățile de stăpânire și transmitere a ei.

Proprietarii din Bucovina se prezintă în fața comisiilor austriece, așa cum se arată în aceste documente, numai cu hrisoave domnești și martori. Averea cea mai mare o deținea în Bucovina Biserica Ortodoxă română. Comisia Imperială Aulică pentru delimitarea proprietăților își desfășoară lucrările în 1781–1782 și în 1 martie 1783 toate moșiile episcopiei Rădăușului trec în proprietatea statului¹⁴³. Se desființează mănăstirile, rămânând numai trei: Putna, Sucevița și Dragomirna; de asemenea se desființează schiturile și din averile bisericii se formează un singur fond, Fondul religios, în seama căruia intră bisericile parohiale cu slujitorii lor și instituțiile de învățământ. Un istoric al Fondului religios întreprinde Aron Pumnul, pe care îl publică în 1865¹⁴⁴. Asistăm la o situație paradoxală. În instituțiile de învățământ, susținute din acest fond, nu se preda în limba română, ci în cea germană. Averea cea mai mare a bisericii din Bucovina, pădurile, este administrată de străini și tot ei o exploatează. Desființarea mănăstirilor și a schiturilor are consecințe dintre cele mai grave. Slujbele religioase se oficiau aici în limba română și prin desființarea lor se vine în sprijinul politicii de ucrainizare. Se întâlnesc comune în Bucovina, astăzi complet ucrainizate, în care slujba religioasă

¹³⁸ „Federațiunea”, anul III, nr. 33, 5/17 aprilie 1870, p. 127; M. Eminescu, *Opere IX. Publicistica*, pp. 88–90

¹³⁹ Iraclie Porumbescu, „Monastirea Putna, 12 noiembrie 1856”, în „Calendar pentru români pe anul 1857”, anul XIV, 1857, pp. 64–84, 15–84; Aurel Vasiliu, „Iraclie Porumbescu, inițiator al serbării de la Putna”, în „Bucovina literară”, anul III, nr. 46, 18 aprilie 1943, p. 3.

¹⁴⁰ T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, pp. 124–139; Teodor Bălan, *Serbarea de la Putna, 1871*, Cernăuți, Tipografia „Mitropolitul Silvestru”, 1932; D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București, Editura Academiei Române, 1968, pp. 103–120; *Publicistica lui Eminescu*, pp. 58–74.

¹⁴¹ M. Eminescu, *Opere IX. Publicistica*, pp. 97–98. Poetul publică în „Convorbiri literare”, în 15 septembrie 1870, articolul „Notiță asupra proiectatei întruniri la mormântul lui Ștefan cel Mare” și în „Românul”, în 15 august 1871, scrisoarea „Domnului Dumitru Brătianu”, pe care o semnează și Pamfil Dan, colegul său.

¹⁴² Idem, *Opere XIII. Publicistica*, București, Editura Academiei Române, 1985, pp. 419–423. Documentele se păstrează în manuscrisul academic 87 și le reproducem în Anexă.

¹⁴³ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774–1862), *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993, pp. 191–191.

¹⁴⁴ Aron Pumnul, *Privire repede peste trei sute treisprezece din proprietățile așa numite Moșiile mănăstirești, din care s-a format marelui Fund religios al Bisericii drept credincioase răsăritene din Bucovina făcută după adevăratele autentice sau urice*, Cernăuți, în tipografia și cu editura d-lui Rudolf Eckhardt, 1865.

continuă să se facă în limba română. Eminescu invocă documentele din 1782 în mai multe rânduri, când se ocupă cu regimul proprietății în țara noastră înainte de introducerea legislației asupra ei¹⁴⁵. Poetul intervine cu creion roșu în textul documentelor, pe care le transcrie în manuscrise, când marchează părțile care îi puteau servi în campania de presă în chestiunea proprietății în țara noastră.

Curtea din Viena trece la întocmirea de legi restrictive de îndată ce comasează averile Bisericii Ortodoxe române și verifică titlurile de proprietate. Această evidență îi permite să întemeieze, ca o primă măsură, colonii germane după un plan bine stabilit pentru ceea ce se urmărea în plan politic. Eminescu se ocupă de situația bisericii și a școlilor românești din Bucovina într-un studiu, „Se vorbește că în consiliul ...”, pe care îl publică în „Curierul de Iași”, în noiembrie 1876¹⁴⁶. Poetul își scoate informațiile din broșura *Prima Adunare poporale în cauza autonomiei bisericii drept credincioase din Bucovina*, tipărită la Cernăuți, în 1870¹⁴⁷. Studiul se ocupă și de situația din Transilvania și se reproduce un articol, „Generalul Türr despre cestiunea orientală”, publicat în „Telegraful român” din Sibiu, în octombrie–noiembrie 1876.

Eminescu supune unui examen amănunțit „rescriptele” Curții din Viena pentru Bucovina și demonstrează că ele erau îndreptate împotriva Bisericii Ortodoxe bucovinene și a școlilor românești. Se reproduce din cuvântarea lui Grigore Iliuț din Crasna, care pledează pentru apărarea școlilor românești. „Școalele noastre sătești – arată primarul din Crasna –, susținute parte de parohieni, parte din fondul nostru religios, seamănă a ni se înstrăina cu totul. În multe ținuturi din țară sunt puși priveghetori de școale și de altă lege și de altă limbă. Aceștia dispun acum și de școalele noastre bisericești”. După analiza legislației austriece pentru Bucovina, Eminescu trage concluzia că Biserica Ortodoxă era supusă unui „regim excepțional”, numirile de învățământ se făceau la Viena, deși școlile erau susținute de români, arhierii se numeau și ei la Viena, împotriva canoanelor Bisericii Ortodoxe. Curtea din Viena aplica românilor din Bucovina un regim colonial și Eminescu protestează împotriva acestei politici. „Românii nu sunt nicăieri coloniști – scrie Eminescu –, venituri, oamenii nimănui, ci pretutindenea unde locuiesc sunt autohtoni, populație nepomenit de veche, mai veche decât toți conlocuitorii lor”. „Nimeni n-are să ne învețe ce-am fost sau ce-am trebui să fim; voim să fim ceea ce suntem – români”. „Pe pământurile noastre strămoșești, pe care nimeni nu le stăpânește *de jure belli*, avem dreptul să cerem să ni se respecte limba și biserica”.

Austria se susținea, arată Eminescu în studiul „Influența austriacă asupra românilor din Principate”, publicat în „Convorbiri literare”, în august 1876, prin discordia dintre popoarele sale¹⁴⁸. Pentru a le ține sub stăpânirea sa și veșnic în discordie, se folosea de un „element internațional”, fără patrie și fără naționalitate. Acest element cosmopolit era reprezentat de preotul catolic, fără familie, fără patrie și care se ducea acolo unde îl trimitea ecclesia. Al doilea element era reprezentat de funcționarul austriac sau „beamterul austriecesc”, cum îi spune Eminescu, și el fără patrie și fără nicio legătură cu populația autohtonă. Curtea din Viena înregistrează un eșec prin politica de menținere a unității imperiului peste individualitatea națională a popoarelor de sub stăpânirea sa.

Eminescu examinează pe bază de documente și procesul de sărăcire a populației din Bucovina. În studiul „Cestiunea izraelită”, publicat în „Timpul”, în mai–iunie 1879, se ocupă și de uzura în Bucovina și demonstrează, cu date statistice, practicile cămătarilor, prin care ruinează populația și îndeosebi țărănimea¹⁴⁹. Poetul insistă și asupra demoralizării populației prin specularea unor slăbiciuni ale sale. Aici stă și explicația exodului populației românești spre America și înlocuirea ei prin imigrări ucrainene din Galiția. Eminescu se documentează din lucrarea lui Julius Platter, *Der Wurcher in der Bukowina*, tipărită la Jena, în 1878¹⁵⁰.

¹⁴⁵ M. Eminescu, *Opere XIII. Publicistica*, p. 548. Invocă documentele în articolul „Se vorbește în Consiliul”, publicat în „Curierul de Iași”, în noiembrie 1876 (*Opere IX. Publicistica*, pp. 255–256), în editorialele „Erodol al „Românului” și „Proiectul de lege”, publicate în „Timpul”, în 25 ianuarie/6 februarie 1881 (*Opere XII. Publicistica*, pp. 43–46) și 6 martie 1882 (*Opere XIII. Publicistica*, pp. 73–74), în timpul dezbaterilor privind reforma Legii tocmelilor agricole.

¹⁴⁶ Idem, *Opere XI. Publicistica*, pp. 251–265.

¹⁴⁷ *Prima Adunare poporală în cauza autonomiei bisericii drept credincioase din Bucovina, ținută în Cernăuți, într-a 11/23 iunie 1870*, Cernăuți, tipărit la Rudolf Eckhardt, 1870.

¹⁴⁸ M. Eminescu, *Opere IX. Publicistica*, pp. 163–173.

¹⁴⁹ Idem, *Opere X. Publicistica*, București, Editura Academiei Române, 1989, pp. 239–256.

¹⁵⁰ Julius Platter, *Der Wurcher in der Bukowina*, Jena, Verlag von Gustav Fischer, 1878. Poetul propune ca această lucrare să se tipărească și în românește, ceea ce nu se întâmplă.

Eminescu se ocupă și de înființarea a două instituții de învățământ din Bucovina: Liceul din Suceava și Universitatea din Cernăuți¹⁵¹. Spera ca, prin introducerea limbii române ca limbă de predare la Liceul din Suceava, acesta să devină cea mai importantă instituție de învățământ din Bucovina în pregătirea tinerelor generații în spirit național. Poetul insistă și asupra buneii pregătiri științifice a cadrelor didactice, unii, colegii ai săi la Universitatea din Viena. Universitatea din Cernăuți se înființa cu scopul accelerării procesului de germanizare a provinciei. Poetul însuși numele profesorilor nou numiți. De aici se vede că ei erau, în general, profesori de gimnaziu din cuprinsul imperiului, fără activitate științifică. Poetul insistă și asupra faptului că profesorii români de la Facultatea de Teologie își țineau cursurile tot în germană. Făcea excepție, la Universitatea din Cernăuți, numai I. G. Sbiera, care își ținea cursurile în limba română, însă care era penalizat, fiind multă vreme numai suplinitor. Profesorii de la Universitatea din Cernăuți nu se remarcă printr-o activitate de un înalt nivel științific. Excepție fac profesorii de la Facultatea de Teologie, care ridică învățământul teologic la nivel european.

Eminescu elogiaza una dintre figurile reprezentative ale clerului din Bucovina pentru merite deosebite pe tărâm religios și cultural. Poetul ia cunoștință de numirea lui Silvestru Morariu ca mitropolit al Bucovinei, dintr-o corespondență, „Czernowitz, 12. März (Erzbischof Morariu Andriewicz)”, publicată în „Neue freie Presse” din Viena, în 6/18 martie 1880¹⁵². Reproduce și o prezentare a personalității noului mitropolit din ziarul „Der Osten”, pe care o publică în „Timpul”, în 19 martie 1880¹⁵³. Poetul îi consacră o prezentare în „Timpul” în 8 martie 1880¹⁵⁴, atât pe baza informațiilor din presa germană, cât și a unor împrejurări personale. Silvestru Morariu (1818–1895), originar din Mitoc, comună de lângă Suceava, se număra printre sprijinitorii organizării Serbării de la Putna, iar Vasile Morariu, fiul său, face parte, împreună cu Eminescu, din comitetul de conducere al festivităților de la Putna din 1871. Silvestru Morariu seremarcă îndeosebi ca autor de manuale pentru învățământul primar din Bucovina. Dintr-o însemnare în manuscrisul 2258, 179, din epoca studiilor universitare de la Viena, se desprinde că Eminescu se gândea să-i retipărească manualele pentru „școlile populare” (primare). Noul mitropolit al Bucovinei era „unul din bărbații cei mai de caracter – scrie Eminescu – și mai învățați dintre românii din Austro-Ungaria, căruia școala populară și Biserica Ortodoxă îi datorează foarte mult. Meritul pedagogic și căpetenie al noului mitropolit este că într-adevăr cel dintâi a scris cărți pentru învățământul primar în limba română după un sistem bine definit, conform cu experiențele pedagogice ale timpului său”¹⁵⁵. Exemplul mitropolitului bucovinean putea servi – și Eminescu nu se înșela – ca îndemn pentru românii de pretutindeni, „Muncind cu dezinteresare – atrage atenția poetul – pentru ridicarea poporului lor din neștiință și sărăcie, acești bărbați se ridică încet în văzul lumii prin merite reale, prin muncă, prin iubire de adevăr”.

Măsurile represive împotriva Societății „Arboroasa” a studenților români de la Universitatea din Cernăuți sunt prezentate de Eminescu în două articole pe care le publică în „Timpul”, în noiembrie 1877¹⁵⁶. Ziarul vienez „Neue freie Presse” publică o corespondență, „Czernowitz, 28. November”, în 20 noiembrie/2 decembrie 1877, în care arată că mai mulți studenți din Societatea „Arboroasa” au fost arestați pentru activitate politică¹⁵⁷. Sunt întemnițați Ciprian Porumbescu, Zaharia Voronca, Constantin Morariu, Orest Popescu și Eugen Sireteanu Sunt acuzați pentru trimiterea unei telegrame Primăriei din Iași, cu prilejul comemorării morții lui Crigore Ghica, care se opune anexării nordului Moldovei de Imperiului Habsburgic, în 1775. Telegrama prezenta Bucovina ca „partea detruncheată a vechiei Moldove”. Eminescu privește cu rezerve informațiile din ziarul vienez, ca să revină asupra acestei chestiuni într-un nou articol în care preia informațiile din „Curierul. Foiaia intereselor generale”, din Iași. „Va veni vremea – și poate nu e tot mai departe – scrie Eminescu în «Timpul» în 18 noiembrie 1877 – în care cercurile influente din Viena se vor încredința că este în interesul monarhiei ca românii din Bucovina să fie lăsați în seama liberei lor dezvoltări”. Studenții sunt supuși unui regim sever de detenție, anchetați în condiții inumane și calomniați de asistență în timpul

¹⁵¹ M. Eminescu, *Opere IX. Publicistica*, pp. 111–112, 160–61, 216–217.

¹⁵² „Neue freie Presse”, nr. 5587, 6/18 martie 1880, p. 4.

¹⁵³ M. Eminescu, *Opere XI. Publicistica*, București, Editura Academiei Române, 1981, pp. 85–86. Nu am văzut ziarul german.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 69.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 69.

¹⁵⁶ M. Eminescu, *Opere X. Publicistica*, pp. 3–5, 11–12.

¹⁵⁷ „Neue freie Presse”, nr. 4767, 20 noiembrie – 2 decembrie 1877, p. 4.

procesului. Completul de judecată îi găsește nevinovați și pronunță un verdict de achitare¹⁵⁸. Ciprian Porumbescu contractează în temniță o boală care îl va răpune în plină activitate creatoare. Politica inchizitorială a Curții din Viena frânge zborul uneia dintre cele mai mari speranțe ale muzicii românești.

Curtea din Viena considera că se impunea să marcheze împlinirea unui secol de la anexarea Bucovinei la Austria prin mari festivități menite să demonstreze că provincia devenise „germană”. Programează inaugurarea Universității din Cernăuți în timpul festivităților și hotărăște să asiste și împăratul. Festivitățile se țin la începutul lui octombrie 1875 și la ele nu asistă și împăratul din motive politice.

Comisia documentelor istorice îi însărcinează pe M. Kogălniceanu și I. Slavici să pregătească o broșură cu extrase din documentele transcrise de E. Hurmuzachi din arhivele din Viena și din care să se vadă împrejurările și mijloacele folosite de diplomația austriacă pentru anexarea nordului Moldovei în 1775. Broșura *Răpirea Bucovinei după documente autentice*, întocmită de Slavici și cu o prefață de M. Kogălniceanu, se tipărește în aprilie 1875 și i se dă și o versiune în limba franceză, *Rapt de la Bukovine d' après documents authentiques*. Broșura se deschide cu un motto, extras dintr-o scrisoare a lui Kaunitz, din 7 februarie 1775: „Prin Bucovina – ține să precizeze cancelarul austriac – luăm în mâinile noastre cheia Moldovei”. Politica expansionistă a Austriei este denunțată fără echivoc. „Lucrarea sa de cotofire cea mai favorită – se arată în broșură –, care nu o expunea la niciun răzbel, la nicio greutate internațională, pe care o urmă în timp și de răzbel și de pace, și să o spunem – o urmează și astăzi – era strămutarea hotarelor prin înaintarea pajurilor imperiale”¹⁵⁹.

Eminescu participă la evenimentele din 1875 și se angajează în acțiuni politice dintre cele mai primejdioase. Poetul își asumă sarcina să treacă peste graniță, în Bucovina, broșura *Răpirea Bucovinei* și să o distribuie la Cernăuți. T. V. Stefanelli evocă în amintirile sale și acest episod din activitatea politică a poetului¹⁶⁰. Tribunalul din Cernăuți dă o ordonanță prin care interzice punerea în circulație a broșurii și cere confiscarea ei. Ministerul de Interne al Imperiului Austro-Ungar cere informații guvernatorului Bucovinei cu privire la broșură, întrucât fusese semnalată și la Paris. Documentele din broșură constituiau, fără îndoială, una din cele mai severe condamnări ale politicii anexioniste austriece.

Municipalitatea din Iași organizează o serbare comemorativă pentru Grigore Alexandru Ghica Voievod, asasinat de turci, pentru împotrivirea la anexarea nordului Moldovei la Imperiul Habsburgic. Festivitatea se ține în septembrie 1876. Eminescu consacră acestor evenimente istorice și comemorării lor o amplă prezentare, „Periodul al doilea”, pe care o publică în „Curierul de Iași”, în 1 și 3 octombrie 1876¹⁶¹. Domnitorul moldovean este înfățișat monarh luminat, asemeni lui Ludovic al XIV-lea, Friederic al II-lea, Ecaterina a II-a, Maria Tereza și Iosif al II-lea. Politica lui Grigore Ghica este caracterizată după documentele din broșura *Răpirea Bucovinei*. Sfârșitul tragic al domnitorului este explicat prin intrigile Curții din Viena și dezbinările interne. „Popor românesc – scrie Eminescu –, mari învățători îți dă ție această întâmplare! Dacă fiii tăi ar fi fost uniți totdeauna, atunci și pământul tău strămoșesc rămânea unul și nedespărțit. Dar veacuri de dezbinare neîntreruptă te-au dus la slăbiciune, te-au adus să-ți vezi rușinea cu ochii. Nu merge la mormintele domnilor tăi cu sămânța dezbinării în inimă”.

Municipalitatea ieșeană așează un bust al lui Grigore Ghica în Beilic, pe locul unde se petrec întâmplările tragice din 1777. Eminescu consacră și cu acest prilej o evocare, „La anul 1777”, publicată în „Curierul de Iași”, în 30 septembrie 1877¹⁶². Poetul face portretul lui Ștefan cel Mare și descrie bogățiile și frumusețile peisajului bucovinean. „Sunt munți cu pomi și cu alți copaci roditori – scrie Eminescu în graiul bătrânesc –, printre cari curg apele cele limpezi, care dintr-o parte și din alta de pe vârful munților se pogoară la vale cu un sunet prea frumos pe aceste laturi, făcându-le asemenea unei mândre grădini. Prin nisipul pâraielor ce se încep din munți se găsește praf de aur, prin codrii sunt cerbi, ciute, căprioare, bivoli sălbatici și, în munți, despre apus, o fiară pe care moldovenii o numesc zimbru”.

¹⁵⁸ Teodor Bălan, *Procesul „Arboroasei”, 1875–1878*, Cernăuți, Tiparul „Glasul Bucovinei”, 1937.

¹⁵⁹ *Răpirea Bucovinei după documente autentice*, București, Stabil. Litho-Typogr. Socec, Sander & Co, 1875, p. VI. Sublinierea în text.

¹⁶⁰ T. V. Stefanelli, *op. cit.*, pp. 97–101, 160–163.

¹⁶¹ M. Eminescu, *Opere X. Publicistica*, pp. 217–220.

¹⁶² Idem, *Opere IX. Publicistica*, pp. 429–431.

Eminescu arată ce-a devenit Bucovina după o sută de ani de administrație austriacă: „Mlaștina de scurgerea tuturor elementelor sale corupte, loc de adunătură a celor ce nu mai puteau trăi într-alte părți, Vavilonul babiloniceii împărății”. Poetul condamnă, din nou, politica anexionistă a Imperiului Habsburgic. „Vânzarea Bucovinei – scrie Eminescu – va fi o vecinică pată pentru împărăția vecină, de-a pururea o durere pentru noi. Dar nu vom lăsa să se închidă această rană. Cu a noastre mâini o vom deschide de-a pururea, cu a noastre mâini vom zugrăvi icoana Moldovei de pe acea vreme și șirurile vechi, câte ne-au rămas, le vom împrespăta în aducere aminte”.

Eminescu aparține Bucovinei prin străbunii săi, anii școlărității la Cernăuți și începuturile sale literare. Bucovina are în Eminescu, pe de altă parte, cel mai consecvent și strălucit apărător al identității sale naționale, amenințată grav și în secolul nostru.

ANEXĂ

Întrebările din partea Bucovinei și răspunsurile din partea boierilor la 1782¹⁶³

*19 ponturi de întrebări din partea Bucovinei, cum se arată mai gios pe număr
întrebări din partea Bucovinei
Răspunsurile din partea Divanului Moldaviei¹⁶⁴*

1. (Î) Târgurile cele trei, ce sunt în Bucovina și piste tot pe moșiile stăpânitorului țarei, după cum mai întâi au fost hotărâte, de se vor găsi în vreun izvod și sunt hotarnăci asupra lor?

1. (R) În vremile vechi ale stăpânirii Moldaviei au fost condici, întru care se afla înscris nu numai pricinile orașelor, ci și hotarale lor cum și alte pricini a[le] țării, care din vremelnice întâmplări și prăzi și din robii ce sunt știute de toate megieșile țării Moldaviei, toate acele condici s-au prăpădit și nu se află, fără numai din testamenturile și hrisoavele ce au dat luminații Domni din locul domnesc dani, ce s-a putea înțelege, după cum vor fi scriind-o, cum și din hotărârile cari mai pe urmă din poruncă domnească s-au făcut, după vreme, după știința stăpânirii.

2. (Î) Moșiile ce se stăpânesc din vremile vechi și moșiile ce le au dăruit Domnii de-au fost obicei să se arăte prin scrisori și semnele hotarălor și de se poate găsi în arhiva leșului hotarnici și scrisori de acest feliu?

2. (R) Tot locul țării Moldaviei dintru început loc domnesc au fost și, la locurile unde s-au socotit ca să fie târguri, le-au numit și le-au făcut târguri cu loc împregiur îndestul spre îndestularea orașenilor și în condicile vechi ce s-au pomenit mai sus ori fi fost și semnele hotarălor, măcar că și din locurile târgurilor, încă și târguri întregi mai pe urmă, stăpânitorii Domni au dat danie cui au vrut cu ispisoace gospod de stăpânire, cum și toate moșiile ce se stăpânesc din vremile vechi și mai pe urmă de luminații Domni sunt date dani cu hrisoave domnești după slujba și cinstea fieștecăruia, pe cât au vroit Domnul și la unele din testamenturile Domnilor au fost arătate și semnele hotarălor, iar nu la toate; iar la condicile cele vechi, care s-au prăpădit, după cum mai sus s-au pomenit, ori fi fost pre larg înscris atât pricinile cât și semnele hotarălor tuturor moșiilor, însă din întâmplările tulburărilor multe ispisoace vechi și mai nouă s-au prăpădit și pe urmă după încredințate dovezi și vrednici mărturii de stăpânire au rămas temeinică stăpânire fieștecăruia, iar arhiva Moldaviei de hotarnici, de scrisori și de alte pricini nu se află din vremelnice întâmplări, precum mai sus s-au arătat.

3. (Î) Veniturile podurilor și alte venituri ce au fost domnești, de le au stăpânit Domnii însuși sau cu scrisori le-au dat altora?

3. (R) Veniturile podurilor și alte venituri de moșii, ce au fost domnești, în câtă vreme au fost domnești s-au strâns și veniturile lor pe sama domnească de cei rânduiți de Domni pristavi, iar după ce dintr-acele moșii cu poduri și cu alte venituri li-au dat luminații Domni dintru început și pân-acum danie cui au vrut, au luat acei cu daniile și veniturile podurilor și alte venituri și se stăpânesc și pân-acum de acei cari le au.

¹⁶³ Manuscrisul 2307, 28r–32r.

¹⁶⁴ Pe o pagină sunt scrise întrebările, pe-a doua, paralel cu ele, răspunsurile.

4. (Î) Un stăpân de moșii ce nu are copii sau moștenitori, de are putere a face cu moșiile sale ce-i va fi voia, adică de au putut lua pe un străin ca să-l facă moștenitoriu pe moșiile lui fără voia Domnului țării și când vreunul fără moștenitor moare și pe altul n-au făcut moștenitoriu pe moșiile sale și nici diată n-au făcut, cui se cade să rămâie moșiile acele?

4. (R) Cel [ce] nu are copii sau alți moștenitori este volnic a face moștenitoriu pe moșiile sale și pe un străin, fără de a lua voie și de [la] Domnul țării. Iar când va muri fără moștenitori, adică de nu va avea rude și nici pe altul străin n-a apucat a-l face moștenitoriu pe moșiile lui, nici diată nu va face, atuncea moșiile și toată averea lui rămân stăpânitorului țării.

5. (Î) Când face vreunul diată, ce trebuință este să mai facă și de poate fieștecare stăpân de moșii să facă diată sau are osebire unul de altul?

5. (R) Fieștecare om slobod și neoprit de pravilă poate să facă diată pe averea sa, care diată este datoriu să o încredințeze spre dovadă, cum că este chiar a lui, ori cu însuși a lui iscălitură și cu vrednici de credință marturi ori și numai cu însuși a lui iscălitură fiind adeverită și fără prepus; însă cel mai puțin păzind a tria parte din averea sa pentru moștenitoriu după pravilă.

6. (Î) De face cineva vreo împărțală moștenitorilor săi, în viața sa, și au făcut vreunul dintre dâșzii strimbătate, de rămâne acea împărțală în puterea ei, adică: părintele ce stăpânește o moșie, care se cade să rămâie în moștenire atât părții bărbătești cât și femeieșii, și el sau au depărtat pe fată sau au dat feciorului, sau pe fecior l-au depărtat și au dat fetei?

6. (R) Poate fieștecine în viața sa să facă împărțală lucrurilor lui moștenitorilor lui, după a lui însă voință și altă nu se caută nici se socotește, fără numai dacă pe vreunul dintre acești moștenitori l-au făcut desăvârșit moștenitoriu ori i-au lăsat atâta parte care nu are nicio analoghie cu părțile celorlalți, or de au dat numai din cele mișcătoare și nu și din cele nemișcătoare și nu va arăta pricina în scris, atuncea împărțala este fără țaria sa.

7. (Î) Un stăpân de moșia părințască de poate să vânză moșia sa de istov și copiii lui făcându-se de vârstă și cunoscând că acea vânzare s-au făcut cu păgubirea lor și măcar de nu și este arătat în zăpăsul de vânzare ce-au fost făcut părintele lor, ca să poată copiii lui răscumpăra – au putere copiii să răscumpere, au ba?

7. (R) Un stăpân poate să vânză moșia sa cea părințască de istov și de-i vor fi copiii lui fără de vârstă și sub stăpânirea tatălui lor și în zăpăsul de vânzare nu va fi scris ca să poată răscumpăra copiii, după ce vor veni la vârstă, nu pot să răscumpere.

8. (Î) Un stăpân de moșie, căzând la datorie sau având altă trebuință și voiește să vânză moșia sa de istov, de este dator prin știrea giudecății să facă știre neamului său și răzășilor ș-a cere de la neam sau răzăși de voiesc să dea prețul moșiei, și vânzând moșia de tot după vremi moștenitorii lui să dea acel preț ce au dat neamul lui sau răzășii sau străinii părintelui lor și să răscumpere moșia și pân-la câtă vreme pot să aibă volnică răscumpărare?

8. (R) Cel ce va cădea la datorie sau pentru altă trebuință va vrea să vânză moșia sa are datorie să întrebe mai întâi pe fiii săi, însă de vor fi de vârstă, și pe neamuri și pe răzăși și, când nu vor vrea acia să o cumpere, atunci poate să o vânză și la străini. Iar când nu va înștiința pe fiii, de vor fi de vârstă sau neamurile sau răzășii, după ce vor afla de vânzare au voie pân-în patru luni după pravilă și pân-în șase luni să tragă și să răscumpere. Iar de nu vor afla de vânzare nici or ști nemică și pân-la zece ani au voie să tragă giudecată și să răscumpere, însă încredințându-se giudecătoriu că n-au aflat mai înainte și sorocul acest de zece ani este la cei ce nu vor fi înștrăinați din pământul lor; iar când moșia se va vinde pentru datorii din porunca dreptății la mezat, atunci n-are datorie să întrebe nici pe fii nici pe neamuri, nici pe răzăși, nici pot să mai răscumpere, fiind vânzare cu publicație.

9. (Î) Când o moșie au pus oareșicine zălog cu soroc, cu această hotărâre că nu va plăti banii la sorocul arătat, să rămâie moșia de istov neputând să mai răscumpere; de rămâne acest fel de interesat contract în puterea sa sau zapisele ce se fac între cumpărătoriu și vânzătoriu și nu se fac înaintea giudecății, de rămân în puterea lor au ba?

9. (R) Moșia sau orice lucru nemișcător ce va pune zălog cu hotărât soroc, ca neplătind banii să rămâie de istov de nu va da stăpânul al doilea zăpăsul cu desăvârșită vânzare sau acel ce ține zălogul de nu va avea cartea giudețului, întru care se arată că s-au dat acel zălog de istov, atunci zăpăsul cel de zălogitură nu are nicio tărie și oricând ori acel ce au pus zălogul, ori moștenitoriu și neamurile lui pot să dea banii și să ia zălogul, iar zapisele ce se fac între cumpărătorii și între vânzătorii, de nu vor fi făcute nici înaintea giudecății de oareșicare pricini și vor fi încredințate cu iscălituri a oamenilor vrednici de credință – au țaria lor.

NB: Aici lipsesc două foi din original – adică nemijlocit urmează întrebările 10, 11, 12, 13, fără răspuns în paralel, întrebările 14, 15, 16 și 17 lipsesc cu totul, asemenea răspunsurile 14, 15, 16. iar de la 17 e numai o parte; apoi lipsesc întrebările 18 și 19, dar răspunsurile sunt. Deci urmează întrebările 10, 11, 12, 13 și răspunsurile 17 (o parte), 18 și 19.

10. (Î) Când din întâmplare nu poate cineva să arate dovezi și scrisoare pe moșia ce o stăpânește, dar stăpânește moșia sa cu odihnă, până la câți ani poate să slujască stăpânirea lui spre dovadă că este dreaptă a lui?

11. (Î) Când unul au stăpânit moșia sa cu odihnă peste suma anilor hotărâți și după vreme vine altul cu bune scrisori asupra acelei moșii, cine după obiceiul pământului rămâne stăpânitoriu; cel ce au stăpânit atâți ani sau cel ce poate cu scrisori dovedi că ar fi moșia a lui?

12. (Î) De este vreme prescripției, adică pân-la patruzeci ani sau mai mult au mai puțin, atât la boieri sau la mânăstiri sau mazili ruțași totdeauna sau au vreo deosebire, fiindcă osebit este cunoscut că în vremile tulburărilor, scrisorile boierilor au căzut în mâinile mazililor și a mazililor în mâinile boierilor și acum mulți ca aceștia, cari fără dreptate țin scrisorile, cu cari se folosesc atât cu vânaturie, cât și cu slobozirea ce s-ar cădea să aibă cel adevărat stăpân?

13. (Î) Și fiind cunoscut că în vremile tulburărilor mulți mazili ruțași s-au făcut stăpâni pe moșii, cu unii ca aceștia după obiceiul pământului ce se cade să se facă?

NB: Aicea lipsesc două foi! Urmează răspunsurile, o parte din 17, iar 18 și 19 întregi.

[...] luminate cărți ce s-au dat de opștie au rămas locul al lor și rămân și vânzarile de la unul la altul iarăși temeinice și stăpânitoare și atât vânzătorul cât și cumpărătorul nu rămân îndatorii cu vreo dare stăpânului țării pentru loc, iar la cheltuielile târgurilor, cari vor fi prin știrea rânduitului dregător, au să răspundă numai târgoveții birnici țării, iar boierii cu prerogativa lor sunt apărați de toate și în tot locul, și cel ce au fost mai înainte de țaran și pe urmă s-au făcut târgovăț nu are să plătească, nimărui nimică pentru aceea fără numai birul lui după cislă fiindcă târgovețul țaran birnic nu are deosebire de ceilalți țarani afară de bresle.

18. (R) Armenii și jâdovii n-au avut după dreptate voie a cumpăra moșii la țară, de veci nici au, iar casă i dugheni în târguri au putut și pot cumpăra, însă armenii numai pot cumpăra și vii.

19. (R) Dumbrăvile și rediurile sunt a[le] stăpânului locului și nime fără invoiala stăpânului moșiei nu este volnic a lua lemne sau nuiele sau a darma; iar codrii și pădurile sunt slobode și are voie fieștecine a tăia și a lua orice fel de lemne, neoprit de nime și fără de plată, însă numai locuitorii țării aceștia, iar cei de prin locurile megieșilor sunt opriți după firmanul împărătesc, însă [de] or fi sate pe supt codrii și păduri alții străini nu sunt volnici a tăia lemne pentru trebuința lor impregiurul acelor sate, iar mai înuntru pot să taie și să ia.

Din lumina poroncă prea Înălțat Domnului nostru Măria Sa Constantin Dimitriu Moruz Voevod s-au făcut răspunsurile la întrebările Bucovinei pentru toate pre larg, după cum se arată mai sus.

Lct 1782 fevr. 19.

Iscăliți boierii Divanului

Ioan Cantacuzino vel Logofăt, Nicolai Rósăt vel Vornic, Lascarachi Rósăt vel Vornic, Ștefan Sturza vel Vornic, Gheorghe Sturza vel Vornic, Scarlatachi Sturza Hatman.

*Alte șapte ponturi de întrebări din partea Bucovinei,
cum se arată mai gios pe număr¹⁶⁵*

Întrebările din partea Bucovinei

Răspunsurile din partea Divanului Moldaviei

1. (Î) Se vorbește că mai înainte din vreme hotarale Câmpulungului rusesc au mers mai mult spre hotarale Galiției spre cuturi și-acei stăpâni de acolo pe-ncet, pe-ncet în puterea lor s-au lătit?

1. (R) Hotarul Câmpulungului rusesc mai înainte vreme după știință au fost hotar Cirimușul Negru, și din întâmplările tulburărilor, nefiind căzuta purtare de grijă despre Moldova, găsind prilej

¹⁶⁵ Manuscrisul 2307, 33r–35r.

leșii, s-au întins și s-au lățit cu stăpânirea până la Cirimușul Alb, ș-acei stăpâni leși de acolo cu învechirea stăpânirii au rămas stăpâni în puterea lor. Iar în arhiva țării leșești trebuie să se afle înscris hotarale vechi până unde au fost și de-acolo s-a putea îndrepta.

2. (Î) Poate că acest ocol a Câmpulungului rusesc mai înainte au fost loc domnesc și când l-au luat alții în stăpânirea lor?

2. (R) Ocolul Câmpulungului rusesc din început au fost loc domnesc precum și tot pământul Moldaviei și pe urmă Domnul ce au stăpânit după vremi au dat danie, după cum s-au arătat mai pre larg la al 2-lea pont la copia cu 19 ponturi.

3. (Î) Atât mazilii cei vechi cât și lăcuiitorii ai că hotarale Moldaviei mai înainte se stăpânea până la Sarafinești de către Horodincea și pârăul Sarafineșului până în Nistru, iar acum cei din Galiția au luat o bucată mare de loc. De nu este vreo dovadă sau cu ce au luat moșii acea bucată de loc?

3. (R) Hotarale Moldavie mai înainte după știință au fost până la Sarafinești de către Horodincea și pârăul Sarafineșului până în Nistru și din întâmplările tulburărilor s-au lățit leșii cu stăpânirea după cum s-au arătat mai sus la pontul întâi.

4. (Î) De au fost slobod sau de este și acum obicei ca moșiile să se împărțască la răzăși în bucățele mici și de-au avut fieștecare putere pe pârțica sa a face crășme, velniți, mori, prin care se aduce mari stricăciune locuitorilor?

4. (R) Moșiile răzășești s-au împărțit și se împart și acum în părțicele mici pe câți răzăși sunt și se cuvine fieștecăruia partea sa și pe pârțica sa este volnic a face fieștecare crăcimă, fiindcă nu aduc stricăciune, cum și mori pot să facă, de nu va îneca una pe alta; iar, când va îneca una pe alta, atunci nu pot să facă fieștecine moară pe pârțica sa, ci numai câte mori vor încăpea pe toată moșia, ca să nu aducă înecătură una alteia, intrând la acele mori părtași toți răzășii câți or fi, fieștecare după anlogia pârțicai sale, prinzând și la cheltuială asemenea.

5. (Î) Cum se orânduiesc mazilii i ruptașii la Moldova să dea birul lor; pe părțicele de moșie ce au sau pe averea lor, și ce privileghii au aceștia și ce sunt datori atât stăpânitoriului țării sau cât răspublicii să slujască?

5. (R) Dajdia mazililor i a ruptașilor nu se socotește după părțile de moșie ce au, ci se așază după puțință, însă mai cu ușurare decum plătesc ceilalți birnici, fiindcă se află în slujbe împărătești și domnești fără plată, făcând slujba lor tot aici în țară. Privilegia ruptașior este fiind aleși din țărani cu birul lor deosebit și la destină au deosebire până la 30 bucăți să plătească boierești, iar ispravnicilor sunt supuși la toate și la greșelele lor au voie ispravnicii să-i și pedepsească. Iar privileghia mazililor este, fiind aleși și mai socotiți decât ruptașii și la desetină pe câte bucate vor avea drepte a lor să plătească boierești și ispravnicii n-au volnicie să rânduiască mazilii la vreo slujbă fără carte domnească de poruncă în scris ca să rânduiască și din mazili cum și la greșalele lor n-au volnicie ispravnicii a-i pedepsi, fără numai îi trimit la Divan cu faptele lor în scris și de la Divan li se hotărăște pedeapsa lor.

6. (Î) Ce sunt acei ce se numesc aici șleahitic ?

6. (R) În pământul Moldovei nimene nu s-au numit nici nu se numesc cu nume de șleahitici, iar unii ce sunt de neamuri vechi, cari strămoșii și moșii lor au stătut boieri după vremi, care se cheamă neamuri, și aeștia sunt deosebiți și mai cinstiți din mazili, având încredințate dovezi de la Divan și de la Domni de alegerea neamului lor și privileghia acestora este să nu plătească dajdie desetină să plătească boiereștii, la unele din poronci și la slujbe, care sunt mai mari se rânduiesc cu deosebite cărți domnești scrise către însuși ei, iar nu către ispravnici.

7. (Î) Ce orânduială au argații, de poate fieștecare boieriu sau mazili să ție argați câți îi va fi voie și aceștia, de au vite, arături și fânațe, prin care fac și deosebită gospodărie, de sunt slobози de bir și de alte orânduiele?

7. (R) Atât boierii și mazilii pot să ție argați cât li-a fi de trebuința cu tocmală și birul argaților, fiind însurați, plătesc după cislă la satul unde este legat cu birul, iar fiind holtei și șezând în casa stăpânului, nu se supără cu birul; iar boierii au deosebit și liude scutelnici dați de la Domnie pentru

slujba casălor după stepina boierii fieștecăruia, cari scutelnici nu se supără nici la o rânduială ce ar fi pe țară.

Din luminată porunca prea Înălțat Domnului nostru Măria Sa Constantin Dimitriu Moruz Voevod s-au făcut răspunsurile la întrebările Bucovinei pentru toate pre larg, după cum se arată mai sus.

Iscăliți boierii Divanului Let 1782 fevr. 19

Ioan Cantacuzino vel Logofăt, Ștefan Sturza vel Vornic, Nicolai Rósăt vel Vornic, Gheorghe Sturza vel Vornic, Lascarachi Rósăt vel Vornic, Scarlatachi Sturza Hatman.

BUCOVINA ÎN UNIVERSUL TOPONIMIEI CENTRAL-EUROPENE¹⁶⁶

VASILE I. SCHIPOR

Bukovina in the Area of Central European Toponymics

(Summary)*

The study "Bukovina in the Area of Central European Toponymics" deals with the mentioned topic from a diachronic perspective for the first time in our special literature and focuses on the geographical area of the former Bukovina, as well as on the Romanian one. The author presents the toponym "Bukovina" with all its derived and compound forms, which can also be found in an extended geographical area, beyond the borders of contemporary Romania, i. e. in Carpathian Ukraine, Slovakia, the Czech Republic, Poland and Germany. By understanding the toponyms as "witnesses of history", the author is convinced that the entire area deserves more thorough research. The rich toponymic material contained mainly in the older cartographic documents and the extension of the research to Ruthenia, Eastern and Western Galicia and parts of Russia could bring new and interesting concepts and information in the future that could help to better understand and interpret the historical events.

Keywords: Bukovina, Ruthenia, Galicia, Russia, Central Europe, toponymics.

Termenul Bucovina este menționat, pentru prima dată, într-un document de cancelarie emis în 30 martie 1392, în care are valoare de apelativ. Dăm textul uricului păstrat de la Petru I Mușat, domn al Moldovei în perioada 1375–1391, considerat cel mai vechi document emis în Moldova, integral și nu fragmentar, așa cum a fost folosit de către diferiți cercetători până acum: „Marele singur stăpânitor, din mila lui Dumnezeu Domn, Io Roman voievod stăpânitor al Țării Moldovei, de la munte până la mare. Am dat cu fiii mei, Alexandru și Bogdan, slugii noastre, Ionaș Viteazul, pentru credincioasă slujbă, trei sate pe Siret, uricul lui cu tot venitul în veac, și copiilor lui și nepoților lui și strănepoților lui cu tot dreptul. Numele satelor Ciordăceuți și Vladimirauiți și Bucurăuți. Iar hotarul lor: din jos de Măreșăuți, valul care este de-a latul câmpului până la Siret, apoi cealaltă parte a Siretului, la capătul de jos al poienii, o movilă și de acolo drept peste luncă la fântână o movilă și, de acolo, drept la *bucovină*, o movilă și, de acolo, pe marginea *bucovinei* în sus, până la hotarul Șerbescului la tei, o movilă, de acolo către topliță, aici o movilă, și, de acolo, către Siret, movila de mijloc și, de acolo, peste Siret, în sus, până la *bucovina cea mare*, pe unde iese drumul de la Dobrinăuți, la capătul câmpului și, de acolo, pe marginea *bucovinei*, pe deal, la vale, până la val. Acesta îi este tot hotarul locului. Iar la aceasta credința mea și credința fiilor mei, credința jupânului Iuga, credința jupânului Stetco cu frații lui, credința Bratului Netedul, credința lui Stanislav, credința panului Drăguș Viteazul, credința lui Stavrici, credința panului Vlad, a panului Ghidea, a panului Grozea, credința panului Costea, credința lui Oris, credința tuturor boierilor moldoveni. Iar pentru tăria acestuia și pentru pomenire, am poruncit să se atârne pecetea noastră cea mare, ca să nu fie clintit, acesta, niciodată în veac. S-a scris cartea în anul șase mii nouă sute deplin, luna martie în 30 zile, în cetatea noastră, a lui Roman voievod¹⁶⁷. Redactat în limba slavonă, documentul se păstrează la Arhivele Statului din București.

Apelativul *bucovina*, cu formele sale *bucovină*, *bucovinei*, *bucovina cea mare*, are în acest document, care nu privește spațiul Bucovinei istorice, sensul de „pădure de fag”, „făget”. În textul slavon, nu și în traducerea românească din *Documenta Romaniae Historica*, apelativul apare o dată scris cu inițială majusculă, Bucovina („la Bucovină”), ca un toponim.

Toponimul *Bucovina* pare a fi întrebuintat în epocă mai întâi de către slavi și, în special, de către polonezi. În tratatul de împărțire a Moldovei, încheiat între Ungaria și Polonia, în 1412, sunt menționați „codrii cei mari și mici, numiți *Bucovina*”, situați între Nistru și Prut: „*Silvae maiores et*

¹⁶⁶ Comunicare susținută în cadrul Simpozionului științific internațional „Bucovina. File de istorie”, ediția a XIII-a, secțiunea Istorie modernă și contemporană, organizat de Muzeul Bucovinei, Facultatea de Istorie și Geografie a Universității „Ștefan cel Mare” și Direcția pentru Cultură și Patrimoniu Național Suceava, Suceava, 23–25 noiembrie 2012. „Analele Bucovinei”, anul XXIII, nr. 1 (46), 2016, pp. 131–153. Republicat, ca studiu introductiv, cu câteva precizări la unele note de subsol și cu o notă suplimentară, la sfârșitul corpului de referințe, în lucrarea *Bucovina de lângă noi. Viața științifică, literară și artistică la început de mileniu*, vol. II, Iași, TipoMoldova, Colecția „Opera omnia”. Cartea de istorie”, 2019, pp. 5–33.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

¹⁶⁷ Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, pp. 7–8; *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1975, p. 3.

minores, Bucovina dictae”¹⁶⁸. Din timpul domniei lui Ștefan cel Mare există mai multe acte de cancelarie în care sunt menționate câteva bucovine („păduri de fag”, „făgete”) în ținuturile Roman, Cărligătura, Iași, Fălcui. Format de la tema slavă veche buk-, „fag”, apelativul *bucovina* este un vechi derivat slav, înregistrat de 25 de ori în documentele vechi românești, fapt ce „presupune că era cunoscut și de grămăticii din cancelaria Moldovei”, care-l foloseau în documentele scrise în limba slavonă¹⁶⁹. Originea sa ucraineană, pe care o invocă unii cercetători astăzi, este discutabilă¹⁷⁰, tot așa cum negarea coloraturii poloneze (și nu numai) ar trebui amendată¹⁷¹.

Într-o scrisoarea autografă, din 6 octombrie 1685, redactată în limba polonă, adresată lui Stanisław Szczuka, paharnicul coroanei polone, Miron Costin scrie între altele: „Stând aici, unde clemența mării-sale regelui, domnul meu milostiv, m-a adăpostit cu copiii mei, la Daszow, am primit veste de la Sniatin că milostivirile-lor domnii hatmani au sosit cu oastea la satul denumit Bojan, la o milă de *Bucovina* și la trei mile de Pereryta, dincolo de care a ajuns în câmp hanul cu ordiile, iar serascherul, după ce a pornit de la Tuțora, se afla cu trei popasuri în urma hanului. [...] Toate aceste locuri măria-sa regele le cunoaște foarte bine, precum și pădurile de fagi, acelea de dincolo de Zuceca, deoarece pe acolo a condus oastea împotriva lui Husein-pașa”¹⁷². Valoarea de toponim a termenului este limpede, dar argumentul invocat de către istoricul contemporan nu este, întru totul, convingător: „Această pădure era în ținutul care s-a numit în tot Evul Mediu Cernăuți și niciodată Bucovina”¹⁷³.

În *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae* (1714), Dimitrie Cantemir menționează toponimul *Bucovina* în capitolul VI, *De campis sylvisque Moldaviae*, din *Pars prima – Geographica*, având sensul de „pădure”, acesta amintind vag de evenimentul istoric petrecut în ziua de 26 octombrie 1497 și fiind folosit de către polonezi, în timp ce românii moldoveni – precizează Dimitrie Cantemir – folosesc toponimul *Dumbrăvile Roșii*: „Prae ceteris omnibus duo querceta Moldavis fuere celebrata, Cotnariense, et Kiegeczienne. Cotnariensi, prope urbem eiusdem nominis, non natura, sed humana industria dedit originem. Campus erat amplissimus et ubique patens Stephanus M. temporibus. In hoc cum Poloni magno cum exercitu castra metassent, adortus eos Stephanus M. profligavit, castris exutos in fugam vertit, plures caecidit, captivos eosque maxima ex parte nobiles plus quam XX milia coëgit. Pro his cum magnum lytrum Poloniae rex polliceretur, noluit assentire Stephanus, quod non pecuniam quaereret, sed tale sibi erigere cuperet trophaeum, quod ipsius posterioribus etiam seculis praedicaret victorias. Hunc in finem Polonis omnibus aratro iunctis totum illum campum, longum duobus, latum uno milliari, in quo commissum erat proelium, ligone subegit, praeparatisque hunc in finem glandibus consevit, quae iam in sylvas satis amplas et elegantes excreverunt. Moldavi eas hodie *Dumbrevile Roszii*, i. e. querceta rubra vocant, quod Polonico sanguine fuerint rigati. Poloni vero easdem *Bucovina* dixerunt, nec sine lacrymis unquam illius loci faciunt mentionem”¹⁷⁴. Dimitrie Cantemir înregistrează știrea referitoare la „Bucovina” din tradiția locală de la Cotnari, unde ar fi existat o Dumbravă Roșie.

¹⁶⁸ Apud Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774–1862), *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993, p. 114; Gheorghe C. Moldoveanu, *Bucovina: onomastică și istorie*, conferință susținută, sub patronajul Academiei Române, în ciclul „Limba română și relațiile ei cu istoria și cultura românilor”, București, Editura Academiei Române, 2002, p. 9.

¹⁶⁹ Gheorghe C. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 9.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 8.

¹⁷¹ Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 113.

¹⁷² Confer Miron Costin, *Opere*, II, ediție critică îngrijită de P. P. Panaitescu, seria „Scriitori români”, București, Editura pentru Literatură, 1965, pp. 138–139. Istoricul Mihai Iacobescu scrie însă despre „secretarul regelui Poloniei”, preluând greșelile și omisiunile Elenei Linz, care publică documentul, aflat la Arhiv akt dawnych din Varșovia, împreună cu o altă scrisoare, în revista „Studii”, anul XI, nr. 5, 1958, pp. 79–88. Vezi Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 114.

¹⁷³ Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 114.

¹⁷⁴ „Două păduri de stejari au fost vestite mai mult ca toate celelalte: a Cotnariilor și a Tigheciului. Cea de la Cotnari, aproape de târgul cu același nume, a fost creată nu de natură, ci de mâna omului. Pe vremea lui Ștefan cel Mare acolo era un câmp foarte mare care se întindea în toate părțile. Cum polonii cu o mare armată își făcuseră aici tabără, Ștefan cel Mare, atacându-i, i-a zdrobit, i-a pus pe fugă, luându-le tabăra, pe mulți i-a tăiat și a luat mai mult de douăzeci de mii de captivi, în cea mai mare parte nobili. În schimbul lor regele Poloniei a promis o mare sumă, dar Ștefan n-a vrut să primească, pentru că nu bani căuta el, ci voia să-și ridice un trofeu care să vestească și secolelor viitoare victoriile lui. În acest scop, punând pe toți polonii la jug, a arat întreg acel câmp, lung de două mile și lat de o milă, în care dăduse bătaia, și l-a semănat cu ghindă pe care o avea pregătită într-acest scop, din care s-au înălțat aceste păduri atât de mari și de frumoase. Moldovenii le zic astăzi *Dumbrăvile Roșii*, fiindcă au fost udate cu sânge polon. Polonii însă le-au numit *Bucovina* și niciodată nu amintesc despre ele fără să lăcrămeze”. Vezi Dimitrie Cantemir, *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae... Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, introducere de Maria Holban, comentariu istoric de N. Stoicescu, studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu, indice de Ioana Constantinescu, cu o notă asupra ediției de D. M. Pippidi, București,

Recensămintele populației Moldovei din anii 1772–1773 și 1774 nu consemnează toponimul Bucovina. Întâlnim aici numai toponimul *Băcovăț*, cu forma de genitiv, *Băcovățului*, denumind un ocol în ținutul Orhei-Lăpușna¹⁷⁵. La „Indice de nume”, autorii trec și formele *Bucovăț*, *Bucovățului*, fapt ce ilustrează un caz clasic de contaminare semantică. Numele ocolului, așa cum este trecut în aceste recensăminte, provine de la numele râului Bâc (Bic), cu o lungime de 155 km, situat în partea centrală a Republicii Moldova (Basarabiei), afluent pe dreapta al Nistrului, pe valea căruia astăzi se află orașele Chișinău, Călărași, Strășeni, Bucovăț și Vatra. Numele acestui râu provine de la slavul bik, unde are sensul „bou”, „buhai” (în lb. rusă бык, în ucr. бик), nu de la etimonul slav buk, cu sensul de „fag”. Potrivit unei legende locale, numele râului provine de la boul unui om de aici, care s-ar fi înecat, în vremuri imemorabile, în lacrimile unei fete de uriaș¹⁷⁶.

În lucrarea sa, *Beschreibung des Bukowiner Districts* [Descrierea districtului bucovinean], definitivată în 15 septembrie 1775, generalul Gabriel Splény von Mihálydy utilizează frecvent toponimul *Bucovina*, pentru a denumi partea de nord-vest a Principatului Moldovei proaspăt achiziționată de Casa de Habsburg și devenită un „district”: „Acest district, compus din părțile mai sus-amintite ale Principatului Moldova și acum cunoscut sub numele Bucovina, măsoară după o linie mergând de la mieznoapte la miezăzi, și anume de la vărsarea pârâului Podhorje în Nistru până la Baia 18 mile și de aici până la granița cu Transilvania (dacă această distanță n-ar trebui socotită ca făcând parte din lățimea districtului) 13 mile, deci în total 31 de mile și, după linii perpendiculare pe Pocuția, pe Maramureș și pe Transilvania, are lățimile diferite de 5, 7, 9 și 12 mile”¹⁷⁷. Pe lângă aceasta, tot aici mai apare un toponim, oarecum neclar, insuficient evoluat din stadiul de apelativ: *Codrul bucovinean* („Bukowiner Wald”), în „descrierea specială” a graniței „recent ocupatului district”: „Granița nouă începe în fața vărsării pârâului Podhorje în Nistru și se îndreaptă de aici fără marcări naturale deosebite peste mici dealuri și văi până la vârful pleșuv al muntelui de deasupra satului Rocșani, o porțiune care va trebui asigurată cu timpul cu un șanț și, în vederea apropiatei fortărețe Hotin, cu mai multe fortificații. De la vârful muntelui de deasupra satului Rocșani, granița parcurge pe cât posibil linia culmilor așa-numitului *Codru bucovinean* până în regiunea satului Colincăuți și până la izvorul de acolo al pârâului Rachitna”¹⁷⁸. Și un alt context de aici, ilustrează sensul toponimului: „Munții înalți ca și câmpia sunt acoperiți deci adeseori cu păduri; numai regiunea dintre Prut și Nistru

Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1973, pp. 110, 111. La *Indice de nume*, este menționat aici toponimul *Bucovina* cu sensul „nume dat de poloni pădurii de stejar de la Cotnari”. Complementar pentru această problemă, vezi și wikipedia.org/wiki/Descriptio_Moldaviae. Aici se află textul în limba latină, textul original al lucrării elaborate de principele cărturar enciclopedist român la solicitarea Academiei din Berlin, al cărei membru de onoare era. O tradiție locală valorifică, de altfel, și Grigore Ureche în letopisețul său: „Albriht eraul leșesc văzând atâta pradă și stricăciune ce i-au făcut Ștefan vodă în țara lui, nu vru să lase, ci de iznoavă strânsă oaste și intră în țară și începu a pradă și a strica țara până la târg la Botășani. Ștefan vodă, dacă prinse de veste, își strânse de sârg oștile și, cu cine avea cu ai săi, i-au ieșit înainte acei oști leșești și i-au dat război la târg la Botășani. Și cu vrerea lui Dumnezeu pierdură leșii războiul și fu izbânda la Ștefan vodă și multă oaste leșască au perit și pe mulți i-au prins în robie și multe cazne le făcîia moldovenii leșilor. Că au pus Ștefan vodă de au arat cu leșii pe o culme de deal la Botășani și au simănat ghindă și s-au făcut dumbravă mare, de este până astăzi copaci mari. Ci de această poveste nimica nu scrie cronicariul leșesc, iară la letopisețul nostru acest moldovenesc scrie de acest război al lui Ștefan vodă ce au avut cu leșii la Botășani, precum s-au pomenit mai sus”. Vezi Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, text stabilit de P. P. Panaitescu, prefață și note de Gh. Pop, București, Editura Tineretului, colecția „Lyceum”, 1967, p. 86. Și Ion Neculce valorifică tradiția locală, vorbind de mai multe „dumbrăvi pentru pomenire” în legenda a VIII-a din *O samă de cuvinte*, fără a menționa însă toponimul *Bucovina*: „Ștefan-vodă cel Bun și cu fiul său Bogdan-vodă de multe ori au avut războaie cu leșii. Și multe robii au făcut în Țara Leșască, cât au pus pe leși în plug de-au și arat cu dânsii, de au sămănat ghindă, de au făcut dumbrăvi pentru pomenire, ca să nu să mai acolisască de Moldova: Dumbrava Roșie la Botășeni și Dumbrava Roșie la Cotnari și Dumbrava Roșie mai gios de Roman. Și leșii încă nu tăgăduiesc, că scrie și în cronică, în letopisățul lor. Numai mă mier de Miron logofătul cum au acoperit acest lucru de nu l-au scris. Și așa vorbăsc oamenii, că, când au fost arând cu dânsii, cu leșii, i-au fost împungând cu strămurările, ca pre boi, să tragă. Iar ei să ruga să nu-i împungă, ce să-i bată cu biciușcele, iar când îi bătă cu biciușcele, ei să ruga să-i împungă”. Vezi Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție îngrijită, cu glosar, indice și o introducere de Iorgu Iordan, seria „Clasicii români”, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955, p. 109.

¹⁷⁵ Vezi P. G. Dimitriev, P. V. Sovietov (editori), *Moldova în epoca feudalismului. Recensămintele populației Moldovei din anii 1772–1773 și 1774*, ediție, cuvânt introductiv și comentarii de P. G. Dimitriev, volumul VII, partea a 2-a, Chișinău, Editura Știința, 1975, p. 428.

¹⁷⁶ Conf. ro.wikipedia.org/wiki/Răul_Bic (2 iulie 2012).

¹⁷⁷ Confer *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, Colecția „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii” (2), 1998, pp. 32, 33.

¹⁷⁸ *Ibidem*, pp. 36, 37. Trimiterile noastre se fac atât la textul german, cât și la cel românesc al ediției din 2008.

trebuie exceptată, unde pe o arie de 16 mile pătrate nu există lemn aproape deloc, în afară de și mai sus numitul Codru al Bucovinei¹⁷⁹. În nota 4 la acest memoriu al generalului Gabriel Splény von Mihálydy, academicianul Radu Grigorovici, editorul său din anul 1998, face trimitere la sensul toponimului în izvoarele poloneze: „Izvoarele istorice poloneze numesc «Codrul Bucovinei» când întregul lanț al înălțimilor Carpaților Orientali acoperite cu păduri de fag, care se întind din Transilvania până la Nistru, când numai cele dintre Prut și Nistru. Splény a urmat evident concepția din urmă, poate și fiindcă pe harta întocmită de maiorul Mieg numai lanțul de înălțimi dintre Prevorodec pe Nistru și Jucica pe Prut poartă această denumire¹⁸⁰.

În *Tabelul localităților din Bucovina*, „district imperial regal”, întocmit din ordinul generalului Gabriel Splény von Mihálydy, în 1775, dar publicat pentru prima oară abia în 1893, nu există un toponim Bucovina în rândul celor 290 de localități, cu 62 de atenanțe consemnate aici¹⁸¹. În *Descrierea Bucovinei, Extrait de l'ouvrage de M. le général de Splény et d'un rapport de M. de Jenisch* [Extras din lucrarea dlui general baron de Splény și dintr-un raport al dlui M. de Jenisch], redactat în limba franceză și publicat la Leipzig, în 1790, toponimul Bucovina are, în primul rând, „sensul de teritoriu al Moldovei”, revenit în 1775 Casei de Austria: „Porțiunea din Moldova care a revenit statelor Casei de Austria sub denumirea generală de Bucovina, formează o lizieră care se învecinează cu frontierele Transilvaniei și a cărei arie este evaluată la 194 de mile pătrate germane de către generalul de Splény și la 180 de dl de Jenisch¹⁸². În nota 5 la descrierea sa, M. de Jenisch explică sensul toponimului *Bucovina*: „Numele de Bucovina este de fapt destinat unei păduri situate în acest teritoriu și s-a extins în prezent la toată porțiunea austriacă a Moldovei. Cantemir povestește despre originea acestui nume una din acele anecdote prin care vanității oricărei națiuni îi place să se glorifice în dauna vecinilor săi. Principele Ștefan cel Mare, spune el, după ce a câștigat o mare victorie asupra polonezilor și a făcut peste 20 000 de prizonieri ai acestei națiuni, în cea mai mare parte nobili, a refuzat orice răscumpărare și și-a propus să eternizeze amintirea acestei victorii a sale și a rușinii lor; i-a înhânat deci pe toți la pluguri și i-a pus să are câmpul de bătaie larg de o leghe și lung de două; apoi a pus să se semene ghindă, care a dat naștere unei păduri întinse. În amintirea cestei origini, moldovenii o numesc *Dumbrava Roșie* sau *Pădurea stejarilor roșii*, iar polonezii îi spun *Bucovina* și nu vorbesc de ea decât vărsând lacrimi¹⁸³.

Și în *Descrierea Bucovinei și a stării ei lăuntrice*, memoriul lui Vasile Balș, din 1780, toponimul Bucovina este frecvent folosit și are același sens ca la Splény: „district”, „district imperial regal”, fostă parte a Principatului Moldova. Nu este lipsit de importanță să mai adăugăm faptul că toponimul *Bucovina* apare folosit frecvent, cu același sens, și în altă descriere cunoscută: *Kurzgefaßte Bemerkungen über die Bukowina* (Scurte observații asupra Bucovinei), descriere întocmită de Ioan Budai-Deleanu, în 1813¹⁸⁴.

Un călător străin, medicul francez Balthasar Hacquet (1740–1815), este autorul unor populare *Descrieri de călătorie prin Carpați*, întreprinse în perioada 1788–1809. Într-un prim volum, *Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 und 1789 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen* (Recentele călătorii fizico-politice ale lui Hacquet în anii 1788 și 1789 prin Carpații Dacici și Sarmatici sau Carpații Nordici), Partea întâi, publicate la Nürnberg, în 1790, el folosește toponimul Bucovina cu sensul de „regiune”, „provincie”, „parte (unitate) administrativ-teritorială”.

¹⁷⁹ *Ibidem*, pp. 32, 33, 34, 35.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 207.

¹⁸¹ *Ibidem*, pp. 236–272. Nici în lucrarea dr. Daniel Werenka, *Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774–1785)*. Nach Acten aus folgenden Archiven: K.u.K. Kriegministerium, dessen Kartenarchiv, K.u.K. Ministerium für Cultus und Unterricht, Czernowitz, 1895, 272 S. + 1 Karte, nu există un toponim Bucovina în rândul localităților consemnate, lucrare ce ilustrează situația populației pentru perioada 1774–1784, valorificând vechi documente moldovenești, documentele recensămintelor din 1774, recensămintele austriece din 28 octombrie 1776, Consignațiunile din 10 august 1777, efectuate sub coordonarea lui Splény ș.a. Aici, toponimul Bukowina (Bucovina) este menționat de nouă ori, însă de fiecare dată cu sensul de „district”, unitate administrativ-teritorială, ținut.

¹⁸² *Ibidem*, pp. 282, 283.

¹⁸³ *Ibidem*, pp. 312, 313, 314, 315. Trimiterile noastre se fac atât la textul francez, cât și la cel românesc al ediției din 2008.

¹⁸⁴ Textul descrierii lui Ioan Budai-Deleanu, în traducerea lui George Bogdan-Duică, din 1894, în ediția din 1998, îngrijită de academicianul Radu Grigorovici, cu text bilingv german-român, cu note și comentarii, pp. 373–433.

Pentru acest explorator, „prieten al neamului nostru”, potrivit aprecierii academicianului Radu Grigorovici, Bucovina este „Moldova imperială”: „[Cernăuți], această capitală a Bucovinei este așezată în imediata apropiere a râului Prut, pe malul înalt dinspre sud”¹⁸⁵; „[La Humor], de pe înălțimile acestui munte am avut la apusul soarelui o vedere splendidă asupra șesului Bucovinei”¹⁸⁶. În alte câteva contexte, toponimul Bucovina are sensul „Țara de Sus a Moldovei”: „Dacă te îndrepti de la acest munte [Sulița-Lucina] către nord, spre Cernagora, unde izvorăște Ceremușul Negru, ajungi din nou la o graniță triplă și anume a Moldovei de Sus sau Bucovina, Maramureș sau Ungaria și Galiția sau Pocuția”¹⁸⁷; „[Ceremuș], râul foarte iute, a cărui trecere este adeseori primejdioasă, formează granița dintre Moldova de Sus sau Bucovina și Pocuția”¹⁸⁸.

Potrivit taxonomiei stabilite de academicianul Iorgu Iordan, toponimul Bucovina din toate cazurile de mai sus, face parte din categoria numelor topografice¹⁸⁹.

În spațiul românesc, toponimul Bucovina¹⁹⁰ cunoaște o răspândire mai ales în partea de nord-vest a Moldovei istorice. În afara acestui spațiu geografic al oicumenei românești, Iorgu Iordan consemnează doar un singur toponim Bucovina, în ținutul Huși¹⁹¹.

În lucrarea *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, sunt menționate doar trei toponime derivate de la Bucovina: *Bucovățul*, fost sat în partea de nord a satului Păltinoasa, din județul Suceava; sat în comuna Pârteștii de Jos, menționat într-un document din 1896, sat înglobat în localitatea Capul Codrului (1898), unde mai apare în 1907 și 1908; sat înglobat în satul Păltinoasa (1919, 1931, 1939, 1954, 1959), menționat în 1900 cu numele de *Bukowetz*; *Bucovinenii*, fost sat pe teritoriul satului Ionășeni, județul Botoșani (din 1950, regiunea Suceava); sat în comuna Vârful Câmpului (1926, 1929, 1932, 1939, 1943, 1952, 1954, 1956, 1968); *Bucovinești*, fost sat în partea de nord-vest a satului Argel, județul/regiunea Suceava (1956, 1965, 1968)¹⁹².

În lucrarea sa *Toponimia minoră a Bucovinei*, Nicolai Grămadă (1892–1961) realizează „cel mai bogat inventar de până la 1945 al toponimelor bucovinene”¹⁹³. Aici el consemnează toponimul și formele sale derivate (*Bucovăț*, *Bucovinca*, *Bucovenca*, *Bucoveica*, *Bucovata*, *Bucovinești*, *Bucovenista*) de pe teritoriul Bucovinei istorice, denumind cătune, părți de sate și de hotar, munți, dealuri, păduri, poieni, țarini, islazuri, fânațe, pâraie, fântâni, drumuri: *Bucovina*, țarină și pădure, situată în hotarul satului Cucuru Mare, la 1783; *Bucovina*, pădure, în hotarul satului Verbăuți (1783) și

¹⁸⁵ [Balthasar Hacquet], *Bucovina în prima descriere fizico-politică. Călătorie în Carpații Dacici (1788–1789)*, ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc, Rădăuți, Editura Septentrion, Colecția „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii” (7), 2002, pp. 30–31.

¹⁸⁶ *Ibidem*, pp. 52–53.

¹⁸⁷ *Ibidem*, pp. 96–97.

¹⁸⁸ *Ibidem*, pp. 100–101.

¹⁸⁹ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963, p. 17.

Iată clasificarea toponimelor stabilită în această lucrare fundamentală: „În ce privește modul cum au luat naștere toponimicele românești, putem constata mai multe grupe: 1) nume care descriu poziția, aspectul sau vreo altă particularitate a locului; 2) nume care au ca punct de plecare diverse fapte din viața socială a poporului nostru; 3) nume care păstrează amintiri despre evenimente și întâmplări din trecut; 4) nume care trădează o anumită atitudine sau trăsătură psihică a celor ce le-au dat. Vom avea, prin urmare, patru capitole, după cele patru categorii de toponimice la care se referă: 1) topografice; 2) sociale; 3) istorice; 4) psihologice” (p. 17).

¹⁹⁰ Ca apelativ, termenul *bucovina* este rareori înregistrat în lucrările noastre lexicografice. *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996, nu-l menționează. Aici sunt înregistrate doar formele *bucovinean*, -ă; *bucovineni*, -e; *bucovineancă*, *bucovineance* (p. 116). Nu-l înregistrează nici Alexandru Ciorănescu în *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu-Marin, București, Editura Saeculum I. O., 2002. Citându-l pe August Scriban (1872–1950), autorul lucrării *Dicționarul limbii românești (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaisme, neologisme, provincialisme)*, Iași, Editura Presa Bună, 1939, *Dex online* precizează: *bucovină*, f. pl -e, vsl. *Bukovina*. Făget (dexonline.ro/definitie/Bucovina). În schimb, ca toponim, *Bucovina* este înregistrat și explicat, uneori în articole ample, mai ales de către dicționarele enciclopedice. Prezintă interes pentru tema în discuție felul cum explică unele dintre acestea toponimul: „Bucovina. Ținutul Moldovei de Nord. Nume întâlnit de la finele sec. 14, însemnând «pădure de fagi»” (Lucian Predescu, *Enciclopedia României „Cugetarea”*. *Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, ediție anastatică, București, Editura Saeculum I.O. – Editura Vestala, 1999, p. 133 (retipărirea ediției din 1940); „Bucovina, provincie istorică românească, parte integrantă a Moldovei”; numele ei „provine de la apelativul slavon care înseamnă «pădure de fagi»” (*Dicționar enciclopedic*, vol. I (A–C), București, Editura Enciclopedică, 1993, pp. 273–274); „Bucovina, prov. istorică românească, parte integrantă a Moldovei, situată în NE Carpaților Orientali, locuită în antic. de geto-daci. Denumirea de *B.* provine de la apelativul slavon «pădure de fagi»...” (vezi pentru aceasta *Dex online*, dexonline.ro/definitie/Bucovina).

¹⁹¹ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 66.

¹⁹² Dragoș Moldovan (coordonator), *op. cit.*, partea I, 1991, p. 160.

¹⁹³ Gheorghe C. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 8.

în hotarul satului Cosmin (1785); *Bucovina*, pârâu aflat la hotarul localității Mareniceni, cătun al Putilei (1787); *Bucovina*, cătun și părți de hotar în Gura Putilei; *Bucovina*, pădure în hotarul satului Dihtineț (1801); *Bucovina*, pădure în hotarul satului Slobozia Comareștilor (1822); *Bucovina*, poiană, pădure și dea în hotarul satului Ostra (secolele XIX–XX), *Bucovina*, parte de hotar la Molodia (1785); *Sub Bucovină*, parte de hotar și poiană în localitatea Voloca pe Ceremuș (1788); *Bucov*, munte la Banila Moldovenească (1756) și la Lucavăț (1785); *Bucova*, cătun la Dracineț (1939); *Bucovata*, loc la Lențești, pe malul drept al Prutului (1660 și 1759), țarină la Lențeștii de Jos (1939); *Bucovăț*, munte la Dihtineț (secolul al XIX-lea); *Drumul Bucovățului*, Păltinoasa (1939); *Pârâul Bucovăț*, Mănăstirea Humorului (1699)¹⁹⁴; *Obârșia Bucovățului*, deal, Mănăstirea Humorului și Gura Humorului (1783); *Bucovița*, laz în hotarul satului Putila (1785); *Bukovinka*, nume de loc în Clocucica de Jos și Horecea, lângă Cernăuți (1783); *Bucovinca*, pădure în Stebne și în Torăceni (secolul al XIX-lea), nume de pădure, cătun și fântână în Șipotele Sucevei, cătun și fântână la Dracineț (1939); *Bucovenca*, fântână și țarină în hotarul satului Dracineț (secolul al XIX-lea), țarină în hotarul satului Sălășeni (secolul al XIX-lea); *Bucoveica*, țarină pe raza satului Izvoarele Sucevei (1939); *Bucovinești*, pârâu în satul Șipote pe Siret (1785), nume de pârâu și deal în Seletin (1939), pârâu în hotarul satului Berhomet pe Siret (1785), poiană în Brodina (1922), poiană în hotarul satului Ciumârna (secolul al XIX-lea), un fânaț și un munte în hotarul satului Rușii Moldoviței (1939), o poiană în hotarul satului Vatra Moldoviței (1939); *Bucovenista*, pădure în apropierea satului Rușii Moldoviței (1785)¹⁹⁵.

Pentru felul cum au fost traduse unele toponime la întocmirea hărților de către militarii austrieci, dăm un exemplu grăitor: *Bukowina Kostinska* (Pădurea lui Costin, Pădurea de fagi a lui Costin), la Costești, pe Valea Ceremușului (1783)¹⁹⁶.

Echivalentul german al toponimului Bucovina este consemnat în lucrarea lui Nicolai Grămadă cu formele: *Euchenhein*, numele mai nou al localității Poiana Micului, cum apare în inscripția peceții (Gemeinde Buchenhein), *Buchenhain*, varianta pentru numele aceleiași localități, *Buchenwald*, pădure, Gura-Humorului (Wickenhauser, în traducerea unei hotărârii din 1491). Din această categorie semantică face parte și toponimul *Buchenthal*, „Valea Fagilor”, predicatul nobiliar de la titlul de cavaler, pe care îl primește la începutul secolului al XIX-lea familia Dobrowolski din Bucovina, înrudită cu familia Flondor, toponim care intră în structura unui nume propriu compus și trece, astfel, în altă ramură a onomasticii, antroponimia¹⁹⁷.

Ion Popescu-Sireteanu, editorul lucrării menționate mai sus, precizează că aceste toponimice „coboară de la nord spre sud, rărindu-se treptat și apoi dispărând”¹⁹⁸. „Dacă urmărim toponimice derivate de la *fag* – adaugă lingvistul ieșean, originar din Bucovina –, constatăm că și acestea coboară de la nord la sud, dar răspândirea lor în sud este foarte mare comparativ cu partea de nord a Bucovinei, unde aproape că nu apar, fiind înlocuite”¹⁹⁹. Exemplele invocate aici de către Ion Popescu-Sireteanu sunt, între altele: *Dealul Fagilor*, țarină în Broscăuții Noi (1939), *Făgețel*, țarină în Cupca (secolul al XIX-lea), *Dealul Făgețel*, *Pârâul Făgețel* (1783), *Câmpul Făgețelu* (1786) și țarina *Făghiețel* (1939) în hotarul satului Bădeuți; *Făgețel*, deal și țarină în Milișăuți (1939), *Făgeț*, nume topic în braniștea Mănăstirii Putna (1782), *Vadul Făgulețului*, în hotarul satului Berchișești (1473), *Pădurea Fagului*, la Solca (1955). *Făgețel Popii*, nume topic în hotarul satului Mănăstirea Humorului (1939), *Preluca*

¹⁹⁴ Pârâul Bucovăț, afluent pe stânga al râului Moldova, la Păltinoasa, lângă Gura Humorului. Tot aici, astăzi, un toponim nou: Balastiera Bucovăț, exploatare de balast.

¹⁹⁵ Ion Popescu-Sireteanu, *Nicolai Grămadă și toponimia minoră a Bucovinei*, în volumul Nicolai Grămadă, *op. cit.*, pp. 21–22.

¹⁹⁶ Vezi a Nicolai Grămadă, *op. cit.*, p. 240.

¹⁹⁷ Constantin cavaler de Buchenthal (1842, Dobronăuți – 1903, Dobronăuți), își face studiile la Cernăuți, și Tarnopol, pe care le continuă apoi la Institutul Terezianum din Viena și la Graz, unde urmează dreptul. La Conservatorul din Viena face studii muzicale, fiind îndrumat de profesorul Iosif Dax. Constantin cavaler de Buchenthal compune mai multe opere muzicale pentru pian, între care: *Resunete din Bucovina*, *Horă*, *Marș românesc*, *Patru hore*, *Două hore*, *Hora lui Goian*, *Hora Șeracin*, *Sunete din Carpați*, *Polca Emila*, *Vals Amariștis*, *Suferința*, *Erinnerung an Berhomet*, vals (op 8), *Waldmeister*, vâs (op 9), *Călușerul*, dans popular (op 10), *Hora Elisavetei* (op 12), *Hora junimei* (op 14), *Hora Junimei române veneze* (op 23), *Valurile Dornei*, horă. Vezi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 133; Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. I, Iași–Suceava, Editura Princeps–Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbierea”, 2004, p. 161.

¹⁹⁸ *Ibiden*, p. 22.

¹⁹⁹ *Ibiden*, p. 23.

Făgetului, Slătioara (1784), *Prislopul cu Fagi*, Câmpulung Moldovenesc (1778), *Făgetelul Mic*, Poiana Stampei (secolul al XIX-lea), *Țarina Fagului*, țarină, Poiana Micului (1839)²⁰⁰.

„Dar aria de răspândire a acestor toponime – scrie lingvistul Gheorghe C. Moldoveanu – nu corespunde cu spațiul bucovinean în totalitatea lui, ci formează un teritoriu restrâns, o insulă alungită, care începe din fostul district Vijnița, situat în treimea nordică a Bucovinei, și se întinde până la Gura Humorului”²⁰¹. Complementar și cu trimitere mai ales la originea toponimului Bucovina, (re)aducem în discuție și observația lui Iorgu G. Toma (1871–1935): „Țara noastră nu s-a numit totdeauna așa, cum se numește ea azi. Pe vremea când se ținea de Principatul Moldovii, se numea Arboroasa. Încă pe vremea ace[e]a se obișnuise populațiunea ruteană din părțile învecinate ale Galiției a-i zice coastei muntoase, acoperită cu întinse păduri de fag, dintre Vijnița și Ceremuș, Bucovina, ce[e]a ce însemnă «pădure de fag» și această numire slavă a fost adoptată, după încorporare, pentru tot teritoriul Moldovii ocupat de Austria prin generalul Gabriel baron Splény la 1 octo[m]br[i]e 1774, un veșnic memento pentru noi, că slavul, care ni-a împrumutat, nepoftit, numele, ni va lua mai târziu, cu sila, drept dobândă, țara”²⁰². Și aprecierea istoricului Ion I. Nistor merită a fi reținută, ea făcând parte dintr-o descriere antologică a provinciei: „Țara de Sus a Moldovei, străjuită de codrii ei de fag – *bucovine* – silvae faginales – contra invaziilor din Polonia, în care răsună peste veacuri vuietul de la bătălia din pădurea Șipenițului și din Codrul Cosminului, este partea cea mai bine cultivată a statului moldovenesc care își găsisse leagănul pe aceste frumoase și binecuvântate meleaguri. [...] Bucovina constituie un adevărat sobor de mănăstiri, ce se grămădesc una lângă alta, venind fiecare din câte o domnie glorioasă sau cucernică, cântând la fiecare slujbă, la fiecare sărbătoare din clopotele turnate cu veacuri în urmă, ca o pomenire, pentru străbunul ce a înălțat zidurile, pentru părinții, rudele și tovarășii de arme și de județ, pentru neamul, marele neam nenorocit, întru mărirea căruia a scânteiat sabia sau s-a înălțat răgușciunea acestor strămoși”²⁰³.

După lucrarea lui Nicolai Grămadă, *Toponimia minoră a Bucovinei*, frecvența toponimului Bucovina și a derivatelor sale în spațiul provinciei noastre este, de asemenea, interesantă: Bucov (inclusiv formele flexionare de genitiv): 18; Bucovina (inclusiv formele flexionare de genitiv): 109; Bucova: 6; Bucovăț: 30; Bucovița: 1; Bucovata: 8; Bucoveciorul: 2; Bucoveica: 2; Bucovinca: 9; Bucovenca: 4; Bucovenește: 2; Bucoviestă: 1; Bucovinestă: 1; Bucovinestie: 2; Bucovinești: 8. Pentru echivalentul german al toponimului statistica este următoarea: Buchenhein – 2, Buchenhain – 1, Buchenwalde – 1.

Toponimul *Bucovina* nu este atestat în spațiul românesc dincolo de hotarele provinciei istorice cu acest nume. Câteva derivate se găsesc însă răspândite aici pe un areal mai larg.

Bucov este denumirea unei localități și a unei comune din județul Prahova, cu 10 500 de locuitori. În Evul Mediu a fost târg și scaun (reședință) a(1) județului Secueni (până la 1848). În apropierea acestei târg, la 20 octombrie 1600, oștile lui Zamoiski și Simion Movilă îl înving pe Mihai Viteazul²⁰⁴. Tot în Prahova, termenul intră în denumirea unui loc: Parcul Bucov (Grădina Botanică Bucov). *Bucov-Adunați* este o comună rurală, inclusă, în prima parte a secolului al XX-lea, în plasa Slăvești, din partea de nord a județului Teleorman. Are în componență și un sat, *Bucov*. Satul Bucov de aici, numit și *Bucovu*, *Bucovu-Adunați*, apare în documente abia după 1750. În 1855 satul Bucov apare pe o hartă militară austriacă. În 1870 are un număr de 510 familii, cu 1 543 de suflete. După 1944, satul este inclus în comuna Râca din județul Argeș. Are 271 de locuitori în 1966, iar în 1970 numără

²⁰⁰ *Ibidem*, pp. 23–24, 562, passim. Observația cercetătorului referitoare la explicarea termenului „bucovină” trebuie reținută: „Merită să fie studiat și un alt aspect, care ar putea contribui la explicarea introducerii termenului *bucovină*, în locul celui de *făget*, cu derivatele sale predominând în sudul Bucovinei. Stăpânirea austriacă înființează în Bucovina, încă în 1793, ateliere de sticlărie („hutele”) care se deplasează în activitatea lor de la nord spre sud, pe măsură ce epuizează pădurile de fag, cu lemnul cărora topească amestecurile pentru producerea sticlei. Ultimul stabiliment de această natură, instalat în Voivodeasa, lângă Rădăuți, își sistează activitatea în 1888. Astfel se salvează și pădurile de fag din sudul Bucovinei” (p. 24).

²⁰¹ Gheorghe C. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 8.

²⁰² Iorgu G. Toma, *Școala Română, societate culturală în Suceavă. Monografie ilustrată, scoasă din incidentul jubileului de 25 de ani al Societății*, Suceava, Editura și tipografia Societății „Școala Română”, 1908, p. 7.

²⁰³ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, ediție și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, colecția „Historia magistra vitae”, București, Editura Humanitas, 1991, pp. 7–8.

²⁰⁴ Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 33.

740 de locuitori. În preajma satului Bucov se află pârâul Bucov, afluent al Teleormanului, și Valea Bucovului. Interesant este faptul că un loc din împrejurimile sale poartă numele *La Fagi*²⁰⁵.

În Muntenia și Basarabia, toponimul este cunoscut și ca nume de familie (pseudonim)²⁰⁶.

În spațiul românesc, toponimul *Bucova* este mai rar întâlnit. În județul Caraș-Severin, denumește o localitate aflată în componența comunei Băuțar. Satul este așezat într-o zonă pitorească, între păduri și poieni, în apropierea Porților de Fier ale Transilvaniei, la 7 km de stația de cale ferată Bouțari. Menționat documentar pentru prima dată în 1459, are 1 100 de locuitori, la recensământul din 1992, aceștia fiind români de confesiune greco-catolică. Tot aici sunt răspândite alte câteva toponime de interes pentru noi: *Bucovița*, afluent pe stânga al Bistrei, Valea Bucovei, Pădurea Bucova și compozitoratul Bucova. În județul Ilfov, *Bucoveni* este o comună rurală, reședință a plasei Buftea-Bucoveni, cu 3 704 locuitori în preajma anului 1929²⁰⁷. *Bucoveni-Buftea*, satul din componența acestei comune, s-a numit în trecut Flămânzeni. Astăzi este cartier al orașului Buftea.

Mai frecvent este toponimul *Bucovăț*. Bucovăț este numele unui oraș din raionul Strășeni, situat în centrul Republicii Moldova, pe malul râului Bâc, la 26 km nord de Chișinău. Atestat documentar, pentru prima dată, într-un document din 25 aprilie 1420. Aici și alte două toponime: râul Bucovăț, Valea Bucovățului²⁰⁸. Bucovăț este sat și comună în județul Dolj, pe Valea Jiului. Comuna rurală Bucovăț, numită și Bucovățu, se află în 1929 în plasa Balta-Verde a județului Dolj și are 3 557 locuitori. În același județ: Mănăstirea Bucovăț (sec. XVI), Mănăstirea Bucovățul Nou (sec. XIX), Rezervația Paleontologică Bucovăț (Băilești), Pădurea Bucovăț și Strada Bucovăț din municipiul Craiova. Bucovăț este numele unui sat din comuna Dumbrava, județul Timiș, situat la 11 km sud de Făget. Prima atestare documentară este din 1440. În 1514, aici existau două localități: Bucovățul de Jos și Bucovățul de Sus. Înainte de 1948 a făcut parte din plasa Făget, județul Severin. A fost tot timpul locuit de români ortodocși. Satul are 582 de locuitori la recensământul din 2002²⁰⁹. Tot aici, Bucovăț,

²⁰⁵ *Minerva. Enciclopedie română*, Cluj, Editura Comitetului de redacție al enciclopediei „Minerva”, 1929, p. 231; Ion Ionescu, *O localitate în Câmpia Găvanu-Burdeu: Râca*, studiu monografic istorico-socio-lingvistic, Râca, f. ed., 2003, pp. 40–43.

²⁰⁶ Radu Bucov, unul dintre pseudonimele lui Mihail Dragomirescu (1868, Plătărești-Călărași – 1942, București), profesor universitar, estetician și critic literar român. Studii la Gimnaziul „Gheorghe Lazăr” și la Liceul „Sf. Sava” din București. Licențiat al Facultății de Litere și Filosofie a Universității din București (1892). Student al lui Titu Maiorescu, participă la întemeierea Ligii culturale (1890). Redactor la „Convorbiri literare” (1895–1906). Carieră universitară la Universitatea din București, în perioada (1895–1938), unde înființează Institutul de Literatură (1922). Membru al Academiei Române (1928). Debut în „Convorbiri literare” cu un poem în proză (1893). Fondator al unor reviste proprii: „Convorbiri” (1907), „Convorbiri critice” (1908–1910), „Falanga” (1910, 1926–1929). Continuându-l pe Titu Maiorescu pe linia autonomismului estetic, Mihail Dragomirescu este creatorul, la noi, al primului sistem estetic inechegat și original. Într-o perioadă de criză a determinismului și istorismului epocii, el pledează pentru opera literară ca un tot organic și pentru „metoda științifică de cercetare” a acesteia. Cu estetica integrală, Mihail Dragomirescu aduce o contribuție decisivă la specificarea obiectului estetic, ridicând, împreună cu Paul Zaitopol, junimismul maiorescian la cea mai înaltă cotă a autonomismului estetic. Autor al volumelor: *Critica „științifică” și Eminescu* (1895), *Teoria elementară a poeziei* (1902 (ediția a II-a, revăzută și completată în 1927); *Critica dramatică* (1904); *Dramaturgia română* (1905); *Teoria poeziei cu aplicare la literatura română* (1906, cu o ediție refăcută în 1927); *De la misticism la raționalism* (1924); *Știința literaturii* (1926); *Vademecum la cursul de estetică literară și literatura română*, ediția a II-a (1927); *Critica*, I–II (1927–1928); *La Science de la Litterature*, I–IV (Paris, 1928–1938); *Dialoguri filosofice. Integralismul* (1929); *Sămănătorism, poporanism, criticism* (1934) (Confer. Constantin Ciopraga, „Mihail Dragomirescu”, în Eugen Simion (coord. gen.), *Dicționarul general al literaturii române*, vol. II (C–D), București, Editura „Univers Enciclopedic”, 2004, pp. 735–738). Emilian Bucov (1909, Chilia Nouă – 1984, Chișinău), poet, prozator, dramaturg și traducător român. Face studii filologice la București (1936). Din 1940, se stabilește la Moscova, unde contribuie, prin producția sa editorială, la răspândirea sloganurilor bolșevice antiromânești. „Insurgent gălăgios”, scriitorul anunță „apusul Parnasului” și respinge „poezia burgheză”, cultivând programatic o poezie cu tematică proletară, proslăvind puterea sovietică în maniera epocii: „Ni-i Moscova soare, iar Kievul frate”. Admirator al lui Vladimir Maiakovski, pe care îl traduce în limba română și îl popularizează asiduă. Autor de versuri militante (*Scara fără trepte*, 1976), pe subiecte civice sau romantice (*Discursul soarelui*, 1937; *Țara mea*, 1947), dedicate melezurilor natale (*Te văd, Moldovă!*), poeme (*Țimpuri și oameni*, 1961; *Pomul vieții*, 1974; *Tinerete în flăcări*, 1982), romane (*Magistrala*, 1969), literatură pentru copii. Traduceri din M. Gorki, V. Maiakovski, S. Esenin, I. Ilf și E. Petrov. Conf. Dan Mănuacă, „Emilian Bucov”, în Eugen Simion (coord. gen.), *op. cit.*, vol. I (A–B), 2004, pp. 675–676; www.crispedia.ro/Emilian_Bucov (23 iulie 2012).

²⁰⁷ *Minerva. Enciclopedie română*, p. 231. Vezi și I. Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, București, Editura Cartea Românească S.A., [1926–1931], p. 1545.

²⁰⁸ Vezi și ro.wikipedia.org/wiki/Bucovăț (23 iulie 2012).

²⁰⁹ enciclopedia.romaniei.ro/.../Bucovăț_Dumbrava...ImCache (15 octombrie 2012).

sat și comună, situate la 10 km est de municipiul Timișoara. În 1723 satul, atestat documentar din secolul al XVII-lea, se numea Bucova²¹⁰.

Bucovicior este o localitate în componența comunei Vela din județul Dolj, pe Valea Desnățuiului. Înainte de 1948 a fost comună rurală în plasa Vella, județul Dolj²¹¹.

În partea de sud a Muramureșului istoric, câteva hărți străine, mai vechi, consemnează: *Bukowanka*, o pădure la est de râul Vișeu, la nord de vârful Vivodinu[1] (1065 m) și la sud de Tomnatecul (1158 m), în partea de sud a pârâului Frumușica, la nord-est de Ruszkova. Tot aici, *Bukowinka* este o pădure, aflată la izvoarele pârâului Lutoasa, la o altitudine de peste 1 000 m, la nord de Pietrosul (1 854 m) și la vest de vârful Kristina (1 656 m)²¹².

În spațiul slav de apus, toponimul Bucovina cunoaște o răspândire largă, acoperind câteva țări.

În Republica Polonă (Polonia), toponimul *Bukowina* este întâlnit în șapte voievodate, unde denumește mai multe localități.

În voievodatul Lublin, din estul Poloniei, *Bukowina* este un sat din comuna (gmina) Biszczka, districtul (powiat) Bilgoraj, situat la aproximativ 5 km sud-est de Biszczka, la 20 km sud de Bilgoraj și la 97 km sud de capitala regională Lublin. Satul are o populație de 1 063 de locuitori. În voievodatul Lublin, *Bukowina* este și un sat din comuna Tomaszow Lubelski, districtul Tomaszow Lubelski.

În voievodatul Subcarpatic, din sud-estul Poloniei, *Bukowina* este un sat din comuna Laszki, districtul Jarosław. Se află la aproximativ 6 km nord-est de Laszki, la 20 km est de Jarosław și la 68 km est de capitala regională Rzeszów. Satul *Bukowina* de aici are o populație de 210 locuitori. În voievodatul Subcarpatic, un sat *Bukowina* se află în comuna Ulanów, din districtul Nisko. Acesta se află la aproximativ 9 km sud-est de Ulanów, la 18 km sud-est de Nisko și la 50 km nord-est de capitala regională Rzeszów.

În voievodatul Łódź, din centrul Poloniei, *Bukowina* este o localitate în comuna Gorzkowice, din districtul Piotrków. Aceasta se află la aproximativ 2 km nord de Gorzkowice, la 20 km sud de Piotrków Trybunalski și la 62 km sud de capitala regională Łódź. Tot în voievodatul Łódź, *Bukowina* este un sat din comuna Błaszki, în districtul Sieradz, aflată la aproximativ 3 km sud-vest de Błaszki, la 24 km vest de Sieradz și 75 de km vest de capitala regională Łódź.

În voievodatul Polonia Mică, din sudul Poloniei, *Bukowina* este un sat din comuna Biecz, în districtul Gorlice. Acesta se află la aproximativ 10 km vest de Biecz, la 11 km nord de Gorlice și la 93 km est de capitala regională Cracovia. *Bukowina-Osiedle* este un sat din componența comunei Raba Wyżna, districtul Nowotarski (Nowy Targ), cu o populație de 210 locuitori, situat la aproximativ 7 km sud-vest de Raba Wyżna, la 14 km nord-vest de de Nowy Targ și la 61 km sud de capitala regională Cracovia. În 1566 se numea *Bukowianka*, din 1567 este cunoscut sub numele actual, *Bukowina*. *Bukowina-Osiedle* se numără printre cele mai vechi sate din regiunea Orawa. *Bukowina Podszkle* este sat în comuna Czarny Dunajec, districtul Nowy Targ, situat la aproximativ 10 km nord-vest Czarny Dunajec, la 18 km vest de Nowy Targ și la 62 km sud de capitala regională Cracovia. Satul are 810 locuitori în 2006. Până în 1918 a făcut parte din Imperiul Austro-Ungar. În perioada 1939–1945 s-a aflat în componența Slovaciei sub numele *Podškle*. În perioada 1975–1998 a fost în voievodatul Nowy Sącz. *Bukowina Tatrzanska* este un sat aflat în componența comunei cu același nume din districtul Tatra, la 14 km nord-est de Zakopane și la 80 km sud de capitala regională Cracovia. Atestat documentar pentru prima dată în 1630. Situat în Munții Tatra, la o altitudine de 860 m, în apropierea graniței cu Slovacia și a punctului de trecere a frontierei Lysa Polana, satul are în prezent o populație de 2 700 de locuitori (în 1881 avea 1 107 locuitori). Din 1975 până în 1998 satul a aparținut Voievodatului Nowy Sącz. Localitatea se bucură de renume în lumea turismului, beneficiind de o infrastructură modernă. Pe timp de iarnă, *Bukowina Tatrzanska* devine un centru sportiv pentru schiori, la dispoziția cărora stau mai multe hoteluri și peste douăzeci de linii de teleferic.

Bukowina din Tatra poloneză este numele uneia dintre cele 65 de municipalități ale țării. *Municipalitatea Bukowina* este compusă din opt localități, având 12 400 de locuitori și o suprafață de 131,84 km²: Białka Tatrzanska, Brzegi, Grøn, Leśnica, *Bukowina Tatrzanska*, Czarna Góra, Rzepiska, Jurgów. În Bucovina Tatrzanska sunt multe pensiuni construite din lemn („Villa Koliba”), în stilul Witkiewicz, care amintesc de epoca în care se afirmă „Zakopane-Stil”, după 1904, ca formă a

²¹⁰ Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 33.

²¹¹ I. Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *op. cit.*, p. 1545.

²¹² Confer *Spezialkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie*: 12, XXX, Máramaros-Sziget, 1877; 13, XXXI, Bogdán, 1876; 14, XXXI, Ruzspolyána, 1880.

Jugendstil²¹³. În apropierea municipalității Bucovina se află renumita stațiune montană Zakopane, Aici se află cea mai mare clădire din lemn construită în Polonia, numită Casa Poporului, care, în spiritul unei vechi tradiții a zonei, are un important rol cultural. Tot aici se organizează două evenimente majore, la nivel național. În luna februarie, se desfășoară Carnavalul de Munte („Karnawal Góralski”), iar în august are loc o mare sărbătoare folclorică, Sabalowe Bajania. Tot aici se află o Școală a Meșteșugurilor Dispărute, unde se poate învăța cum se fac vechi instrumente muzicale, picturi pe sticlă etc. În 1996, Bucovina Tatranska este inclusă în Carnavalul mondial „Cities Foundation”, fiind singura localitate din Polonia căreia i se recunoaște acest drept. Aproape o treime din comuna Bucovina Tatranska este ocupată de Parcul Național Bucovina Tatra. În Bialka Tatrzańska se organizează campionatele poloneze de canotaj. Baza turistică foarte bine dezvoltată a municipalității și pitorescul regiunii, Rezervația naturală „Bialka Breakthrough” oferă pentru turismul polonez și cel european oportunități diverse (puncte de belvedere renumite, ciclism, drumeții montane, sporturi de iarnă). Aici se desfășoară renumitul „Ajun alb”, cuprinzând practicarea schiului în noaptea de Anul Nou.

În voievodatul Silezia Inferioară, din sud-vestul Poloniei, *Bukowina* este un sat din comuna Długołęka, districtul Wrocław. Înainte de 1945 a fost în componența Germaniei. Satul se află la aproximativ 6 km nord-vest de Długołęka și la 12 km nord-est de capitala regională Wrocław. Are o populație de 220 de locuitori. În același voievodat, Silezia Inferioară, *Bukowina Kłodzka* este o localitate în componența comunei Kudowa-Zdrój, din districtul Kłodzki. În apropiere de granița cu Cehia, localitatea se află la o altitudine de 750 m, la poalele Masivului Skalniak (915 m) din Munții Stołowe ai Sudeților Centrali. Aici se află Spitalul de Hematologie pentru Copii „Orlik”. Tot aici, în 1922, s-a înființat Institutul Protestant „Martin Urban” pentru misionariat în Europa Centrală. În 1937, în locul denumirii Bukowine, localitatea a primit denumirea germană de *Tannhübel* („Dealul cu Brazi”). De la 7 mai 1946, localitatea se numește Bukowina Kłodzka. *Bukowina Sycowska* este un sat în comuna Międzybórz, din districtul Oleśnica. Situat la 7 km vest de Międzybórz, la 25 km nord-est de Oleśnica și la 48 km nord-est de capitala regională Wrocław. Are 676 de locuitori. Până în 1945 s-a aflat în componența Germaniei, având numele Bukowine și Buchenhain²¹⁴.

În voievodatul Lebus (Lubusz), din vestul Poloniei, *Bukowina* este un sat din comuna Trzebiel, districtul Żary, aproape de granița cu Germania. Acesta se află la aproximativ 4 km vest de Trzebiel, la 26 km vest de Żary și la 62 km sud-vest de Zielona Góra. Înainte de 1945, a fost în componența Germaniei. Satul Bukowina de aici are o populație de 50 de locuitori. *Bukowina Bobrzańska* este un sat din comuna Żagań, powiatul Żagań, situat la aproximativ 8 km est de Żagań și la 39 km sud de Zielona Góra. Până în 1945, s-a aflat în componența Germaniei.

În voievodatul Pomerania, situat în nordul Poloniei, se află un sat *Bukowina*, în componența comunei Cewice, din districtul Lebork. Acesta se află la aproximativ 8 km est de Cewice, la 16 km sud-est de Lebork, și la 52 km vest de Gdansk, capitala regională. Satul Bukowina din Pomerania poloneză de astăzi are o populație de 541 de locuitori.

²¹³ Pentru un tablou al mișcării artistice europene de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, vezi și: de.wikipedia.org/wiki/Stanislaw_Witkiewicz; de.wikipedia.org/wiki/Jugendstil; ro.wikipedia.org/wiki/Art_Nouveau; en.wikipedia.org/wiki/Art_Nouveau (16 octombrie 2012).

²¹⁴ Istoria satului Bukowine de aici este veche și bogată, meritând a fi rezumată. Numele lui provine de la pădurile de lag din împrejurimi și este menționat, pentru prima dată, într-un document din 28 aprilie 1283. De-a lungul secolelor satul are mai mulți proprietari. Ducele Heinrich al IV-lea îi oferă lui Glauche, la schimb pentru Überschaar. În 1407, în Bukowine, se află un castel de vânătoare. În 1755 satul ajunge în proprietatea familiei von Weger. În 1796, căpitanul de cavalerie von Weger, descoperind un izvor de apă minerală, dispune captarea acestuia, construirea unei fântâni deasupra lui și ridicarea tuturor construcțiilor necesare pentru băi și tratament. Apa de izvor de aici conține carbonat de fier, vitriol și alaun, având efect terapeutic pentru debilitate nervoasă, febră, crampe, gută, reumatism, cloroză, ipohondrie și isterie, precum și în cazul paraliziiilor dureroase. Complexul balnear din Bukowine funcționează până la izbucnirea Primului Război Mondial. Proprietatea rămâne în posesia familiei Wagner până în 1888. În 1903, proprietarul său este Friedrich conte de Strachwitz, iar în 1945 familia von Loesch, originară din Bukowine. Ilustrate de epocă, unele dintre acestea, frumoase litografii color multiview, provenind de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, ne înfățișează imaginea unui complex balnear înfloritor, frecventat de o lume elegantă, plină de viață. Bukowine devine reședință a unui district oficial, păstrându-și acest statut mai bine de o sută de ani. În 1910, se construiește linia de cale ferată Großgraben–Ostrowo, iar Bukowine este și stație de cale ferată. În 1911, în complexul balnear Bukowine se construiește o clădire nouă. În 1913 Bukowine cuprinde un sat și o moșie domnească (domeniu scnorial), are baie publică și punct forestier la fiecare 1 km. Situat la 13,5 km de districtul Groß Wartenberg, Bukowine deține un oficiu poștal, un birou de stare civilă, tribunal în Festenberg, la 9,5 km distanță, școală evanghelică (înălțată în 1764) și o școală catolică, frecventată de copii și tineri din Königswille, Wegersdorf și Annental (înființată în 1856), biserică romano-catolică în Neumittelwalde. Bukowine are în 1913 o populație stabilă de 274 locuitori. Confer www.gross-wartenberg.de/wikigw/index.php/Bukowine (17 octombrie 2012).

În Polonia toponimul *Bukowina* mai denumește un râu din voievodatul Pomerania. Râul Bukowina (Buckowin) de aici izvorăște la vest de Sierakowice, curge în direcția est-vest, pornind de la Pojezierze Kaszubski (Elveția Cașubiană) până la Lupow (Łupawa). Având lungimea de 28,6 km, râul Bukowina trece prin lacurile Jezioro Trzono (Trzonosee), Jezioro Kamienicki (Buckowiner See) și Jezioro Święte (Swantesee), înainte de a ajunge la Kozin (Kosemühl), locul unde se varsă în Łupawa. În cursul său, râul Bukowina străbate așezările Zafakowo (Sallakowo, Salkau), Skrzyszewo (Schrödersfelde), Siemirowice (Schimmerwitz) și Oskowo (Wutzkow), aflate în perimetrul comunelor Sierakowice (Sierakowitz), Cewice (Zewitz) și Czarna Dąbrówka (Schwarz Damerkow) din trei districte: Kartuzy (Karthaus), Łębork (Lauenburg Pommern) și Bytów (*Bütow*) – înainte de 1945 părți ale provinciei Prusia de Vest din regiunea Pomerania. În cadrul Uniunii Europene, râul Bukowina are statutul de Zonă specială protejată „Natura 2000” a Văii Lupow/„Dolina Łupawa” (Lupowtal). Cursul cuprins între Jezioro Kamienicki și punctul său de vărsare, continuat apoi pe râul Lupow, reprezintă o zonă atractivă pentru amatorii de canoe.

Tot în Polonia toponimul *Bukowina* denumește și câțiva munți în Beskid Żywiecki, Gór Leluchowskich și Góry Kamienne²¹⁵.

În Republica Federală Germania (Germania), sunt menționate alte câteva toponime echivalente semantic cu Bukowina. *Buchenhain* este un sat în comuna Boitzenburger Land, districtul Uckermark, din landul Brandenburg, având 103 locuitori în 2006. *Buchenhain* este un sat și în comuna Baierbrunn, din districtul München, regiunea Oberbayern din landul Bavaria. *Buchenwald* este un sat în Turingia, la nord-vest de Weimar, în centrul Germaniei. Aici, în Pădurea Buchenwald din Ettersberg, a funcționat, în perioada iulie 1937–aprilie 1954, marele lagăr de concentrare Buchenwald, de care se leagă un experiment reprobabil din istoria umanității. *Buchenthal* este un sat în comuna Altdorf din districtul Landeshut, landul Bayern. În același land, din sud-estul Germaniei, se află și satul Buchenthal, din comuna Soyen, districtul Rosenheim.

În Republica Slovacă (Slovacia), toponimul *Bukovina* denumește mai multe localități. În regiunea Žilina, situată în nordul Slovaciei, *Bukovina* (Liptovský Mikuláš) este un sat și municipalitate (obec) în districtul Liptovský Mikuláš. Atestat documentar, pentru prima dată, în 1297, satul, așezat la o altitudine de 590 m, are o suprafață de 1 906 km² și o populație de 130 de locuitori. *Bukovina* (Terchová) este o localitate turistică, situată în municipalitatea Terchová, din districtul Žilina, la nord de orașul Žilina. În regiunea Trenčín, din vestul Slovaciei, *Bukovina* (Timoradza) este un sat în municipalitatea Timoradza, atestată documentar în 1355 și având o suprafață de 1 049 ha, cu 507 locuitori, aflată în componența districtului Bánovce nad Bebravou. În regiunea Banská Bystrica, din centrul Slovaciei, *Bukovina* (Hlinik nad Hronom) este un sat în municipalitatea Hlinik nad Hronom, din districtul Žiar nad Hronom, la 127 km est de Bratislava, atestată documentar în 1075, având o suprafață de 11 322 km² și 2 974 de locuitori, la 31 decembrie 2011. *Bukovina* (Bzenica) este un sat în municipalitatea Bzenica, din districtul Žiar nad Hronom, menționat documentar în 1326. *Bukovina* (Kosihovce) este un sat în municipalitatea Kosihovce din districtul Veľký Krtíš din sudul Slovaciei, aflat la circa 156 km de Bratislava și circa 61 km de Banská Bystrica. *Bukovina*, este un sat în districtul Poltár, situat la 80 km de Banská Bystrica²¹⁶. *Bukovina* (Nová Baňa) este un sat în municipalitatea Nová Baňa, în regiunea Banská Bystrica din Slovacia Centrală, situat la 5,3 km de Nová Baňa²¹⁷.

Și în Republica Cehă (Cehia), toponimul *Bukovina* denumește mai multe localități. În regiunea Pardubice (Pardubický kraj), din partea de nord-est, *Bukovina nad Labem* este un sat în districtul (okres) Pardubice, situat la 9 km nord de Pardubice și la 10 km sud de Hradce Králové. În 2006, are 207 locuitori. Tot în această regiune, *Bukovina u Přelouče* este un sat în districtul Pardubice, la vest de Pardubice. Are circa 70 de locuitori. *Bukovina* (Borová) este un sat în comuna Borová, districtul Svitavý, situat în partea de sud a regiunii Pardubice.

În Jihomoravský kraj, din partea de sud-est, *Bukovina u Brna* (Großbukowin, Bucovina Mare) este un sat și o comună/municipalitate (obec) în districtul Blansko, situată la 17 km nord-est de Brno.

²¹⁵ Pentru mai multe date și informații, vezi, între altele, și: en.wikipedia.org/wiki/Bukowina Im Cache; <http://www.stat.gov.pl/broker/access/profile/listPreFiles.jspa>. Vezi și *Bud Bukowine bei Polnisch-Wartenberg in Niederschlesien*, Verlag „A. Ludwig”, 1867; J. Potocki, *Góry Stołowe. Przewodnik turystyczny*, Jelenia Góra, Wyd. „Plan”, 2005; Praca zbiorowa, *Mapa turystyczna: Góry Stołowe*, Skala 1:30 000, Jelenia Góra, Wyd. „Plan”, 2007. Confer ro.wikipedia.org/wiki/Polonia (17 octombrie 2012).

²¹⁶ de.wikipedia.org/wiki/Bukovina (22 octombrie 2012).

²¹⁷ ro.wikipedia.org/wiki/Slovacia (22 octombrie 2012).

Atestată documentar, pentru prima oară, în 1283. În 1668, consemnată sub numele Wubec Welka Bukovina, iar în 1850 – Velka Bukovina/Groß Bukovina. În districtul Blansko se află din 1948. Are 348 de locuitori la 1 ianuarie 2012.

În Liberecký kraj, *Bukovina u Čisté* este un sat și o comună în districtul Semily, situată la 40 km vest de Liberec, la 59 km de Pardubice și la 97 km de Praga, capitala țării. Atestată documentar în 1386. În 1543 este consemnată sub numele Bukovinka, în 1850 – Bukovina Čistecká, iar din 1886 – Bukovina u Čisté. La 1 ianuarie 2012 are 203 locuitori. Are circa 70 de locuitori. *Bukovina* (Bukovina u Turnova) este un sat din comuna Turnov, districtul Semily, având 120 de case și 107 locuitori în 2001. *Bukovina* (Mirová pod Kozákovem) este un sat în comuna Mirová pod Kozákovem, districtul Semily din Liberecký kraj, în nordul Cehiei, având 94 de case și 173 de locuitori în 2001.

În Středočeský kraj, *Horní Bukovina* (Oberbukowin, Bucovina de Sus) este localitate și comună în districtul Mladá Boleslav, în partea de nord a regiunii, situată la 5 km de orașul Mnihovo Hradiště, cu 240 de locuitori la 1 ianuarie 2012. Localitatea, cu o biserică din secolul al XIV-lea, are o istorie bogată.

În Ústecký kraj, *Velká Bukovina* (Großbocken, Țapul Mare) este un sat și o municipalitate/comună (obec), situată la 14 km de Děčín, în districtul Děčín, în partea de nord a Cehiei. Atestată documentar încă din 1385, cu o bogată istorie, are 467 de locuitori la 1 ianuarie 2012.

În Plzeňský kraj, *Bukovina* (Kralovice) este un sat din comuna Kralovice, districtul Plzeň-sever, în vestul Cehiei, având 24 de case și 60 de locuitori. Atestat documentar în 1186, în preajma unei mănăstiri benedictine, localitatea are o bogată istorie.

În regiunea Hradec Králové, *Malá Bukovina* (Klein Bukovina, Bukovina u Chvalkovic) este un sat din comuna Chvalkovice, districtul Náchod, din nordul Cehiei, având 22 de locuitori în 2001. *Bukovina* (Vitězná) este un sat în comuna Vitězná, districtul Trutnov din această regiune, cu 13 case și 37 de locuitori în 2001. *Bukovina* (Černilov) este un sat în comuna Černilov, districtul Hradec Králové din Královéhradecký kraj, situat la 2,5 km vest de Černilov, în Ostböhmen. Are 69 de case și 167 de locuitori în 2001. Satul este numit și *Bukovina u Hradce Králové*. *Bucovina u Pecký* este un sat în comuna Pecka din districtul Jičín, cu o suprafață de 3,56 km², situat la 4,5 km de Pecký, cu 42 de case și 35 de locuitori în 2001²¹⁸.

În Republica Cehă (Cehia), toponimul are câteva forme de bază și următoarea frecvență: Bukovina – 7, Bukov – 1, Buková – 1, Bukovany – 3, Bukovec – 6, Bukovice – 7, Bukovka – 1²¹⁹.

Dintre acestea, 11 denumesc municipalități, având însemne heraldice proprii (steag și stemă), acestea reprezentând de cele mai multe ori fagul și frunza de fag: *Bukovina nad Labem*, municipalitate în districtul Pardubice, din regiunea Pardubice, are steag propriu adoptat în 7 octombrie 2003. *Bukovina u Čisté*, municipalitate în districtul Semily, din regiunea Liberec, are steag propriu adoptat la 18 iunie 2003 și stemă de la 5 aprilie 2004. *Bukov*, municipalitate în districtul Zdar nad Sazavou, din regiunea Vysočina, are steag propriu din 14 martie 2002 și stemă adoptată în 3 octombrie 2002. *Buková*, municipalitate în districtul Olomouc, din regiunea Olomouc, are steag propriu adoptat în 25 noiembrie 2003 și stemă începând cu data de 6 aprilie 2004. *Bukovany*, municipalitate în districtul Sokolov, din regiunea Karlovy Vary, are steag propriu din 21 iunie 1999 și stemă de la 10 octombrie 2004. *Bukovany*, municipalitate în districtul Hodonim, din regiunea Moravia de Sud, are steag propriu adoptat în 27 februarie 2004 și stemă adoptată în 10 iulie 2005. *Bukovany*, municipalitate în districtul Olomouc, regiunea Olomouc, are steag propriu adoptat la data de 19 februarie 1998 și stemă de la 15 februarie 2004. *Bukovec*, municipalitate în districtul Frýdek-Místek, din regiunea Moravo-Silezia, are steag propriu din 4 iunie 1998 și stemă adoptată la 16 ianuarie 2004. *Bukovice*, municipalitate în districtul Náchod, din regiunea Hradec Králové, are steag propriu adoptat în 9 decembrie 2002 și stemă proprie de la 16 noiembrie 2003. *Bukovice*, municipalitate în districtul Brno-venkov, din regiunea Moravia de Sud, are steag propriu din 25 martie 2005 și stemă din 15 mai 2008. *Bukovka*, municipalitate în districtul Pardubice, regiunea Pardubice, are steag propriu din 18 martie 2003 iar stemă proprie din 14 aprilie 2004²²⁰.

²¹⁸ *Ibidem*.

²¹⁹ Confer www.indexmundi.com/z/?...bukovina...czech_re. Aici se dau și câteva informații de bază: coordonatele (latitudinea, longitudinea), precum și altitudinea la care se află locul respectiv. Totodată aici este disponibilă și harta digitală, cu imagini din satelit, pentru fiecare loc denumit de toponimul respectiv.

²²⁰ Confer www.fahnenversand.de/fotw/flags/cz-de-vb.html. Tot aici și desenele heraldice aferente.

În Slovacia și Cehia, pe lângă așezări umane, sate și comune (municipalități), toponimul Bucovina mai denumește câteva vârfuri de deal și piscuri de munți: Bukovina (657 m), vârf în Slavkova pod Hostýnem, districtul Kroměříž din Moravia; Bukovina (385 m), vârf nu de departe de Moravský Bránic, în districtul Brno-venkov; Bukovina, vârf în Cehia în Lužické hory, la Chřibské; Bukovina (583,4 m), vârf în Bílých Karpatech din Slovacia; Bukovina (382,2 m), vârf în Slovacia, în Bodviánská pahorkatina; Bukovina (456,1 m), vârf în Slovacia, în Cerová vrchovina; Bukovina (638,1 m), vârf în Slovacia, la Javomíky; Bukovina (561,2 m), vârf în Slovacia, în Kremnické vrchy; Bukovina (524,9 m), vârf în Slovacia, în Krupinská planina; Bukovina (1 049,6 m), pisc în Slovacia, în Oravské Beskydy; Bukovina (1 293,7 m), pisc în Slovacia, în Poľana; Bukovina (1 176 m), pisc în Slovacia, în Spišská Magura, la Jezersko; Bukovina (1 010 m), pisc în Slovacia (Spišská Magura, Reľov); Bukovina (543 m), pisc în Slovacia (Turčianská kotlina, Neccpaly); Bukovina (538,2 m), pisc în Slovacia (Turčianská kotlina, Sučany).

În acest spațiu, toponimul Bucovina mai denumește: un arboret în districtul Semily din regiunea Liberec, în Cehia; un monument al naturii în Malých Karpaty (Prirodná), din Slovacia; un loc cu vestigii istorice, Hrad Bukovina, datând din anul 1325, situat în comuna Hostim, districtul Znojmo, Jiho-moravský kraj, din sudul Cehiei. *Bukovina* este numele unui festival folcloric care se desfășoară în Slovacia, la Sečovská Polianka, localitate în districtul Vranov nad Topľou, situată în sudul regiunii Prešov, având 22 109 km² și o populație de 2 675 de locuitori (31 decembrie 2011).

În Slovacia, *Bukovina* este un afluent, la Turca, al pârâului Bôrovského, un afluent, tot la Turca, al pârâului Dedinského și un afluent al pârâului Kráľovského, la Torysy²²¹.

În Ucraina de Vest, în regiunile Ivano-Frankivsk și Transcarpatia, există mai multe toponime Bukovina și derivate de la acesta. Mai multe hărți militare, din perioada 1875–1916, le consemnează, spre deosebire de hărțile ucrainene care au schimbat numele topice, după 1945, alterând vechile realități din teren. Regiunea Ivano-Frankivsk, aflată în componența Imperiului Austro-Ungar până în 1918, a aparținut Poloniei în perioada 1918–1945 și s-a numit Stanisław. Aici se află: *Bukowina*, pădure, situată la altitudinea de 483 m, la sud de localitatea Paryszcze, la est de pârâul Worona, în apropiere de Huta, unde a funcționat o fabrică de sticlă (Glashütte) și la nord de Majdan Górny. *Bukowiński Młyn* este un loc, cu moară, pe valea râului Bystrzyca Nadwórna, pe dreapta acestuia, lângă linia de cale ferată Stanisław–Tysmieniczany. *Bukowiec* este un pârâu, afluent pe stânga al râului Bystrzyca Nadwórna, dar și o pădure la sud de vârful Sitnej (1 236 m) și la nord-vest de Klausura Sitnej. *Bukovica* este un platou la vest de râul Prut și la est de pârâul Zielonica, situat la altitudinea de 1 065–1 227 m. *Bukowna* este o pădure pe stânga Prutului Superior, la cotul acestuia de la Mikuliczyn și Ogrody. Între izvoarele Prutului și râul Ilcia, se află doi munți: *Mala Bukowiela* (965 m) și *Bukowiela* (1 159 m). Tot aici: *Bukowien*, o localitate și o pădure. La sud de Stryj și la vest de Stanisław, nu departe de Huta Stara, în districtul Dolina, se află *Bukowinka*, o pădure, aflată pe un platou larg, la altitudinea de 893–936 m, la vest de Suchodoł, între râurile Czczewa și Lemko. La vest de Kolomea, lângă Sopówa, pe dreapta pârâului Luczka, în apropierea liniei ferate Kolomea–Delatyn, se află *Bukowiec*, un platou și un vârf (358 m). În districtul Turka, în regiunea Nistrului Superior, se află *Bukowinka*, localitate la sud-est de Turka și de râul Stryj, vârfurile muntoase *Bukowska* (1 001 m), la est de Turka, *Bukowez* (1 112 m) și *Bukowinec* (1 262 m) la răsărit de râul Opor.

În regiunea Transcarpatia, aflată în componența Imperiului Austro-Ungar până în 1918, iar în perioada 1918–1945 în componența Cehoslovaciei, *Bukowetz* este o localitate pe valea pârâului Lotorytsia, afluent pe dreapta al râului Vicha și o altă localitate, mai jos, la sud de Volosianka, pe valea pârâului Rika, afluent pe dreapta al Tisei.

La vest de Ceremuș (Pocuția), între Prut, Kosów, râul Pistryńka și pârâul Cuculin, la nord-est de Pistryń și la est de Mykietyńce, se află *Bukowina*, un platou împădurit, de formă alungită, pe direcția nord-sud, la o altitudine de 468–340 m. În apropiere, la nord-vest de pârâul Cuculin și la răsărit de localitatea Tracz, în 1916, se află *Folwark Bukowiński* [Ferma Bucovineană/Domeniul Bucovinean], alături de o altă proprietate, probabil, tot bucovineană, *Folwark Romașkan* (care nu apar însă și pe harta din 1877). La sud de localitatea Trójka, aici se mai află o dumbravă, *Bukowiec*, la altitudinea de

²²¹ sk.wikipedia.org/wiki/Bukovina; cs.wikipedia.org/wiki/Bukovina (23 octombrie 2012).

300 m, iar la vest de Jaworów, la izvoarele râului Riczka, se află un vârf, *Riczki Bukowiec* (1 061 m)²²².

În Polonia, Germania, Slovacia, Cehia, Ucraina (partea de vest), variantele toponimului sunt asemănătoare, în general, cu cele din Bucovina istorică. Și modul de formare al unor compuse este asemănător: Bukowina, Bukowine, Bukovina, Buckowin, Bukovka, Bukowna, Buchenhain, Buchenwald, Buchenthal, Buková, Bukovany, Bukovec, Bukowetz, Bucovica, Bukovice, Bukowiec, Bukowiela, Bukowien, Bukovinka, Bukowianka, Bučina, Buková Hora, Hrad Bukovina, Bukovina nad Labem, Bukovina u Čisté, Bukovina u Přelouče, Bucovina u Pecký, Bukovina u Brna, Bukovina u Chvalkovic, Bukovina u Turnova, Horní Bukovina, Velká Bukovina, Dolní Bukovina, Malá Bukovina, Bukowina Tatranská, Bukowina Bobrzańska, Bukowina Sycowska, Bukowina Kłodzka, Bukowina Podszkle, Bukowina Osiedle, Buckowiner See, Groß Bukovina, Klein Bukovina, Oberbukowin, Bukowiński Młyn, Mała Bukowiela. Unele dintre acestea (Bukowine, Buckowin, Buchenhain, Groß Bukovina, Klein Bukovina, Oberbukowin) provin din spațiul germanic, trecut în componența Poloniei, în 1945, având aceeași semnificație și același mod de formare ca toponimul de origine slavă.

Și pentru acest spațiu geografic, rămâne valabilă observația îndreptățită a lui Filip Topa: „În toponimie, Bucovina nu are o însemnătate etnică, ci e un atribut care indică, pur și simplu, felul locului”²²³.

Pentru împlinirea/desăvârșirea bucuriei care ne-a însoțit în excursul întreprins, pe acest fir, în universul toponimiei central-europene, amintim câteva dintre observațiile geografului bucovinean George C. Nimigean (1909–1987), formulate într-un studiu publicat la Cernăuți, în 1943: „Vorbind despre Bucovina, vedem că ea este continuarea aceleiași pământ românesc, cu aceleași forme sculptate de agenții naturii, cu aceeași populație, care, deși a fost copleșită în unele părți de străini, păstrează amintirea de țărani liberi, răzeșii, până la Nistru și Ceremuș, iar coincidența câtorva fapte petrecute în aceste părți scoate în adevărată lumină acea continuitate istorică ce leagă pe om de pământ. În această privință se constată că, începând cu acei locuitori din epoca neolitică, de la care au rămas destule urme pe întreg spațiul locuit astăzi de poporul român, și dacii, continuatorii aceleiași rase neolitice, după cum dovedesc cercetările antropologice, precum și îngrămădirea carpiilor, o ramură a dacilor, în această regiune în luptele lor cu romanii, stăpânirea romană, apoi desealecatul politic al lui Dragoș și Bogdan, existența unei vechi familii vo[i]evodale românești în regiunea Șipenițului, ridicarea atâtor biserici și mănăstiri, până astăzi, neamul românesc are o puternică legătură cu pământul pe care-l locuiește și a fost puternic și numeros atât în trecut cât și în prezent. Bucovina este deci pământ românesc și vatră a poporului daco-roman cu aceeași continuitate istorică și politică”²²⁴.

Diversitatea problemelor abordate: forme și aspect geografic, urme preistorice ale viețuirii în spațiul carpato-nistreato-pontic, continuitatea istorică și politică pe întreg spațiul etnic românesc, „interpretarea antropogeografică” a Bucovinei (suprafață, ocupații, economie, demografie, așezări

²²² Vezi igrek amzp.pl. Pentru regiunile Ivano-Frankivsk și Transcarpatia, din Ucraina de Vest, vezi și *Spezialkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie*, menționate la nota 29.

²²³ Filip Topa, *Derivația numelui „Bucovina”*, în *Povestea Bucovinei*, vol. 1, manuscris, tipărit parțial în „Glasul Bucovinei”. Revistă trimestrială de istorie și cultură”, anul XIX, nr. 2 (74), 2012, p. 121.

²²⁴ G. Nimigeanu, „Considerațiuni antropogeografice asupra Bucovinei”, în „Revista Bucovinei”, anul II, nr. 10, octombrie 1943, pp. 473–488. Retipărit în „Țara Fagilor». Almanah cultural-literar al românilor nord-bucovineni” (VI), din care cităm aici, Cernăuți – Târgu-Mureș, Societatea Culturală „Arboroasa”. 1997, p. 8. Complementar, pentru o problematică învecinată, facem trimitere și la studiul nostru „Bucovina istorică. Aspecte istoriografice în lumina unor izvoare folclorice”, publicat în volumul *Bucovina istorică. Studii și documente*, cuvânt-înainte de D. Vatamaniuc, m. o. al Academiei Române, București, Editura Academiei Române, 2007, pp. 157–163: „Întreaga toponimie (hidronime și oiconime) din folclorul cercetat poartă amprenta conștiinței unității spațiului românesc: Dunăre, Nistru, Olt, Prut, Suceava; Baia Mare, Brașov, Buzău, Cernăuți, Dorohoi, Fălticeni, Galați, Iași, Timișoara. Este încă o dovadă că orizontul spiritual comun a fost consolidat permanent prin legături economice complementare cu Țara. Transcriem mai jos câteva exemple ilustrative: «Frunză verde peliniță,/Vin la neica-n grădiniță,/Vin la neica la izvoare/Să culegem lăcrimioare/Tu să-mi pui în pălărie/Eu la cheutoare ție./Peste Prut în vadul rău/Face-s-ar un pod mereu/Să treacă și bun și rău./Să trec eu cu puil meu», «Foaie verde trei masline./Amară-i inima-n mine/Ca-ntr-un copil de trei zile./Copilu plânge și-nceată,/Inima mea niciodată!/Copilu înceată de-a plânge./Inima-n mine s-aprinde/Și n-are cine să mi-o stângă./Nici Prutul cu apa sa/Nici Nistru nici Dunărea/Nu mi-o poate stămpăra./De friptă ce-i săleaca»; «Săleacu doruțul meu./Cum trece el prin Bacău!/Dorul meu, unde se duce./Are punte peste munte./Dară mi-o spus niște ungureni/C-a doru țieri la Folticeni./Și mi-o spus niște arnați/Că-o dormit la Cernăuți./Și mi-o spus niște cucoane/C-o trecut dorul prin poame./Și mi-o spus niște neveste/C-o trecut dor și mai ieste./Și mi-o mai spus niște fete/ Că l-o văzut prin pomete./Și mi-o spus niște copile/C-o trecut dor, și mai vine». Cânteculele invocate sunt reproduse din culegerea coordonată de Matthias Friedwagner și Alexandru Voevidca, *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina. Liebenlieder*, publicată în 1940, în Germania, la Würzburg (pp. 46–47, 251, 404).

umane, locuința tradițională, obiceiuri și credințe, arta românească), analiza faptelor în interdependența lor se constituie într-un model de cercetare încă actual.

Tabloul toponimelor Bucovina (Bukowina, Bukovina), al variantelor și compuselor acestora, realizat de noi, mai sus, este în realitate – suntem convingeți de acest lucru – mai larg și mai bogat.

Înțelegând toponimele ca „martori ai istoriei”²²⁵, noi credem că aprofundarea cercetării pe teritoriul la care ne-am referit, prin studierea bogatului material toponimic pe care îl conservă mai ales documentele cartografice mai vechi, precum și extinderea investigației asupra spațiului neacoperit încă în totalitate (Ruthenia, Galiția de Răsărit și Galiția Occidentală, Malorusia), ar putea aduce în viitor date și informații noi, interesante, pentru o mai bună înțelegere și interpretare a faptelor istorice²²⁶.

²²⁵ Confer Ilie Dan, *Toponimie și continuitate în Moldova de nord*, p. 164. Lucrarea „pune în fața cercetătorului, fie el istoric, arheolog, folclorist, etnograf, dialectolog sau toponomast, probleme dificile, adesea controversate, aspecte neîntâlnite în alte regiuni ale țării și, implicit, dificultăți deosebite solicitând erudiție, echilibru și spirit analitic profund”. „Poate nicăieri ca în această zonă – precizează profesorul universitar ieșean Ilie Dan, originar din Bucovina – toponimia nu reflectă mai fidel «mozaicul» etno-lingvistic, expresie a unei împrejurări social-istorice și a unei «forma mentis» specifice” (*Ibidem*, p. 11, 12).

²²⁶ Un apreciat istoric contemporan, Constantin Rezachevici, publică un studiu temeinic, „Ce este Bucovina istorică? Origine, nume, evoluție”, în volumul *Historyczne i kulturowe aspekty relacji polsko-rumuńskich. Aspecte istorice și culturale ale relațiilor polono-române*, Suceava, Editura Mușatinii, 2016, pp. 75–92, urmărind „să lămurească”, „în spirit științific, pe firul izvoarelor documentare, deci al adevărului istoric, fără amestec politic sau etnic de orice parte”, o problemă frecvent abordată în ultimele decenii, mai cu seamă în cadrul reuniunilor științifice organizate în Bucovina: „Socot că a venit vremea să lămurim ce a însemnat, cum a apărut și a evoluat Bucovina istorică” (p. 75). Pentru aceeași problematică, dar din perspectiva unui toponim sinonim, facem trimitere și la studiul nostru „Plonina (Polonina) – un vechi toponim ignorat în lucrările noastre de specialitate”, publicat în vol. Karina Stempel Gancarczyk, Elżbieta Wieruszewska-Calistru (sub redacția), *Historia i dzień dzisiejszy relacji polsko-rumuńskich. Istoria și prezentul relațiilor polono-române*, Suceava, Związek Polaków w Rumunii. Uniunea Polonezilor din România, 2017, pp. 430–443.

ADMINISTRAȚIA

„JURĂMÂNTUL BUCOVINEI” FAȚĂ DE AUSTRIA ÎN ANUL 1777²²⁷

MIRCEA PAHOMI

“The Oath of Bukovina” before Austria in 1777

(Summary)*

The author presents in the following article some aspects concerning the annexation of Bukovina. He presents the lists of delegates who were in Chernivtsi at the time to take the oath before the Austrian Royal House. They pointed out that the Romanian community from the annexed part of Bukovina was able to assert itself by means of their attitude.

Keywords: Bukovina, Austria, oath, annexation, Romanian population.

Împărăteasă Maria Tereza a Austriei se pare că a avut unele căințe platonice în problema ocupării nordului Moldovei. În 4 februarie 1775, aceasta scria: „În afacerile moldovenești n-avem deloc dreptate [...]. Mărturisesc că nu știu cum o sa ieșim din ele; va fi greu să o facem cu cinste”, lăsând evenimentele să fie derulate în continuare. În schimb, fiul ei, coregentul Iosif al II-lea, era deplin satisfăcut de raptul teritorial realizat, recompensând pe principalii subalterni, Thugut și Kaunitz, care au acționat și rezolvat răpirea părții de nord-vest a Moldovei.

În 21 iulie 1774 a fost încheiat tratatul de pace ruso-turc, care prevedea cesiunea unei părți din Moldova (viitoarea Bucovină), urmat de mai multe convenții în anul 1775, ultima datând din 2 iulie 1776, încheiată la Balamutca pe Nistru, mai sus de Hotin, care a definitivat hotarul teritoriului răpit de Austria. Tratatul îngloba orașele Siret, Suceava, Cernăuți, mănăstirile cu necropolele domnești de la Rădăuți, Putna, Sucevița, 226 de sate și 32 de cătune, ocoalele domnești ale Câmpulungului moldovenesc și rusec, însumând în total o suprafață de 10 441 km² și 71 750 de locuitori²²⁸.

În *Manifestul* dat în septembrie 1774 de către generalul Gabriel Splény von Mihálydy, guvernatorul militar al Bucovinei răpitate, acesta declară: „Înștiințare facem cătră toți de obște, că de acum înainte cu mila și agiutorul preaputernicului Dumnăzău, această bucată de loc a Moldovii, pe unde s-au pus hotar și semne împărătești pajuri, este supt stăpânirea împărățielor sale împărătească și crăiască apostolească Măriea Terezia și împărăția Iosăf săcund. Și de acum înainte, ori poruncă de la Poarta Otomanicească, ori de la Divan [Moldova], nimi să nu cutează a o asculta, ce toate poruncile vor veni de la Măria sa ghenăral baron Splin[y] și a oamenilor Mariei sale, acele cu toți să le asculte, iar cini din norod orice fel de obraz ar fi și nu să va supune la această înștiințare și poroncă va fi de mare prămâjdie. Osăbit de aceasta să fie cu toți nădăjduiți și încredințați că la toate vor fi supt bună ocrotire și apărare, spre buna odihnă și dreptate a lor, cum și parte bărbătească vor și că [!] toată cinstea și credința lor. Și cetindu-se aceste ponturi, între auzul tuturor, să lipească la ușa băsăricei”²²⁹.

Poarta Otomană a încălcat vechile capitulații, încheiate cu domnitorii Moldovei, prin care se prevedea că Turcia nu avea dreptul de a înstrăina teritoriul țării, nu putea dobândi proprietăți rurale și nici să ridice geamii – moschei. Administrația, școala și biserica erau respectate de către otomani, care erau astfel puse sub ocrotire și apărare. Moldovenii – români din Țara de Sus – s-au așteptat ca toate acestea să fie respectate și de către austrieci, dar nu a fost să fie așa²³⁰.

Rezolvând prin fraudă acapararea teritoriului de la Poarta Otomană, definitivând hotarele pe care le-au marcat prin pajure împărătești, Consiliul Aulic de Război din Viena a hotărât, în 23 iunie 1777, să fie adusă la cunoștința locuitorilor din ținutul înstrăinat de la Moldova, că la 1/12 octombrie 1777, vor trebui să depună jurământul de credință, numit și omagiu adus dinastiei împărătești a

²²⁷ „Analele Bucovinei”, anul VIII, nr. 2, 2001, pp. 319–329.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

²²⁸ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774–1862), *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993, pp. 80–82.

²²⁹ „«Ion Neculce». Buletinul Muzeului Municipal Iași”, fascicula 5, 1925, pp. 224–225.

²³⁰ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, ediție și studiu biobibliografic de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991, p. 12.

Austriei. Conducerea și organizarea acestei vaste acțiuni, precum și a festivităților ce urmau să aibă loc, au fost încredințate contelui Siskowis, comandantul suprem al Galiției, precum și generalul maior Gabriel Splény von Mihálydy, guvernatorul militar al Bucovinei.

Teritoriul Moldovei austriece, numit ulterior Bucovina, a fost împărțit în 27 de sectoare, fiecare cuprinzând câte opt – zece localități, de care răspundeau comisii speciale, având câte un ofițer în calitate de comisar, însoțit de ostași călări, un mazil sau cleric român, în calitate de translator. Aceștia trebuiau să cunoască limba germană și română, ei urmând să citească textul jurământului și să asigure legătura cu organele locale. Fiecare comisie a primit câte un exemplar din circulara dată de către Dosoftei Herescul, episcop de Rădăuți (devenit ulterior episcop al Bucovinei), care era adresată preoților și protopopilor, ei trebuind să susțină depunerea jurământului. Vornicii (primarii) localităților, împreună cu vatananii lor, au avut sarcina de a aduce la biserică pe toți locuitorii satului, precum și pe cei care erau așezați cu casele departe și răzlețiți față de ceilalți.

Pregătirile din Cernăuți, ca loc de desfășurare a depunerii jurământului de către delegații aleși, au fost făcute prin grija generalului Gabriel Splény, asigurând conace, amenajarea locului de depunere a jurământului, mâncare, băutură, fân, ovăz pentru cai ș.a. Au fost trimiși ofițeri în Galiția, până la Iaroslav, Brody, Lwów, ca să cumpere veselă (farfurii, tacâmuri, cuțite), pahare, vinuri, covoare, lămpi, mobilă, candelabre, lumânări și să angajeze croitori, bucătari, muzicanți, dulgheri, bodnari (dogari), mășari (chelneri) ș.a.²³¹.

Pentru depunerea jurământului, autoritățile austriece au asigurat formularele cu textul tipărit în limba română de către Episcopia Blajului din Transilvania, care și ea era supusă Austriei. Profesorul Ion Nandriș a publicat textul jurământului după exemplarul satului Mahala – Cernăuți, aflat în Arhivele din Viena, intitulat *Jurământul de credință către Maria Terezia și Iosif al II-lea*. Exemplarul satului Mahala era semnat de către vornic, preot, patru fruntași și trei membri ai comisiei, și avea următorul text: „Noi făgăduim și giurăm giurământul trupesc Dumnezeului atotțiitorului, că noi aici prealuminății și preainălțatei cneghinei doamnei, doamnei Maria Theresa, cu mila lui Dumnezeu împărăteasa a Râmului, văduvă crăiască de la Țara Ungurească, Buhemia, Croația, Slovenia, Galiția și Lodomeria, archicneghina Austriei, cneghina de la Burgundia, mare doamnă de la Ardeal, cneghina Milante, Mantoua, Parma iproci iproci, grafuia de la Habsburgu, Flandria, Tirol iproci, cneghina de la Lotpraghia și bară [baroană?], mare cneghină de la Estonia iproci, iproci; că ai noștri acum prin milostivă stăpânitoare și a cei preainălță cneghina țării, prea, prealuminat și preainălțatul și preamulteputincios crajul și domnul Iozef al doilea alesul, împărat al Râmului, Ghermaniei și al Ierusalimului craiu iproci iproci, domnul împreună cu ea, stăpânitoriu primit și întărit este. Așișdere și acestuia țăgoreștiu (!) și crăieștii mărire ca unui moștean și celora că în urma lui scaunului vor fi moștenitoriu. Asemene adevărat giurământ cu toată credința giurăm. Așișdere adevărim acestora amândoi cesariu crai apostolicești împărați, și la acești crăiești moștenitori și pre scaune șezători, ca de-apurare cu credincioasa ascultare, cu toată voire și supuși acestora preainălți a fi. Ca cele mai de folos cu toată vârtutea a le împlini, tot răul și vicleșugul a-l lepăda și la toate faptele noastre să ne arătăm după cum se cade a fi unor drepți credincioși podani. Așa să ne ajute Dumnezeu și Sfânta Evanghelie și preacurata a Sa Maică Maria și toți sfinții. S-au dat în satul Mahala și s-au tipărit în Tipografia Episcopiei Blajului din Ardeal”²³².

În 26 septembrie 1777, textul jurământului a fost predat mănăstirilor, une a fost citit de către egumen (staret), în fața întregului sobor, după care a fost semnat de către toți călugării, alegându-se doi delegați călugări care, împreună cu egumenul, au trebuit să fie pe data de 10 octombrie la Cernăuți. Maicile călugărițe trimiteau, ca delegat din partea lor, pe un vechil.

În 27 septembrie 1777 au fost trimiși în sate și târguri 27 de ofițeri recrutați astfel: doi din regimentul aflat în garnizoană, cinci din regimentul de pedestrași (infanterie) Nugeut, patru din regimentul Hadik, șase din regimentul de husari (cavalerie) Esterhazy ș.a. Târgoveții, țărani și evreii jurau în localitățile de domiciliu. Vornicii, împreună cu doi delegați din fiecare localitate, erau trimiși la Cernăuți. Orașele trimiteau doi delegați; evreii trimiteau tot doi delegați, aleși de către cahal (comunitate); protopopii, însoțiți de către doi preoți din decanatul lor, se prezentau la Cernăuți. În fiecare localitate, populația era adunată în curtea bisericii, prin tragerea clopotelor sau prin curierii

²³¹ Ion Grămadă, *Din Bucovina de altă dată. Schițe istorice*, București, Editura „Casa Școalelor”, 1926, pp. 5–41.

²³² Ion Nandriș, *Satul nostru Mahala din Bucovina*, ediție îngrijită și prefăcută de Gh. Nandriș, Sibiu, Casa de Presă și Editură „Tribuna”, 2001, p. 19.

trimiși de către vornici la cei care locuiau mai departe. Mazilii au depus jurământul anterior, apoi ei citeau acest text în fața sătenilor, care-l rosteau cuvânt cu cuvânt, având mâna dreaptă cu trei degete ridicate în sus, apoi treceau fiecare și semnau listele cu persoanele ce au depus jurământul. Cei care nu știau să scrie, își puneau o cruciuliță, peste care-și apăsau degetul arătător, iar vornicii le treceau numele.

Depunerea jurământului a decurs în liniște, fără întâmplări deosebite, în afară de satul Uidești, aflat pe malul stâng al râului Suceava, care-i despărțea de Moldova. Sătenii s-au adunat în curtea bisericii, dar popa Andrei, nevoind să intre în biserică, a fost dus pe sus de către un husar mai voinic. El a stat lângă altar, cu mâinile împreunate ca la rugăciune. Populația a intrat în biserică, iar tâlmaciul a început citirea jurământului, repetat cuvânt cu cuvânt de către săteni, având mâna dreaptă ridicată în sus. În acel timp, preotul, care se apleca tot mai jos, refuzând depunerea jurământului, intră în altar, ia *Sfânta Scriptură*, pe care a trebuit să jure ca preot, pentru întâia și cea din urmă oară. Populația a vrut să iasă din biserică, dar a fost oprită de către husari. Ofițerul porunci ca sătenii să nu-l bage în seamă pe popa Andrei și să jure singuri, fără el, urmând să fie tras la răspundere pentru gestul său. „Oamenii au jurat foarte necuviincios și în silă”. Preotul a fost întrebat de către ofițer asupra purtării sale necuviincioase, el răspunzând că lui nu-i place din textul jurământului cuvântul „podanic” (supus, vasal) și se teme că poporul nu va ține jurământul și că va fugi din țară. Chemat să răspundă în fața duchiului de Suceava, care era vicarul (locțiitorul) mitropolitului din Iași, popa Andrei nu s-a supus și, a doua zi, împreună cu mai mulți udișteni, a trecut granița prin râul Suceava și Moldova. Toată această întâmplare a fost relatată în 4 octombrie 1777 (stil vechi), într-un raport al sublocotenentului Dorfmeister.

În mod simbolic, jurământul a fost semnat în capitala provinciei de către 29 de boieri, 11 preoți, 103 mazili, 109 ruptași (contribuabili) și alte persoane, târgoveți și țărani. La sfârșitul ceremoniei, 36 de tunuri au salutat evenimentul cu salvele lor de obuze. După cum scrie Ion Grămadă, Cernăuțiul era mai mult un sat, tăiat în două de către ulița evreiască, cu bordeie din lut, plin de noroi și afectat de inundații.

Desfășurarea festivităților a impus luarea unor măsuri speciale de amenajare a locului ales pentru depunerea jurământului, în cartierul Muntenimea de Sus, lângă Biserica Sf. Treime, ctitoria fraților episcopi Dosoftei și Ilie Herescul, staroste de Cernăuți. Din acel loc începea și șanțul de apărare al orașului, ce cobora spre Prut, nivelat în decursul timpului. Terenul, cu dimensiunile de 36 x 18 stânjani (1 stânj = 1,96 – 2,29 m), a fost nivelat și nisipit, făcându-se și amenajările necesare. Acesta a devenit, după mulți ani, terenul de sport al Școlii Normale de Băieți, după ce biserica a fost mutată la Clocucica. A fost ridicat un arc de triumf, lung și lat de câte 6 m, susținut de patru stâlpi cu capitele dorice, având deasupra un balcon cu vase pline de flori și pajure împărătești. În dreapta și în stânga arcului se înălțau două piramide, cu o înălțime de cinci stânjani fiecare, în vârful cărora se aflau vulturi cu aripile desfăcute. În firidele celor patru stâlpi dorici se aflau statuile „Dreptății” și „Bunății”, care arătau cu degetele numele împăratului Iosif al II-lea și al mamei sale, împărăteasa Maria Tereza, ale căror portrete erau pictate deasupra statuiilor. „Dreptatea” era înfățișată pe înțeleșul moldovenilor, ca o mamă ce ocrotește un copil moldovean.

Pentru cazul că ar fi fost vreme rea, în jurul bisericii s-a ridicat o galerie, care avea lângă pereți scaune. Piața pentru serbare era înconjurată de bănci și brazi înalți de șapte stânjani. Trei stâlpi de câte cinci – șapte stânjani, cojiți și unși cu grăsime, aveau în vârful lor panglici, brăie moldovenești și năframe cu bani legați la colțuri, pe care, după mai multe încercări, muntenii au izbutit să le ia. Pentru mulțime, s-au făcut patru schele înalte, având fiecare câte un poloboc de câte 150 de vedre de vin, boi fripți în frigare, dar care s-au alterat din cauza vremii umede. Având în vedere că poporul nu știa carte, pe aceste schele s-au pus tablouri pictate reprezentând: – la poarta unei mănăstiri, un călugăr înconjurat de copii, îi învață pe aceștia să scrie și să citească; o învățătoare deprinde fete ca să brodeze și să deseneze, scene ce reprezentau ridicarea poporului prin școală; – scenă ce reprezenta lucrarea pământului, pluguri și grape trase de boi și cu secerători în lan, la recoltare; – animale, vaci, cai și o stână, reprezentând ocupația locuitorilor; – breslele și meșteșugurile, rotari, covali cu foii și barosul, o fabrică de sticlă; – negoțul cu marinari și o corabie pe un râu; – gospodărie țărăneasă bogată, cu activități specifice și produsele casnice pe care le realiza; – scene din viața boierilor.

Pentru cazarea oaspeților deosebiți s-au pus la dispoziție 20 de case mai bune din Cernăuți și din Sadagura, iar unii delegați au fost adăpostiți la Mănăstirea Horecea. Oaspeții soseau din toate părțile, boieri în calești, însoțiți de tarafuri de lăutari, care începeau să cânte îndată ce intrau în

Cernăuți. Țăranii de la munte erau călări pe cai, având cu ei și buciume. Oaspeții și delegații se înscriau la Cancelaria țării, li se repartiza conacul, masa și numărul la masă. S-au adunat ca oaspeți moldovenii: 28 de boieri din Cordon, doi boieri din Moldova, 88 de mazili din țară și 10 din Moldova, 109 ruțași, 146 de șlehtici (boiernași sărăciți) din Bucovina, nouă membri ai clerului înalt, mulțime de preoți de la sate. Oaspeți mai de seamă au fost 800 de moldoveni și străini. Mulți boieri și mazili au lipsit, în special cei care s-au stabilit în Moldova. Boieroaicele Maria Balș și Ruxandra Știrbăț au fost reprezentate prin vechilii lor.

Terenul destinat desfășurării evenimentelor a fost flancat pe toate laturile cu ofițeri și trupă, iar târgul era permanent patrulet de către grupe de călăreți și de pedestrași. Garnizoana din Cernăuți a fost întărită cu 400 de militari. Fiecare casă din oraș a fost asigurată contra incendiilor de către proprietarii lor, printr-o bute mare plină cu apă, două coafe, o cange și scări. Din orașul Stanislau (Galiția) a fost adusă o tumbă și alte unelte pentru stingerea focului, care, împreună cu alte unelte specifice, au fost încredințate sublocotenentului Schmiedebauer. Acesta răspundea și de asigurarea liniștii, de aducerea banilor, împărțirea pâinii, a vinului, cărnii ș.a. Au fost aleși patru maeștri de ceremonii, doi nemți și doi moldoveni.

În 11 octombrie 1777, ora 8,30, la reședința guvernatorului Splény, mazilul Mihalache Calmuțchi, care a fost numit crainic, călare, având în față un toboșar călare, în spate doi moldoveni maeștri de ceremonii, șase gorniști, un vagmistrz și 12 husari, toți în haine de gală, au constituit cortegiul ce anunța programul desfășurării festivităților. Aceștia au străbătut orașul, anunțând că a doua zi se va face depunerea jurământului.

În 2 octombrie 1777 (stil vechi), la ora 6 dimineața, a fost oficiată o slujbă a clerului catolic, în locuința guvernatorului. Delegații numiți pentru prestarea jurământului s-au așezat pe nații și pe stări sociale, în sala cea mare a locuinței guvernatorului, ce fusese în prealabil prelungită și aranjată special în afara casei. Episcopul de Rădăuți, Dositei Herescul, a oficiat slujba ortodoxă în limba română și a ținut un scurt discurs, iar fratele său, Ilie Herescul, medelnicer și staroste de Cernăuți, a citit textul jurământului, repetat de către delegați, după care a strigat de trei ori „Să trăiască!”. Evenimentul a fost marcat prin 36 de salve de tun, după care au fost semnate listele jucătorilor. Din balcon s-au aruncat în mulțime bani noi galițieni de câte 15 creițari, în total 760 de coroane. Valentin Marșal, starostele măcelarilor, a împărțit 40 de oi fripte, găște, rațe, iar două persoane au aruncat 1 500 de pâini, fără a se produce vreun incident. În cântecele muzicilor a început ospățul; mâncarea a fost bună și din belșug, după care a început jocul (hora). Pentru pregătirea hranei ce a fost asigurată oaspeților și delegaților au fost zidite opt bucătării mici, precum și una mare, pentru „prostime”, în care se puteau frige concomitent și trei boi. Și în seara zilei de 12 octombrie (stil nou) a fost asigurată mâncarea, s-a chefuit, s-a organizat un bal pentru oficialități, toate desfășurându-se în cadrul unui mare joc de artificii.

Cele 800 de persoane, oaspeți și delegați, au fost păzite de către 1 697 de militari, ce au asigurat liniștea necesară bunei desfășurări a întregului program. În data de 13 octombrie (stil nou), toți acești militari de pază au primit mâncare mai bună (carne, vin și pâine), iar în 14 octombrie, orașul Cernăuți a fost părăsit de oaspeți.

Costul total al praznicului la mormântul țării înstrăinate s-a ridicat la suma totală de 20 312 coroane și 20 de creițari.

În urma unor ample investigații în arhivele austriece, câmpulungeanul Ion Grămadă a întocmit o documentată lucrare, din care au fost preluate și majoritatea datelor din prezentul articol²³³. Menționăm că în timpul Primului Război Mondial, Ion Grămadă a trecut în România, unde a luptat ca ofițer și a murit în luptele de la Cireșoia, pe valea râului Trotuș.

În ziua de 1 octombrie 1777 (stil vechi), clopotele tuturor bisericilor din Moldova, ca și cele ale mănăstirilor, au sunat a jale adâncă. La Iași, în capitala țării, era ucis, în aceeași noapte, din porunca sultanului și prin complicitatea habsburgilor, domnul țării, Grigore al III-lea Ghica, care s-a opus cu toate forțele la detronchiera Moldovei. Memoria acestui mare patriot român a fost păstrată de statul român unificat în perioada interbelică, Piața Austriei din Cernăuți devenind Piața „Ghica-Vodă”. Localitatea Orășeni, împreună cu ultima gară românească de la hotarul cu Polonia, au fost botezate cu numele de „Grigore Ghica-Vodă”, nume ce nu a plăcut bolșevicilor, care l-au șters din nomenclatura localităților, înlocuindu-l cu altul. Un contemporan cu evenimentele rășluirii Bucovinei a însemnat pe

²³³ Ion Grămadă, *op. cit.*, pp. 5–41.

un *Minei*: „Să se știe când au tăiat turcii pe Măria Sa Grigore Ghica voievod în Iași, cu viclesug, prin un spurcat de turc capugiu, la casele din Beilic, la văleatul 1777, octombrie 1, duminică spre luni”²³⁴.

Locuitorii Moldovei care aveau proprietăți în teritoriul anexat de Austria, au optat astfel: din 36 de boieri, 33 au refuzat să devină supuși ai Coroanei de Habsburg, iar din 16 mazili ce locuiau în Bucovina, cinci s-au eschivat să depună jurământul, astfel că la scurt timp au părăsit teritoriul „alipit” de către Austria. Dintre familiile marilor boieri, în 1799 mai rămăseseră în Bucovina doar cea a lui Vasile Balș, care s-a încadrat în administrația austriacă. Pentru păstrarea intactă a Bisericii Ortodoxe, s-au înregistrat 21 de petiții cu revendicări esențiale, dar majoritatea dintre acestea nu au fost rezolvate mulțumitor²³⁵.

După descrierea sumară a modului de desfășurare a „omagiului” adus noii stăpâniri austriece, cu ceremoniile ce au avut loc, ne vom referi și la participarea populației băștinașe la acest eveniment, având în vedere că se continuă tot mai insistent contestarea dreptului românilor asupra Bucovinei, unde românii sunt considerați venetici. În urma acțiunilor malorușilor (ucraineni, ruteni), în special după al doilea congres panslav de la Moscova din 1887, s-a ajuns la situația de a se nega etnicitatea românilor bucovineni, scriindu-se în ziarul „Ruska Pravda”, în anul 1888, că „românii sunt în Bucovina venetici”, afirmații tot mai vehiculate de către ucrainenii actuali. Pentru combaterea acestor neadevăruri istorice, prezentăm lista nominală a personalului prezent la Cernăuți, cu ocazia depunerii jurământului de credință. Delegații prezenți au fost înalte fețe bisericești, boieri, mazili, ruptași, boiermași, răzeși, a căror listă a fost publicată în 1902 de către dr. Johann Polek din Cernăuți, după datele preluate din arhivele austriece din Viena, editate apoi în limba română de către preotul Dimitrie Țopa, în 1928, precum și de către dr. Ștefan Bucevschi în 1992 și 1993. Unele dintre cifrele prezentate diferă la cei doi autori, există unele rețineri privind încadrarea delegaților în stările sociale, care însă nu denaturează realitatea stării de fapt a românilor băștinași în acest colț de țară românească. În data de 12 octombrie 1777, s-au prezentat personal următorii clerici, boieri, mazili, ruptași și boiermași bucovineni:

– nouă înalte fețe bisericești: Dositei Herescul (episcop de Rădăuți), Iacob al VI-lea Putneanul (a fost mitropolit al Moldovei între 1750 și 1760), arhimandriții Iosif Vartolomei și Calistru, protopopii Ștefan, Iftimie, Ioan Telusco și Teodosie, unul reprezentant prin vechil;

– 26 de boieri aflați în slujba activă a țării Moldovei: vornicul Anghelache, Balș Vasile, Balș Maria, Costin Ion, Calmuțchi Ion (senior), Calmuțchi Ion (junior), Cârste Ilie, Codrescu Ienachi, Flondor Teodor, Flondor Ion, Flondor Vasile, Flondor Ilie, Gafencu Nicolae, Gafencu Dumitraș, Giurgiuvan Mihalachi, Herescul Teodor, Herescul Ilie, Herescul Vasile, Imbault Leon, Logoteti Iacob, Mitiescul Ioan, Strișca Ioniță, Strișca Vasile, Știrbăț Ruxandra, Petre Nagici, Simion Turcul. În afara de boierii Imbault și Logoteti, care erau naturalizați în Moldova, restul erau români;

– 93 de mazili de neam boieresc, care nu mai serveau la curtea domnească, dar puteau primi diferite însărcinări numai direct din partea domnului țării, fiind scutiți de dări către visterie. Au fost ca delegați pentru depunerea jurământului următorii mazili, care s-au deplasat la Cernăuți: Arapul Constantin, Antiochi Căpitan, Archip Luca, Archip Filip, Boldescu Simion, Bojescul Vasile, Botușe Andrei, Calmuțchi Teodor, Calmuțchi Vasile, Cerniovski Mihalachi, Ciolpan Iordache, Ciolpan Constantin, Costrîș Georgi, Cracalia Gavril, Cracalia Mihalachi, Cuparencu Mihalachi, Cuparencu Ion, Cuparencu Vasile, Drăghinici Ion, Drăghinici Dumitraș, Grecul Paraschiv, Giurgiuvan Ștefan, Goian Ion, Goian Mihalachi, Goian Gheorghe, Goian Ilie, Goian Dumitraș, Gore Ioniță, Gore Costachi, Galer Lupul, Grigorcea Nicolai, Holban Damian, Holubei Teodor, Ilschi Alexandru, Ieremiță Vasile, Lepădat Constantin, Lență Georgi, Mănescu Teodor, Morțun Sandul, Morțun Vasile, Morțun Teodor, Morțun Petre, Morțun Nicolae, Marcu Vasile, Morțun Constantin, Mitescul Teodor, Moșan Gheorghe, Moțoc Ioniță, Moțoc Mihalachi, Păunel Teodor, Potlog Manole, Părvul Constantin, Paladi Vasile, Pârjilă Costachi, Perjul Iordachi, Perjul Gheorghe, Păunel Sandul, Pitaru Teodor, Stroescu Mihalachi, Stroescu Panaite, Stroescu Constantin, Stârcea Ilie, Șcheianu Ștefan, Semaca Vasile, Șcheianu Mihalachi, Șcheianu Dumitraș, Samson Vasile, Șelpan Iordachi, Sorocean Ursachi, Sava Ion, Tăutul S. Ion, Tăutul Nicolae, Tăutul Andrei, Tăutul I. Ion, Tăutul Dumitraș, Tăutul Simeon, Tăutu Andrei, Tomusei Gheorghii, Tomusei Iordachi, Teliman Antiochi, Vătav Nicolai, Volcinski S.

²³⁴ Ion Nandriș, *op. cit.*, p. 19.

²³⁵ Ștefan Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775–1861*, Suceava, Editura „Hurmuzachi”, 1998, p. 44.

Ion, Volcinschi Gligoraș, Volcinschi I. Ion, Volcinschi Constantin, Vlad Ilie, Vlad Ion, Vlad Vasile, Vlaicu Mihai, Vergulici Gheorghii, Vasilcu Alexandru, Volcinschi Antiochi, Zota Ion. Din cei 93 de mazili nominalizați mai sus pe baza documentelor aflate în arhivele austriece din Viena, niciunul nu este străin de neamul românesc. Familia mazililor Ilschi, de neam polonez, era de două generații naturalizată în Moldova și se afla în slujba domniei.

- 116 ruptași (răzeși), care erau coproprietari de moșii, pe care le aveau moștenire de la înaintașii lor. Lista acestora a fost publicată în 1928 de către preotul Dimitrie Țopa²³⁶, după care o prezentăm și noi: Brânzan Gavril, Buțură Gheorghe, Buțură Iuon, Buțură Iordache, Balasinovici Dumitraș, Bănar Gavril, Buțură Vasile, Băcu Danilă, Botușe Manoli, Botușe Vasile, Brahoaie Ioniță, Costriș (Costraș) Miron, Costriș Iuoniță, Costriș Alexandru, Cocea Vasile, Cocorean Gavril, Cocorean Coțaș, Coșan Teodor, Cazac Iuon, Draghinda Miron, Draghinda Gavril, Draghinda Mihalachi, Cazac Gligoraș, Cozma Ioan, Daviduc Andrei, Dâmbrovan Gheorghe, Dașchievici Simion, Dașchievici Andrei, Drăguș Iuon, Frunză Iuon, Frunză Andronachi, Frunză Manoli, Grecul Lazăr, Grecul Vasile, Grecul Constantin, Grecul Mihalachi, Grecul Vasile, Ghițescu Iordachi, Grigorce Nicolae, Gheorghian Vasile, Gușă Constantin, Gurgan Constantin, Grirosu (Grierosu) Serghi, Galer Sandul, Ghienge (Ghenge) Dumitraș, Goian Mihalachi, Holubei Toader, Holubei Apostol, Holubei Vasile, Holubei Ursul, Ionaș Constantin, Isar Gheorghe, Isăcescu Mihai, Lența Nicolai, Lașinschi Timofei, Mătăsar Gheorghe, Mihailiuc Gavril, Mihailiuc Iuon, Marcu Iuon, Morțun Toader, Margină Tănăsă, Măță Iuoniță, Malinescu Ștefan, Malinescu Gheorghe, Nepot Teliman, Onciul Nicolae, Onciul Gavril, Onciul Ilie, Onciul Pentelei, Onciul Ioan, Popescu Vasile, Popovici Antioh, Popovici Anton, Preda Vasile a lui Damian, Palădi Constantin, Reus Toader, Reus Gligoraș, Reus Ilie, Râpta Constantin, Râpta Iuon, Râpta Tanasi, Râpta Petru, Rotopan (Rotompan?) Dumitraș, Sahin Constantin, Săvescu Ștefan, Stângaci Gligoraș, Stângaci Dumitraș, Stângaci Andrei, Stângaci Mihaiu, Știrbu Gheorghe, Sărindar Ștefan, Ștefanocivi Iuon, Stângaci Vasile, Samircius Vasile, Tăutul Alexandru, Tăutul Grigoraș, Tăutul Tanase, Tăutul Gligoraș, Tăutul Vasile, Tăutul Toader, Tăutul Toma, Tabără Iuoniță, Tabără Dumitraș, Tabără Manoli, Tomorug Niculae, Țărănă Coțașcu, Țiganiuc Gheorghe, Țiganiuc Andrei, Țopa Dumitraș, Vlaicu Ilie, Vlaicu Constantin, Volcinschi Ștefan, Vlad Dumitraș, Vlad Iuon-Velicica, Zota Ștefan, Zavialeț Gligoraș.

- 146 de șlehtici (capi de familie, delegați aleși de către obște), după denumirea polonă, termen neutilizat însă în Moldova; ei corespunzând răzeșilor liberi, dispuneau de o avere imobiliară proprie, pe care o utilizau după dorință, din care și asigurau necesitățile familiei. Moșiile răzeșilor s-au împărțit permanent în loturi tot mai mici între urmași, pe bază de moștenire sau de cumpărare. Lista șlehticilor delegați la depunerea jurământului la Cernăuți, deci pe întreaga Bucovină istorică, a fost publicată în românește de către Dimitrie Țopa în 1928, după care o prezentăm în continuare: Braha Lupul, Boșneag Toader, Brânzan Grigoraș, Brânzan Ioniță, Brânzan Luca, Bahrin Nicolae, Bahrin Agapi, Bahrin Patraș, Bocșan Andronachi, Barnovschi Ion, Barvinciuc Ion, Barvinciuc Alexandru, Bațarină Andrei, Barnovschi Toma, Bahrin Grigoraș, Bohateret Coțaș, Bohateret Iuon, Buțura Vasile, Buțura Ursul, Botaș Vasile, Balan Ion, Balan Iliăș, Braha Andronachi, Cigal Vasile, Cigal Gligori, Cernăhuz Ion, Cernăuțean Vasile, Ciohodar Nicuță, Catană Vasile, Carage Dumitraș, Cojocar Ștefan, Cantemir Ștefan, Costreș Iuon, Coșan Teodor, Coștiuca Mihai, Cocea Vasile, Crițan Vasile, Cârste Vasile, Căzac Dănilă, Calmuțchi Ioan, Costiniuc Vasile, Coman Vasile, Dombrovschi Mihalachi, Diacon Iuon, Dubeț Vasile, Făliș Iuoniță, Frațian Iuon, Goraș Andrei, Goraș Gligoraș, Golescu Vasilică, Gore Mateiu, Ghițescu Grigoraș, Ghienghe Toader, Ghienghe Vasile, Golescu Iordachi, Gligorce Gligoraș, Hotinician Petru, Hoidragu Gavril, Ianoș Iliăș, Ianoș Constantin, Iancu Ilie, Istrati Gheorghe, Juravschi Iacob, Juravschi Iliăș, Lastiuca Ștefan, Lența Ștefan, Lupulencu Alexă, Lupulencu Iuon, Lincuță Iuon, Miroș Ioan, Mintici Sandul, Mintici Andrei, Mintici Teodor, Muntean Teodor, Muntean Iordachi, Muntean Constantin, Muntean Ioan, Muntean Chiriac, Muntean Nicolai, Muntean Mihalachi, Muntean Tănase, Moscal Gavril, Mihovan Manoli, Mihovan Toder, Malai Todor, Malai Sandul, Miroș Gheorghe, Marianciuc Ioan, Mintici Axente, Marianciuc Ioan, Mintici Axente, Nalevaico Toder, Negoită Iuon, Nogotini (?) Alexandru, Nuțul Grigori, Orză Tănase, Onciul Grigoraș, Onciul Vasile, Petraș Sandul, Pitar Todor, Popescu Gheorghe, Popescu Dumitraș, Panu Miron, Popovici Iuon, Popovici Vasile, Popic Ursul, Păuș Vasile, Prodan Nicolai, Prodan Ștefan, Pățarină Gligoraș, Pățarină Vasile, Priscornic Toder, Perjul Iuon, Păuș Lupașcu, Pantazi Constantin, Pantazi

²³⁶ Dimitrie Țopa dă un total de 116 ruptași, iar Ștefan Bucevschi - 109 ruptași.

Dumitru, Rozmariță Iuon, Roman Alexandru, Roschip Iuon, Râpta Gavril, Râpta Dumitraș, Râpta Toader, Stamatii Dumitru, Strilețchi Iuon, Simolinschi Gheorghe, Sastal Atanasie, Săvescu Ștefan, Sorocean Ostafii, Săul Iuon, Săul Toder, Săpun Vasile, Sandulachi Vasile, Tonouță Constantin, Tonouță Andrei, Tăutul Toder, Țintă Gheorghe, Țopa Iuon, Țopa Gligoraș, Țopa Vasile, Ursachi Iuon, Ursulean Gavril, Ungurean Iuon, Ungurean Tanase, Verenca Iuon, Vereș (Verdiș) Iuon, Zota Iuon, Zota Ifini²³⁷.

Numele delegaților prezenți la Cernăuți pentru depunerea „omagiului” ne prezintă participarea populației băștinașe, adusă de către oficialități la acest eveniment politic, constituind în același timp o puternică afirmare a românității teritoriului detrunchiat din trupul Moldovei.

²³⁷ Johann Polek, „Die Huldigung der Bukowina am 17 Oktober 1777” („Omagiul Bucovinei la 17 octombrie 1777”), în „Jahrbuch des Bukowinaer Landesmuseum”, Czernowitz, 1902; Ștefan Bucevschi, „Un remember necesar”, în „«Septentrion». Foaia Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina”, nr. 6-7, 1992-1993, pp. 12-13; Dimitrie Țopa, *Românismul în regiunea dintre Prut și Nistru din fosta Bucovină. Epoca 1775-1780*, București, Editura „Casa Școalelor”, 1928, p. 21-28.

CONSIDERAȚII PRIVIND ADMINISTRAȚIA AUSTRIACĂ ÎN BUCOVINA ÎN PERIOADA PREPAȘOPTISTĂ²³⁸

ȘTEFAN PURICI

Considerations on the Administrative Development of Bukovina in the Period before the Revolution of 1848

(Summary)*

The author describes the administrative structure of the north-western area of Moldavia before its incorporation into Austria (1774), as well as the means by which the Habsburg administration in Bukovina was imposed. The article analyses the process of building the new rule and its implications in the process of developing the population in the province in the run-up to the Revolution of 1848.

Keywords: Bukovina, Austrian administration, population, Revolution of 1848.

Pentru istoriografia românească, anul 2004 va reprezenta un moment important de afirmare datorită organizării manifestărilor naționale consacrate cinstirii memoriei celebrului voievod și domn al Moldovei, Ștefan cel Mare (1457–1504), de la trecerea în eternitate a căruia se va împlini o jumătate de secol. Tot în acest an se vor împlini și 230 de ani de la momentul în care trupele habsburgice au ocupat partea de nord a Moldovei, instituind o administrație militară (1774–1786) și, ulterior, una civilă (după 1786). Dacă Ștefan cel Mare a continuat opera ctitoricească a bunicului său, Alexandru cel Bun (1400–1432), contribuind la definitivarea structurilor politico-administrative moldovene în conformitate cu tradițiile bizantine și cu anumite influențe germane și slave, stăpânirea habsburgică a procedat la înlocuirea treptată (în circa două decenii) a formelor moldovenesti de administrație, justiție și organizare socială cu norme, legi și alcătuirii de inspirație central și vest-europeană. În consecință, partea de nord-vest a Moldovei a fost ruptă din cadrele sistemului moldo-otoman de guvernare și inclusă, pentru aproape un secol și jumătate, în tiparele politico-birocratice de sorginte vieneză și nu numai. Ce modificări s-au produs, ce impact asupra comunității locale a avut această mutație, care au fost implicațiile pozitive și efectele negative ale transformărilor politico-administrative inițiate și realizate de către austrieci, vom încerca să analizăm în rândurile de mai jos.

De-a lungul întregii sale istorii, omenirea a căutat și este într-o continuă căutare a celor mai potrivite mijloace pentru realizarea intereselor și obiectivelor sale. Dacă actuala formă democratică de organizare a societății s-a perfecționat și s'lefiuit pe parcursul a peste 200 de ani și, totuși, nu reușește să se apropie de modelul dorit al unei organizări lipsite de inechitate și de tensiuni de cele mai diverse, cu atât mai mult tipurile mai vechi de guvernare și de administrare au fost caracterizate de abuzuri și deficiențe, de lipsă de respect față de mulți dintre membrii societății, de aplicarea unei justiții interesate sau de ignorarea oricăror legi și norme. Încă din antichitate, din momentul apariției unui anumit grad de organizare comunitară, pentru menținerea calmului social, atingerea unor obiective concrete în plan politic, economic, financiar sau militar de către categoriile guvernante, chiar și pentru înlăturarea deficiențelor în funcționarea structurilor sociale și statale, s-a resimțit necesitatea existenței și exercitării unor atribuții autoritare de către anumite structuri sau persoane (dregători, funcționari ș.a.), adică a administrației – un fel de curea de transmisie între voința guvernatoare și restul comunității.

Termenul „administrație” provine din cuvântul latin *administratio* – conducere. Dicționarele politice contemporane²³⁹ abordează această noțiune din trei perspective: a) perioadă de timp; b) știință; c) complex de acțiuni și instituții. Astfel, administrația este receptată ca: 1) Perioadă de timp în care o persoană executivă își exercită mandatul (președinte, primar ș.a.); 2) Știința și arta conducerii afacerilor publice sau private într-un mod eficient; 3) Ansamblu de activități care permite menținerea ordinii publice și satisfacerea unor nevoi de ordin general (servicii publice etc.); 4) Acțiune de aplicare a politicilor unui anumit guvern; 5) Ansamblu al instituțiilor ce asigură îndeplinirea funcțiilor statului

²³⁸ „Analele Bucovinei”, anul XI, nr. 2, 2004, pp. 377–391.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

²³⁹ Sergiu Tânaș, *Dicționar politic. Instituțiile democrației și cultura civică*, București, Editura Academiei Române, 1993, p. 12.

în baza prevederilor constituționale (organizarea teritoriului, relațiile dintre instituțiile centrale și cele locale etc.); 6) Aparat de stat a cărui organizare este dependentă de regimul politic existent într-o țară, dar care în același timp se separă de politic pentru a exercita propriile sale funcții: aplicarea legilor, păstrarea ordinii publice, prestarea de servicii pentru populație (stare civilă, notariat, taxe), realizarea legăturilor directe ale puterii publice cu cetățenii²⁴⁰.

Însă această viziune contemporană a rolului administrației în societate nu corespunde întru totul realităților din veacul al XVIII-lea și chiar celor din veacul al XIX-lea. În acea perioadă, administrația reprezenta o totalitate de instituții ce aplicau voința dinastică și se îngrijeau de o evoluție controlată a parametrilor sociali, economici, culturali, politici și spirituali ai societății, cu scopul asigurării colectării garantate a dărilor, impozitelor și taxelor de la populația contribuabilă, păstrării calmului social și interetnic, exploatarea cât mai intensivă a resurselor naturale și umane, creșterii continue a potențialului politico-militar și economic al statului etc.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, în fruntea majorității covârșitoare a statelor europene se aflau regi sau împărați. Mulți dintre aceștia dețineau, teoretic, o putere nelimitată în interiorul țărilor lor. Încă în secolele XVI–XVII monarhii europeni dobândiseră o mare influență asupra societății, grație modernizării sistemului de guvernare. Măsurile progresiste, la care au apelat conducătorii statelor respective, au cuprins acțiuni orientate spre subordonarea nobilimii intereselor monarhiei, instituirea controlului monarhului asupra instituțiilor bisericești, propagarea teoriei referitoare la „caracterul divin” al formei monarhice de guvernare, consolidarea birocrăției centralizate și dezvoltarea armatei regulate²⁴¹.

În Austria, particularitățile administrației imperiale au contribuit la sporirea autorității Habsburgilor pe plan intern. De-a lungul secolelor, dregătorii austrieci au învățat să oscileze între respectarea privilegiilor aristocrației și aplicarea obligațiilor de către țărani iobagi. Totodată, cu scopul majorării veniturilor în visteria statului, Curtea de la Viena a stimulat, prin mijloace politice, materiale, financiare și religioase, creșterea numărului locuitorilor/contribuabililor și a introdus un sistem fiscal destul de corect și eficient. Treptat, sub impactul ideologiei iluministe, în multe state europene, inclusiv în Austria, puterea absolutistă a îmbrăcat haina „absolutismului luminat”. În fapt, această mutație la nivelul treptei sociale superioare a semnat coexistența (și chiar întărirea) formei monarhice de guvernare cu ideile democratice (ale libertății, egalității, echității etc.). Criza „Vechiului Regim” i-a determinat pe împărații austrieci Maria Theresia (1740–1780) și Iosif al II-lea (1780–1790) să accepte și să promoveze un șir de reforme și inovații. Însă, toate așa-numitele reforme iosefine din anii '80 ai secolului al XVIII-lea au fost revocate, cu câteva excepții, de însuși împăratul austriac în perioada premergătoare morții sale.

Revoluția Franceză, căderea monarhiei, războaiele revoluționare și cele napoleoniene au avut implicații profunde în viața politică a Austriei. Politica internă a devenit mult mai dură: s-a accentuat presiunea polițienească asupra liber-cugetătorilor, instituțiile de învățământ, presa, asociațiile etc. au fost supuse unei supravegheri strânse din partea autorităților locale și centrale²⁴². În timpul domniilor împăraților Francisc I (1804–1835) și Ferdinand I (1835–1848), prințul Klemens von Metternich-Winneburg, ministru de Externe, ulterior cancelar, a devenit *de facto* șef al Imperiului Habsburgic. Obiectivul său fundamental a constat în conservarea, prin orice mijloace, a absolutismului și a însăși Austriei multietnice. Pentru epoca în care a guvernat Metternich, specifice au fost menținerea unei forme monarhice autoritare de conducere a țării, aplicarea unor măsuri de înăbușire a manifestărilor național-politice ale numeroaselor popoare încadrate imperiului, ignorarea reformelor social-economice de amploare. Pe de altă parte, însă, „Vormärz” (cele două decenii premergătoare Revoluției de la 1848) a intrat în istoria Austriei ca anii în care au avut loc afirmarea accelerată a raporturilor de tip burghez, trezirea vieții spirituale a societății austriece, conștientizarea necesității transformărilor democratice, geneza procesului de emancipare națională a popoarelor negermane ale imperiului.

Evident, administrația centrală și cea locală au avut un rol decisiv atât în timpurile tumultuoase ale reformelor, cât și în perioada instituirii și acțiunii conservatismului. Succesele clasei birocratice au depins de calitățile profesionale și morale ale funcționarilor, gradul de evoluție a bazei legislative a

²⁴⁰ *Ibidem*.

²⁴¹ John R. Barber, *Istoria Europei moderne*, București, Editura Lider, [1998], p. 83.

²⁴² Erich Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, ed. VIII-a, vol. I, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 408.

statului, nivelul conștiinței politice și civice a supușilor, structura economică, socială și națională a regiunilor, diverse circumstanțe internaționale etc.

Una dintre problemele complexe pe care a trebuit să le soluționeze Curtea de la Viena era legată de administrarea teritoriilor recent cucerite sau achiziționate. La sfârșitul verii anului 1774, partea de nord-vest a Moldovei a fost ocupată de trupele austriece, după ce armata rusă, care participase la războiul ruso-turc din anii 1768–1774, evacuasese spațiul respectiv. Ulterior, în secolul naționalităților, când în centrul dezbaterilor opiniei publice europene a ajuns chestiunea organizării statale pe principii etno-teritoriale și s-a constatat încorporarea unor fragmente etnice străine în cuprinsul unor imperii eterogene, susținătorii ordinii existente au încercat să justifice existența statelor multinaționale prin intermediul asumării unei „misiuni civilizatoare” de către casele și națiunile domnitoare. Chiar dacă nivelul de cultură și cel al evoluției economice, sociale și politice a popoarelor din estul Europei era inferior gradului de dezvoltare a statelor central și vest-europene, afirmațiile unor cercetători privitoare la Bucovina ca teritoriu pustiu²⁴³ sau la caracterul „barbar” al populației sale erau, în mare parte, lipsite de temei. Rudolf Henke, în lucrarea *Rumänien, Lande und Leute – 1877 (România, țara și oamenii – 1877)*, comentând imaginea negativă pe care istoricul austriac Franz Joseph Sulzer și-o formase pe baza impresiilor culese de la ocupanții ruși, dintre 1769 și 1774, ai Principatelor Române, observa: „Sulzer, căpitan austriac și informatorii lui ruși sunt, însă, înși care au văzut poporul român doar într-o situație umiltoare și prin prisma unor ochelari naționali, iar dacă ținem seama de faptul că învingătorii i-au considerat întotdeauna pe învinși ca fiind mai prejos decât ei este ușor de înțeles că această situație a putut genera false aprecieri și păreri”²⁴⁴. Încă la începutul secolului al XIX-lea, contele F. Karaczay, călător austriac, menționa că „această țărișoară avea odinioară un excelent grad de cultură și este cel mai frumos cerc administrativ al Galiției”²⁴⁵. Primul episcop al Bucovinei, Dositei Herescu, într-o scrisoare adresată președintelui Consiliului Aulic de Război, arăta că, în vremea când acest teritoriu a fost parte integrantă a Moldovei, poporul s-a bucurat de „un trai bun”, având „case și pământuri bune”²⁴⁶. Inginerul topograf austriac Johann Budinszky, care a efectuat în Bucovina un studiu geo-demografic în primii ani după încorporare, specifica faptul că „țara este formată din grădini și ogoare precum și din livezi îngrijite”²⁴⁷. Însă nu trebuie să ignorăm acel adevăr potrivit căruia austrieicii, care se aflau într-un incontestabil avânt reformist, au găsit aici o economie slab dezvoltată, un nivel scăzut de cultură în rândul populației și o administrație, în mare măsură, rudimentară, de tip medieval.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Moldova era împărțită în ținuturi și ocoale (plase). Spre exemplu, în ajunul intrării trupelor habsburgice în viitoarea Bucovină, acest teritoriu cuprindea²⁴⁸ ținuturile Cernăuți (cu ocoalele Târgului, Prutului de Jos, Năstrului, Ceremușului), Câmpulung Rusesc (cu ocoalele Câmpulung și Putila), Câmpulung-Moldovenesc și Suceava (cu ocoalele Vicov, de Mijloc, Siretul de Sus, Berhomet). Ținuturile Moldovei erau administrate de dregători (pârcălabi, în interiorul țării, și staroști, în ținuturile de graniță), desemnați de către principele de la Iași²⁴⁹. Astfel, ținutul Suceava era condus de doi pârcălabi, în timp ce ținutul Cernăuți, aflat la hotar cu Polonia, de doi staroști. În mâinile șefului ținutului se concentră concomitent funcții administrative, judecătorești și fiscale²⁵⁰, ispravnicii fiind priviți ca „despoți în jurisdicția lor”²⁵¹. Ispravnicul avea în subordine pe marele căpitan de ținut (comandant al slujitorilor). În activitățile sale cotidiene el era ajutat de trei logofeți (secretari). Ocoalele erau conduse de namesnici (ocolași) care se subordonau ierarhic

²⁴³ *Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Band XX, *Bukowina*, Wien: Kronprinzenausgabe, 1899, pp. 2–5; Frich Zöllner, *op. cit.*, p. 390.

²⁴⁴ Apud K. Heilmann, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german 1775–1918. Un studiu imagologic*, în românește și introducere de D. Hîncu, București, Editura Univers, 1995, p. 83.

²⁴⁵ F. (Graf von) Karaczay, *Beiträge zur europäischen Länderkunde. Die Moldau, Wallachey, Bessarabien und Bukowina*, Wien, 1818, p. 85.

²⁴⁶ Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale (în continuare se va cita: S.A.N.I.C.), Fond *Consiliul Aulic de Război* (în continuare se va cita: Fond C.A.R.), pach. XXII, d. 21.

²⁴⁷ H. J. Bidermann, *Die Bukowina unter österreichischen Verwaltung, 1775–1785*, Lemberg, 1876, p. 24.

²⁴⁸ Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774–1918). Aspecte etnodemografice și confesionale*, Chișinău, Editura Civitas, 2003, pp. 29–37.

²⁴⁹ *Istoria Românilor*, vol. VI, *România între Europa clasică și Europa Luminilor (1711–1821)*, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 318.

²⁵⁰ *Istoria Românilor*, vol. V, *O epocă de înnoiri în spirit european (1601–1711/1716)*, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 664.

²⁵¹ *Istoria Românilor*, vol. VI, p. 322.

ispravnicului. Dările, taxele și impozitele de la contribuabilii ținutului/ocolului erau colectate de câte doi zlotași. Orașele și târgurile erau conduse de un șoltuz și 12 pângari, aleși anual de obștea locală (meseriași, negustori, mazili, slujitori). Comunitățile armene din Suceava și Siret își alegeau câte un șoltuz, respectiv namesnic, și 12 pângari, în cele două urbe funcționând câte doi șoltuzi și 24 de pângari²⁵². În același timp, pentru administrarea orașelor și târgurilor, domnul desemna proprii săi dregători (vornici de târg), care aveau în subordine un șir de slujbași domnești cu atribuții diferite (armași de târg, căpitani de târg)²⁵³. Satele erau conduse de vornici (în localitățile boierești și mănăstirești) sau vatamani (în satele libere), ultimii având menirea de a repartiza, în acord cu obștea, cuantumul contribuțiilor, a strânge banii și a-i înmâna zlotașului. Vornicii și vatamanii aveau menirea de a apăra interesele sătenilor împotriva abuzurilor, a asigura ordinea publică, a supraveghea orice tranzacție imobiliară, a soluționa chestiunile litigioase cele mai simple și micile certuri dintre săteni etc.²⁵⁴.

Aparatul administrativ la nivelul ținutului era compus din circa 100 de slujitori. Spre exemplu, starostele de Cernăuți avea sub ascultarea sa 40 de bărani (slujbași pedestri, cu atribuții judiciar-fiscale), conduși de un căpitan, 30 de umblători (slujbași călare, cu atribuții militare și milițienești), în frunte cu un vâtaf, și 10 armăuți (slujbași călare, cu atribuții de pază și protecție a dregătorilor domnești, precum și de curieri), coordonați de un ceauș²⁵⁵.

Majoritatea funcțiilor purta un caracter de obligații onorifice, deținătorii lor bucurându-se de anumite scutiri sau înlesniri fiscale și, din cauza faptului că „întregul personal administrativ menționat, începând cu starostele, cu singura excepție a armăuților, nu primea de la principe niciun fel de leafă, ne putem închipui ușor cum își îndeplinea serviciul și cum trebuie să fi asuprit poporul”²⁵⁶, consemna, în 1775, primul guvernator militar al Bucovinei, generalul Gabriel Splény von Mihály (1775–1778). Pentru funcționari, în special pentru ispravnic, zlotaș sau vornic, colectarea dărilor devenea adeseori ocazia potrivită pentru a se îmbogăți. Pe de altă parte, suzeranitatea otomană, numeroasele războaie ce s-au purtat pe teritoriul Moldovei, nesiguranța socială și politică au condus la relativa dezorganizare a problemelor administrative și social-economice ale țării, în special în ținuturile de graniță.

Dată fiind această stare de fapt, printre problemele importante, pe care trebuia să le rezolve noua stăpânire, s-au numărat cele legate de reglementarea situației în domeniul proprietății funciare și imobiliare, justiției, fiscalității, administrației, relațiilor social-economice, agriculturii, învățământului, căilor de comunicație etc. Transformările urmau să creeze premise pentru integrarea totală și deplină a provinciei în cadrul imperiului, precum și pentru exploatarea intensivă a resurselor sale naturale și umane. Austriecii aveau deja o bogată experiență de administrare a teritoriilor locuite de populații negermane și cunoșteau faptul că, într-o primă etapă, trebuie acordată o atenție deosebită tradițiilor locale, intereselor politice și economice ale diverselor categorii sociale din noile ținuturi. Evaluând situația economică a provinciei și condițiile sociale diferite de cele din Europa Centrală, generalul Splény întreba retoric: „Oare cât timp va fi necesar pentru a realiza aici numai fundațiile principale ale unei bune guvernări?”²⁵⁷.

Bucovina a avut șansa de a cunoaște și a se racorda la structuri administrative moderne, introduse de scurtă vreme în Austria, provincia beneficiind sau suferind de pe urma schimbărilor, simultan cu celelalte țări habsburgice. Încă din anul 1749, în perioada domniei Mariei Theresia (1740–1780), în cadrul Cancelariei Austriece și Boemiene a fost creat *Directorium in publicis et cameralibus*, un oficiu suprem pentru administrația politică și fiscală a țărilor Coroanei (cu excepția Ungariei)²⁵⁸. Totodată, sub impactul ideologiei iluministe, care includea între principiile organizării sociale

²⁵² Idem, vol. V, p. 665.

²⁵³ Idem, vol. VI, p. 325.

²⁵⁴ Idem, vol. V, p. 668; vol. VI, p. 336.

²⁵⁵ Teodor Balan, „Administrația și justiția în Bucovina sub generalii Splény și Enzenberg, 1774–1786”, în „Junimea literară”, nr. 7–8, 1908, pp. 159–161.

²⁵⁶ „General Splény's Beschreibung der Bukowina / Descrierea districtului bucovinean de general Gabriel Splény von Mihály (1775)” (în continuare se va cita: *General Splény's Beschreibung der Bukowina*), în vol. *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorevici, prefață de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998, p. 73; Габрієль фон Сплєні, *Опис Буковини = Beschreibung der Bukowina* / Пер. з нім., передмова і коментар О. Д. Огуя, М. М. Сайка, Чернівці: Пута, 1995, p. 37.

²⁵⁷ *General Splény's Beschreibung der Bukowina*, p. 146.

²⁵⁸ Erich Zöllner, *op. cit.*, p. 386.

moderne pe cel al separației puterilor în stat, justiția a fost separată de administrație, prin înființarea organismului numit Oberste Justizstelle²⁵⁹ (Serviciul Justițiar Suprem). În anul 1760, s-a procedat la separarea finanțelor de administrația politică, toate organele fiscale fiind subordonate Camerei Aulice de Conturi, în timp ce problemele politice au rămas de competența Cancelariei Aulice Reunite Boemiano-Austriece²⁶⁰. Reformarea a continuat prin înființarea, în anul 1761, a unui Staatsrat (Consiliu de Stat), sub influența și coordonarea căruia au fost plasate toate celelalte oficii centrale (Cancelaria Aulică Reunită, Cancelaria de Stat, Serviciul Judiciar Suprem, Camera Aulică, Camera Aulică de Conturi, Consiliul Aulic de Război)²⁶¹. Înnoirile au atins și nivelurile administrative inferioare. La nivelul provinciilor au fost create guvernăminte care gestionau, prin instituții specializate, problemele de justiție, finanțe, comerț și impozite. Țările Coroanei erau împărțite în districte sau cercuri, în fruntea cărora se aflau administrațiile cercuale (Kreisämter)²⁶². Această structurare a organismelor decizionale la nivel central și local a rezistat, cu mici modificări, până la Revoluția din 1848–1849 și în aceste norme administrative a fost obligat să evolueze și ținutul bucovinean.

După ocuparea Bucovinei de către trupele imperiale, începând cu 1 septembrie 1774 provincia a fost subordonată Consiliului Aulic de Război din Viena și Comandamentului militar din Lemberg, constituind o unitate administrativă autonomă distinctă în componența Austriei²⁶³. Conducerea noului ținut a fost încredințată unei administrații militare, în frunte cu un guvernator, în persoana comandantului trupelor austriece în zonă, care concentra în mâinile sale atribuții administrative, economice, militare și judecătorești. Orașul Cernăuți a fost desemnat drept capitală a districtului bucovinean.

De la 1 noiembrie 1786, în Bucovina a fost introdusă administrația cercuală civilă (Kreisamt), ținutul fiind încorporat Regatului Galiției și Lodomeriei și constituind, până la 1849, al 19-lea cerc administrativ al acestei „țări a Coroanei”. În consecință, pe linie juridico-administrativă, problemele bucovinene erau de competența Guberniului Galiției și Curții de Apel din Lemberg, subordonate, la rândul lor, Cancelariei Aulice Reunite Boemiano-Austriece și, respectiv, Curții Supreme de Justiție din Viena²⁶⁴.

În timpul domniei împăratului Leopold al II-lea (1790–1792), elitele bucovinene au obținut promulgarea patentei imperiale din 7 iulie 1790, publicată în 29 septembrie 1790, motivată de faptul că „unirea săvârșită în anul 1786 numai cu scopul de a simplifica administrația publică nu mai poate dăinui”, deoarece experiența a arătat că „după origine, grai, moravuri, datini și confesiune” locuitorii Bucovinei se deosebesc de cei din Galiția și că, deci, „nu se poate aștepta o împreunare și contopire adevărată” a celor două provincii²⁶⁵. Împăratul dispunea ca Bucovina să fie separată de Galiția în așa fel ca, în viitor, ea să nu mai fie considerată parte a regatului Galiției și Lodomeriei, iar nobilimea bucovineană să nu mai fie încadrată în structurile nobiliare galițiene. Rezoluția lui Leopold al II-lea specifică faptul ca administrația de stat și aulică să rămână în continuare, din considerente de precauție, într-o împreunare cu Galiția, fapt ce promitea Bucovinei „siguranță și bună primire”²⁶⁶. Chiar dacă starea de dependență față de Guberniul de la Lemberg a devenit mult mai laxă²⁶⁷, o conducere administrativă provincială la Cernăuți n-a fost constituită.

Cu scopul aplicării acestei rezoluții confuze și constituirii unor structuri bucovinene, diferite de cele galițiene, în anul 1792 a fost creată „Tabula Țării” (Landtafel), iar în 1804, prin unirea

²⁵⁹ Mihai-Ștefan Ceaușu, *Bucovina habsburgică de la anexare la Congresul de la Viena. Iosefinism și postiosefinism (1774–1815)* (în continuare se va cita: Mihai-Ștefan Ceaușu, *Bucovina habsburgică...*), Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 1998, p. 19.

²⁶⁰ Erich Zöllner, *op. cit.*, p. 387.

²⁶¹ Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 21.

²⁶² A. J. P. Taylor, *Monarhia Habsburgică, 1809–1918. O istorie a Imperiului Austriac și a Austro-Ungariei*, traducerea: Cornelia Bucur, București, Editura Allfa, 2000, pp. 16–17.

²⁶³ Veniamin Ciobanu, *La granița a trei imperii*, Iași, Editura Junimea, 1975; Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei (1774–1862). De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993, pp. 114–116; *Буковина: историчний нарис* (în continuare se va cita: *Буковина: историчний нарис*), Чернівці: Зслена Буковина, 1998, p. 69.

²⁶⁴ Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 91.

²⁶⁵ Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți, Fond 1026, inv. 2, d. 95a, f. 6–7v.

²⁶⁶ Ștefan Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775–1861* (în continuare se va cita: Ștefan Purici, *Mișcarea națională românească...*), Suceava, Editura „Hurmuzachi”, 1998, p. 132.

²⁶⁷ Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 169.

judecătoriei civile cu tribunalul penal, a fost organizat un „Forum nobilium” bucovinean (Bukowiner Standt- und Landrecht), căruia i-a fost anexată „Tabula Țării”. Această stare de semidependență de Guberniul de la Lemberg a durat până în anul 1817, când, prin hotărârea împăratului Francisc I, din 13 aprilie, s-a dispus ca Bucovina să fie considerată parte integrantă a Galiției, iar nobilimea bucovineană să fie reintegrată în stările galițiene²⁶⁸, lucru ce a rămas valabil până către mijlocul anilor '50 ai secolului al XIX-lea.

Limba oficială a provinciei în perioada analizată (1774–1847) a fost cea germană, în special pentru corespondența cu autoritățile de la Lemberg și Viena. În paralel cu limba statului, până la începutul secolului al XIX-lea, în chestiunile interne ale ținutului s-a utilizat și limba română. În pofida faptului că, în anul 1799, administrația bucovineană, condusă chiar de un român (boierul Vasile Balș), a adoptat hotărârea privind utilizarea exclusivă a limbii germane și refuzul de a examina acte (plângeri, rapoarte, contracte etc.) redactate în limba română²⁶⁹, ultima s-a folosit până la 1848 inclusiv²⁷⁰, atât în publicațiile particulare, în corespondența oficială a Bisericii Ortodoxe, cât și de către autorități pentru a publica diverse legi, codul civil și cel penal, apeluri către populație etc.²⁷¹. Primul document oficial scris în limba ucraineană a epocii datează din anul 1809²⁷², când guvernul austriac s-a adresat bucovinenilor după sprijin în războiul contra lui Napoleon²⁷³, însă ucraineana a fost recunoscută „limbă a țării” tocmai după 1848.

Organizarea teritorial-administrativă a zonei a rămas cea veche până la 1779, când provincia a fost împărțită – în locul celor patru ținuturi – în cinci directorate, cu centrele în Cernăuți, Suceava, Siret, Câmpulung Moldovenesc și Câmpulung Rusesc²⁷⁴. În fruntea acestora au fost desemnați directori, foști reprezentanți ai administrației moldovenești, care aveau atribuții administrative și judiciare.

În urma reorganizării din anul 1783, Bucovina a fost structurată pe patru directorate: Cernăuți, Vijnița, Siret și Suceava. Directorii districtuali – numiți de această dată din rândul ofițerilor imperiali – au rămas doar cu prerogative administrative, justiția fiind încredințată Tribunalului militar superior din Cernăuți, înființat în același an. Acestei instanțe i-au fost subordonate auditoriile districtuale, înființate în Cernăuți, Siret și Suceava²⁷⁵. După încorporarea Bucovinei la Galiția, în anul 1786, administrația militară a fost înlocuită cu una civilă (Kreisamt), iar în fruntea districtelor au fost numiți funcționari civili, cu titlul de comisari districtuali. În 1794, directoratele au fost botezate județe, iar zona Câmpulungului Rusesc a fost separată administrativ într-un ocol. Fiecare județ era compus din 12 ocoale cu câte 10 comune²⁷⁶.

Primul guvernator militar al Bucovinei a fost generalul Gabriel Splény von Mihálydy (până la 6 aprilie 1778), căruia i-a succedat generalul Karl von Enzenberg (până la 31 octombrie 1786). Cei doi comandanți militari s-au dovedit a fi buni și competenți conducători, care și-au folosit dexteritatea și cunoștințele pentru atingerea obiectivelor politice și economice ale Curții de la Viena. Pe parcursul următorilor 62 de ani (1786–1848), când Bucovina a fost componentă a Regatului Galiției și Lodomeriei, în fruntea administrației civile s-au aflat mai mulți căpitani cercuali (Kreishauptmann): Joseph von Beck (1786–1791), Vasile von Balș (1792–1803), von Schreiber (1803–1805), von Mitscha (1805–1807), Johann von Platzer (1807–1817), Anton von Stutterheim (1817–1823), Johann von Maltzek (1823–1833), Franz von Kratter (1833–1838), Kasimir von Milbacher (1838–1840) și Gheorghe Isăcescu (1840–1849).

²⁶⁸ Ștefan Purici, „Problema autonomiei Bucovinei între anii 1775 și 1861”, în „Codrul Cosminului”, s.n., Analele Științifice de Istorie ale Universității „Ștefan cel Mare” Suceava, nr. 2, 1996, pp. 234–235.

²⁶⁹ Idem, „Statutul limbii române în Bucovina între anii 1775–1861”, în „Glasul Bucovinei». Revistă trimestrială de istorie și cultură”, anul I, nr. 4, 1994, p. 5.

²⁷⁰ Robert A. Kann, David V. Zdeněk, *The Peoples of the Eastern Habsburg Lands, 1526–1918*, Seattle and London: University of Washington Press, 1984, pp. 275, 288–289.

²⁷¹ Cf. Gheorghe C. Moldoveanu, *Limba română în Bucovina. Statutul socio-cultural și politic*, Iași, Editura A92, 1998, pp. 19–52.

²⁷² Daniel Werenka, *Die Kriegsruf an die Bukovina im Jahre 1809. Nach Akten (Mit zwei Beilagen)*, Czernowitz, 1903.

²⁷³ Корній Лук'янюк, Олекса Романець, „Важлива історична пам'ятка”, în „Буковинський журнал”, nr. 3–4, 1993, pp. 143–148.

²⁷⁴ Emil Satco, Ioan Pînzar, *Prefectura. Repere istorice locale*, Iași, Editura Junimea, 1995, p. 32.

²⁷⁵ Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 98.

²⁷⁶ *Буховина: історичний нарис*, p. 70.

Structura administrației militare din Bucovina era destul de simplă: guvernatorul, consilierul său, auditorul (judecător militar), secretarul și registratorul. Funcția de consilier era deținută de un ofițer bun cunoscător al legilor și obiceiurilor populației indigene. Totodată, printre obligațiile sale se numărau cele referitoare la soluționarea neînțelegerilor cu turcii și purtarea corespondenței cu principele de la Iași. Auditorul era responsabil pentru actul de justiție atât pentru militari, cât și pentru populația civilă. Secretarul și registratorul i se subordonau nemijlocit²⁷⁷.

După alipirea Bucovinei la Galiția, în anul 1786, în fruntea administrației civile se afla un căpitan cercual, în timp ce districtele/județele erau conduse de comisari. Administrația Bucovinei era compusă din secretar, un protocolist, doi canceliști cercuali, un practicant, un inginer, un casier, un controlor, un scriitor la casierie, un chirurg, un medic, o moașă și șase dragoni²⁷⁸.

O anumită perioadă de timp, noile autorități au utilizat cu succes vechea structură politico-administrativă moldovenească, fiind extrem de atentă față de elita politică și economică locală. Această atitudine era o consecință a bogatei experiențe administrative a funcționarilor habsburgici și a ordinului strict al împăratului Iosif al II-lea privind menținerea *statu-quo*-ului din epoca moldavă și evitarea, prin toate mijloacele, a tot ceea ce „ar semăna cu o nouă formă de guvernare, de a păstra tot ceea ce a fost bun înainte, obiceiurile și religia locuitorilor ținutului”²⁷⁹. Mai mult, în funcțiile de directori ai ținuturilor Cernăuți, Suceava și Câmpulung au fost numiți, în anul 1777, reprezentanți ai nobilimii românești locale²⁸⁰. Comandamentul militar al Galiției, în persoana feldmareșalului W. Schröder, a propus înlocuirea lui Sigowsky, auditorul districtului Bucovina, cu Dorbath, auditorul Regimentului 2 de grăniceri din Transilvania, deoarece acesta din urmă cunoaște „limba moldovenească și obiceiurile țării”²⁸¹. Atunci când s-a ridicat problema găsirii unui succesor pentru generalul Splény, autoritățile de la Viena l-au desemnat pe generalul Karl von Enzenberg, potrivit raportului celui din urmă adresat coregentului Iosif al II-lea, „tocmai pentru calitățile sale de bun cunoscător al serviciului și al națiunii române, calități dovedite în timpul cât a fost comandant al Regimentului 2 valah” din Transilvania²⁸². În septembrie 1780, în funcția de director al cancelariei administrației militare a Bucovinei a fost numit boierul bucovinean Vasile Balș, un sincer iosefinist²⁸³.

Una dintre măsurile centrale, adoptate în direcția afirmării noii puteri în rândul populației din teritoriul recent achiziționat, a constat în prestarea jurământului de loialitate față de dinastia Habsburgică. Conducându-se după alte principii privitoare la cetățenie și proprietate decât cele de astăzi, guvernul vienez a pretins boierilor și clerului din Moldova, care dețineau terenuri sau alte proprietăți imobiliare în Bucovina, să jure credință Curții de Habsburg²⁸⁴. Ceremonia oficială, în cadrul căreia reprezentanții populației bucovinene au confirmat fidelitatea lor față de Coroana austriacă, a avut loc în orașul Cernăuți, în 12 octombrie 1774, după ce, timp de două săptămâni, militarii imperiali au colindat toate satele, organizând prestarea jurământului în mediul rural. La Cernăuți, autoritățile militare au confirmat garanțiile stipulate de Iosif al II-lea, în 1774, privind menținerea obiceiurilor și privilegiilor de care se bucura populația în cadrul Țării Moldovei. Reconfirmarea *statu-quo*-ului a fost receptată de către bucovineni drept obligație oficială a stăpânirii habsburgice de a respecta autonomia internă a acestui teritoriu²⁸⁵. Însă administrația austriacă privea jurământul dintr-o perspectivă diferită. Încheierea acordurilor austro-otomane, din anii 1775–1776²⁸⁶, și ceremonia oficioasă, din octombrie 1777, acordau legitimitate internă și internațională dominației

²⁷⁷ Mihai-Ștefan Ceaușu, „Instituirea administrației habsburgice în Bucovina”, în „Suceava». Anuarul Muzeului Bucovinei”, anul XX, 1993, p. 129.

²⁷⁸ Idem, *Bucovina habsburgică...*, pp. 91–92.

²⁷⁹ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. I, d. 42, f. 1v.

²⁸⁰ Erich Prokopowitsch, *Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus* (în continuare se va cita: Erich Prokopowitsch, *Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina...*), Graz-Köln: Böhlau, 1965, p. 37.

²⁸¹ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. III, d. 55, f. 1v.

²⁸² *Ibidem*, pach. X, d. 78, f. 2.

²⁸³ Rolul boierului Vasile Balș în aplicarea reformelor habsburgice, precum și biografia sa sunt prezentate în studiul lui Mihai-Ștefan Ceaușu, „Vasile Balș, un iosefinist bucovinean”, în „Suceava». Anuarul Muzeului Bucovinei”, anul XVII–XVIII–XIX, 1990–1991–1992, pp. 407–418.

²⁸⁴ Idem, *Bucovina habsburgică...*, p. 73.

²⁸⁵ Ștefan Purici, *Mișcarea națională românească...*, p. 48.

²⁸⁶ Eudoxiu Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VII, București, 1876, pp. 157–161, 485–488.

habsburgice în Bucovina, deschizând calea adoptării unor măsuri hotărâte în vederea integrării totale a provinciei în structurile politico-economice și social-culturale ale imperiului.

În opinia generalului Splény, în vederea reorganizării vieții publice a ținutului trebuia „să se curețe mai întâi orașele de gunoiul mai mult decât secular, să se niveleze și să se facă circulabile ulițele, să se desființeze cocioabele țărănești, acoperite cu paie și foarte expuse la foc. Să se repare casele șubrede, dându-le un aspect onorabil și ordonat, să se introducă un serviciu de pompieri și paznici de noapte, să se controleze măsurile și greutatea, să se instituie târguri săptămânale și anuale sub conducerea unui jude de târg, să se desființeze bețiile de duminică și în zilele de sărbători, să se împartă locuitorii în clase și, respectiv, după bresle etc.”²⁸⁷. Generalul Karl von Enzenberg a propus, pentru a stimula ridicarea de edificii rezistente la incendii în capitala ținutului, vânzarea cărămizii la un preț redus și utilizarea meșterilor militari la construcția hornurilor și căminurilor în casele cernăuțenilor²⁸⁸. Cu același scop, administrația a scutit proprietarii clădirilor de piatră de plata impozitelor pentru o perioadă de 30 de ani și de plata rentei funciare urbane, pentru 10 ani. Cu sprijinul autorităților locale, până la 1848, în Cernăuți au fost construite diverse edificii militare, administrative și publice: cazarma, închisoarea, primăria, gimnaziul german, școala ortodoxă, biserici, spitalul militar și cel civil ș.a.²⁸⁹. În anul 1830, în capitala ținutului a fost întemeiată grădina publică, asemănătoare cu „Volksgarten” din Viena, iar din anul 1841 urbea se putea lăuda cu teatrul stabil²⁹⁰. Constantin Várnav, locuitor al Moldovei, autorul notițelor *Călătoria me de la Liov la Cernăuți și Liteni în anul 1860*, efectuând în anii 1820 și 1860 două călătorii la Lvov, a rămas impresionat de progresul realizat într-un timp relativ scurt: „Ce deosebire am găsit între Cernăuțiul de astăzi și cel de la 1820. Uliți drepte, largi. Toate șosele, în loc de străme, înguste, pe care te înfundai până la genunchi în glod. [...] Și pe aceste ulițele, case bune la linie, cu un rând și cu două rânduri, în loc de niște case păcătoase în mijlocul ogrăzii, fără zăplaz și alătura cu o livadă fără gard”²⁹¹.

Administrația austriacă a depus eforturi susținute pentru dezvoltarea căilor și mijloacelor de comunicație în Bucovina, creând astfel condiții mai bune pentru extinderea activităților comercial-economice și valorificarea resurselor provinciei. Această politică era determinată de necesitatea asigurării unor largi posibilități de manevrare pentru armatele austriece în cazul unei amenințări externe, obținerii în cel mai scurt timp a rentabilității maxim posibile a teritoriului anexat, încadrării lui cât mai puternice în sistemul economic al imperiului²⁹². În anii 1774–1778, în ținut au fost construite 70 de poduri, iar în anii 1778–1779 și 1783 au fost construite două drumuri ce au legat Bucovina de Transilvania²⁹³. Construirea sau îmbunătățirea căilor de comunicație s-a desfășurat pe parcursul întregii perioade austriece, având ca rezultat articularea unei vaste rețele de drumuri de stat, județene și comunale.

Întărirea treptată a administrației habsburgice și modernizarea relațiilor sociale au fost însoțite de restrângerea privilegiilor de clasă ale nobilimii și clerului românesc. Favorizarea imigrărilor și începutul colonizării Bucovinei²⁹⁴, introducerea unor noi impozite și obligații publice²⁹⁵, revizuirea diverselor decizii judecătorești din perioada moldovenească²⁹⁶, modificările în organizarea administrației și justiției în mediul rural²⁹⁷ și alte schimbări ale ordinii tradiționale au provocat nemulțumirea boierilor și mazililor bucovineni. La sfârșitul anilor '70 ai secolului al XVIII-lea, aceștia din urmă revendicau dreptul lor de a participa, prin intermediul a trei reprezentanți, la lucrările

²⁸⁷ *General Splény's Beschreibung der Bukowina*, pp. 118–120.

²⁸⁸ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. III, d. 47.

²⁸⁹ Hugo Weczerka, „Die städtebauliche Entwicklung von Czernowitz 1775–1900”, în „Analele Bucovinei”, anul IV, nr. 3, 1997, pp. 657–660.

²⁹⁰ Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 95.

²⁹¹ Constantin Várnav, *Călătoria me de la Liov la Cernăuți și Liteni în anul 1860*, mss., Biblioteca Academiei Române, Fond *Manuscrise românești*, nr. 4651, f. 137.

²⁹² I. B. Жалоба, Ф. С. Яценюк, „Шляхи сполучення Буковини (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)”, în „Analele Bucovinei”, anul IV, nr. 3, 1997pp. 727–728.

²⁹³ *Ibidem*, p. 728.

²⁹⁴ Ștefan Purici, „Colonizări și imigrări în Bucovina între anii 1775–1848”, în „Analele Bucovinei”, anul II, nr. 2, 1995, pp. 357–373; Constantin Ungureanu, „Procese etno-demografice în Bucovina în timpul administrației militare (1775–1786)”, în „Analele Bucovinei”, anul V, nr. 1, 1998, pp. 101–121.

²⁹⁵ Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 77.

²⁹⁶ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. II, d. 20, f. 1v.

²⁹⁷ *Буковина: історичний нарис*, p. 91; Mihai-Ștefan Ceaușu, „Aspecte juridice ale instituirii administrației habsburgice în Bucovina”, în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» Iași”, anul XXX, 1993, p. 400.

administrației Bucovinei într-o triplă calitate: de proprietari, de reprezentanți ai populației autohtone și de persoane cointeresate în progresul provinciei²⁹⁸. Tensiunea în raporturile dintre administrația militară și mazilii cernăuțeni, care, în anul 1780, constituiseră așa-numitul „consiliu aristocratic”, s-a perpetuat de-a lungul a câțiva ani, determinând guvernul de la Viena să tempereze provizoriu ritmul reformelor²⁹⁹. Spre exemplu, proiectul de încorporare a Bucovinei la Galiția fusese propus încă din 1779, însă opoziția elitei locale și unele calcule strategice ale Vienei au determinat amânarea deciziei pentru o anumită perioadă³⁰⁰.

Pe de altă parte, nivelul profesional și comportamentul unor funcționari austrieci subminau puternic eforturile autorităților habsburgice în direcția cuceririi simpatiei și încrederii populației locale față de noile structuri administrative. Spre exemplu, în anul 1780, F. Poppini, șeful comisiei de anchetă privind acuzațiile de corupție ale funcționarilor din administrația cernăuțeană, raporta guvernului că pe adresa comisiei zilnic soseau plângeri din cauza faptului că locuitorii refuzau să se adreseze Administrației militare a Bucovinei și Comandamentului general al Galiției, considerându-le drept organisme de la care nu se puteau aștepta la justiție³⁰¹. În cazurile în care bucovinenii încercau să apeleze la structurile superioare ale puterii pentru a-și apăra drepturile, ei riscau să fie supuși persecuțiilor și pedepselor corporale din partea boierilor și funcționarilor³⁰².

Indignarea legată de birocrația și corupția funcționarilor austrieci locali se manifesta chiar și în rândul populației germane din Bucovina. Spre exemplu, în anii 1807–1811, cetățenii cernăuțeni s-au organizat în așa numitul „Partey und Fraktiongeister” (partid și spirit de fracțiune), condus de Lebius, directorul poștei, protestând împotriva abuzurilor comise de Joseph Hampel, primarul orașului (1802–1811). În cele din urmă, solidaritatea orașenilor și receptivitatea autorităților centrale au determinat victoria cernăuțenilor³⁰³.

Înlăturarea din funcțiile administrative superioare a funcționarilor români începând cu anul 1783³⁰⁴ și înlocuirea birocraților austrieci discreditați n-au dat rezultate imediate. Spre exemplu, în anul 1803, Ioan Budai-Deleanu, consilier al Curții de Apel din Lemberg, în raportul său intitulat *Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina (Scurte observații asupra Bucovinei)* sublinia slaba pregătire profesională și nivelul moral scăzut al funcționarilor bucovineni: „Dar, durere! Bucovina pare a avea soarta de-a vedea în fruntea sa tot ce-i incapabil, imoral și egoist în monarhia întreagă. Acești domni nu se cugetă a conduce Bucovina, conform intențiilor guvernului, la bine sau la civilizație; ei se cugetă numai la îngrășarea pungii lor și după ce, prin firea lor egoistă, necrescută și senzuală, au sfârșit și puținul bun rămas locuitorilor și s-au îmbogățit, caută avansamente; și batjocoresc apoi încontinuu pe acest popor sărman, care a fost temeiul fericirii lor vremelnice, numindu-l: barbari, semioameni, otaliți etc.”³⁰⁵.

O nouă inspecție efectuată în Bucovina în anul următor de către August von Reichmann, consilier aulic, a depistat nereguli la cel mai înalt nivel: „De altfel, căpitanul cercual [von Schreiber – n. n.] se poartă rău și față de națiune, nu-și dă nici cea mai mică osteneală de a-i învăța limba și, prin această inamicizie, a îndepărtat de la sine toate sufletele”³⁰⁶.

Urmărind, pe de o parte, cucerirea loialității elitelor românești locale, facilitarea aplicării transformărilor planificate, sporirea eficacității administrației și recunoscând, pe de alta, anumite drepturi ale populației autohtone, în două cazuri guvernul austriac a numit în funcția de căpitan cercual – cea mai înaltă din Bucovina în acea perioadă – pe boierul Vasile Balș³⁰⁷ (1792–1803) și pe marele

²⁹⁸ Mihai-Ștefan Ceaușu, *Bucovina habsburgică ...*, p. 77.

²⁹⁹ Ștefan Purici, *Mișcarea națională românească ...*, pp. 117–119.

³⁰⁰ Mihai Iacobescu, *op. cit.*, pp. 120–121.

³⁰¹ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. V, d. 1, f. 1–6.

³⁰² Idem, Fond *Colecția de microfime, Austria*, rola 117, c. 1023–1025.

³⁰³ Erich Prokopowitsch, „Das Deutschtum der Bukowina in der Landes- und Staatspolitik”, în vol. *Buchenland. Hundertfünfzig Jahre Deutschtum in der Bukowina*, Herausgegeben von Franz Lang, München: Verlag des Südosdeutschen Kulturwerks, 1961, pp. 89–92.

³⁰⁴ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. XIII, d. 50, f. 1.

³⁰⁵ Ioan Budai-Deleanu, „Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina”, în vol. *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998, p. 404.

³⁰⁶ Erich Prokopowitsch, *Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina ...*, p. 39.

³⁰⁷ Idem, „Die Wiener „Geheime Assoziation“ und der Bukowiner Bojar Basillius von Balsch”, în „Südost-Forschungen”, Band XX, 1961, pp. 277–278.

proprietar Gheorghe Isăcescu³⁰⁸ (1840–1849). În multe alte situații autoritățile vieneze au insistat asupra faptului ca în posturile superioare ale administrației cercuale să fie desemnate persoane care cunoșteau limba română. Spre exemplu, în anul 1833, în funcția de căpitan cercual a fost numit consilierul aulic Franz von Kratter (1833–1838) datorită faptului că el, cunoscând foarte bine limbile latină, franceză și italiană, și-ar fi putut însuși foarte ușor și limba română³⁰⁹. Faptul că, în realitate, Imperiul Habsburgic n-a fost o „închisoare a popoarelor” nici chiar în epoca reacțiunii, se poate observa și din sărbătoririle organizate în anul 1804 cu ocazia sfințirii corporațiilor unite (germane, românești și armenesti) ale meseriașilor din Suceava. Fiecare comunitate a marcat pe rând acest eveniment în limba maternă, în biserica sa națională, avându-i pe reprezentanții celorlalte etnii în calitate de invitați. Întreaga ceremonie s-a desfășurat într-o armonie deplină și cu sprijinul administrației locale, în frunte cu comisarul județean von Scheine³¹⁰.

Pe lângă aspectele prezentate mai sus, administrația Bucovinei a fost preocupată de gestionarea problemelor religioase, fiscale sau juridice, de ameliorarea situației în cele mai diverse domenii: social, economic, transporturi, militar, educație, menținerea ordinii publice etc.³¹¹, chestiuni pe care nu le putem dezbate în cadrul unui singur articol. Spre regret, nici în prezent nu avem un studiu științific în care să fie analizate succesele și eșecurile administrației habsburgice în Bucovina pe parcursul a aproape un secol și jumătate (1774–1918). Totuși, nu putem să nu observăm că, pe lângă multe implicații negative menționate și în rândurile de mai sus, instituirea administrației austriece în partea de nord-vest a Moldovei (Bucovina) a contribuit la includerea provinciei în sistemul relațiilor economice, politice și culturale central-europene, modernizarea raporturilor sociale, imprimând anumite sensibilități în mentalitatea și caracterul localnicilor, sensibilități ce pot fi și astăzi remarcate în cercurile bucovinenilor.

³⁰⁸ Emanuel Turczynski, „Exogene und endogene Faktoren der Konsensbildung in der Bukowina”, în „Südostdeutsche Archiv”, XXXVIII–XXXIX, 1995–1996, p. 99.

³⁰⁹ Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 68.

³¹⁰ Suceava. *File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului, 1388–1918*, București, 1989, vol. I, pp. 566–567.

³¹¹ Vezi Eugen Simiginowicz, *Handbuch der Gemeindeverwaltung für das Herzogthum Bukowina zum Gebrauche der Gemeindevertretungsmitglieder und der Gemeindegemeinschaften*, T. I–II, Czernowitz, 1900.

DIE ADMINISTRATION DER BUKOWINA WÄHREND IHRER SELBSTÄNDIGKEIT³¹²

OTTO-FRIEDRICH HALLABRIN

Bukovina's Administration during Its Autonomy

(Summary)*

This article follows the emergence, development and consolidation of the Austrian administration in Bukovina, from the second half of the nineteenth century to the beginning of the XXth century. After the annulment of the Constitution of March 4, 1849 and the establishment of the neoabsolutist regime, the Austrian authorities initiated an extensive action to reorganize the administration. In Bukovina, the principles of this approach with strong centralist and absolutist tendencies, although intensely criticized, were the basis of the state organization, especially in the legal and communal fields, until 1860, some of them being maintained later. During this period, the administrative measures aimed at dividing the territory into districts (1850, 1854), reorganizing the activity in the financial field (establishment of centers for the collection of taxes and fees, later of the Financial Directorate), in the legal field (establishment of the Cernăuți Court, subordinated to the one in Lemberg, in 1855) etc. The administrative separation of Bukovina from Galicia, an extremely important moment in the history of the province, meant the elevation of Bukovina to the rank of crown country and the introduction of new administrative structures, with positive influences on other fields, such as economic, educational or demographic. Another important moment is the year 1868, when, also from an administrative point of view, the political power separates from the legal one. The study ends with the presentation of the administrative organization of Bukovina (political, school, legal, financial, commercial, transport, mining, agriculture and defense authorities) based on the official data published in 1909, for the reference year 1907. In the table are listed, on various fields (area, population, electoral districts, localities, universities, gymnasiums, schools, health units, post offices, income tax etc.) comparative figures for the Kingdom of Galicia and Lodomeria, as well as for all the other crown countries together, in order to highlight the contribution and place of Bukovina within the administrative structure of the Austrian Empire.

Keywords: Bukovina, Austrian administration, autonomy, state organization, authorities.

Die erste Maßnahme nach der Verkündung der Autonomie der Bukowina durch die Reichsverfassung vom 4. März 1849 war die Einrichtung einer provisorischen Landesregierung in Czernowitz. Der bisherige Kreishauptmann Iscezeskul wurde in den Ruhestand versetzt und Eduard von Bach, der Bruder des Innenministers in Wien, zum neuen Präsidenten der provisorischen Landesregierung ernannt³¹³.

In einem Schreiben vom 19. April 1849 beauftragte Innenminister Bach den Präsidenten der provisorischen Landesregierung mit der Bildung einer Kommission mit der Aufgabe, Vorschläge für eine Landesverfassung und eine Wahlordnung für die Bukowina zu erarbeiten, wie im § 77 der Reichsverfassung vom 4. März 1849 für alle Kronländer vorgesehen³¹⁴. Die Arbeitsgruppe, deren Vorsitzender der provisorische Landespräsident von Bach war, und der Vertreter aller Stände und Nationalitäten des Landes angehörten, reichte die ausgearbeiteten Vorlagen bereits Anfang Juni in Wien ein³¹⁵. Die Gesetzesentwürfe für die Verfassung und Wahlordnung wurden in der Zeitung „Bucovina“ veröffentlicht³¹⁶. Der aus 57 Artikeln bestehende Verfassungsentwurf sah ein unabhängiges Kronland Bukowina innerhalb der Habsburger Monarchie mit der Hauptstadt in Czernowitz und einen eigenen Landtag vor. Der Landtag sollte aus 48 gewählten Mitgliedern aus allen Ständen bestehen und eigene Kompetenzen in der Verwaltung des Landes erhalten. Der Verfassungsentwurf aus der Bukowina wurde im Laufe des Jahres 1850 im Wiener Innenministerium geprüft und nach einigen Änderungen (so z. B. wurde die Mitgliederzahl von 48 auf 24 reduziert)

³¹² „Analele Bucovinei“, anul XIX, nr. 1 (38), 2012, pp. 83–99.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

³¹³ Raimund Friedrich Kaindl, *Geschichte der Bukowina*, Dritter Abschnitt. (Seit 1774), Czernowitz 1898, S. 27.

³¹⁴ Eduard Bernatzik (Hrsg.), *Die österreichischen Verfassungsgesetze mit Erläuterungen*, Wien, 1911, S. 158.

³¹⁵ Mihai-Ștefan Ceaușu, „Modernizarea instituțional-politică a Bucovinei: Instituirea dietei provinciale 1848–1861“, in: „Xenopoliana. Buletinul Fundației Academice «A. D. Xenopol»“, VI/1–2, 1998, S. 157.

³¹⁶ „Bucovina“. *Gazetă românească pentru politică, religie și literatură*, Jahrgang 1849, Nr. 29 und 31.

genehmigt³¹⁷. Obwohl vom Kaiser mit dem Patent vom 29. Juli 1850 sanktioniert³¹⁸, wurden die Bestimmungen dieser Landesordnung für die Bukowina nie geltendes Recht³¹⁹.

Nicht nur im Fall der Bukowina ließ die Verwirklichung der in der Verfassung vom 4. März vorgesehenen Organe in den Jahren 1849 bis 1851 auf sich warten. Als einzige Einrichtung wurde der Reichsrat als beratendes Organ ins Leben gerufen, der mit dem Kaiserlichen Patent vom 13. April 1851 ein eigenes Statut erhielt³²⁰. Seine Beratungen waren nicht öffentlich. Ein gesetzgebendes Organ im parlamentarischen Sinne war der Reichsrat nicht. Er hatte kein Initiativrecht in der Gesetzgebung.

Warum die Realisierung der Bestimmungen der „Märzverfassung“ für den Kaiser und seine Regierung nicht so im Vordergrund standen, zeigte sich am Ende des Jahres 1851. Mit dem Kaiserlichen Patent vom 31. Dezember 1851, dem sogenannten „Silvesterpatent“ wurde die Verfassung vom 4. März 1849 außer Kraft gesetzt³²¹. Damit waren fast alle Errungenschaften der Revolution von 1848/49 wieder aufgehoben. In Österreich wurde dadurch erneut die absolute Monarchie eingeführt. Es begann die Zeit, die von der Geschichtsschreibung als „Neoabsolutismus“ bezeichnet wird.

Die einzige der in der „Märzverfassung“ vorgesehenen parlamentarischen Institution, die nach ihrer Aufhebung beibehalten wurde, war der Reichsrat. Er wurde durch die Bestimmungen des Kaiserlichen Patents vom 5. März 1860 „verstärkt“ und erhielt eine neue Geschäftsordnung. Neben den Erzherzogen des Kaiserlichen Hauses, hohen Würdenträgern und Militärs, wurden 38 Vertreter aus den Ländern als Mitglieder ernannt, darunter einer aus der Bukowina³²². Der Vertreter des Herzogtums Bukowina im „verstärkten“ Reichsrat war der rumänische Großgrundbesitzer Nikolaus von Petrino³²³.

Obwohl sehr kurz gefasst, enthielt das kaiserliche „Silvesterpatent“ von 1851 in seinem letzten Absatz wichtige Bestimmungen über die weitere Administration des Kaiserstaates. Darin heißt es: „Wir erklären jedoch durch gegenwärtiges Patent ausdrücklich, dass wir jede in den eingangs erwähnten Kronländern gesetzlich anerkannte Kirche und Religionsgesellschaft in dem Rechte der gemeinsamen öffentlichen Religionsübung, dann in der selbständigen Verwaltung ihrer Angelegenheiten, ferner im Besitz und Genusse der für ihre Kultus-, Unterrichts-, und Wohltätigkeitszwecken bestimmten Anstalten, Stiftungen und Fonds erhalten und schützen wollen, wobei dieselben den allgemeinen Staatsgesetzen unterworfen bleiben“³²⁴. Aus dem Text geht deutlich hervor, dass die „Eingangs erwähnten Kronländern“ die „selbständige Verwaltung ihrer Angelegenheiten“ erhalten bleibt. Nachdem im ersten Abschnitt des „Silvesterpatentes“ das Herzogtum Bukowina als Kronland, für das das neue Gesetz Gültigkeit hat, aufgezählt wird, bedeutete dies, dass die Bukowina ihre Selbständigkeit durch die Außerkraftsetzung der Reichsverfassung vom 4. März 1849 nicht verloren hatte³²⁵.

Aufgrund der Bestimmungen des „Silvesterpatents“ unternahm das von Alexander von Bach geführte Innenministerium eine umfangreiche Reorganisation der Verwaltung in allen Ländern des neu gebildeten Einheitsstaates vor, die stark zentralistische und absolutistische Tendenzen aufwies. Trotz aller, durchaus berechtigter Kritik an den Regierungsmaßnahmen während der neoabsolutistischen Zeit in Österreich zwischen 1852 und 1860³²⁶, muss gesagt werden, dass viele der damals geschaffenen Grundlagen der staatlichen Organisation, insbesondere auf dem Gebiet der Gerichts- und Gemeindeorganisation, nach 1861 beibehalten wurden.

³¹⁷ Mihai-Ștefan Ceaușu, „Modernizarea instituțional-politică a Bucovinei: Instituirea dietei provinciale 1848–1849“, a. a. O., S. 160.

³¹⁸ „Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Österreich“ (RGBl), Jahrgang 1850, Nr. 387.

³¹⁹ Siehe dazu C. Ernst Hellbing, „Die Landesverwaltung in Cisleithanien“, in: Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (Hg.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Band II, *Verwaltung und Rechtswesen*, Wien, 1975, S. 213.

³²⁰ „Reichsgesetzblatt für das Kaiserreich Österreich“ (RGBl), Jahrgang 1851, Nr. 92.

³²¹ „Reichsgesetzblatt für das Kaiserreich Österreich“ (RGBl), Jahrgang 1852, Nr. 3.

³²² Eduard Bernatzik (Hg.), *Die österreichischen Verfassungsgesetze*, a. a. O., S. 217–218.

³²³ Mihai Jacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I, *De la administrația militară la autonomia provincială (1774–1862)*, București, 1993, S. 395.

³²⁴ Eduard Bernatzik (Hg.), *Die österreichischen Verfassungsgesetze*, a. a. O., S. 210.

³²⁵ Ebenda, S. 209.

³²⁶ Siehe dazu Karl Ucakar, *Demokratie und Wahlrecht in Österreich. Zur Entwicklung von politischer Partizipation und staatlicher Legitimationspolitik*, Wien, 1985, S. 110–112.

Die Trennung der Bukowina von Galizien nach ihrer Verkündung in der Reichsverfassung vom 4. März 1849 und die Einrichtung einer selbständigen Landesregierung erfolgte schrittweise bis zum Jahr 1854. Mit der Verordnung des Innenministeriums vom 8. Oktober 1850 wurde die Bukowina verwaltungstechnisch in sechs Kreise eingeteilt, die jeweils von einem Kreiskommissar geleitet wurden und dem Präsidenten der provisorischen Landesregierung unterstanden, dessen Kompetenzen erheblich erweitert wurden³²⁷. Seit Juli 1849 war Adalbert von Henniger als Nachfolger von Eduard von Bach der neue Präsident der provisorischen Landesregierung in Czernowitz³²⁸.

Erster selbstständiger Landespräsident der Bukowina wurde Franz Freiherr von Schmück. Nach seiner provisorischen Ernennung am 6. März 1853 als Nachfolger von Hennigers, war er seit dem 29. Mai 1854 offiziell der erste Präsident einer selbständigen Landesregierung in der Bukowina³²⁹. Als oberster Chef der Verwaltung und ranghöchster Beamter des Landes wurde der Landespräsident nicht gewählt, sondern ernannt.

Franz von Schmück blieb bis November 1857 Präsident der Landesregierung. Ihm folgten Karl Graf Rothkirch-Panthen (Februar 1858 bis Mai 1860), Jakob Ritter von Mikuli (September 1860 bis März 1861 als Leiter der Kreisverwaltung), Wenzel von Martina (März 1861 bis Mai 1862), Rudolf Graf Amadei (Mai 1862 bis Oktober 1865), Franz Myrbach von Rheinfeld (Oktober 1865 bis Oktober 1870), Felix Freiherr von Pino-Friedenthal (Oktober 1870 bis Juli 1874), Hieronymus Freiherr von Alesani (Oktober 1874 bis Februar 1887), Felix Freiherr von Pino-Friedenthal (Februar 1887 bis August 1890), Anton Graf Pace (Januar 1891 bis Mai 1892), Franz Freiherr von Kraus (Mai 1892 bis Juni 1894), Leopold Graf Goes (November 1894 bis Dezember 1897), Friedrich Freiherr Bourignon von Bamberg (Dezember 1897 bis Februar 1903), Prinz Konrad Hohenlohe-Schillingfürst (Februar 1903 bis Oktober 1904), Dr. Oktavian Regner Ritter von Bleyleben (Oktober 1904 bis Dezember 1911), Dr. Rudolf Graf von Meran (Januar 1912 bis April 1917) und Dr. Josef Graf von Etdorf (April 1917 bis Oktober 1918)³³⁰.

Mit der Ernennung von Franz von Schmück zum Präsidenten der selbständigen Landesregierung, wurde nach dem 29. Mai 1854 in der Bukowina eine umfangreiche administrative Neuorganisation des Landes vorgenommen. Das Gebiet des Kronlandes wurde in 15 Bezirksämter eingeteilt³³¹. Ihnen gleichgestellt war der Magistrat der Stadt Czernowitz. Die neu geschaffenen Ämter waren für die politische Verwaltung und für die Rechtspflege zuständig. Gleichzeitig mit der Neueinteilung des Landes in neun Verwaltungsbezirke im Jahr 1868, die sich jetzt statt Bezirksämter „Bezirkshauptmannschaften“ nannten, wurde die Trennung der Justiz von der politischen Verwaltung in der Bukowina wieder eingeführt³³². Nach mehreren durchgeführten Reformen, war die Bukowina in den letzten Jahren ihrer Zugehörigkeit zu Österreich verwaltungsmäßig in 11 Bezirkshauptmannschaften gegliedert: Czernowitz-Land, Gurahumora, Kimpolung, Kotzman, Radautz, Sereth, Storozynetz, Suczawa, Waschkoutz, Wischnitz und Zastawna. Dazu kam noch die Landeshauptstadt Czernowitz mit einem besonderen Status³³³.

Gleichzeitig mit der administrativen Neuordnung des Landes setzten nach 1850 auch die Reorganisation anderer gesellschaftlichen Bereiche und die Neugründung zahlreiche Institutionen ein. Auf dem Gebiet der Finanzverwaltung wurden bereits im Jahr 1850 insgesamt 15 Steuerämter gegründet, die einer neu eingerichteten Steuereinsamlung in Czernowitz unterstanden. Ab 1863 nannte

³²⁷ Olexandr Dobrshanski, „Der Aufbau der provinziellen Verwaltungsorgane des Herzogtums Bukowina in den 50-er und 60-er Jahre des XIX. Jahrhunderts“, in: „Analele Bucovinei“, IV. Jahrgang, Nr. 3/1997, S. 789.

³²⁸ Raimund Friedrich Kaindl, *Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*, Czernowitz, 1908, S. 96.

³²⁹ Ebenda.

³³⁰ Siehe dazu: Rudolf Wagner, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler*, Augsburg 1991, S. 41; Raimund Friedrich Kaindl, *Geschichte der Bukowina*, Dritter Abschnitt, a. a. O., S. 28; ders.: *Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*, a. a. O., S. 98.

³³¹ Siehe dazu: *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde verfasst anlässlich des 50-jährigen glorreichen Regierungsjubiläums seiner kaiserlichen und königlichen Majestät*, hrsg. durch die k.k. Gendarmerie des Landes-Gendarmerie-Commandos, Nr. 43, a. a. O., S. 325.

³³² H. J. Biedermann, *Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung 1775–1875*, Lemberg, 1876, S. 43.

³³³ *Hof- und Staats-Handbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1909, XXXV. Jahrgang. Nach amtlichen Quellen zusammengestellt*, Wien, 1909, S. 940–942.

sich die oberste Steuerbehörde des Landes „Finanzdirektion“ und unterstand unmittelbar dem Finanzministerium in Wien³³⁴.

Auch die Justizverwaltung der Bukowina wurde gründlich reformiert. An Stelle des Stadt- und Landrechts trat 1855 ein Landesgericht in Czernowitz, dem auch die Handelsgerichtsbarkeit, die Führung der Bukowiner Landtafel und der Grundbücher anvertraut wurden und das dem Oberlandesgericht in Lemberg unterstellt war. In den übrigen Bezirken wurde die Gerichtsbarkeit durch die Bezirksämter ausgeübt. In Czernowitz, Radautz, Suczawa und Storozynetz wurden vier Untersuchungsgerichte eingerichtet.

In Folge der Wiederherstellung der Gewaltenteilung im Jahr 1868 wurde die politische Verwaltung von der Rechtspflege auf allen Ebenen getrennt. Nach der Gründung der Bezirkshauptmannschaften erfolgte die Einrichtung selbständiger Bezirksgerichte. Der Wunsch nach einem eigenen Oberlandesgericht in der Bukowina blieb unerfüllt. Das Landgericht in Czernowitz bestand weiter und blieb Lemberg unterstellt. In Suczawa wurde 1885 an Stelle des Bezirksgerichts ein Kreisgericht für den südlichen Teil der Bukowina eingerichtet³³⁵.

Die administrative Trennung der Bukowina von Galizien war ein Wendepunkt in der Geschichte des Landes. Die Erhebung zu einem selbständigen Kronland und die Einführung neuer Verwaltungsstrukturen hatten auch auf andere Gesellschaftsbereiche positiven Einfluss, insbesondere auf die Entwicklung der Wirtschaft³³⁶ und des Schul- und Bildungswesens³³⁷. Höhepunkt dieses Entwicklungsprozesses war die Gründung der Universität in Czernowitz im Jahre 1875³³⁸. Er führte gleichzeitig zu einem starken Zuwachs der Bevölkerung in der Bukowina. In nur 30 Jahren, von 1850 bis 1880, wuchs die Einwohnerzahl der Bukowina von 380.826 auf 571.964 Personen an³³⁹.

Um die administrative Organisation der selbständigen Bukowina deutlich zu machen, wird hier die Verwaltungsstruktur des Landes nach den offiziellen Angaben für das Jahr 1909 dargestellt³⁴⁰. Die im Hof- und Staatshandbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1909 enthaltenen Zahlen reflektieren den Stand des Jahres 1907. Für ein besseres Verständnis, werden anschließend für einzelne Bereiche Vergleichszahlen für das Königreich Galizien-Lodomerien bzw. für die gesamten Kronländer angegeben. Dadurch werden auch der Anteil und die Stellung der Bukowina innerhalb Österreichs deutlich.

Die öffentliche Verwaltung in Österreich teilte sich grundsätzlich in drei große Bereiche: Staats-, Landes- und Gemeindeverwaltung.

Bei der Darstellung der organisatorischen Gesamtstruktur des Landesadministration in der Bukowina muss zwischen folgenden Bereichen unterschieden werden: der Landesvertretung, der Landesverwaltung und der Kirchenverwaltung.

Die Landesvertretung bestand aus dem Landeshauptmann und seinem Stellvertreter, dem Landesausschuss und dem Landtag. Zum Zuständigkeitsbereich der Landesvertretung zählten folgende

³³⁴ Raimund Friedrich Kaindl, *Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*, a. a. O., S. 99.

³³⁵ Ebenda, S. 100.

³³⁶ Zur wirtschaftlichen Entwicklung der Bukowina siehe die Beiträge von Erich Beck, Christian Wendling und Erich Prokopowicz in: Franz Lang (Hg.), *Buchenland. Hundertfünfzig Jahre Deutschum in der Bukowina*, München, 1961, S. 163–217, mit weiterführenden Literaturangaben und Rudolf Wagner, *Vom Halbmond zum Doppeladler*, Augsburg, 1996, S. 41–49.

³³⁷ Für die Entwicklung des Schul- und Bildungswesens nach 1849 siehe: Emanuel Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit. Zur Sozial- und Kulturgeschichte einer mitteleuropäischen Landschaft*, Wiesbaden, 1993, S. 139–153; Rudolf Wagner, *Das multinationale österreichische Schulwesen in der Bukowina*, 2 Bde., München, 1985–1986; Hannelore Burger, „Mehrsprachigkeit und Unterrichtswesen in der Bukowina 1869–1918“, in: Ilona Slawinski/Joseph P. Strelka (Hg.), *Die Bukowina. Vergangenheit und Gegenwart*, Bern, 1995; Galina Czeban/Elmar Lechner (Hg.), „Retrospektiven in Sachen Bildung“, Reihe 5 (Historico-Paedagogica Europaea), *Deutschsprachige Quellen zur Geschichte des Bildungswesens der Bukowina um 1900*, Klagenfurt, 1997; Mircea Grigoriuț, *Din istoria culturii în Bucovina (1775–1944)*, București, 1994; Ortfried Kotzian, *Das Schulwesen der Deutschen in Rumänien im Spannungsfeld zwischen Volksgruppe und Staat*, Augsburg, 1984, S. 204–217.

³³⁸ Rudolf Wagner, *Alma Mater Francisco Josefina. Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz. Festschrift zum 100. Jahrestag ihrer Eröffnung 1875*, München, 1975.

³³⁹ Erich Beck, „Das Buchenlanddeutschum in Zahlen“, in: Franz Lang (Hg.), *Buchenland. Hundertfünfzig Jahre Deutschum in der Bukowina*, a. a. O., S. 74.

³⁴⁰ Für die Daten siehe: *Hof- und Staats-Handbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1909*, a. a. O., S. 938 ff. und: *Handbuch der Gemeindeverwaltung für das Herzogthum Bukowina*, hrsg. vom Landesausschuss des Herzogthum Bukowina, bearbeitet von Eugen Simiginowicz, Czernowitz, 1900.

Einrichtungen: Landesbauamt, Landesbuchhaltung, Landesgefällamt, Landeskasse, Statistisches Landesamt, Kulturtechnisches Landesamt und die Landesanstalten. Zu diesen gehörten: die Bukowinische Landesbank, die öffentlichen allgemeinen Krankenanstalten in Czernowitz, die Landesirrenanstalt, die Kaiser Franz Joseph-Jubiläumstiftung für unheilbare Geistesranke, die Landesgehöranstalt und Hebammenlehranstalt, die landwirtschaftliche Landesmittelschule in Czernowitz, die Landesackerbauschulen in Radautz und Kotzman, die Landeskorbflechtschule in Storozynetz, die Landeslehrwerkstätte für Weberei und die drei Krankenhäuser in Kimpolung, Radautz und Suczawa.

Die Struktur der Landesverwaltung hatte im Jahre 1907 folgende Gliederung: I. Politische Behörden; II. Unterrichtsanstalten; III. Justizbehörden; IV. Finanzbehörden; V. Behörden für Handel und Verkehr; VI. Bergbehörden und Behörden für Landeskultur; VII. Landwehrbehörden.

Politische Behörden

Der Bereich der politischen Behörden in der Bukowina bestand aus der k. k. Landesregierung, der k. k. Polizeidirektion und den politischen Bezirksbehörden.

An der Spitze der Landesregierung stand der Landespräsident. Im Hof- und Staats-Handbuch 1909 wird Dr. Oktavian Regner Ritter von Bleyleben als Landespräsident der Bukowina genannt. Sein Stellvertreter war Johann Fekete de Belafalva. Ihnen unterstanden in der Regierungskanzlei sechs Landesregierungsräte, vier Landesregierungssekretäre, vier Bezirksoberkommissäre und sechs Bezirkskommissäre. Ebenfalls dem Landespräsidenten direkt unterstellt waren der Landeskulturinspektor, der Landessanitätsreferent, der Landesforstinspektor, der Landesveterinärreferent, der Oberbaurat, die Prüfungskommission für Gewerbe und Kraftfahrzeuge, die Propinationsfondsdirektion, die Ärztekammer und das Rechnungsdepartement. Eine besondere Stellung innerhalb der Landesverwaltung hatte der k. k. Landesschulrat, dessen Vorsitzender immer der Landespräsident war³⁴¹.

Die Polizeidirektion in Czernowitz wurde von einem Polizeidirektor geleitet, dem zwei Polizeioberkommissäre und drei Polizeikommissäre unterstanden. Leiter der Staatspolizei im Jahre 1907 war Konstantin Tarangul³⁴².

1907 war die Bukowina verwaltungsmäßig in folgende elf Bezirkshauptmannschaften eingeteilt³⁴³: 1. Bezirk Czernowitz, Leiter der Bezirkshauptmannschaft (nicht im Range eines Bezirkshauptmannes) Karl Felix Krzesniowski; 2. Gurahumora, Bezirkshauptmann Gustav Wagner Freiherr von Wehrborn; 3. Kimpolung, Bezirkshauptmann Johann Kapuscinski; 4. Kotzman, Bezirkshauptmann Maximilian Krahl; 5. Radautz, Bezirkshauptmann Dr. Robert Prokopowicz; 6. Sereth, Bezirkshauptmann Johann Bohosiewicz; 7. Storozynetz, Leiter der Bezirkshauptmannschaft im Range eines Bezirkshauptmannes Dr. Robert Korn; 8. Suczawa, Bezirkshauptmann Dr. Ernst Tarangul; 9. Waschkoutz, Leiter der Bezirkshauptmannschaft Michael Romaszkan; 10. Wischnitz, Leiter der Bezirkshauptmannschaft Dr. Leo Jech; 11. Zastawna, Bezirkshauptmann Dr. Karl Rosin.

Einen besonderen Status unter den politischen Bezirksbehörden hatte die Landeshauptstadt Czernowitz. Sie bestand aus dem Gemeinderat, dem Magistrat sowie den städtischen Hilfsämtern und Anstalten.

Der Gemeinderat war die gewählte Vertretung der Landeshauptstadt. Er setzte sich aus dem Bürgermeister, seinen zwei Stellvertretern und 47 Gemeinderäten zusammen. Im Jahre 1907 war Felix Freiherr von Fürth Bürgermeister in Czernowitz. Seine Stellvertreter waren Dr. Salo Weisselberger und Nikolaus Balmosch³⁴⁴. Unter den Gemeinderäten finden wir bekannte Persönlichkeiten aus der Bukowina, wie Universitätsprofessor Dr. Arthur Skedl, Reichsrats- und Landtagsabgeordneter, Rechtsanwalt Dr. Benno Straucher, Abgeordneter im Wiener Reichsrat und im Bukowiner Landtag, Bankdirektor Wilhelm Tittinger, Gymnasialprofessor Karl Wolf, Reichstags- und Landtagsabgeordneter Teofil Simionovici, Universitätsprofessor Dr. Raimund Friedrich Kaindl, den Präsidenten der Advokatenkammer Heinrich Kiesler, Dr. Florea Lupu Landtagsabgeordneter und Präsident der Bukowiner Landesbank, den Arzt Dr. Stanislaus Kwiatkowski oder Nikolaus Ritter von Wassilko, Reichsrats- und Landtagsabgeordneter. Der Czernowitzer Gemeinderat war aber nicht ausschließlich eine Vertretung prominenter Bukowiner Familien und Interessenverbände. Ihm

³⁴¹ Hof- und Staats-Handbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1909, a. a. O., S. 940–941.

³⁴² Ebenda, S. 942.

³⁴³ Ebenda.

³⁴⁴ Ebenda, S. 942.

gehörten 1907 auch Baupolier Sebastian Holicki, Landwirt Christian Hack, Lokalbahninspektor Emanuel Krasa, Zahntechniker Elias Kampelmacher oder der Postbeamte und spätere Postamtsdirektor Alexander Mahr an³⁴⁵.

Die eigentliche Verwaltung der Stadt war der Magistrat. An seiner Spitze standen der Bürgermeister und seine zwei Stellvertreter. Ihnen unterstanden vier hauptamtliche Stadträte, ein Magistratsdirektor, fünf Magistratsräte, drei Magistratssektretäre und vier Magistratskommissäre. Zu der Magistratsverwaltung gehörte noch ein Steuerreferat, die Polizeiinspektion, vier amtliche Stadtärzte und ein Tierarzt.

Den dritten Bereich der Verwaltung der Landeshauptstadt bildeten die städtischen Hilfsämter und Anstalten. Dazu zählten das städtische Baudepartement, das Rechnungsdepartement, die Feuerwehr, die Stadtgärtnerei und der Stadtförster³⁴⁶.

Zu den politischen Behörden mit eigenem Zuständigkeitsbereich in der Bukowina gehörten die k. k. Grenzpolizeikommissariate in Itzkany (Bahnhof) und Nowoselitz.

Die Kommunalverwaltung in der Bukowina umfasste in dieser Zeit nach der Jahrhundertwende zehn Städte, drei Märkte, 336 Ortsgemeinden und 197 Gutsgebiete³⁴⁷.

Unterrichtsanstalten

Die höchste Unterrichtsanstalt in der Bukowina war die Franz Josephs-Universität in Czernowitz, die aus drei Fakultäten bestand: griechisch-orientalische Theologie, Rechts- und Staatswissenschaften sowie Philosophie. Zu den staatlichen Behörden des Unterrichtswesens zählten auch die Prüfungskommission für Studierende der griechisch-orientalischen Theologie und die Staatsprüfungskommission für rechts- und staatswissenschaftliche Studien, die ihren Sitz im Universitätsgebäude hatten.

In den zwölf Schulbezirken der Bukowina gab es 1907 sechs staatliche Gymnasien (zwei in Czernowitz und je eines in den Städten Kotzman, Radautz, Sereth und Suczawa), ein nichtstaatliches Gymnasium, eine nichtstaatliche Realschule (die griechisch-orientalische Oberrealschule in Czernowitz), zwei Lehrer- und Lehrerinnenbildungsanstalten, drei Schulen für Land- und Forstwirtschaft, zwei Handelslehranstalten, eine Hebammenlehranstalt, 478 allgemeine Volks- und Bürgerschulen (darunter 22 nichtstaatliche) und 92 sonstige Lehr- und Erziehungsanstalten. Für die berufliche Bildung waren die gewerbliche Fortbildungsschule in Czernowitz und weitere zwölf gewerbliche Schulen zuständig.

Die Aufsicht über die Schulen übte die Bezirksschulbehörde aus, die in jedem Schulbezirk durch einen Schulinspektor vertreten war³⁴⁸.

Justizbehörden

Die Justizbehörden in der Bukowina unterstanden dem Oberlandesgericht für Galizien und der Bukowina in Lemberg. Dem Oberlandesgericht untergeordnet waren das Landesgericht in Czernowitz, das Kreisgericht in Suczawa und die Bezirksgerichte³⁴⁹.

Dem Präsidenten des Landesgerichts Czernowitz, Kajetan Klar, unterstanden im Jahr 1907 ein Vizepräsident, zwei Oberlandesgerichtsräte, 35 Landesgerichtsräte, elf Bezirksrichter und fünf Richter. Zum Geschäftsbereich des Landesgerichts gehörte auch das Gewerbegericht Czernowitz, das damals von Dr. Eugen Hacman geleitet wurde und an dem zwei Bezirksrichter tätig waren. Leiter der Staatsanwaltschaft Czernowitz war 1907 Wladimir Michalski. Ihm waren ein Staatsanwalt und zwei Staatsanwaltssubstituten untergeordnet.

³⁴⁵ Ebenda.

³⁴⁶ Ebenda.

³⁴⁷ Ebenda, S. 938.

³⁴⁸ Ebenda, S. 943–944. Für eine ausführliche Darstellung der Unterrichtsanstalten siehe: Rudolf Wagner, *Das multinationale österreichische Schulwesen in der Bukowina*, a. a. O.

³⁴⁹ Für die Organisation der Justiz in der Bukowina siehe: *Hof- und Staats-Handbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1909*, a. a. O., S. 897–898.

Am Kreisgericht Suczawa waren in dieser Zeit neben dem Präsidenten und seinem Stellvertreter ein Oberlandesgerichtsrat, 14 Gerichtsräte, vier Bezirksrichter und ein Richter tätig. Dazu kamen der Leiter der Staatsanwaltschaft Suczawa und zwei Substituten.

Die Staatsanwaltschaften in Czernowitz und in Suczawa waren der Oberstaatsanwaltschaft in Lemberg untergeordnet.

Für die Bezirksgerichtsbarkeit waren 1907 in der Bukowina insgesamt 16 Bezirksgerichte tätig. Sie wurden von einem Bezirksrichter geleitet, der die Bezeichnung „Bezirksgerichtsvorstand“ trug. An einem Bezirksgericht waren, je nach Größe des Gerichtsbezirks, zwischen zwei und neun Richter tätig.

Im Sprengel des Landesgerichts Czernowitz befanden sich 1907 folgende Bezirksgerichte: Bojan, Vorstand Siegmund Jabilkomski; Kotzman, Vorstand Elias Semaka (Reichratsabgeordneter); Putilla, Vorstand Eugen Maximilian Feuer; Sadagora, Vorstand Julian Curkowski; Sereth, Vorstand Anton Mallek; Stanestie, Vorstand Konstantin Teliman; Storozynetz, Vorstand Alexander Popovici; Waschkoutz, Vorstand Gydimin Lisiniecki; Wischnitz, Vorstand Franz Gaschler; Zastawna, Vorstand Ferdinand Syrzistie.

Die zum Sprengel des Kreisgerichtes Suczawa gehörenden Bezirksgerichte hatten ihren Sitz in: Dorna-Watra, Vorstand Traian Sbiera; Gurahumora, Vorstand Georg Skinteutza; Kimpolung, Vorstand Dr. Romulus Reut; Radautz, Vorstand Anton Schessan; Seletin, Vorstand Kasimir Kamienecki; Solka, Vorstand Dr. Georg Tarnawski.

Neben dem Landesgericht Czernowitz, dem Kreisgericht Suczawa und den Bezirksgerichten waren für die Rechtsprechung in der Bukowina noch das bereits erwähnte Gewerbegericht sowie das Schiedsgericht der Frucht- und Produktenbörse und das Gefällsgericht für Galizien und die Bukowina mit einer Gerichtsfiliale in Czernowitz tätig.

Im Zusammenhang mit dem Justizwesen der Bukowina im Jahr 1907 müssen noch genannt werden: die „Vereinigten Advokaten-Kammer“ in Czernowitz (Präsident Heinrich Kiesler, Rechtsanwalt in Czernowitz), die „K. K. Notariats-Kammer für die Bukowina“ (Präsident Karl Mawcielinski, Notar in Sereth) und die zwei Notar-Kollegien in der Bukowina aus den Sprengeln des Landesgerichts Czernowitz und des Kreisgerichtes Suczawa.

Finanzbehörden

Die oberste Finanzbehörde des Landes war die „K. K. Finanz-Direktion“ in Czernowitz, deren Präsident in der Regel der Landespräsident war. Geleitet wurde die Behörde von einem Finanzdirektor, dem 1907 vier Oberfinanzräte, vier Finanzräte, drei Finanzsekretäre, zwei Finanzoberkommissare und fünf Finanzkommissare unterstanden³⁵⁰. In den Zuständigkeitsbereich der Finanzdirektion gehörten folgende Ämter: je ein Gebührenbemessungsamt in Czernowitz und Suczawa, drei Finanzinspektorate (in Czernowitz, Radautz und Suczawa), das Landeszahlamt, die Steueradministration und das Kontrollamt in Czernowitz, vier Hauptzoll- und sechs Nebenzollämter, die Finanzwache und die Evidenzhaltung des Grundsteuerkatasters. Die vier Hauptsteuer- und die 15 Steuerämter, die auf das gesamte Gebiet der Bukowina verteilt waren, unterstanden direkt der Finanzdirektion Czernowitz. Zu den Finanzbehörden muss auch die Finanzprokuratur in Czernowitz gerechnet werden. Sie wurde 1907 von Dr. August Lorber geleitet³⁵¹. Eine besondere Stellung unter den Finanzbehörden des Landes hatten das Salzverschleißamt in Kaczyka, das Tabakverschleißamt in Czernowitz und das Lottoamt für Galizien und die Bukowina in Lemberg, das in Czernowitz eine Vertretung hatte.

Behörden für Handel und Verkehr

Zu diesem Bereich zählten die Post- und Telegraphendirektion für die Bukowina in Czernowitz mit 155 Postämtern (davon 104 mit Telegraphendienst), zehn Telefonnetze, 14 Telefonzentralen mit 532 Abonnenstationen, 18 Telefonsprechstellen und 44 Eisenbahn-Telegraphenstationen³⁵².

Die Staatsbahnbetriebsleitung in Czernowitz war für fünf Bahnbetriebsämter in der Bukowina zuständig und unterstand der Staatsbahndirektion in Stanislaw in Galizien.

³⁵⁰ Ebenda, S. 947–949.

³⁵¹ Ebenda, S. 940.

³⁵² Ebenda, S. 938.

Zum Bereich der Ämter für Handel und Verkehr gehörten noch das Eichinspektorat in Czernowitz mit sieben Eichämtern, und die Handels- und Gewerbekammer in Czernowitz. Präsident dieser einflussreichen Institution in der Bukowina war seit 1886 Friedrich Langenhan, kaiserlicher Rat und Großunternehmer³⁵³.

Bergbehörden und Behörden für Landeskultur

Die k. k. Bergverwaltung in Jakobeny unterstand der k. k. Berg-Hauptmannschaft in Wien für Niederösterreich, Oberösterreich, Salzburg, Mähren, Schlesien und die Bukowina. Zu den Behörden für Landeskultur in der Bukowina gehörten 1907 die Direktion der Güter des Bukowinaer griechisch-orientalischen Religionsfonds in Czernowitz (dessen Präsident der Landespräsident war), das Rentamt, der Landeskulturrat für die Bukowina, vier Forstbezirke mit insgesamt 27 Forst- und Domänenverwaltungen, die forsttechnische Abteilung für Wildbachverbauung für Galizien und die Bukowina in Sambor, das Staatsgestüt in Radautz und das Staatshengstdepot in Oberwikow³⁵⁴.

Landwehrbehörden

Die 86. Landwehr-Infanterie-Brigade Czernowitz unterstand dem k. k. Landwehr-Kommando in Lemberg. Dem Landes-Gendarmerie-Kommando in Czernowitz unterstanden fünf Gendarmerie-Abteilungs-Kommanden, elf Bezirksgendarmerie-Kommanden und 128 Gendarmerieposten. Kommandant des Landes-Gendarmerie-Kommando Nr. 13 für die Bukowina in Czernowitz war 1907 Oberstleutnant Franz Pokorny³⁵⁵.

Einen besonderen Bereich in der Verwaltungsstruktur der Bukowina bildeten die kirchlichen Behörden. Von den vielen Religionsgemeinschaften des Landes hatte nur die orthodoxe Kirche eine selbständige Verwaltung in der Bukowina. Czernowitz war seit 1873 Sitz des Metropoliten der „Griechisch-orientalischen Metropole der Bukowina und von Dalmatien“.

Das Bukowiner Erzbistum bestand aus der Erzbischöflichen Residenz, dem Bukowiner erzbischöflichen Konsistorium, dem Erzbischöflichen Diözesan-Seminar in Czernowitz und dem Klerus³⁵⁶. An der Spitze des Erzbistums stand der Erzbischof. 1907 war Dr. Wladimir von Repta Erzbischof von Czernowitz und Metropolit der Bukowina und von Dalmatien, von amtswegen zugleich Mitglied des Herrenhauses des Reichsrates.

Vorstand des Konsistoriums war der Erzbischof. Er wurde von vier Konsistorialräten unterstützt, von denen einer, der Archimandrit, Direktor der Konsistorialkanzlei war. Zum Verwaltungsbereich des erzbischöflichen Konsistoriums gehörte auch die orthodoxe Kathedrale in Czernowitz.

Der orthodoxe Klerus in der Bukowina setzte sich zusammen aus dem Regular-Klerus, zu dem die Mönchsklöster Dragomirna, Putna, Suczewitz und die Klosterrespositur der alten Metropolitankirche in Suczawa gehörten, und dem Kurat-Klerus, der aus zwölf Protopresbyteriaten bestand. Insgesamt gab es im Jahre 1907 in der Bukowina 276 orthodoxe Pfarreien.

Die römisch-katholische Kirche in der Bukowina war in zwei Dekanaten mit 31 Pfarreien und vier Klöstern gegliedert und unterstand verwaltungsmäßig der Erzdiözese Lemberg³⁵⁷. Zur katholischen Glaubensgemeinschaft in der Bukowina zählten noch 18 griechisch-katholische Pfarreien in zwei Dekanaten und zwei armenisch-katholische Pfarreien.

³⁵³ Ebenda, S. 950.

³⁵⁴ Ebenda, S. 951.

³⁵⁵ Ebenda, S. 952.

³⁵⁶ Ebenda, S. 952.

³⁵⁷ Siehe dazu Josef Lehner, „Die katholische Kirche in der Bukowina“, in: Fritz Lang (Hg.): *Hundertfünfzig Jahre Deutschum in der Bukowina*, a. a. O., S. 235–256; Norbert Gasehler, „Die römisch-katholische Pfarrei Kimpolung in der Bukowina“, in: „Kaindl-Archiv“. Zeitschrift des Bukowina-Instituts für den Kulturaustausch mit den Völkern Mittel- und Osteuropas“, Nr. 33–34/1998, S. 31–68; ders.: „Chronik der römisch-katholischen Pfarrei Sereh“, in: „Kaindl-Archiv“. Zeitschrift des Bukowina-Instituts für den Kulturaustausch mit den Völkern Mittel- und Osteuropas“, Nr. 29/1997, S. 6–19.

Die evangelische Kirche (Augsburger und Helvetisches Bekenntnis) gehörte mit ihren im Jahre 1907 acht Pfarreien organisatorisch zum Seniorat der Galizisch-Bukowiner Superintendentur Biala und unterstand bis nach dem Ende des Ersten Weltkrieges dem Evangelischen Oberkirchenrat in Wien³⁵⁸.

Die mosaische Glaubensgemeinschaft in der Bukowina bestand aus 15 Kultusgemeinden. Nach der Aufhebung des Landesrabinats im Jahre 1878 war der Oberrabbiner in Czernowitz Oberhaupt der jüdischen Kultusgemeinden in der Bukowina³⁵⁹.

Zu den organisierten Kirchengemeinden in der Bukowina im Jahre 1907 zählten auch die Lippowaner mit drei Gemeinden, einem Kloster und dem Bischofsitz (mit Bischofskirche) in Fontana Alba, sowie eine Kirchengemeinde armenisch-orientalischen Glaubens.

Um die Stellung der Bukowina innerhalb Österreichs und unter den Kronländern (am Beispiel Galizien) zu verdeutlichen, werden hier einige Vergleichszahlen gegenübergestellt³⁶⁰:

	Bukowina	Galizien	Kronländer insg. (österr. Reichshälfte)
Fläche	1 044 160 ha	7 849 622 ha	30 000 759 ha
Davon: Ackerfläche	288 184 ha	3 799 879 ha	10 624 852 ha
Wald	451 230 ha	2 021 230 ha	9 777 934 ha
Bevölkerung (1907)	791 820	7 908 504	27 995 896
Bevölkerungsdichte	70 Einw./qkm	90 Einw./qkm	93 Einw./qkm
Bezirkshauptmannschaften	11	79	366
Reichsratswahlbezirke	14	70	480
Landtagswahlbezirke	16	94	63
Ortsgemeinden	336	6 242	23 291
Städte	10	98	772
Märkte	3	197	1 352
Universitäten	1	2	8
Gymnasien	7	51	232
Volksschulen	478	5 060	22 290
Sanitätsbezirksstationen	11	54	364
Postämter	155	980	6 681
Telefonabonnenten	532	3 283	54 880
Vorgeschriebene Personaleinkommensteuer (in Kronen)	814 906	5 141 145	65 346 945
Summe der Steuersätze der allgemeinen Erwerbssteuer	410 743	2 418 242	36 959 298
Grundsteuer	690 278	7 876 378	53 759 231
Gebäudesteuer	1 124 862	9 669 470	97 197 361

³⁵⁸ Ekkehart Lebouton, „Kleine evangelische Kirchengeschichte der Bukowina“, in: Rudolf Wagner, *Vom Halbmond zum Doppeladler*, a. a. O., S. 133–168; Edgar Müller, *Die evangelischen Gemeinden in der Bukowina. Aufbau und Ende*. Sonderdruck aus dem „Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich“, 88. Jahrgang, Wien, 1972.

³⁵⁹ N. M. Gelber, „Geschichte der Juden in der Bukowina“, Teil III, „Selbständiges Kronland 1849–1914“, in: Hugo Gold (Hg.), *Geschichte der Juden in der Bukowina*, Band I, Tel-Aviv, 1958, S. 49.

³⁶⁰ *Vergleichszahlen aus Hof- und Staats-Handbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1909*, a. a. O., S. 335–336, 857, 938.

Personalsteuer	1 410 064	10 984 160	163 063 907
Landesausgaben nach Voranschlag	6 040 255	46 271 533	279 582 167

Die administrative Unabhängigkeit der Bukowina als selbständiges Kronland innerhalb der österreichischen Reichshälfte der Habsburger Monarchie war nach ihrer Verkündung durch die Reichsverfassung vom 4. März 1849 bis zum Ende ihrer Zugehörigkeit zum Kaiserstaat ein einziges Mal in Gefahr. Die militärische Niederlage Österreichs im Krieg gegen Italien im Sommer des Jahres 1859 hatte nicht nur den Verlust der Lombardei als Teil des Habsburger Reiches zur Folge, sondern auch eine außerordentliche Finanznot des Staates verursacht, verbunden mit einem deutlichen Vertrauensschwund breiter Bevölkerungsschichten in das neoabsolutistische Regime. Deshalb versuchte die neue Regierung unter Ministerpräsident Johann Bernhard Graf von Rechberg, seit August 1859 im Amt, durch eine vorsichtige Rückkehr zu konstitutionellen Einrichtungen die innere Stabilität des Reiches wieder herzustellen. In diesem Zusammenhang wurde bereits die Einberufung des „verstärkten“ Reichsrats für den 31. Mai 1860 erwähnt. Gleichzeitig versuchte die Regierung durch organisatorische Maßnahmen die zerrütteten Staatsfinanzen zu sanieren. Auf Vorschlag des neuen Innenministers Graf Agenor Goluchowski, wurde mit dem Patent vom 22. April 1861 die Landesregierung der Bukowina aufgelöst und das Land verwaltungsmäßig erneut mit Galizien vereinigt³⁶¹. Der Präsident der Landesregierung Graf Rothkirch-Panthen wurde abberufen, sein Nachfolger Jakob von Mikuli war neuer Leiter der Kreisverwaltung.

Graf Goluchowski zeigte sich bereits während der Autonomiebewegung in der Bukowina in den Jahren 1848 und 1849 als kein Befürworter einer selbständigen Verwaltung des Landes. In seiner Funktion als Gouverneur von Galizien bewirkte er 1851 die Amtsenthebung und Versetzung des Landgerichtspräsidenten Johann Karl Umlauff von Frankwell, eine der bedeutendsten und in allen Kreisen geschätzten Persönlichkeiten in der Bukowina. Neben dem Studiendirektor und Reichstagsabgeordneten Anton Kral, zählte Umlauff von Frankwell zu den prominentesten Befürwortern der Autonomie der Bukowina unter den Deutschen im Land. Sein Eintreten für die administrative Trennung des Landes von Galizien im Jahre 1849 muss dem damaligen Gouverneur von Galizien nicht gefallen haben³⁶².

Die verwaltungsmäßige Wiedervereinigung der Bukowina mit Galizien rief erneut den Widerstand breiter Kreise der Bevölkerung des Landes hervor. In der Sitzung vom 14. September 1860 wurde die Angelegenheit auch im verstärkten Reichsrat behandelt. Der Vertreter der Bukowina im Reichsrat, Nikolaus von Petrino, zählte allerdings nicht zu den Vorkämpfern für die Erhaltung der Selbständigkeit des Landes³⁶³. Nach einer viermonatigen Beratung erstellte der verstärkte Reichsrat am 27. September 1860 ein Gutachten³⁶⁴, in dem, neben anderen, auch verfassungsrechtliche Fragen erörtert wurden und das zur Grundlage des kaiserlichen Diploms vom 20. Oktober 1860 wurde³⁶⁵.

Das als Staatsgrundgesetz verkündete „Oktoberdiplom“ enthielt keine Bestimmung über eine verwaltungsmäßige Neuorganisation des Reiches. Die Verfassungsurkunde sollte für alle Länder gültig sein, also auch für Ungarn. Der vorgesehene Reichsrat sollte aus 100 Mitgliedern bestehen, die von den Landtagen vorgeschlagen und vom Kaiser bestätigt werden. Die Verteilung der Reichsratsmitglieder auf die Länder sollte ein „Reichsratsstatut“ festlegen, das nie zustande kam. Von den vorgesehenen „Landesstatute“ wurden nur vier erlassen (für die Steiermark, Kärnten, Salzburg und Tirol), die allerdings nicht in Kraft traten. Die Durchführung der im Oktoberdiplom vorgesehenen Bestimmungen scheiterte hauptsächlich an den Ungarn, die auf die Verwirklichung ihres eigenen Staatsrechtes bestanden und ein gemeinsames Zentralparlament ablehnten³⁶⁶. Die mit dem Oktoberdiplom eng verbundene Regierung Rechberg-Goluchowski wurde Anfang Dezember 1860

³⁶¹ „Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Österreich“ (RGBl), Jahrgang 1860, Nr. 107.

³⁶² Emanuel Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit*, a. a. O., S. 127.

³⁶³ Ștefan Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775–1861*, Suceava, 1998, S. 229.

³⁶⁴ Gustav Kolmer, *Parlament und Verfassung in Österreich*, Band I, Wien-Leipzig, 1902, S. 38.

³⁶⁵ „Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Österreich“ (RGBl), Jahrgang 1860, Nr. 226.

³⁶⁶ Hans Kelsen, *Österreichisches Staatsrecht. Ein Grundriss, entwicklungspolitisch dargestellt*, Tübingen, 1923, S. 11–14; Ernst Mischler/Josef Ulbrich, *Österreichisches Staatswörterbuch*, Band III, Wien, 1905, S. 756–770; Ernst C. Hellbling, „Die Landesverwaltung in Cisleithanien“, in: Adam Wandruszka/Peter Urbanitsch (Hg.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Band II, *Verwaltung und Rechtswesen*, a. a. O., S. 209–210.

entlassen und durch ein von Anton Ritter von Schmerling geführtes Kabinett ersetzt³⁶⁷. Der neue Ministerpräsident gab der Verfassungsentwicklung eine andere Richtung vor. Er plädierte für die Rückkehr zu konstitutionellen Einrichtungen. Gleichzeitig sollten der Reichsvertretung und den Landesvertretungen eine stärkere Rolle eingeräumt werden³⁶⁸.

Nachdem die Bukowina durch das Oktoberdiplom ihre administrative Selbständigkeit nicht wiedererlangte, verstärkten sich die Aktivitäten der Anhänger der Autonomiebewegung im Land. Für sie kam der Regierungswechsel in Wien zum richtigen Zeitpunkt. Eudoxius Hormuzaki kannte Anton von Schmerling aus gemeinsamen Studienzeiten in Wien³⁶⁹. Auf seine Empfehlung wurde Hormuzaki 1854 Mitglied einer Kommission, die die Aufgabe hatte, Schulbücher in rumänischer Sprache auszuarbeiten. Gleichzeitig erstellte Eudoxius Hormuzaki in Schmerlings Auftrag ein Lexikon über die juristische Terminologie in rumänischer Sprache³⁷⁰.

In einer vom 24. Dezember 1860 datierten Petition an den Kaiser und seine Regierung mit der Überschrift „Emancipationsruf der Bukowina“, das von 250 Vertretern des Landes „aus allen Classen, Nationen, Ständen und Confessionen“ unterzeichnet wurde, forderten die politischen Führungskräfte der Bukowina erneut eine eigene Landesregierung³⁷¹. Gleichzeitig versuchte Eudoxius Hormuzaki durch einen am 30. Dezember 1860 in der Wiener Zeitung „Die Presse“ erschienen Artikel die Forderungen aus der Bukowina zu erläutern. Darin bekundete er auch öffentlich seine Genugtuung über den erfolgten Regierungswechsel³⁷².

Der „Emancipationsruf“ aus der Bukowina blieb nicht unbeantwortet. Bereits Mitte Januar 1861 forderte das Wiener Innenministerium den Leiter der Kreisverwaltung in Czernowitz, Jakob von Mikuli, auf, Vorschläge für eine eigene Landesvertretung zu unterbreiten³⁷³. Die von einer Kommission ausgearbeiteten Vorschläge (ihr gehörten u.a. an Bischof Hacman, Handelskammerpräsident von Alth, die Großgrundbesitzer Wassilko, Petrino, Mustatza und Kapri) wurden Anfang Februar in Wien vorgelegt. Sie sahen einen aus 33 Mitgliedern aus allen Ständen und Nationen zusammengesetzten Landtag vor, dem auch der griechisch-orthodoxe Bischof und der römisch-katholische Prälat angehören sollten³⁷⁴.

Am 26. Februar 1861 verkündete Kaiser Franz Josef „die Verfassung Unseres Reiches“, durch das die „staatsrechtlichen Verhältnisse Unseres Reiches festgestellt, und insbesondere die Vertretung Unserer Völker gegliedert ist“³⁷⁵. Im dritten Teil dieses Gesetzes, dem sogenannten „Februarpatent“, wird die Bukowina als selbständiges Herzogtum der cisleithanischen Reichshälfte genannt, für das die Bestimmungen des Gesetzes Gültigkeit haben. Dadurch hat das Land seine Autonomie wieder erlangt.

Im Teil VI des Verordnungstextes des Februarpatentes verkündete der Kaiser folgendes: „Wir [...] wollen und werden unter dem Schutze des Allmächtigen diese hiermit feierlich verkündeten und angelobten Normen nicht nur unverbrüchlich befolgen und halten, sonder verpflichten auch Unsere Nachfolger in der Regierung sie unverbrüchlich zu befolgen, zu halten, und dies auch bei ihrer Thronbesteigung in dem darüber zu erlassenden Manifeste anzugeloben. Wir erklären hiermit auch den festen Entschluss, sie mit all Unserer kaiserlichen Macht gegen jeden Angriff zu schirmen und darauf zu sehen, dass sie von jedermann befolgt und gehalten werden“³⁷⁶.

In Bezug auf die Selbständigkeit der Bukowina hat das österreichische Kaiserhaus diese Verpflichtung erfüllt. Bis zur Auflösung der Monarchie nach dem Ersten Weltkrieg blieb die

³⁶⁷ Erich Zöllner, *Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Wien-München, 1974, S. 423.

³⁶⁸ Karl Ucakar, *Demokratie und Wahlrecht in Österreich*, a. a. O., S. 118.

³⁶⁹ Petru Rusşindilar, *Hurmucăcheştii în viaţa culturală şi politică a Bucovinei*, Iaşi, 1995, S. 132.

³⁷⁰ Ion G. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848–1850 dinpreună cu nişte notiţe despre familia Hurmuzachi*, Cernăuţi, 1899, S. 32.

³⁷¹ Emanuel Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit*, a. a. O., S. 135.

³⁷² Ştefan Purici, *Mişcarea naţională românească în Bucovina între anii 1775–1861*, a. a. O., S. 231–232; Teodor Balan, *Lupta pentru tricolor. Un capitol din istoria politică a Bucovinei*, Bucureşti, 2008.

³⁷³ Mihai-Ştefan Ceauşu, *Modernizarea instituţional-politică a Bucovinei: Instituirea dietei provinciale (1848–1861)*, a. a. O., S. 161; ders.: *Parlamentarism, partide şi elită politică în Bucovina Habsburgică (1848–1918). Contribuţii la istoria parlamentarismului în spaţiul central-est european*, Iaşi, 2004.

³⁷⁴ Ebenda, S. 162.

³⁷⁵ „Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Österreich“ (RGBl), Jahrgang 1861, Nr. 20.

³⁷⁶ Edmund Bematzik (Hg.), *Die österreichischen Verfassungsgesetze*, a. a. O., S. 258.

Bukowina ein autonomes Kronland innerhalb der österreichischen Reichshälfte. Mit dem Patent vom 9. Dezember 1862 verlieh der Kaiser dem Herzogtum Bukowina auch ein eigenes Wappen³⁷⁷.

³⁷⁷ „Reichsgesetzblatt für das Kaiserreich Österreich“ (RGBl), Jahrgang 1862, Nr. 89.

POPULAȚIA

STUDIU COMPARATIV AL RECENSĂMÂNTURILOR POPULAȚIEI BUCOVINEI DIN ANII 1772, 1774 ȘI 1775³⁷⁸

Acad. RADU GRIGOROVICI

Comparative Study of the Censuses of the Population of Bukovina in the Years 1772, 1774 and 1775

(Summary)*

In the first part of the study there are exposed the history, characteristics and main data offered by the three censuses conducted in 1772 and 1774, on the one hand, by the Moldavian authorities during the occupation and at the request of the Russian army, and on the other hand by the officers of the Austrian occupation army of Bukovina. The second chapter is dedicated to exposing the purpose of the study, as well as how to organize the data in order to use them in the analyses aimed at achieving this goal. After a general introduction, the objective and working methods are presented and the results of the examination of the available data concerning the Chernivtsi region of Moldavia are presented and critically processed. It turned out that the understanding of the events triggered by the invasion of the Austrian troops was only possible on the basis of contemporary maps of the area in question. Such maps, drawn with little accuracy, were created on the basis of the data contained in the protocols of the censuses. Furthermore are analysed the strategically important area Hotin, the Suceava area and the two smaller, semi-autonomous areas Cămpulung Rusc and Cămpulung Moldovenesc. Although the data available to the author are scarce, he succeeds in describing the local and interstate migrations caused by the military occupation, the reform of the taxation system and the transition from a pastoral to an agrarian economy. Finally, the author concludes that the two censuses of 1774 and 1775, although inspired and carried out by two great powers that pursued similar goals with opposing interests, truthfully reflect the reality of the time.

Keywords: Bukovina, Austrian army, Moldavian authorities, Hotin, Suceava, Cămpulung Rusc, Cămpulung Moldovenesc, census, population, migration.

1. Introducere

Este, desigur, o întâmplare că între 1772 și 1775, ani decisivi pentru crearea și însușirea de către Austria sau, mai bine spus, de către Imperiul Habsburgic, a Bucovinei, au avut loc, succesiv, nu mai puțin de trei recensămînturi ale populației de pe teritoriul acesteia.

Cel dintâi a fost organizat de către Divanul Moldovei, din ordinul feldmareșalului conte (graf) P. A. Rumianțev, comandantul trupelor rusești, transmis administratorului militar al Moldovei, generalul A. V. Rimskii-Korsakov în 18 februarie 1772. Fiind redactat în limba română, informația verbală a trebuit să fie tradusă în rusește, pentru a putea fi folosită de comandantul rusesc. Sunt menționate uneori numele traducătorilor – în cazul ocoalelor Bucovinei, aceștia sunt polcovnicul Dmitrie Pepon și căpitanul Iurie –, precum și acelea ale unor boieri moldoveni care au semnat pentru autentificare, ca vornicul Mihalache Stârcea, starostele paharnic Imbo, starostele Ilie Herescul, al doilea vistiernic Ștefan Hurmuzachi. Sunt enumerate localitățile cu denumirile lor românești, sunt nominalizată stăpânii acestor localități și anume mănăstirile sau episcopiile, boierii, uneori și nobilii mai mărunți, ca mazilii și șlehtiții; moșiile răzeșești sunt caracterizate drept „stăpânite de feluriți proprietari”. Se indică numărul caselor locuite și a celor pustii (în marea majoritate a cazurilor, dar nu întotdeauna, este vorba în primul caz de numărul capilor de familie prezenți), numărul moldovenilor și țiganilor supuși unui boier, al clerului (popi, diaconi și dascăli), al moldovenilor liberi și al țiganilor domnești, al grecilor, armenilor, sârbilor și jidovilor (ultimii doi împreună, dar privind, în cazul Bucovinei, doar pe cei din urmă). În rubrica „Mazili și ruțași cu numele lor” sunt înregistrați și șliahtiții, ruțașii și așa-numitele neamuri (postelnici, polcovnicei, vel căpitani). Majoritatea covârșitoare a populației o constituiau „moldovenii liberi”, singurii care plăteau biruri obștești, impuse de domnie și repartizate pe familii în fiecare localitate de către obștiile înșeși³⁷⁹. Cei cuprinși în rubrica mazililor și ruțașilor nu făceau parte din acest sistem obștesc, zis și al „cislilor”, ci își negociau

³⁷⁸ „Analele Bucovinei”, anul V, nr. 2, 1998, pp. 293–312; anul VI, nr. 1, 1999, pp. 47–82.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

³⁷⁹ Vezi Gabriel Splény von Mihaldy, „Descrierea districtului Bucovina” (I), în „Analele Bucovinei”, anul IV, nr. 2, 1997, p. 495.

impunerea cu fiscalul și-și achitau impozitele individual și la termene fixe. Șliahtii erau posesori ai unui titlu nobiliar polonez acordat cu dărnicie de către armata rusă de ocupație celor ce i-au servit interesele; titlul n-a fost recunoscut mai târziu ca titlu de noblețe de către autoritățile moldovenești, dar asimilat cu cel de mazil de cele austriece „din neștiință”, cum spunea generalul von Enzenberg, al doilea guvernator militar al Bucovinei după generalul Splény. Cât privește pe ruțași, aceștia erau, după Radu Rosetti, „în cea mai mare parte oameni străini sau bejenari readuși în țară, așezați cu ruță sau ruptoare făcută cu vistieria; atâta pe cap pe fiecare an”³⁸⁰. Și dintre „moldovenii liberi”, unii erau scutiți parțial sau integral de biruri și alte îndatoriri obștești. Era vorba de slujbașii judiciari și militari (armăuți, bărani, îmblători, călărași, paștări și comandanții acestora) ai starostiilor și isprăvnicilor, precum și de slugile, argații și breslașii autorităților administrative, uneori și ai poștei, ai marilor și micilor nobili, ai mănăstirilor, episcopiei Rădăuților, mitropoliei de la Iași, dar mai ales, adeseori în număr excesiv de mare, de categoria scutelnicilor autorizați cu salvagardarea divanului, dar și a „luminății sale feldmareșalului (sau grafului)”. Ultima categorie de membri ai obștei scutită parțial sau integral de contribuție avea caracter de protecție socială: erau femeile văduve în ținutul Cernăuțului, iar în ținutul Sucevei erau femeile sărace și nevolnicii. Aceste excepții erau enumerate și motivate în amănunt, în cazul scutelnicilor chiar cu data, numărul și autoritatea emitentă a salvagădării.

Ceea ce a supraviețuit din documentele acestui recensământ, încheiat la sfârșitul anului 1772 și începutul anului 1773, este numai o fracțiune a variantelor rusești referitoare la 20 din cele 22 de ținuturi ale Moldovei și nimic din documentul moldovenesc original. Aici ne vor interesa datele privitoare la: 1) Ținutul Câmpulungul cernăuțean, cu ocoalele Câmpulungului rusec (cinci localități) și al Putilei (patru localități); 2) Ținutul Cernăuțului, cu Ocoalele Târgului (27 de localități), al Prutului (33 de localități), al Nistrului (31 de localități) și Ceremușului (23 de localități); 3) Ținutul Hotinului, Ocolul de Sus (nouă localități); 4) Ținutul Sucevei, 21 de localități din Ocolul Berhometelor; 5) Ținutul Botoșaniului, patru sate din Ocolul Siretului și Ocolul de Jos. Vom dispune, deci, de un număr de 158 de localități, preponderent din nordul Bucovinei, față de totalul de 290 recensate în 1775, de care ne vom ocupa mai jos.

Din cauza dispariției, apariției, contopirii sau scindării unor comune și a modificării atenanțelor lor, identitatea și numărul localităților din cele trei recensămînturi au necesitat unele adaptări și eliminări câteodată îndoielnice, dar care nu influențează cătuși de puțin concluziile trase din aceste date.

Din aceste 158 de localități, un număr important a fost ocupat numai vremelnic de trupele austriece, și anume: 13 din ocolul Târgului din Ținutul Cernăuțului; toate cele nouă din Ocolul de Sus al Ținutului Hotinului; cinci din Ocolul Berhometelor și patru din Ocolul de Mijloc al Ținutului Sucevei și 32 din ocoalele Siretului și din Ocolul de Jos al Ținutului Sucevei și cel al Botoșaniului. Aceste 63 de localități au fost retrocedate Moldovei după încheierea anevoioaselor și îndelungatelor tratative austro-turce pentru stabilirea graniței definitive moldo-austriece, asupra căreia s-a convenit prin Tratatul de la Balamutca abia la 2 iulie 1776. Această retrocedare a afectat, deci, o fracțiune semnificativă din numărul total al localităților din estul și sud-estul Bucovinei, o regiune a cărei ocupație de către armata austriacă reprezenta o primejdie evidentă pentru cetatea turcească destul de izolată a Hotinului.

În analiza noastră vom ține seama de toate cele 158 de localități, pentru a da datelor demografice mediate o pondere statistică mai mare, ele făcând, la urma urmei, la data recensării lor, toate parte din același stat al Moldovei, aflat sub suzeranitate turcească, domnie fanariotă și ocupație militară rusească, spre sfârșitul ostilităților ruso-turce desfășurate în acest colț nord-vestic al țării.

Al doilea recensământ este, de fapt, o repetare a celui dintâi, care se pare că nu l-a satisfăcut pe cel ce-l comandase. De altfel, rubricile sale dezvăluie foarte clar ce-l interesa în primul rând pe feldmareșal: numărul birnicilor. Acesta rezultă pentru fiecare localitate din „toată suma caselor”, din care se scad numărul caselor pustii, precum și „rufeturile”. Acest din urmă termen este explicat în dicționare prin „breslași” sau „meseriași”, dar el cuprinde în acest recensământ o gamă largă de categorii sociale cărora li se acordă fie în grupuri restrânse, fie individual, cu aprobarea unor autorități de altfel foarte diverse, această calitate. Există și abateri de la regula de mai sus, dar ele sunt foarte

³⁸⁰ Radu Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, tomul I, *De la origini până la 1834*, București, 1907, p.

rare și ne semnificative, chiar pe plan local. Găsim printre rufeturi: boierii, mazilii și sliahtiții, în calitatea lor de „nobili”; clerul mirean și slugile lor; militarii și slujbașii starostiilor și ispravnicilor, precum și slugile nobilimii, ale starostilor și ispravnicilor (vizitii, bărbieri, croitori, dârvari, apari și alții), vornicii și vatamanii satelor; unii breslași mai deosebiți și calfele lor. Mai întâlnim printre rufeturi pe ruțași, pe țigani boierești și mânăstirești și, în general, pe cei ce plăteau birurile în afara sistemului de impunere obștească, precum marchitanii, țigani nomazi, jidovii, armenii și alții. Excepție făceau, ca și la recensământul din 1772, văduvele, femeile sărace, nevolnicii, bejenarii și, temporar, „liuzii” din slobozii. În listele nominale ale beneficiarilor acestui ajutor social întâlnim, pe lângă simplul lor prenume, mențiuni ca „preuteasă”, „maziliță săracă”, „panțări care și-au depășit anii de slujbă” sau „jidaucă”.

Categoria cea mai numeroasă de nebimici erau scutelnicii. Calitatea de scutelnic era acordată în principiu de divan printr-o „salvgardare” cu număr și dată, iar scutelnicii individuali sau colectivi – putea fi un sat întreg – se găseau pe o listă oficială (vedomostie), scutelnicii lucrând în folosul unui notabil (boier, mazil, ruțaș, breslaș), care obținuse această favoare la Iași, privând astfel statul, adică pe domn, de o contribuție deviată spre acea notabilitate. După Radu Rosetti³⁸¹, în 1833 numărul scutelnicilor din Moldova se ridicase la 25 917, alți 1 917 așteptând să fie acceptați, iar paguba pentru vistierie se ridicase la 700 000 de lei. Instituția scutelniceii și amploarea ei reflectă clar lupta dintre divanul boieresc și domnul fanariot, victima fiind moldoveanul birnic.

Din acest al doilea recensământ, încheiat în intervalul documentat dintre 26 mai și 5 iulie 1774, deci la un an și jumătate după cel dintâi, au supraviețuit datele numerice și textele redactate în limba română cu grafie chirilică (variantea moldovenească) privind 19 din cele 22 de ținuturi ale Moldovei, dar nu identice cu cele conservate din recensământul precedent. Din acesta lipsesc cu totul ținuturile Câmpulungului Sucevei (moldovenesc), al Bacăului și al Putnei; în recensământul din 1774 nu s-au păstrat ținuturile Câmpulungului Cernăuțiului (rusesc), al Codrilor și al Tecuciului. În schimb, datele oferite cu privire la Bucovina sunt în parte mult mai bogate pentru anul 1774. Aici figurează ținutul Câmpulungului Cernăuțiului cu nouă localități, Ocoalele Târgului, al Prutului de Jos, al Nistrului și al Ceremușului, ale Ținutului Cernăuțiului, cu aceleași localități ca în 1772 adică, respectiv, 27, 33, 31 și 23 la număr; Ținutul Suceava, cu Ocolul Berhometelor, de astă dată complet, cu 37 de localități, al Vicovelor cu 35 de localități, al Mijlocului cu 22 de localități; Ținutul Hotinului, Ocolul de Sus cu nouă localități; ținuturile Sucevei și al Botoșanilor, cu Ocoalele Siretului ale amândurora (46 de localități) și, în sfârșit, din nou, Ținutul Sucevei, cu ocolul Câmpulungului Moldovenesc (13 localități). Din totalul de 284 de localități acoperite de acest recensământ, numai 212 au rămas efectiv în Bucovina.

Cca mai importantă deosebire dintre cele două recensământuri succesive este faptul că între datele furnizate de cel de-al doilea pentru tot ținutul Cernăuțiului (cu excepția Câmpulungului Rusesc), al Ținutului Hotinului, al Ocolului Câmpulungului Moldovenesc – Suceava și al Ocolului Siretului, al Ținutului Botoșaniului erau cuprinse prenumele și, când se putea, numele de familie, porecla, meseria sau etnia fiecărui recenzat. Este regretabil că din tot restul Ținutului Sucevei există numai „Extracte”, ce conțin aproape numai date numerice. Cele două recensământuri amintite până acum au fost publicate *in extenso* în cadrul seriei intitulată *Moldova în epoca feudalismului*, de către Institutul de Istorie al Academiei de Științe a R.S.S. Moldovenești, la Editura „Știința” din Chișinău, în anul 1975. Datele sunt cuprinse în volumul VII al seriei, având două părți de câte 600 și 527 de pagini, sub titlul *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772 – 1773 și 1774*. Volumele sunt alcătuite de P. G. Dimitriev, care scrie și cuvântul introductiv și comentariile, iar redacția este asigurată de P. V. Sovietov. Ediția este bilingvă, română-rusă; se promite și un glosar-indice moldavo-rus, care lipsește, însă.

Al treilea recensământ se datorește unei echipe de ofițeri austrieci din armata de ocupație de sub comanda generalului Gabriel von Splény, după ce fuseseră instruiți pe teren de el însuși, în acest scop. Rezultatele obținute sunt, după propria caracterizare a generalului, sumare. Localitățile sunt grupate pe ținuturile și ocoalele Moldovei. Ele sunt numerotate într-o ordine care se aseamănă și ea în mare măsură cu aceea din recensămintele moldovenești. Denumirile satelor sunt deformate până la desfigurare totală, putându-se decela de multe ori chiar naționalitatea ofițerului recenzat. Dacă satul Buda devine Poda, este vorba de un german, care diferențiază cu greu sunetele P și B; dacă satul

³⁸¹ *Ibidem*, p. 389.

Șcheia devine Skée, este probabil vorba de un francez; dacă Hârtopol devine Herdopol, se putea ca recensatul să fi fost grec; dacă Suha și Mălinii devin Zuchomalia trebuie să fi fost italian, iar dacă Corocăieștii devin Kőrökajest, era cu siguranță ungar. Pentru identificarea localităților cuprinse în listele acestui recensământ, ne-au fost de folos identificările realizate după diferite izvoare de Rodica Marchidan și publicate în partea a doua a lucrării *Bucovina în primele descrieri*³⁸².

Localitățile cuprinse în aceste tabele cuprind toate cele aflate în toamna lui 1775 sub ocupație militară austriacă; cele restituite până la urmă Moldovei (respectiv Imperiului Otoman) au fost prevăzute de către editorul inițial al manuscrisului generalului Splény, custodele bibliotecii Universității cernăuțene, Johann Polek (1893), cu un asterisc, ca și în sus-amintita ediție bilingvă. Dintre categoriile sociale sunt înregistrate separat pentru fiecare sat și „atenanțele” sale: „notabilitățile” (boieri, mazili, șliahtiți – încorporând în ultima categorie toată nobilimea mărunță, cum explică însuși generalul); apoi popii (de fapt numai preoții – nu și diaconii și dascălii) și țărani; în sfârșit, slujbașii judiciari (îmblători, bărani, armăuți și cărărași). Categoriile înregistrate numai global sunt: negustorii, armenii, evreii și ȝiganii nomazi. De fapt, numerele din tabelele de date nu reprezintă nici la Splény indivizi, ci capi de familie. Rezultatele numerice, Tabelulte pe ocoale, erau de fapt o anexă a *Descrierii Bucovinei* a generalului Splény. Ele au fost publicate, din motive tehnice, de același Johann Polek separat de lucrarea de bază, în „Jahrbuch des Bukowiner Landesmuseums” (1894, pp. 27–44), fiind însoțite de o scurtă introducere și un registru alfabetic al localităților rămase definitiv în interiorul Bucovinei. Ele constituie partea a II-a a cărții *Bucovina în primele descrieri*, însoțite de comentarii și de un indice bilingv germano-român și român-german. În plus, tabelele numerice pe ocoale sunt completeate cu un extras ce cuprinde datele însumate pe 12 coloane și pe toată Bucovina, precum și datele globale, privitoare la negustori, armeni, evrei și ȝiganii nomazi, nepermițând, prin urmare, deslușirea repartiției acestor locuitori pe localități sau cel puțin pe ocoale, ceea ce nici n-ar fi avut sens în cazul ȝiganilor nomazi. O tabelă finală separată enumeră cele 36 de mănăstiri, schituri și sihăstrie din teritoriu, împreună cu numărul călugărilor și călugărițelor ce se găseau în ele. Astfel de date nu se găsesc în recensământurile moldovenești; deci nu găsim date comparabile.

Trebuie menționat că acest ultim recensământ este realizat conștiincios, lipsit de erori numerice sau de tipar, dar, din cauza absenței unor texte explicative și a mai multor rubrici cu caracter social și etnic la nivelul localităților, furnizează mai puține informații demografice mai subtile decât recensământurile moldovenești, care abundă, în schimb, în erori numerice și geografice, precum și în confuzii pe plan definitoriu și organizatoric.

2. Scopul și tehnica studiului

Existența a trei recensământuri, a căror întocmire se petrece între decembrie 1772, iunie 1774 și august 1775, încălecând deci trecerea confuză, dar pașnică a teritoriului viitoarei Bucovine și a unor teritorii învecinate de sub ocupația militară rusă sub ocupația – în parte doar temporară – a armatei imperiale habsburgice, în timp ce administrația moldovenească mai funcționa, era o situație rar întâlnită de a întreprinde un studiu demografic comparativ. Tentația era mare, deși autorul nu se poate lăuda că ar fi prevăzut în ce vor consta rezultatele studiului. Lucru tentant i s-a părut circumstanța că datele mergeau – cel puțin în mare parte – până la nivelul local, uneori chiar individual, ceea ce dă frâu mai liber intuiției și procedeelelor matematice de prelucrare a datelor.

Baza numerică principală pentru analiza la nivel de țară, ținut, ocol și categorii de localități (orașe, târguri, sate) este formată de un grup de tabele întocmite de autor anume în acest scop.

³⁸² *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice* (în continuare se va cita: BPD), ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998, pp. 267–278.

În recensământurile moldovenești ele apar adeseori ca unități separate. Mai mult, în ținutul Câmpulungului rusesc (zis și al Cernăuțiului), greu accesibil, situat pe văile Ceremușului Alb și a afluentului său Putila, recensământul moldovenesc din 1772 înregistrează două ocoale. Unul, al Câmpulungului, cu cinci sate, printre care „Vatra” (centrul politic al ocolului), cu 170 de familii (nu am putut-o identifica pe nicio hartă a regiunii, nici măcar pe cea mai veche hartă a Bucovinei, întocmită de topograful austriec în 1775), iar localitatea următoare ca importanță, Câmpulungul, cu 85 de familii, o regăsim chiar și pe harta aceasta sub numele ucrainean echivalent de Dolhopole, numele de Câmpulung găsindu-se numai în documente. Cele patru sate identificabile pe hărți se găsesc toate pe Ceremuș. Din Ocolul Putilei fac parte patru sate, care pot fi identificate pe hărți cu oarecare siguranță, două dintre ele găsindu-se și ele pe Ceremuș. Deci cele două ocoale s-ar suprapune parțial. În recensământul austriac din 1775 apar doar trei localități, cu câte opt, opt și cinci atenanțe respectiv, distribuite cu totul fantezist în teren. Acum Dolhopole a dispărut, Câmpulungul Rusesc a reînviat, iar printre atenanțele sale se găsește, pe de o parte Gura Putilei situată pe Ceremuș și, pe celălalt versant, al Carpaților păduroși, pe valea Siretului superior, satul Nisipitul, astăzi pe teritoriul României, capul liniei ferate Dărmănești – Rădăuți – Putna. Pentru a putea compara rezultatele celor două recensământuri a trebuit să fie făcute unele ajustări mai degrabă arbitrare; iar absența celor mai multe sate huțanești de pe valea Putilei de pe harta austriacă din 1775 arată că atât topograful, cât și probabil recenzenții austrieci n-au prea călcat pe acolo. Dimpotrivă, moldovenii dau o serie de detalii despre stăpânii pământului din regiune, care au putut fi documentate³⁸³. Astfel de nepotriviri, dar mult mai puțin grave, s-au mai constatat pe alocuri, dar ele fiind foarte puține la număr, au putut fi înlăturate cu relativă ușurință și au implicat întotdeauna un număr foarte mic de familii. De altfel, rezolvările date unor astfel de cazuri nu pot influența apreciazabil concluziile trase din analiza datelor din tabelele prezentate.

3) Cu privire la recensământul din 1772 am mai menționat că în materialul care s-a păstrat avem de-a face cu o traducere în limba rusă a originalului românesc. Încercarea de transcriere corectă a denumirilor localităților și a numelor proprii – în special ale boierilor, mazărilor și rușărilor – se ciocnește de inexistența în grafia chirilică rusă a unui echivalent a sunetului *ă*, care este redat în varianta moldovenească cu litera *э* (citește *ă*), în timp ce translatorii recensământului îl folosesc pe *а*, de exemplu Tautul pentru Tăutul. Uneori terminații ușor rusificabile duc la deformări în acest sens, de exemplu: Cernovka pentru Cernaucka; Toporaufi pentru Toporaūti, dar și Godanest' pentru Godinești, Ternaucka pentru Tânaucka; de asemenea, permanent, Vasiliu pentru Vasile sau Il'a pentru Ilie, dar și Sandul, Ioan, Toader, Ștefan. Este păstrat, practic, peste tot articolul definit masculin la localități (Boianul, Vatra Câmpulungului) și la nume proprii (Lupul Braha, Vasiliu Braescul).

Traducerea textelor explicative n-a prezentat dificultăți majore, în ciuda unor cuvinte ieșite din uz. De altfel, în astfel de cazuri găsim adeseori în textul rusesc cuvinte românești nemodificate. Astfel, când este vorba de opt slujbași judiciari și de 39 de grăniceri-vameși călare, denumiți în Moldova umblători și călărași, îi găsim denumiți în textul rusesc „8 umblatorov i 39 kalareșei” și pe cei dintâi numai câteodată „rassălstiki”, adică curieri.

Atunci când vom fi în situația de a cita numele unei localități date, vom folosi în general denumirea ce i s-a dat în recensământul moldovenesc din 1774 sau, la nevoie, cea din recensământul din 1772, redată în forma românească echivalentă, de obicei foarte apropiată.

Cu aceasta credem că am epuizat acele observații tehnice, care vor fi necesare cititorului pentru înțelegerea întocmirii tabelelor de date, anexate prezentului studiu, precum și pentru folosirea ca bază de date pentru comentariile și interpretările care urmează.

3. Ținutul Cernăuțiului

Discutarea datelor demografice se face, de obicei, pe unități teritoriale și administrative relativ mari: districte, regiuni, provincii, țări. În acest fel se evită fluctuații statistice excesive, se estompează efectele structurilor etnice, geografice, politice cu caracter microregional și se elimină practic particularitățile punctuale, adeseori interesante din punct de vedere istoric sau social.

În cele ce urmează vom folosi, ca unitate geografică și administrativă, ocolul. Îl vom subîmpărți, când va fi cazul, în subgrupe de localități, care au în comun o anumită caracteristică

³⁸³ Vezi Em. Grigoroviță, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, 1908, p. 86.

structurală (de exemplu orașe și târguri), durata ocupației militare austriece (temporară sau definitivă), intervenția armatei ruse (prin acordarea de scutiri de bir).

Datele demografice furnizate de cele trei sau, la nevoie, a doar două recensământuri sunt desfășurate pe orizontală pe categorii sociale și economice, iar pe verticală după trecerea timpului. Se trece apoi la însumarea și medierea datelor pe ocoale, pe ținuturi și pe toată țara Bucovinei. Cea mai complexă bază de date se referă la ținutul Cernăuțului, cu patru din ocoalele sale (vezi Tabelele nr.1-5):

– Ocolul Târgului (Cernăuți), care cuprinde orașul ce avea să devină capitala țării și suburbia sa, Roșița (Tabel nr. 1a); 12 sate situate în preajma orașului, la sud de Prut, care vor rămâne în interiorul Bucovinei (Tabel nr. 1b); 13 sate ocupate de trupele austriece după februarie 1775, retrocedate Moldovei abia după Tratatul de la Balamutca din 2 iulie 1776, deci aflate încă sub ocupație austriacă în august 1775, când s-a executat recensământul ordonat de Splény (Tabel nr. 1c). Datele însumate, respectiv mediate, pentru întregul ocol se găsesc în Tabelul nr. 1d.

– Ocolul Prutului de Jos cuprinde 23 de sate (Tabel nr. 2), aflate în teritoriul mărginit la apus prin pâraul Turcului de Galiția, la răsărit prin pâraul Răchitna de Ocolul de Sus al ținutului moldovenesc al Hotinului, iar spre miazăzi de Prut. Localitățile din acest ocol, care vor deveni sub regimul austriac capitală de județ, respectiv capitale de district judiciar, sunt satele Coțmani, respectiv Sadagura și Boianul. Toată aria ocolului va face parte din Bucovina după fixarea definitivă a granițelor ei.

– Ocolul Nistrului, care cuprinde 31 de sate (Tabel nr. 3), ocupă toată partea de nord a Bucovinei. El se învecinează la apus, ca și ocolul Prutului, cu Galiția, dar fără graniță naturală; la răsărit este separat de Ocolul de Sus al ținutului Hotinului prin pâraul Onut. Acesta se varsă în râul Nistru, care limitează ocolul ce-i poartă numele spre miazănoapte de Galiția răsăriteană. Spre sud se învecinează cu Ocolul Prutului de Jos. Satul Zastavna va deveni până la urmă capitală de județ.

– Ocolul Ceremușului se găsește în marele arc al Bucovinei, care pătrunde în Galiția datorită traiectului curbat al cursului inferior al Ceremușului, începând de la Răstoace și până la vărsarea sa în Prut, la Piedicăuți. Acest ocol cuprinde una dintre marile bucovine, păduri ce au dat țării numele de Bucovina și munților cel de Carpații Păduroși. Două localități din acest ocol, Vijnița și Vășcăuți pe Ceremuș, aveau să devină capitale de județ. El cuprindea 23 de sate (vezi Tabelele nr. 4a, b și c).

Formal, mai făcea parte din ținutul Cernăuți ținutul sau ocolul Câmpulungului Rusesc; dar el va forma, ca și Ocolul Câmpulungului Moldovenesc, obiectul altei discuții, datorită statutului său autonom și a izolării sale.

Să analizăm mai întâi evoluția în timp a populației satelor rămase în final în cuprinsul Bucovinei în cele patru ocoale ale ținutului. Dacă admitem că numărul de case locuite, obținute prin scăderea caselor pustii din totalul caselor, reprezintă numărul familiilor din sat, constatăm o uniformitate surprinzătoare în tot ținutul, în bun acord cu rezultatele medii, calculate pentru întregul ținut, incluzând capitala și satele ocupate numai vremelnic de armata austriacă, deși, cum vom vedea, comportarea populației acestora din urmă este foarte diferită (vezi Tabelul nr. 5). Într-adevăr, raporturile dintre populațiile totale recensate în anii 1774 și 1772, respectiv în anii 1775 și 1774, variază atât de puțin de la ocol la ocol, încât mediile lor pe toate ocoalele sunt afectate de o abatere standard de numai 8%, aceste raporturi având valorile $0,99 \pm 8\%$ și $1,14 \pm 8\%$. Deci, în medie, populația satelor în această parte a Ținutului Cernăuți, care a intrat definitiv în componența Bucovinei, a scăzut cu doar 1% în cele 18 luni dintre decembrie 1772 și iunie 1774, dar a crescut cu 14% în intervalul de 14 luni dintre iunie 1774 și august 1775, mult peste sporul natural. Oricât s-ar fi normalizat condițiile de viață în al doilea răstimp datorită încetării războiului, acest lucru nu se poate explica decât printr-un aflux de populație din exterior.

Dacă calculăm, însă, raporturile populațiilor determinate în cele trei recensământuri în satele vremelnic ocupate de trupele austriece cuprinse în Ocolul Târgului, constatăm o deosebire marcată față de cele rămase definitiv în Bucovina. În timp ce raportul dintre anii 1774 și 1772 este egal cu 1,07, care se încadrează în limitele de eroare ale valorilor acestui raport pentru toate satele din categoria celor din urmă, anul 1775 marchează o scădere spectaculoasă, astfel că raportul dintre anii 1775 și 1774 scade de la 0,99 la 0,73.

Faptul că în recensământul din 1775 evreii nu apar în tabelele pe localități și ocoale, ci numai global, nu poate modifica sensibil acest raport, proporția lor la sate menținându-se în acea epocă, ca și mai târziu, sub 4% și era în orice caz în creștere. În schimb, atrage atenția faptul că în cazul particular

discutat aici, în decembrie 1772, respectiv în iunie 1774, se înregistrează 15,3%, respectiv 16,2% case „pustii”, adică nelocuite, în timp ce în recensământul din august 1775, acestea nu sunt înregistrate deloc. De altfel și în satele Ținutului Cernăuți rămase în componența Bucovinei austriece, proporția caselor pustii în 1772 variază între 1,4% și 3,1%, în timp ce în 1774 crește la 8,6% și 11,3% în ocoalele Prutului și Nistrului, dar este nulă în cele ale Târgului și Ceremușului.

În acest context, trebuie remarcate și variațiile suferite între decembrie 1772 și iunie 1774 de numărul văduvelor, care nu erau impozitate decât foarte puțin sau deloc în Moldova acelei vremi. În medie, pe întreg Ținutul Cernăuțului numărul familiilor de locuitori a crescut de la 6 717 la 6 925, adică cu abia 3%, în timp ce cel al văduvelor crescuse de la 213 la 463, adică cu 117%, deci de peste două ori. Atrage, de asemenea, atenția faptul că în Târgul Cernăuțului, devenit sediu al comandantului armatei de ocupație și în satele înconjurătoare din acest ocol, populația a crescut în intervalul dintre primele două recensământuri de la 1 298 la 1 338 de familii, adică cu 3,1%, în timp ce cel al văduvelor a scăzut de la 98 la 58, deci la 60%. În schimb, în satele numai temporar ocupate, între februarie 1775 și 2 iulie 1776, lipsa unei stări de relativă ordine impusă de armata austriacă a dus la o scădere relativă a numărului de bărbați și la o creștere compensatorie din punct de vedere statistic al femeilor singure; într-adevăr, în aceste sate populația a crescut ușor de la 539 la 581 de familii, adică cu 7,8%, în timp ce numărul văduvelor a crescut de la 23 la 64, deci cu 41 de persoane, adică de 2,8 ori.

Cele de mai sus arată că utilizarea exclusivă a rezultatelor globale, cu neglijarea celor progresiv mai amănunțite a datelor statistice, duce la pierderi importante de informație de valoare istorică și socială.

Alte informații furnizate de Tabelele nr.1 –5 se referă la clerul mirean. Datele numerice reprezintă suma popilor, sub care recenzenții înțeleg, de cele mai multe ori, tot clerul mirean, independent de pregătire, adică preoții, diaconii și dascălii. Ei reprezintă, în decembrie 1772, 3,8% din numărul total al caselor din ținut, iar în iunie 1774, 3,9%; deci numărul lor relativ crește nesemnificativ în aceste 18 luni. În aparență, în anul 1775 se înregistrează o scădere importantă a raportului dintre cler și populația virtuală la 2,5 la suta de familii, adică cu 36%, sugerând vreo persecutare a ortodoxiei de către ocupant. De fapt, în recensământul din 1774, în componența rufeturilor, clerul este divizat chiar nominal (doar prin prenume) în aproape toate localitățile, în popi, diaconi și dascăli. Din cei 290 de membri ai clerului, numai 166, adică 57% din cler, adică 2,2 la suta de familii virtuale, sunt popi sau diaconi, și este foarte probabil ca din ordinul generalului Splény numai cei din aceste două categorii să fi fost înregistrați sub denumirea de „popi”. În acest caz, scăderea numărului relativ de clerici se transformă într-o creștere ușoară de 14%, ceea ce corespunde cu recomandarea clar exprimată de Splény în *Descrierea Bucovinei*, II, cap. 4 și III, cap. 6, §1, de a ridica nivelul material, cultural și moral al preoțimii ortodoxe, spre deosebire de călugări.

Altă problemă este aceea a imigrării și emigrării în și din Bucovina. Aici, la analiza Ținutului Cernăuți, ne vom mărgini la câteva aspecte particulare, revenind la problema globală după ce vom analiza și datele referitoare îndeosebi la ținuturile Suceava și Botoșani, precum și la ocoalele Câmpulungului Rusesc și Moldovenesc. Se remarcă, în primul rând, că populația totală a rămas numeric practic neschimbată în răstimpul de 18 luni dintre decembrie 1772 și iunie 1774, după cum am arătat mai sus. Aceste date creează impresia înșelătoare de stabilitate și acalmie; de fapt, putem constata ușor că în cursul acestor 18 luni, numărul caselor pustii a crescut cu 325, în timp ce acela al caselor locuite a crescut doar cu 189; totodată, numărul văduvelor a crescut cu 252, iar cel al gospodăriilor familiale evreiești cu 82, adică cu 31%. Cu alte cuvinte, s-au destrămat 252 de familii vechi și au apărut 272 de gospodării familiale noi, dintre care 82 evreiești. Iată realitatea adevărată din spatele celei cifrice globale, virtuale.

Cauza dispariției semnificative a capilor de familie ar putea fi ciuma, pe care o invocă generalul Splény în *Descrierea Bucovinei*, II, cap. 5, §5 drept cauză a împușinării populației, deși selectivitatea după sex a mortalității de pe urma acestei boli nu știu să fie documentată. Mai degrabă, cauza într-adevăr selectivă după sex ar putea fi înrolarea relativ frecventă a bărbaților ca voluntari în armata rusă, fenomen bine cunoscut și invocat atât de Splény în alt context (vezi *Descrierea Bucovinei*, I, cap. 4), cât și de von Jenisch, în observațiile sale la această scriere.

Dacă admitem că datele de mai sus sunt cel puțin parțial corelate, să analizăm mai amănunțit situația din cele patru ocoale și cele două târguri ale ținutului Cernăuți. Pentru a ușura discuția care urmează, am întocmit pe baza datelor din Tabelele nr. 1–5 următorul Tabel nr. 6, în care aceste date sunt regrupate într-o prezentare mai potrivită scopului urmărit.

Tabel nr. 6

A. Târguri din ce în ce mei departe de Galiția	Case locuite		Variația populației		Case pustii		Varia- ția lor	Văduve		Varia- ția lor	Case evreiești		Pop. evr.	Varia- ția ei		
	1772	1774	1774-1772		1772	1774		1774- 1772	1772		1774	1774- 1772	1772	1774	in %	(nu- meric)
			1774	1772											1774	1772
1. Vijnița	118	153	+35	-	2	-	-2	-	9	+9	64	71	46,4	+7		
2. Cernăuți	420	537	+117	-	1	-	-1	32	30	-2	65	93	15,4	+28		
B. Sate din Ocoalele																
1. Ceremuș	1231	1196	-	-35	39	-	-39	16	76	+60	46	45	3,8	-1		
2. Nistru	1793	1626	-	-167	-	153	+153	44	73	+29	42	53	3,3	+11		
3. Prut	1754	2017	+263	-	47	258	+211	32	183	+151	31	48	2,4	+17		
4. Târgul	865	799	-	-66	12	-	-12	66	28	-38	5	18	2,2	+13		
5. Partea temporar ocupată	539	581	+42	97	97	112	+15	23	64	+41	12	19	1,2	+7		
Sume și diferențe	6720	6909	+189		198	523	+325	213	463	+252	265	347	5,0	+82		

În primul rând, constatăm că creșterea între 1772 și 1774 de 189 de familii, adică de 2,8% pe întregul ținut, se realizează astfel: în târgurile Cernăuți și Vijnița se constată creșteri de 117, respectiv 35 de familii, iar în satele vremelnice ocupate din Ocolul Târgului și cel al Prutului creșterile sunt de 42, respectiv de 263 de familii, deci în total de 457 de familii. Există, însă, alte trei ocoale (ale Târgului, Nistrului și Ceremușului), ale căror sate definitiv ocupate prezintă scăderi de 66, 167 și 35 de familii, adică în total de 268 de familii. Diferența $457 - 268 = 189$ dă naștere creșterii enunțate mai sus.

În al doilea rând, este clar că pustiirea a 325 de case și adausul de 82 de familii evreiești infiltrate dinspre nord-vest, nord și nord-est în decursul celor 18 luni ar trebui să dea naștere la o scădere de populație de 243 de familii; de fapt, în acest răstimp a avut loc o creștere de 189 de familii. Se naște astfel un deficit de 432 de familii, adică de 6,4% din populația din decembrie 1772, care nu putea fi completat decât prin imigrație și nicidecum prin spor natural.

Era, deci, firesc ca țărani din Galiția învecinată să fie tentați să se așeze atunci și în viitorul apropiat în ținutul Cernăuțului Moldovei, unde îi așteptau 523 de case pustii, pământul aferent lor și 463 de vădane; era firesc ca acești imigranți, pentru că nu avem o documentație precisă, să fie ucraineni (sau, cum preferau să le spună oficialitatea austriacă, ruteni, așa cum în prezent oficialitatea ucraineană actuală a Regiunii Cernăuți preferă să numească o parte din populația de limbă și naționalitate română – moldoveni).

Nu există în spatele instalării acestei imigrații nicio conspirație, ci pur și simplu legea de difuzie din fizică. Această lege prevede că într-un ansamblu de densitate neuniformă de numeroase particule mobile, acestea se vor mișca de la sine, din regiunile de densitate mai mare spre cele cu densitate mai mică. Am putut demonstra aplicabilitatea acestei legi în cazul migrării evreilor spre și prin Bucovina între anii 1880 și 1900³⁸⁴. Difuzia continuă într-un spațiu închis până ce densitatea particulelor devine peste tot aceeași. Dacă în acel spațiu există centre de atracție, particulele se aglomerează în ele până la densități mai mari decât în restul spațiului. Mișcarea încetează când, în unitatea de timp, sosesc în fiecare centru, datorită atracției, tot atâtea particule, câte pleacă din centru datorită difuziei. Se spune că centrul s-a saturat. În cazul particular al numeroșilor evrei galițieni, nordul Moldovei a exercitat o atracție puternică, nu din cauza caselor pustii, a pământului lipsit de stăpân și a vădanelor. Centrele de atracție erau târgurile și orașele în curs de formare, ce puteau adăposti densități mari de meseriași și de negustori, care se găseau în număr redus în târgurile existente și nu se puteau opune prin bresle organizate și printr-un comerț eficient imigrației. Într-adevăr, în 1775, recensământul evaluează numărul de negustori din Bucovina la 45, adică un negustor la 380 de familii, iar rudimente de bresle se găsesc numai la Suceava.

După premisele de mai sus este de așteptat ca, proporția medie a evreilor față de populația ținutului fiind de numai 5%, să găsim în cele două târguri procentaje superioare acestei valori și

³⁸⁴ Radu Grigorovici, „Studiul critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei. III. Bucovina, teritoriul de trecere a evreilor galițieni spre România între 1880 și 1900”, în „Analele Bucovinei”, anul II, nr. 2, 1995, pp. 339–356.

aceasta cu atât mai mult, cu cât târgul se află mai aproape de granița cu Galiția, iar în restul țării, la sate, proporția lor să fie situată, firește, sub valoarea medie și să scadă sistematic cu cât ne depărtăm de această graniță. Într-adevăr datele din Tabelul nr. 6 confirmă această predicție. În timp ce în târguri multiplicarea familiilor evreiești arăta încă de pe atunci un început de saturație (vezi Vijnița, în care creșterea populației evreiești între 1772 și 1774 se cifrează la abia șapte familii), variația populației băștinașe rurale este dominată de efectele urbanizării progresive: această populație se împuținează în Ocolul Ceremușului exact cu cât crește populația Vijniței; în schimb, în sate proporția familiilor evreiești crește în 18 luni de la 1,2 familii per sat la 2,7 familii per sat, adică de 2,25 ori.

Un important aspect al interpretării comparate a celor trei recensămînturi din anii 1772–1775 este acela al scopului urmărit de cei ce le-au comandat și le-au efectuat. În privința recensămîntului din 1772, știm că a fost comandat de feldmareșalul P. A. Rumianțev, comandantul armatei ruse, într-o fază încă nedecisă a războiului ruso-turc din anii 1768–1774. Asupra țelurilor urmărite de el prin această acțiune, cercetătorul P. G. Dmitriev de la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Socialiste Sovietice Moldovenești din Chișinău, în introducerea sa la partea I a *Recensămîntelor populației Moldovei din anii 1772–1773 și 1774* (Chișinău, 1975, p. 9), ne oferă următoarea explicație, pe care o reproducem aici în întregime și textual: „[...] recensămîntele au fost efectuate din porunca mareșalului, care dorea, mai întâi de toate, să știe pe ce resurse materiale și umane se poate baza comandantul rus în lupta împotriva Imperiului Otoman. În al doilea rând, mareșalul Rumianțev voia să întărească spatele frontului rus prin înlăturarea celor mai strigătoare abuzuri ale dregătorilor localnici, care apropiind o parte din prestațiile *predestinate* [s.n] armatei ruse, reduceau resursele ei materiale și, afară de acestea, provocau nemulțumiri în rândul țărănilor”. Nu voi comenta aici ceea ce se poate citi printre rândurile acestui text. Același autor, care se pricepe să îmbine atât de abil țelurile militare ale mareșalului cu simțul său pentru problemele sociale ale țărănimii, nu reușește să explice ordinul aceleiași comandant de a repeta în vara anului 1774 precedentul recensămînt, atunci când soarta războiului era practic decisă. El invocă vag, „unele neajunsuri găsite de comandamentul rus”. De altfel, se pare că rezultatele acestui recensămînt n-au mai fost traduse în limba rusă.

În cazul recensămîntului efectuat de ofițeri austrieci în vara anului 1775, la inițiativa și sub controlul comandantului lor, generalul Gabriel von Splény, nici scopul lui nu era pur informativ. Rezultatele lui formau o anexă la a sa *Descriere a Bucovinei*, înaintată prin Consiliul Aulic de Război Curții Imperiale de la Viena. Datele urmau să contribuie la susținerea tezei generalului că Bucovina este o provincie potențial bogată, dar inefficient exploatată. El însuși era convins că vina o poartă subpopularea și neglijarea agriculturii și comerțului din cauza administrației inculte, abuzive și contradictorii din Moldova. În calitatea sa de guvernator militar al noii provincii, Splény propunea să procure, printr-un sistem simplificat și just de impunere țărănimii, breslașilor și negustorilor, venituri cât mai mari suveranului său, înlăturând corupția organelor administrative salarizate necorespunzător, care raportau la Iași date demografice false, și desființând privilegiile create multor categorii sociale din afara nobilimii autentice (boieri și mazili), dar și abolind sistemul numeroaselor scutiri de biruri de care abuzau din plin, cu și fără aprobare de la Iași, mănăstirile, boierii, mica nobilime și chiar breslașii mai răsăriți și ruptașii. Am enumerat aici numai acele măsuri ale căror efecte reies din tabelele noastre. Nu știm dacă Splény avea cunoștința de recensămînturile moldovenești anterioare. Lucrul este cu puțință, având în vedere că superiorul său, feldmareșalul baron von Barco, care era din 1772 ofițerul austriac de legătură cu mareșalul Rumianțev la Iași, a trecut în decembrie 1774 prin Cernăuți și l-a vizitat pe acesta la Mohilev, la mijlocul lui ianuarie 1775.

Din tabelele noastre centralizatoare pe ocoale și ținuturi rezultă că pentru recensămîntul din 1775 nu mai găsim date decât pentru denumirile localităților, numărul total al familiilor, notabilități (cu excepția ruptașilor), cler (popi), țărani (birnici obștești) și slujbași (judiciari și militari). Negustorii, armenii, evreii și țigani nomazi, apar numai în datele globale pe toată Bucovina. Se simte spiritul simplificator și practic al guvernului militar.

Ne vom concentra acum atenția asupra țărănilor, sursa principală de venituri ale statului respectiv, ale suveranului, în concepția lui Splény. Vom considera că datele numerice din rubrica „țărani liberi” a recensămîntului din 1772, cele din rubrica „țărani birnici” a recensămîntului din 1774 și din rubrica „țărani” din recensămîntul din 1775 pot fi comparate între ele cel puțin din punctul de vedere adoptat acum. Constatăm că între 1774 și 1775, populația totală a ținutului Cernăuți a crescut de la 6 909 la 7 517, adică cu 608 familii, deci cu 8,8%. Din totalul de familii din 1774, 4 375, adică

63,3%, erau familii de țărani birnici, în timp ce din cele 7 517 familii din 1775, 6 867, adică 91,4%, erau țărănești, deci imposabile. Un examen al Tabelelor nr. 1–4 arată că în fiecare din ele, chiar și atunci când populația din anul 1775 scăzuse față de cea din 1774, cea a țăranilor birnici crescuse în 1775; ca exemplu am cita cele 13 sate din ocolul Târgului, vremelnic ocupate de austrieci, în care numărul familiilor scăzuse puternic între 1774 și 1775, și anume de la 581 la 423, dar numărul familiilor țărănești crescuse de la 277 la 383 (vezi Tabelul nr. 1 – c). Acest câștig de aproximativ 2 500 de familii contribuabile noi pentru întregul ținut al Cernăuțiului s-a realizat pe de-o parte prin creșterea populației cu 608 familii, firește nu toți țărani, pe de altă parte prin reducerea cu 425 a slujbașilor și militarilor, prin anularea scutirii la contribuția obștească a 514 scutelnici și slugi, a 40 de țigani așezați, a 104 dascăli și 463 de văduve, care însumaseră 2 154 de familii de la sate, scutite într-un fel sau altul de contribuțiile obștești de orice fel. Din punct de vedere social, cazul văduvelor este într-adevăr dureros. Ne mai lipsesc deci circa 350 de familii, pentru a acoperi totalul celor 2 500 de familii, necesare pentru a explica sporul de birnici realizat de administrația austriacă.

Aceste considerații ne-au dat ideea de a profita de asemănările dintre criteriile de recenzare din 1774 și 1775, pentru a obține o evaluare a mișcărilor de populație ce au avut loc în răstimpul dintre iunie 1774 și august 1775 în Ținutul Cernăuți, dar și în alte ținuturi, ocoale și chiar localități din Bucovina, interval de timp în care s-a petrecut intrarea trupelor austriece în nord-vestul Moldovei (septembrie 1774) și, apoi, depășirea vremelnică a granițelor definitive ale Bucovinei austriece (februarie 1775).

Să descriem întâi procedeul folosit. Vom face următoarele ipoteze și simplificări: 1) Vom neglija creșterea naturală oricum mai mică în cursul unui singur an, dar și micșorată de evenimentele militare, față de mișcările populației, care se vor dovedi într-adevăr importante; de altfel nu se înregistrau decât capi de familie și în nici un caz nou născuți; 2) Vom ține seama de faptul că în 1774, dar nu și în 1775, se înregistrau la nivel local casele pustii și familiile armenești, evreiești, grecești și turcești, care erau scăzute din „numărul total al caselor”; 3) Vom ține seama de scăderile sau creșterile numărului de clerici, notabili, slujbași și militari publici și de dispariția din recensământul din 1775 a categoriilor: văduve, țigani așezați, scutelnici și slugi; 4) Vom neglija țiganii nomazi înregistrați numai sporadic și în niciun caz drept casnici în 1774 și numai global în 1775; 5) Vom însuma toate aceste „rufeturi”, presupunând că cei dispăruți din rubricile de nebirnici ale recensământului din 1774 sunt înregistrați în 1775 ca țărani birnici în acord cu concepțiile expuse de generalul Splény în *Descrierea Bucovinei* și le vom adăuga la numărul de țărani birnici din 1774; 6) Dacă la această sumă, adunată la rufeturile recunoscute de Splény – adică popi, boieri, mazili, slujbași și militari publici – se obține un rezultat mai mare decât numărul de capi de familie înregistrat în 1775, înseamnă ca surplusul a plecat din unitatea teritorială luată în considerare (ținut, ocol, târg sau sat); dacă este mai mic, a avut loc o imigrație în acea unitate.

Tabelul nr. 7 redă rezultatele pentru târgurile și ocoalele ținutului Cernăuți.

Tabel nr. 7

Unitatea teritorială	Mișcarea populației de tip rural (1774–1775)	
	imigranți	emigranți
Târgul Cernăuți	–	-109
Târgul Vijnița	–	-17
Ocolul Târgului		
Sate rămase în Bucovina	–	-18
Sate ocupate temporar	–	-134
Ocolul Prutului	591	–
Ocolul Nistrului	319	–
Ocolul Ceremușului	335	–
Sume		1245 - 278
Diferența		= 967

Se observă că: 1) Numărul efectiv de 967 de imigranți, obținut prin procedeul nostru, egalează aproape exact numărul de 608 + 350 = 958 de familii, necesar pentru a justifica populația de tip rural a Ținutului Cernăuți, înregistrată în 1775; 2) Fiind vorba de târguri în curs de urbanizare încă dinaintea anilor 1772–1775, țăranii părăsesc târgurile și evreii se înmulțesc până la a le domina. Astfel, în Vijnița, evreii reprezentau, în 1774, 46,4% din populație; chiar dacă admitem că numărul evreilor n-ar

fi crescut deloc până la 1775, proporția lor ar reprezenta 52,2%. Nu este de mirare că, în 1900, evreii reprezintă 91,1% din populația orașului Vijnița, dar doar 35,0%, respectiv 15,9% în localitățile învecinate Vijenca și Vilaueca (2,6% în 1772, 6,6% în 1774). La Cernăuți, procesul a fost similar: în 1772 – 22,3% evrei, în 1774 – 23,7% și în 1775 – 38,6%; în 1900, în orașul propriu-zis – 41,4%, în suburbii – 9,9%.

Înainte de a încheia comentariile cu privire la ținutul Cernăuți, mai sunt necesare câteva cuvinte despre localitatea Sadagura, situată la șapte km nord-est de Cernăuți. În timpul războiului ruso-turc, generalul rus Gartenberg, zis și Sadagorski, baron baltic, înființează o monetărie cu metalurgi germani, protestanți, din regiunea sa de baștină. Terenul fiind anterior nefolosit, se naște aici o localitate, pe care Splény intenționa s-o transforme după război în oraș industrial și comercial; dar realizarea nu i s-a aprobat³⁸⁵.

Sadagura nu apare deloc în lista de localități a recensământului moldovenesc din 1772. În cel din 1774 ea apare abia la sfârșitul listelor tuturor localităților Ținutului Cernăuți sub forma următoarei note, pe care o reproducem textual: „Osăbit de satul Sandogora [așa e în original – corect Sadagura] a lui baron, care sânt aproape la 1 000 de oameni și nu ne-au lăsat să o scriem, după cum am înștiințat divanul, și nici un răspuns n-am luat în ce chip să urmezi”. În același an, satul învecinat Rohozna, pe al cărui teritoriu luase naștere Sadagura, număra printre locuitorii săi nouă familii evreiești, o proporție de 19%, neobișnuit de mare în acea epocă, când în această regiune găseai în medie o singură familie evreiască în fiecare sat. În 1775, Sadagura are 180 de familii, plus un număr necunoscut de evrei. În 1880, evreii formau 80,4% din populație în Sadagura și 36,9% în satul învecinat Rohozna, aproape tot atât de mare; dar Sadagura ajunsese capitală de district judiciar. Apare acum și fenomenul de saturație și migrarea evreilor spre România³⁸⁶. Deși proporția populației evreiești scade în anii 1900 și 1910 la 76,2%, respectiv 74,3%, însăși populația târgului scade din 1880 la 1910, de la 4 836 la 4 592 de locuitori, și asta în ciuda faptului că orașelul devenise un centru religios de mare faimă.

Poate că mai merită să menționăm că dintre cele 111 sate ale Ținutului Cernăuți, 50 erau boierești, 24 ale Episcopiei de la Rădăuți și ale mănăstirilor și 37 erau sate răzășești. Din păcate, acest tip de informație nu ne va sta la dispoziție în cazul Ținutului Suceava, ceea ce zădărnicește o analiză a influenței tipului de proprietar al pământului asupra datelor demografice.

Cele desprinse mai sus din comparația datelor recensământurilor succesive din timpul ocupării Bucovinei de către armatele habsburgice completează imaginea pe care căutăm să ne-o facem despre începuturile trecerii bruște a unui teritoriu românesc aflat sub stăpânirea coruptă turco-greco-boierească și cu o economie dominantă de tip pastoral, cu grave fisuri interioare și obiceiuri orientale, sub o altă stăpânire, străină ca neam și mentalitate, dar mai înaintată, datorită faptului că a trecut mai de timpuriu de la economia pastorală la una agrară și spre o societate cu caracter imperialist occidental, influențată de iluminism și spirit de ordine. Orice asemănare cu prezentul nu este, deci, întâmplătoare.

În prima parte a studiului de față am expus în primul capitol (*Introducere*) istoria, caracteristicile și datele principale oferite de cele trei recensământuri efectuate, pe de-o parte, în anii 1772 și 1774 de către autoritățile moldovenești în timpul ocupației și la cererea armatei rusești și, pe de altă parte, de ofițerii armatei de ocupație austriece a Bucovinei. Acestea erau recensământurile ce urmau să fie comparate. Capitolul al doilea era dedicat expunerii scopului prezentului studiu, precum și a modului de organizare a datelor în vederea folosirii lor în analizele ce urmăresc atingerea acestui scop.

Al treilea capitol execută aceste analize în limitele celor patru ocoale (al Târgului, al Prutului de Jos, al Nistrului și al Ceremușului) ale ținutului Cernăuți al Moldovei. Acesta a constituit apoi partea de nord a Bucovinei. Pentru acest ținut datele demografice sunt lipsite de goluri și de incertitudini importante.

În ceea ce va urma, numerotarea capitolelor, a tabelelor și a planșelor se va face în continuarea primei părți a studiului.

³⁸⁵ Pentru detalii vezi F. A. Wickenhauser, *Die Deutschen Siedlungen in der Bukowina*, I, Cernăuți, 1885, pp. 57 și urm.

³⁸⁶ Vezi Radu Grigorovici, *op. cit.*, pp. 339–356.

În încercarea de a continua același mod de analiză comparativă pentru celelalte ținuturi și ocoale ale Moldovei afectate de conturarea granițelor Bucovinei austriece, ne-am ciocnit de o serie de dificultăți, dintre care cea care s-a dovedit cel mai greu de înlăturat a fost stabilirea, chiar relativ puțin precisă, a împărțirii administrative a teritoriului moldovenesc, definitiv sau vremelnic ocupat de trupele austriece înainte și în timpul fixării finale a granițelor noii provincii a Imperiului Habsburgic prin Tratatul de la Balamutca, încheiat în 2 iulie 1776.

Granițele finale ale Bucovinei și împărțirea ei administrativă în cursul anilor regimului austriac sunt bine cunoscute și documentate cartografic. Noi ne vom folosi aici de copia autorizată a hărții în culori întocmite puțin înaintea izbucnirii Primului Război Mondial de cunoscuta editură cartografică vieneză G. Freytag & Berndt und Artaria. Reprodusă la scara 1:400 000, ea este atașată volumului *Bukowina, Heimat von Gestern*, publicat în primă ediție la Karlsruhe, în toamna anului 1956. Pe această bază am întocmit o hartă schematică a granițelor și împărțirii administrative a Bucovinei dinainte de 1918, apărută anterior în „Analele Bucovinei” (anul III, nr. 1, 1996, p. 85) și reprodusă, ușor modificată, aici (Planșa 1).

Mai dificilă a fost stabilirea, chiar aproximativă, a limitelor ținuturilor și ocoalelor moldovenești în anul 1774. Harta lui Dimitre Cantemir din *Descrierea Moldovei* (1737), de altfel foarte amănunțită, conturează ce-i drept ținuturile, dar nu și ocoalele țării, cum reiese și din fragmentul reprodus în *Atlasul istorico-geografic al României*³⁸⁷. În acest fragment se regăesc, între altele, părți importante din ținuturile (districtele) Cernăuțiului, Sucevei, Hotinului, Dorohoiului și Hârlăului, care ne vor interesa în cele ce urmează. Sunt, de asemenea, înscrise numeroase localități cu denumirile lor românești, folosind, firește, scrierea latină și o ortografie polonizantă (de exemplu s – sz, i final – y), adeseori inconsecventă. Am constatat cu regret că hărțile Bucovinei ridicate în 1774 de reputatul topograf al armatei austriece, maiorul von Mieg, nu indică nicio limită administrativă, nici veche, nici nouă.

Am fost, prin urmare, obligați să ne folosim la întocmirea hărților noastre, anexate prezentului studiu, de gruparea localităților pe ținuturi și ocoale indicate de recensământurile moldovenești din 1772 și 1774. Cum identificarea acestora cu cele ce figurează în recensământul austriac din 1775 s-a făcut anterior³⁸⁸, combinarea celor trei surse de informație ne-a permis trasarea aproximativă a limitelor dintre vechile ținuturi și ocoale, atât în interiorul Bucovinei austriece în granițele ei finale (Planșa 2), cât și în regiunile învecinate din Moldova, granițele cu Galiția, Maramureșul și Transilvania fiind anexate anterior intervalului de timp considerat aici. Acest procedeu duce firește la imprecizii inerente transformării unor date punctuale de informații cu caracter continuu.

Harta din Planșa 2 conturează limitele ținuturilor și ocoalelor moldovenești pe teritoriul ajuns să definească definitiv provincia austriacă Bucovina între 1776 și 1918. Ea permite compararea lor cu ultima împărțire administrativă realizată în cadrul regimului habsburgic în districte politice (ținuturi) și judiciare (occoale). Se remarcă îndeosebi că împărțirea administrativă moldovenească reflectă mai ales structura hidro și orografică a teritoriului, care determină și liniile de comunicație din țară, atât între localitățile rurale, cât mai ales între acestea și puținele centre urbane, administrativ-judiciare existente în cele două ținuturi, Cernăuți și Suceava, având câte cinci, respectiv șase ocoale fiecare.

Împărțirea mult mai fragmentată a Bucovinei austriece a ajuns în 1918 la 11 ținuturi politice (politische Bezirke) și 17 ocoale judiciare (Gerichtsbezirke). Accentuarea acestui caracter în cursul celor 143 de ani de ocupație reflectă în mod bătător la ochi numeroasele și esențialele transformări suferite de populație, atât ca densitate, cât și pe plan etnic, social și structural în acest răstimp. Îndesirea și modernizarea rețelei de comunicații (drumuri, șosele, poștă, căi ferate), separarea puterii judecătorești de cea administrativă, trecerea de la o economie predominant pastorală la una agricolă, împestrizarea etnică a țării și urbanizarea progresivă au impus alte criterii de optimizare a structurii administrative pentru guvernare, apărare militară și economie, decât natura intactă.

³⁸⁷ *Atlasul istorico-geografic al României*, București, Editura Academiei Române, 1996, harta 17, p. 80.

³⁸⁸ *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice* (în continuare se va cita: BPD), ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefată de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998.

Altă complicație majoră întâlnită în compararea celor trei recensământuri o constituie faptul că, în intervalul de timp considerat de noi, au existat trei granițe moldo-bucovinene diferite. Cea dintâi a existat între vara anului 1774 și februarie 1775. Despre ea știm că a fost convenită neoficial între austrieci și turci și a format documentul pe baza căruia s-au desfășurat dificilele tratative austro-turce de fixare a graniței definitive moldo-austriece. Aceasta nu ne este cunoscută în prezent în forma ei originală. Există câteva aluzii sumare la traseul ei în texte privind dificultățile ivite la aceste tratative³⁸⁹, dar cu totul insuficiente pentru a-l putea reconstitui cât de cât. A doua graniță era a unei Bucovine vremelnice, pe care o vom numi „lărgită”. A dăinuit din februarie 1795, când a fost instalată printr-o înaintare a trupelor generalului Splény, autorizată de Comandamentul superior de la Lemberg, dar nu și de Înalta Poartă. În acest caz granița este relativ exact conturată, având în vedere că, în descrierea ei amănunțită³⁹⁰, generalul Splény folosește, în afară de denumiri de localități, repere geografice ușor identificabile de hărți ca vârfuri de munte, râuri, pâraie, mlaștini etc. Această graniță a existat *de facto* între februarie 1775 și iulie 1776, când a început retragerea trupelor austriece pe granița convenită până la urmă. A treia graniță este cea finală, pe care o găsim cu o precizie mai mult decât suficientă pe harta mai sus amintită a lui G. Freytag.

Cele trei hărți parțiale (Planșele 3 și 4) ale regiunilor de graniță estice și sudice ale Bucovinei au fost întocmite la aceeași scară de 1:400 000 după harta lui G. Freytag. Granița finală urmează traseul ușor netezit indicat de această hartă; pentru granița temporară ne-am folosit de scrierea amănunțită făcut de generalul Splény. În ariile vremelnice ocupate de trupele sale am înscris majoritatea numelor localităților însemnate cu un asterisc de editorul J. Polek în listele de localități recenzate în 1775 de generalul Splény³⁹¹ ca semn că ele au fost restituite Imperiului Otoman și care figurează și în recensământurile moldovenești. Aceste surse și hărțile corespunzătoare indică până unde intenționa să-și întindă, prin corupție și forță militară, stăpânirea Imperiului Habsburgic în dauna Moldovei, respectiv a Imperiului Otoman și chiar a Rusiei, dar în folosul personal al sultanului, al familiei și al camarilei sale, precum și a comandantului armatei ruse. Singurul protestatar, principele fanariot al Moldovei, Grigore Ghica, a avut un destin tragic. Ridicat în slavă cu naivitate ca patriot național de români și hulit până azi ca materialist josnic, care nu poate suporta cu seninătate o pierdere, de către austrieci, a fost măcelărit de trimișii sultanului pentru că a apărat imperiul împotriva voinței domnitorului său.

Trebuie recunoscut că atât granița finală răsăriteană, cât și cea sudică a Bucovinei cu Moldova – foarte probabil și cea inițială –, era zdrențuită și prevăzută cu intrânduri dispuse strategic în favoarea turcilor. După cum vom vedea mai jos în amănunt, unul dintre scopurile urmărite prin înaintarea peste granița convenită cu turcii a armatei lui Splény a fost de a scurta granița, pentru a elimina sau a atenua, cel puțin, aceste intrânduri, ușurând astfel apărarea Bucovinei împotriva unui atac, în special dinspre răsărit. În particular Siretul ar fi devenit o graniță naturală continuă și un obstacol, din păcate nu prea greu de învins, iar râul Suceava ar fi devenit, pentru sudul Bucovinei, o a doua linie de apărare continuă.

În același timp, îndepărtarea spre răsărit și spre miazăzi a graniței dintre Bucovina și Moldova ar fi reprezentat un câștig însemnat de teritoriu fertil și de populație: 2 240 de familii de țărani față de un total de circa 15 000 în 1775 și fără a ține seama de membrii altor categorii sociale.

Să analizăm acum mai în amănunt hărțile mai sus amintite, care ilustrează intuitiv unele conflicte de interese strategice și economice ce existau între statele implicate în trasarea noii granițe.

Dacă începem cu partea din Ocolul de Sus al Ținutului Hotin ocupat de austrieci (Planșa 3, Harta 3), înțelegem ușor de ce aceștia erau atât de insistenți să alipească porțiunea ocupată de ei Ocolului Nistrului al Ținutului Cernăuți înglobat în Bucovina și de ce turcii au fost absolut inflexibili și au obținut evacuarea totală a acestei porțiuni din Ocolul de Sus al Hotinului. Primii suprimau în acest fel, cel puțin în parte, un intrând periculos al teritoriului Moldovei de sub suzeranitate turcească, îndreptat împotriva punctului de confluență a Pârâului Negru cu Nistrul, unde se întâlnea granița răsăriteană a Bucovinei cu cea sudică a extremității estice a Galiției, și puneau accesul la vârful acestui intrând la adăpostul unu masiv de dealuri. Noua graniță crea în plus la nord-vest de cetatea turcească Hotin un intrând austriac adânc, în apropierea vârfului cărui se găsea pe Nistru, la o distanță de circa

³⁸⁹ Vezi BPD, cap. I, „Descrierea Districtului bucovinean”, pp. 9–230, anexa.

³⁹⁰ *Ibidem*, pp. 34–38; Gabriel Splény von Mihaldy, „Descrierea districtului Bucovina” (I), în „Analele Bucovinei”, anul IV, nr. 2, 1997, pp. 463–466.

³⁹¹ BPD, cap. II, „Tabelul localităților din Bucovina”, pp. 231–278.

10 km, această cetate. Cetatea și raiaua ei erau cam izolate, aflându-se la o distanță de circa 35 km la nord de cea mai apropiată bază turcească, Soroca, și fiind amenințată serios de Rusia prin puternica fortăreață a Căminii Podoliei, aflată la abia 20 km distanță dincolo de Nistru. Al doilea intrând al graniței cu Moldova era îndreptat cu vârful spre Cernăuți (vezi partea inferioară a Hărții nr. 3). El era mărginit la nord de o porțiune a Prutului dintre Mamornița și Noua Seliță și la vest de afluentul acestuia, Mamornița. Mai spre sud, o porțiune de graniță nenaturală continuă apoi de-a lungul pârâului Molnița, până la vărsarea sa în Siret la Talpa parcurgând o linie aproape dreaptă orientată est-sud-est. Limita răsăriteană a acestui intrând, ocupat de armata austriacă în februarie 1775, unea satul Pilipăuți de lângă Prut, trecând la răsărit de Târnauca, cu satele Culiceni și Tureatca și intra în Molnița la vărsarea în aceasta a pârâului Tureatca. Intrândul cuprindea nu mai puțin de 14 sate și ar fi format o bună apărare a Cernăuțiului în cazul unui atac turcesc dinspre Moldova.

Al doilea intrând al graniței cu Moldova era îndreptat cu vârful spre Cernăuți (vezi partea inferioară a Hărții 3). El era mărginit la nord de o porțiune a Prutului dintre Mamornița și Noua Seliță și la vest de afluentul acestuia, Mamornița. Mai spre sud, o porțiune de graniță nenaturală continuă apoi de-a lungul pârâului Molnița, până la vărsarea sa în Siret la Talpa, parcurgând o linie aproape dreaptă orientată est-sud-est. Limita răsăriteană a acestui intrând, ocupat de armata austriacă în februarie 1775, unea satul Pilipăuți de lângă Prut, trecând la răsărit de Târnauca, cu satele Culiceni și Tureatca și intra în Molnița la vărsarea în aceasta a pârâului Tureatca. Intrândul cuprindea nu mai puțin de 14 sate și ar fi format o bună apărare a Cernăuțiului în cazul unui atac turcesc dinspre Moldova.

Al treilea intrând îngust, dar lung de vreo 13 km, ținea din aceeași direcție de-a dreptul târgului Siret (vezi partea superioară a Planșei 4, Harta 4). Dar trupele austriece nu s-au mulțumit să ocupe doar intrândul, ci au înaintat până la râul Siret de la vărsarea în el a Molniței până aproape de vărsarea Șomuzului Mare, depășindu-l chiar pe ici pe colo, de exemplu la Mândrești și Corni. Între Talpa (sat aflat pe malul opus al râului) și Fântânelele se formase un culoar de vreo 8 km lățime, care făcuse parte din Ocolul Siretului de Sus al Ținutului Sucevei și în parte chiar din Ținutul Botoșani. Culoarul se lărgeste apoi până la o lățime de 12 km între Ițcanii Noi și Mănăstioara, formând un ultim intrând larg al Moldovei îndreptat împotriva orașului Suceava, rămas la dor 2-3 km de graniță și cuprinzând, între alte localități, Burdujenii. Teritoriul acestui intrând făcuse parte din Ocolul Mijlocului, prin care trece cursul râului Suceava. Acesta se apropie treptat de râul Siret, în care Suceava se varsă în dreptul Litenilor. Între Ițcani și Chilișeni, Suceava marchează ultima porțiune din granița răsăriteană finală a Bucovinei cu Moldova, care devine din nou naturală.

Ultima „rectificare” a graniței de sud a Bucovinei începe cu o cotitură bruscă spre vest a noii frontiere în apropierea vărsării Șomuzului Mare în Siret, puțin mai la nord de Dolhasca (Harta 4). Ea urmează apoi cursul acestei ape și al afluentului ei, pârâul Lămășeni, lăsând la sud Fălticeni, coboară apoi prin teren deschis și nămolos astfel, ca să cuprindă în terenul ocupat fosta localitate minieră Baia. Imediat ce noua frontieră atinge apa Moldovei, ea urcă de-a lungul cursului ei până la „căderea” în ea a Suhei Mari, pe valea căreia urcă până la izvorul ei de lângă vârful muntelui Muncelul (1 508 m înălțime) (vezi Planșa 4, Harta 5). Frontiera coboară apoi spre nord pe malul drept al pârâului Negruleasa până „în preajma Stulpicanilor”; aici trece pe malul opus, urmând apoi cursul afluentului Slătioara până pe vârful Rarăului (1 653 m) și coboară apoi pe pârâul Asma la vechea graniță, de care nu se mai desparte până la întâlnirea cu granița moldo-transilvană de pe Neagra secuiască.

Acest parcurs încheie intrândul Moldovei în granița probabil inițială și în orice caz în cea finală a Bucovinei din dreptul Fălticeniilor, precum și pe cel din dreptul satului Găinești, lărgindu-l în schimb pe cel cu extremitatea pe vârful Rarăului, jertfind chiar o parte notabilă din terenurile din jurul Ostrei de la sud de Stulpicani și din rezervația ecologică Slătioara de astăzi, aflate totuși până la urmă în interiorul Bucovinei. Explicația acestei bizarerii se datorește poate faptului că Splény considera terenul atât de impracticabil, încât o încercare de atac prin el nu putea constitui o amenințare serioasă pentru integritatea Bucovinei.

Critica severă exprimată de generalul Splény în *Descrierea districtului bucovinean*³⁹² cu privire la dificultatea de a apăra frontiera moldo-austriacă, negociată inițial la Istanbul cu turcii de baronul Thugut, mai priceput la corupere, decât în probleme militare, incluse și alte considerente mai generale decât detaliile parcursului graniței. Printre aceste considerente, pericolul cel mai grav

convocat este apropierea amenințătoare a graniței inițiale de șoseaua imperială proiectată pentru a face, prin Bucovina, legătura între Galiția și Transilvania fie peste pasul Tihuța, fie peste trecătoarea Rodnei. Or acest inconvenient nu putea fi înlăturat, după părerea sa, decât printr-o împingere spre est și sud a graniței cu Moldova, la care Austria a trebuit să renunțe din motive care depășesc obiectul studiului de față.

Acum putem purcede mai bine înarmați la continuarea analizei comparative a celor trei recensământuri din anii 1772, 1774 și 1775, care încadrează achiziția „Moldovei austriece” de către Imperiul Habsburgic de la Imperiul Otoman prin amputarea „Moldovei turcești”.

5. Ținutul Hotinului

Să analizăm acum mai întâi Ocolul de Sus al Ținutului Hotinului, care apare în recensământurile moldovenești din 1772 și 1774 ca având în compoziția sa și raiaua sa turcească, adică orașul Hotin de lângă cetate și împrejurimile sale. Din acest ocol, doar nouă sate au fost ocupate temporar de armata austriacă și toate au fost restituite, după tratative aprige, Moldovei, respectiv Imperiului Otoman. Vom vedea ceva mai departe de ce, cu toate insistențele conducătorului delegației austriece la tratative, mareșalul Barco, delegatul turc Mehmet Tunir Agai n-a cedat nicio palmă de pământ din teritoriul cotropit de austrieci. El a profitat de faptul că o hartă a propunerilor inițiale a Austriei ajunsese în mâinile sale nu prin trădare, ci din cauza unei lipse de coordonare birocratică.

În legătură cu analiza noastră demografică să accentuăm că, în acest caz, dispunem, ca și pentru Ținutul Cernăuți, de date furnizate de toate trei recensământurile. De altfel, din cele cinci ocoale ale Ținutului Cernăuți, ocoalele Prutului de Jos și cel al Nistrului, precum și o foarte mică porțiune din Ocolul Târgului se învecinau cu Ocolul de Sus al Hotinului, granița fiind în bună parte naturală (pâraiele Răchitna și Onut) (vezi Harta 3).

Tabel nr. 8
Ținutul Hotin – Ocolul de Sus

Felul localităților	Numărul		Case			Cler		Țărani liberi		Notabili								
	Anul	Total	Pugăni	Locuie	Nr.	%	Bimici	%	Boseri	Mazili	Rupiași	Slujbași militari	Vatove	Judevi	Armeni	Țigani	Slujbașeni	
																		9
Sate ocupate temporar	74	464	-	464	11	2,4	421	90,7										
	75	491	-	491	11	2,2	480	97,8										
	72	450	14	436	8	1,8	519	119,0		2	1	3	-	9		2	8	

Tabel nr. 9
Ținutul Suceava – Ocolul Berhometelor

	a) Sate rămase în Bucovina		b) Sate rămase în Bucovina	
	74	72	74	72
	410	887	75	72
	-	-	732	887
	410	792	-	95
	16	35	732	792
	3,8	3,9	27	30
	295	566	3,7	4,6
	75,7	71,5	651	409
	-	-	88,9	62,7
	11	05	10	03
	4	32	-	26
	41	31	24	24
	-	83	-	80
	-	10	-	-
	1	11	-	9
	41	9	-	66

	c) Sate ocupate temporar		
	4		
	75	74	72
	150	174	-
	-	-	-
	150	174	-
	5	6	17
	3,3	3,4	4,2
	140	147	347
	93,3	84,5	93,3
	-	-	-
	5	-	B
	-	-	-
	-	-	-
	-	17	-
	-	-	-
	-	-	-
	-	-	-
	-	3	-
	-	1	-

Tabel nr. 10
Ținutul Suceava – Ocolul Vicovelor

	a) Sate rămase în Bucovina			c) Sate scutite de „graț”		
	30			5		
	75	74	72	75	74	72
	1238	1162	-	473	640	-
	-	-	-	-	-	-
	1238	1162	-	473	640	-
	51	47	-	19	25	-
	4,1	4,0	-	4,0	3,9	-
	1177	663	-	454	-	-
	95,1	57,1	-	96,0	-	-
	1	-	-	-	-	-
	9	B	-	-	-	-
	-	5	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-
	-	70	-	-	34	-
	-	•	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-
	-	148	-	-	34	-
	-	214	-	-	547	-

Tabel nr. 11
Ținutul Suceava – Ocolul Mijlociu

	a) Orașul Suceava			b) Sate rămase în Bucovina			c) Sate ocupate temporar		
	1			18			3		
	75	74	72	75	74	72	75	74	72
	76	365	-	797	928	-	250	379	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	76	365	-	797	928	-	250	379	-
	12	7	-	40	46	-	9	18	-
	16,0	1,9	-	5,0	5,0	-	3,5	4,7	-
	50	-	-	723	244	-	240	100	-
	65,8	-	-	90,7	26,3	-	96,0	26,4	-
	-	-	-	3	-	-	1	-	-
	14	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	4	-	32	48	-	-	1	-
	-	14	-	-	91	-	-	54	-
	-	105	-	-	-	-	-	-	-
	-	55*	-	1*	-	-	-	-	-
	-	39	-	74	-	-	-	53	-
	-	64**	-	423	-	-	-	153	-

Tabel nr. 12
Ținutul Suceava și Botoșani – Ocoalele Siretului de Sus și al Siretului

b) Sate rămase în Bucovina	14	72	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	-

c) Sate ocupate temporar	31	74	72	74	74
		1619	-	414	499
		60	-	-	10
	1007	1559	-	414	489
	62	70	-	14	15
	6,2	4,3	-	3,4	3,0
	926	503	-	385	92
	92,0	32,4	-	91,0	18,8
	-	-	-	-	-
	7	15	-	2	5
	2	-	-	-	-
	39	-	13	147	-
-	162	-	-	40	
-	7	-	-	2	
*	-	-	-	-	
-	152	-	-	19	
-	597	-	-	169	

Tabel nr. 13
Ținutul Suceava și 4 sate din ținutul Botoșani

Total Ținut	136	74	72	-	-
		6833	-	-	-
		70	-	-	-
	5509	6763	-	-	-
	255	282	-	-	-
	4,6	4,1	-	-	-
	5118	2420	-	-	-
	92,9	35,5	-	-	-
	15	-	-	-	-
	75	56	-	-	-
	7	3	-	-	-
	69	263	-	-	-
3	61	-	-	-	
4	11	-	-	-	
*	55*	-	-	-	
-	527	-	-	-	
7	223	-	-	-	

* străini sau alte etnii

** târgoveți ce fac cheltuieli pentru oraș

Datele din Tabelul nr. 8 arată că, probabil, în lipsa unor instrucțiuni precise, recensământul din 1774, spre deosebire de cel din 1772, nu oferă date cu privire la notabilitățile, slujbașii, țiganii, văduvele și nevolnicii din teritoriu, menționând numai scutelnicii, care, cum vom vedea, îl interesau în mod deosebit pe „graful” Rumianțev. Evreii și marchitanii sunt cuprinși în liste separate, cu indicarea locului în care s-au așezat.

Mai aflăm din recensământul din anul 1772 că trei din cele nouă sate nu au „stăpân al pământului”. Se poate să fi fost vorba de sate răzăsești, deși în cadrul datelor pentru Ținutul Cernăuți acestea erau caracterizate prin sintagma „feluriți proprietari”; formularea „fără stăpân” ar putea fi și urmarea haosului creat de starea de război mai accentuată din regiune, din cauza apropierii cetății și raialei Hotinului și a cetății rusești a Cămenitei Poloniei învecinate.

Calculul de tipul care ne-a dus, pentru Ținutul Cernăuți, la deslușirea mișcărilor de populație în intervalul 1774–1775, ne indică pentru Ocolul de Sus al Ținutului Hotinului o imigrare globală relativ modestă de 27 de familii față de o populație totală, în 1774, de 464 de familii (+5,8%). Dar, o privire pe Harta 3 arată că opt dintre cele nouă sate se găsesc relativ aproape de malul drept al Nistrului; cinci dintre acestea sunt mai depărtate, celelalte trei mai apropiate de Hotin. Al noulea sat, Colincăuții, este situat cu circa 30 km mai la sud, pe valea Răchitnei. Datele punctuale arată că în cele cinci sate de lângă Nistru, dar depărate de Hotin, au imigrat 115 familii, adăugând populației de 283 de familii a acestor sate din anul 1774, un plus de 40,6%; însă din cele trei sate de lângă Nistru, dar apropiate de Hotin, eu emigrat în aceleași 14 luni 11 familii, reducând populația inițială de 87 de familii cu 12,6%. O mișcare mult mai amplă se petrece la Colincăuți: din cele 94 de familii ale satului emigrează 77, incluzând pe cei trei popi și pe unul dintre cei doi evrei ai satului, cei plecați reprezentând 81,9% din populația inițială din 1774. Din aceste date punctuale rezultă numărul global modest și în felul său corect de $115-11-77 = +27$ de imigranți, care dă totuși o imagine puternic deformată a realității.

Analizând datele globale, am putea trage concluzia că intrarea în ocol a trupelor austriece a pus în mișcare doar 27 de familii din afara regiunii ocupate, care s-au așezat liniștit în cuprinsul ei, sporindu-i populația de 464 de familii cu alte 27, adică cu abia 5,8%. De fapt, acest eveniment a pus în mișcare în sensuri opuse 203 familii, echivalentul a 43,8% din populația regiunii. Putem presupune că imigranții proveneau de peste Nistru, din estul Galiției încă poloneze, și că unii dintre locuitorii din vecinătatea raialei turcești preferau s-o părăsească. Aceste mișcări sunt confirmate de datele aceluiași

recensământ pentru Ținutul Soroca, care înregistrează în Ocolul Nistrului de sus 36 de bejenari din Ținutul Hotin și în restul ținutului, 463 de bejenari proveniți aproape exclusiv din „Țara Leșească”. Astfel se demonstrează iarăși cât de important este să se acorde atenția cuvenită detaliilor punctuale.

6. Ținutul Sucevei

Dacă încercăm acum să trecem în același mod la analiza celuiilalt mare ținut al Moldovei din care s-a alcătuit Bucovina, și anume Ținutul Sucevei, întâmpinăm o dificultate majoră: din recensământul din 1772 n-a rămas decât un mic fragment referitor la 21 de sate din Ocolul Berhometelor, față de restul de 16 localități din același ocol și față de 137 din tot ținutul. Că nu putem considera media variațiilor demografice cu timpul din primele 21 de localități drept reprezentative nici măcar pentru întregul ocol din care fac parte, darămite pentru întregul ținut, o dovedește faptul că între anii 1774 și 1775 populația crește în primele 21 de sate cu 11%, dar scade în restul de 12 sate, rămase și ele în cuprinsul Bucovinei, cu 9,3%, întreaga parte din ocol rămasă în Bucovina prezentând global o creștere de abia 3,5% (vezi Tabelul nr. 7 – a și b).

Așa stând lucrurile, vom restrânge compararea celor întâmplate în Ținutul Cernăuți, din nordul Bucovinei, cu ceea ce s-a petrecut în același timp în Ținutul Sucevei la recensământurile din anii 1774 și 1775, distanțate în timp doar cu 14 luni. Ne vom folosi în acest scop de tabelele de date 9–12 pentru cele patru ocoale propriu-zise ale Ținutului Suceava, completate cu patru sate din Ținutul Botoșani. Datele globale pentru întreg ansamblul le prezentăm în Tabelul nr. 13, analoagă Tabelului nr. 5 referitor la întreg Ținutul Cernăuți. Drept unități teritoriale punctuale vom folosi iarăși târgurile, ocoalele ținutului și grupuri de sate din ținuturile Sucevei și Botoșanilor ocupate temporar de armata austriacă.

Mișcările de populație din aceste teritorii între anii 1774 și 1775 le prezentăm, în analogie cu Tabelul nr. 7, privitor la Ținutul Cernăuți, în Tabelul nr. 14. Din Tabelul nr. 14 se desprind regularități, care sunt un fel de extrapolări ale celor semnalate într-un context similar în Tabelul nr. 7.

Tabel nr. 14
Ținutul Suceava – Mișcarea efectivă a populației de tip rural (1774–1775)

Unitatea teritorială	Imigranți		Emigranți	
	Număr	%	Număr	%
Orașul Suceava	-	-	-59	16,2
Ocolul Berhometelor				
33 sate rămase în Bucovina	+37	3,5	-	-
4 sate ocupate temporar				
Ocolul Vișovelor				
30 sate rămase în Bucovina				
5 sate scutite de „graf”	-	-	-167	26,1
Ocolul Mijlociu				
18 sate rămase în Bucovina	-	-	-131	14,1
3 sate ocupate temporar	-	-	-129	34,0
Ocolul Siretului de Sus				
14 sate rămase în Bucovina	-	-	-75	15,3
31 de sate ocupate temporar	-	-	-552	35,4
Suma 25%	+113	5,1%	-1137	-
Diferența 15,1%	-	-	-1024	-

1. Târgurile sunt părăsite de elementele rurale, băștinașe. În cazul orașului Suceava putem preciza că, din cei 135 de locuitori băștinași ai orașului, în anul 1774 au emigrat 59, adică 43,7%. Acumularea negustorilor și meseriașilor, care satisfăceau necesitățile specifice ale populației urbane, nu este discernabilă decât în parte în comparația noastră între recensământurile din 1774 și 1775, întrucât, în acesta din urmă, elementele fie alogene, fie mobile care le constituiau (evrei, armeni, marchitani, țigani nomazi) erau recenzați numai global, pe toată Bucovina.

2. În Ținutul Sucevei imigrația predomină sau este notabilă numai în Ocolul Berhometelor și într-o parte a Ocolului Vicovelor, care se învecinează cu ocoalele moldovenești ale Ceremușului și Câmpulungului rusesc, care erau, la rândul lor în hotar cu Galiția (vezi Harta 2). În schimb, în Ocoalele Mijlocului și al Siretului de Sus (și vom cuprinde în acesta, din dorința de a nu complica inutil lucrurile, și cele patru sate din Ținutul Botoșani, ocupate și ele temporar de trupele austriece – vezi Harta 4) predomină puternic emigrația în practic toate localitățile. Emigrația a cuprins circa 15% din populația rurală a acelor sate din Ocoalele Mijlocului și Siretului de Sus, care au rămas până la urmă în Bucovina, dar atinge procentaje de 34%–35% în satele temporar ocupate. Deci a doua fază a ocupației austriece a înspăimântat populația românească mult mai puternic decât prima.

Caracterul practic invariabil al tendinței de părăsire a teritoriului ocupat evidențiată de majoritatea zdrobitoare a populației acestor două ocoale dovedește că era vorba de o emigrație globală și nu de mișcări interne, care dau inevitabil naștere unor imigrări compensatorii în alte localități, mai ales în ocoalele mari. Putem exemplifica un astfel de eveniment, declanșat și el de mișcările trupelor austriece în sudul Bucovinei, dar în partea muntoasă a Ocolului Siretului de Sus rămasă până la urmă în interiorul provinciei.

La vreo cinci km distanță de drumul ce făcea legătura dintre Gura Humorului și Baia de-a lungul malului stâng al Râului Moldova, se găsește în câmp deschis, aproape de granița definitivă dintre Bucovina și Moldova, satul Corlata. La vreo doi – trei km, pe drum neted și deschis se află satul Drăgoiești, unde 47 din cei 52 de capi de familie erau înarmați, în calitatea lor de „paștiri isprăvnițești”. Pe malul opus al Moldovei, situat pe afluentul ei, Valea Seacă, se găsește, ascuns în munte, satul de crescători de vite cu același nume.

Cele trei sate învecinate menționate atrag atenția prin faptul că satul Drăgoiești are cea mai joasă cotă de emigrare dintre cele 14 sate din Ocolul Siretului de Sus rămase în interiorul Bucovinei (vezi Harta 4) și anume trei familii emigrate din cele 52 ale satului în 1774. Bine apărată prin puteri proprii, din ea n-au plecat decât doi din cei trei popi, a dispărut o femeie săracă, iar cealaltă, împreună cu cei 47 de paștiri, au fost recenzați în 1775 ca 48 de familii de țărani. Trecerea prin regiune a trupelor austriece nu a perturbat sensibil compoziția satului.

Celelalte două sate vecine atrag atenția analistului prin faptul că, deși cuprind cam același număr de case (39 în Corlata, față de 41 în Valea Seacă), la Corlata s-au petrecut 15 plecări, iar la Valea Seacă tot atâtea intrări. Acestea reprezintă în schimb o populație ce se ridică la -38,5%, respectiv la +36,5% din populațiile inițiale. (Din toată regiunea, numai satul Ilișești manifestă o emigrare relativă ceva mai puternică, de 40,8%). Toate acestea sugerează că o fracțiune importantă din familiile satului Corlata, lipsite de apărare, s-a refugiat la munte, la Valea Seacă. Astfel, câteva date demografice punctuale dezvăluie reacții tipic românești, generate de ivirea unor trupe străine, considerate drept o amenințare. Mai trebuie accentuat că atât emigrația, cât și imigrația în celelalte 11 sate din aceeași categorie este relativ restrânsă: 28 de emigrări și 13 imigrări, manifestând aceeași tendință spre migrarea internă.

Este interesant de urmărit ce se petrece în cele 31 de sate ale aceluiași ocol al Siretului – fie el al Sucevei, fie al Botoșanilor – ocupate numai vremelnic de trupele austriece între februarie 1775 și iulie 1776. În acest caz pare promițător să se analizeze separat cele 15 sate din dreptul frontierei estice a Bucovinei și cele 16 sate din dreptul frontierei ei sudice.

Din prima categorie, care cuprindea 833 de familii, au emigrat, până în toamna anului 1775 și au imigrat 35 de familii. Putem atribui deci brațul nordic al Ocolului Siretului de Sus și celor patru sate adiacente din Ținutul Botoșanilor (vezi Harta 4) o emigrare efectivă spre Moldova a unui număr de 436 de familii. Aceasta este o proporție impresionantă, de 52%, pentru o populație rurală de șes. Într-adevăr, populația practic integral rurală și de șes a regiunii luate în considerare a scăzut și ea de la 833 la 381 de familii, adică cu 54%. În schimb, populația definită de Splény drept „țărani” a crescut de la 211 birnici la 338 de familii țărănești, deci cu 60%, sporul provenind din rezervorul important de nebirmici constituit din 360 de scutelnici și 125 de țigani casnici.

Nu ne putem reține de la a remarca pe baza acestor numere o scădere de populație de 338 de familii care să provină din ieșirea din teritoriul a majorității celor 360 de scutelnici, în timp ce sporul de 338 – 211 = 127 de familii țărănești corespunde exact numărului de 125 de familii casnice țigănești. Dacă lucrurile stau într-adevăr așa cum sugerăm aici, se poate deduce că încadrarea ca scutelnic, adică de slugă, plugar sau meseriaș neplătit al boierului sau al mănăstirii nu era deloc de invidiat. Vom mai avea ocazia să constatăm acest aspect, remarcat de altfel și de Splény în *Descrierea districtului bucovinean*.

Din cele 16 sate ale Ocolului Siretului de Sus din fața frontierei de sud a Bucovinei, cu un total de locuitori de 726 de familii, trăind în nouă localități, au plecat 166 de familii din 559; dar în ale localității au imigrat 59 de familii, care s-au adăugat celor 169 de familii prezente, ceea ce însemna un plus de 34,9%. Aceste date dovedesc că în această regiune mult mai accidentată, asemănătoare cu cea ocupată în final de Austria, rolul migrațiilor interne domină emigrarea spre exteriorul ocolului. Asemănarea merge până la amănunte.

Astfel, ca și în satul Drăgoiești rămas în Bucovina, în satul Lămășeni, locuit de 49 de familii, prezența a 35 de paștiri isprăvnițești asigură condiții de viață stabile, în ciuda ocupației străine, așa că în 1775, sub regimul austriac, absența totală a țărănilor birnici se transformă în prezența unui grup de 42 de familii țărănești contribuabile, constituit din cei 35 de foști paștiri, care își pierduseră slujbele, și cei șapte scutelnici ai fraților Constantin și Ștefan Arapu și al lui Grigore, ceasornicarul; dispar doar cinci familii, din care fac parte cu siguranță doi popi din cei patru. De asemenea, găsim două sate, Preuțeștii și Dolheștii, ultimul în punctul cel mai avansat al terenului ocupat vremelnic de austrieci în apropiere de Siret, celălalt cu câțiva km înspre deal, pe Sămușelul Mare. La Preuțești se instalează un boier, cu cele 11 familii de țigani și un cleric – probabil un dascăl nerecunoscut de austrieci ca având această calitate – constituind un grup de familii țărănești contribuabile, până atunci absent. În schimb, cei 34 de scutelnici ai săi din 1774 se regăsesc alipiți de cele 20 de familii de țărani birnici din Dolheștii învecinați din 1774, formând sub regimul austriac, împreună cu alți doi intruși neidentificabili, un grup sporit de 56 de țărani birnici.

Din toate acestea se poate trage concluzia că tipul de reacție a populației băștinașe moldovenești față de ocupația străină a depins în principal de structura terenului. La șes s-a instalat o emigrație masivă spre teritoriile Moldovei necotropite de austrieci și în curs de evacuare de către trupele de ocupație rusești. În regiunile deluroase și împădurite, predomină bejenia spre localitățile ascunse și depărtate de liniile de comunicație frecventate.

3. Aceste mișcări masive și rapide de populație oglindesc, pe de o parte coeziunea puternică a neamului românesc – deși unii politologi îi contestă neamului nostru o conștiință națională înainte de 1918; pe de altă parte, ele nu ar fi fost posibile fără marea mobilitate a populației băștinașe, condiționată de economia ei predominant pastorală, impusă la rândul ei de marea proprietate asupra pământului potrivit pentru agricultură, creată prin erodarea micii proprietăți țărănești³⁹³.

Trebuie să facem diferența clară între mișcărilor care au dus la schimburi de populație între Moldova de nord-vest și vecinii ei, Galiția și Polonia, care s-au dovedit ireversibile sau au continuat până târziu în secolul al XIX-lea, și cele care s-au dovedit ireversibile sau au continuat până târziu în secolul al XIX-lea, și cele care au afectat fie schimbul de populație între Moldova și Bucovina, fie distribuția populației înăuntrul Bucovinei. Despre cele dintâi am relatat în prima parte a studiului, dedicată Ținutului Cernăuți, în particular celor patru ocoale nordice din componența sa, precum și în studiul prezent, în capitolul 5, dedicat Ținutului Hotin.

Atunci când am abordat Ținutul Sucevei, am avut de-a face mai adeseori cu amândouă categoriile de mișcări, cum am exemplificat mai sus în cazul Ocolului Siretului de Sus, care îmbracă pe dinafară, în mod continuu, părțile de est și de sud ale frontierei Bucovinei. Am putut arăta, că, în ansamblu, în acest caz au dominat mișcărilor externe de emigrare spre Moldova.

Dacă vrem să analizăm o regiune mai mare, în care să predomină clar mișcărilor de redistribuire internă, ne vom adresa firește unui ocol sucevean lipsit de contact direct cu exteriorul Bucovinei. Acesta este, cum arată Harta 2, Ocolul Vicovelor, care nici n-a suferit o ocupație vremelnică. Populația sa era – și este în bună parte și astăzi – predominant rurală și monoetnică, românească. Ocolul cuprindea un nucleu religios și cultural (Episcopia Rădăuților, mănăstirile Putna,

³⁹³ Vezi Radu Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, tomul 1, *De la origini până la 1834*, București, Editura Librăriei Socec, 1907.

Moldovița, Sucevița, Solca și Humorul), martor strălucit, până în ziua de astăzi, al epocii de glorie a Moldovei. În preajma mănăstirilor se găsea și minoritatea etnică stabilă cea mai numeroasă, țiganii casnici, ale căror 182 de familii reprezentau aproximativ 10% din populația ocolului.

Firește, pentru a putea aprecia cât mai bine mișcările interne din Ocolul Vicoveilor, trebuie să folosim drept unități teritoriale toate satele sale, deci cele 35 de sate ale căror date demografice sunt sintetizate în Tabelul nr.10a și b. Dintre acestea, un număr de 23, adică aproximativ două treimi, manifestă 236 de imigrări (vezi Tabelul nr. 15 – a), în medie circa zece familii per sat, deci un plus de 28% față de cele 894 de familii din aceste sate în 1774. Valorile punctuale variază în 13 sate între creșteri de zero până la nouă familii, iar în rest între 11 și 39 de familii. Astfel de creșteri în 14 luni sunt mult prea mari pentru a fi naturale. Se pune atunci întrebarea: de unde veneau acești oameni? Vom încerca să dăm ceva mai jos un răspuns la această întrebare.

Satele în care predomina emigrarea au fost în număr de 12, deci formează ultima treime din totalul lor. Ele sunt nominalizate în Tabelul nr. 15b. Din ele au emigrat 327 de familii, deci 34,4% din populația de 942 de familii a acestor sate. Prin urmare, deși emigrarea efectivă este de $327 - 236 = 91$ de familii, adică de numai 5% din populația din anul 1774 a întregului ocol – 1 802 familii în conformitate cu Tabelul nr. 15c – numărul de familii puse în mișcare de evenimente este de fapt de $327 + 236 = 563$ de familii, deci de 59,8% din totalitatea lor.

Tabel nr. 15

Ținutul Suceava – Migrarea populației de tip rural în ocolul Vicoveilor (1774–1775)

Număr de ordine	Identificarea caselor	Toată suma caselor		Țărani birnici		Țigani	Scutelnicii cu salvgardia		Plecați din sat	Observații
		1774	1775	1774	1775		1774	divanului		
a)	23 de sate cu imigranți	861	1097	568	1043	8	214	–	236	–
b)										
24	Iacobești	21	20	20	20	–	–	–	1	–
25	Grănicești	31	28	25	26	–	–	–	3	–
26	Soloneț	21	17	–	17	–	17	–	4	–
27	Humor	50	41	30	41	20	–	–	9	–
28	Costăne	49	35	–	30	10	30	–	14	–
29	Țiganii Mănăstirii Solca	23	–	–	–	23	–	–	23	Sat dispărut
30	Liudii și țiganii Mănăstirii Putna	107	–	20	–	87	–	–	107	Sat dispărut
31	Pârtești	79	68	–	66	–	43	32	11	–
32	Frătăuși	147	135	–	130	–	107	29	12	–
33	Solca	93	72	–	68	–	48	37	21	–
34	Volovăț	141	106	–	105	4	77	42	34	–
35	Rădăuși	180	92	–	85	30	24	108	88	–
c)	Total b)	942	614	95	588	174	346	248	327	–
	Toate satele	1802	1711	663	1631	182	670	248	91	–

Să analizăm mai atent Tabelul 15. Cu singura excepție a 20 de „liuzi” ai Mănăstirii Putna (satul 30), în niciun un sat în care există scutelnici, nu se găsesc țărani birnici; dar în acest caz excepțional, din cei 107 locuitori, cei 20 de birnici sunt moldoveni, iar restul de 87 sunt țigani. Alt sat (29), locuit doar de 23 de țigani ai Mănăstirii Solca, a dispărut în recensământul din 1775, ca și cel de mai sus al Mănăstirii Putna.

În alte cinci sate (numerele 31 – 35), scutelnicii slujeau nu numai notabilităților locale sau mănăstirilor de bază unei aprobări a Divanului, ci și comandantului trupelor de ocupație rusești, „preaînălțatul graf” P. A. Rumianțev, care le acordă el însuși „salvgardia”. Ne vom pune curând întrebarea, în ce fel îl slujeau scutelnicii aceștia pe binefăcătorul lor. În fine, mai atrage atenția proporția ridicată a țiganilor casnici în acest grup de 12 sate. În cele 23 de sate în care s-au așezat mulți imigranți, locuiau doar opt familii țigănești, deci abia 0,9% din populație; în cele 12 sate, din care oamenii plecau, găsim 172 de familii țigănești (18,3%), din care dispar circa 140.

Să vedem ce putem desluși din acest amestec destul de derutant de date punctuale. Ne întrebăm în primul rând de unde proveneau cei 236 de imigranți decelați în analiza noastră (vezi Tabelul nr. 15 – a). Vin oare din interiorul sau din exteriorul Ocolului Vicoveilor? Desprindem din

datele punctuale (aflăte la baza Tabelului nr. 10 – a), că între 1774 și 1775 clerul și notabilitățile rămân practic neschimbate. Categoriile recenzate explicit în recensământul moldovenesc și nerecenzate punctual în cel austriac, sunt femeile sărace, țiganii și scutelnicii (inclusiv slugile). Acestea însumează în cele 23 de sate 235 de familii, adică aproape exact atât cu cât trebuie să scadă oricum numărul de recenzați între 1774 și 1775. Prin urmare, cei 236 de imigranți sunt intrați realmente din afara Ocolului Vicovelor.

Revenim la întrebarea: de unde proveneau acești imigranți? Cei mai mulți s-au așezat între Rădăuți și granița de răsărit a Bucovinei cu Moldova, între valea Sucevei și a Siretului. Câteva dintre aceste sate ca Mileșăuți, Mărăței, Șerbăuți, Dărmănești și Călineștii lui Ienache și Cuparencu, în care numărul familiilor imigrate se cifrează între opt și 28, sunt locuite până astăzi de un număr de ruteni. Calea cea mai probabilă de acces ar putea să fie din Galiția sau din Câmpulungul Rusesc, peste Seletin de-a lungul Sucevei. Că râurile ce izvorăsc din Carpații Păduroși, curgând spre sud-est, erau căi de imigrație ruteană spontană sau organizată o dovedesc două citate din recensământul din 1774: „Panca – 7 ruși străini ce s-au dus din Țara Leșască acum la luna lui mai și Rușii ot Coșciuia – 7 ruși putileni ot Câmpulung rusesc”. Satele sunt în ocolul Berhometelor.

În ceea ce-i privește pe evreii galițieni, aceștia par să fi ars etapele, oprindu-se pe aceeași vale abia la un punct de atracție puternică, târgul Sucevei. Pe de altă parte, cea mai puternică imigrație a suferit-o satul rămas curat românesc până în 1880, Botușana – 39 de familii, dar aceasta se găsește mult mai la sud de râul Suceava, aproape de granița cu Ocolul Mijlocului. Problema rămâne așadar în faza pozițiilor.

Bate mai departe la ochi faptul că, în cele două sate fără țigani (nr. 24 și 25), emigrația este cea mai slabă (7,8%); în satele 27 și 29, fie cu țigani, fie cu scutelnici, ea se ridică la 18,3%; în satul 28 atinge 28,6%; iar în cele aproape exclusiv țigănești (29 și 30) cu 84,6%, respectiv 100% populație țigănească, satele „emigrează” total, prin dispariție. Să reținem încă faptul că în cele două sate (26 și 28), în care găsim în 1774 un număr de 47 de scutelnici, îi regăsim pe toți, ca țărani, în datele recensământului din 1775. De altfel, putem constata același lucru și în cele 23 de sate în care au avut loc imigrări. O evaluare aproximativă arată, de asemenea, că cei vreo 30 de moldoveni și 130 de țigani „emigrați” din primele șapte sate de pe lista din Tabelul 15 – b se găsesc printre locuitorii din 1775 ai celor cinci sate mari care încheie această listă și despre care vom discuta în continuare.

Într-adevăr, aceste sate mari – în medie locuite de 128 de familii fiecare – prezintă o situație deosebită: în 1774 nu aveau niciun birnic. Fiind proprietăți fie a unei episcopii – Rădăuții, fie a unei mănăstiri ca Humorul (Pârteștii, Putna, Frătăuții), Solca (Solca) și Sucevița (Volovățul), aveau oricum la un loc 299 de scutelnici pe „vedomostia” (lista) Divanului. Dintr-o motivație pe care n-am putut s-o deslușim, mareșalul „graf” P. A. Rumianțev acordă restului țăranilor, până la ultimul din sat, o „salvgardie”, care-i scutește de bir și de orice altă obligație obștească. Cei 248 de scutelnici ai grafului formau o fracțiune importantă (45,3%) din totalitatea celor 547 de scutelnici. Numărul calculat al emigranților se cifrează la 166 de familii (25,9% din cei 640 de locuitori din 1774 ai satelor, procentajele individuale variind între 8% pentru Frătăuți și 49% pentru Rădăuți). Datele globale de mai sus nu ne permit să decidem din care tip de scutelnici, cei ai Divanului sau cei ai grafului, s-au recrutat emigranții. În orice caz, analiza globală dovedește că slaba emigrație rezultantă de 91 de familii din Ocolul Vicovelor este realizată și condiționată de marele număr de scutelnici din aceste cinci sate. Și, în timp ce așa-zisa emigrare masivă a numeroșilor țigani se dovedește a fi de fapt o migrare internă, emigrarea scutelnicilor din cele cinci sate decisive este una externă ocolului. Din fericire, datele punctuale pentru emigrarea, din Rădăuți, a scutelnicilor episcopi și ai grafului ne obligă să concludem că cei 88 de emigranți s-au recrutat cel puțin în proporție de circa 60% dintre scutelnicii grafului, cei 24 de scutelnici ai episcopiei nefiind suficient de numeroși. Datele punctuale existente pentru celelalte patru localități ne permit numai să sugerăm că aceeași atitudine vor fi avut-o și scutelnicii lor. Mai există în favoarea acestei interpretări faptul că, în întreg Ocolul Vicovelor, toți scutelnicii au rămas în sate până la recensământul din 1775. Am mai constat că poziția de scutelnic nu era prea atrăgătoare în general și că-i îndemna pe mulți spre emigrare. Dar în cazul scutelnicilor grafului, acesta părea să aibă un anumit interes – a creat prin salvgardie în Ținutul Suceava nu mai puțin de 395 de scutelnici ai săi în 12 sate, provocând în unele numeroase emigrări, în afara satului Bosanci al mitropoliei, unde proporția scutelnicilor săi, de abia 17 din 128, era probabil prea neînsemnată. Care va fi fost interesul său și care era cauza plecării scutelnicilor din sat? Nu era oare

vorba de o camuflare a înrolării lor de „bună voce” în armata rusească? Ne permitem să punem aici această întrebare, cunoscând sensul cuvântului „voluntar” atât sub țari, cât și sub comuniști.

Să comentăm acum și alte aspecte ce rezultă din examinarea datelor demografice ale tranziției 1774–1775 caracteristice ținutului Sucevei. Am accentuat mai sus manifestarea evidentă a coeziunii neamului românesc pe deasupra hotarelor statale. Aș vrea să remarc aici și accentuarea solidarității sociale, care se manifestă în acest ținut în comparație cu Ținutul Cernăuți. Exceptarea de la bir a văduvelor, practică în Ținutul Cernăuți era limitată atât la sexul feminin, cât și la poziția socială de văduvă. În ținutul Suceava scutită de bir era orice femeie săracă; deci se ținea seama numai de starea ei materială, oricare ar fi fost cauza degradării acesteia, și de lipsa unui bărbat, cap de familie. Dar de același avantaj se bucurau și bărbații „nevolnici” – ce frumos sună față de „handicapați”, adeseori și bejenarii, soldații cu slujba terminată, iar în târgul Sucevei „cei 64 [de] târgoveți care poartă toate beilicurile (case de oaspeți) și cheltuielile ofițerilor care șed iarna în cvartiruri și țin poșta cu caii lor”. De unde rezultă că solidaritatea națională, materială și caritatea se sprijineau reciproc.

Ar fi fost interesant să mai putem afla din datele de recensământ care era repartitia în ținut a proprietății pământului de diferite stări sociale, adică boierimea mare și mărunță, răzeșii și mănăstirile, pentru a putea analiza eventualele deosebiri în oglindirea formei de proprietate în datele și mișcările demografice. Am putut obține astfel de informații de bază pentru Ținutul Cernăuți, nu însă și pentru cel al Sucevei, căci din recensământul din 1772 n-a supraviețuit decât un mic fragment, iar cel din 1774 ne este cunoscut numai sub forma „Extrate”, care nu furnizează informația necesară; cel din 1775 este și el mult mai sumar. Putem să constatăm însă că, în recensământul austriac din 1880, domeniile private (Gutsgebiete) din cele două foste ținuturi moldovenești, Cernăuți și Suceava, câte rămăseseră în cuprinsul Bucovinei, conțineau practic același număr relativ de familii (case) de 3,5%, respectiv 3,6% față de numărul familiilor din orașe și sate. În schimb, constatăm că, între 1772 și 1774, în Ținutul Cernăuți procentajul slugilor și al scutelnicilor nebirnici a crescut de la 4,9% la 11,75% față de țărani birnici. În Ținutul Suceava nu putem urmări dinamica creșterii slugilor și scutelnicilor din cauza lipsei datelor recensământului din 1772; dar în iulie 1774 numărul acestei categorii de birnici potențiali, sustrași de la îndatoririle obștești, deci și de la birul către domnie, se cifra la 2 237 în acest ținut. Acest fapt reprezenta echivalentul unei evaziuni fiscale de 48%, știind că numărul țărănilor birnici din ținut se ridica doar la 2 420. Simpla suprimare a acestei evaziuni prin transferul în categoria birnicilor a slugilor și scutelnicilor, care-i îmbogățeau prin munca lor pe boieri, mazili și alți privilegiați în dauna bugetului de stat – cum am spune astăzi –, ar fi dus ea singură la creșterea numărului țărănilor birnici la 4 657 de familii, adică 84,5% din totalul celor 5 509 recenzați în 1775. Adăugând cele 527 de familii țigănești din ținut celor 4 657 de țărani contribuabili realizați prin desființarea scutelniceii, ajungem la 5 184 de țărani, toți birnici, adică la 94,2% din populația totală a ținutului, fără să fi făcut apel la nicio fracțiune a celor 613 femei sărace și nevolnice.

Constatăm, astfel, în primul rând că: – sustragerea masivă de la contribuția fiscală, esențială pentru țară în folosul clasei necontribuabile privilegiate a notabililor, s-a accentuat odată cu accentuarea crizei de autoritate în Moldova; – a luat forme cu atât mai grave, cu cât regiunea recenzată era mai apropiată de sediul puterii, adică de capitala țării, Iași, deci în Bucovina de la miazănoapte spre miazăzi; – această metodă de spoliere a statului moldovenesc începuse să-l interesez și pe comandantul trupelor de ocupație ruse; – această spoliere luase proporții incredibile la unele familii boierești puternice. Astfel, pe cele două moșii de la Rus-Plăvălar, ce aparțineau la 1774 stolnicesei Ilinca Balș, se găseau, conform recensământului, în total 151 de case. Dintre familiile ce locuiau în aceste case, nu mai puțin de 20 de slugi, 60 de scutelnici și 25 de țigani, adică 105 familii nu plăteau bir statului; doar 23 de familii erau contribuabile. Pentru comparație, în același an, în cele 31 de sate din Ocolul Nistrului al Ținutului Cernăuți, s-au recenzat 78 de scutelnici față de 1 231 de birnici. Știind că familia Balș stăpânea în Moldova la 1803 nu mai puțin de 60 de moșii³⁹⁴, nu este de mirare că Splény, care voia să procure vistieriei de la Viena venituri cât mai mari, tuna și fulgera în *Descrierea Bucovinei* împotriva instituției scutelniceii, în timp ce Balș se lupta în multiplele sale memorii către împărăție pentru respectarea strictă a privilegiilor adevăraților, marilor boieri, negându-le mazililor calitatea de nobili nebirnici, pe care aceștia o obținuseră de la autoritățile austriece.

Cel ce se va încumeta să încerce să evalueze, din punct de vedere economic, tranziția Bucovinei de la suzeranitatea turcească la suzeranitatea habsburgică va trebui să țină seama de faptul

³⁹⁴ După *Condica liuzilor* a lui Alexandru Moruzi. Apud Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 313.

că, sub regimul fanariot, venitul statului ieșea aproape în întregime din țară, trecând în buzunarele ierarhiei superioare ale Imperiului Otoman și ale familiilor fanariote de la Stambul. Puținul ce rămânea în țară nu se investea, ci era folosit pentru întreținerea fastuoasei curți domnești în stil bizantin și a câtorva lucrări publice foarte puțin numeroase. Partea de venit deviată spre boieri nu era sub forma de bani, ci de produse naturale. Acestea rămăneau ce-i drept în țară, dar valorificarea lor pentru investiții productive era practic nulă. Sub regimul austriac după 1775 din Bucovina, toate veniturile provenite din contribuția țărănească reveneau vistieriei sub formă lichidă și deci, deși o mare parte de bani mergea în afara provinciei, la Viena, partea rămasă pe loc putea fi investită la fața locului. Și trebuie recunoscut că aceste investiții s-au realizat, contribuind la modernizarea și occidentalizarea Bucovinei. În schimb, marii boieri moldoveni au părăsit aproape cu totul Bucovina, lăsând până la urmă toate posesiunile lor pe mâini străine.

În sfârșit, să comentăm o gravă consecință a mișcărilor de populație induse de evenimentele anilor 1774–1775, și anume cele care au trimis peste granițele Bucovinei, spre Moldova, o fracțiune semnificativă a populației rurale, care constituia pe atunci aproape singura stare socială productivă. Generalul Splény, el însuși originar din lumea rurală, știa că pământul, oricât de fertil, văduvit de populație productivă, nu are aproape nicio valoare și era de aceea oricum îngrijorat de densitatea redusă a țărănimii bucovinene. Se convinsese prin recensământul său de realitatea acestei situații, căci luase măsuri energice și eficiente împotriva evitării recenzării și căutase, cu aparent succes momentan, să convingă populația autohtonă că această operație nu este preludiul unei recrutări pentru serviciul militar, de care poporul avea oroare. Tendința de emigrare masivă din noua provincie îl îngrijora suplimentar, căci menținerea ei putea agrava în viitor depopularea, în timp ce el însuși urmărea cu tot dinadinsul „impopularea”.

Într-un memoriu adresat în decembrie 1774, la cerere, autorităților militare superioare, el constata, în legătură cu „impopularea” provinciei, că partea Moldovei atunci ocupată de trupele sale, a fost mai demult și este și recent teritoriu de imigrație din Polonia, Ungaria și Transilvania. Dacă terenul pentru așezarea tuturor doritorilor de colonizare ar deveni neîndestulător, atunci, pe măsura sosirii unor „moldoveni adevărați”, imigranții proveniți din țările imperial-regești ar putea fi trimiși înapoi. Acest scop, foarte favorabil prealunții vistieriei – zice el – s-ar putea realiza ușor, oferind reducerea contribuțiilor, a unor libertăți ideale și prin protejarea bisericii grecești, adică ortodoxe³⁹⁵. De altfel, în 1780, și Vasile Balș se declara de acord cu colonizarea Bucovinei, dar cu condiția ca noii veniți să fie și ei ortodocși, condiție îndeplinită numai de români ortodocși, fie ei din Moldova sau din Transilvania, ungerii fiind catolici sau calvini, polonezii catolici și rutenii greco-catolici.

Recensământul organizat de Splény în toamna lui 1775, deci la circa opt luni după redactarea proiectului amintit mai sus, dovedește că nici emigrarea românilor din ținutul Sucevei nu a fost reversibilă într-un interval de timp atât de scurt, nici cei din alte părți mai depărtate nu s-au îmulțit să se așeze în Bucovina aflată sub regim militar austriac. Acest fapt l-a făcut pe Splény să declare în partea a III-a, cap. I al *Descrierii Bucovinei*, redactat cam în același timp cu încheierea recensământului, că „după o îndelungată reflecție” – adică după circa opt luni – i-a venit ideea să atragă oameni din țările de nord, unde pământul era nisipos și sărac, și unde aceștia sunt harnici; pentru colonizare, să li se ofere avantaje suplimentare ca: toleranță religioasă pentru protestanți, acoperirea cheltuielilor de deplasare, perioade de grație relativ lungi pentru contribuții bănești și prestări de servicii și chiar case gata construite, precum și protecția contra turcilor a puternicii dinastii a Casei de Habsburg.

Ajungem astfel la concluzia că aparenta ireversibilitate a emigrației populației autohtone, în special din Ținutul Sucevei, provocată de înaintarea din februarie 1775 a trupelor austriece, a contribuit esențial la nașterea ideii colonizării Bucovinei cu elemente germane, precum și la tolerarea și chiar și sprijinirea imigrării spontane a elementelor slave și evreiești din Polonia și din teritorii foste sau, pe atunci încă poloneze. Totuși, în cazul evreilor, însuși Splény și, în mult mai mare măsură, urmașul său, generalul von Enzenberg, au procedat chiar la expulzări masive de imigranți, îndeosebi din mediul urban.

³⁹⁵ Vezi G. Splény, „Proiect nedeterminant de organizare militară a teritoriului moldovean enclavat în monarhia împărătesc-regească” („Ohnmaßgeblicher Entwurf zu einer militärischen Einrichtung des k.k. enclavirten moldauischen Antheils”), în Rudolf Wagner, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler*, Augsburg, Hofmann Verlag, 1991, p. 380.

Astfel, în mod paradoxal, emigrația masivă din ținutul Sucevei a contribuit indirect la crearea Bucovinei multietnice și multiconfesionale.

7. Ținutul Câmpulung – Cernăuți

Acest ținut apare în traducerea în limba rusă a recensământului moldovenesc din 1772 sub denumirea hibridă Кымпулунг – Чернауцкый цинут, fiind împărțit în două ocoale denumite, primul – стан Кымпулунгулуй, al doilea – уезд Путиль.

Prezente în ocolul Câmpulungului – denumit în alte surse cu adausul „rusesc” – sunt cinci localități. Trei dintre ele poartă și pe harta lui G. Freytag aceleași toponime cu rezonanță slavă: Iablonița, Stebnici și Rastoacili + Zaharancea, situate toate pe Ceremuș; Câmpulungul, de pe același râu, se identifică cu localitatea denumită atât pe harta lui Mieg, cât și pe cea mult mai târzie a lui Freytag cu satul Dolhopole, toponim care nu este decât traducerea slavonă a Câmpulungului. Stranie este absența de pe amândouă hărțile a localității Vatra Câmpulungului, denumire păstrată în această formă și în traducere rusească. Că era vorba de centrul politico-administrativ al ocolului este neîndoielnic: avea cu mult mai mulți locuitori decât orice altă localitate din ocol, cu mult mai mulți vatamani și zece paștiri, mai mult decât toate celelalte sate împreună. Toponimul Vatra Câmpulungului îl vom mai întâlni în recensământul din 1774; dar atunci el va identifica târgul Câmpulungul moldovenesc, despre care vom vorbi mai jos.

Va fi fost o eroare a translatorului sau a pisarului – că sunt destul de multe în varianta rusească a recensământului din 1772 – sau comuna Câmpulung rusesc va fi fost atât de întinsă, încât a fost împărțită în două localități, una fiind centrul administrativ și economic al ocolului și cealaltă pur și simplu un sat. Această din urmă soluție mi-a fost sugerată de existența unui document emis la 1623 de Ștefan Tomșa, care întărește parcălabului de Hotin, Mihail Tăutu, printre alte sate de pe Ceremuș, „giumătate de sat din Câmpulung”³⁹⁶. Cine știe? În orice caz, toate localitățile menționate se găsesc pe Ceremușul Alb, care formează granița vestică dintre Bucovina și Galiția.

Celălalt ocol, al Putilei, cuprinde și el o Vatră a Putilei, astfel denumită și în traducerea rusească, netrecută pe nicio hartă. Dintre celelalte trei sate enumerate de recensământ, două, și anume Gura Putilei și Maranici, se găsesc în apropierea vărsării apei Putilei în Ceremușul Alb, iar al treilea lângă izvoarele Putilei, pe cumpăna apelor ce separă marele sistem higografic al Ceremușului de valea superioară a Sucevei. Pe harta lui Mieg nu apar decât satele Gura Putilei, sub denumirea lui Putilov, și Marinici. Pe harta lui Freytag găsim înșirate pe valea Putilei nu mai puțin de zece sate, inclusiv Plosca, locuite, predominant de huțani³⁹⁷. Ocolul Putilei cuprindea, prin urmare, toată valea Putilei și a afluenților săi și o mică porțiune din valea Ceremușului, care întrerupea continuitatea ocolului Câmpulung rusesc (vezi Harta 2).

Cel mai probabil candidat la titlul de Vatră a Putilei mi se pare marele sat Storoneț–Putila, situat la mijlocul cursului apei Putilei, la confluența lui cu marele pârâu al Storonețului. De fapt este vorba de două sate reunite, fiecare cu numeroase cătune împrăștiate până departe, având un număr de locuitori de 392 de familii, mai mult decât de trei ori cât celelalte trei sate împreună. După Em. Grigoroviță³⁹⁸, satul devenise imediat după ocuparea Bucovinei sediul unei judecătoria de ocol, al unei percepții și a altor oficii mai mici. În 1900 avea un oficiu telegrafo-poștal, o școală populară cu două clase, două biserici, mai multe bănci de credit și o casă de economie. Aceste date mi se par destul de convingătoare, pentru a putea lansa ipoteza de mai sus.

Datele demografice pentru cele două ocoale, separat, și ale întregului ținut al Câmpulungului–Cernăuți pentru anul 1772 se găsesc în Tabelele nr. 16,17 și 18.

³⁹⁶ Vezi N. Grămadă, *Toponimia minoră a Bucovinei*, îngrijirea ediției, studiul introductiv, bibliografia, notele și indicele: Ion Popescu-Sireteanu, introducere: D. Vatamaniuc, vol. I, București, Editura Anima, 1996, p. 210.

³⁹⁷ Em Grigoroviță, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, 1908.

³⁹⁸ *Ibidem*, p. 206.

Tabel nr. 16
Ținutul Câmpulung – Cernăuți – Ocolul Câmpulungului rusesc

Felul localităților	Numărul		Case			Cler		Țărani liberi		Notabili			Slojbași militari	Vădobe	Jidovi	Armeni	Țigani	Slujăscătineri
	Anul	Total	Puștii	Locuite	Nr.	%	Dirmiti	%	Boceri	Muzili	Rupeși Slujbași militari							
Sate	5	72	422	36	386	18	4,3	376	97,4	-	-	-	25	-	-	-	1	-
	75	433	-	433	12	2,8	421	97,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tabel nr. 17
Ținutul Câmpulung – Cernăuți – Ocolul Putilei

Sate	4		514	30	484	21	4,1	470	97,1	-	-	-	23	-	-	-	-	-
	75	72																
	529	-	-	-	529	5	0,9	524	99,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tabel nr. 18
Ținutul Câmpulung – Cernăuți

Sate	9		936	66	870	39	4,2	846	97,2	-	-	-	48	-	-	-	1	-
	75	72																
	962	-	-	-	962	17	1,8	945	98,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tabel nr. 19
Ținutul Câmpulung – Suceava – Ocolul Câmpulungului (moldovenesc)

a) Valua Câmpulungului	1		397	-	397	10	2,5	359	90,7	-	-	-	6	12	-	-	-	-	9
	75	74																	
b) Sate	959	1046	-	-	959	24	2,3	855	81,7	-	-	-	10	45	-	-	-	54	58
	20	2,1	6	1,6	6	2,1	939	97,9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tabel nr. 20
Ținutul (Ocolul) Câmpulungului (moldovenesc)

Total ținut	13		1442	-	1442	34	2,4	1214	84,2	-	-	-	16	57	-	-	-	54	67
	75	74																	
	1326	1442	-	-	1326	26	2,0	1299	98,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Am mai menționat că, pentru acest ținut, nu dispunem de date provenite din recensământul moldovenesc din 1774. Vom trece direct la cel austriac din 1775. Aici apar imediat o serie de dificultăți deosebite în calea comparării datelor recensământurilor din 1772 și 1775, pe lângă simpla existență a unei lacune în timp și a deosebirilor de criterii și recenzare. În primul rând ținutul este

împărțit la 1775 doar în trei localități mari, nu în două ocoale. Aici Splény urmează, probabil fără să știe, modelul folosit în Vasile Lupu, când acesta „stabilește dijma locuitorilor din Câmpulungul rusesc, Putila și Răstoace pentru o serie de munți”. Denumirile satelor urmează exact aceeași schemă, cu schimonosirea obișnuită a numelor: Buttillóv, Kimpolongo, Russesti și Rostoki³⁹⁹.

Pentru a îngreuna și mai mult posibilitatea de a compara datele celor două recensământuri, fiecărui dintre cele trei sate li se atribuie un număr neobișnuit de mare de „atenanse”⁴⁰⁰. Față de 1772, se constată la cele opt atenanse ale Putilei mutarea centrului administrativ de pe partea mijlocie a cursului apei Putilei spre Gura Putilei, unde se afla pe harta lui Mieg satul Putilóv. Acesta va deveni mai târziu, sub numele de Uscie Putilla, capitala districtului judiciar (Gerichtsbezirk) cu același nume până la 1918. Printre atenansele sale se găsesc, spre amonte pe Ceremuș, satele evident românești Iablonitza – Voloska și Steby – Wolosky, deși între ele se găsește pe hartă – lucru straniu – Câmpulungul rusesc, al doilea dintre cele trei sate mari. Satul Buttillóv are de altfel și atenanse la răsărit de cumpăna apelor dintre izvorul Putilei și cel al Sucevei, ca Șipotul și Seletinul. În schimb, Câmpulungul rusesc are atenanse în aval pe Ceremuș, printre care se găsește – culmea ironiei – satul Uszy Buttilowa, primul dintre cele trei sate mari, precum și satul Nisipitul de pe apa Brodinei, un afluent al Sucevei, astăzi cap de linie al căilor ferate române, pe linia Dornești – Rădăuți – Nisipitul. În sfârșit, al treilea sat mare, Răstoacele, se găsește încă mai mult în aval pe Ceremuș, iar cele cinci atenanse ale sale sunt împrăștiate care încotro. Una dintre ele este satul Falcău, situat la confluența Brodinei cu Suceava, la o distanță în linie dreaptă de Răstoace de 40 km peste Carpații împăduriți.

Am intrat în toate aceste amănunte, pentru a demonstra că, îndeosebi cunoștințele geografice și împărțirea administrativă pusă la baza recensământului austriac din 1775 privitoare la ținutul Câmpulungului–Cernăuți erau cu totul fanteziste. În aceste condiții, orice comparație punctuală între cele două recensământuri era iluzorie. Se putea încerca, totuși, o comparare globală, bazată pe cât posibil pe criterii geografice. Pe de o parte, am contopit datele privitoare la cele două megasate, Câmpulungul rusesc și Răstoacele din recensământul austriac, și le-am comparat cu Ocolul Câmpulungului rusesc al recensământului moldovenesc din 1772. Pe de altă parte, am comparat megasatul austriac Buttillóv cu Ocolul moldovenesc al Putilei. Astfel au luat naștere datele de mai sus din menționatele tabele nr. 16,17 și 18.

Cu atât mai surprinzătoare apare plauzibilitatea datelor astfel obținute. În mai puțin de trei ani, numărul caselor locuite a crescut de la 386 la 433 în Ocolul Câmpulungului rusesc; rezultă un plus de 47 de familii migrante. Pentru Ocolul Putilei, creșterea de populație calculată în același mod este de 45 de familii, adică, pentru tot ținutul, de 92 de familii sau 10,6%. Analiza acestor date globale și incerte – singura care s-a putut efectua – duce firește la concluzii ambigue. Cert este că pustiirea relativ frecventă a caselor înainte de 1772 nu putea fi cauzată de intrarea trupelor austriece, care nu interveniseră încă în regiune. Așa-zisa pustiire a caselor nu a fost o distrugere violentă, ci bejenia tradițională a oierilor localnici în camuflajul pădurilor, impenetrabile pentru autoritățile moldovenești și, cu atât mai mult, pentru topograful austriec, cum dovedesc hărțile contemporane ale maiorului von Mieg, care menționează aproape exclusiv localitățile situate pe valea mai ușor accesibilă a Ceremușului Alb, precum și de încurcăturile create de recenziții militare din 1775 cu privire la poziția geografică a atenanselor.

În aceste condiții, „imigrarea” celor 92 de familii s-ar putea să nu fi fost decât revenirea bejenarilor din adâncul pădurilor greu accesibile. Iar concluzia mea, desigur discutabilă, este că acest ținut semiautonom al Moldovei a fost scutit, datorită inaccesibilității sale terestre și poziției sale ambigue în relația sa cu țara suverană, de frământări și mișcări majore de populație spre exteriorul ținutului în intervalul dintre cele două recensământuri din 1772 și 1775.

8. Ținutul Câmpulungului – Suceava

Este timpul să supunem analizei noastre ultima unitate administrativă a Moldovei anilor 1772–1775, de interes pentru istoria Bucovinei: Ținutul Câmpulungului – Suceava, cum îl intitulează recensământul moldovenesc din 1774 sau Moldauisch Kimpolunger Antheil, cum îl denumeste

³⁹⁹ Vezi N. Grămadă, *op. cit.*, p. 211; BPD, partea a II-a, *Tabelul localităților din Bucovina*, pp. 231–278.

⁴⁰⁰ Vezi BPD, partea a II-a, *Tabelul localităților din Bucovina*, pp. 231–278.

recensământul austriac din 1775. I se spune, de obicei, „Ocolul Câmpulungului”. Este muntos, iar populația sa este relativ rară și renumită pentru spiritul ei de frondă față de o autoritate abuzivă. Doi cercetători bucovineni, T. V. Stefanelli și Teodor Bălan s-au aplecat cu perseverență și simpatie asupra istoriei acestui ocol, strângând și comentând numeroase documente, evocând și interpretând evenimente desfășurate în această regiune înainte și după restaurarea regimului austriac.

Am arătat în introducere că nu dispunem de datele statistice ale recensământului moldovenesc din 1772 pentru acest ținut. Va trebui, deci, să ne mărginim mai jos și în Tabelele nr. 19 și 20 la anii 1774 și 1775.

Vatra Câmpulungului (moldovenesc), având un pronunțat grad de urbanizare, a fost încadrată imediat după ocuparea Bucovinei drept târg. De aceea am cuprins-o în Tabelul nr. 19 separat de sate. Curând denumirea de Vatră a fost înlocuită cu aceea de Câmpulungul Moldovenesc, a fost declarat oraș și a devenit capitală de district politic (politischer Bezirk). Numele și l-a păstrat până astăzi, dar în calitate de capitală de județ.

Privit global, Ocolul Câmpulungului moldovenesc nu pare să fi fost puternic afectat de evenimentele anilor 1774–1775. De pildă, nu se semnalează case pustiite. În 1774, cei 16 panțiri erau, cu excepția unui sas, români și localnici. Bate la ochi absența notabililor și nu se semnalează prezența niciunui străin, nici măcar în capitala Vatra; abia în 1775 apare un singur boier și, în consecință, populația oricum redusă, de 1 442 de familii în 1774, nu include decât 67 de slugi și scutelnici, în majoritate (55) ai mănăstirilor, iar dintre „liuzii” lor, cei 18 ai Voronețului și 35 ai Moldoviței erau țigani.

Făță de aceste cifre, mișcările de populație sunt în general minore: 156 de emigranți 40 de imigranți; rămân deci 116 emigranți efectivi, adică 8% din populație. Câștigul de țărani birnici realizat prin noile criterii de recenzare ale lui Splény este și el modest: numărul lor crește de la 1 214 la 1 229, adică 5,9%, în timp ce populația crește cu 8,0%.

Dacă analizăm rezultatele punctuale, pe localități și pe stările sociale ale localnicilor, emigrația cea mai puternică o suferă în numere absolute capitala ocolului, Vatra. La cele 29 de familii emigrate (7,9%) au contribuit aproape integral toate rufeturile (preoți, femei sărace, scutelnici și panțiri în număr de 31); aceștia au plecat din localitate pe alte tărâmuri, fără să sporească sensibil numărul țărănilor contribuabili: de la 359 la 360. La Vatra Dornei lucrurile s-au petrecut asemănător, dar firește la scară mai redusă. Din cele 67 de familii ale satului Liuzii Moldoviței, compuse din 35 de case țigănești, 32 de scultenici și niciun birnic în 1774, emigraseră cu adevărat în 1775 cei 32 de scutelnici, iar satul rămăsese numai cu cei 35 de țigani în chip de țărani birnici.

Oarecum asemănător din punct de vedere al absorbirii țiganilor casnici în țărănimea locală este și cazul satelor Bucșoia și Frumosul. În amândouă apare un plus de nouă, respectiv zece familii imigrate, care pare să fi fost suplinit de cele 19 familii de țigani plecate de la Voroneț. Astfel se realizează toată creșterea de populație țărănească a Bucșoaii, mic sat românesc din apropiere. În cazul satului Frumosul, lipsit și el de orice țaran birnic în 1774, nu prea depărtat nici el de Voroneț și apropiat de Vama, ceilalți zece țigani din Voroneț, împreună cu cei 23 de scultenici din satul însuși constituie, în 1775, noul contingent de 33 de țărani birnici ai satului.

Cu totul diferit este cazul satelor huțanești Rușii Moldoviței și Argel de pe valea superioară a Moldoviței. Populația lor scade în circa un an de la 113 la 97 de familii, deci cu 21,1%, iar numărul birnicilor de la 115 la 95, deci cu 17,4%. În sate mai existau șapte femei sărace și un panțir. Cunoscând ce s-a petrecut în Ocolul Putilei al Ținutului Câmpulung – Cernăuți, este de presupus că o parte apreciabilă de huțani s-au dus în bejenie ca măsură de protecție pentru averea lor, vitele, și încă nu reveniseră în momentul recensământului din 1775. La o scară mai redusă, lucrurile s-au petrecut la fel și în alte sate de pe valea Moldovei, unde populații aproape identice între ele au scăzut cu 10–16 familii și numărul birnicilor a scăzut și el, deși mai puțin.

În alte trei sate, atât populațiile totale, cât și numărul țărănilor birnici au crescut. În două sate izolate de pe valea Suhei, variațiile sunt ne semnificative; dar în marele sat Vama populația a crescut cu 11,5%, iar numărul țărănilor chiar cu 30,7%. Explicația este simplă: din *Descrierea Bucovinei* a lui Splény (partea I) aflăm că, în dreptul acestei localități, armata austriacă a ridicat lucrări primitive, dar ample, de fortificații defensive la granița cu Moldova, deși încălcau astfel prevederile înțelegerii cu Înalta Poartă și că ele au atras atenția șefului delegației turcești la tratativele de fixare definitivă a graniței.

Am relatat aceste amănunte în toată diversitatea lor, pentru a dovedi că, în acest ocol semiautonom al Moldovei, operațiile militare austriece au declanșat în general mișcări interne de populație. De altfel, noua administrație a ținut seama încă multă vreme de tradițiile de autoadministrare și de reacțiile sale radicale la abuzurile ocupantului⁴⁰¹. Ei se considerau invincibili în apărarea drepturilor și libertăților lor și căutau scăparea în fugă. În această atitudine erau ajutați, ca și alte populații ale unor mici state din Europa, atât de terenul muntos și împădurit, cât și de tradiția trecutului lor bazat pe autonomie parțială. Descriind și comentând răzvrătirea țăranilor câmpulungeni împotriva unui recensământ, care li se părea – pe drept sau pe nedrept – să pregătească recrutarea în armata austriacă, Teodor Bălan încheie studiul său cu următoarele cuvinte: „Autoritățile austriece, cunoscând situația excepțională în care se află țăranii din Câmpulung, vor fi resignat [renunțat] a pedepsi pe conducătorii revoltei. Suntem îndemnați a crede că statul austriac și-a dat silința ca, de acum înainte, să fie mai indulgent cu țăranii din Ocolul Câmpulungului, cari nu fuseseră niciodată iobagi, nici nu serviseră nimănui în calitate de soldați, ci din «moși-strămoși» fuseseră liberi”. Cum au fost tratați în împrejurări oarecum similare hușanii de către sovietici, știm.

9. Bucovina

Nu putem încheia prezentul studiu fără a arunca o ultimă privire globală asupra Bucovinei, după ce am acordat atâta atenție aspectelor punctuale. Am arătat în repetate rânduri că nu putem efectua o comparație completă decât pentru Ținutul Cernăuți și pentru cele nouă sate din Ținutul Hotinului, în timp ce pentru Ținutul Sucevei ne lipsesc aproape total datele recensământului din 1772, iar cele din 1774 sunt reduse la cele mult mai sumare oferite de „Extrate”. Pentru Ținutul Câmpulung – Suceava dispunem de datele complete ale recensământului din 1774, iar pentru Ținutul Câmpulung – Cernăuți dispunem doar de datele recensământului din 1772, cu care vom substitui la nevoie pe cele lipsă din 1774. Complete, dar cam sumare, sunt datele recensământului austriac din 1775.

Să vedem mai întâi în ce măsură a reușit generalul Splény să sporească, prin noua sa structurare a stărilor sociale din punct de vedere fiscal, numărul țăranilor, în același timp principalii producători de bunuri și contribuabili. Tabelul nr. 21 prezintă numărul și procentajul față de populație, precum și creșterea, între 1774 și 1775 a țăranilor birnici în ținuturile înglobate în Bucovina extinsă și în totalitatea ei.

Tabel nr. 21
Bucovina – Sporul țăranilor birnici între 1774 și 1775, pe ținuturi

Ținutul	Birnici	Scutelnici	Birnici	Populația prezentă		Birnici în populație		Sporul birnicilor în %
	1774		1775	1774	1775*	1774	1775	1775/1774
Cernăuți	4375	514	6867	6909	7517	63,3%	91,4%	57,0%
Hotin	404	30	480	447	491	90,4%	97,8%	18,8%
Suceava	2420	2237	5118	6763	5509	35,8%	92,9%	111,5%
Câmpulung-Cernăuți	846**	–	945	870	962	97,2%	98,2%	11,7%
Câmpulung-Suceava	1214	67	1299	1442	1326	84,2%	98,0%	7,0%
Bucovina lărgită	9259	2848	14709	16431	15805	56,4%	93,1%	58,9%

Creșterea absolută și procentuală a numărului contribuabililor rurali este impresionantă: în medie de 56,4%, dar de mai mult de două ori în ținutul Suceava. Analiza precedentă, dusă până la nivelul satelor, ne-a arătat că ea s-a realizat prin restrângerea drastică a privilegiilor elitelor sociale: ale nobilimii mari și mici, dar și a negustorilor și breslașilor, încadrați în alt sistem de impunere (vezi *Descrierea Bucovinei*, partea a II-a). În felul acesta contribuția bănească era concentrată la vistieria statului, respectiv a suveranului. Am mai accentuat că, după 1775, acești bani se scurgeau prin Viena, de unde o parte apreciabilă se întorcea în Bucovina sub forma unor investiții utile, dar aceasta nu s-a

⁴⁰¹ T. V. Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului moldovenesc*, București, 1915; Teodor Bălan, *Răscoala țăranilor din ocolul Câmpulungului Moldovenesc din anul 1805*, Cernăuți, 1922.

mai întâmplat nici pe departe în aceeași măsură după înglobarea Bucovinei ca circumscripție („cerc”) în Galiția.

Am mai arătat că procentajul față de populație a țăranilor birnici din Ținutul Suceava era deosebit de coborât – Tabelul nr. 21 indică o valoare de 35,5%. În contrast puternic, în ținuturile mai depărtate de capitală, ca cel al Hotinului, unde unele sate rămăseseră fără proprietar, în Câmpulungul moldovenesc semi-autonom față de Moldova, unde nu trăia niciun boier și niciun mazil și doar mănăstirile dispuneau de scutelnici, precum și în Câmpulungul rusesc, izolat de lume, procentajul acesta lua respectiv valorile de 90,7%, 84,2% și 97,2%. Ținutul Cernăuți, cu ale sale 58,9%, se situa undeva pe la mijloc. După criteriul fiscal al lui Splény, procentajul mediu se ridicase, în 1775, la 93,1%, încadrându-se în toate ținuturile între limitele înguste de 91% și 98%. Din aceeași tabelă mai reiese clar rolul predominant pe care l-au jucat slugile și scutelnicii nebirnici în diminuarea veniturilor statului în anii ce au precedat ocuparea Bucovinei de către Imperiul Habsburgic și au coincis cu ocupația rusească.

Al doilea țel pe care-l urmărea Splény era „împopularea Bucovinei”, pe care o considera subpopulată și inefficient exploatată, mai ales ținând seama de fertilitatea excepțională a solului și neconsiderând drept agricultură cultivarea porumbului. Oricum, ne place sau nu, popularea Bucovinei, atât cea spontană, cât și cea organizată prin colonizare a fost și ea încununată de succes din punct de vedere pur cantitativ. În 1930, când Bucovina nu era încă ciopârțită și se organizase în România un recensământ serios și obiectiv, densitatea populației ajunsese în Bucovina la 81,7 locuitori pe km², cea mai mare valoare din toate provinciile istorice ale țării. Ele variau între 34,7% loc./km² în Dobrogea și 76,7 loc./km² în Muntenia, media pe țară situându-se la 61,2 loc./km², mult superioară cele din Europa (fără U.R.S.S.) de 44,3 loc./km².

Dar care erau valorile între anii 1772–1775? Era într-adevăr Bucovina o *terra deserta*, „eine Oede”, cum aprecia Iosif al II-lea? Oare recensământurile moldovenești, de care dispunem, erau și ele afectate de subevaluări din cauza corupției, care afectau valorile reale ale populației în mod sistematic cu o treime în minus, cum aprecia Splény? El însuși luase măsuri energice și, pe cât se părea, eficiente, pentru a împiedica astfel de falsuri. Și ce se petrecuse oare în acele 14 luni care se scurseseră între încheierile celor două recensământuri dintre 1774 și 1775?

Datele numerice trecute în tabelele noastre permit să calculăm cu destulă precizie populația Bucovinei extinse temporar până la granițele determinate de înaintarea trupelor austriece, începută și încheiată în februarie 1775. Acest teritoriu figura firește în întregime și în recensământul din 1774 al întregii țări a Moldovei. Deci comparația proiectată între aceste două recensământuri pentru acești doi ani și teritoriul Bucovinei temporar extinse se poate întreprinde.

Pentru a aplica aceleași criterii de recenzie amânduror operațiilor, nu am luat în considerare în cazul recensământului din 1774 „toată suma caselor”, ci numai suma caselor locuite, scăzând casele pustii. Aceste date reprezintă, în general, numărul tuturor familiilor prezente în fiecare localitate, cu excepția străinilor. Cum numărul familiilor indicat în dreptul fiecărei localități și a atenanselor sale nu include, în cazul recensământului din 1775, și pe cel al negustorilor, armenilor, evreilor și al țișanilor nomazi, care sunt recenzați numai global, pe toată provincia, va trebui să adăugăm toate datele globale la suma tuturor datelor punctuale, pentru a putea compara populația totală recenzată în 1775 cu cea recenzată în 1774. Excepția vor face țișanii nomazi, care nu au fost recenzați decât extrem de rar în 1774 și n-au fost cuprinși în „toată suma caselor”, cum era logic.

Tabel nr. 22

Populația Bucovinei lărgită din anul 1775, calculată din imigrările și emigrările suferite de populația din anul 1774

Ținutul	Localități	Case locuite 1774	Imigranți	Emigranți	Diferență	Case locuite 1775
Cernăuți	124	7 779	+1 429	-727	+ 702	8 479
Hotin	9	464	+115	-88	+27	491
Suceava	152	8 205	+646	-2 018	-1 372	6 835
Bucovina lărgită	285	16 448	+2 190	-2 833	-643	15 805

+526 evrei
+58 armeni
45 negustori

Rezumatul acestor calcule, redate în Tabelul nr. 22, este pur și simplu uluitor și cere o explicație, nu pentru precizia sa, care este întâmplătoare, ci pentru a înțelege cum a luat naștere din jocul migrațiilor.

Prin urmare: – în anul 1774 populația Bucovinei extinse, cuprinsă în cele 285 de localități ale sale, se cifra la 16 488 de familii casnice, deci, convențional la 82 400 de locuitori. Lipssește târgul Sadagura, care n-a putut fi recensat din cauza interdicției generalului Rumianțev, cum s-a arătat mai sus; – în anul 1775, Bucovina extinsă, avea, după recensământ, 290 de localități. Discrepanța este cauzată de jocul contopirilor, scindărilor și trecerilor în categoria de atenansă a diferite localități și nu are în fond nicio semnificație. Am putut calcula aici numai populația Bucovinei extinse temporar, fiindcă nu știm cum să repartizăm numărul global de negustori, armeni și evrei între cele 229 de localități rămase definitiv în Bucovina după iulie 1776 și cele 56 de localități retrocedate Moldovei, deși știm că numărul de familii retrocedate ce făceau parte din categoriile sociale recensate în 1775 se ridica la 2 116. Numărul familiilor recensate punctual în 1775 este egal cu 15 805. Adăugând cele 620 de familii recensate numai global, obținem rezultatul final de 16 436 de familii, într-un acord prea bun, pentru a nu fi datorat hazardului, având în vedere toate aproximațiile făcute, impreciziile inerente oricărui recensământ și trecerii unui interval de timp de 14 luni.

Semnalez, în primul rând, faptul că datele privind pe negustori, armeni și jidovi ale amânduror recensământuri sunt în oricare dezacord cu principiile de recensare valabile pentru recensământul moldovenesc din 1774. În acest recensământ apare, pe ici pe acolo, câte un „marchitan” (în germană Marketender), care erau negustori ambulauți, deci necasnici, ce însoțeau armatele în mișcare și le aprovizionau. Ei nu apăreau ca birnici obștești. Armenii apar printre rufeturi la Cernăuți, și anume „7 străini care șed cu casele lor la Snetin, iar cu dughenile’s aicea în târg”; iar în Suceava apar, pe lângă 45 de străini nespecificați, 56 de armeni pur și simplu și 25 de armeni străini. Deci, în total, 77 de armeni, dintre care doar 55 cu case în oraș. Splény recenzează 58 de familii armenesti, ceea ce pare apropiat de adevăr.

În cazul evreilor dezacordul este mai important. În Ținutul Cernăuți, recensământurile din 1772 și 1774 separă clar evreii așezați în orașe de cei așezați la sate. Cum am arătat în prima parte a prezentului studiu, ei s-au concentrat la oraș, dar s-au dispersat și la sate, ajungând din 1772 la 1774 de la aproximativ o familie per sat la peste două familii per sat (vezi Tabelele nr. 1–5), unde rămăneau deci numeric o minoritate neglijabilă. În schimb, formau în orașe o fracțiune importantă, chiar dominantă a populației, eliminând treptat elementele băștinașe legate de economia rurală, fie ei țărani sau meseriași ce satisfăceau nevoile gospodăriilor țărănești. Una peste alta, populația evreiască recensată în Ținutul Cernăuți a sporit în cele 18 luni, dintre decembrie 1772 și iunie 1774, de la 265 la 347 de familii, deci cu circa 30%. Recalculată pentru un interval de timp de 12 luni, acest procentaj corespunde unui spor anual al populației evreiești de 20%.

În celălalt mare ținut, cel al Sucevei, recensarea punctuală a evreilor devine sporadică: doar nouă în Ocolul Siretului de Sus și în târgul Suceava 105 „jidovi din târg i afară de târg”. Nu știm dacă acest „în afară” se referă numai la Ocolul Mijlocului, din care făcea parte capitala Suceava, sau la tot ținutul. În Ocoalele Berhometelor și Vicovelor nu se semnalează în 1774 niciun jidov, deși în 1772 se recensaseră în șase din cele 21 de sate, în fragmentul de document existent, privitor la Ocolul Berhometelor, în total nouă jidovi, care dispar complet în recensământul din 1774. O situație similară părea să existe și în cazul celor nouă sate din Ținutul Hotin. Cei nouă evrei recenzați în aceste sate, în 1772, par să fi dispărut cu toții în 1774. De fapt, la sfârșitul listelor nominale ale recenzațiilor întregului ținut, apare mai întâi lista celor 94 de locuitori ai târgului Hotin, care – zice titlul – „nu dă nici la o orânduială”, urmată de o mică listă a „rufeturilor” – un popă, un diacon și un răspopă – și, în fine, o listă lungă cu 59 de „jidovi ai târgului Hotin”. Recenzia ținutului se încheie cu un capitol intitulat „Jidovii din ținut, ce sunt șezători prin satele ținutului”. Lista, structurată pe ocoale, cuprinde prenumele fiecăruia din 163 de evrei și numele satului în care s-a așezat. Astfel se constată precis că într-un sat un evreu a luat locul unui grec, că în două sate s-a așezat un evreu în plus și că unul dintre cei doi evrei din Colincăuți, satul care a emigrat în 1774 în proporție de 82%, a plecat, alături de cei doi proți.

„Dispariția” în 1774 a celor nouă evrei, recenzați în Ocolul Berhometelor în 1772, nu-și găsește explicația decât în incoerențele existente între modurile de recenzare a evreilor în diferitele ținuturi și ocoale ale Moldovei. Astfel, în 1774, în Ocolul Berhometelor nu mai apar decât evrei și turci botezați; în Ocolul Vicovelor numai turci botezați; în Ocolul Mijlocului toți evreii din ocol sunt recenzați global; în Ocolul Siretului de Sus sunt recenzați punctual, dar printre rufeturi, iar în Câmpulungul-Sucevei găsim, la capătul listei birnicilor din Vatra Câmpulungului, zece evrei, printre care un velnicer, inclusiv pe starostele lor.

Dacă îi însumăm pe toți evreii cuprinși în datele recensământului din anul 1774, adică 347 din Ținutul Cernăuți, 11 din Ocolul de Sus al Ținutului Hotin, 124 din Ținutul Suceava și zece din Ocolul Câmpulungului moldovenesc, obținem un număr de 492 de familii. Scăzând acest număr din cele 526 de familii evreiești recenzate global de Splény în 1775, obținem pentru toată Bucovina o creștere procentuală a populației evreiești de 6,9%. Creșterea anuală calculată separat pentru nordul Bucovinei extinse (Cernăuți și Hotin), ne dă o valoare de 20% pentru intervalul de timp 1772–1774. Acest ritm de creștere anuală corespunde unei cotropiri. Față de el, sporul anual mediu de 6,9% pare modest, dar această diminuare se datorește includerii în calcul a sudului Bucovinei. El este, totuși, foarte departe de a putea fi considerat natural.

Mai trebuie remarcat în acest context că, în conformitate cu datele de mai sus, în 1775 proporția evreilor în populația Bucovinei extinse era de $526/16\ 500 = 3,2\%$, deci mult mai mare decât în 1786, când, datorită măsurilor de expulzare luate de generalul Enzenberg, ea scăzuse la 1,14% și atinge din nou valoarea din 1775 abia în jurul anului 1830⁴⁰².

Un ultim comentariu privitor la acest aspect dinamic al recensământurilor analizate comparativ în studiul de față. Simpla coincidență numerică între datele furnizate de două recensământuri aproape simultane întreprinse de autorități, cât se poate de diferite, ce urmăreau interese nu numai diverse, dar adeseori contradictorii și totuși doritoare să cunoască situația demografică reală, confirmă că aceste date reprezintă aceeași realitate, abia după o analiză punctuală și critică. Putem regreta numai că, până în prezent, nu au ieșit la iveală documente cu privire la datele raportate Curții sau Divanului de la Iași, în același interval de timp, de către ispravnicii ținuturilor înglobate în Bucovina, drept bază de impunere a birului. Abia o comparația între astfel de date și cele evident corecte ale recensământurilor din 1772, 1774 și 1775 ar putea confirma sau infirma acuzația lui Splény din *Descrierea Bucovinei*, partea I, cap. 6, § *Tributul*, cum că mărirea populației era sistematic subevaluată cu o treime față de realitate, cu aprobarea interesată obținută de săteni prin coruperea ispravnicilor nesalarizați.

Am mai fi datori să justificăm, prin migrările spre sau dinspre exterior, aparenta invarianță și lipsa de perturbare a populației Bucovinei. Lucrul ar fi fost posibil, dacă am fi fost în stare să separăm neîndoiește migrările externe de cele interne, dar informațiile pe care ni le pun la dispoziție cele trei recensământuri sunt insuficiente pentru stabilirea unui algoritm atât de performant. Doar în cazul unor sisteme de dimensiuni reduse, cum era Ocolul Câmpulungului moldovenesc, ne-am hazardat să sugerăm unele soluții cel mult plauzibile, pe care ne-am permis să le împingem până la a afirma drept probabilă presupunerea că toate mișcările de populație înregistrate în acest ocol între 1774 și 1775 ar fi fost fie emigrări, fie mișcări interne, fără nicio imigrare în afara sa. În sistem de dimensiuni mai mari, cum ar fi vreun ocol al Ținutului Sucevei, nici cel puțin o astfel de soluție ipotetică nu se poate propune.

Ne vom mulțumi de aceea să sistematizăm în Tabelul nr. 23, pentru toată Bucovina, datele asupra migrărilor de populație obținute în cursul analizei punctuale a datelor demografice ale recensământurilor din anii 1774 și 1775. Desfășurarea este destul de amănunțită, pentru a permite cititorului interesat găsirea în textul studiului, în tabelele anterioare și în hărți a unor aspecte particulare ale analizelor.

⁴⁰² Vezi Radu Grigorovici, „Studiul critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei. III. Bucovina, teritoriu de trecere a evreilor galițieni spre România între 1880 și 1900”, în „Analele Bucovinei”, anul II, nr. 2, 1995, p. 351, Figura 3; Ștefan Purici, „Colonizări și imigrări în Bucovina între anii 1775–1818, în „Analele Bucovinei”, anul II, nr. 2, 1995, p. 371, Tabelul nr. 2; Eugen Glück, „Evreii din Bucovina în perioada 1774–1786”, în „Analele Bucovinei”, anul III, nr. 1, pp. 111–129; nr. 2, pp. 363–466.

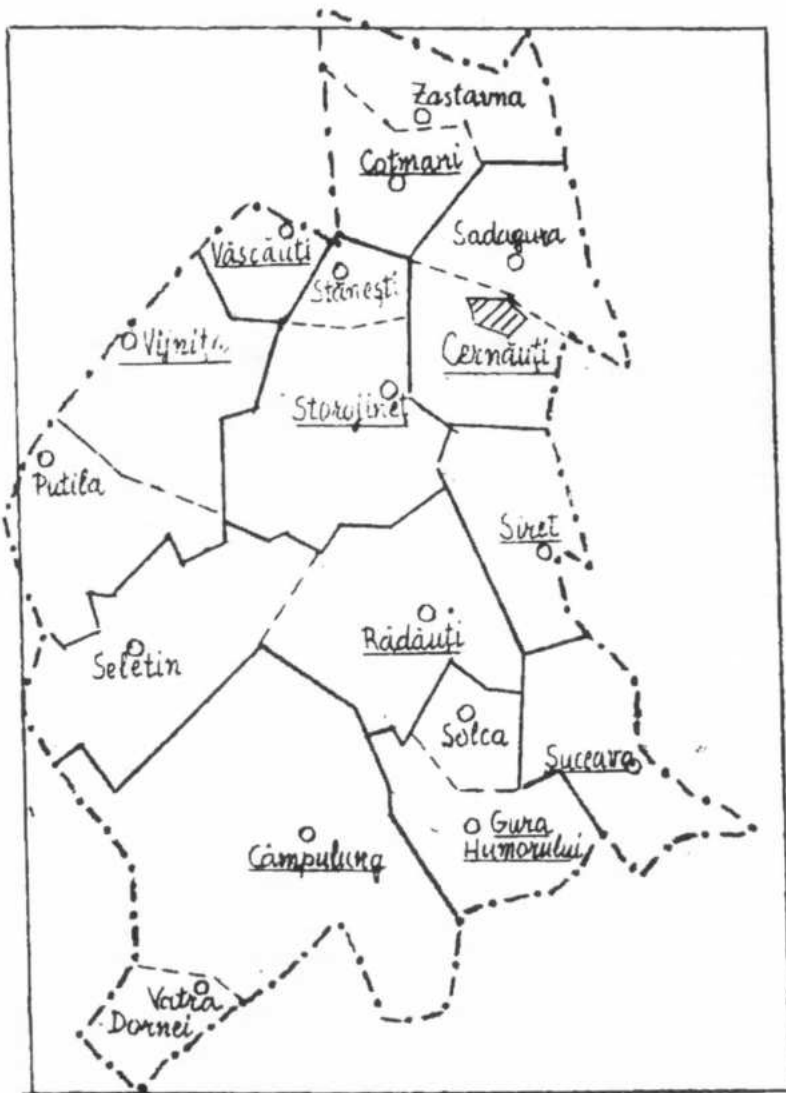
Tabel nr. 23
Bucovina lărgită – migrații între iunie 1774 și septembrie 1775

Ținuturi, ocoale, orașe, sate	Localități	Mișcări			Populație	
		Imigrări	Emigrări	Diferență	1774	1775*
I. Ținutul Cernăuți						
1. Târgul Cernăuți și Roșia	2	-	-211	-211	537	324
2. Ocolul Târgului, sate rămase în Bucovina	12	+58	-54	+4	799	803
3. Ocolul Târgului, sate ocupate temporar	13	+26	-184	-158	581	423
4. Ocolul Prutului	33	+597	-68	+529	2 017	2 546
5. Ocolul Nistrului	31	+326	-62	+264	1 626	1 890
6. Târgul Vijnța	1	-	-88	-88	153	65
7. Ocolul Ceremușului	22	+330	-60	+270	1 196	1 466
8. Ocolul Câmpulungului rusesc	5	+47	-	+47	386**	433
9. Ocolul Putilei	4	+45	-	+45	484**	529
Suma Ținutului Cernăuți	124	+1 429	-727	+1 702	7 779	8 479
II. Ținutul Hotin, ocupat temporar						
1. Ocolul de Sus, sate pe Nistru, departe de Hotin	5	+115	-	+115	283	398
2. Ocolul de Sus, sate pe Nistru, aproape de Hotin	3	-	-11	-11	87	76
3. Ocolul de Sus, sat pe Răchitna	1	-	-77	-77	94	17
Suma Ținutului Hotin	9	+115	-88	+27	464	491
III. Ținutul Suceava + patru sate din ținutul Botoșani						
1. Ocolul Berhometelor, sate rămase în Bucovina	33	+160	-123	+37	1 067	1 104
2. Ocolul Berhometelor, sate ocupate în Bucovina	4	+24	-48	-24	174	150
3. Ocolul Vicovelor, sate fără scutelnici ai „grafului”	30	+238	-162	+76	1 162	6 238
4. Ocolul Vicovelor, sate cu scutelnici ai „grafului”	5	-	-167	-167	640	473
5. Orașul Suceava	1	-	-289	-289	365	76
6. Ocolul Mijlocului, sate rămase în Bucovina	18	+58	-189	-131	928	797
7. Ocolul Mijlocului, sate ocupate temporar	3	-	-129	-129	379	250
8. Ocolul Siretelui de Sus, sate rămase în Bucovina	14	+26	-101	-75	489	414
9. Ocolul Siretelui de Sus + 4 sate din Ținutul Botoșani ocupate temporar	31	+100	-652	-552	1 559	1007
10. Vatra Câmpulungului moldovenesc	1	-	-29	-29	39 611	3679
11. Ocolul Câmpulungului moldovenesc	12	+40	-127	-87	946	959
Suma Ținutului Suceava	152	+646	-2 016	-1 372	8 205	6 835

Note: *Fără negustori
** Date din 1772

*

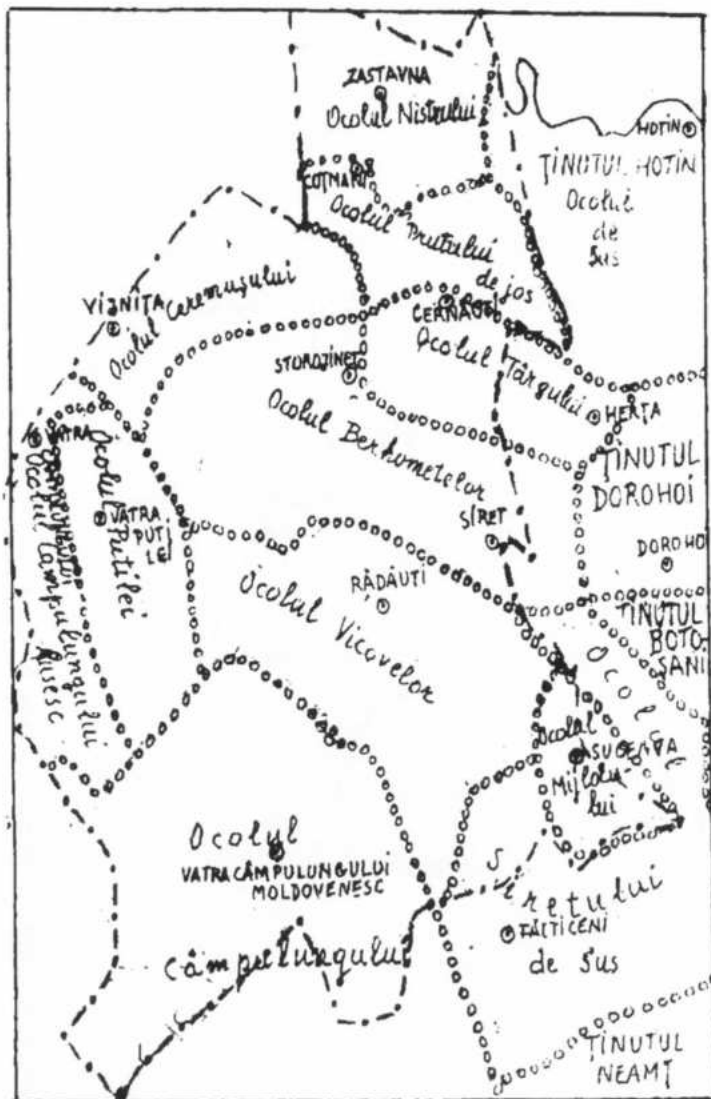
În încheiere mă simt dator să mulțumesc d-lui dr. Dimitrie Vatamaniuc pentru punerea la dispoziție a unui bogat material documentar, d-nei Rodica Marchidan pentru corelarea denumirilor localităților din recensământurile moldovenești și cel austriac și academicianului Vladimir Trebici pentru inițierea mea în principiile și metodică demografiei istorice.

Harta 1 – Harta schematică a Bucovinei. Împărțirea administrativă în districte judiciare, 1918; după harta G. Freytag & Artaria, Viena.

Legenda:

- Granița țării Bucovina.
- Granițele districtelor politice; capitalele subliniate.
- Granițele districtelor judiciare și capitalele lor.

Harta 2 – Harta schematică a nord-vestului Moldovei. Împărțirea administrativă în ocoale ale ținuturilor Cernăuți și Suceava (integral) și Hotin, Dorohoi și Botoșani (parțial), 1774.

Legenda:

- Granița definitivă a Bucovinei, 1776.
- o o o o o o Granițe între ocoale.
- ⊙ Localități mai importante.

Harta 3 – Regiunea nord-estică a graniței Bucovinei, 1774–1776.

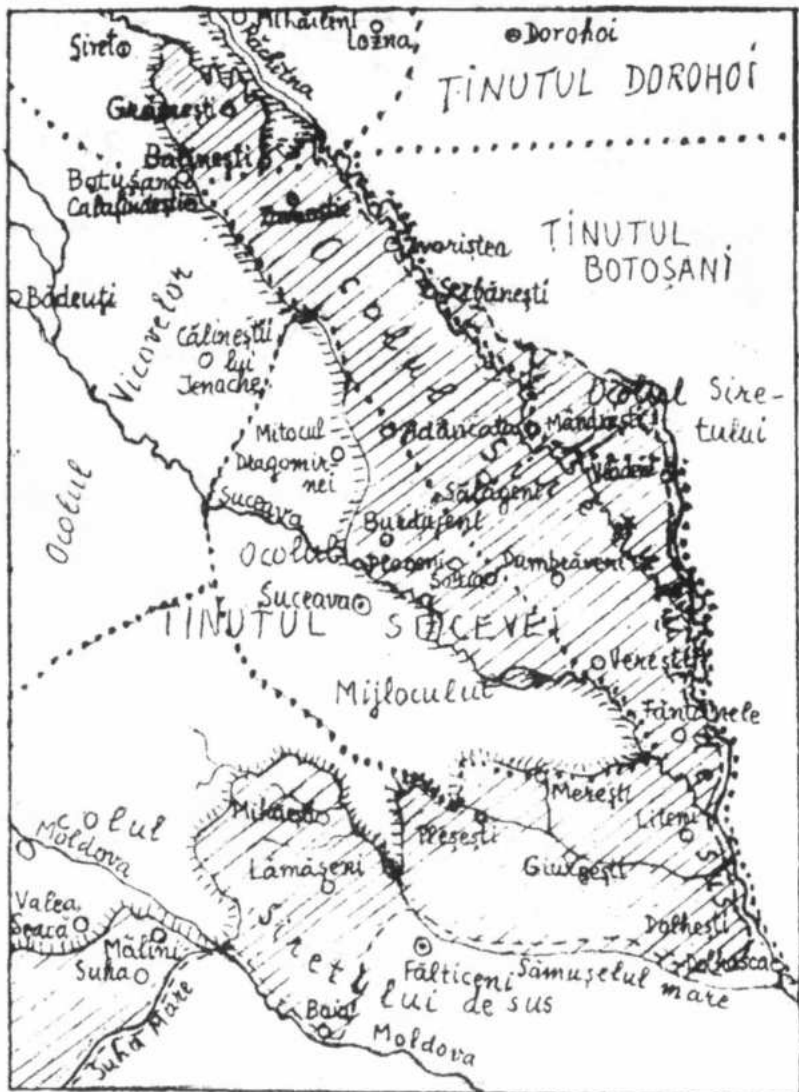
Legenda:

||||| Frontiera finală a Bucovinei, 1776–1918.

----- Frontiera temporară a Bucovinei, 1775–1776.

||||| Regiune ocupată temporar de armata austriacă (februarie 1775 – iulie 1776).

..... Limitele ocoalelor moldovenești.

Harta 4 – Regiunea sud-estică a frontierei Bucovinei, 1775 – 1776.

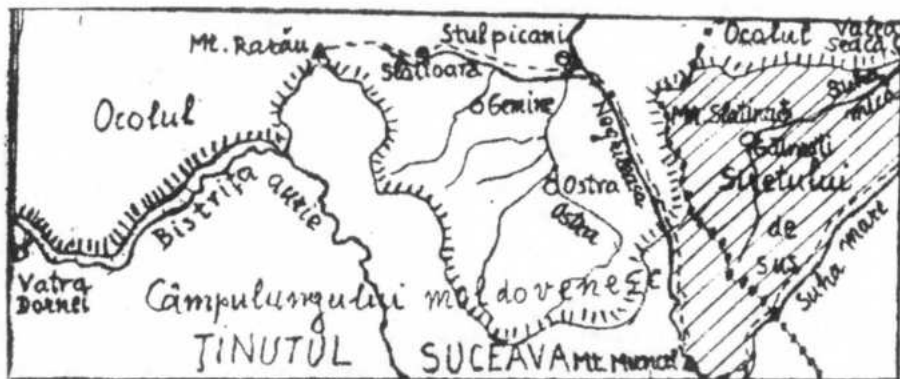
Legenda:

||||| Frontiera finală a Bucovinei, 1776–1918.

----- Frontiera temporară a Bucovinei, 1775–1776.

||||| Regiune ocupată temporar de armata austriacă (februarie 1775 – iulie 1776).

..... Limitele ocoalelor moldovenești.

Harta 5 – Regiunea sud-vestică a frontierei Bucovinei, 1775 – 1776.

Legenda:

————— Frontiera finală a Bucovinei, 1776–1918.

----- Frontiera temporară a Bucovinei, 1775–1776.

/////// Regiune ocupată temporar de armata austriacă (februarie 1775 – iulie 1776).

..... Limitele ocoalelor moldovenești.

PROCESE ETNODEMOGRAFICE ÎN BUCOVINA, ÎN TIMPUL ADMINISTRAȚIEI MILITARE (1775–1786)⁴⁰³

CONSTANTIN UNGUREANU

Ethnodemographic Processes in Bukovina during the Military Administration (1775–1786)

(Summary)*

The author analyses the dynamics of the population movement in Bukovina in the first decade of Austrian rule. In accordance with an extensive Austrian, German, Romanian and Ukrainian bibliography, it identifies six distinct areas from the point of view of colonial policy. The demographic policy of the Austrian administration in the period 1775–1786 influenced, on the one hand, in a positive way the socio-economic evolution of Bukovina, creating the basis for new relations between authorities and subjects, and on the other hand it laid the foundations of alienation of this Romanian territory, by imposing economic and political reforms, by colonizing it with allogeneic elements, by removing the natives from the administration and isolating them from their countrymen from Moldavia.

Keywords: Bukovina, military administration, census, population, demographic policy.

Răpirea părții de nord-vest a Moldovei de către Imperiul Habsburgic, în anul 1774, a constituit un moment de cotitură pentru dezvoltarea acestui teritoriu. Odată cu înfăptuirea raptului teritorial, au fost puse temeliele unui proces progresiv de înstrăinare a ținutului, cu urmări grave pentru românii autohtoni. Una dintre consecințele cele mai nefaste ale anexării a fost modificarea treptată a structurii etnice a populației din Bucovina.

După ocupare, în Bucovina, a fost instalată o administrație militară provizorie, în frunte cu generalul Gabriel von Splény care, la 6 aprilie 1778, a fost înlocuit cu generalul Karl Freiherr von Enzenberg. Prin politica promovată, noua administrație a contribuit, direct sau indirect, la creșterea numerică bruscă a populației ținutului, care, numai în 12 ani, practic s-a dublat.

Numărul locuitorilor Bucovinei la începutul dominației habsburgice a fost evaluat de către cercetători în mod diferit: de la 11 421 de familii, pentru anul 1774⁴⁰⁴, până la 17 047 de familii pentru anii 1775–1776⁴⁰⁵. Pentru a putea aprecia cât mai obiectiv efectele politicii promovate de noile autorități, prin care s-a stimulat așezarea imigranților și coloniștilor în noua provincie, este necesar de a stabili precis numărul populației ținutului în momentul anexării.

Primul recensământ austriac al generalului Splény, efectuat în a doua jumătate a anului 1774 și în primele luni ale anului 1775, a înregistrat 290 de localități și 62 de cătune, locuite de 17 047 de familii sau circa 85 de mii locuitori⁴⁰⁶. La acestea se mai adăugau 18 mănăstiri mari și 18 mănăstiri mici, cu 466 de călugări și 88 călugărițe⁴⁰⁷. Acest recensământ a fost realizat anterior semnării convențiilor austro-turce din anii 1775–1776, în urma cărora a fost modificat hotarul dintre viitoarea Bucovină și Principatul Moldovei. După încheierea Convenției de la Balamutka, din 2 iulie 1776, autoritățile austriece au fost nevoite să abandoneze 64 de localități și 10 cătune (nouă sate din ținutul Hotin, 14 sate din ținutul Cernăuți și 41 de sate, cu 10 cătune, din ținutul Suceava)⁴⁰⁸. După alte informații, în urma acestei convenții au fost retrocedate Moldovei 38 de sate din ținutul Suceava, 12

⁴⁰³ „Analele Bucovinei”, anul V, nr. 1, 1998, pp. 101–121.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

⁴⁰⁴ F. Zieglauer, *Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Occupation*, Bd. I, Czernowitz, 1893, p. 13.

⁴⁰⁵ D. Werenka, *Topographie der Bukowina zur ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774–1745)* (în continuare se va cita: D. Werenka, *Topographie der Bukowina*), Czernowitz, 1895, p. 137.

⁴⁰⁶ J. Polek, „Ortschaftsverzeichnis der Bukowina aus dem Jahre 1775” (în continuare se va cita: J. Polek, *Ortschaftsverzeichnis*), în „Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums” (în continuare se va cita: JBLM), nr. 1, 1893, pp. 30–39.

⁴⁰⁷ *Ibidem*, p. 40.

⁴⁰⁸ *Ibidem*, pp. 30–40.

sate din ținutul Cernăuți și toate cele nouă sate din ținutul Hotin⁴⁰⁹. Este important de consemnat că, după semnarea Convenției de la Balamutka, în urma presiunilor exercitate de către Rusia și Turcia, Austria a fost nevoită să renunțe la cele nouă sate din ținutul Hotin, pe care le ocupase inițial și care prezentau o importanță strategică deosebită. Ca recompensă pentru abandonarea acestor sate, Austria a luat nouă sate la sud-est de Cernauca (actualmente, sat din raionul Noua Sulița, regiunea Cernăuți), între râul Prut și pârâul Rachitna⁴¹⁰. În urma retrocedării acestor sate s-a micșorat și numărul locuitorilor din noua provincie austriacă. M. Popescu-Spineni opina că, după semnarea Convenției de la Balamutka, din anul 1776, sub stăpânirea austriacă au rămas 71 750 de locuitori⁴¹¹. Maiorul Mieg, care a făcut parte din comisia mixtă austro-turcă însărcinată cu efectuarea delimitării pe teren a noii frontiere, relatează că acest ținut consta din trei orașe și 263 de sate, în care locuiau 14 989 de familii sau circa 70 000 de locuitori⁴¹². Potrivit informațiilor oferite de D. Werenka, în 1774, pe teritoriul Bucovinei existau trei orașe și 330 de sate, populate de 12 443 de familii sau circa 62 215 locuitori⁴¹³, iar potrivit datelor adunate de generalul K. Enzenberg, acest teritoriu, la 1774, ar fi trebuit să aibă numai 11 421 de familii sau circa 57 105 persoane⁴¹⁴.

Publicarea recensământurilor rusești din anii 1772–1773 și 1774⁴¹⁵, a permis realizarea unor noi investigații în acest domeniu. Cercetătorul român Pavel Țugui și socio-lingvistul de la Cernăuți Ion Popescu au efectuat, independent, o analiză antroponomică a datelor recensământurilor respective, apreciind numărul total al populației Bucovinei, pentru anul 1774, la 84 514 persoane⁴¹⁶ și, respectiv, 82 809 locuitori⁴¹⁷. Dar ambii autori au inclus în cadrul Bucovinei și unele sate care, la 1774, într-adevăr au fost ocupate de trupe imperiale, dar care au fost înapoiate Moldovei în urma delimitării noii frontiere între Imperiul Habsburgic și Imperiul Otoman, fapt ce nu le-a permis a prezenta situația demografică reală la momentul anexării. O nouă analiză antroponomică a recensământului rusesc ne-a permis să afirmăm că, în 1774, pe teritoriul viitoarei Bucovine, locuiau 13 560 de familii sau circa 67 800 de locuitori⁴¹⁸.

Informațiile variate privitoare la numărul locuitorilor de atunci se explică prin mai multe cauze: situația instabilă în urma războiului ruso-turc și a ocupării Bucovinei de către Austria; înfăptuirea incompletă și inexactă a recensământurilor; eschivarea unei părți a populației de la conscripții, de frica de a nu fi recrutați sau de a fi puși la noi impozite; existența unor intense procese migraționiste, înlesnite de modul de trai al locuitorilor; statutul incert a părții de nord-vest a Moldovei etc.

Analiza comparativă a diverselor informații privitoare la numărul populației Bucovinei ne permit să susținem că, la începutul dominației habsburgice, în ținutul anexat locuiau nu mai puțin de 65 de mii și nu mai mult de 75 de mii de persoane. Pornind de la aceste date, vom analiza în continuare evoluția cantitativă a populației provinciei în perioada administrației militare (1775–1786).

În 6 aprilie 1778, în postul de guvernator militar al Bucovinei a fost numit generalul K. Enzenberg care, până la acea dată, a fost comandantul Regimentului 2 de grăniceri români din Năsăud. Una dintre primele măsuri ale noului guvernator a fost realizarea, în anul 1779, a unui nou recensământ al populației, cu scopul de a preciza numărul populației impozitabile. Potrivit datelor

⁴⁰⁹ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I, *De la administrația militară la autonomia provincială (1774–1862)*, București, Editura Academiei Române, 1993, p. 153.

⁴¹⁰ Al. Grigorovici, „Răpirea Bucovinei și politica Franței”, în „Codrul Cosminului” (în continuare se va cita: CC), anul X–XII, 1939, p. 444; G. Bădărău, „Principatele Române în politica habsburgică sud-est europeană (1774–1787)”, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D.Xenopol»” (în continuare se va cita: AIIAI), anul XXV/1, 1988, p. 67.

⁴¹¹ M. Popescu-Spineni, „Harta Bucovinei din anul 1774”, în „Revista istorică română”, vol. XI–XII, 1941–1942, p. 159.

⁴¹² Friedrich von Mieg, „Topographische Beschreibung der Bukowina”, în JBLM, nr. 5, 1897, p. 11.

⁴¹³ D. Werenka, *op. cit.*, pp. 173–177.

⁴¹⁴ F. Zieglauer, *op. cit.*, p. 13.

⁴¹⁵ Pavel G. Dmitriev, Pavel V. Sovetov (ed.), *Moldova în epoca feudalismului. Recensămintele populației Moldovei din anii 1772–1773 și 1774* (în continuare se va cita: *Moldova în epoca feudalismului*), vol. VII, partea I–II, Chișinău, Editura Știința, 1975.

⁴¹⁶ P. Țugui, „Populația Bucovinei între anii 1772–1774”, în „Academica”, nr. 4 (16), 1992, pp. 4–5.

⁴¹⁷ I. Popescu, „De ce românii din Țara Fagilor sunt tratați în conformitate cu legea lui Murphy: adevărul învinge întotdeauna în trei din șapte cazuri”, în „Glasul Bucovinei”. Revistă trimestrială de istorie și cultură”, anul I, nr. 2, 1994, p. 17.

⁴¹⁸ C. Ungureanu, „Populația Bucovinei în preajma anexării (ținutului de către Austria)” (în continuare se va cita: C. Ungureanu, *Populația Bucovinei*), în „Revista de istorie a Moldovei”, anul VII, nr. 1, 1996, p. 29.

acestui recensământ, în Bucovina locuiau 23 385 de familii sau circa 11 695 de persoane⁴¹⁹ (după alte date, 23 154 de familii, respectiv circa 115 000 de locuitori⁴²⁰). Comparând aceste cifre cu datele lui D. Werenka, pentru anul 1774, constatăm o creștere a populației cu 10 942 de familii sau un spor de circa 88%. Această creștere este doar parțial aparentă și se explică, după cum am menționat deja, prin efectuarea superficială a recensământurilor din anii 1774–1775. Totuși, această însemnată creștere a populației a fost cauzată, în mare parte, de numărul mare de imigranți și coloniști, așezați în acest timp în Bucovina din alte provincii austriece sau din Principatul Moldovei. Istoricul austriac R. F. Kaindl observa: „Numărul locuitorilor se mărea foarte repede, drept rezultat al reîntoarcerii persoanelor refugiate în urma războiului; prin nenumăratele imigrări de evrei și armeni; prin imigrarea moldovenilor din teritoriul moldovenesc și turcesc, pe care jugul turcesc insuportabil îi forța să emigreze; îndeosebi, prin pătrunderea rutenilor din Galiția care, în ciuda tuturor interdicțiilor, își părăseau baștina din cauza relațiilor de supușenie drastice⁴²¹”. J. V. Goehler, în articolul „Die Bukowina”, scria: „Din Galiția învecinată, din frica față de serviciul militar, în acest ținut, care era scutit de recrutare, se refugiau rutenii și polonezii; și din Moldova și Turcia [din raiaua Hotin – n.n.] veneau în ținut oameni cu averea lor, deoarece erau oprimați și lipsiți de drepturi⁴²²”.

Există două conscripții privind refugiații ardeleni care s-au stabilit în Bucovina până la 1778. În prima conscripție, semnată de generalul Enzenberg în 3 noiembrie 1778, sunt cuprinse 1 200 de familii, cu 5 018 persoane (4 587 de români și 431 de secui din estul Transilvaniei)⁴²³ care, după originea socială, constau din 410 familii de grăniceri (308 din Regimentul 2 românesc și 102 din Regimentul 2 secuiesc, în total 1 768 de persoane⁴²⁴) și reprezentanți ai altor categorii sociale. Ardelenii cuprinși în această conscripție s-au așezat în ținut între anii 1718 și 1778. Emigrările din Transilvania au devenit mai însemnate după anul 1760 și au atins apogeul în anii 1761–1764, în urma tulburărilor populare din Năsăud. Generalul K. Enzenberg consemna că, în anul 1778, imigranții din Transilvania locuiau în circa 50 de sate din sudul Bucovinei⁴²⁵, iar Ion Nistor a prezentat o listă cu 52 de sate în care se adăpostiseră bejenari ardeleni⁴²⁶.

Cealaltă conscripție privind imigranții din Transilvania, din 15 decembrie 1778, care cuprinde 117 familii (413 persoane)⁴²⁷, indică localitățile de unde au venit și comunele în care s-au stabilit. Acești refugiați erau originari din comitatele Someș, Turda, Năsăud, Maramureș, Cluj, Bistrița și toți s-au stabilit în Bucovina în vara și toamna anului 1778, în special în satele din centrul și sudul provinciei⁴²⁸.

Ion Nistor, referindu-se la raportul al lui K. Enzenberg din 12 ianuarie 1779, afirma că ar fi existat o conscripție, potrivit căreia în Bucovina erau, la acea dată, 14 114 refugiați ruteni⁴²⁹. Pe de altă parte, Comandamentul general de la Lemberg (Lvov) raporta, în 12 ianuarie 1779, că numărul imigranților ruteni din Bucovina s-ar ridica, la sfârșitul lui 1778, la circa 9 000 de persoane⁴³⁰. Iar D. Werenka, întemeindu-se, de asemenea, pe un raport al generalului K. Enzenberg, estima numărul total al imigranților care s-au stabilit pe acest teritoriu înainte și după ocuparea Bucovinei (până la 1779), la 14 114 familii, menționând că, după etnie, majoritatea imigranților aparțineau neamului slav al rusnacilor (ucrainenilor), urmași de români (din Principatul Moldovei și Transilvania) și maghiari⁴³¹.

⁴¹⁹ D. Werenka, *op. cit.*, pp. 173–177.

⁴²⁰ R. F. Kaindl, *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Österreich*, Innsbruck, 1902, p. 6.

⁴²¹ Idem, „Kaiser Josef II in seinen Verhältnisse zur Bukowina”, în JBLM, nr. 4, 1896, p. 18.

⁴²² J. V. Goehler, „Die Bukowina”, în „Mitteilungen der k.k. geographischen Gesellschaft” (în continuare se va cita: MGG), Bd. 18, 1875, pp. 114–115.

⁴²³ I. Nistor, *Der nationale Kampf in der Bukowina* (în continuare se va cita: I. Nistor, *Der nationale Kampf*), București, 1918, p. 103.

⁴²⁴ Idem, „Bejenarii ardeleni în Bucovina” (în continuare se va cita: I. Nistor, *Bejenarii ardeleni*), în CC, nr. 4–5, 1925–1926, p. 454.

⁴²⁵ Idem, *Der nationale Kampf*, p. 87.

⁴²⁶ Idem, *Istoria Bucovinei* (în continuare se va cita: I. Nistor, *Istoria Bucovinei*), ediție și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991, p. 18.

⁴²⁷ Idem, *Bejenarii ardeleni*, p. 533.

⁴²⁸ *Ibidem*, pp. 526–533.

⁴²⁹ Idem, *Der nationale Kampf*, p. 103.

⁴³⁰ R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 112; J. Polek, *Die Anfänge des Volksschulwesens in der Bukowina*, Czernowitz, 1891, p. 42.

⁴³¹ D. Werenka, „Maria Theresia und die Bukowina”, în „Wiener Zeitung”, nr. 107, 1888, p. 4.

Disponem, deci, de trei informații privind numărul imigranților din Bucovina la începutul anului 1779, care conțin unele coincidențe greu de explicat, și anume: a) data raportului lui Enzenberg, la care face referire istoricul I. Nistor, coincide cu data raportului Comandamentului general de la Lemberg referitor la numărul imigranților ruteni din Bucovina; b) cifra de 14 114 imigranți ruteni, care se regăsește în lucrarea lui I. Nistor, coincide cu numărul total al familiilor refugiate în Bucovina, menționat de D. Werenka. Pentru elucidarea veridicității acestor informații este necesară o examinare a raportului lui Enzenberg din 14 februarie 1781, adresat Comandamentului general al Galiției, care a fost publicat de către J. Polek⁴³². În anul 1780, se vehicula ideea introducerii serviciului militar de grăniceri pentru locuitorii Bucovinei, dar guvernatorul K. Enzenberg s-a împotrivit realizării acestui proiect și, în raportul din 14 februarie 1781, el își argumenta poziția în modul următor: „Populația care se află în acest district bucovinean constă, în cea mai mare parte, din refugiați și alte popoare diferite, din alte părți, și eu nu voi greși dacă voi afirma că, din cele 23 000 de familii existente, cel mult 6 000 sunt adevărate familii moldovenești”⁴³³. Drept „adevărate familii moldovenești” erau considerate acele familii care trăiau pe acest teritoriu din moși-strămoși și doar din rândul acestora era posibilă recrutarea pentru regimentele de grăniceri. Tot aici, se constata că în jur de 17 000 de familii erau refugiate, compuse din reprezentanți ai diferitelor popoare (inclusiv românii) care s-au stabilit în Bucovina mai târziu. Aprecierile raportului nu contravin afirmațiilor lui D. Werenka. Potrivit acestuia, la începutul anului 1779, numărul total al imigranților din Bucovina era de 14 114 familii (majoritatea ruteni, dar și un număr însemnat de români, maghiari etc.)⁴³⁴, număr care s-ar fi putut mări, până în februarie 1781, la circa 17 000 de familii. Istoricii ucraineni au utilizat acest fragment din raportul lui Enzenberg ca un argument pentru a justifica teza în conformitate cu care rutenii (ucrainenii) constituiau inițial majoritatea populației Bucovinei⁴³⁵, adică, în anul 1781, din 23 000 de familii existente, 17 000 de familii erau ucrainiene⁴³⁶. Această argumentare este, însă, forțată și lipsită de temei deoarece, în acest raport, generalul Enzenberg recunoaște în mod indirect autohtonii românilor în Bucovina („adevărate familii moldovenești”) și subliniază destul de clar că restul locuitorilor (mai ales rutenii) aveau statutul de imigrați pe acest teritoriu.

Acest lucru este valabil și pentru un alt raport al guvernatorului, din 30 octombrie 1779, în care se afirma că o parte însemnată dintre locuitori, ruteni și polonezi, se afla de puțini ani în Bucovina și locuia în proximitatea graniței cu Moldova, raiaua Hotin și Galiția, pentru ca, în cazul în care ar fi apărut pericolul ridicării și restituirii lor vechilor lor stăpâni, să se poată retrage în Moldova⁴³⁷. Prin aceasta, probabil, se explică faptul că, de-a lungul hotarului Bucovinei cu Moldova, îndeosebi în împrejurimile târgului Siret, au apărut sau au fost repopulate la începutul administrației militare localități care nu au fost înregistrate în recensământurile din anii 1772–1775. Astfel, în anul 1779 trăiau 73 de familii la Cerepcăuți, 60 la Rogojești, 32 la Chindești, 37 la Negostina, 21 la Mihuceni, 16 la Gârbăuți, opt la Gropana⁴³⁸. Potrivit datelor recensământurilor ulterioare, în toate aceste sate rutenii constituiau majoritatea populației⁴³⁹.

În momentul anexării Bucovinei, potrivit afirmațiilor lui I. Nistor, locuiau pe acest teritoriu 1 112 familii de huțuli, 1 261 de familii de ruteni și 11 099 de familii moldovenești⁴⁴⁰. Cifra de 1 261 de familii rutene a fost dedusă dintr-un raport al generalului Enzenberg, din 5 septembrie 1779, care nominaliza 18 sate în care, de 12–13 ani (1766–1767), locuiau refugiați din Galiția⁴⁴¹. Totuși, această

⁴³² J. Polek, „Joseph's II Reisen nach Galizien und der Bukowina und ihre Bedeutung für letztere Provinz”, în JBLM, nr. 3, 1895, p. 92; Ștefan Purici, „Colonizări și imigrări în Bucovina între anii 1775–1848”, în „Analele Bucovinei”, anul II, nr. 2, 1995, p. 358.

⁴³³ J. Polek, *op. cit.*, p. 92.

⁴³⁴ D. Werenka, *op. cit.*, p. 4.

⁴³⁵ Denys Kwitkowski, Theophil Brendzan, Arkadii Jukovski, *Bucovina. Iy minule i susiasne*, Paris–Philadelphia–Detroit, Editura „Zelena Bukovina”, 1956; N. Cabuzan, *Ukrainoskoie naselenie Galiții, Bukovini i Zakarpattia v konțe XVIII-30-h godah XXv. (Etnodemograficeskoie issledovanie)*, avtoreferat disertații, Moskva, 1986, p. 16.

⁴³⁶ *Spokovnicina ukrainska zemlia. Istoricini zv'tazki Pivnicinoy Bukovini – Rosieiu i Naddniproianskoiu Ukrainoiu. Dokumenti i materialii*, Ujgorod, 1990, p. 10; A. Jukovski, *Istoria Bukovini. Ciasțina druha pislia 1774 r.*, Cerniviți, 1993, p. 7.

⁴³⁷ R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 112.

⁴³⁸ D. Werenka, *Topographie der Bukowina*, pp. 173–177.

⁴³⁹ *Special-Orstrepertorien der im österreichischen Reichhsrat vertretenen Königreiche und Länder*, Bd. 13, *Bukowina*, Wien, 1907; I. E. Torouțiu, *Poporația și clasele sociale din Bucovina*, București, 1916, pp. 71–72.

⁴⁴⁰ I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, p. 17.

⁴⁴¹ Idem, *Der nationale Kampf*, pp. 71, 93.

evaluare nu este corectă, fiindcă atunci, în majoritatea satelor dintre Prut și Nistru și din valea Ceremușului, locuiau ucraineni, iar în cele 18 sate nu toți locuitorii erau ruteni. Această constatare este confirmată de recensământul rusesc de la 1774 în care, pentru ținuturile Cernăuți și Câmpulung Moldovenesc, sunt indicate numele și prenumele capilor de familie, după care a fost posibilă o apreciere mai obiectivă a raporturilor dintre români și ruteni în Bucovina⁴⁴².

Data fiind prezența unor coincidențe incontestabile în cele trei informații privind numărul imigranților din Bucovina la începutul anului 1779, nu este exclus ca, în realitate, să fie vorba de o singură sursă care, conștient sau inconștient, a fost interpretată în mod diferit mai târziu. Analiza comparativă a altor surse și informații autentice ne permit să afirmăm că datele inserate în articolul lui D. Werenka sunt cele mai apropiate de realitate, adică, la începutul anului 1779, în Bucovina, erau 14 114 familii de imigranți, majoritatea de origine ruteană (probabil 9 000 de familii și nu 9 000 de persoane, cum se afirmă în raportul Comandamentului general din Lemberg, din 12 ianuarie 1779)⁴⁴³. Comandamentul general al Galiției avea motive serioase să-i considere pe toți ucrainenii și huțulii din Bucovina ca imigranți, chiar și pe cei care, cu multe decenii înainte de 1774, s-au stabilit în acest teritoriu, deoarece era direct interesat în înapoierea acestor bejenari stăpânilor galițieni.

Problema refugiaților galițieni a devenit acută în anul 1779, când guvernatorul Galiției, contele Auersperg, insista ca acești bejenari să fie restituiți vechilor stăpâni. Enzenberg s-a împotrivit executării acestei cerințe, replicând că „Bucovina ar putea să rămână foarte nepopulată, deoarece această parte de pământ este locuită de puțini naționali-moldoveni”⁴⁴⁴. Chestiunea a devenit obiectul unor discuții aprinse și la Curtea de la Viena. Încă din 16 noiembrie 1772, la trei luni după ocuparea Galiției, împărăteasa Maria Tereza a fost nevoită, printr-o proclamație, să-i oprească pe noii supuși de a emigra în Principatul Moldovei⁴⁴⁵. Maria Tereza și Iosif al II-lea au fost obligați să reinnoiască pe parcurs aceste interdicții⁴⁴⁶.

Autoritățile habsburgice au fost cointeresate în colonizarea Bucovinei, pentru a obține profit maxim de la populația imposibilă, dar, totuși, nu era în interesul imperiului ca majorarea numărului locuitorilor unei provincii austriece să se efectueze în detrimentul altei provincii (adică a Galiției). Din aceste considerente, au fost emise mai multe proclamații împărătești prin care s-a încercat stoparea sau limitarea emigrării țăranilor ruteni în Bucovina. Consiliul Aulic de Război din Viena, prin hotărârea sa din 20 octombrie 1779, a interzis ca pe viitor supușii galițieni să părăsească satele lor fără permisiunea stăpânilor și a autorităților administrative⁴⁴⁷. În urma adoptării acestor măsuri, emigrarea masivă a țăranilor ucraineni în Bucovina a fost, în mare parte, limitată.

În același timp, autoritățile militare de la Cernăuți au stimulat stabilirea imigranților din Moldova, în special a celor înstăriți. J. Budinszky care, în cursul anului 1782, a cartografiat 40 de sate dintre Prut și Nistru, constata, într-un raport din 22 mai 1783 că, „din Galiția ar putea fi primiți numai acei imigranți care posedă proprietate personală, fiindcă oamenii care sosesc din Moldova plătesc peste trei ani, fără probleme, impozitele necesare”⁴⁴⁸. Împăratul Iosif al II-lea, în timpul călătoriei sale la Cernăuți, menționa, în 19 iunie 1783: „Mărirea populației acestui pământ este cea mai importantă problemă, dar trebuie totul să se efectueze fără cheltuieli costisitoare deosebite”⁴⁴⁹. Acestor cerințe corespundeau în cea mai mare măsură imigranții din Moldova, al căror număr a crescut în așa măsură, încât Enzenberg constata, într-un raport oficial de la 1782, că numărul populației Bucovinei a sporit în ultimii patru ani (1778–1782) cu cel puțin 6 000 de familii din Principatul Moldovei și că se preconiza, în perioada următoare, un nou spor de populație⁴⁵⁰. Indiscutabil, acești imigranți erau români, dar ei nu puteau fi incluși în suma acelor „adevărate familii moldovenești” din controversatul raport al generalului K. Enzenberg, din 14 februarie 1781.

⁴⁴² C. Ungureanu, *op. cit.*, pp. 18–29.

⁴⁴³ R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 112.

⁴⁴⁴ F. Zieglaer, *op. cit.*, Bd. XII, p. 14; I. Nistor, *Der nationale Kampf*, p. 79.

⁴⁴⁵ I. Nistor, *România și rutenii din Bucovina. Studiu istoric și statistic* (în continuare se va cita: I. Nistor, *România și rutenii*), București, 1915, p. 61.

⁴⁴⁶ R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 114.

⁴⁴⁷ I. Nistor, *op. cit.*, p. 65.

⁴⁴⁸ F. A. Wickenhauser, *Moldau oder Beiträge zur Geschichte der Moldau und Bukowina*, Bd. II, Czernowitz, Selbstverlag, 1885–1887, p. 79; I. Nistor, *Der nationale Kampf*, p. 132.

⁴⁴⁹ J. Polek, *op. cit.*, p. 38.

⁴⁵⁰ F. A. Wickenhauser, *op. cit.*, p. 73; I. Nistor, *România și rutenii*, p. 100.

La începutul dominației habsburgice, după cum ne demonstrează materialele documentare, Bucovina a fost invadată de un număr considerabil de imigranți din provinciile austriece vecine (Galiția, Transilvania, Maramureș) și din Principatul Moldovei. Care au fost cauzele care au provocat aceste ample procese migraționiste în noua provincie a Curții de la Viena? Rutenii din Galiția se refugiau în extremitatea nordică a Moldovei din cauza condițiilor de trai. În 1 ianuarie 1766, domnul Moldovei, Grigore Ghica, a fixat ca țărani să efectueze 12 zile de muncă obligatorie pe an pentru proprietarii de moșii. În același an, în Polonia, au izbucnit răzmerițe interne și, începând cu acea dată, emigrarea ucrainenilor în Moldova a devenit mai însemnată. Autoritățile austriece au promis respectarea statu-quo-ului existent în Bucovina la 1774, fiind conservată situația țăranilor, în timp ce în Galiția țăranii ruteni trebuiau să lucreze pentru magnații polonezi de la 52 până la 156 de zile pe an. Populația Bucovinei, până în anul 1830, a fost scutită de serviciul militar, favorizându-se astfel imigrarea din afară. Acest fapt a stimulat refugierea rutenilor galițieni care erau supuși unui serviciu militar. O altă cauză importantă a imigrărilor ucrainenilor a fost faptul că, în Bucovina, populația era mai rară, erau multe pământuri virane, nu exista o delimitare precisă a domeniilor rurale. Toate aceste circumstanțe au facilitat stabilirea treptată și continuă a țăranilor ruteni în acest ținut. În plus, ucrainenii acceptau cu ușurință să lucreze mai multe zile pentru boieri față de sătenii băștinași, constituind astfel, pentru proprietarii bucovineni, o sursă mai ieftină de brațe de muncă.

Vitregiile războiului ruso-turc (1768–1774) au provocat refugierea unei părți a populației, în special din zona dintre Prut și Nistru, în alte zone din Moldova mai puțin amenințate de război. Recensământul rusesc din 1774 a înregistrat 411 case nepopulate în zona dintre Prut și Nistru (258 de case în ocolul Prutului de Jos și 153 de case în ocolul Nistrului)⁴⁵¹. După anexarea Bucovinei, anume în această zonă s-a produs o creștere bruscă a populației, mulți ruteni stabilindu-se în casele părăsite.

Imigrarea în Bucovina s-a produs din mai multe motive: comunitatea de natură etnică, limbă, cultură, religie și datini; reîntoarcerea refugiaților după încheierea războiului; lipsa unui hotar delimitat de un obstacol natural înlesnea procesul de fluctuație a populației; preferința noii stăpâniri față de imigranții moldoveni, deoarece majoritatea acestora erau înstăriți și puteau să plătească impozitele necesare.

Cauzele principale ale imigrării românilor din Transilvania în Principatul Moldovei (mai târziu și în Bucovina) au fost persecuțiile religioase, sociale și naționale la care erau supuși locuitorii Ardealului.

În Bucovina s-au produs și procese inverse, când o parte din populație părăsea provincia. Aceste emigrări au devenit mai frecvente către sfârșitul administrației militare, fiind provocate de mai multe motive: condițiile de trai au devenit mai grele din cauza numărului mare de imigranți; boierii moldoveni încercau pe diverse căi să-i ademenească pe foștii supuși să se întoarcă la vetrele lor; reorganizarea internă a bisericii bucovinene, în urma căreia a fost redus numărul mănăstirilor, iar din averile lor a fost creat Fondul bisericesc. Toate acestea îi determinau pe românii bucovineni să treacă cu averea lor mișcătoare peste „cordon”, în Moldova. De aici rezultă numărul mare de case părăsite, îndeosebi în partea centrală și de sud a Bucovinei, care era populată compact de români. Astfel, K. Enzenberg constata, într-un raport din 13 septembrie 1786, că, în urma emigrărilor, au rămas 277 de case pustii și anume: 127 în districtul Suceava, 118 – în Siret, 30 – în Vijnița și două case în districtul Cernăuți⁴⁵². Numai în intervalul noiembrie 1785 – aprilie 1786 au emigrat în principatul Moldovei 6 937 de persoane, în timp ce din Moldova au sosit în Bucovina numai 111 persoane⁴⁵³.

Probabil, una dintre cauzele principale ale intensificării acestor emigrări a fost înglobarea, în anul 1786, a Bucovinei în componența Galiției, ca cerc administrativ. Lichidarea autonomiei provinciei a constituit o încălcare flagrantă a promisiunilor autorităților imperiale privind respectarea statu-quo-ului tradițional. Bucovina nu avea nimic în comun cu Galiția: un trecut istoric diferit, o altă structură națională, confesională și socială a populației, deosebiri prin limbă, cultură, tradiții și datini. Românii bucovineni n-au acceptat niciodată această unire forțată cu Galiția și mulți dintre aceștia au preferat să se refugieze peste graniță, în Moldova, fapt care a contribuit în mod hotărâtor la diminuarea ponderii populației românești în perioada următoare. Când trupele austriece au intrat în partea de nord-vest a Moldovei, acest teritoriu era locuit de o populație majoritar românească, de un număr relativ

⁴⁵¹ *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea I, pp. 370–458; C. Ungureanu, *op. cit.*, p. 23.

⁴⁵² Ecaterina Negruți, „Informații noi privind emigrările din Bucovina în prima jumătate a sec. al XIX-lea”, în „Suceava”. Anuarul Muzeului Județean”, anul VIII, 1981, p. 259.

⁴⁵³ I. Nistor, *Românii și rutenii*, p. 120; R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 105.

însemnat de ucraineni și huțuli și de circa 5–7% reprezentanți ai altor etnii. Recensământul austriac al lui Splény, din anul 1775, a înregistrat, în teritoriul ocupat, 58 de familii armenesti, 526 evreiești și 294 de familii de țigani nomazi, ceea ce reprezenta doar 5,15% din totalul de 17 047 de familii⁴⁵⁴. Cercetătorul P. Țugui și sociolingvistul I. Popescu au prezentat structura etnică a Bucovinei la momentul anexării în cifre concrete. Potrivit calculelor acestor autori, la 1774, în ținut locuiau aproximativ 6 000 de alogeni (țigani, evrei, polonezi, armeni, turci și germani), care reprezentau circa 7,2% din totalul populației⁴⁵⁵. Analiza recensământurilor rusești ne-a permis să constatăm că, la 1774, pe teritoriul viitoarei Bucovine locuiau circa 2 375 de evrei (3,5%), 2 100 de țigani (3,1%), 275 de armeni (0,4%), 110 germani (0,16%), 40 de turci, 40 de greci ș.a.⁴⁵⁶.

Pentru a asigura o integrare efectivă a Bucovinei în cadrul Imperiului Austriac, pentru a dizolva particularitățile etnice ale noii provincii, deja din timpul administrației militare a început colonizarea ținutului cu elemente alogene. Inițial, amploarea acestor colonizări a fost nesemnificativă, fiind întemeiate doar cinci colonii maghiare, trei lipovene și o colonie germană.

Maghiarii erau credincioși de rit romano-catolic ori protestant; la momentul ocupării Bucovinei, nu au fost consemnați de niciun recensământ rusesc sau austriac. Ion Nistor susținea că, în 1774, aici locuiau 62 de familii maghiare la Iacobești și 49 de familii la Țibeni⁴⁵⁷. Potrivit opiniei altor istorici, aceste colonii au fost întemeiate în iarna anului 1776–1777 de circa 100 de familii de secui care au sosit din Moldova⁴⁵⁸. Deși nu este cunoscut precis anul întemeierii coloniilor maghiare Iacobești (Fogodisten) și Țibeni (Istensegits), cert este că așezarea maghiarilor în Bucovina a început încă din timpul guvernării lui Splény. Conform conscripției din 3 noiembrie 1778, atunci se aflau în Bucovina 1 200 de familii de bejenari ardeleni, cu 5 018 persoane (inclusiv 102 familii, cu 431 de secui)⁴⁵⁹, ceea ce corespunde cu informațiile privind cărora coloniile numite au fost întemeiate de circa 100 de familii maghiare. Referindu-se la aceeași conscripție, istoricul austriac R. F. Kaindl susținea neîntemeiat că, din 5 018 emigranți ardeleni, 1 768 erau secui⁴⁶⁰ (această cifră din urmă coincide cu numărul persoanelor care proveneau din regimentele de grăniceri). Potrivit recensământului lui K. Enzenberg, din anul 1779, la Țibeni locuiau 61 de familii și la Iacobești, 63 de familii, inclusiv români⁴⁶¹. Aceste două colonii s-au format de la sine, fără un sprijin direct sau indirect al administrației și nu se cunoaște exact anul întemeierii.

Colonizarea organizată a maghiarilor în Bucovina a început după numirea lui Enzenberg în fruntea administrației militare. După anexarea Bucovinei, autoritățile habsburgice au încercat să-i recupereze pe ardelenii refugiați în Moldova, în urma tulburărilor țărănești din Transilvania, de la 1761–1764. Dar aceștia refuzau să se întoarcă în Ardeal și, din această cauză, li s-a propus așezarea în Bucovina. În anul 1784, în Moldova au fost trimiși mai mulți ofițeri, în frunte cu misionarul Martonfy, care trebuiau să-i convingă pe refugiații maghiari să vină în Bucovina. Această misiune delicată de strămutare a dezertorilor maghiari a continuat până în luna mai a anului 1786. De la 24 noiembrie 1783 până la 14 mai 1786, în Bucovina au fost dislocate, în total, 830 de familii de dezertori ardeleni maghiari (675 din regimentele de grăniceri și 155 supuși provinciali), cu 474 de femei și 983 de copii, în total 2 287 de persoane⁴⁶². Cu sprijinul direct al administrației militare, acești dezertori au întemeiat coloniile Hadikfalva (Dornești), Ioseffalva (Vorniceni) și Andreasfalva (Măneuți). Toți maghiarii din aceste localități erau romano-catolici. În mai 1786, la Suceava au sosit 40 de familii maghiare, de confesiune reformată, care au solicitat să întemeieze o colonie aparte⁴⁶³. Acești bejenari au obținut permisiunea de a se stabili pe teritoriul satului Rarancea, dar această colonie nu s-a dezvoltat din cauza declanșării războiului ruso-turc (1787–1791) și a apropierii satului de granița cu raiaua Hotin. Maghiarii reformați s-au așezat la Hadikfalva, Istensegits și Andreasfalva și au rămas să locuiască cu conaționali lor romano-catolici. Cu aceasta s-a încheiat stabilirea refugiaților maghiari din Moldova în Bucovina. Potrivit unei conscripții de la începutul anului 1786, în Bucovina se aflau 702 familii de

⁴⁵⁴ J. Polek, *Ortschaftsverzeichnis*, p. 39.

⁴⁵⁵ P. Țugui, *op. cit.*, pp. 4–5; I. Popescu, *op. cit.*, p. 17; Șt. Purici, *op. cit.*, p. 359.

⁴⁵⁶ C. Ungureanu, *op. cit.*, p. 29.

⁴⁵⁷ I. Nistor, *Der nationale Kampf*, p. 130.

⁴⁵⁸ F. A. Wickenhauser, *op. cit.*, p. 125; R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 244; M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 166.

⁴⁵⁹ I. Nistor, *op. cit.*, p. 103; Idem, *Bejenarii ardeleni*, p. 454.

⁴⁶⁰ R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 245.

⁴⁶¹ D. Werenka, *op. cit.*, pp. 173–177.

⁴⁶² R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 258.

⁴⁶³ *Ibidem*, p. 269.

maghiari catolici, cu 2 136 de persoane, care erau așezate în coloniile Istensegits – 276 de familii (817 persoane), Hadikfalva – 224 de familii (685 de persoane), Fogodisten – 154 de familii (499 de persoane), Ioseffalva – 48 de familii (135 de persoane)⁴⁶⁴. La acestea ar trebui adăugate 27 de familii care au sosit în 12 ianuarie 1786 și 40 de familii protestante care, temporar, au locuit la Rarancea. Astfel, către mijlocul lui 1786, în Bucovina se aflau circa 775 de familii de maghiari, cu 2 350 de persoane⁴⁶⁵ (inclusiv cele 40 de familii reformate, cu circa 120 de persoane). Trebuie menționat faptul că nici coloniile maghiare, în timpul administrației militare, nu au fost ocolite de emigrări. Astfel, în vara anului 1787, erau șapte case pustii la Andreasfalva, 28 la Hadikfalva și 16 la Joseffalva⁴⁶⁶. Ocupația principală a maghiarilor în Bucovina a fost agricultura și creșterea vitelor; ei asigurau cu fructe și legume în special orașele Rădăuți și Suceava.

Lipovenii erau credincioși ruși de rit vechi, care nu au acceptat reformele religioase ale patriarhului Nikon și s-au refugiat în țările vecine. Aceștia au întemeiat în Bucovina, la începutul dominației austriece, trei colonii. S-au stabilit pe teritoriul viitoarei Bucovine încă din timpurile când această zonă era parte componentă a Principatului Moldova. Înainte de războiul ruso-turc (1768–1774) a existat o colonie cu lipoveni la Stupca și una la Mitocul Dragomirnei, care se mai numea Lipoveni sau Socalinci. În timpul războiului, acești lipoveni s-au refugiat în alte zone, fiindcă s-au temut să nu fie persecutați de autoritățile rusești. La începutul administrației militare, o parte din lipoveni s-a întors la Mitocul Dragomirnei. Într-un raport al lui K. Enzenberg, din 23 iunie 1784, se constata că, la acea dată, „în acest sat locuiau 15 familii vechi de lipoveni din anul 1777 și 12 familii noi, așezate în ultimii ani”⁴⁶⁷. Principala îndeletnicire a lipovenilor de aici a fost comerțul. Dar, în noaptea de 17/18 aprilie 1787, toți lipovenii din Mitocul Dragomirnei au emigrat în Moldova⁴⁶⁸. Armenii din Suceava au obținut atunci unele privilegii privind comerțul și, prin aceasta, au fost lezate interesele lipovenilor de a practica negoțul în acest oraș. Ca urmare, pentru a doua oară, lipovenii au părăsit această colonie.

Altă colonie a fost întemeiată de lipoveni pe teritoriul moșiei Târnăuca, în urma încheierii unui contract, în 7 /18 aprilie 1780, între reprezentanții lipovenilor și Mănăstirea Putna. La Climăuți s-au stabilit 20 de familii lipovene sosite din Moldova⁴⁶⁹. Coloniile lipovene de la Mitocul Dragomirnei și Climăuți s-au constituit în urma contractelor încheiate cu mănăstirile Dragomirna și Putna, fără concursul administrației austriece. Acești lipoveni erau imigranți din Moldova și unii dintre aceștia locuiesc în această parte a țării.

În urma vizitei împăratului Iosif al II-lea, din anul 1783, a început colonizarea organizată a lipovenilor în Bucovina, în special a aceloră din sudul interfluviului pruto-nistean (Basarabia), aflat sub administrația otomană. În zona Mării Negre locuiau atunci circa 2 000 de familii de lipoveni⁴⁷⁰, majoritatea pescari și constructori de vase, o parte dintre ei exprimându-și dorința de a se stabili în provinciile austriece (inclusiv în Bucovina). În toamna anului 1783, doi reprezentanți ai acestor lipoveni s-au întâlnit cu generalul Enzenberg, apoi au plecat la Viena pentru a obține noi privilegii de la împărat. Ei au fost primiți de către Iosif al II-lea în 5 și 9 octombrie 1783. În 10 octombrie 1783 împăratul a emis un patent imperial prin care se promitea acestor lipoveni libertatea religiei, scutirea de serviciul militar și, pe termen de 20 de ani, scutirea de impozite⁴⁷¹.

Așezarea lipovenilor în Bucovina s-a desfășurat anevoios. Până în 22 martie 1784, au sosit în total numai zece familii lipovene⁴⁷², care au fost adăpostite provizoriu la Suceava. Acești lipoveni au întemeiat, în luna mai 1784, colonia Varnița, la nord de Climăuți. După ce administrația militară a refuzat să satisfacă cerința lipovenilor de a lărgi teritoriul satului, aceștia au plecat la Hliboca⁴⁷³. Dar în curând s-au iscat unele neînțelegeri între lipoveni și boierul Turcul, proprietarul moșiei de la Hliboca. În consecință, toți lipovenii, în iarna anului 1785/1786, s-au reîntors la Varnița (Fântâna Albă), unde s-au stabilit definitiv.

⁴⁶⁴ J. Polek, „Zur Frage der Errichtung eines röm-kath. Bistums in der Bukowina”, în JBLM, nr. 16, 1908, pp. 33–34. La acea dată încă nu era întemeiată colonia Andreasfalva.

⁴⁶⁵ *Ibidem*, p. 30.

⁴⁶⁶ R. F. Kaendl, *op. cit.*, p. 271.

⁴⁶⁷ *Ibidem*, p. 178.

⁴⁶⁸ J. Polek, *Die Lippowaner in der Bukowina*, Bd. I, Czernowitz, 1896, p. 20.

⁴⁶⁹ *Ibidem*, p. 3.

⁴⁷⁰ Șt. Purici, *op. cit.*, p. 367.

⁴⁷¹ R. F. Kaendl, *op. cit.*, p. 206.

⁴⁷² J. Polek, *op. cit.*, p. 14.

⁴⁷³ *Ibidem*, p. 18.

Astfel, către sfârșitul administrației militare, existau în Bucovina trei colonii de lipoveni. În 1786, locuiau la Mitocul Dragomirnei 27 de familii, la Climăuți – 26 de familii și la Fântâna Albă – 30 de familii, în total 83 de familii sau circa 400 de persoane. Lipovenii din Bucovina aparțineau unor secte diferite, din care cauză coloniștii de la Climăuți și Mitocul Dragomirnei n-au acceptat să locuiască împreună cu conaționalii lor din zona Mării Negre. Principala ocupație a lipovenilor în Bucovina era agricultura și creșterea vitelor. Ei erau renumiți, de asemenea, prin producerea fructelor și legumelor pe care le cultivau în orașe.

Germanii erau în Bucovina, la momentul anexării ținutului, în număr cu totul neînsemnat⁴⁷⁴. La Prelipcea (sat pe malul Nistrului) au fost înregistrate, în 1774, patru familii germane⁴⁷⁵, iar în timpul războiului ruso-turc (1768–1774) a fost întemeiată o monetărie la Sadagura, pentru a cărei funcționare au fost aduși specialiști germani și evrei. La intrarea trupelor austriece în Bucovina, această monetărie era deja desființată și nu se poate preciza, cu exactitate, numărul germanilor din acea colonie.

După instaurarea dominației austriece, au început să sosească și primii coloniști germani în Bucovina (reprezentanți ai armatei și ai administrației, diferiți funcționari, negustori, meseriași etc). Aceștia s-au stabilit mai ales la Cernăuți, Suceava, Siret și în unele sate mai importante. La începutul dominației habsburgice a fost întemeiată și prima colonie cu mineri germani, în munții din sud-vestul Bucovinei. Pentru prelucrarea zăcămintelor de fier, descoperite lângă Fundul Moldovei, au fost aduși în 1784 coloniști germani, originari din nordul Transilvaniei și din Zips (un comitat din nordul Ungariei, în prezent în Slovacia). Colonia de la Iacobeni s-a format în 1784–1786, fiind completată ulterior cu noi coloniști. La începutul anului 1786, la Iacobeni, trăiau 14 familii (71 de persoane) de religie romano-catolică⁴⁷⁶, dar numărul germanilor protestanți din această colonie era și mai mare⁴⁷⁷.

În anii 1782–1783 a existat un plan concret de colonizare a satelor dintre Prut și Nistru cu țărani germani. Adeptul principal al acestei colonizări, inginerul Budinszky, își exprima părerea că, în această zonă, ar putea fi așezate circa 3–4 000 de familii germane⁴⁷⁸. Enzenberg, în principiu, nu era împotriva acestei colonizări, dar se limita la posibilitatea așezării a circa 400 de familii⁴⁷⁹. Această poziție a guvernatorului se explică prin mai multe cauze: numărul mare al imigranților din Galiția și Moldova, care ocupau pământurile libere și casele nepopulate; în această zonă nu existau păduri, iar lemnul necesar pentru construcția caselor trebuia pregătit și transportat din zona Câmpulungului-Rusesc; majoritatea solicitărilor de stabilire în Bucovina provenea din rândul țăranilor săraci, iar Iosif al II-lea decretase că procesul colonizării trebuie efectuat cu mai puține cheltuieli. Tocmai din aceste motive de ordin economic și social a fost sistată preconizata colonizare cu germani, iar ulterior, în zona dintre Prut și Nistru, nu a fost întemeiată nicio colonie germană.

Între timp, colonizarea țăranilor germani în Bucovina a început pe altă cale. În vara și toamna anului 1782, au sosit din Banat la Cernăuți 22 de familii de țărani români. Locotenentul Deckert, responsabil de problemele colonizării, raporta, în 27 octombrie 1783: „Coloniștii din Banat au fost așezați în următoarele localități: la Molodia – 13 familii, la Roșa – două, la Cernăuți – două, la Jucica – două și la Mitocul Dragomirnei – trei familii”⁴⁸⁰. Toți acești germani erau romano-catolici.

Pentru aprecierea mai exactă a numărului germanilor din Bucovina, de mare valoare sunt informațiile despre numărul populației de religie romano-catolică și protestantă din anul 1786. J. Polek consemna, pentru începutul anului 1786, 1 039 de familii sau 3 609 locuitori de religie romano-catolică în Bucovina (inclusiv 2 136 de maghiari)⁴⁸¹. Restul de 1 473 de catolici erau probabil germani⁴⁸², fiind repartizați pe ținuturi astfel: în ținutul Cernăuți – 849 de persoane, Suceava – 451, Siret – 103 și în ținutul Vijnița – 70 de persoane⁴⁸³. La începutul aceluiași an, numărul coloniștilor

⁴⁷⁴ Idem, *Ortschaftsverzeichniss*, pp. 30–39; P. Ţugui, *op. cit.*, pp. 4–5; I. Popescu, *op. cit.*, p. 17.

⁴⁷⁵ C. Ungureanu, „Colonizarea populației germane în Bucovina”, în „Codrul Cosminului”, s.n., nr. 2 (12), 1996, p.

211.

⁴⁷⁶ J. Polek, *Zur trage der Errichtung*, pp. 30–31.

⁴⁷⁷ C. Ungureanu, *op. cit.*, p. 217.

⁴⁷⁸ R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 390.

⁴⁷⁹ *Ibidem*.

⁴⁸⁰ *Ibidem*, p. 398.

⁴⁸¹ J. Polek, *op. cit.*, pp. 30–38.

⁴⁸² Primii slovaci s-au stabilit în Bucovina abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea, iar nobilii, funcționarii, preoții polonezi au început să sosească în ținut îndeosebi după alipirea la Galiția.

⁴⁸³ J. Polek, *op. cit.*, pp. 30–38.

protestanți din Bucovina se ridica la 228 de persoane⁴⁸⁴, dintre care circa 120 erau maghiari. Așadar, la sfârșitul administrației militare numărul germanilor din Bucovina era de circa 1 580 persoane⁴⁸⁵.

Evreii locuiau în acest teritoriu din timpuri mai vechi, dar numărul lor a început să crească mai rapid în preajma anexării Bucovinei de către Austria. Recensământul lui Splény a înregistrat, în 1775, în Bucovina, 526 de familii evreiești⁴⁸⁶ (inclusiv din satele reîntoarse Moldovei în 1776). Potrivit unei conscripții de la mijlocul lunii decembrie 1776, în Bucovina locuiau 650 de familii evreiești sau 2 906 persoane. Dintre acestea, 206 familii, care constau din 986 de persoane, erau stabilite în Bucovina înainte de 1769; 298 de familii (1 346 de persoane) au venit în Bucovina în timpul războiului ruso-turc; 146 de familii (574 de persoane) au venit în acest teritoriu după anexare⁴⁸⁷, adică în 1774 locuiau în Bucovina 504 familii (2 332 de persoane).

În timp ce funcționarii austrieci din primul deceniu al dominației habsburgice au stimulat creșterea cantitativă a altor etnii, față de evrei au fost luate măsuri severe, mulți fiind constrânși să părăsească Bucovina. Totuși, în primii ani a continuat să se mărească numărul evreilor, astfel că, în 1780, din 26 062 de familii, 1 069 erau evreiești, adică cu 419 mai multe decât în 1776⁴⁸⁸.

Situația evreilor s-a înrăutățit simțitor după ce guvernator militar al Bucovinei a devenit generalul Enzenberg. Evreii au fost obligați să plătească noi impozite, cei de la sate erau obligați să se ocupe cu agricultura, iar cei stabiliți după anul 1769 în Bucovina urmau să fie expulzați peste hotare. În urma aplicării acestor măsuri, numărul evreilor din Bucovina s-a redus până la 747 de familii, în 1782⁴⁸⁹, și la numai 308 familii, în anul 1786⁴⁹⁰. Această atitudine „dușmănoasă” a administrației față de evrei avea în principal motive economico-financiare și sociale. Administrația era interesată în creșterea numerică a populației Bucovinei, cu condiția ca aceasta să plătească regulat impozitele și să aducă un profit maxim statului. Evreii, însă, nu erau producători, ci proprietari de prăvălii și dughene, arendași de moșii, reușind să stoarcă venituri importante pe seama țăranilor, eschivându-se de la plata impozitelor, ceea ce aducea prejudicii statului.

Armenii au venit pentru prima oară în Țara Moldovei în secolul al XIV-lea. Un număr mare de armeni s-a stabilit aici în vremea lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare. Către sfârșitul secolului al XV-lea, la Suceava se aflau deja circa 700 de case populate de armeni⁴⁹¹. Parțial era populat cu armeni și orașul Siret. Mai târziu, numărul armenilor din nordul Moldovei s-a micșorat substanțial. Recensământul austriac al lui Splény a înregistrat, în 1778, 58 de familii de armeni la Suceava⁴⁹², iar potrivit calculelor lui I. Popescu și P. Țugui, în anul 1774, numărul armenilor de pe teritoriul Bucovinei era de 400—435 de persoane⁴⁹³.

Curtea de la Viena a stimulat, pe diverse căi, stabilirea armenilor în Bucovina. Armenii erau renumiți prin capacitățile lor de a face comerț, mulți dintre ei erau bogați și au arendat multe moșii. Toți armenii din Suceava aparțineau bisericii armeano-gregoriene, constituiau o comunitate aparte și se subordonau Episcopiei de Anatolia. Religia lor a fost recunoscută oficial de către autorități, iar negustorii armeni, în anul 1786, au obținut de la împărat declararea Sucevei drept „oraș liber”. În 1779, la Suceava locuiau 200 de familii moldovenești, 131 armene, 116 evreiești și 80 grecești, în total 527 de familii, cu 2 635 de persoane⁴⁹⁴.

În partea de nord a Bucovinei, cu precădere la Cernăuți, locuiau și armeni de religie catolică, dar numărul lor, inițial neînsemnat⁴⁹⁵, s-a mărit treptat doar după alipirea Bucovinei la Galiția. Directorul ținutului Suceava, Storr, raporta, în 16 iunie 1787, că în ținut locuiau, la acea dată, 141 de

39. ⁴⁸⁴ Erwin Massier, B. C. Grigorowitz, Josef Talski, *Bukowina. Heimat von Gestern*, Karlsruhe, Selbstverlag, 1956, p.

⁴⁸⁵ C. Ungureanu, *op. cit.*, p. 215.

⁴⁸⁶ J. Polek, *Ortschaftsverzeichnis*, p. 39.

⁴⁸⁷ *Geschichte der Juden in der Bukowina*, Tel-Aviv, 1958, p. 12.

⁴⁸⁸ J. Polek, „Statistik des Judenthums in der Bukowina”, în *Statistische Monatschrift*, vol. 15, Wien, 1889, p. 251.

⁴⁸⁹ *Ibidem*, p. 253.

⁴⁹⁰ *Ibidem*, p. 254.

⁴⁹¹ J. Polek, „Die Armenier in der Bukowina”, în *JBLM*, nr. 12, 1904, p. 48.

⁴⁹² *Idem*, *Ortschaftsverzeichnis*, p. 39.

⁴⁹³ Apud Șt. Purici, *op. cit.*, p. 359.

⁴⁹⁴ Ignaz Luca, *Geographisches Handbuch von dem österreichischen Staate*, vol. VI, Wien, 1791, p. 327.

⁴⁹⁵ R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 155.

familii armene, care constau din 714 persoane⁴⁹⁶. Putem estima numărul total al armenilor din Bucovina, pentru anul 1776, la cifra de circa 150 de familii (în jur de 750 de persoane).

Țiganii erau împărțiți, în momentul ocupării Bucovinei, în două grupuri mari: cei care aveau un loc permanent de trai (robi ai domnitorului, boierilor și mănăstirilor) și cei nomazi. Recensământul rusesc de la 1774, a înregistrat 420 de familii de țigani, dintre care 321 de familii în ținutul Suceava⁴⁹⁷ (87 la mănăstirea Putna, 35 la Moldovița, 23 la Solca, 21 la Dragomirna, 20 la Humor, 39 de țigani la Mitropolia Sucevei, 30 la Episcopia Rădăuțiului etc.)⁴⁹⁸. Majoritatea țiganilor sedentari erau robi sau servitori la curțile boierilor sau la mănăstiri. În anul 1783, prin patentă imperială, țiganii robi au fost declarați liberi. Tot atunci a avut loc secularizarea moșilor mănăstirești. În urma acestor măsuri, mulți țigani au emigrat împreună cu călugării de la mănăstiri în Moldova, ori s-au alăturat țiganilor nomazi.

Este greu de evaluat cu exactitate numărul total al țiganilor, fiindcă ei nu locuiau permanent în acele localități. Niciun recensământ nu i-a înregistrat pe țigani ca o etnie distinctă, ei fiind trecuți la etnia majoritară din localitatea respectivă. În anul 1800, în Bucovina, au fost înregistrate 627 de familii de țigani sedentari (circa 2 500 de persoane)⁴⁹⁹. Pornind de la aceste date, am putea evalua numărul țiganilor, spre sfârșitul administrației militare, la circa 2 000 de persoane.

Cercetările efectuate ne permit să afirmăm că, la sfârșitul administrației militare, în Bucovina locuiau circa 135 000 de locuitori⁵⁰⁰, dintre care, pe lângă români, ruteni și huțuli, erau circa 8 620 de reprezentanți ai altor etnii: 2 350 de maghiari, 1 580 de germani, 1 540 de evrei, 750 de armeni, 400 de lipoveni și circa 2 000 de țigani. Astfel, în timpul administrației militare, numărul populației Bucovinei practic s-a dublat, mai ales în urma imigrației intense din ținuturile învecinate, dar, trebuie să specificăm că acest spor nu s-a produs uniform pe teritoriul întregii provincii. În unele zone, această creștere a fost mai lentă, în altele mai bruscă. Ținând cont de așezarea geografică, relief, limite naturale, pot fi evidențiate șase zone diferite și anume: 1) zona dintre Prut și Nistru; 2) ținutul Cernăuți din dreapta Prutului (ocoalele Târgului și Ceremușului), care se delimita la sud printr-o fâșie lată de păduri seculare; 3) localitățile din valea râului Siret (fostul ocol Berhomet din ținutul Suceava); 4) zona de deal și de șes din ținutul Suceava (partea de sud-est a Bucovinei); 5) zona montană din nord-vestul Bucovinei (fostul ocol Câmpulung Rusesc); 6) zona montană din sud-vestul Bucovinei (fostul ocol Câmpulung Moldovenesc).

În scopul evaluării dinamicii populației în aceste șase zone geografice din Bucovina, am folosit datele a patru recensământuri ale populației, în care a fost expus numărul de familii pentru fiecare localitate: recensământul rusesc de la 1774⁵⁰¹, recensământul austriac al lui Splény de la 1775⁵⁰², recensământul lui Enzenberg de la 1779⁵⁰³ și recensământul austriac de la 1785, efectuat în urma împărțirii Bisericii Ortodoxe din Bucovina în șase protopopiate⁵⁰⁴.

Tabel

Dinamica populației Bucovinei, între anii 1774 și 1785 (număr de familii)⁵⁰⁵

Nr.	Denumirea zonei geografice	Recens. 1774	Recens. 1775	Recens. 1779	Recens. 1785	Diferența în %		
						1774-1779	1779-1785	1774-1785
1.	Zona dintre Prut și Nistru	3 827	4 766	7 610	8 873	98,9	16,6	131,8
2.	Ținutul Cernăuți	2 609	2 937	4 263	4 722	63,4	10,7	81,0

⁴⁹⁶ J. Polek, *Die Armenier*, p. 65.

⁴⁹⁷ C. Ungureanu, *Populația Bucovinei*, p. 29.

⁴⁹⁸ *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea 1, pp. 336-353.

⁴⁹⁹ A. Ficker, „Die Zigeuner in der Bukowina”, în *Staatistische Monatschrift*, vol. 5, Wien, 1880, p. 55.

⁵⁰⁰ Vezi E. Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VII, p. 454; I. Nistor, *România și rutenii*, p. 94 (aici sunt indicate, pentru anul 1786, 29 102 familii sau 135 494 de persoane).

⁵⁰¹ *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea 1, pp. 65-66, 242-260, 336-353, 370-458.

⁵⁰² J. Polek, *Ortschaftsverzeichnis*, pp. 27-44.

⁵⁰³ D. Werenka, *op. cit.*, pp. 173-177.

⁵⁰⁴ *Ibidem*, pp. 185-195.

⁵⁰⁵ Numărul total al familiilor din Bucovina pentru anul 1779 este apreciat la 23 385, iar pentru anul 1785 - 27 027 (26 731 de familii de enoriași și 296 de preoți). Sumele de 23 335 și 27 147 de familii au fost obținute în urma adunării numărului de familii pe localități.

	din dreapta Prutului							
3.	Zona din valea râului Siret	1 134	1 128	2 430	3 147	114,3	29,5	177,5
4.	Zona de sud-est a Bucovinei	3 543	3 198	5 772	6 925	62,8	20,0	95,4
5.	Ocolul Câmpulung Moldovenesc	1 447	1 359	1 725	1 919	19,2	11,2	32,6
6.	Ocolul Câmpulung Rusesc	1 000	962	1 535	1 561	53,5	1,7	56,1
7.	Total	13 560	14 350	23 335	21 147	72,1	16,3	100

Analiza comparativă a acestor recensământuri ne oferă informații interesante, din care reiese că, între 1774 și 1785, a avut loc o creștere bruscă, dar neuniformă, a populației Bucovinei. Astfel, imediat după ocuparea Bucovinei, în zona dintre Prut și Nistru s-a produs un spor de populație de circa 25%, în timp ce în partea de sud-est a Bucovinei numărul populației s-a redus cu circa 11%. Acest fenomen poate fi explicat prin faptul că intrarea trupelor austriece în nordul Moldovei și vecinătatea cu Galiția au facilitat pătrunderea unui număr însemnat de imigranți ucraineni în partea de nord a Bucovinei, și a provocat, în paralel, exodul unei părți a populației românești, din partea de sud a Bucovinei, în Moldova. Până la 1779, s-a produs un spor al populației de circa 72% față de 1774 și de circa 63% față de 1775. Totodată, creșterea a fost mai bruscă în partea centrală a Bucovinei (fostul ocol Berhomet din ținutul Suceava) și în zona dintre Prut și Nistru, și mai lentă în zonele montane din partea de nord-vest și sud-vest a Bucovinei. Tot atunci, au apărut sau au fost repopulate câteva sate în împrejurimile târgului Siret, neînregistrate de recensământurile precedente și în care, mai târziu, ucrainenii constituiau majoritatea populației.

În perioada următoare (1779–1785), numărul total al populației a crescut cu doar 16,3%, dar acest spor, ca și în perioada anterioară, a fost mai mare în fostul ocol Berhomet și cu totul ne semnificativ în satele de pe valea râurilor Putila și Ceremuș, populate compact de huțuli.

Luat în ansamblu, numărul total al populației Bucovinei, între 1774 și 1785, a crescut cu circa 100%. Sporul populației a fost mult mai pronunțat în fostul ocol Berhomet (circa 177,5%), în zona dintre Prut și Nistru (circa 131,8%), și mai puțin accentuat în fostul ocol Câmpulung Moldovenesc (circa 32,6%) și în fostul ocol Câmpulung Rusesc (circa 56%).

Examinarea detaliată a datelor din tabel ne permite să evidențiem două perioade distincte în evoluția numerică a populației: 1) perioada guvernării generalului Splény, 1774–1778 și 2) anii guvernării generalului Enzenberg, 1778–1786. În timpul guvernării lui Splény s-a produs un spor brusc al populației din Bucovina, procesul fiind total necontrolat sau dirijat de autoritățile habsburgice. Anume în acea perioadă au fost întemeiate coloniile maghiare Fogodisten și Istensegits, coloniile lipovene Climăuți și Mitocul-Dragomirnei. În acest interval de timp s-a produs o imigrare masivă a rutenilor din Galiția și a crescut semnificativ numărul evreilor și armenilor din Bucovina. Verosimil, administrația austriacă nici n-a putut influența în mod efectiv procesele migraționiste, fiindcă abia în 2 iulie 1776 a fost semnată convenția de la Balamutka privind delimitarea frontierei între Imperiul Habsburgic și cel Otoman, iar jurământul de credință față de noii stăpâni bucovinenii l-au prestat abia în 12 octombrie 1777.

Odată cu numirea în funcția de guvernator militar al Bucovinei a generalului K. Enzenberg, situația și procesele migraționiste în noua provincie au început să fie ținute sub control. Deja în anul 1779, administrația militară a reușit să stopeze imigrarea necontrolată a rutenilor în Bucovina. În urma măsurilor adoptate de generalul Enzenberg, numărul evreilor din provincie s-a redus către anul 1785 la numai 175 de familii⁵⁰⁶ și a fost suspendată proiectata colonizare a regiunii din zona Coțmani cu germani.

Administrația militară, printr-o politică tolerantă, prin declarații și promisiuni referitoare la respectarea statu-quo-ului, a contribuit la așezarea în Bucovina a unui număr însemnat de coloniști și imigranți din provinciile învecinate. Autoritățile habsburgice au stimulat acest proces mai ales din considerente economice, cu scopul de a obține profit maxim, fiind stimulați imigranții înstăriți, indiferent de etnie sau confesiune. Procesele migraționiste erau favorizate de situația social-

⁵⁰⁶ J. Polek, *Statistik des Judenthums*, p. 235.

economică în Bucovina, de libertatea religioasă și de scutirea de serviciu militar a locuitorilor din provincie.

Politica demografică a administrației austriece în perioada 1775–1786 a influențat, pe de o parte, în mod pozitiv evoluția social-economică a Bucovinei, creând baza pentru noi relații între autorități și supuși, iar pe de altă parte, a pus temeliile înstrăinării acestui teritoriu românesc, prin impunerea unor reforme economice și politice, prin colonizarea lui cu elemente alogene, prin înlăturarea autohtonilor din administrație și izolarea lor de conaționali din Moldova.

MIRCEA PAHOMI

Boyers and Mazils – Bukovinian Nobles

(Summary)*

The author Mircea Pahomi depicts the Bukovinian nobles, whose structure as an important social class (they were large landowners) was already structured according to the Byzantine model during the reign of Prince Alexander the Good. Later, even during the Austrian administration, there were still nobles, but these were joined by the leaseholders, who succeeded in buying forests or land and getting titles of nobility.

Keywords: Bukovina, nobility, boyars, mazils.

Alexandru cel Bun, domnul Moldovei (1400–1432), s-a ocupat de organizarea administrativă și teritorială a țării, stabilind și dregătoriile după modelul bizantin, care erau ocupate de către marii boieri, intitulați „pani”, ei fiind și membrii Sfatului domnesc. În tratatele încheiate cu Polonia, întâlnim formulările: „Noi, Alexandru voievod, domnul Țării Moldovei, și slujitorii noștri, panii români, pământeni moldoveni...” – 1 august 1404, Camenița; „Noi, Alexandru voievod, domnul Țării Moldovei, și pământeni noștri, panii Moldovei, anume...” – 1407, octombrie, Liiov; „Noi, boierii moldoveni ai domnitorului nostru Ștefan voievod, pan...” – 13 ianuarie 1434; „Noi, panii domnitorului nostru Ilieaș voievod, pan...” – 19 septembrie 1436⁵⁰⁸.

În interpolarea pe care o face Misail Călugărul în *Letopisețul Țării Moldovei* al lui Grigore Ureche, acesta scrie dregătoriile care se țineau de către marii boieri, care făceau parte și din Sfatul domnesc. Aceștia trebuiau să fie aproape tot timpul în Sfatul domnesc, devenit ulterior Divan, ce ținea la curtea domnească. Unele dintre dregătorii aveau câte doi – patru subalterni, care îndeplineau în general atribuțiile ce reveneau funcției respective, ei nefăcând parte din Sfatul domnesc. În decursul timpului, dregătoriile și componența acestuia au fost modificate în concordanță cu noile realități ale timpului. Dregătorii puteau să fie schimbați oricând din funcție, astfel că boierii respectivi se intitulau ca „biv” sau „biv vel”, respectiv ca „fost” sau „fost mare” (exemplu: logofăt, vornic etc.). Misail Călugărul enumeră marile dregătorii în fruntea cărora se aflau panii, astfel: logofăt, vornicii Țării de Jos (sediul la Bârlad) și ai Țării de Sus (sediul la Dorohoi), pârcălab (de Hotin, Cetatea Albă, Chilia, Neamț, Roman), pârcălab de Suceava (numit și portar de Suceava, iar ulterior hatman și pârcălab sau portar de Suceava), pustelnic, spătar și staroste de Cernăuți, paharnic, vistiernic, stolnic, comis, clucer, sulger, jicnicer, ușar⁵⁰⁹.

O altă descriere a stărilor și dregătoriilor boierești a fost dată de către voievodul Dimitrie Cantemir, în *Descrierea Moldovei* (1716), care scrie că marii boieri ai țării stau alături de domn la Divan, ocupând locul preponderent în viața politică a țării, îndeplineau poruncile domnului, ca oblăduitori ai ținuturilor și slujitori ai Curții domnești. Aceștia se împart în boieri de sfat sau sfetnici și boieri de divan, ca sfetnici de taină în treburile țării, ei fiind: logofăt mare, vornic mare al Țării de Sus și al Țării de Jos, hatman, postelnic mare, spătar mare, paharnic mare și vistiernic mare. La Cernăuți erau doi pârcălabi, numiți staroste și căpitan sau vameș.

Domnii Moldovei au făcut multe împământeniri și au acordat boierii diferitelor persoane străine aciuete în Moldova, aceștia obținând și alte privilegii. În starea a doua se aflau curtenii sau oamenii de la curte, care au moștenit un sat sau altul de la înaintașii lor. Călărașii de la curte trebuiau să-l însoțească pe domn la război, pe cheltuiala lor. Răzeșii erau mai degrabă țărani liberi, decât să fie boieri⁵¹⁰.

Politica fiscală, pe care domnii Moldovei o aplicau marilor boieri și marilor dregători în funcție, a fost deseori diferită de la un domnitor la altul, ei fiind în general scutiți, de la funcția de

⁵⁰⁷ „Analele Bucovinei”, anul IX, nr. 1, 2002, pp. 61–79.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

⁵⁰⁸ *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, publicate de Mihai Costăchescu, vol. II, *Documente interne, Documente externe*, Iași, Editura Viața Românească, 1932, pp. 625, 628, 665, 701.

⁵⁰⁹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu, București, ESPLA, 1958, pp. 76, 78.

⁵¹⁰ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ediție de Gh. Mihăilă, București, Editura Tineretului, 1967, pp. 152–

logofăt până la cea de stolnic, aplicată doar pe timpul cât „vor fi întru cinstea boierilor sale”, după care erau impuși la obișnuita dajdie a mazililor la visterie pe an, pe care o plăteau ca niște mazili.

Domnitorul Constantin Mavrocordat a stabilit, în martie 1734, ca boierii „începând de la logofăt până la trei logofăt, atât el, cât și fiii lor”, indiferent dacă erau sau nu în dregătorie, nu vor mai da nici dajdia mazilească pe an, „să fie slobozi și iertați”, și nimeni „în veci” să nu le mai ceară dajdie, „de vreme ce ei nelipsiți se află lângă domnie, slujind la toate treburile și poruncile domniei câte s-a întâmpla”.

Ulterior, li s-a dat boierilor, după rangul pe care îl dețineau, câte 50, 60 oameni de scuteală, ce erau utilizați de către aceștia pentru nevoile și întreținerea caselor lor. Veniturile categoriei boierești erau asigurate din alte surse, ei nefiind salarizați. De exemplu, marele armaș lua câte 500 de lei de la starostele de Cernăuți, iar marele șetrar primea venitul de la otace (iarmaroace). Documentul emis în 1734 de către Constantin Mavrocordat constituie actul de înființare a categoriei boierești a neamurilor, categorie fiscală distinctă de celelalte. Până în martie 1734, mazilii îi cuprindeau pe toți boierii care nu dețineau funcții, ei având un statut fiscal aparte, fiind privilegiați în comparație cu alte categorii fiscale. Domnitorul a stabilit, prin acest act, trei categorii boierești: boierii dregători, fiii acestora, adică neamurile și mazilii, în rândurile cărora nu puteau fi admiși decât cei „de neam de boieri”. Aceptarea intrării în rândurile mazililor se făcea pe baza unor dovezi certe de ascendență mazilească, cercetată de marii boieri, cu o raportare favorabilă din partea ispravnicilor, respectiv staroștilor de ținut, și aprobarea domnitorului, după care erau trecuți în catastihul visteriei. Mazilii nu puteau primi sarcini decât din partea domnitorului, ei fiind puși sub comanda căpitanului de mazili⁵¹¹.

Unii dintre marii boieri, care din motive politice au petrecut mai mult timp în Polonia, au fost indigenizați, adică și-au luat cetățenia țării vecine, fiind primiți în rândurile nobilimii. Astfel, în 1593, Seimul din Varșovia a recunoscut lui Jeremia Movilă și marelui logofăt Luca Stroici, indigenatul și prerogativele de nobili ai Coroanei polone, brevetele lor fiind semnate de către regele Sigismund al III-lea. În anul 1607, marele boier Nestor Ureche, iar ulterior Iancu Costin, Miron Barnovschi-Movilă, Ștefan Petriceicu ș.a. au primit și ei prerogativele nobilimii polone. Alte primiri din rândurile boierilor Moldovei au fost făcute în ultimele decenii din secolul al XVII-lea când, sub pretextul luptei contra turcilor, Polonia a ținut sub ocupație nordul Moldovei, până în anul 1699, când, prin Pacea de la Carloviț, au fost obligați să părăsească teritoriul țării române. Boierii moldoveni de origine străină aveau obținute titluri de noblețe polone, ca Logothetti și Lozan (în 1607), Turcul și Haliapinschi (în 1676), Manowarda (în 1788), Voinowicz (în 1793), Dobrovolschi (în 1800), Calmuțchi (în 1676)⁵¹².

În 24 ianuarie 1681, la Iași, Dosoftei – mitropolitul Moldovei și Sucevei, Miron Costin – mare logofăt, Neculai Racoviță – fost mare logofăt, Buhuși – hatman, Balșe – mare vornic și alți boieri din Divanul lui Duca Voievod, dau mărturie lui Gavril și Vasile Lucavețchi, din slujba lui Ioan al III-lea Sobieski că sunt nobili ai Moldovei, proprietari ai satului Lucavăț, pe Siretul de Sus, Ținutul Suceava, sat care este numit după numele lor, că sunt urmașii lui Șerbiță Lucavețchi, nepoții lui Andrei Lucavețchi, înrudiți cu neamurile isareștilor, goianeștilor, petreștilor și cocoranilor, iar strămoșii lor a avut cinuri de logofăt, pârcălab și sluger. În preambulul mărturiei se scrie că, „precum toate împărățiile, regatele și principatele au drepturile lor de la origine, tot astfel și Țara Moldovei a fost mai întâi colonizată de Traian, împăratul romanilor, după scoaterea dacilor, cu popor adevărat roman; și după ce acest popor roman adus de împăratul Traian fusese gonit de Atila și tătari în munții Ardealului, s-a întors principele Dragoș cu poporul său din Maramureș iarăși înapoi, de la munte până la Marea Neagră. De la acest întâi principe, până la principele Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare, poporul era independent și trăia din puterile sale proprii – *equestri ordine* – și există până azi, deși mai sărman și mai slab, cu tot același nume, cu curtea de la care purced toate dregătoriile și boierile”.

Originalul acestui document se afla în posesia contelui Vasilco din Berhomet⁵¹³. Familia Vasilco a obținut din partea Poloniei și apoi a Austriei următoarele titluri de noblețe: nobil, conferit în

⁵¹¹ Eudoxiu Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea 1, 1451–1575, pp. 325–326; Dorin Dobrințu, „Privilegiu fiscal în Moldova epocii fanariote” (I), în „Suceava”. Anuarul Muzeului Național al Bucovinei”, anul XXIV–XXV, 1997–1998, pp. 199–211.

⁵¹² Traian Lăronescu, „Ctitorii boierești în Bucovina”, în „Arhiva genealogică română”, ianuarie 1944, p. 24.

⁵¹³ *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor centrale*, Supliment 1, București, Editura „Arhivele Satului”, 1975, p. 303; Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, 1573–1720, Cernăuți, Editura Consiliului Eparhial al Mitropoliei Bucovinei, 1937, pp. 96–97.

1675 de regele Sobieski, de Ritter în 1788, baron în 1855 și conte în 1916⁵¹⁴. După datele obținute în 1944 de către Traian Larionescu, de la Ministerul Afacerilor Externe, Direcțiunea Presei și Propagandei, familia Vasilco mai posedă în Bucovina circa 25 000 de hectare, în majoritate păduri seculare situate în nordul provinciei, acaparate de către Rusia sovietică.

O ramură a familiei Dașchievici, boieri români de mai multe generații, era de origine străină, descinzând în linie directă din cele mai mari familii medievale. Străbunul familiei, Dașco, era nepotul lui Korbut, fratele lui Vladislav Iagello, întemeietorul familiei regale a Iagellonilor, fiind strănepotul lui Olgrid, marele duce al Lituaniei (1341–1377). Din același timp era și stră-strănepotul marelui duce Gedimin (1315–1341), care a fost întemeietorul dinastiei lituaniene, protopărintele celor mai multe dinastii europene. Teodor Balan relatează că la Arhivele Statului din Cernăuți se păstrează un document al familiei Dașchievici, foarte bine conservat, având blazonul cu coroană princiară „Korybut”, același cu al familiilor principilor Wisjnoviecki, Wproniecki, Galițin, Trubetcoi ș.a. (zece familii), toți cu aceeași origine comună⁵¹⁵:

– 30 septembrie 1692, Iaroslav. Ioan al III-lea Sobieski, regele Poloniei, face cunoscut lui Constantin Turcul, staroste de Cernăuți, rohmistru și nobil credincios regelui, că „a scutit moșiile fraților Isac și Gheorghită Goian, nobili, care au dovedit credință regelui în timpul campaniilor din Moldova, fapt constatat și de puternicul castelan al Cracoviei și alți militari poloni cu prilejul trecerii trupelor, de orice contribuție pentru popasul soldaților și dispune să nu se ceară nimic de la Goianești, și [de la] țăraniilor lor din tabără care se țin de steagul lor”, deoarece au suferit mult din cauza întreținerii cu pâinea lor a trupelor polone la intrarea și ieșirea din Moldova;

– 8 octombrie 1697, Cracovia. August al II-lea Saski, regele Poloniei, face cunoscut lui Constantin Turcul, staroste de Cernăuți, rohmistru și nobil credincios, că, văzând credința și serviciile aduse Poloniei „în timpul domniei strălucitoare a înaintașului nostru, cât și în timpul fericitei noastre domnii, încă din timpul campaniilor în Moldova, scutește de contribuțiile ce se dau cu prilejul trecerii și popasurilor trupelor polone, moșiile lui Alexandru Ciuraș și ale fraților Isac și Gheorghită Goian, nobili, împreună cu țăraniilor lor, care au steag, și au suferit mari pagube și neplăceri din cauza opririi armatelor. A scris Mikolai Tomislawicz”⁵¹⁶. În timpul domniei lui Constantin Mavrocordat, a fost constituită, pe lângă Divan, o comisie formată din mari boieri, care să analizeze și să verifice solicitările boierilor și mazililor pentru a li se conferi titluri de mazili, ce le aducea scutirea de dajdea de visterie, prin „scoaterea la neamuri”, iar constatările făcute erau supuse domnitorului pentru a hotărî. Din această comisie au făcut parte membri ai Divanului: Sandul Sturza – mare logofăt, Iordache Ruset – vel vornic, Toader Palade – vel visternic, Ion Neculce – biv vornic, Alistarco – ban, Costache Razul –vornic, Iordache Cantacuzino – vornic. Din cărțile eliberate solicitanților se constată că nu în toate cazurile comisia a lucrat în plenum ei, existând cazuri care conțin numai două – trei semnături ale boierilor verificatori. În *Condica lui Constantin Mavrocordat* sunt cuprinse 26 de documente, din care prezentăm, spre exemplificare, numai o parte dintre acestea, ce vor fi menționate în ordinea înscrierii lor în condică, fără a mai trece elementele comune care se repetă, ca titulatura domnitorului, boierii din comisie ș.a.;

– 4 februarie 1742. „Io Constantin Neculai vovoda, bojiu milostiu gospodar zemlii Moldavscoi [din mila lui Dumnezeu domnul Țării Moldovei]. După dovidire să se scoată la niamuri, după cum s-a hotărât. Let 7250 [1742] februarie 4, aflăm cu adevărul, am dat această mărturie. Fiul: Andrei Balșo, biv stori spatâr [la] Mihai Racoviță vodă, let 7287 [1679] [anul este greșit, el trebuind să fie între 1703 și 1705 sau 1715 și 1726]. Tatăl: Vasile Balș vtori logofăt, [la] Antonchie Vodă, let 7213 [1705]. Moșul: Ionașco Balș vel vornic [la] Anton Ruset Vodă, let 7185 [1677]. Boieri: [Sandul Sturza] vel logofăt, Ion Necule biv vornic, Alistarc ban, Toader Palade vel visternic, Costache Razul vornic”;

– 4 februarie 1742. „Io Constantin Neculai vovoda [...]. După dovidire, să scoată la niamuri, după cum s-a hotărât. Februarie [4] let 7250 [1742]. Aflând cu adevărul, am dat aciașă mărturie. Fiul: Toader Buhuș. Tatăl: Neculai Buhuș vel armaș [la] Constantin Duca vodă, let 7211 [1703]. Moșul:

⁵¹⁴ Traian Larionescu, *op. cit.*, p. 19.

⁵¹⁵ Idem, „Patenta imperială din 14 martie 1787” (în continuare se va cita: Traian Larionescu, *Patenta imperială din 14 martie 1787*), în „Arhiva genealogică română”, ianuarie 1944, pp. 15–17, 19, 22.

⁵¹⁶ Vasile Gh. Miron, Mihai-Ștefan Ceaușu, Gavril Irimescu, Sevastița Irimescu, *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente: 1393–1849* (în continuare se va cita: *Din tezaurul documentar sucevean*), București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1983, pp. 203–206.

Sandul Buhuș hatman [la] [Gheorghe] Duca vodă, let 7176 [1668]. [Sandul Sturza] vel logofăt, Costache Razul vel vornic, Alistarho ban, Toader Palade vel visternic”;

– 4 februarie 1742. „Io Constantin Neculai vovoda [...].După dovidire să se scoată la niamuri, după cum s-a hotărât. Let 7250 [1742] februarie 4. Aflând cu adivărul, am dat această mărturie. Fiul: Gavril Miclescu [și] Ghiorghie brat ego. Tatăl: Vasilie [vel] jitrnicer [la] Constantin Duca vodă, let 7000 [1692]. Moșul: Grigorie vel paharnic. [Sandul Sturza] vel logofăt, Costache Razul vel vornic, Ion Neculce biv vornic, Alistarho ban, Toader Palade vel visternic”;

– 26 ianuarie 1742. „Io Constantin Neculai vovoda [...]. Dovidindu-să aceștie mai gios numiți din neam boeresc, să să scoată de la dajdie și să să puie la rândul boierilor. Ghenarie 26, let 7250 [1742]. Fiul: Ilie Zmucilă. Tatăl: Grigorie treti spătar [la] Antioh vodă 7215 [1707]. Moșul: Savin vel ban, la Constantin Duca vodă, let 7211 [1703]. [Sandul Sturza] vel logofăt, Iordache Ruset vornic, Iordache Cantacuzino vornic, Ion Neculce biv vornic, Alistarho vel ban, Palade vel visternic, Ștefan Ruset vel paharnic”. Originalul acestui document are data de 27 ianuarie, precum și mențiunea că este scos „la niamuri”;

– 26 ianuarie 1742. „Io Constantin Neculai vovoda [...]. Fiul: Neculai Brăescu postelnic. Tatăl: Solomon Brăescu vel stolnic. [Sandul Sturza] vel logofăt, Iordache Ruset vel vornic, Ion Neculce biv vornic, Alistarho vel ban, Toader Palade vel visternic, Ștefan Ruset vel paharnic, Iordache Can[tacuzino] vornic”;

– 26 ianuarie 1742. „Io Constantin Neculai vovoda [...]. Fiul: Constantin Ciudin vel medelnicer. Tatăl: Vasilie Ciudin postelnic, la Dumitrașco Cantemir vodă, [la] let 7219 [1711]. Moșul: Gheorghită Ciudin vel stolnic [la] Duca vodă 7211 [1703]. [Sandul Sturza] logofăt, Iordache Ruse vel vornic, Ion Neculce biv vornic, Alistarho vel ban, Iordache Can[tacuzino] vornic, Ștefan Rusăt vel paharnic, [Toader Palade] vel visternic;

– 26 ianuarie 1742. „Io Constantin Neculai vovoda [...]. Fiul: Ion Bașotă vătaf za stol[nice]. Tatăl: Sân Pătrașco Bașotă vel stolnic [la] Grigore Ghica vovoda, 7250 [1742], Moșul: Zosim Bașotă hatman. [Sandul Sturza] vel logofăt, Iordache Ruset vel vornic, Alistarho ban, Ion Neculce biv vornic, Iordache Can[tacuzino] vornic, [Toader Palade] vel visternic, Ștefan Ruset vel paharnic”;

– [26] ianuarie 1742. „Io Constantin Neculai vovoda [...]. Feciorii: Lupul Crupenschie vel pitar, Grigorie biv vel paharnic brat ego, Vasilie postelnic brat ego. Tatăl: Sinovi Sandul vel medelnicer. [Nu are trecut moșul] [Sandul Sturza] vel logofăt, Iordache Cantacuzino vel vornic, Iordache Ruset vel vornic, Alistarho ban, Ion Neculce vornic [biv], [Toader Palade] vel visternic, Ștefan Ruset paharnic”;

– 26 ianuarie 1742. „Io Constantin Neculai vovoda [...]. Feciorul: Gheorghie Canano postelnic. Tatăl: Sin Constantin vel căminar. [Nu are trecut moșul]. Membrii comisiei”;

– 26 ianuarie 1742. „Io Constantin Neculai vovoda [...]. Feciorii: Toader Darie, Vasilache brat ego. Tatăl: Sinovii Mihalache Darie. Moșul: Darie vel spătar, [la] Alixandru Iliăș vodă, 7175 [1667]. Dovadă de la Grigori Ghica vodă că este ficior[ul] lui Darie, let 7249 [1741]. Membrii comisiei”;

– 30 ianuarie 1742. „Io Constantin Neculai vovoda [...]. Fiul: Ion Bujoren vornic de Câmpulung. Iordache brat ego. Tatăl: Sin Chiriace capuchehaie. Moșul: Vnuc Cârste vel vornic de la Țara de Jos, [la] Iremie Movilă vodă, let 7108 [1600]. Membrii comisiei”;

– 30 ianuarie 1742. „Io Constantin Neculai vovoda [...]. Fii: Sandul Jora, Mihalache brat ego. Tatăl: Grigorie Jora vel visternic, [la] Neculai Mavrocordat vodă, 7220 [1712]. Moșul: Constantin Jora clucer, [la] Gheorghe Duca vodă, 7187 [1679]. Membrii comisiei”;

– 30 ianuarie 1742. „Io Constantin Neculai vovoda [...]. Ficior: Andrei Prăjescul. Tatăl: Sin Ștefan Prăjescul clucer, [la] Constantin Duca vodă, 7029 [1701]. Moșul: Nepot Toader Prăjescul clucer [la] Istrati Dabija vodă, 7173 [1665];

– 1742. „Io Constantin Neculai vovoda [...]. Fiul: Grigore Moțoc și Neculai sin ego. Tatăl: Sin Ilie Moțoc vel medelnicer, [la] Duca vodă, 7180 [1672]. Comisia: numai 2 membri”;

– 28 iulie 1742. „Constantin Neculai vodă Mavrocordat. După dovidire să scoată la niamuri. Ficior: Grigore Moțoc, să sin ego Neculai. Tatăl: Ilie vel medelnicer, la Duca vodă, let 7180 [1672]. Moșul: Gheorghe Moțoc. Comisia: numai 3 membri”;

– 30 ianuarie 1742. „Constantin Mavrocordat vodă. Fiii: Cârstea Iamandi biv vel paharnic, Ioniță Iamandi brat ego, treti postelnic, Ștefan Iamandi postelnic. Tatăl: Sin Iamandi vel medelnicer [la] Mihai vodă, la let 7227 [1719], clucer [la] Neculai Mavrocordat, 7224 [1715]. Comisia din 7 membri, boieri”;

–30 ianuarie 1742. „Constantin Mavrocordat vodă. Fiul: Dumitrașco Stroici. Tatăl: Stroe vtori spătar, [la] Constantin Duca vodă, 7209 [1701]. Moșul: Dumitrașco Zmucilă vel păharnic, la Antonie Ruset vodă, let 7184 [1676]. Comisia: 7 boieri de divan”;

– 20 iulie 1742. Constantin Mavrocordat vodă pune rezoluția: „După dovidire, să să scoată la mazili, și cu țara să nu fie, ce să să scoată la aleși. Fiul: Vasilie Cracalie, staroste numai [la] Eremie [Movilă] vodă, 7113 [1605] iulie 7. Tatăl: ... Moșul: Cracalie, staroste, numai căpitan de barani, să brat ego Grigoraș. Tatăl: ... Moșul: Cracalie, staroste numai [la] Eremie [Movilă] vodă, 7113 [1605] iulie 7. Semnează numai Sandul Sturza vel logofăt. Iordache Ruset vel vornic”;

– 22 septembrie 1742. „O carte s-a dat unui om gospodar, să meargă pe la boierii carii s-au scos de la niamuri și lor li s-au ținut în samă la visterie, iar cărți n-au vrut să-și scoată de la logofătul Lupoian. Pentru aceasta să aibă a plini câte 2 ughi ungurești (galbeni), avaeul logofătului Lupoian”⁵¹⁷. Rezolvându-se problemele prin care obțineau scutirea de plata dărilor către visterie, solicitanții nu mai doreau să achite taxa de 2 galbeni, care constituia sursa de venit a logofătului Lupoi, astfel că s-a ajuns la executarea silită a datornicilor, printr-un slujbaș domnesc, care-și primea și el plata ciubotelor;

Trecerea la neamuri a continuat și în deceniile următoare din secolul al XVIII-lea, astfel:

– 18 decembrie 1762. Grigore Callimachi domnul Moldovei, întărește mărturia marelui logofăt, a marilor vornici Mihai Sturza și Lupul Balș din anul 1762 (7271) decembrie 16, care din porunca domnului cercetând plângerea fraților Toader Păunel și Sandul Păunel din ținutul Cernăuți, au constatat că sunt neam de mazili, nepoții lui Grigori Drace, ce a fost mare medelnicer și poruncește marelui visterie să-i treacă în rândul mazililor. Notă: În 1819 ianuarie 28, Cernăuți. – Ion Țopa mazil, ș.a. dau mărturie despre fiii, nepoții și strănepoții lui Gligoraș Păunel⁵¹⁸.

– august 1786. Alexandru Mavrocordat Firaris dă un hrisov fraților Ioan, Vasile, Gheorghe și Costachi Tăutul. Feciorii lui Simion Tăutul, fost vornic de Suceava (aveau curtea boierească în satul Comanești – Suceava) fac o plângere, prin care sesizau că neamul lor se trăgea din marele logofăt Ion Tăutul (sub Ștefan cel Mare și Bogdan voievod) și că „din întâmplările vremilor scăzând neamul lor la scăpăciune, au rămas înstrăinați din rânduiala neamurilor și părăsit de domneștile mili”. Prin cercetarea actelor și cu mărturia marelui vornic Teodor Balș, domnul le-a confirmat privilegiile, ca „în toată vremea să fie apărați[at] atât de dădiile visteriei, cum și de toate alte orice fel de angării vor fi asupra altor stări de oameni”. Dregătorii de ținuturi să nu-i „rânduiască la porunci”, iar „bucatele” lor (stupii, porcii și vinul) erau scutite de seatină, vâdrărit și goștină. Domnul le mai acorda 12 oameni aduși de peste hotare „pentru slujba casei lor”, care să fie „scutiți și apărați atât de bir, cum și de alte angării oricâte vor avea asupra altor lăcuitori”. În noiembrie 1786, un nou hrisov le reduce numărul oamenilor străini la opt⁵¹⁹. Alexandru C. Moruzi vodă evidențiază că Vasile Tăutul, fiul lui Lupul Tăutul, descinde din marele logofăt Ion Tăutul, înrudindu-se cu marea boierime a Moldovei, era „neam de boieri”, fiind inclus în „rânduiala neamurilor”, dându-i „carte” doveditoare, fiind scutit de setină, vâdrărit și goștină, putând aduce doi oameni din altă țară. Alt Tăutul Constantin, fiul lui Toader Tăutul, a fost trecut la neamuri în 3 decembrie 1793⁵²⁰.

– circa 1787. „Pentru care poftindu-ne dumnealui stolnicul Enache Kogălniceanu de-am căutat catalogul strămoșesc al Luculeștilor, arătăm pentru tot Divanul, în frica lui Dumnezeu. Luca cel Bătrân a avut doi feciori și două fete, adică: Ștefan Luca vistiernic, [de unde] se trag Luculeștii; Adam Luca sulgeriu, [de unde] se trag Adameștii; Tofana, [de unde] se trage Zoița lui Arbure, și Anușca, [de unde] se trage Ștefăniță Iamandi”⁵²¹. Posibil ca actul respectiv să fi fost utilizat pentru obținerea titlurilor de noblețe austriece din Bucovina;

– 1 aprilie 1789, Iași. – Dovadă eliberată lui Ioniță Arhip din Suceava, de către boierii Divanului domnesc al Moldovei, că este mazil. Acesta a fost atestat ca nobil în 18 noiembrie 1789⁵²²;

⁵¹⁷ Corneliu Istrati (ed.), *Condica lui Constantin Mavrocordat*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1987, pp. 361–371.

⁵¹⁸ Traian Larionescu, *op. cit.*, p. 18; *Din tezaurul documentar sucevean*, pp. 351, 362.

⁵¹⁹ „Gazeta mazililor și razeșilor bucovineni”, anul II, 1912–1913, pp. 103–104.

⁵²⁰ Dorin Dobrinu, *op. cit.*, pp. 204–205; „Ion Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași”, fascicola 3, 1923, pp. 115–116; fascicola VIII, 1928, p. 231.

⁵²¹ C. I. Andreescu, *Documentele Kogălnicenilor din Arhiva Fundației culturale „M. Kogălniceanu”*, Iași, 1942, p. 32.

⁵²² Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale, dosar 46/FD, Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. VIII, manuscris, p. 271.

Despre boierimea Moldovei, principele Dimitrie Cantemir a dat unele detalii în lucrarea *Descrierea Moldovei*, prezentând situația de la începutul secolului al XVIII-lea. Din timpul descălecatului țării, dregătorii treburilor politice și ale oastei au fost numiți aceia „care-i întreceau pe ceilalți în vitejie și credință” și nu aceia „care puteau să înșire nume cât mai multe ale înaintașilor lor”. La ocuparea Bizanțului de către turci (1453), multe neamuri au fugit în Moldova, ca loc de scăpare, și pentru credința lor au dobândit „împământenirea și boieria”. Unele neamuri împământenite au fost din rândurile tătarilor care s-au creștinat, ale aleșilor, dar și ale unor slujitori care-i însoțeau pe domnitorii fanarioți, ajungând întâi în slujbele curții domnești, iar pe urmă îi „ridicau și în rândul boierilor, care le aduceau privilegiile nobilimii”.

Dimitrie Cantemir prezintă împărțirea boierimii în trei stări. Prima stare cuprinde boierii pe care domnul țării îi pune în cele mai înalte dregătorii. Starea a doua era formată din curteni sau oamenii de la curte, care au moștenit un sat sau altul de la înaintașii lor. A treia stare o formau călărașii, care pentru folosul moșiilor primite de la domn, trebuiau să-l însoțească totdeauna la război cu cheltuiala lor. Ultimii sunt razeșii, care erau de fapt țărani liberi sau slobozi. Aceștia locuiesc mai mulți împreună într-un sat, își lucrează singuri sau cu slugi moșiile lor. Cantemir remarcă faptul că niciunul dintre neamurile moldovenești nu a pierit de tot în atât de multe războaie și prădăciuni ce au avut loc. Fiecare neam boieresc a avut în stăpânire, altă dată, cam câte 5 000 de gospodării fiecare, rămânându-le abia vreo cinci acum, dar și-au păstrat neamul.

Din multe neamuri boierești care s-au păstrat, pe care le enumeră Dimitrie Cantemir, reținem doar câteva care au trăit și în nord-vestul Moldovei: Abazeștii, Arbureștii, Bantașeștii, Bașoteștii, Bălșeștii, Cantacuzinii (urmași împărătești), Catargieștii, Ciogoleștii, Costineștii, Crupenscheștii, Ghengheștii, Goianeștii, Hăbășeștii, Isăceștii, Micleștii, Moveștii, Murguleștii, Naculeștii, Paladeștii, Prăjeștii, Ravocișeștii, Ropceneștii, Ruseteștii, Șepteliceștii, Stârceștii, Sturzeștii, Tălăbeștii, Talpeștii, Tăutulieștii, Turculeștii, Urecheștii ș.a. Tineretul, pentru a se afirma, trecea prin treptele mici, apoi la cele mari⁵²³.

În 1775, teritoriul, numit ulterior Bucovina, a fost detrunchiat din trupul Moldovei, fiind „alipit” la Austria, care a introdus administrația militară. În 1786 a încetat administrația militară, iar provincia a fost unită cu Galiția, devenind al XIX-lea cerc galițian, cu capitala la Lemberg (Lwow). Galiția a fost încorporată la Austria în urma împărțirii Poloniei din 1772, iar nobilimea poloneză a obținut recunoașterea tuturor drepturilor ei feudale, între care și acela de a se aduna în Dietă sau Seim și a delibera asupra nevoilor țării. Boierimea moldovenească solicită și ea aceleași drepturi ca și cea polonă, respectiv de a fi încadrată în seimul galițian, precum și de echivalare a titlurilor ei de nobilime. În acest sens, împăratul Austriei, Iosif al II-lea, prin Decretul imperial din 14 martie 1787, redactat în limba română, aprobă această solicitare. Textul acestui decret imperial, prin care s-a dispus primirea boierilor și mazililor moldoveni din Bucovina în sânul aristocrației austriece, a fost tipărit în revista „Arhiva genealogică română” din anul 1944, precum și de către profesorul Ion Nistor, în *Istoria Bucovinei*. Între aceste publicații există unele deosebiri de redactare, care însă nu schimbă conținutul lui. Decretul se redă după textul publicat de către Ion Nistor, cu unele mici completări din „Arhiva genealogică română”.

„Noi Iosif al II-lea, din mila lui Dumnezeu ales împărat roman, măritor în toate timpurile al imperiului, rege al Germaniei, Ungariei, Boemiei, Galiției și Lodomeriei, arhiduce de Austria, duce de Burgundia și Lotaringia etc. Ca mai adevărat să ajungem scopul [pe] care l-am avut la împreunarea Bucovinei cu Galiția, și amândouă țările cu atâta mai mult a le uni, am aflat a fi cu cuviință pe boierii și mazilii bucovineni a-i supune la aceiași stare cu cei din Galiția; pentru aceia hotărâm cele mai jos scrise: 1) Titlușurile, adică numirile *boieri*, *mazili* și *proci* [alte], de acum înainte de tot să lipsească și toată boieria și mazilia din Bucovina, se împarte în stare domnească și *von* sau precum se numește după unguri – *nemes*, adică după nemție – *Herren* și *Ritter* fiind; 2) Starea domnească cuprinde în sine pe starea *grafilor*, adică a *conților* și a *baronilor*, care cinste toate acele familii dobândesc, care vor dovedi că au luat vreo boierie din cele 12 boierii mai mari ale Moldovei și trag venit de 3 000 de lei din moșii, ce sunt sub stăpânirea împărăției Austriei. Pentru cinstea de graf, adică conte, vor avea familiile a plăti taxa deplin, iar pentru baroni nemică; 3) Ridicarea la cinstea baronească fără taxă au a cere în vreme de doi ani, iar după trecerea vremii acesteia nu se poate cu alt chip câștiga, fără numai împlinind taxa deplină; 4) Arhierul Bucovinei este asemenea cu arhierii Galiției de starea

⁵²³ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, pp. 191–195.

domnească; 5) Starea cinstei *von*, adică Ritter, au voie să scrie la condică, adică imatriculierung alesele neamuri, se dă voie prin aceasta boierilor și mazililor fără a trebui să o ceară precum s-a dat șlahtișilor de țară leșească prin Patentul din anul 1775, iunie 13; 6) Ca niște boieri numai aceia se vor ține în seamă, care acum au această numire, adică *titulus*, iar mazilii se vor socoti numai acei care sunt cuprinși în izvod[ul] de s-a primit de la Moldova, adecă acei care sunt însemnați în izvod și socotesc a avea dreptate a cere cinstea aceasta, aceștia au a arăta temeinice dovezi, și cât mai puțin a dovedi cum că li s-a dat numire, adică titluș de mazil la judecări sau la altă întâmplare de obște; 7) Fieștecare boier de țară stăpân de moșii care este scris la condica, adică matricula țării și plătește 75 [de] lei contribuție are voie a șede și a cuvânta la Adunarea (adică Seimul) țării, ca să ceară cineva aceasta, se pune vade (vedea) [termen scadent] de șase luni de zile; 8) Aceia ce se numesc sudii amestecați și vreau să dobândească privilegia lor ce au a șede la adunare, adică la Seimul țării și vor să aibă privilegia aceasta, unii ca aceia au a șede în țară sau de deplin șase luni sau a plăti contribuție îndoită; 9) Ruptașilor se dă voie a stăpâni moșiile lor ce le-au avut până acum, cum și acele moșii care sunt scrise la condica judecătorei țării, să fie trași la judecata țării, iar pentru alte averi și pricini de persoană la judecata locului. S-au dat în mai marea și la a noastră cea de ședere cetate Viena, la anul 1787, martie 14, la anii stăpânirii noastre cei rămlinești 23, dar al altor moștenitoare țări la al 7-lea an. ss Iosif⁵²⁴.

Ca urmare a acestui decret, forul de judecată al boierilor bucovineni era *Forum Nobilium*, cu scopul vădit de a contopi și asimila boierimea moldovenească cu cea poloneză, cale sigură de deznaționalizare a elitei românești. În aceste condiții, cele mai multe familii boierești care aveau mari proprietăți în Bucovina s-au retras la Iași, în Moldova. În rândurile acestor familii se găseau persoane cu răsunet în istoria Moldovei, ca: Iordache și Lupul Balș, Ion Cantacuzino, Constantin Catargiu, Lupul Costache, Andrei Donici, Ion Murguleț, Lupul Nacu, Alexandru Neculce, Constantin Palade, Gheorghe Pașcanu, Constantin Neculae Ruset, Ștefan Silion, Constantin și Ioniță Sturdza, Vasile Aslan, Toma Iamandi, Gheorghii Beldiman și alții. Aceștia și-au schimbat moșiile, le-au vândut sau arendat la armeni, greci și evrei, care cu vremea au ajuns proprietarii acestei moșii, dobândind și titlurile de noblețe, ca: Abramovici, Varteresievici, Stephanovici, Capri, Mustazza ș.a.⁵²⁵.

Între marii boieri români rămași în Bucovina a fost și Vasile Balș (avea o casă din zid la Suceava), care în 1781 a obținut titlul de conte, el intrând în magistratura austriacă, ajungând între primii sfetnici și colaboratori ai episcopului Dositei Herescu, care a obținut și el, în 1788, același titlu de conte.

Conformându-se decretului împăratului Iosif al II-lea, cele mai multe familii îndreptățite au cerut legitimarea sau indigenatul (cetățenia), precum și înmatricularea în registrul de evidență al nobilimii, numit *Bukowiner Majestätbuch*. Solicitantul devenea supus galițian și nu austriac, Galizischer Unterthan, care a rămas apoi sub denumirea de „un târtan”, poreclă însușită de către evreii galițieni trecuți în Moldova.

Herrenstand cuprinde titlurile de baron și conte. Ritterstand avea trei trepte cu titlurile de: Ritter von – cavalier de...; Edler von – nobil de...; Uradelige, fără titlu, numai cu particula de „von”, respectiv nobilimea străveche fără titluri. Pentru Herrenstand, adică titlurile de baron sau conte, solicitanții trebuiau să facă dovada că au avut străbuni și filiațiunea lor, una dintre marile boierii: 1) mare logofăt; 2) mare vornic al Țării de Jos; 3) mare vornic al Țării de Sus; 4) hatman; 5) mare postelnic; 6) mare spătar; 7) mare vistiernic; 8) mare ban; 9) mare paharnic; 10) mare stolnic; 11) mare căminar; 12) mare comis⁵²⁶.

Certificatele de nobilitate le primeau de la *Forum Nobilium*, din Lwow, în baza documentelor originale, eliberate de către voievodul Moldovei, împreună cu Divanul său din Iași, sau în baza unor mărturii date în scris de către boieri și mazili în mâna solicitanților, documente prin care se atesta starea aleasă (boierimea sau mazilimea) a respectivului în Țara Moldovei. Pentru exemplificarea conținutului unui astfel de document, redăm mărturia dată lui Grigoraș Țopa din satul Nepolocăuți, ținutul Cernăuți, la 9 octombrie 1788.

⁵²⁴ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, ediție și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991, pp. 53–56.

⁵²⁵ Traian Larionescu, „Ctitorii boierești în Bucovina”, în „Arhiva genealogică română”, ianuarie 1944, pp. 15–17, 19, 22.

⁵²⁶ *Ibidem*, p. 25.

„Mărturie: Noi care mai gios suntem iscăliți, mărturisim cu această adevărată scrisoare a noastră la mână d-lor lor, tot niamul Țopeni di pi cât arată mai gios ci se află trăitor și cu șidere pe moșiile veșnice ale sale în satul Nepolocăuți, în districtul Vijiniții a Bucovinii. Precum Vasile, Alexandru, Nicolai, Dumitraș, ficiorii lui Iuon Țopa, niptoși de ficiori lui Sandul Țopa și Vasile, Dumitru, ficiorii lui Sandul Țopa. Și Iuon Gligoraș, ficiorii lui Ștefan Țopa, niptoși de ficiori ot Sandul Țopa. Și acel moș al lor, Sandul Țopa au avut doi frați, anume Ștefan i Andrieș, ficiorii lui Arsenie Țopa, niptoși di ficior lui Mihai Țopa, postelnic, ce îi arată pe toți Țopenii în cărțile lor, ci se trag din postelnicii mari ot ținutul Tutovii; și la vremea bejenilor de demult, s-au înstrăinat Arsenie Țopa în Țara Leșilor, și la vremi de bătrânețe și-au scos ficiorii în Moldova, la moșiile sale și păr acmu nu au fost nici la o rândueală necercându-se și rămăindu săraci, au trăit cine unde a putut. Dar acmu văzând luminate porunci că cine se află de neam bun și mazălesc rămână în stare[a] strămoșească; și noi am apucat pe moșii acestora, pi Arsenie, cât și pi Mihai Țopa mazâl și la rânduială mazălescă. Și spre mai mare încredințare am pus iscălițurile și pecețile noastre ca să se creadă. D[ata] 9 octomvre kal[endar] veciu [1]788. Iuon Strășca vel cap[itan], Iordachi Perjul mazil, Grigoraș Tăutul mazil din Vilauce, Constantin Pervul cap[itan]”.

În baza acestei mărturii, Iuon și Grigoraș Țopa au obținut, în 29 aprilie 1803, de la Oficiul Ocolului Bucovinean (Bukowinaer k. k. Kreisamt) din Cernăuți, un atestat, redactat în limba latină, pe care l-au prezentat comisiei din Lwow (Leopoli). În 4 august 1803, Iuon și Grigoraș Țopa au primit Certificatul de nobilitate, redactat, de asemenea, în limba latină⁵²⁷.

În studiul publicat de Traian Larionescu în „Arhiva genealogică română”⁵²⁸, acesta a redat în ordine alfabetică și numele familiilor boierești din Bucovina care au obținut atestatul (certificatul nobiliar), redactat în limba latină, precum și data acestora, astfel: – Arab (19 nov. 1788 și 1914); Arbure (7 apr. 1796); Arhip (18 nov. 1789); – Baloșescul (19 ian. 1800); Banteș (1816); Barbier (18 nov. 1789); Barbul (1810); Braescul (22 oct. 1788); Bejan (9 oct. 1793 (?); Bobeta (4 aug. 1802); Braha (22 iun. 1796); Boldescul (22 oct. 1788); Borca (18 dec. 1789); – Cârste (12 dec. 1792); Calmuțchi (17 sept. 1788); Cracalie (6 mai 1789); Cazacescu (23 mai 1792); Cioplan (8 oct. 1788); Cuparencu (24 feb. 1793); Cocea (13 aug. 1788); Cautiș (21 ian. 1789); Coceata (6 mai 1789); – Dubău Ieremievici (1 apr. 1789); Dașchievici (13 febr. 1793); Draghinda (17 nov. 1788); Drăghinici (17 iun. 1789); – Flondor, cu vechiul nume Albotă (19 nov. 1789); Flondor (1913); Frunză (19 nov. 1788); – Galer (1 apr. 1789); Gafencu (17 sept. 1788); Galinalias Popaza (15 iul. 1795); Ghenghe (1 apr. 1789); Ghengoaie (19 nov. 1788); Ghiorghian (12 oct. 1785); Ghițescu (8 oct. 1788); Giurgiuvan (21 ian. 1789); Goian (8 oct. 1788); Gore (24 febr. 1790); Grierosu (17 iun. 1799); Grigorcea (17 dec. 1788); – Hurmuzachi (2 oct. 1818); Herescu (18 nov. 1789); Holubei (18 nov. 1789); – Ilschi (19 nov. 1788); Ianoș (1 apr. 1789); Isărescu (12 febr. 1792); Isar (12 febr. 1792); – Jian (19 nov. 1788); – Lastiuca (1 apr. 1789); Lența (21 ian. 1789); Lepădat (1 apr. 1789); – Mălai (19 nov. 1789); Mălinescu (4 aug. 1802); Manescu (12 oct. 1788); Marcu (18 iun. 1788); Martinescu (24 febr. 1790); Mintici (24 febr. 1790); Mitescu (9 oct. 1793); Morțun (17 dec. 1788); Motoc (1 apr. 1789); Muntian (18 nov. 1789); Mihailiuc (19 nov. 1789); Mustață (1821); – Onciul (19 nov. 1788); – Palade (1911); Pârvu (17 sept. 1788); Perjul (21 ian. 1789); Păunel (18 iun. 1788); Petrașcu; Paus (1807); Peletiu (19 nov. 1788); Poclitar (11 oct. 1793); Popescu (19 iun. 1800); Potlog (24 febr. 1790); Preda (9 oct. 1793); Prodan (30 mart. 1792); Pruncu (22 oct. 1790); – Racoce (1816); Reus alias Mârza (1 apr. 1789); Roșca (1811); Roschip (1810); Rotompan (21 ian. 1789); – Strășca (19 nov. 1802); Stârcea (18 nov. 1789); Stratulat (1812); Stroiescu (8 oct. 1788); Stroici (9 sept. 1795); Samson (21 ian. 1789); Sava (8 aug. 1794); Sorocean (19 nov. 1788); Știrbăt (18 dec. 1789); – Tabără (22 nov. 1788); Tarangul (27 mart. 1909, 25 dec. 1908 ?); Tăutul (8 oct. 1788); Teliman (8 oct. 1788); Tiron (12 dec. 1788); Tomușei (Tomuzeu) (21 ian. 1789); Țopa (18 nov. 1789); Totoiescu (9 nov. 1793); Tumurg (17 dec. 1788); Turcul (1782); – Ungurean (8 aug. 1794); – Vasilco (17 sept. 1788); Verdeș (1807); Verigă (3 aug. 1796); Vlad (8 oct. 1788); Vlaicu (22 oct. 1788); Volcinschi (1789); – Zgură (19 iun. 1800); Zotta (22 oct. 1788).

Numele celor cărora li se acorda titlul de nobil erau înscrise în registrul *Consignatia Legitimatorum Incazalem Bucovinensium*, ce se păstra la Arhivele Statului din Cernăuți. Uneori,

⁵²⁷ Dimitrie Țopa, *Românismul în regiunea dintre Prut și Nistru din fosta Bucovină*, București, Editura Casei Școalelor, 1928, pp. 25–26.

⁵²⁸ Traian Larionescu, *Patenta imperială din 14 martie 1787*, pp. 7–26.

vechile familii boierești și mazilești apar înregistrate de mai multe ori, fiind cerute titluri de nobili separat pe ramurile descendente ale aceleiași familii comune.

Atestatele sau diplomele de noblețe, redactate în limba latină, au avut un conținut identic, care în decursul timpului a suferit schimbări. Preotul Constantin Tarangul, născut la Horășăuți – Cernăuți în 1823, a funcționat la parohiile din Mușenița, Vășcăuți, Cerepcăuți și apoi la Volovăț, lângă Rădăuți, deschizând în ultimele două sate și școli primare românești. Pentru activitatea sa în cei 60 de ani de preoție, în 12/25 decembrie 1908 i se acordă rangul de nobil cu predicatul „de Valea Uței”, cu drept ereditar. Diploma de înnobilitare, tradusă din limba latină, are următorul text: „Librius Unitis. Noi Franz Joseph întâiul, din mila lui Dumnezeu Împărat al Austriei, rege apostolic al Ungariei, rege al Boemiei, Dalmației, Croației, Sloveniei, Galiției, Lodomeriei și Iliriei... etc., etc. Cu puterea noastră împărătească și regală am fost determinați cu hotărârea noastră din 18 decembrie 1908, cu specialul har al dragului și credinciosului nostru Constantin Tarangul, născut în anul 1823, în Vășcăuți Bucovina, arhiepiscop stavrofor al Ținutului Rădăuți al Protopresviteratului greco-oriental și preot în Volovăț, de a i se acorda ordinul de cavaler al ordinului nostru imperial austriac «Franz-Joseph», deținătorul Crucii de aur a Coroanei și Medalia de onoare pentru cei 40 de ani de slujbă credincioasă. În afară de această, îi acordăm, la cererea sa, purtarea cuvântului de onoare «Edler» și a predicatului «Valea Uței». De asemeni, noi permitem ca C. Tarangul, Edler de Valea Uței, precum și descendenții lui legitimi să se bucure, conform legii, de drepturile legate de starea de nobil și în special de a avea voie să folosească starea descrisă mai jos, cu scut întretăiat de roșu și albastru. Pentru certificarea acestuia am semnat diploma de față cu numele nostru împărătesc și am adăugat sigiliul nostru de majestate dat și consemnat prin consilierul nostru credincios și ministru de Interne, Guido Freiherrn von Haendtl, cavaler al ordinului nostru împărătesc, posesor al ordinului Coroanei de Fier, clasa a II-a. În capitala noastră imperială și de reședință Viena, pe data de 27 martie 1909, Frantz Joseph. Ministru de Interne, Guido Freiherrn von Haendtl, după ordinul personal al Majestății Sale Imperiale regale și apostolice Ștefan Freiherrn von... [indescifrabil]”⁵²⁹. Diploma cuprinde și stema nobiliară a preotului Constantin Tarangul de Valea Uței.

Teodor Balan a publicat câteva scurte rezumate după atestate, care cuprind numele de familie și de botez ale persoanelor care au fost înnobilate: – 8 octombrie 1788, Lemberg. Atestatum, Diploma de nobilitate a familiei Goian, Georgii, Demetrii, Michaelis, Basilii et Teodorii Goian. Ex vila Schadova (din satul Jadova). Familia Goian este foarte veche. În sfatul domnesc din 18 septembrie 1462 apare Goian vornic, în 11 aprilie 1465 este menționat Goian de Hotin, deci mari dregători de-ai lui Ștefan cel Mare⁵³⁰; – 1 aprilie 1789. Diploma de nobilitate a familiei Reus, zisă și Mărza: Theodori, Grigorii, Ilie et Georgie Reus sau potius Merza – baron⁵³¹; – 13 decembrie 1871, Suceava. Comisariatul din Suceava comunică populației că s-a acordat negustorului Ivan Capri (armean), rangul de baron. „Prea înălțatul împărat râmlesenc, pe negustorul Bucovinei Ivan Capri [...] l-au rădicat la cinstea și boieria nemeșului [...], nemeș de la Mărățăiei”⁵³²; – 1 august 1792, Cernăuți. Administrația Bucovinei face cunoscut că în urma înaltului decret al Guberniului din 21 iulie 1792, Mihalache, Vasile și Toader Țopa din Piedecăuți, fiii lui Ioan Țopa, vor fi recunoscuți în toate împrejurările ca mazili, așa cum a fost tatăl lor. Titlul, secretar; – 23 martie 1795, Cernăuți. Renei, „actuariul Consistoriului dă o chitanță lui Condurache Pătrașco din Piedecăuți pântru cinci galbeni, pe care i-a primit, pentru a se trimite o mărturie de nobilitate”⁵³³; – 1 mai 1795, Cernăuți. „Cătră einstit dumia-lui Sandul Petrașcu, nobel din satul Piedecăuți, la Piedecăuți. Cinstit dumia-ta Sandul! Fiindcă mărturia dumitale de nobelație de la Leov astăzi la mine a venit; pentru aceia dumneata fără întârziere poftesc să vii aice la mine și să-ți iei mărturie de nobleție cum și rămășiță de bani să aduci cu sine, când vei veni. Și cu aceasta rămân dumitale de binevoitor. Renei, actuariul Consistoriului. Cernăuți, 1 mai 1795”⁵³⁴.

De asemenea, Teodor Balan a publicat un studiu privind organele de judecată din Bucovina în timpul stăpânirii Austriei (1775–1918). La Cernăuți, funcționa un „auditoriat” ce judeca procese penale, reprezentând și Curtea Marțială. Landrecht sau Forum Nobilium era judecătoria nobililor care

⁵²⁹ Dumitru Valenciu, *Volovățul și locuitorii săi*, Suceava, Grupul Editorial „Mușatinii-Bucovina Viitoare”, 2000, pp. 60–62.

⁵³⁰ Din *tezaurul documentar sucevean*, p. 635.

⁵³¹ Teodor Balan, *op. cit.*, pp. 266, 268, 256; „Junimea literară”, nr. 1, 1907, p. 31.

⁵³² Teodor Balan, *op. cit.*, p. 266.

⁵³³ Din *tezaurul documentar sucevean*, pp. 497, 500, 504.

⁵³⁴ Dimitrie Țopa, *op. cit.*, p. 32.

aveau brevet, indigeni sau străini ai supușilor Porții Otomane, orașelor libere, mănăstirilor, demnitarilor bisericești și ai celor comunali. Primarii instruiți judecau pricinile dintre cetățeni, fiind asistați de judecători numiți „sindicus”, iar la orașe erau și consilierii. Pe lângă fiecare judecătorie județeană, funcționa și un „cadastru funciar”, numit Landtafel sau Tabula țării. Lucrările de cadastru au fost pregătite, începând din anul 1782, prin înființarea Comisiei aulice de delimitare a proprietăților (moșiilor), compusă, pentru Cernăuți, din ofițerii Metzger, Harsany, Alexandru Iilschi din Crasna, scriitorul (secretar) Ergelet, translatorul Petru Aaron din Bistra (Maramureș), Ducilovici Dragoș și locotenentul Lopeisky. A mai lucrat și ofițerul Pitzelli, care de fapt făcea parte din comisia de la Suceava.

Inițial, s-au întocmit procesele verbale cu primele audieri ale proprietarilor, continuându-se apoi cu stabilirea hotarnicilor pentru moșiile sau terenurile efective. Actele de delimitare/hotărnicie s-au copiat în zece volume intitulate *Liber Granicialum*. În 1721, lucrările cadastrale, lucrate de către comisiile de la Suceava și cele de la Siret, au fost reunite la Judecătoria județeană de la Cernăuți. În anul 1804, Tabula țării a fost unită cu Forum Nobilium de la Cernăuți, rămânând apoi în mod permanent la această instanță (tribunal). Toate documentele vechi și noi privind succesiuni, zestre, tutelă etc. au fost colaționate și sintetizate în registrele *Libri Haereditatum*, la Cernăuți⁵³⁵.

În societatea bucovineană, utilizarea titlurilor de nobili s-a impus în rândurile acestora în decursul timpului, astfel că vechile categorii sociale de boieri, mazili, ruptași și răzeși au fost folosite în special de către populația de rând, în continuare și în prima parte a secolului al XIX-lea.

În anul 1802, în cadrul Direcției guberniale galițiene din Lwow în chestiunile Bucovinei, au fost întocmite liste cu moșiile marilor boieri și proprietari și o listă cu cele ale boierilor, mazililor, ruptașilor ce posedau pământ puțin în noua provincie a Monarhiei Austriece. Documentul cu aceste liste se păstrează la Arhivele de Stat din Cernăuți (Fond 1026, cota I, dosar 39), fiind publicate parțial de către Dumitru Covalciuc. Documentul poartă data de 16 iunie 1802, este redactat în limba germană, dar cu „neașa formă românească”, cu denumirea satelor, numele și prenumele proprietarilor, boieri, mazili, ruptași, apărând și categoria de arendași, elemente ce permit identificarea originii lor etnice, aflate în primul deceniu al secolului al XIX-lea. Sunt cuprinși ca proprietari 19 boieri, 134 de mazili, 18 ruptași, șase arendași, șase mănăstiri din Moldova, Mitropolia din Iași, care posedau moșii în nordul Bucovinei, cărora li se adaugă și Fondul bisericesc ortodox al Bucovinei. Aceeași situație a originii etnice românești se întâlnește și la familiile care au cerut obținerea titlurilor de nobili, conform listei publicate anterior.

Prezentăm în continuare numele familiilor din nordul Bucovinei, care apar în anul 1802 ca având moșii sau părți de moșii cu pământ puțin, ce confirmă caracterul etnic românesc al populației autohtone din acest colț de țară străveche. Nu sunt cuprinse proprietățile din sudul Bucovinei, dar le-am păstrat pe cele ale proprietarilor ce locuiesc în Moldova:

– boieri: Bașotă Ioniță (din Moldova); Cantacuzino, trei familii (Moldova); Cârstea, trei familii (Moldova); Conachi Gavril (Moldova); Donici Maria Armășoia (din Moldova); Hurmuzachi Iordachi și Hurmuzachi Constantin (în Moldova); Logothetti Graf; Luchi Iordachi (Moldova); Milo Iordachi (Moldova); Murguleț (Moldova); Niculici Vasilii (Moldova); Rehtivan Ioniță (Moldova); Romanovski Gregor (satul Ivancăuți); Stratulat Nicolai (Moldova). Deci, din 19 familii boierești, 17 locuiau în Moldova și numai două familii în Bucovina;

– mazili: Arap Zoița; Aivas Nicolai; Aivas Christoph și Basilius; Balasinovici, patru familii; Baloșescul, cinci familii; Barbier, două familii; Barnovschi (din Căbești); Braiescul, șapte familii; Bejan, șapte familii; Boldescul, două familii; Bocșa Constantin (Moldova); Bogdanowicz Gregor (Orășeni); Bohateret, două familii; Borcea Andrei, patru familii; Borșan, șase familii; Butura, cinci familii; Braha Gheorghe; Brânzan, șase familii; Butucioaia Maria; Ciolpan, șapte familii; Ceopa, patru familii; Ciomărtan Ioniță (Moldova); Ciomohuz Toader; Ciomei Vasili; Calmuțchi, opt familii; Catiuș (Cautiș?), două familii; Kiteac Christian; Cârste, două familii; Cocea Vasilii; Coceala, două familii; Cocoran, trei familii (Banila); Cojan, cinci familii; Coștriș, două familii; Cozacescul Gavril; Cosmița Constantin (Moldova) și Cosmița Costachi; Cosma, patru familii (Ropea); Cracalie, șase familii, din care cinci în Moldova; Crețula Parasca; Dașchevici, opt familii; Donici, trei familii (Moldova); Dobrovolschi Toader; Draghinda, nouă familii; Draghinici, patru familii; Flondor, patru familii; Frunză, cinci familii; Giurgiuvan Mihalachi; Galeriu, nouă familii; Gafenco Andrei și Gafenco

⁵³⁵ Teodor Balan, *Forum Nobilium din Bucovina*, Cernăuți, Editura „Glasul Bucovinei”, 1927, pp. 10–13.

Bazilius; Genge (Ghenge), opt familii; Ghergheloaia Maria; Ghișeschul, trei familii; Goian, 16 familii; Gore, trei familii; Grigorcea, cinci familii, Grierosu, trei familii; Groholschi Anton și Groholschi Iuon; Hadenca Dumitraș; Holubei, două familii; Goian, 16 familii; Gore, trei familii; Grigorcea, cinci familii; Grierosu, trei familii; Groholschi Anton și Groholschi Iuon; Hadenca Dumitraș, Holubei, două familii; Iamandi, două familii; Ianoș, 11 familii; Ilschi Ilie și Ilschi Iordachi (Crasna); Isculescul Vasili; Isar, două familii; Istrătuță Ienachi; Jakobowski Gregor; Jian, două familii; Lastiuca, cinci familii; Lența Gheorghii; Lepădat, două familii; Luchi Iordachi; Lupulunco Ion (ruptaș); Marco Vasili; Mălai, două familii; Malinescu, două familii; Mihaileț Ienachi (Moldova); Manole, două familii (Moldova), Mintici, șase familii; Mănescul Mihalachi; Mitescul Gheorghii; Mohorât Ion (Moldova); Morțun, opt familii; Moțoc, două familii; Muntean Simion; Mutenco Dumitraș, Mustața Toader; Onciul, 12 familii; Păunel, șase familii; Pârul Constantin; Pătraș Sandul; Perjul, cinci familii; Peletiu, trei familii; Potlog, două familii; Popescu, două familii, Poclitar, trei familii; Popovici, două familii; Preda, trei familii; Racoce, două familii; Reus, trei familii (în Igești, Cuciurul Mic și Comarești); Râpta, 20 de familii; Rogojinska Smaranda; Romașcan, trei familii; Rotopan (Rotompan?), patru familii; Ruset, două familii (în Moldova); Samson Vasili; Savoia Anița; Savescul, trei familii; Savineț Andrei; Semaca, 12 familii; Sahin Constantin; Săul Ion; Scraba, patru familii; Sorocean Constantin și Andrei (în Moldova); Sorocean, nouă familii; Stărce, patru familii; Strișca două familii; Stroiescul, patru familii; Stroici Antohi; Știrbei Constantin; Tăutul, 25 de familii; Tabora, patru familii; Tumuzei (Tomuzei), patru familii; Turcul, două familii; Tiron, două familii; Țopa, 11 familii; Țiganiuc, opt familii; Ungurian Ion; Vasilco, patru familii; Veriha, patru familii; Vărguleț Gheorghii; Vlad 23 de familii; Vlaico, nouă familii; Vlachovici Peter; Vărnăv Ioniță (Moldova); Volcinschi, 12 familii; Woinovski Ștefan; Zotta, 14 familii. Și în rândul mazililor se mai aflau, în 1802, familii care locuiau în Moldova, păstrându-și totuși proprietățile lor din Bucovina austriacă. Lista mazililor cuprinde și un număr mic de nume străine care au reușit să-și asigure proprietăți funciare sau silvice;

– ruțași: Antoni Ștefan; Balușcă Iuon; Bucevschi Nicolai; Cioplan Iordachi; Ciornohuz Toader; Ciornei Vasili; Costriș Alexandru; Costriș Vasile; Isculescul Vasili; Lupulenco Ion; Lupașcu Toader; Mișoș Toader; Nojan Mihai; Racoce Ioan; Racoce Toader; Roschip Sandul; Savineț Andrei; Serbiac Gligori; Săul Ion; Țintă Ghiorghii;

– arendași: Abrahamowicz Dominik (jumătate din Dorosăuți, locuiește în Cernăuți); Antonowicz Ignatz (jumătate din Cuciurul Mic și satul Berhomet, unde și locuiește); Iacobowski Gregor (părți din Zamostia).

În secolul al XIX-lea, arendașii armeni, poloni, ruteni, evrei ș.a. au luat în arendă un mare număr de proprietăți, pe baza cărora s-au îmbogățit, acaparând apoi și stăpânirea acestora.

Listele proprietarilor de moșii sau părți de moșii, ale familiilor care au cerut înnoobilarea constituie documente contemporane, revelatoare asupra caracterului etnic românesc al populației existente în Bucovina la data anexării ei de către Austria. Cei care alcătuiau populația galițiană alogenă erau numiți, până în anul 1900, „ruteni”, și numai după această dată s-a generalizat denumirea de „ucraineni”. Aceștia constituiau, înainte de 1775, o minoritate în Bucovina, în special în zonele dintre Prut și Nistru, iar imigrarea lor în masă a fost determinată de sărăcie, boierescul de 150 de zile pe an – față de 12 în Moldova, presiunile mari ce se făceau asupra lor de a trece la biserica romano-catolică, precum și stăpânirea lor către poloni.

Proprietarii și arendașii de moșii din Bucovina aduceau anual un mare număr de muncitori agricoli ucraineni, ca brațe ieftine de muncă, astfel că aproape toate moșiile cu suprafețe întinse aveau numeroase sălașe de imigranți, care s-au implantat în vechile sate răzășești. Acești imigranți, veniți clandestin în Bucovina, au fost la început docili și fără pretenții, dar după anii 1848 și 1862, prin propaganda panucraineană și slavofilă, pretențiile acestora au devenit de nesuportat pentru populația autohtonă românească.

Lista din 1802 scoate în evidență faptul că, după circa trei decenii de stăpânire străină, boierii, mazilii și ruțașii români continuau să-și păstreze proprietățile în nordul provinciei, pe cursul superior al Siretului, între Siret și Cernăuți, pe valea Ceremușului în zona dintre Prut și Nistru. Schimbări esențiale în structura demografică a populației s-au produs după detrușirea Bucovinei de Țara Moldovei, când au avut loc masive imigrări și colonizări cu populație de alogeni, în detrimentul locuitorilor autohtoni români. Se reliefează caracterul istoric românesc al Bucovinei și se confirmă că acest ținut de margine avea o populație băștinașă românească. Această listă este „o sursă importantă în

combaterea afirmațiilor tendențioase ale unor istorici ucraineni că ținutul nostru ar fi un pământ eminentemente cu trecut slav”⁵³⁶.

⁵³⁶ Dumitru Covalciuc, „Boierii, mazilii, rușii și alți proprietari de pământ în Bucovina la 1802”, în „Țara Fagilor». Almanah cultural-literar al românilor nord-bucovineni”, nr. 8, 1999, pp. 10–33; Mircea Grigoroviță, *Din istoria colonizării Bucovinei*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1996, p. 31.

ȘTEFAN PURICI

Colonizations and Immigrations in Bukovina between the Years 1775–1848

(Summary)*

Ștefan Purici analyses in his study the phenomena of colonization and immigration in Bukovina between 1775 and 1848 in Bukovina after its annexation by the Habsburg Empire. The colonization process, which Emperor Joseph II said could be accomplished with as little financial effort as possible, has developed as an organized, systematic, and political action. Bukovina was colonized with Germans, a population on which the ruling system of the Habsburg House based itself the most, then with Ukrainians from Galicia, with Russians, Lipovans, Poles, Jews, Hungarians, Slovaks, and Armenians. The Romanian element of Bukovina has been strengthened with immigrants from the Principalities and Transylvania. The colonization of Bukovina has changed the ethnic structure of the province. Despite these realities, the Romanians from Bukovina will succeed in living peacefully with the other ethnic groups.

Keywords: Bukovina, colonization, immigration, Germans, Ukrainians, Lipovans, Russians, Poles, Jews, Slovaks, Armenians.

Partea de nord-vest a Moldovei, anexată la 1775 de către Imperiul Austriac, constituia un teritoriu de 10 441 km², care cuprindea trei orașe (Cernăuți, Suceava și Siret), 226 de sate și 52 de cătune⁵³⁸. Numărul populației Bucovinei la momentul anexării este evaluat de către istorici la cifra de 71 750 de locuitori, cu toate că rapoartele generalilor G. Splény și K. Enzenberg indică cifre diferite referitoare la numărul familiilor aflate în ținut în acea dată: de la 11 421 sau 12 443 de familii⁵³⁹ pentru anul 1774, până la 14 047, 14 350, 14 650, 16 124, 17 047 de familii⁵⁴⁰ pentru anii 1775–1776. Aceste cifre vorbesc despre o populație a Bucovinei ce s-ar fi încadrat în limitele cuprinse între 58 000 și 85 000 de locuitori. Informațiile în privința numărului populației din ținut diferă mult deoarece și știrile furnizate de către funcționarii austrieci variau foarte mult. Menționăm faptul că primul recensământ al generalului G. Splény s-a efectuat doar pe baza anunțării libere a contribuabililor⁵⁴¹. Băștinașii aveau deja amara experiență de a fi storși fără milă de contribuțiile livrate armatelor rusești și, evident, nu s-au grăbit a se înregistra noilor stăpâni ai ținutului pentru a le furniza noi dări și impozite. În același timp, mulți țărani din Bucovina petreceau toată vara în Moldova la lucru și numai toamna târziu se întorceau pe la vetrele lor. Un ofițer austriac care a petrecut câțiva ani în mijlocul bucovinenilor constata că aceștia, pe timpul secerișului, se duceau în Moldova la agoniseală, neglijând astfel pământurile lor⁵⁴².

Și mai complicat este de a reflecta situația etnică în Bucovina la data instalării administrației habsburgice. Problema constă în faptul că funcționarii austrieci, efectuând recensământul, n-au înregistrat naționalitatea sau limba maternă a locuitorilor provinciei achiziționate, cu excepția armenilor, evreilor și țiganilor. Din această cauză istoricii ucraineni au încercat să dovedească că

⁵³⁷ „Analele Bucovinei”, anul II, nr. 2, 1995, pp. 357–373.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

⁵³⁸ M. Șt. Ceaușu, „Instituirea administrației habsburgice în Bucovina”, în „«Suceava». Anuarul Muzeului Bucovinei”, anul XX, 1993, p. 129; M. Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774–1862), *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993, pp. 81, 153; O. Ștefanovici, „Considerații asupra situației demografice în Bucovina în timpul stăpânirii habsburgice (1775–1918)”, în „«Suceava». Anuarul Muzeului Bucovinei”, anul XX, 1993, p. 149.

⁵³⁹ Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale, București (în continuare se va cita: S.A.N.I.C.), *Fond Consiliul Aulic de Război din Viena* (în continuare se va cita: C.A.R.), pach. IV, dd. 14, 14 a, 15; E. I. Emandi, C. Șerban, „Contribuții de geografie istorică la cunoașterea fenomenului demografic din nord-vestul Moldovei la sfârșitul secolului al XV III-lea”, în „«Suceava». Anuarul Muzeului Județean”, anul X, 1983, p. 476; D. Werenka, *Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774–1785)*, Czernowitz, 1895, pp. 173–179.

⁵⁴⁰ E. I. Emandi, C. Șerban, *op. cit.*, anexa 2, p. 505; I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, ediție și studiu biobibliografic de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991, p. 116; O. Ștefanovici, *op. cit.*, p. 150; V. Trebici, „În lumina primelor recensăminte”, în „Zorile Bucovinei”, 7 octombrie 1990, p. 3; D. Werenka, *op. cit.*, p. 137.

⁵⁴¹ E. I. Emandi, C. Șerban, *op. cit.*, p. 477.

⁵⁴² I. Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București, 1915, p. 78.

majoritatea populației provinciei la momentul anexării o constituiau ucrainenii. Drept argument a fost adus raportul generalului K. Enzenberg, din 14 februarie 1781, adresat Comandamentului General al Galiei și publicat de către istoricul austriac J. Polek⁵⁴³. Cercetătorii ucraineni invocă următorul fragment din raportul lui K. Enzenberg: „Populația sătească, care locuiește în acest district bucovinean, este compusă, în marea majoritate, din fugari și altă lume care a venit aici, și nu voi greși dacă voi afirma că, din 23 000 de familii care locuiesc aici, de abia de s-ar găsi 6 000 adevărate moldovenesti”⁵⁴⁴. Manipulând aceste cifre, istoricii ucraineni susțin că, în 1781, în Bucovina, locuiau 6 000 de familii de moldoveni (români) și 17 000 de familii de ucraineni⁵⁴⁵. Or, guvernatorul militar al Bucovinei, generalul K. Enzenberg, considera drept „adevărate moldovenesti” acele familii care nu s-au strămutat în afara hotarelor Bucovinei și nu au venit în acest ținut din altă parte, reprezentând, astfel, populația autohtonă a provinciei. Concomitent, cifrele menționate mai sus indică un intens proces de strămutare a românilor bucovineni în afara granițelor Imperiului Habsburgic. Din cei peste 50 de mii de români băștinași aflați la 1774 în Bucovina, fixați de către funcționarii austrieci, către 1781 aveau să rămână în jur de 30 de mii de persoane, cu toate că numărul românilor de aici, la acea dată, era cu mult mai mare, datorită imigranților din Transilvania, Moldova și raiaua Hotin⁵⁴⁶.

Sociologul român de la începutul secolului al XX-lea, I. E. Torouțiu, în studiul „Poporația și clasele sociale din Bucovina”, bazându-se pe lucrările cercetătorilor I. Nistor (*Românii și rutenii în Bucovina*) și A. Morariu (*Bucovina, 1774–1974*), estimează că numărul românilor pentru anul 1774 ar fi fost de 63 700 de persoane, față de 8 400 de ucraineni⁵⁴⁷. Iar D. Vitencu, într-o lucrare apărută în perioada interbelică, susținea că în Bucovina, la momentul încorporării în cadrul Imperiului Habsburgic, locuiau 52 750 de români și 15 000 de ucraineni⁵⁴⁸.

Istoricul I. Nistor, bazându-se pe rapoartele lui Splény, a arătat că, în Bucovina, la momentul anexării ei, locuiau 11 099 de familii de români (55 495 de persoane – n.n.), 2 373 de familii de hufuli și ruteni (11 865 de ucraineni – n.n.), 526 de familii de evrei (2 630 persoane – n.n.), 294 de familii de țigani (1 470 de suflete – n.n.), 58 de familii de armeni (290 de persoane – n.n.)⁵⁴⁹. Din totalul de 71 750 de persoane, 55 495 (77,34%) erau de origine română, 11 865 (16,54%) erau ucraineni și 4 390 (6,12%) erau evrei, armeni și țigani.

Confocuirea cu românii a altor naționalități a fost consemnată de unele persoane din rândul administrației austriece. Astfel, de pildă, maiorul Mieg, unul dintre bunii cunoscători ai zonei de nord-vest a Moldovei pe vremea ocupării acesteia, în descrierea sa topografică, arăta că populația provinciei se compunea din „români, nemți, câțiva unguri, rusnaci [ucraineni – n.n.], între care se găsea o mare parte de emigranți din Polonia, Maramureș și Ardeal, asemenea din țigani”⁵⁵⁰.

Mult mai detaliat și mai precis au prezentat structura etnică a ținutului recensământurile rusești din anii 1772–1773 și 1774:

⁵⁴³ J. Polek, „Joseph's Reisen nach Galizien und der Bukowina und ihre Bedeutung für letztere Provinz: Beilagen”, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museum”, Dritter Jahrgang, Cernowitz, 1895.

⁵⁴⁴ *Spokonvichna ukrainska zemlia. Istorychni zviacky Pivnychnoy Bukovyny z Rosieiu i Naddnipreanzkoiu Ukrainoiu. Dokumenty i materialy*, Uzhgorod, 1990, p. 42.

⁵⁴⁵ A. Jukovski, *Istoria Bukovyny. Chastyna druga pislia 1774 r.*, Chernivtsi, 1993, p. 7; *Narysy z istorii Pivnychnoy Bukovyny*, Kyiv, 1980, p. 87; *Nespromozhnisti bur-huaznyh i bur-huazno-natsionalistychnyh falsificatsyi istoriy Radianskoy Bukovyny*, Kyiv, 1987, pp. 28–29.

⁵⁴⁶ Șt. Purici, „Emigrarea populației bucovinene în Moldova (1775–1848)”, în „Glasul Bucovinei». Revistă trimestrială de istorie și cultură”, anul I, nr. 3, 1994, p. 5.

⁵⁴⁷ I. E. Torouțiu, *Poporația și clasele sociale din Bucovina*, București, 1915, p. 33.

⁵⁴⁸ D. Vitencu, *Când dai nas lui Ivan ... (Mic tratat despre ucrainomanie)*, Cernăuți, 1934, p. 27.

⁵⁴⁹ I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, pp. 16–17.

⁵⁵⁰ Apud E. I. Emandi, C. Șerban, *op. cit.*, p. 496.

Tabel nr. 1

Componența națională a părții de nord-vest a Moldovei (Bucovina) la 1774⁵⁵¹

Nr. crt.	Etnia	P. Țugui		I. Popescu	
		numărul	%	numărul	%
1	români	54 284	64,23	54 174	65,42
2	ruteni	17 125	20,26	17 400	21,01
3	hujani	5 975	7,07	5 225	6,31
4	armeni	435	0,51	400	0,48
5	țigani	2 655	3,14	2 635	3,18
6	evrei	2 425	2,87	2 425	2,93
7	turci	70	0,08	70	0,08
8	polonezi	460	0,54	460	0,56
9	germani	20	0,02	20	0,02
10	ruși	1 065	1,26	–	–
11	total	84 514	100	82 809	100

Cercetătorul P. Țugui și sociolingvistul I. Popescu au ajuns la cifrele incluse în tabelul de mai sus în baza analizei rezultatelor recensământurilor feldmareșalului rus Rumianțev, efectuate în anii 1772–1773 și 1774 în Moldova ocupată de trupele țariste. Micile nepotriviri în rezultatele obținute se datorează unor particularități ale metodei utilizate de către autorii numiți în procesul de analiză și calcul. Esențial este faptul că recensământurile rusești întregesc și confirmă integral concluziile formulate anterior de către cercetătorii români și demonstrează predominarea covârșitoare a românilor în Bucovina la momentul anexării ei de către Austria.

S-a discutat mult cu privire la raportul români–ucraineni în teritoriul dintre Nistru și Prut. Cercetarea efectuată pentru această regiune de către P. Țugui arată „circa 5 540 locuitori români față de 11 380 ruteni. Deci românii reprezentau la începutul anului 1774, 32,74%, în timp ce rutenii dețineau 67,25%, primii formând aproximativ a treia parte din populația celor două ocoale [Nistrului și Ceremușului – n.n.]”⁵⁵². Suplimentar, aceste calcule sunt confirmate de cartografierea a 38 de sate dintre Nistru și Prut, efectuată în cursul anului 1782 de inginerul J. Budinszky. Cercetând pe teren situația demografică din această zonă, topograful aprecia că, „deoarece partea cea mai mare a locuitorilor de aici se compune din supuși emigrați din Polonia, care sunt mai ales ruteni, se vorbește în cea mai mare parte rusește și numai a patra parte vorbește moldovenește”⁵⁵³.

Am insistat atât de mult asupra structurii etnice a Bucovinei la momentul anexării, deoarece acest fapt ne va permite să oglindim mai explicit procesele de colonizare a ținutului. Indiferent de deosebirile neesențiale existente în diverse izvoare istorice cu privire la structura etno-demografică a Bucovinei în anii 1774–1776, rămâne incontestabilă o realitate: la momentul ocupării acestui teritoriu de către armatele austriece, românii constituiau tradițional partea cea mai numeroasă a populației bucovinene.

Pentru a folosi cât mai eficient teritoriul anexat, pentru a transforma Bucovina într-o provincie austriacă, ca și toate celelalte ținuturi din componența imperiului, Casa de Habsburg va realiza o politică de uniformizare și dizolvare a particularităților naționale ale zonei alipite prin cele mai diverse mijloace și metode, inclusiv și printr-o puternică colonizare cu elemente alogene și nu numai cu acestea.

În 22 iunie 1782, inginerul J. Budinszky, director al evidenței funciare, înainta Administrației Bucovinei o notă, privind rezultatele cercetărilor efectuate pe teren, care arăta că „pământul Bucovinei poate hrăni o populație dublă decât cea actuală”⁵⁵⁴. Problema consta în faptul că la acea dată nu existau în Bucovina domenii camerale și fiecare sat își avea stăpânul său, ceea ce nu permitea ridicarea unor sate aparte de coloniști. Nou veniții trebuiau să se așeze în localitățile existente, contribuind, astfel, la

⁵⁵¹ Cf. I. Popescu, „De ce românii din Țara Fagilor sunt tratați în conformitate cu legea lui Murphy: adevărul învinge totdeauna în trei din șapte cazuri. I. Populația Bucovinei de până la răpire în lumina recensămintelor feldmareșalului Rumianțev (1772–1773 și 1774)”, în „«Glasul Bucovinei». Revistă trimestrială de istorie și cultură”, anul I, nr. 2, 1994, p. 17; P. Țugui, „Populația Bucovinei între anii 1772–1774”, în „«Academica». Revistă de știință, cultură, artă”, nr. 4 (16), 1992, p. 5.

⁵⁵² P. Țugui, *op. cit.*, p. 5.

⁵⁵³ Cf. I. Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina*, p. 111.

⁵⁵⁴ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. IX, d. 27.

deznaționalizarea românilor bucovineni. Cea mai frumoasă parte din Bucovina, comunica J. Budinszky, este regiunea dintre Nistru și Prut, care cuprinde 71 de sate, cu circa 8 607 familii, cu pământ propriu pentru agricultură și fâneată⁵⁵⁵. Chiar în această zonă a Bucovinei, procesul de deznaționalizare a românilor, de dizolvare a lor în masa coloniștilor așezați după 1775 în teritoriul dat, a cunoscut o mare amploare.

În privința modului de a realiza această politică de colonizare, părerile funcționarilor austrieci au variat: generalul Splény și inginerul J. Budinszky doreau înfăptuirea unei politici colonizatoare prin garantarea libertății religioase, atrăgând mai ales pe țărani uniți din Galiția. Contra acestei păreri a fost generalul K. Enzenberg, care considera oportună sporirea populației Bucovinei, dar nu în dauna altor provincii imperiale, ci pe seama țărilor vecine⁵⁵⁶, Principatele Române, și pe baza sporului natural al populației din ținutul anexat. Împăratul Iosif al II-lea s-a situat pe o altă poziție, indicând că sporirea populației Bucovinei trebuie să se facă cu cât mai puțin posibile cheltuieli din partea statului, menționând că „trebuie folosit totul, fără cheltuieli însemnate”⁵⁵⁷.

În 27 martie 1784, Consiliul Aulic de Război din Viena comunica lui K. Enzenberg că, potrivit ordinilor imperiale, sporirea populației Bucovinei este problema cea mai importantă pe care trebuia să o rezolve administrația provinciei⁵⁵⁸. Într-un raport întocmit de K. Enzenberg (al doilea guvernator militar al Bucovinei) în 1785, adresat Curții din Viena, sublinia că el, ca și predecesorul lui, „a susținut ca foarte important și a sprijinit, cât mai bine posibil, pe noii veniți”⁵⁵⁹.

Cine au fost acei „noi veniți”, de unde și pe ce căi au venit ei în Bucovina, ce urmări pentru românii din ținut a avut așezarea lor aici, vom încerca să clarificăm în continuare.

Din cele expuse mai sus am putut observa că sporirea populației Bucovinei se putea efectua pe trei căi: prin aducerea coloniștilor din alte părți ale imperiului, prin stimularea imigrației din țările vecine și prin sporul natural. La acestea se va mai adăuga, după cum vom putea observa pe parcursul lucrării, și o emigrare ilegală din alte zone ale Imperiului Austriac, vecine cu Bucovina, în special din Galiția, însoțită și de o reemigrare a bucovinenilor, transilvănenilor și galițienilor așezați în Moldova.

După anexarea Bucovinei, procesul colonizării este dirijat de Curtea din Viena ca o acțiune organizată, sistematică, politică, în care germanii, care dețineau puterea în statul habsburgic multinațional, au format unul dintre primele și cele mai importante detașamente naționale din care s-au recrutat coloniștii. Nemții au ocupat principalele funcții în administrație și justiție, iar mai târziu și în celelalte domenii ale activității social-economice. Coloniștilor germani statul le acorda scutiri de obligații fiscale și de prestații în muncă, diverse avantaje și privilegii. Meseriașii germani sunt scutiți de impozite pe timp de treizeci de ani⁵⁶⁰. Țărani germani care-și construiau case (pe banii statului) și deșteleneau pământul erau scutiți pentru trei ani de contribuție⁵⁶¹. Administrația Bucovinei era obligată de guvernul vienez să construiască locuințe și să procure unelte agricole pentru coloniștii nemți⁵⁶². Chiar și la 35 de ani după anexarea Bucovinei la Austria, când lucrurile în ținut au fost stabilizate relativ, coloniștii germani se adresau Oficiului Cercual din Cernăuți cu rugămintea de a li se repartiza case de locuit și loturi de pământ⁵⁶³.

Primii țărani germani au venit în Bucovina în anul 1782, din Banat, fiind originari din regiunea Rinului, și s-au așezat în satele din jurul Cernăuților și Sucevei: Roșa, Jucica, Greci, Molodia (înființează cătunul Franzthal), Mitocul Dragomirnei. În 1787, din Franconia și Suabia, au venit 80 de familii de nemți, care s-au așezat în zona satelor Frătăuți (1788), Satu Mare, Milișăuți, Sf. Onofrei (1787), Arbore, Ițcani, Ilișești, Tereblecea și Bădeuți. Nemții veniți din Boemia și Breslau au înființat așezările de la Dealul Ederei, Boureni și Negrileasa (Schwarzthal) etc.⁵⁶⁴. În Bucovina au fost strămutați și germanii veniți pentru colonizarea Galiției și pentru care Lembergul nu a găsit posibilitate de a-i adăposti⁵⁶⁵.

⁵⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁵⁶ M. Șt. Ceaușu, E. I. Emandi, „Rationarum-Provinciarum”, în „Septentrion”, nr. 2-3, 1990, p. 8.

⁵⁵⁷ E. I. Emandi, C. Șerban, *op. cit.*, p. 495.

⁵⁵⁸ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. XV, d. 38.

⁵⁵⁹ M. Șt. Ceaușu, E. I. Emandi, *op. cit.*, p. 8.

⁵⁶⁰ M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 161.

⁵⁶¹ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. VI, d. 58.

⁵⁶² *Idem*, pach. X, d. 67.

⁵⁶³ Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți (în continuare se va cita: A.S.R.C.), Fond I, inv. I, d. 2579, f. 1, 3-3v, 5.

⁵⁶⁴ E. I. Emandi, C. Șerban, *op. cit.*, p. 500; M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 162; I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, pp. 21-22.

⁵⁶⁵ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. XII, d. 19.

Coloniștii germani devin o minoritate influentă, cu putere de decizie, cu largi posibilități de inițiativă și de îmbogățire. Pe ei se sprijinea sistemul de dominație al Casei de Habsburg în Bucovina, ea și în celelalte zone ale imperiului. Prin puterea lor economico-financiară, prin locul și rolul lor în administrație și justiție, coloniștii germani încearcă, și adesea chiar și reușesc, să transforme, mai ales orașele, cel puțin în parte, în „insule de cultură și de lege imperială”⁵⁶⁶.

În anul 1802, în Bucovina existau numai nouă sate germane mici. În 1811, în ținut erau 1 410 coloniști germani așezați în 11 sate, iar în 1850, locuiau aici 23 629 de nemți⁵⁶⁷.

În pofida interesului politic pe care-l avea Curtea din Viena față de colonizarea Bucovinei, în special cu nemți, ea s-a străduit să facă acest lucru fără cheltuieli însemnate pentru vistieria statului. Astfel, în 1781, Consiliul Aulic de Război ordona Comandamentului General al Galiției să efectueze colonizarea satului Orășeni cu 50 de familii din Silezia pe contul proprietarilor acestei localități – armenii Ioan și Ștefan Bogdan. Consiliul Aulic de Război, Comandamentul General al Galiției, Curtea din Viena, se arată în document, să nu fie nici într-un mod implicate în această afacere⁵⁶⁸, iar în cazul în care au existat coloniști care să aducă mai mult folos vistieriei imperiale, au fost preferați aceștia față de germani.

Locuitorii din Moldova vecină, așezați pe pământurile bucovinene, au adus mari beneficii Vienei. Deja în 3 octombrie 1782, când procesul de colonizare cu germani abia a demarat, generalul K. Enzenberg își exprimă temerea că o populare puternică cu nemți a Bucovinei ar împiedica imigrarea țăranilor din Moldova. Moldovenii erau de preferat, deoarece veneau cu vite și cu alte bunuri⁵⁶⁹. În raportul din 20 ianuarie 1783, Enzenberg menționa din nou că așezarea moldovenilor în Bucovina se efectuează „fără cheltuieli pentru aerariu [vistieria statului]”⁵⁷⁰. Aceste rațiuni mercantile au condus chiar la apariția unui ordin emis de Curtea Vieneză, în 22 februarie 1783, de a se amâna colonizarea Bucovinei cu familia de germani, deoarece în 1782 în ținut a venit „un număr considerabil” de moldoveni care s-au așezat aici fără vreo cheltuială pentru stat. Din motivul introducerii unui nou sistem de impozitare, mai ușor pentru contribuabili, Consiliul Aulic de Război prevedea venirea a mai „mulți moldoveni înstăriți”⁵⁷¹.

Imigranții din Moldova s-au bucurat de o scutire de biruri pentru trei ani, un favor de care erau lipsiți emigranții din Ungaria, Maramureș, Transilvania și Galiția⁵⁷². Spre deosebire de coloniștii germani, imigranții din Moldova, relateau rapoartele austriece, veneau cu inventar agricol și cu animale domestice, își construiau case pe cont propriu. Astfel, de pildă, numai de la 20 martie și până la 9 mai 1784, din Moldova și raiaua Hotin au trecut în Bucovina 97 de familii (453 de suflete), având 96 de cai, 281 de boi, 197 de vaci, 303 de oi, 288 de capre și șase porci⁵⁷³, familii care urmau să fie colonizate în plasa Cernăuți și Nistru. În luna iulie a aceluiași an au imigrat din Moldova 325 de persoane – cu 25 de cai, 95 de boi, 94 de vaci, 78 de junci, 59 de viței, 183 de oi, 43 de capre, 17 de porci –, care au fost așezate în districtele Cernăuți, Siret și Suceava⁵⁷⁴.

Așezarea țăranilor din Moldova era explicată de un șir de cauze de ordin economic, politic, național etc. Sub presiunea boierilor, domnul Moldovei, Grigore al III-lea Ghica, stabilea, prin hrisovul său din 30 septembrie 1777, ca, pe lângă cele 12 zile de clacă, țăranii să mai lucreze stăpânilor încă două zile. Și mai mult mărea volumul obligațiilor țărănești Alexandru Moruzi, la 1805⁵⁷⁵. În 1784, K. Enzenberg informa Curtea din Viena că „dacă pașalele din raiaua Hotinului nu vor înceta cu tiranizarea locuitorilor și dacă domnii Moldovei și slujitorii lor nu vor conțeni cu cumplitele lor asupra, atunci în curând nu va mai fi loc în Bucovina unde să se mai poată așeza și adăposti coloniștii ce vin de-acolo”⁵⁷⁶, realitate confirmată și de către J. Lindelfels, directorul districtului Cernăuți⁵⁷⁷.

⁵⁶⁶ M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 161.

⁵⁶⁷ H. J. Bidermann, *Die Bukowina unter Osterreichischer Verwaltung (1775–1875)*, Lemberg, 1876. pp. 59–61.

⁵⁶⁸ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. VI, d. 58.

⁵⁶⁹ Idem, pach. X, d. 23.

⁵⁷⁰ Idem, pach. XI, d. 21.

⁵⁷¹ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. XI, d. 11.

⁵⁷² I. Nistor, *România și rutenii în Bucovina*, p. 79.

⁵⁷³ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. XVI, d. 21, d. 25.

⁵⁷⁴ Idem, pach. XVII, d. 25.

⁵⁷⁵ A. Iordache, „Grigore III Ghica și răpirea Bucovinei”, în „Revista istorică”, s.n., tomul III, nr. 1–2, 1992, p. 129.

⁵⁷⁶ M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 165.

⁵⁷⁷ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. XVI, d. 21.

Imigrarea din Moldova în Bucovina, ca și cea în direcție opusă, era înlesnită și stimulată de comunitatea de origine etnică, limbă, cultură, interese economice etc. și a avut, în perioada administrației militare în special, o amploare destul de mare. Așa, spre exemplu, între anii 1778–1782, au sosit în Bucovina nu mai puțin de șase mii de familii din Moldova, din care, în anul 1781, 1 330 de familii, iar în 1782, 3 033 de familii⁵⁷⁸. În anul 1783, potrivit tabelului întocmit de K. Enzenberg la 8 ianuarie 1784, din Moldova au sosit în Bucovina 1 021 de persoane. În același timp, guvernatorul provinciei arăta că numărul imigranților moldoveni trebuie să fie mult mai mare, deoarece mulți dintre ei sosesc pe cărări ascunse⁵⁷⁹. În Bucovina au sosit din Moldova, în perioada 1789–1803, 5 944 de persoane, însă datele furnizate de comisiile de recrutare indică circa 9 790 de oameni⁵⁸⁰.

Majoritatea imigranților din Moldova se așezau în zona de la sud de Prut, cimentând elementul românesc din acest teritoriu, având, în același timp, posibilitatea în orice moment să se retragă din nou în Moldova. Acest fenomen a atras atenția Consiliului Aulic de Război și chiar a împăratului. În 2 februarie 1786, Iosif al II-lea îi scria președintelui Consiliului Aulic de Război, Hadik, să se ia măsuri în zona de graniță, deoarece românii „vor fi mereu tentați să se întoarcă în Moldova, unde este surplus de pământuri”⁵⁸¹.

Foarte puțini moldoveni se stabileau în teritoriul dintre Prut și Nistru, zonă de așezare masivă a ucrainenilor din Galiția. Astfel, în 1805, din cele 11 familii stabilite în acest an în Boian, sat românesc, erau zece familii de ucraineni și una de români, iar în anii 1805–1806, pe domeniul Vășcăuți s-au așezat numai două familii de moldoveni⁵⁸².

În primele decenii ale secolului al XIX-lea aflulul imigranților din Moldova se reduce puternic, iar prin introducerea, în 17 noiembrie 1829, a recrutării bucovinenilor în armata austriacă, procesul de așezare a moldovenilor în Bucovina practic este stopat.

Elementul românesc din Bucovina a fost întărit într-o măsură mare în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea de bejenarii din Transilvania vecină. Românii și, într-o măsură mai mică, secuii, fugeau din Transilvania ocupată de Habsburgi din cauza opresiunilor politice, economice, religioase etc. Astfel, în urma revoltei din 1763 a românilor ardeleni și înăbușirii în sânge a acesteia, 24 000 de familii au părăsit Transilvania și au emigrat în Moldova, cu toată averea lor mișcătoare⁵⁸³. O mare parte dintre ardelenii așezați în nordul Moldovei s-a refugiat în adâncul țării odată cu ocuparea Bucovinei de trupele austriece. Generalul Enzenberg a solicitat și a obținut de la divanul Moldovei aprobarea pentru „extrădarea dezertorilor din Transilvania” și trimite în Moldova pe căpitanul Beddäus cu zece caporali pentru a-i afla și a-i întoarce pe așa numiții dezertori, dar nu în Transilvania, ci în Bucovina⁵⁸⁴. Misiunea lui Beddäus a reușit să trimită în Bucovina 2 287 de familii cu tot venitul lor⁵⁸⁵, din cele 24 000, dar trebuie menționat că printre cei întorși erau și mulți secui⁵⁸⁶. Acești reemigranți au fost scutiți de orice obligații pe timp de trei ani și aveau dreptul de a-și exercita liber credința, nefiind persecutați, ca în așezările lor de origine⁵⁸⁷.

În schimb, imigranții din Transilvania, care se așezau după 1775 direct în Bucovina, erau trecuți la numărul contribuabililor. Potrivit rapoartelor lui Enzenberg, către sfârșitul anului 1778 în ținut erau 5 418 bejenari din Ardeal⁵⁸⁸, din care 4 987 erau români. Știri despre fugarii din Transilvania așezați în Bucovina în scopul evitării recrutărilor în armata imperială sunt destul de numeroase⁵⁸⁹. În anii 1781 și 1782, pe teritoriul ținutului s-au așezat 3 209 transilvăneni, care au adus cu ei 484 de căruțe și 8 662 de vite mari⁵⁹⁰. Populația românească imigrată din Transilvania s-a stabilit în așezări existente, în peste 72 de localități. Doar la Ilișești (Slobozia Ilișești) și Tereblecea

⁵⁷⁸ E. I. Emandi, C. Șerban, *op. cit.*, p. 198.

⁵⁷⁹ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. XIV, d. 19, d. 50.

⁵⁸⁰ H. J. Bidermann, *op. cit.*, p. 16.

⁵⁸¹ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. XXI, d. 22.

⁵⁸² *Ibidem*, d. 1911, f. 5, II.

⁵⁸³ I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, p. 19.

⁵⁸⁴ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. XIX, d. 9.

⁵⁸⁵ E. I. Emandi, C. Șerban, *op. cit.*, p. 496.

⁵⁸⁶ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. XVIII, d. 51.

⁵⁸⁷ M. Jacobescu, *op. cit.*, p. 64.

⁵⁸⁸ I. Nistor, *Bejenari ardeleni în Bucovina*, Cernăuți, 1926, pp. 12, 34–91.

⁵⁸⁹ Serviciul Județean Suceava al Arhivelor Naționale (în continuare se va cita: S.J.S.A.N.), Fond *Comisariatul ținutal Suceava*, d. 10, 19, 20, 21.

⁵⁹⁰ M. Jacobescu, *op. cit.*; I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, p. 19.

(Tereblecea Ungureni) aceștia au format așezări mai compacte⁵⁹¹. Ca și imigranții din Moldova, bejenarii ardeleni se așezau în partea de sud a Bucovinei, lăsând partea de nord liberă emigrației ucrainenilor din Galiția.

Ucrainenii locuiau în nordul Moldovei cu mult timp înainte de anexarea Bucovinei la Imperiul Austriac și s-au așezat în extremitatea nordică a țării, între Prut și Nistru. Trebuie remarcat faptul că emigrarea populației din Galiția nu a făcut obiectul unei politici de stat a Casei de Habsburg, ea făcându-se de la sine, în mod spontan și pe cont propriu și chiar contrar poziției autorităților imperiale. Excepție formează doar așezarea coloniștilor ucraineni la sfârșitul secolului al XVIII-lea în satele Breaza și Crisceatec⁵⁹². Ucrainenii din Galiția s-au așezat în Bucovina, în majoritatea cazurilor părăsind în mod ilegal pe proprietarii lor, o parte mult mai mică s-a strămutat legal, iar o parte, relativ mică, a reemigrat din Moldova.

Cauzele acestor migrații au fost multiple și foarte variate. Sub raport juridic, țărani moldoveni erau liberi, fiind obligați oficial să presteze proprietarului numai 12 zile de muncă, situație conservată în special în timpul administrației militare prin statu-quo-ul promis bucovinenilor de către autoritățile austriece. În același timp, țărani galițieni erau supuși la peste o sută de zile de clacă⁵⁹³. Astfel, țărani dintr-un sat, Suparka, din ținutul Zalesciki, trebuia să îndeplinească 5 052 de zile de boieresc, în afara prestării contribuțiilor și impozitelor⁵⁹⁴. Nu întâmplător țărani din comuna Racovice din Galiția, înaintând autorităților galițiene cererea de a li se permite strămutarea în Bucovina, o motivau prin faptul că ei doresc să se mute „na slobodu”, adică „în libertate”⁵⁹⁵. Chiar și proprietarul galițian Ludovic Skarbek, într-o cerere adresată la 1781 împăratului, cu rugămintea ca autoritățile Bucovinei să-i restituie iobagii fugiți de pe moșiile sale de la granița Bucovinei și Galiției, indica drept motiv al emigrării faptul că în ținutul vecin emigranții sunt scutiți de contribuție, plătesc sarea și tutunul mai ieftin, nu au obligații militare⁵⁹⁶. Într-adevăr, scutirea de recrutare pentru bucovineni, în afara efectelor pozitive, a avut și urmări negative, atrăgând în provincie țărani din celelalte pământuri ale Austriei și, în primul rând, din Galiția vecină⁵⁹⁷.

O altă cauză își avea rădăcinile în domeniul religiei. Polonezii din Galiția erau de confesiune catolică, o parte a bisericii ucrainene a încheiat unirea cu papa de la Roma, în anul 1595, dar țărani ucraineni, considerați greco-catolici, trecând în Bucovina, renunțau la unire și treceau la ortodoxie, refugiindu-se prezentându-se drept o posibilitate de a-și păstra credința tradițională. Nunțul papal la Viena, J. Garampi, într-o scrisoare din 9 martie 1780, adresată baronului Püchler, semnala emigrarea continuă a unui „mare număr de țărani greco-catolici” din Galiția în Bucovina, care acolo treceau la „biserica schismatică”, devenind „în realitate schismatici”, adică ortodocși⁵⁹⁸.

Un imbold nu mai puțin important pentru așezarea țăranilor din Galiția în Bucovina îl constituia interesul proprietarilor de aici pentru brațe ieftine de muncă. Printre acești proprietari, care au contribuit inconștient la dizolvarea elementului românesc în marea coloniștilor, se numărau boierul din Baineț, Ioan Vasilco, boierul din Repujenița, Costache Cozmica, boierul din Cernauca, Doxache Hurmuzachi, boierul din Broscăuți, Ioan Săvescul⁵⁹⁹ ș.a. Numai în 1815, pe moșia Cernauca s-au așezat 19 familii de țărani din Galiția⁶⁰⁰.

Emigrările masive din Galiția au determinat o polemică aprigă, ce s-a purtat în jurul anului 1779, între generalul Enzenberg și guvernatorul Galiției, pe temeiul că cei veniți după anul 1779 în Bucovina să fie retrocedați stăpânilor din Galiția⁶⁰¹. La 2 octombrie 1779, Consiliul Aulic de Război a emis ordonanța prin care dispunea ca în Bucovina să fie primiți numai acei emigranți din Galiția care vor avea permis de emigrare din partea stăpânilor și autorităților de la locul lor de baștină, iar acei ce

⁵⁹¹ E. I. Emandi, C. Șerban, *op. cit.*, p. 497.

⁵⁹² *Ibidem*.

⁵⁹³ *Istoria Ukrainskoy RSR. U vosmy tomah desiaty knygha*, t. 3, Kyiv, p. 159.

⁵⁹⁴ A.S.R.C., *loc. cit.*, d. 3185, f. 17v.

⁵⁹⁵ *Ibidem*, d. 4413, f. 1-2.

⁵⁹⁶ S.A.N.J.C., Fond C.A.R., pach. VIII, d. 29.

⁵⁹⁷ I. I. Bumbacu, G. Halip, *Privire istorică asupra trecutului politic-social și național al Ducatului Bucovina*, Brașov, 1886, p. 21.

⁵⁹⁸ D. Onciulescu, *O încercare de catolicizare a Bucovinei (cu anexe documentare)*, Cernăuți, 1939, p. 61, doc. nr. 3.

⁵⁹⁹ A.S.R.C., *loc. cit.*, d. 4409, 1627, 3062.

⁶⁰⁰ *Ibidem*, d. 3062, f. 52.

⁶⁰¹ E. I. Emandi, C. Șerban, *op. cit.*, p. 498.

nu posedau astfel de permis să fie extrădați stăpânilor lor⁶⁰². Majoritatea ucrainenilor așezați legal în Bucovina posedau astfel de „atestate din comună”, pe spatele cărora se aflau și adevărurile autorităților locale⁶⁰³.

În urma hotărârii date de Consiliul Aulic de Război, după 1780 s-au diminuat emigrările din Galiția în Bucovina, deoarece autoritățile galițiene, având nevoie de brațe de muncă, eliberau foarte puține permise de emigrare⁶⁰⁴. În schimb, emigrarea ilegală sau, mai bine spus, fuga de pe domeniile galițiene în Bucovina n-a încetat nicicând, intensificându-se după încorporarea, în 1786, a Bucovinei la Galiția. Date despre acești emigranți sunt în arhive din abundență⁶⁰⁵. Fuga șerbilor galițieni în Bucovina a luat o așa amploare, încât, deja la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în cercurile administrației galițiene se considera că o treime din populația bucovineană era compusă din fugari din Galiția⁶⁰⁶. În anunțurile publicate între anii 1811 și 1848, în „Dodatok do Gazety Lwowskiej” (supliment la „Ziarul Lvovean”) fugari erau numiți peste paisprezece mii de țărani din zece districte ale Galiției Orientale⁶⁰⁷. Evident că numărul lor era mult mai mare. În consemnarea din 1779, a lui Enzenberg, se arată că numărul total al emigranților galițieni în Bucovina se cifra, la acea dată, la 14 114 suflete⁶⁰⁸.

S-a susținut, neîntemeiat, că imigranții din Galiția s-au bucurat de anumite privilegii, mai ales după 1786. Materialul documentar existent în arhive nu confirmă această opinie, ci, din contră, vorbește despre încercările disperate ale Vienei și Lembergului de a stăvili, dintr-o parte, prin restricții fuga țăranilor din Galiția, iar pe de altă parte, de a-i readuce pe cei emigrați la proprietarii lor galițieni⁶⁰⁹, de a-i pedepsi pe moșierii bucovineni care-i primeau⁶¹⁰. Exista și un ordin al Consiliului Aulic de Război din Viena prin care se interzicea așezarea în Bucovina a țăranilor șerbi fugiți din Galiția⁶¹¹.

Infiltrarea ucrainenilor în Bucovina, așezarea lor în special în teritoriul dintre Prut și Nistru și, drept rezultat, ucrainizarea românilor care mai erau acolo după 1775 s-au efectuat masiv fără vreo stimulare din partea Curții din Viena și Guberniului din Lemberg. Potrivit unor etnografi austrieci de la mijlocul secolului al XIX-lea, care au studiat pe teren situația etnică din Bucovina, la 1846 locuiau în această provincie, conform afirmațiilor lui Hain, 140 626 de români și 180 417 de ucraineni, iar după rezultatele contelui Czörmig, 184 718 de români și 144 982 de ucraineni⁶¹². Realitatea dată era constatată și de unii istorici austrieci, precum H. J. Bidermann, care menționa că „numărul rutenilor în Bucovina a sporit simțitor în ultima sută de ani”⁶¹³. La 1804, potrivit aprecierilor aceluiași cercetător, teritoriul dintre Nistru, Siret și Ceremuș era populat aproape exclusiv de ucraineni⁶¹⁴. Mărturiile elocvente în acest sens au fost aduse de unul dintre conducătorii revoltelor huțulilor din ocolul Câmpulungului Rusesc, Lukian Cobâlița, și de către deputații comunelor răscolate: Ivan Galița, Mákola Povidas, Hrăți Vasânta, Ulas Logoș, Olexa Foska, Olexa Burla, Mákola Rubânâi, Petro Leiban și Petro Polák. Deputații comunelor au declarat la 1843 că populația ocolului e constituită „din două părți, și anume: o parte din locuitorii originari și a doua parte sunt acei care, în principal, au venit din Galiția”⁶¹⁵. Lukian Cobâlița mărturisea în fața anchetatorilor că „populația ocolului Câmpulung Rusesc a crescut din an în an, nu numai pe contul urmașilor stăpânilor originari, ci și prin venirea

⁶⁰² *Ibidem*, vezi și I. Nistor, *Românii și rutenii*, p. 95.

⁶⁰³ A.S.R.C., *loc. cit.*, d. 3062, f. 3–3v, 12–48.

⁶⁰⁴ I. Nistor, *op. cit.*, p. 96.

⁶⁰⁵ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. VIII, dd. 29, 31; A.S.R.C., *loc. cit.*, dd. 777, 1627, 1835, 3061, 3185, 3407, 3.592, 3640, 4084 4409, 5085, 5086, 5292; inv. 5, d. 186; S.J.S.A.N., Fond *Primăria orașului Suceava*, d. 42; Fond *Comisariatul ținutul Suceava*, d. 29, 42, 44, 53, 60.

⁶⁰⁶ W. Tokarz, *Galicja w początkach ery józefińskiej*, Kraków, 1909, p. 239.

⁶⁰⁷ F. I. Steblyi, „Do pytanńia pro ednisti selian shidno- i zahidnoukrainskyh zemeli v antifeodalny borotibi u pershiy polovyni XIX stolitńia”, în „Naukovi zapyski Uzhgorodskogo universytetu”, t. XLIII, 1960, p. 67.

⁶⁰⁸ I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, p. 21.

⁶⁰⁹ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. VIII, d. 31; A.S.R.C., Fond I, inv. 1, dd. 777, 3182.

⁶¹⁰ A.S.R.C., *loc. cit.*, d. 1627.

⁶¹¹ *Idem*, Fond 1178, inv. 1, d. 143, f. 1–2.

⁶¹² P. Burian, *Die Nationalitäten in „Cisleithanien” und das Wahlrecht der Märzrevolution 1848/49*, Craz-Köln, 1962, p. 112.

⁶¹³ H. J. Bidermann, *op. cit.*, p. 51.

⁶¹⁴ *Ibidem*, p. 49.

⁶¹⁵ *Selianskiy rukh na Bukovyni v 40-h rokakh XIX st. Zbirnyk dokumentiv*, Kyiv, 1949, p. 149.

multor țărani din Galiția, asupra cărora moșierii aplicau impozite speciale”⁶¹⁶. Această masă de ucraineni din Galiția avea să devină de la mijlocul secolului al XIX-lea o forță de contrapunere a intereselor și aspirațiilor naționale românești din Bucovina, în conformitate cu principiul imperial „dezbină și guvernează”.

Printre populațiile cu care a încercat Curtea Vieneză să colonizeze Bucovina s-au numărat și rușii lipoveni, sectanți ortodocși care, nefiind de acord cu unele modificări în canoanele și obiceiurile bisericii ruse, au părăsit Rusia și s-au așezat în alte țări, inclusiv în Moldova. Primele familii de lipoveni s-au stabilit în Bucovina imediat după anexarea ei de către Austria. În 1774, câteva familii de lipoveni se așează în satul Prisaca, numit ulterior Lipoveni⁶¹⁷. La 1780, numeroase familii de lipoveni au constituit satul Climăuți, iar mai apoi și colonia Fântâna Albă, localitate ce va deveni ulterior centrul civilizației și culturii lipovene. Majoritatea lipovenilor, peste 2 000 de familii, erau așezați lângă Marea Neagră și, pentru a-i atrage în Bucovina, autoritățile austriece, în iulie 1783, le-au promis scutire de impozite pentru trei ani⁶¹⁸, iar împăratul a dat indicații ca lipovenii să nu fie persecutați în ceea ce privește religia lor și să fie atrași în provincie cât mai mulți posibil⁶¹⁹. În toamna lui 1783, doi lipoveni de la Marea Neagră, Alexandru Alexeev și Nichifor Larionov, împreună cu un traducător, au plecat la Viena pentru a obține și mai mari privilegii de la împărat, cu care au avut o întâlnire în 5 octombrie 1783⁶²⁰. În 9 octombrie, Iosif al II-lea le-a înmănat personal acestora o patentă imperială cu următoarele înlesniri acordate lipovenilor: „1) Le permitem deplină libertate a legii [religiei – n.n.] pentru ei, fiii lor, urmașii lor și preoțimii; 2) Îi eliberăm pe aceștia pentru 20 de ani de toate contribuțiile; 3) Le acordăm libertate de orice serviciu militar; 4) După expirarea acelor 20 de ani, îi vom supune la aceleași contribuții pe care și supușii noștri le plătesc”⁶²¹. Însă, între lipovenii localnici și reprezentanții lipovenilor de la Marea Neagră s-au iscat neînțelegeri. Nici cei din Moldova nu vroiau să audă despre A. Alexeev. La 18 ianuarie 1784, la Suceava au sosit șase lipoveni din Costești, care au afirmat că la primăvară, împreună cu alte 14 familii, doresc să se așeze la Mitocul Dragomirnei. Aceștia au cerut în loc de 20 numai trei ani de scutire de impozite. Curtea din Viena era cointeresată în aceste neînțelegeri pentru a micșora privilegiile emigranților lipoveni⁶²². Lipovenii care aveau să vină din Moldova urmau să fie așezați la Mitocul Dragomirnei (20 de familii) și la Climăuți (16 familii)⁶²³.

Împotriva colonizării Bucovinei cu lipoveni, care se așezau pe moșiile Fondului bisericesc, s-au pronunțat episcopul Dositei Herescu și Consistoriul Bisericesc. În același timp și domnul Moldovei a interzis emigrarea lor din Moldova, astfel că, în 17 mai 1784, guvernatorul Enzenberg înainta lui Hadik raportul Directoratului din Suceava, care susținea că nu sunt speranțe de a coloniza Bucovina cu lipoveni⁶²⁴. La mijlocul lui iunie 1784, în Bucovina trăiau doar 75 de familii de lipoveni. Totuși, așezarea lipovenilor a continuat lent, astfel că în 1844 numărul lor în ținut se ridica la 1 966 de persoane, iar în 1857, la 2 939 de suflete⁶²⁵.

Colonizarea Bucovinei cu polonezi s-a înfăptuit îndeosebi după încorporarea ținutului la Galiția, unde nobilimea poloneză deținea pozițiile de conducere în domeniul politic, economic, social etc. Guvernul din Lemberg a înaintat și pentru al 19-lea cerc al provinciei sale în posturi administrative, de justiție, învățământ, persoane de origine poloneză din rândul nobilimii galițiene. Prin emigrarea boierimii românești din Bucovina, un șir de proprietăți a căzut în mâinile nobililor polonezi, astfel că în 1880, din cele circa 190 de mari moșii ale românilor, câte le aparținuseră inițial, 40–45% deveniseră poloneze⁶²⁶. La 1849, în Bucovina locuiau 4 000 de polonezi, majoritatea lor fiind funcționari ai statului⁶²⁷. Unii dintre coloniștii polonezi erau oameni sărmani, așezați mai ales la

⁶¹⁶ *Ibidem*, p. 136.

⁶¹⁷ M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 167; I. Nistor, *op. cit.*, p. 21.

⁶¹⁸ J. Polek, *Die Lippowaner in der Bukowina. I. Geschichte ihrer Ansiedelung*, Czernowitz, 1896, p. 7.

⁶¹⁹ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. XIII, d. Ia-d, f. 4.

⁶²⁰ J. Polek, *op. cit.*, p. 8.

⁶²¹ A.S.R.C., Fond I, inv. I, d. 3587, f. 128–128v.

⁶²² J. Polek, *op. cit.*, p. 13.

⁶²³ A.S.R.C., *loc. cit.*, d. 3586, f. la verso.

⁶²⁴ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. XVI, d. 35.

⁶²⁵ J. Polek, *op. cit.*, pp. 19, 21.

⁶²⁶ M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 177.

⁶²⁷ *Die Österreich-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Wien, 1899, p. 310.

salinele din zonă. Mulți dintre acești coloniști au contribuit la polonizarea și catolicizarea românilor bucovineni.

Tot din Galiția s-a produs în general emigrarea populației evreiești, venită, mai ales, ca arendași, meșteșugari și comercianți. Un martor ocular al imigrării evreilor în Bucovina a fost Ioan Budai-Deleanu, care menționa cu această ocazie: „Evreii bucovineni sunt toți imigranți din Polonia. Sub administrația militară ei erau puși sub o pază aspră și au fost tolerați numai o sută și câteva familii. Deci atunci nu se puteau lăși. Dar, de când s-a ridicat aici un Kreisamt și Bucovina s-a încorporat la Galiția, din lipsa de îngrijire și poate din lăcomia unor funcționari publici, țara întreagă a fost potopită de evrei”⁶²⁸. K. Enzenberg relatează că evreii veneau în Bucovina, fiindcă aici libertatea era mai mare și posibilitățile de câștig mai numeroase; evreii se asociau cu boierii locali sau, cel mai des, cu arendașii acestora, reușind în scurtă vreme să stoarcă venituri importante, dar și să influențeze alegerea vornicilor și, mai târziu, a primarilor, cu care aveau legături, ruinându-i pe țărani. Guvernatorul a intrat cu evreii într-un amplu conflict, reușind să reducă, la 1786, numărul familiilor evreiești la 308. Care era în realitate numărul evreilor în Bucovina este greu de precizat, deoarece, după cum susținea și Ion Budai-Deleanu, evreii „de conscripțiune știu a se feri așa de iscusit”, încât „parcă au tănuțit ideea de sfântă credință să încerce în tot chipul ca numărul lor să nu fie aflat”⁶²⁹. Potrivit cifrelor oferite de Administrația Bucovinei și de documentele de arhivă, la sfârșitul lui 1776, în Bucovina locuiau 650 de familii de evrei, însumând 2 906 de suflete, dintre care 444 de familii s-au așezat în timpul războiului ruso-turc și după ocuparea ținutului de către austrieci⁶³⁰. La 1779, se aflau în provincie 800 de familii, cu circa 4 000 de persoane⁶³¹, în 1780 – 870 de familii și încă cinci evrei fără familie⁶³², iar în anul 1781 erau deja 1 050 de familii de evrei, însumând 4 613 de persoane⁶³³.

Pentru a ne face o imagine clară despre proporțiile așezării evreilor în cea mai mică provincie a Imperiului Austriac, vom prezenta câteva date despre numărul lor pe alte pământuri ale Austriei. Astfel, pe când în Bucovina, la 1780, se aflau peste 870 de familii de evrei, în Silezia erau 812 familii, în Gorizia și Gradiska 398 de familii, 337 în Austria inferioară, 57 de familii în Tirol și 6 111 în alte zone⁶³⁴. Până în anul 1848, numărul evreilor a crescut la 11 581, pentru ca la 1910 să locuiască în Bucovina 102 919 de persoane de origine evreiască⁶³⁵. Cu toate că evreii n-au fost colonizați de către statul austriac, totuși ei au contribuit într-o anumită măsură la dizolvarea elementului românesc în amalgamul bucovinean, înlăturând pe mulți băștinași din sfera activității economice și financiare.

Printre coloniștii stimulați spre așezarea în Bucovina de către autoritățile habsburgice se numără ungurii și slovacii. Primii coloniști unguri s-au stabilit în 1777, la Tâbeni (Istensegits) și Iacobesti (Fogodisten)⁶³⁶. La sfârșitul anului 1785, Administrația Bucovinei efectua pregătiri pentru a așeza 36 de familii de unguri la Hadikfalva (Dornești), 35 de familii la Andrasfalva (Măneuți) și altele 33 la Iosephfalva (Dornișoara)⁶³⁷. Majoritatea maghiarilor se ocupa cu agricultura, legumicultura, creșterea animalelor. La 1825, locuiau în Bucovina 3 100 de unguri, în anul 1846, 5 446 și 7 282 de persoane la 1857⁶³⁸. Primele familii de slovaci s-au așezat pe pământurile Bucovinei la 1820, în calitate de muncitori forestieri (la Crasna lui Ilchi) și meșteri sticlari. Ca și maghiarii, slovacii n-au constituit un grup etnic numeros, comunitatea lor numărând, în anul 1846, 1 837 de persoane⁶³⁹. Prezența slovacilor și maghiarilor în Bucovina n-a fost o piedică deosebită în dezvoltarea românismului în acest teritoriu, deoarece autoritățile habsburgice nu i-au putut folosi ca o forță aparte, ei fiind, totuși, utilizați la realizarea principiului colonial *divide et impera*.

⁶²⁸ M. Iacobescu, „Bucovina în viziunea lui Ion Budai-Deleanu”, în „Suceava». Anuarul Muzeului Bucovinei”, anul XX, 1993, p. 208.

⁶²⁹ *Ibidem*.

⁶³⁰ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. I, d. 61, 69.

⁶³¹ Idem, pach. IV, d. 18, 18a.

⁶³² Idem, pach. V, d. 65b.

⁶³³ Idem, pach. VII, d. 50.

⁶³⁴ M. Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, p. 167.

⁶³⁵ P. Burian, *op. cit.*, p. 112; I. E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 33.

⁶³⁶ O. M. Zukowski, *Bukowina pod względem topograficznym, statystycznym ze szczególnym uwzględnieniem żywiołu polskiego*, Czerniowce-Lwów, 1914, pp. 92, 120.

⁶³⁷ A.S.R.C., *loc. cit.*, d. 862, f. 11v, 12v, 14.

⁶³⁸ H. J. Bidermann, *op. cit.*, p. 63.

⁶³⁹ P. Burian, *op. cit.*, p. 112.

Altă națiune pe care Habsburgii au stimulat-o și ajutat-o la așezarea în Bucovina a fost cea armeană. Primii coloniști armeni au venit în Moldova încă din Evul Mediu, continuând să practice în special comerțul în cursul a câtorva sute de ani. Generalul Splény, la ocuparea Bucovinei, afla aici 58 de familii armenesti⁶⁴⁰. Colonizarea cu populație armeană era explicată de interesele economice ale Curții din Viena: „Nimic nu este mai sigur și nimic mai hotărât, îi scria în 22 noiembrie 1779, Enzenberg lui Hadik, decât că Prea Înalta Curte se îngrijește stăruitor, astfel încât comerțul din țările turcești din vecinătate, apoi din Ucraina să fie tras încoace. În afară de obicei, în statele austriece și, împreună deci, familiile armenesti bogate”⁶⁴¹. În anul 1782, obștimea armenescă din Suceava a înaintat Consiliului Aulic de Război din Viena cererea pentru a fi confirmate armenilor „drepturile lor, deprinderile și libertățile primite până acum” și, în plus, acele „privilegii primite de la principii domnitori din anii 1671 și 1673”⁶⁴². În 4 iulie 1782, Consiliul Aulic de Război ordona Comandamentului General al Galiției ca armenii să nu fie persecutați în ce privește religia lor (cei din Bucovina erau ortodocși, iar cei veniți din Galiția, catolici) și să fie atrași în Bucovina cât mai mulți armeni⁶⁴³. În 1783 Iosif al II-lea, cu ocazia vizitei efectuate la Suceava, pentru a-i atrage pe negustorii armeni din partea imperiului, a asistat la slujba religioasă a armenilor uniți din oraș și a ordonat autorităților locale „să nu li se conturbe cu nimic viața armenilor, ci mai vârtos să se caute și să se aducă încoace cât mai mulți din astfel de oameni”. În 1787, împăratul le-a aprobat și armenilor ortodocși să-și aducă preoți din Armenia și să se așeze sub jurisdicția Patriarhiei armeno-ortodoxe din Constantinopol⁶⁴⁴. Negustorii armeni au dobândit de la Iosif al II-lea declararea Sucevei drept „oraș liber”, la 1786. Dar o colonizare masivă cu armeni nu s-a putut realiza, deoarece Poarta Otomană s-a opus vehement emigrării armenilor din teritoriile sale. La 1780, în Bucovina erau așezați circa 559 de armeni⁶⁴⁵, în anul 1823, locuiau aici 3 829 de persoane de origine armeană (din care 2 021 erau ortodocși și 1 808 catolici)⁶⁴⁶, pentru ca la 1846 să afle numai 2 224 de armeni⁶⁴⁷. În afară de comerț, unii armeni bogați au devenit mari proprietari de pământ în Bucovina, astfel că, la 1910, din cei aproape 200 de mari proprietari funciari numai 10–11 mai erau români bucovineni, restul fiind polonezi, armeni, evrei, germani etc.⁶⁴⁸.

Numai despre o etnie din Bucovina avem informații lapidare, deoarece fie s-au sustras continuu de la conscripții și recensământuri, fie preluau naționalitatea majorității populației din comună. Este vorba despre țigani. La momentul ocupării Bucovinei, generalul Splény află în ținut 294 de familii de țigani⁶⁴⁹, alte informații despre aceștia lipsind practic. I. Nistor susținea că numărul țiganilor „spori numai prin nașteri”⁶⁵⁰, dar o informație din arhivă menționează că în iulie 1784, din Moldova au trecut și s-au așezat în Bucovina 38 de familii de țigani⁶⁵¹. În 1803, I. Budai-Deleanu semnala prezența a circa 400 de familii de țigani⁶⁵². Se poate presupune că numărul imigranților țigani a fost mult mai mare. În lipsa altor informații nu ne rămâne decât că constatăm faptul că și țiganii au fost o parte integrantă a mozaicului etnic bucovinean, parte care a rămas în afara mișcărilor și tulburărilor de ordin politic.

Rezultatele politicii de colonizare și stimulare a imigrării elementelor alogene în teritoriul anexat, promovată de către autoritățile habsburgice pe parcursul întregii perioade de aflare a provinciei în componența Austriei, au fost dezastruoase pentru românii din Bucovina:

⁶⁴⁰ D. Werenka, *Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Österreich (1774–1785)*, Czernowitz, 1896, p. 137.

⁶⁴¹ *Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului. 1388–1913*, vol. I, București, 1989, p. 452.

⁶⁴² *Ibidem*, p. 456.

⁶⁴³ S.A.N.I.C., Fond C.A.R., pach. XIII, d. I a-d, f. 4.

⁶⁴⁴ M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 180.

⁶⁴⁵ A.S.B., *loc. cit.*, pach. V, d. 65b.

⁶⁴⁶ *Ibidem*, fond Colecția microfilme, Austria, r. 67, c.757.

⁶⁴⁷ P. Burian, *op. cit.*

⁶⁴⁸ M. Iacobescu, *op. cit.*, pp. 180–181.

⁶⁴⁹ D. Werenka, *op. cit.*, p. 137.

⁶⁵⁰ I. Nistor, *op. cit.*, p. 22.

⁶⁵¹ A.S.B., Fond C.A.R., pach. XVII, d. 25.

⁶⁵² M. Iacobescu, *Bucovina în viziunea lui I. Budai-Deleanu*, p. 211.

Tabel nr. 2
Componența națională a Bucovinei⁶⁵³

Nr.	Etnia	1774		1846		1910	
		numărul	%	numărul	%	numărul	%
1	Români	54 174	65,42	184 718	48,64	273 254	34,37
2	Germani	20	0,02	25 000	6,58	73 073	9,19
3	Ucraineni	22 625	27,32	144 982	38,17	305 101	38,38
4	Evrei	2 425	2,93	11 581	3,05	102 919	12,95
5	Alții	3 565	4,31	13 507	3,56	40 482	5,11
6	Total	82 809	100	379 788	100	794 929	100

În perioada cuprinsă între anii 1774 și 1910, populația Bucovinei va spori de 9,6 ori, administrația austriacă modificând în mod radical ponderea diferitelor naționalități în totalul populației provinciei. Dacă numărul germanilor va crește în timpul dominației habsburgice în Bucovina de 3 650 ori, cel al evreilor – de 42 ori, al ucrainenilor – de 13,5 ori, al celorlalte etnii (polonezi, armeni, slovaci, maghiari, țigani, etc.) – de 11 ori, atunci numărul românilor va spori numai de cinci ori. Astfel, dintr-o provincie românească, nord-vestul Moldovei a fost transformat într-un mozaic de popoare cu denumirea Bucovina.

Raporturile dintre români și coloniști erau cele normale, asigurate de ospitalitatea și toleranța autohtonilor. În același timp, s-a ajuns la unele acte de violență între români și germani la Suceava, unde unii funcționari nemți foloseau piatra bisericilor ortodoxe ruinate pentru construcția caselor lor la Satu Mare, unde nemții prădau grădinile localnicilor și le desconsiderau drepturile lor de populație băștinașă⁶⁵⁴. La 1814, consulul austriac la Iași, Iosef von Raab, semnalând guvernatorului Galiției zvonurile care circulau atunci la Iași în legătură cu Bucovina, menționa că bucovinenii, în scrisori adresate persoanelor din Moldova, își exprimau bucuria față de pretinsa emiteră a unei „circulare guvernamentale adresate coloniștilor și altor locuitori nebăștinași din Bucovina, ca aceștia să-și vândă averea lor și să fie gata de plecare”⁶⁵⁵.

Din cele expuse anterior putem constata faptul că în cadrul reformelor realizate de Habsburgi în direcția transformării Bucovinei într-un stat german, identic cu celelalte provincii ale Coroanei, politica de colonizare a ținutului cu elemente alogene din tot cuprinsul imperiului, precum și stimularea pe diferite căi a imigrării locuitorilor țărilor învecinate s-au aflat printre prioritățile Curții din Viena.

În ciuda faptului că fenomenul colonizării Bucovinei cu nemți constituia un imperativ social-economic și politic al Vienei, în perioada inițială interesele mercantiliste ale guvernului austriac au prevalat, suprapunându-se celor politice și sociale, conducând la o stimulare puternică a imigrării în zona anexată a românilor din Principatele dunărene, fenomen ce va frâna pentru un anumit timp procesul de dizolvare a particularităților etnice bucovinene.

În același timp, condițiile social-economice, mai bune în Bucovina în comparație cu Galiția, situația precară în care se aflau țăranii iobagi din provincia vecină, asuprirea națională și confesională, înlăturarea frontierelor de stat dintre aceste teritorii, interesul proprietarilor bucovineni pentru brațe ieftine de muncă au condus la un aflux puternic de ucraineni din Galiția. Spre deosebire de românii din Transilvania și Moldova, care se așezau preponderent în partea de sud a Bucovinei, ucrainenii galițieni s-au stabilit în masă în partea de nord a provinciei, diluând, iar mai târziu și dizolvând practic în întregime elementul românesc din această zonă.

Colonizarea Bucovinei va modifica substanțial structura etno-demografică a provinciei, va permite Habsburgilor să utilizeze cu eficiență principiul *divide et impera*, stimulând în mod artificial divergențe de interese economice, politice și naționale între popoarele din ținut. În pofida acestor realități, românii bucovineni vor reuși să conviețuiască pașnic cu celelalte etnii din Bucovina, vor reuși să atragă de partea revendicărilor și năzuințelor lor naționale pe mulți reprezentanți ai celorlalte popoare, raportând astfel, cu timpul, importante succese de ordin politic și național.

⁶⁵³ Cf. P. Burian, *op. cit.*, p. 112; I. Popescu, *op. cit.*, p. 17; I. E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 33.

⁶⁵⁴ I. Nistor, *op. cit.*, pp. 22–23.

⁶⁵⁵ *Spokonvichna ukrainska zemlia. Istorychni zviazky Pivnychnoy Bucovyny z Rosieiu i Naddnipreanskoiu Ukrainoiu: Dokumenty i materialy*, Uzhgorod, 1990, p. 48.

Acad. RADU GRIGOROVICI

Critical Study of the 1880 Austrian Census on the Population of Bukovina

(Summary)*

In this article, the author analyses in detail the results of the Austrian census from 1880 on the basis of the *Results of the censuses of the population and domestic farm animals carried out in Bukovina according to the status of December 31, 1880*, published in Vienna by the Imperial and Royal Central Statistical Commission for Bukovina, once in 1882 and later in 1885. The author notes the significant differences between the data of the two reports, although they should reflect a single, demographic reality. The most important difference appears in the section "Colloquial language of the native population". In the later processing, the immigrants from Galicia who had not yet been naturalized in Bukovina are included in the number of native Bukovinians; at the same time, Bukovinian citizens who lived in Romania and Transylvania were excluded. This distorts the actual relationship between the number of speakers of the Romanian and Ruthenian languages. Furthermore, on the basis of critical research of the data of the censuses conducted in Bukovina from 1880, the study determines the decisive factors for the level of education of the population in historical Bukovina. Academician Radu Grigorovici traces the quantitative influence of various factors on the problems of illiteracy. The detailed review of the statistical data on the level of education of the population of Bukovina leads to the acquisition of a better understanding of the political and social factors that favoured or prevented progress in this geo-political area. It is proven on the basis of statistical data and their geographical distribution that in the period 1880–1900 Bukovina served as a transit country to Romania for the Galician Jews. This resulted in a complicated network of mostly quite narrow corridors along the borders of the country of Bukovina as well as along the main traffic arteries. Unlike other, much more extensive areas, within these corridors the Jewish population decreased rather than increased compared to the general population. The spontaneous emergence of this network is explained by past events and on the basis of general principles. It also examines the historical events that are likely to trigger these migrations. Enclosed maps give a vivid picture of these events and prove that this complicated network was a temporary exception structure, which left only weak traces until 1910, although the emigration continued to take place.

Keywords: Bukovina, Austrian census, 1880, population, demography, Romanian language, Ruthenian language, immigration, Galician Jews.

I. Manipularea ulterioară a datelor

A. Introducere

Datele statistice numerice ale recensămintelor efectuate asupra populației Bucovinei în timpul încorporării ei în Imperiul Austriac nu au fost preluate necritic de demografii și istoricii noștri. Au fost aduse numeroase acuzații privind modul deformant de colectare pe teren a datelor și, mai ales, cu privire la criteriul limbii de conversație pentru a defini apartenența etnică a populației⁶⁵⁷. Prin acest criteriu se amplifică în mod interesat, pe de o parte proporția în populație a elementului german, idișul evreilor fiind asimilat cu limba germană. Pe de altă parte se distorsiona în favoarea majorității etnice dintr-o localitate și în defavoarea minorităților ei compoziția etnică din localitate. Într-adevăr, era firesc ca minoritatea, mai redusă ca număr, să folosească în conversație, adică în relațiile cu majoritatea, limba acesteia din urmă. În plus, limba rusă era eliminată de pe lista limbilor admise la recensare.

Pe cât știu, nimeni nu a pus totuși la îndoială corectitudinea modului de prezentare în publicații a rezultatelor statistice obținute în aceste condiții defectuoase din partea Comisiei centrale statistice austriece (CCSA) de la Viena.

Ca bucovinean am devenit interesat în aceste date; ca fizician, care și-a însușit dictonul lui Descartes *dubito ergo sum* nu numai din punct de vedere filozofic, ci și ca unul dintre principiile de

⁶⁵⁶ „Analele Bucovinei”, anul I, nr. 2, 1994, pp. 351–357, 359–367; anul II, nr. 2, 1995, pp. 339–356.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

⁶⁵⁷ Ilie E. Torouțiu, *Poporația și clasele sociale din România*, București, 1916, pp. 34 și urm.

bază ale metodei cercetării științifice, mi-am permis să pun la îndoială această corectitudine. Încerc să nu mă erijez cu această ocazie în judecător moral. Trebuie să admit că putem fi incorecți din cel puțin trei cauze: a) fiindcă oameni suntem și *erare humanum est*; b) din nepricepere profesională și c) cu bună știință, arareori din perversitate, cel mai adeseori din interes.

B. Izvoarele de date

Din biblioteca Institutului „Bucovina” al Academiei Române am obținut un volum subțirel, editat de Comisia centrală statistică austriacă (CCSA) de la Viena în 1882. Volumul poartă titlul *Rezultatele recensământului efectuat asupra populației și animalelor din gospodăriile Bucovinei la data de 31 decembrie 1880 (Ergebnisse der nach dem Stande vom 31. Dezember 1880 in Bukowina ausgeführten Zählung der Bevölkerung und der häuslichen Nutzthiere. Herausgegeben von der K.K. Statistischen Central-Commission, Wien, 1882)*. Volumul aduce o completare esențială a datelor cuprinse în *Repertoriul special al localităților din Bucovina (Special-Orts Repertorium der Bukowina)*, editat de aceeași CCSA la Viena, în 1885. Acest *Repertoriu* nu menționează nicăieri că datele pe care le cuprinde corespund recensământului din 1880. Datele statistice pe care le prezintă sunt: numărul de case; populația prezentă, structurată pe sexe și confesiuni (catolică, greco-orientală, israelită și altele); populația autohtonă structurată pe limbi de conversație (Umgangssprache) și anume germană, ruteană, română și altele. Toate aceste date sunt redade separat pentru toate localitățile și moșiile, respectiv domeniile private, apoi sintetizat pe orașe cu statut special (Cernăuți), districte judiciare și județe și, în sfârșit, pe toată țara (Landul) Bucovina.

Trebuie remarcat că, într-adevăr, suma vorbitorilor de diferite limbi este sistematic mai mică decât suma locuitorilor recenzați în unitățile geografice amintite mai sus din cauza eliminării populației străine prezente la recensământ. Cum s-a procedat de fapt se va vedea mai jos.

În general datele demografice folosite de cercetătorii noștri și de cei de alte naționalități se bazează pe datele din acest *Repertoriu*. Dimpotrivă, *Rezultatele...* prezintă clar datele statistice pentru toată populația prezentă recenzată – autohtonă și străină. Datele sunt structurate mai sintetic din punct de vedere geografic, adică pe orașe cu statut propriu, pe județe (Bezirks-Hauptmannschaften) și pe districte judiciare (Gerichts-Bezirke), dar mult mai amănunțit din alte puncte de vedere. Pentru fiecare dintre aceste unități administrative se precizează mai întâi numărul de comune, de moșii și domenii private și de localități; numărul de case locuite și nelocuite; numărul de locuințe familiale (Wohnparteien). Urmează numărul total de locuitori, grupați după sex și divizați în „prezenți permanent”, respectiv „temporar”, precum și după domiciliul lor legal (Heimatsberechtigung sau Zuständigkeit – un fel de cetățenie locală). Aceste domiciliu legale se pot găsi în: comuna unde cetățeanul a fost recenzat; în altă comună a aceluiași județ; în alt județ al Țării Bucovina; în alt regat sau țară (Land) reprezentate în Parlamentul de la Viena (Reichsrath); în una dintre țările (landurile) Coroanei ungare; în Bosnia și Herțegovina sau în restul străinătății („aus dem übrigen Auslande”). Alte două tabele repartizează pe străinii de Bucovina, deci pe neautohtoni, pe sexe și pe landurile Austriei, pe cele ale Coroanei ungare, multe țări europene, precum și pe Turcia și Egipt, Grecia, Statele Americii de Nord și de Sud și alte țări.

În Tabelul nr. 1 redăm comparativ unele date statistice (absolute și procentuale) din *Rezultatele...* și din *Repertoriu...* pentru orașul Cernăuți și pentru întreaga Bucovină într-o formă mai convenabilă analizei noastre.

Deci, în timp ce în *Rezultatele...* publicate în 1882, CCSA consideră drept străini pe toți cei ce n-au domiciliul legal pe teritoriul Bucovinei (vezi coloanele 3–7, a căror sumă este egală cu numărul din coloana 2), aceeași comisie consideră în *Repertoriu...*, publicat cu trei ani mai târziu, drept străini de Bucovina numai pe cei prezenți la recensământ cu domiciliul legal în țările Coroanei ungare și restul țărilor străine. În consecință, cum arată Tabelul nr. 2, în *Repertoriu...* populația autohtonă a Bucovinei apare mai numeroasă cu 26 901 locuitori decât în *Rezultate*.

Tabel nr. 1
Date statistice comparate, după *Rezultate ...* și *Repertoriu ...*

După <i>Rezultate</i>	Populația prezentă (autohtoni și străini)	Populație străină recenzată	Străini din landurile Austriei				Străini din landurile ungare și din alte țări
			Galiția	Boemia și Moravia	Silezia	Altele	
	1	2	3	4	5	6	7
Cernăuți	45 600 100%	12 612 27,7%	9 773 21,4%	1332 2,9%	261 0,6%	256 0,6%	1 000 2,2%
Bucovina	571 671 100%	30 119 5,3%	24 315 4,3%	1 696 0,3%	326 0,1%	564 0,1%	3 218 0,6%
După <i>Repertoriu</i>							
Cernăuți	45 600 100%	1 000 2,2%	-	-	-	-	-
Bucovina	571 671 100%	3 218 0,6%	-	-	-	-	-

Dacă în același timp admitem că cetățenii străini proveniți din România și din Ardeal erau toți vorbitori de limbă română, numărul autohtonilor vorbitori de limbă română la Cernăuți respectiv în toată țara, scade, conform datelor din *Rezultate...* cu 596 respectiv cu 2 276, de la 6 431, respectiv 190 005. Aceste valori, adică 5 835, respectiv 187 729, se regăsesc în Tabelul nr. 2.

Tabel nr. 2
Populația autohtonă recenzată vorbitoare de limbă română

		Populația autohtonă recenzată	Vorbitori de limbă română în populația autohtonă recenzată	Vorbitori de limba română în <i>toată</i> populația recenzată
		1	2	3
După <i>Rezultate</i> și <i>Repertoriu</i>	Cernăuți	32 988 100%	5 835 17,7%	-
	Bucovina	541 552 100%	187 729 34,7%	-
După <i>Repertoriu</i>	Cernăuți	44 600 100%	6 431 14,4%	6 431 14,1%
	Bucovina	568 453 100%	190 005 33,4%	190 005 33,2%

La întrebările: *cui nocet?* și *cui prodest?* nu este greu de răspuns.

C. Populația autohtonă reală a Bucovinei

Statisticienii austrieci au mai încercat să stabilească în *Rezultate...* mărimea reală a populației autohtone a Bucovinei, ținând seama și de autohtonii absenți, necuprinși în recensământul din 31 decembrie 1880. În vederea atingerii acestei ținte, ei dispun într-adevăr de unele date certe, datorită faptului că recensământul s-a desfășurat pe întreg teritoriul Austriei, poate și pe acela de sub stăpânirea Coroanei ungare, pentru a folosi modul de exprimare. Astfel, ei constată că 7 983 de autohtoni din Bucovina se găseau în alte landuri ale Austriei la data recensământului.

Mai puțin sigure sunt datele privitoare la autohtonii bucovineni aflați în alte țări. Acestea se bazează, pe de o parte, pe declarațiile celor rămași acasă (notați cu a în Tabelul nr. 3) sau pe informații documentare obținute din țările gazdă (notați cu b în aceeași tabel). Din motive ce vor deveni clare ceva mai târziu, Tabelul nr. 3 cuprinde, pe lângă numerele totale de bucovineni autohtoni aflați în țara respectivă, aportul f/b dintre numărul femeilor și cel al bărbaților din acest grup.

Tabel nr. 3
Bucovineni autohtoni aflați în afara țării Bucovina

Bucovineni autohtoni aflați în															
f/b	Landuri ale Austriei					Țări străine									
	Galiția	Moravia	Austria de jos	Alte Landuri	Total	România		Rusia		Ardeal		Alte țări		Total	
						a	b	a	b	A	b	a	b	a	b
	5495	1105	1024	359	7983	3286	416	756	591	168	683	326	426	4250	2116
f/b	0,32	0,05	0,61	0,31	-	0,52	0,49	0,24	0,60	0,32	0,79	-	-	-	-

Pentru comparație, redăm în Tabelul nr. 4 repartitia pe aceleași țări semnificative a străinilor prezenți în Bucovina în 31 decembrie 1880, incluzând raportul f/b.

Tabel nr. 4
Populație străină prezentă în Bucovina în 31 decembrie 1880

Populație străină domiciliată în										
f/b	Landuri ale Austriei					Țări străine				
	Galiția	Moravia	Austria de Jos	Alte Landuri	Total	România	Rusia	Ardeal	Alte țări	Total
	24315	1012	269	1305	26901	1323	417	953	525	3218
f/b	0,97	0,27	0,67	-	0,90	0,75	0,83	0,49	-	-

Din examinarea Tabelelor nr. 3 și 4 se pot trage o serie de concluzii:

– există o tendință evidentă de imigrare a galițienilor în Bucovina în curs de desfășurare în 1880;

– raportul f/b apropiat de unitate la imigranți este caracteristic atât pentru puternicele legături de familie ale evreilor, cât și ale țărănimii rutene, în căutarea unei implantări în țară străină;

– valorile cele mai reduse ale raportului f/b se înregistrează la populația provenită din Moravia. Este vorba de negustorii ambulanti cei mai activi în zonă și în epocă, de naționalitate slovacă. Caracteristică este și scăderea de circa cinci ori a raportului f/b, atunci când slovacii cu domiciliul legal în Bucovina își reiau activitatea de negustorie ambulantă, deplasându-se în țara de baștină;

– se constată o scădere accentuată, la o treime, a acestui raport și la galițienii cu domiciliul legal în Bucovina care călătoresc în Galiția. Acest fapt se poate atribui proporției relativ ridicate a evreilor, de 22% din populația de proveniență galițiană, combinat cu faptul că din motive sociale și religioase, negustorul evreu era arareori însoțit de soția sa în deplasări. De aceea cred că nu greșim mult dacă admitem că cei 5 495 de bucovineni autohtoni aflați în Galiția în timpul recensământului se compuneau din fracțiuni aproximativ egale de evrei și de ruteni, în timp ce în populația neautohtonă de origine galițiană aflată în 31 decembrie 1880 în Bucovina, proporția dintre evrei și ruteni era aceeași ca în populația autohtonă, adică de 22% și 78%;

– în cazul Ardealului există o tendință slabă, dar clară de imigrare în Bucovina, la care participă în mare măsură bărbați singuri. Datele privind pe bucovinenii autohtoni plecați în Ardeal sunt prea contradictorii pentru a putea fi comentate;

– cazul Rusiei nu este nici important numeric, nici foarte contradictoriu în afara raportului f/b. Compoziția etnică a celor în cauză trebuie să fi fost relativ complexă, putând fi vorba atât de românii plecați la lucru, cât și de lipoveni și ruteni;

– mai interesant este cazul deplasărilor înspre România, în particular contradicția dintre numărul mare de bucovineni autohtoni, desigur români, declarați acasă, și cel de aproape opt ori mai mic, a căror prezență în România este documentată la fața locului. Pe de altă parte, raportul f/b este practic același, aproximativ 0,5. Lucrul se explică ușor. Românii din sudul Bucovinei obișnuiau să plece pentru mai mult timp în România pentru a lucra în industrie și pe moșii, unde erau salariați. Patronii obișnuiau să le rețină actele personale și să nu-i anunțe la autorități, pentru a nu fi obligați să încheie contracte oficiale de angajare. Astfel puteau să exercite presiuni asupra imigranților la întoarcerea acasă, condiționând restituirea actelor personale de acceptarea drept plată a unei sume mult reduse față de aceea datorată conform înțelegerii verbale inițiale.

Ca urmare a datelor din Tabelul nr. 3 și a considerațiilor precedente, se pot calcula două valori limită pentru populația autohtonă a Bucovinei, așa cum s-a dovedit corect în *Rezultate*. Procedeu este în mod evident următorul: – se scade din numărul total al recenzaților de 571 671 numărul străinilor,

deci a celor cu domiciliul legal în afara Bucovinei, adică 30 119, și se adaugă numărul bucovinenilor autohtoni aflați în străinătate, deci în afara Bucovinei și deci nerecenzați. Limita superioară a numărului de bucovineni autohtoni aflați în străinătate rezultă din însumarea numerelor din cele două coloane „Total” și „Total-a” din Tabelul nr. 3, adică: $7\,983 + 4\,520 = 12\,503$. Limita inferioară rezultă din însumarea coloanelor „Total” și „Total-b” din Tabelul nr. 3, adică: $7\,983 + 2\,116 = 10\,099$. Deci populația autohtonă a Bucovinei se cifrează undeva între $571\,5671 - 30\,119 + 12\,503 = 554\,055$ și $571671 - 30\,119 + 10\,000 = 551\,651$ locuitori, mai probabil aproape de limita superioară.

D. Încheiere

Conform datelor și considerațiilor de sub punctele B și C, vom admite că numărul bucovinenilor autohtoni vorbitori de limbă română se va obține scăzând din numărul celor recenzați în *Repertoriu...* (190 005) numărul cetățenilor României și Ardealului aflați în Bucovina la data recensământului (2 276) și adăugând numărul bucovinenilor autohtoni absenți, aflați în România și în Ardeal în aproximația limitei superioare a populației autohtone totale ($3\,286 + 169 = 3\,455$).

În cazul vorbitorilor de limbă ruteană procedeul este în esență același, dar ceva mai complicat din cauza amestecului în populația originară din Galiția a două etnii dominante: rutenii (78% în populația așezată sau în curs de așezare în Bucovina și 50% în populația flotantă) și evreii (22%, respectiv 50% în același două cazuri). Numerele analoage cazului vorbitorilor de limbă română sunt pentru vorbitorii de limbă ucraineană următoarele: recenzați în *Repertoriu...* – 239 690; $24\,316 \times 0,78 = 18\,966$ și $5\,495 \times 0,5 = 2\,748$.

Tabelul nr. 5 cuprinde rezultatele calculului procentajului în populația autohtonă a Bucovinei de vorbitori de limbă română, respectiv ruteană, în funcție de modul de consultare mai critică sau mai superficială a *Repertoriului...*, editat de CCSA în 1885, respectiv ținând seama și de datele oferite de *Rezultatele...* editate de aceeași CCSA în 1882.

Trebuie să constatăm că eforturile de manipulare a datelor de teren obținute la recensământul austriac al populației Bucovinei din 31 decembrie 1880, printr-o prelucrare voit defavorabilă elementului românesc autohton, prin includerea imigranților galițieni încă neîncetățeniți în Bucovina în numărul bucovinenilor autohtoni, paralel cu excluderea din acest număr al cetățenilor României și, mai grav, a ardelenilor, cetățeni ai regatului Ungariei, parte a Monarhiei Austro-Ungare, au modificat totuși relativ puțin raportul dintre numărul vorbitorilor de limbă română și cel al vorbitorilor de limbă ruteană în cadrul populației autohtone a Bucovinei.

Din Tabelul nr. 5 rezultă că între valoarea minimă a acestui raport, realizată prin manipulare, egală cu $33,0/42,2 = 0,782$ și valoarea corect calculată din datele nemanipulate, adică $34,5/40,3 = 0,856$, există o diferență de abia 9,5%. Păcat de acest efort pentru un rezultat atât de modest!

Tabel nr. 5
Procentajul vorbitorilor de limbă română, respectiv ruteană, în
populația autohtonă a Bucovinei

Procentajul vorbitorilor în populația autohtonă	Vorbitori de limbă română	Vorbitori de limbă ruteană	Observații
Raportată la populația totală recenzată prezentă, incluzând pe toți cetățenii străini	$190\,005/571\,561 = 33,2\%$	$239\,690/571\,671 = 41,9\%$	Interpretarea obișnuită, superficială, a <i>Repertoriului...</i>
Raportată la populația totală recenzată prezentă, incluzând pe galițieni și alți cetățeni austrieci, dar excluzând alți cetățeni străini, deci și România și Ardeal	$190\,005 - 2\,276 = 187\,729$ $571\,671 - 1218 = 568\,453$ $187\,729/568\,453 = 33,0\%$	239 690 $571\,671 - 1218 = 568\,453$ $239\,690/568\,453 = 42,2\%$	Dedus din datele <i>Repertoriului...</i>
Raportată la populația autohtonă a Bucovinei, prezentă și absentă, în	$190\,005 - 2\,276 + 3\,455 = 191\,184$ $191\,184/554\,055 =$	$239\,690 - 0,78 \times 24\,316 + 0,5 \times 5\,495 = 223\,471$ $223\,471/554\,055 =$	Rezultatul corect al recensământului, ținând seama atât de <i>Repertoriu...</i> , cât și de

conformitate cu <i>Rezultate...</i> , incluzând pe autohtonii absenți și excluzând pe neautohtonii prezenți	= 34,5%	= 40,3%	<i>Rezultate...</i>
---	---------	---------	---------------------

II. Știința de carte

A. Introducere

Am relatat în partea întâi a acestui studiu existența a două variante de prezentare a datelor statistice obținute pe teren în cursul recensământului austriac al populației Bucovinei din 31 decembrie 1880. Amândouă sunt editate de aceeași Comisie centrală austriacă de statistică de la Viena. Prima, editată în 1882, este mai sintetică din punct de vedere geografic, dar mai cuprinzătoare și mai amănunțită din alte puncte de vedere și poartă titlul *Rezultatele recensământului efectuat asupra populației și animalelor din gospodăriile Bucovinei la data de 31 decembrie 1880*⁶⁵⁸. A doua, editată în 1885, este foarte amănunțită din punct de vedere geografic, detaliind prezentarea până la nivelul comunelor, satelor și chiar al moșiilor sau domeniilor private (Gutsgebiete) și poartă, de aceea, titlul *Repertoriul special al localităților Bucovinei*⁶⁵⁹.

Prima lucrare oferă la paginile 10 și 11, printre multe alte date, informații despre structura populației după religie, grad de instrucțiune și de invaliditate, populația totală de 571 671 de suflete cuprinzând, după cum am arătat în partea întâi a studiului, și pe toți străinii prezenți, 30 119 la număr, printre care 24 315 galițieni.

B. Analfabetismul și combaterea sa

Aici ne va preocupa în particular problema combaterii analfabetismului. În această privință *Rezultatele...* prezintă „gradul de instrucțiune” sub trei rubrici: – cei ce știu citi și scrie; – cei ce știu numai să citească; – neștiutorii de carte.

Dacă vrem să găsim o corelație cauzală între aceste date și alte date oferite de *Rezultate...*, găsim doar un singur tabel la pagina 14. Acesta se referă la repartitia pe județe a personalului didactic (Lehrpersonale). Nu se face nicio diferențiere între un profesor universitar, un profesor de gimnaziu sau de școală normală sau un instructor. O vom reproduce aici (Tabel nr. 6) și o vom folosi mai jos.

Tabel nr. 6
Personalul didactic din Bucovina

Județul	Personal didactic			total la mia de locuitori
	masculin	feminin		
Cernăuți (oraș)	248	103	351	
Cernăuți (județ)	113	5	118 (oraș + județ)	3,7‰
Câmpulung	69	4	73	1,9‰
Coțman	108	5	113	1,4‰
Rădăuți	126	9	135	1,7‰
Siret	22	4	26	0,5‰
Storojineț	68	4	72	1,2‰
Suceava	106	13	119	1,6‰
Vijnița	97	4	101	1,8‰

Mult mai util se dovedește aici *Repertoriul...*, în ciuda deficiențelor sale. El semnalează pentru fiecare localitate sau domeniu privat prezența unui număr de școli, precum și gradul sau caracterul lor.

Tabelul nr. 7 redă numărul de școli primare repartizate pe județe, inclusiv cele din capitalele lor, chiar și în cazul Cernăuților. Tabelul cuprinde în coloanele succesive: numele județului, populația

⁶⁵⁸ *Ergebnisse der nach dem Stande vom 31. Dezember 1880 in Bukowina ausgeführten Zählung der Bevölkerung und der häuslichen Nutzthiere. Herausgegeben von der K. K. Statistischen Central-Commission, Wien, 1882.*

⁶⁵⁹ *Special-Orts Repertorium der Bukowina. K. K. Statistische Central-Commission, Wien, 1885.*

sa, numărul de școli primare din județ (absolut și raportat la mia de locuitori), numărul de știutori de carte și procentajul de români, ruteni, evrei și germani (evaluați după limba de conversație și confesiune).

Tabel nr. 7
Repartiția pe județe a școlilor primare

Județul	Populația județ	Școli primare		Știutori de carte (%)	Compoziția etnică (%) după limba de conversație și confesiune			
		număr	la mia de locuitori		români	ruteni	evrei	germani
Cernăuți	126 597	34	0,26‰	17,0%	17,8%	47,5%	19,0%	7,2%
Câmpulung	38 702	27	0,70‰	17,1%	56,7%	15,7%	7,0%	18,6%
Coțman	81 087	30	0,37‰	4,4%	0,6%	90,0%	7,7%	–
Rădăuți	81 410	30	0,37‰	12,0%	64,2%	8,6%	6,4%	14,9%
Siret	49 804	9	0,18‰	8,4%	29,7%	37,8%	9,2%	7,4%
Storojineț	61 344	17	0,28‰	4,0%	47,9%	37,4%	11,8%	0,7%
Suceava	76 210	16	0,21‰	8,9%	63,5%	10,6%	9,0%	11,3%
Vijnița	56 517	18	0,32‰	4,7%	0,5%	78,0%	18,4%	0,7%
Bucovina	571 671	181	0,32‰	10,3%	33,2%	41,9%	11,8%	7,2%

Pentru a distinge care factori sociali sau organizatorici au contat mai mult în sporirea științei de carte, am luat în considerare, în afara raportului dintre numărul școlilor primare pe mia de locuitori prezentat în Tabelul nr. 7, și datele privitoare la numărul personalului didactic pe mia de locuitori (vezi Tabelul nr. 6), precum și procentajul populației urbane în populația totală a județelor și școlile de diferite grade existente în capitalele de județe – vezi Tabelul nr. 8.

Tabel nr. 8
Gradul de urbanizare și școlile din capitalele județelor

Capitalele județelor	Gradul de urbanizare = raportul populația capitalei/ populația județului (%)	Școli în capitale
Cernăuți	$45\ 600/126\ 597 = 36\%$	Universitate, liceu, școală reală, școală normală de băieți și de fete, școală profesională de stat, 12 școli primare
Câmpulung	$5\ 534/38\ 702 = 14,3\%$	2 școli primare
Coțman	$3\ 959/81\ 087 = 4,9\%$	2 școli primare
Rădăuți	$11\ 162/81\ 410 = 13,7\%$	Liceu, 2 școli primare
Siret	$7\ 240/49\ 804 = 14,5\%$	Școală reală, 2 școli primare
Storojineț	$4\ 852/61\ 344 = 7,9\%$	2 școli primare
Suceava	$10\ 104/76\ 210 = 13,3\%$	Liceu, 2 școli primare
Vijnița	$4\ 165/56\ 517 = 7,4\%$	2 școli primare
Bucovina	$92\ 616/571\ 671 = 16,2\%$	Universitate, 3 licee, 2 școli reale, 2 școli normale, o școală profesională de stat, 26 școli primare

C. Factorii determinanți ai științei de carte

Dacă reprezentăm acum procentajul știutorilor de carte în funcție de cele trei mărimi caracteristice efortului educațional al guvernului Bucovinei pe care le-am putut extrage din documentația citată, obținem o serie de trei grafice.

Personalul didactic

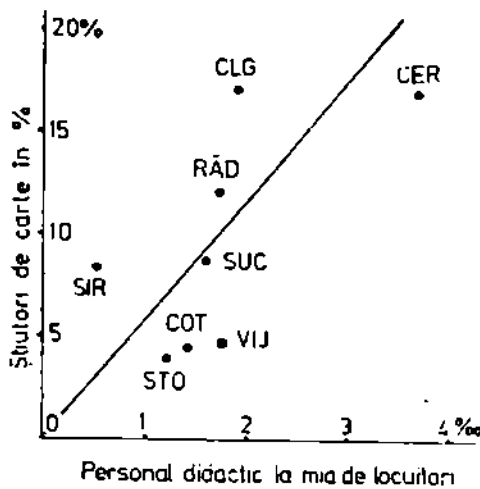

Fig. 1. Personal didactic la mia de locuitori

Se observă că punctele reprezentative indică o creștere generală a procentajului de ștutori de carte odată cu creșterea numărului de personal didactic la mia de locuitori; dar împrăștierea punctelor în jurul unei drepte medii care trece prin origine – fără personal didactic nu am avea ștutori de carte – este mare. Dreapta este trasată astfel ca suma pătratelor distanțelor punctelor de la dreaptă să fie minimă. Abaterea medie pătratică (sau standard) a punctelor de la această dreaptă, zisă de regresie, este egală cu 11,1 unități.

Urbanizarea

Dacă reprezentăm pe axa absciselor, în locul personalului didactic raportat la mia de locuitori, procentajul locuitorilor urbani din fiecare județ (vezi Tabelul nr. 7), punctele reprezentative se strâng mai aproape de dreapta de regresie – vezi Figura 2, unde abaterea standard de la dreaptă a scăzut la 7,8 unități.

Putem remarca până aici următoarele: știința de carte crește fără îndoială odată cu creșterea numărului personalului didactic de orice nivel; dar intervin și alți factori importanți, ceea ce provoacă împrăștierea puternică a punctelor reprezentative în jurul unei curbe monotone, cum este dreapta de regresie.

Figura 2 ne-a pus pe o cale mai bună: punctele reprezentative s-au așezat mai strâns în jurul drepte de regresie, dar au o tendință netă de a se separa în trei grupe distincte. Grupul de trei județe –

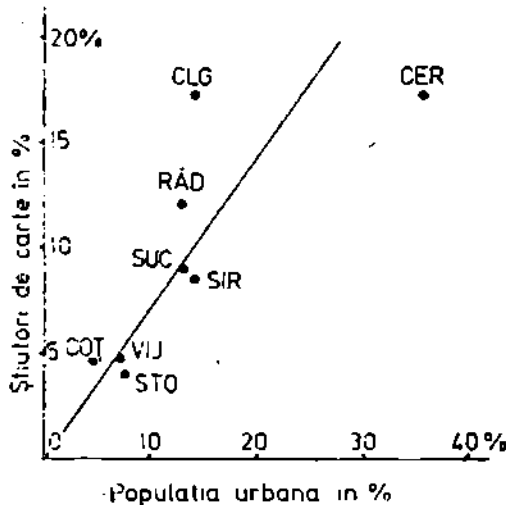

Fig. 2. Populația urbană în %

În Figura 1, procentajul ștutorilor de carte este reprezentat în funcție de numărul de personal didactic nediversificat la mia de locuitori în cele opt județe ale Bucovinei (vezi

Coțman, Storojineț și Vijița –, în care ștutorii de carte sunt mai puțin numeroși (4–5%), este constituit din județele cu cel mai redus grad de urbanizare.

Alte trei județe, cu un grad de urbanizare aproape identic (în jur de 14%), au între 9 și 12 procente de

știutori de carte. Nu pare, prin urmare, de mirare că județul Cernăuți, care cuprinde capitala țării Bucovina și are un grad ridicat de urbanizare, de 36%, prezintă și cea mai mare proporție de știutori de carte. Intrigă, totuși, faptul că județul Câmpulung, care are un grad de urbanizare de aproximativ 14%, ca și județele Rădăuți, Siret și Suceava, are un procentaj de știutori de carte practic egal cu cel al județului Cernăuți.

Pe de altă parte, din Tabelul nr. 8 rezultă că, iarăși cu excepția notabilă a Câmpulungului, gradul de urbanizare al județelor variază paralel cu nivelul învățământului în capitala lor, ceea ce pare normal. Ne-am așteptat, totuși, ca știința de carte să depindă esențial de numărul de școli primare raportat la mia de locuitori, căci în aceste școli, și nu în licee, școli reale și normale, și cu atât mai puțin la universitate, se învață a scrie și a citi.

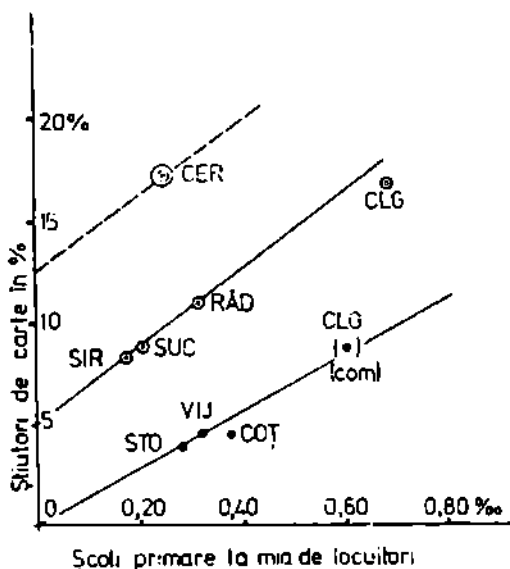
Școlile primare

De aceea, într-o a treia tentativă, am reprezentat procentajul de știutori de carte în cele opt județe în funcție de numărul la mia de locuitori al școlilor primare din județ – vezi Figura 3. Am notat în această figură cu puncte simple județele în ale căror capitale nu existau decât școli primare. Trei dintre aceste județe, Coțman, Storojineț și Vijița, sunt acelea în care constatăm procentajele cele mai coborâte de știutori de carte; dar al patrulea, Câmpulungul, face din nou excepție.

Am notat apoi cu un punct o dată încercuit județele în ale căror capitale se găseau în 1880 școli de nivel mediu. Am văzut anterior că aceste trei județe, Rădăuți, Siret și Suceava, aveau și aproape același grad de urbanizare.

În sfârșit am notat cu un punct dublu încercuit județul Cernăuți, a cărui capitală avea universitate, școli medii, normale și profesionale.

Fig. 3. Școli primare la mia de locuitori

Astfel reprezentate, județele se grupează în trei categorii: trei din cele patru județe ale căror capitale n-au decât școli primare se situează strâns pe o dreaptă care trece prin origine, căci – să nu uităm – fără școli primare nu am avea deloc știutori de carte.

Pe altă dreaptă aproape, dar nu chiar paralelă și intersectând axa absciselor la valoarea de 5% știutori de carte, se găsesc județele ale căror capitale adăposteau o școală de nivel mediu, iar foarte aproape de ea se găsește și Câmpulungul, care dispunea de un număr excepțional de mare de școli primare la mia de locuitori (0,70 ‰).

O analiză a datelor din *Repertoriu...* arată că, pe de o parte, 72% dintre comunele județului Câmpulung aveau școli primare. Pe de altă parte, 4 331 dintre cei 38 702 locuitori ai săi se găseau pe șase „Gutsgebiete”, termen pe care l-am tradus de obicei prin „moșii”. De fapt, în acest caz este vorba de niște domenii industriale concesionate firmei de minerit Manz, locuite predominant (85%) de mineri germani aduși din Zips. Aceștia erau practic integral alfabetizați prin biserica evanghelică încă

de la sfârșitul secolului al XVIII-lea⁶⁶⁰. Această alfabetizare era nu numai consecința germanizării ritualului bisericesc evanghelic, ci, desigur, și o condiție pentru exercitarea eficientă a meseriei de miner. Ei bine, pe fiecare dintre aceste domenii exista în 1880 câte o școală primară. În tot restul Bucovinei nu se găseau școli primare pe niciun domeniu privat industrial sau agricol.

Într-adevăr, dacă eliminăm din numărul locuitorilor județului Câmpulung pe cei 4 331 de locuitori ai acestor domenii, numărul de școli primare la mia de locuitori se reduce la $21/34\ 371 = 0,61\%$. Presupunând acum că 85% dintre cei 4 331, adică 3 681 de locuitori ai acestor domenii erau știutori de carte, și-i scădem din totalul de 6 628 de știutori de carte din județ, obținem un număr de 2 947 de știutori de carte pentru cei 34 731 de locuitori ai comunelor din acest județ, ceea ce reprezintă un procentaj de 8,5%. Punctul reprezentativ – pus între paranteze în Figura 3 – se așează surprinzător de bine pe dreapta corespunzătoare județelor ce au capitale lipsite de școli medii.

Școlile medii și superioare

Din analiza de mai sus rezultă că numărul școlilor primare raportat la populație este factorul primar care a contribuit la știința de carte a populației Bucovinei sub regimul austriac. Această concluzie este, firește, banală.

Al doilea factor adjuvant, dar foarte important, este deschiderea către ascensiunea socială, către o mai bună stare materială și către civilizație prin urbanizare, oferită de accesul la învățământul mediu și superior. Într-adevăr, într-o lucrare recentă, Viorel Roman face următoarea observație pertinentă: „Domnia culturii și a averii din Austro-Ungaria se deosebește fundamental de domnia militarismului și a birocrăției din Prusia. În Prusia te puteai afirma și fără cultură sau avere, în Austro-Ungaria nu”⁶⁶¹. Deplasarea pe verticală a dreptei celei mai de jos către dreapta care atinge axa ordonatelor la valoarea 5%, și pe care se află punctele reprezentative ale județelor Rădăuți, Siret și Suceava, poate servi ca ilustrare a citatului de mai sus.

Cu bogăția sa în școli de nivel ridicat și doar 12 școli primare, orașul Cernăuți acționa, firește, ca un magnet asupra celor dormici și de cultură și de ascensiune materială și socială. Raportat la populație, numărul școlilor primare din oraș și în restul județului era același: 0,26 la mie. Deci procentajul ridicat de știutori de carte din oraș, de 36,4%, se datora, într-adevăr, existenței în oraș a multor școli de nivel înalt.

Factori etnici

În Figura 3 se observă că distanța dintre cele două drepte trasate cu linii continue nu este constantă. Ea crește, începând cu 5 unități pe axa ordonatelor, la circa 6 unități în dreptul Siretului și Sucevei, la 7 unități în dreptul Rădăuților, până la 8,5 în dreptul Câmpulungului. În aceeași ordine crește și proporția populației germane în populația județelor respective, cum rezultă din datele Tabelului nr. 7. Aceasta este probabil cauza divergenței celor două drepte, având în vedere accentul pus, mai ales în școlile medii și superioare, pe limba germană.

Influența prezenței mai mari sau mai mici în județe a celorlalte etnii se face mai slab simțită.

Corelarea gradului de știință de carte cu proporția etniei române pare evidentă la o primă privire. Dar ea este mascată de faptul că imigranții germani nu s-au așezat deloc printre ruteni (vezi Tabelul nr. 7), ci numai printre români, ceea ce face imposibilă separarea influenței celor două etnii. Fenomenul însuși a fost semnalat mai întâi de Josef Talsky⁶⁶² și discutat de noi cu altă ocazie.

Rutenii – folosim sistematic termenul din publicațiile statistice austriece – constituie atât etnia majoritară în județele Cernăuți și Siret, cu 17,0%, respectiv 8,4% știutori de carte, dar și în județele

⁶⁶⁰ Paula Tiefenthaler, „Wie aus Bergknappen Flösser und Zimmerleute wurden” („Cum s-au transformat minerii în plutași și dulgheri”), în „Der Südostdeutsche”, 15 ianuarie 1967.

⁶⁶¹ Viorel Roman, *Rumänien im Spannungsfeld der Großmächte, 1878–1944 (România în câmpul de tensiuni dintre marile puteri)*, Offenbach, 1989, p. 52.

⁶⁶² Josef Talsky, „Die landschaftliche Verteilung der Deutschen im Buchenland” („Repartiția geografică a germanilor în Bucovina”), în vol. E. Massier, J. Talsky, B. C. Grigorowicz (editori), *Bukowina, Heimat von gestern*, ediția a III-a, Karlsruhe, 1987, pp. 97–100.

Coțman și Vijnița, cu 4,4%, respectiv 4,7% știutori de carte. Aceștia n-au determinat, deci, gradul de știință de carte a populației Bucovinei.

În mod asemănător se prezintă cazul evreilor. Aceștia se găseau în proporție de 19,0%, respectiv 18,4% în județele Cernăuți și Vijnița, unde știutorii de carte se cifrau la 17,0%, respectiv 4,7%. Ei au putut profita, totuși, din plin de existența unui învățământ, profilat în mod progresiv cu nivelul pe limba germană, folosindu-se de asemănarea dintre idiș și germană.

De altfel este de bănuț că nici la ruteni, nici la români, nici la evrei recensământul nu a ținut seama de cunoașterea scrierii chirilice, respectiv a celei ebraice.

Efecte post-școlare

Înainte de a încheia, dorim să semnalăm aici un fenomen cultural care ni se pare că cere o explicație și care cred că n-a mai fost investigat. Cum am arătat anterior, în *Rezultate...* știutorii de carte sunt divizați în cei ce știu să scrie și să citească și în cei care știu doar să citească. După cum rezultă din Tabelul nr. 9 de mai jos, a doua categorie nu reprezintă decât 11% dintre cei ce nu sunt considerați în *Rezultate...* drept neștiutori de carte. Criteriul ni se pare mai degrabă optimist.

În prima categorie predomină bărbații în toate județele, raportul între bărbați și femei, notat de acum înainte cu b/f, variind între 1,50 în orașul Cernăuți și 4,37 în județul Coțmani, cu o medie de 1,79 pentru toată Bucovina.

În a doua categorie, a celor ce pot numai citi, raportul scade în medie pentru toată Bucovina la 1,25. Această scădere are loc, cu o singură excepție, în toate județele Bucovinei, atingând valori subunitare – adică o predominanță feminină – în orașul Cernăuți și în județele Câmpulung, Siret și Suceava. Pare ciudat că aceste patru valori minime se găsesc toate într-un interval foarte îngust și anume între 0,67 și 0,70. Anomalia apare numai în județul Cernăuți (cu exclusiunea orașului), în particular în districtul judiciar de la nord de Prut, unde se constată o creștere extrem de puternică a raportului b/f, care atinge valoarea extremă de 8,1! Cred că aici s-a strecurat o eroare la culegerea datelor căci, pe de o parte, el nu se poate atribui prezenței relativ puternice a evreilor, ei fiind relativ mai numeroși în județul Vijnița și, mai ales, în orașul Cernăuți (31,7%), unde b/f atinge valoarea de 0,67. Pe de altă parte, acest district al Bucovinei ne-a dat-o pe Anița Nandriș. Personal, nu am găsit vreo explicație cât de cât satisfăcătoare a acestui fenomen oarecum bizar.

Cu ocazia prezentării acestui studiu la cursurile de vară ale Universității Populare, organizată de Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina la Rădăuți, în anul 1993, am primit două sugestii interesante. Juristul Radu Economu a atras atenția asupra drepturilor importante de care se bucura femeia în dreptul obișnuielnic românesc în comparație cu jurisdicția occidentală a epocii, ceea ce o pune în situații în care apărarea drepturilor sale impunea cunoașterea de carte cel puțin la nivelul cititului. A doua sugestie, mai apropiată de realitățile vieții de familie, venită din partea istoricului literar Dimitrie Vatamaniuc, se bazează pe grija pe care mamele din familiile românești o manifestau pentru școlarizarea copiilor lor, adeseori în contrast cu tații. Ele participau activ la ajutorarea copiilor care-și făceau lecțiile acasă, învățând alături de ei ceea ce nu învățaseră ele însele la școală. Nu mă pot abține de la a cita aici un fragment din *Amintirile din copilărie* ale lui Creangă: „Și când învățam eu la școală, mama învăța cu mine acasă și citea acum la Ceaslov, la Psaltire și Alexandria mai bine decât mine și se bucura grozav când vedea că mă trag la carte. Din partea tatei, care ades îmi zicea în bătaie de joc: «Logofete, brânză-n cuiu,/Lapte acru-n călămări,/Chiu și vai prin buzunări», puteam să rămân cum era mai bine: Nic-a lui Ștefan a Petrei – om de treabă și gospodar în Humulești”⁶⁶³.

Tabel nr. 9
Însușirea post-școlară a cititului

Județul	Locuitori	Bărbați (b)	Femei (f)	Știutori de carte					
				seris și citit			numai citit		
				b	f	b/f	b	f	b/f
Cernăuți	45 600	22 787	22 813	9523	6 363	1,50	278	418	0,67

⁶⁶³ Ion Creangă, *Opere*, editor G. Călinescu, București, Editura pentru Literatură și Artă, 1953, p. 22.

(oraș)									
Cernăuți (total)	126 597	63 237	63 360	12 022	7 547	1,59	1 390	598	2,32
Câmpulung	38 702	19 388	19 314	2 346	1 782	1,88	620	890	0,69
Coțman	81 087	40 721	40 366	2588	592	4,37	282	101	2,79
Rădăuți	81 410	40 884	40 526	5 377	3 158	1,70	640	566	1,13
Siret	49 804	24 810	24 994	2 358	1 490	1,58	133	189	0,70
Storojineț	61 344	31 100	30 244	1 353	688	1,97	222	176	1,26
Suceava	76 210	38 163	38 047	5 007	2 751	1,82	178	259	0,69
Vijnița	56 517	28 039	28 478	1 511	776	2,08	174	119	1,46
Bucovina	571 671	286 342	285 329	33 662	18 784	1,79	3 629	2 898	1,25

Oricum, examinarea amănunțită a datelor statistice pe planul alfabetizării populației Bucovinei sub stăpânirea austriacă oferă ocazia de a obține, printr-o interpretare atentă, cantitativă, o înțelegere mai bună a factorilor politici și sociali care au ușurat sau au frânat progresul. În particular trebuie admirată insistența depusă de intelectualii români ai epocii de a promova înființarea unor instituții de învățământ de nivel ridicat, fie el chiar într-o limbă străină, dar care oferea accesul nu numai la o cultură europeană înaintată, ci și la bunăstare și la poziții sociale înalte pentru conașionarii lor.

III. Bucovina, teritoriu de trecere a evreilor galițieni spre România între 1880 și 1900

I. Introducere

Prezentul studiu s-a născut în primul rând de pe urma rezultatului analizei metodelor ambigue folosite în recensământurile austriece efectuate pe baza așa-numitei Legi Taafe, din 24 martie 1869⁶⁶⁴. În particular, repartiția pe confesiuni religioase se referea la totalitatea populației recensate, indiferent de cetățenia statală (Staatsangehörigkeit) sau locală (Heimatsberechtigung sau Zuständigkeit) a recenzaților, în timp ce repartiția pe naționalități (sau, cum am zice astăzi, pe etnii) se referea la populația zisă autohtonă – de fapt la cetățenii regatelor și țărilor (Länder) reprezentate în Consiliul Imperial (Reichsrat) de la Viena și se baza pe așa-numita limbă de conversație (Umgangssprache) definită vag, dar limitativ, prin cuvintele: „limba de care se folosește (recenzatul) în relațiile obișnuite, dar care va fi indicată în orice caz numai sub denumirea uneia din limbile de mai jos, și anume germana, boema-morava-slovaca, polona, ruteana, slovena, sârbo-croața, italiană-ladina, româna și maghiara”⁶⁶⁵. Astfel, de exemplu, țiganul dintr-un sat românesc, care vorbea alături de limba sa, nementionabilă, românește, era declarat român; lipoveanul, care vorbea desigur, în satele pur lipovenești, numai rusește, era înregistrat tacit drept rutean, probabil pe baza înruderii dintre limba rusă și cea ucraineană; iar evreii, care vorbeau idiș, indiferent dacă erau cetățeni austrieci sau nu, erau înregistrați ca germani, în timp ce cei care locuiau într-un sat preponderent rutean și foloseau în relațiile lor cu sătenii limba ruteană se puteau considera, dacă voiau sau dacă li se sugera aceasta, vorbitori uzuali de limbă ruteană, fiind deci înregistrați ca ruteni de confesiune izraelită, dar apăreau în publicații pur și simplu ca ruteni; un român care trăia într-un sat dominat de ruteni sau, invers, un rutean care trăia într-un sat dominat de români risca să răspundă recenzentului că vorbește uzual limba majorității, fiind astfel înregistrat ca făcând parte din națiunea majoritară în localitate.

Din confuzia astfel creată nu se poate desprinde adevărul decât atunci când o națiune aparține integral unei singure confesiuni explicitate în publicațiile oficiale, iar de acea confesiune nu aparține nicio altă națiune. În Bucovina această condiție nu era îndeplinită în 1880 decât de către evrei, care erau practic toți izraeliți. În 1900, situația era în parte schimbată, dar despre aceasta poate că vom relata cu altă ocazie.

Deci, datele statistice pentru confesiunea izraelită erau corecte și din punct de vedere etnic; singura complicație era introdusă de faptul că numărul de izraeliți îi cuprindea și pe evreii cetățeni

⁶⁶⁴ Die Ergebnisse der Volks- und Viehzählung vom 31. Dezember 1910 im Herzogtum Bukovina, Cernăuți, 1913, „Introducere”, p. XIII.

⁶⁶⁵ Ibidem, „Instrucțiuni cu privire la completarea formularului”, p. XXIV.

străini, în timp ce cel al românilor, de pildă, se referea doar la românii cetățeni austrieci. Dar se va vedea mai jos că această diferență ne va veni în ajutor, pentru a trage unele concluzii importante.

Împrejurarea care a declanșat prezenta cercetare a fost lectura unui pasaj dintr-o carte a lui Anton Zachar, editată în 1907, la Cernăuți, în care autorul compară rezultatele recensământurilor din 1880, 1890 și 1900. El prezintă nu numai tabele extensive de date, dar și relativ scurte comentarii, între altele cu privire la migrații ale populației. Spre surprinderea noastră, am putut citi la pagina LXXII următorul text: „Credincioșii romano-catolici, greco-catolici și evanghelici, precum și izraeliții arată, în perioada de 20 de ani între 1880 și 1900, precum și în cele două decenii ale acestei perioade, o creștere procentuală superioară celei medii pentru populația țării, în timp ce credincioșii greco-orientali manifestă o creștere inferioară creșterii medii a populației întregii țări”. „Pe primul loc se situează izraeliții; ei au crescut în perioada 1880–1900 cu 42,62%, în timp ce creșterea medie a populației țării se cifra la numai 27,73%. În decada 1880–1890, creșterea izraeliților era de 22,69% față de media pe țară de 13,0%; în decada 1890–1900, creșterea izraeliților se cifra la 16,24% față de media pe țară de 12,93%, deci se redusese față de decada precedentă cu 6,45%. Puternica creștere a populației izraelite trebuie atribuită parțial înmulțirii naturale în condițiile unei fertilități sporite, dar într-o proporție deloc neglijabilă unei imigrări puternice din Regatul României, din Rusia și, de asemenea, din Galiția învecinată”⁶⁶⁶.

Acest text contrazice tot ce știam despre istoria imigrării evreiești în Bucovina. El contrazice și logica: de ce să fi plecat între 1880 și 1900 evreii din România în Bucovina tocmai când, prin hotărârea Congresului de la Berlin, li se acordase recent dreptul de a se încetățeni în România, iar în Moldova procentajul populației evreiești era de circa 5%, adică mai redus decât în orice județ al Bucovinei?

II. Scopul cercetării

În ceea ce urmează am urmărit să răspund la următoarele întrebări: a) dacă migrările evreilor în interiorul Bucovinei se pot explica printr-un proces de difuzie îndreptat preferențial spre regiunile de proporție mai redusă a populației evreiești? b) dacă acest mecanism al migrației interne a populației evreiești din Bucovina se confirmă, putem găsi în datele statistice amănunțite ale recensământurilor din 1880 și 1900 date care să decidă sensul migrației ei peste granițele exterioare ale Bucovinei cu Galiția, Rusia (Basarabia) și România și pe ce căi s-a desfășurat în interiorul Bucovinei? c) care au fost cauzele externe care au declanșat puternicele migrații din și spre Bucovina în intervalul de timp 1880–1900?

Considerațiile expuse în partea întâi a studiului ne-au dat speranța că precizia datelor statistice ale recensământurilor din 1880 și 1900 ne va permite obținerea unor răspunsuri clare.

III. Metodica și rezultatele cercetării

a) Cu prima dintre aceste întrebări în gând, am extras din lucrarea lui Anton Zachar, pe de o parte, procentajul populației evreiești, adică a izraeliților, AE, în cele opt județe (Bezirkshauptmannschaften) și în capitala Bucovinei în anul 1880. Pe de altă parte, am calculat pentru fiecare județ diferența dintre rata anuală de creștere între 1880 și 1900 a populației întregi a fiecărui județ, RT, și rata anuală de creștere în același județ a populației evreiești, RE.

⁶⁶⁶ Anton Zachar, *Die Ergebnisse der Volks- und Viehzählung vom 31. Dezember 1900 im Herzogtum Bukowina*, Cernăuți, Editura Pardini, 1907, p. LXXII.

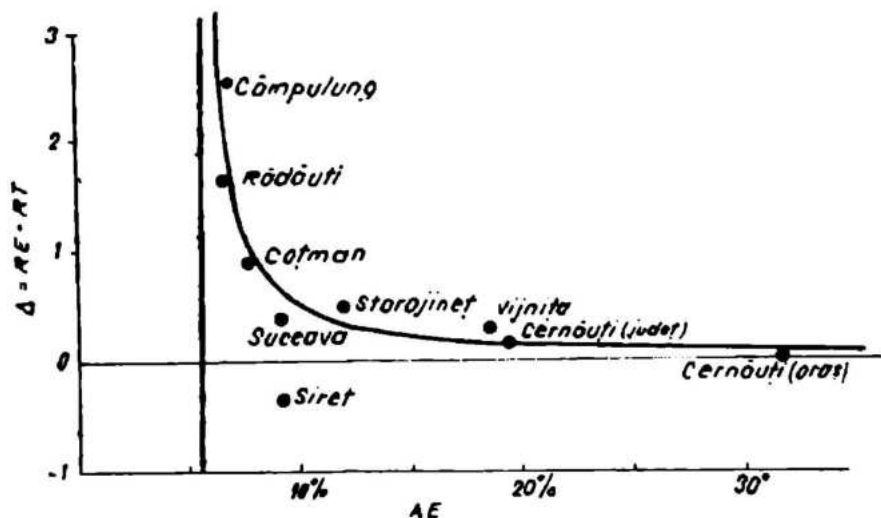

Fig. 1: Dependența diferenței Δ dintre rata anuală de creștere, între anii 1880 și 1900, a populației evreiești, RE, și cea medie a întregii populații, RT, în județele Bucovinei de procentajul populației evreiești în acel județ, AE, în anul 1880.

Reprezentarea grafică a diferențelor $\Delta R = RE - RT$ în funcție de AE pentru cele opt județe și orașul Cernăuți se găsește în Figura 1. Se observă că, în general, cu cât mai mică era în 1880 proporția populației evreiești într-un anumit județ, cu atât mai puternică a fost între 1880 și 1900 diferența dintre rata anuală de creștere a populației evreiești și rata anuală de creștere medie a populației. Mai mult, cele 9 puncte se așază destul de bine pe o hiperbolă descrisă de relația $\Delta R \times (AE - 5,5) = 2,2$, cu singura abatere marcată a punctului corespunzător județului Siret, în care nu numai ΔR este negativ, adică creșterea anuală a populației evreiești este mai mică decât creșterea medie a populației, dar în unele localități populația evreiască scade în valoare absolută în loc să crească. Chiar și în orașul Siret ea scade ușor în această perioadă (3 122 în 1880, față de 3 093 în 1900). Datele numerice pe care se bazează Figura 1 sunt prezentate în Tabelul nr. 10.

Tabelul nr. 10

Diferența dintre rata anuală de creștere a populației evreiești și cea a întregii populații a județelor Bucovinei și a capitalei ei între 1880 și 1900

Denumirea județului	Procentajul populației evreiești, AE	Rata de creștere		$\Delta R = RE - RT$
		a populației evreiești, RE	a populației totale, RT	
Orașul Cernăuți	31,68%	2,01%	1,98%	0,03%
Cernăuți (incl. orașul)	19,11%	1,56%	1,39%	0,17%
Vijnița	18,43%	1,48%	1,19%	0,29%
Storojineț	11,79%	1,81%	1,30%	0,51%
Siret	9,22%	0,61%	0,99%	-0,38 %
Suceava	8,97%	1,39%	1,00%	0,39%
Coțmani	7,67%	1,67%	0,77%	0,90%
Cămpulung	6,96%	4,38%	1,82%	2,56%
Rădăuți	6,41%	3,00%	1,38%	1,62%

Prin urmare, ipoteza procesului de difuzie pare să explice satisfăcător migrarea populației evreiești în interiorul Bucovinei, cu excepția notabilă a județului Siret, care va trebui să-și găsească o explicație în același cadru.

b) Analizând cauzele posibile ale comportării excepționale a județului Siret, am constatat că nu ținusem seama de faptul că acest județ prezintă unele caracteristici geografice care-l diferențiază clar de celelalte județe ale Bucovinei în ceea ce privește învecinarea cu exteriorul ei.

În timp ce imigrația evreilor galițieni este prea bine documentată pentru a putea fi pusă la îndoială și a început să aibă loc peste frontiera nord-vestică dintre Galiția și Bucovina, imediat după

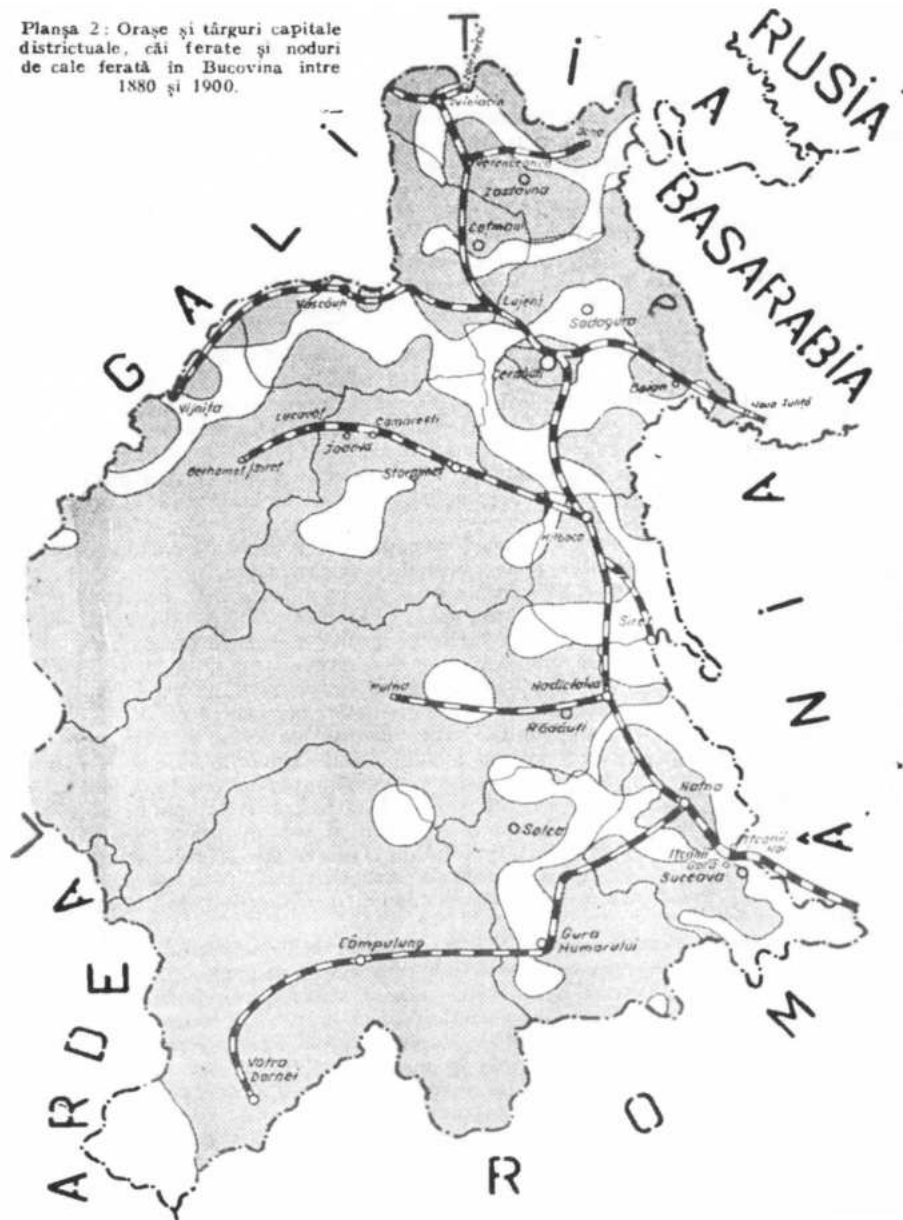
ocuparea acesteia, fiind guvernată evident de difuzie, migrația acestei populații înspre sau dinspre provincia Moldova a Regatului România, peste cea mai lungă frontieră interstatală a Bucovinei, pare să necesite un plus de documentare. Dorim să accentuăm că în cazul altor două abateri de la ordinea normală în care ar trebui să se așeze valorile ΔR , și anume la județele Storojineț și Câmpulung, explicația este banală și de ordin local: amândouă județele suferiseră în unele regiuni restrânse recente dezvoltări industriale și de exploatare minieră sau forestieră, asupra cărora nu este cazul să insistăm aici. În schimb, efectul bizar de inversare de semn al valorii ΔR în cazul județului Siret se lega în mod logic de mărginirea sa cu frontiera Bucovinei cu România și de forma sa geometrică particulară. Județul Siret, cu populația sa evreiască formând 9,2% din totalul populației, ocupa o fâșie relativ îngustă, aproximativ dreptunghiulară, cu lățimea medie de 16 km și lungimea de circa 32 km, care se învecina spre vest cu județul Rădăuți, județ cu cea mai redusă proporție de evrei din Bucovina (vezi Tabelul nr. 10) și spre est cu Moldova (circa 5% evrei). De fapt, datorită unui ieșind lung și subțire înspre România al teritoriului județului în dreptul capitalei sale, orașul Siret, și al satului Rogojești, granița cu Moldova are o lungime de vreo 50 km. Dacă presupunem că anumite evenimente politice ar fi favorizat difuzia fără obstacole majore a populației evreiești nu numai spre județul Rădăuți, ci și spre Moldova, prin traversarea a două granițe practic deschise, cu numeroase linii de comunicații, raportul dintre lungimea totală a acestor granițe, de circa 85 km, la o arie de numai vreo 100 000 de hectare, județul Siret era predestinat să înregistreze o reducere majoră a acestei populații minoritare, datorită unui proces de difuzie deosebit de intens. Despre ipoteticul eveniment politic invocat mai sus vom discuta când vom căuta să răspundem la a treia întrebare pusă în capitolul al II-lea, *Scopul cercetării*.

Pentru a demonstra că lucrurile s-au petrecut într-adevăr așa cum am presupus mai sus, am rafinat datele noastre, trecând de la unități teritoriale de dimensiunea județelor la comune, analizându-le una câte una în același fel în care am analizat județele în capitolul III a, *Metodica și rezultatele cercetării*. Am împărțit apoi comunele în trei categorii: – comunele în care rata de creștere anuală a evreilor între anii 1880 și 1900 o depășea pe cea medie pentru toată populația comunei. Pozițiile acestor localități pe harta Bucovinei au fost notate prin cercuri goale; capitalele de județe și districte juridice (Gerichtsbezirke), cu cercuri prevăzute cu un punct central; – comunele în care cele două rate difereau una de alta cu mai puțin de $\pm 0,05$ au fost notate cu cercuri împărțite într-o jumătate albă și una neagră; – comunele în care rata de creștere a populației evreiești era inferioară celei a totalului populației au fost notate cu cercuri negre.

În Planșa 1 se observă că, plasate pe o hartă a Bucovinei, diferitele cercuri nu sunt distribuite nici uniform, nici la întâmplare. Această distribuție geografică constituie rezultatul surprinzător al acestor calcule în prezentarea lor grafică, descrisă în cele ce urmează. Ceea ce frapază mai întâi privirea este gruparea în fâșii cvasi-continue a majorității cercurilor negre. Pentru a accentua această caracteristică a repartiției lor geografice, limitele ariilor ocupate de ele au fost trasate prin linii continue ce trec aproximativ la mijloc între cercurile albe și cele negre, respectiv aproape de cele înnegrite pe jumătate. Aceste linii închid între ele arii de cele mai multe ori interconectate, în interiorul cărora se găsesc exclusiv localități în care populația evreiască a scăzut absolut sau în comparație cu populația totală în intervalul de timp considerat. Aceste arii, lăsate albe în Planșa 1, sunt repartizate în mod caracteristic pe teritoriul Bucovinei, atât în interiorul ei, cât și de-a lungul granițelor ei cu diferite teritorii învecinate.

Vom urmări această repartizare începând cu cursul superior al râului Ceremuș, care forma granița vestică cu Galiția, adică de la Iablonița, continuând de-a lungul granițelor Bucovinei în sensul acelor ceasornicului. Cercurile negre conturează o fâșie albă așezată paralel cu văile Ceremușului și Siretului, dar la o oarecare distanță de ele și de liniile ferate Nepolocăuți – Vijnița și Storojineț – Berhomet pe Siret (Planșa 2) din lungul lor. Terenul de la vestul acestui culoar alb și până la granița cu Galiția este colorat în cenușiu și cuprinde localități în care populația evreiască a crescut mai repede decât media populației și care sunt de aceea reprezentate prin cercuri albe. Totuși, găsim în lungul Ceremușului cinci localități marcate prin cercuri negre, în care populația evreiască se împuținează și care fac, de aceea, parte din culoarul alb ce contactează prin ele granița cu Galiția. Evident, prin aceste contacte, imigrează din Galiția acei evrei care nu au de gând să rămână pe loc.

Planșa 2: Orașe și târguri capitale districtuale, căi ferate și noduri de cale ferată în Bucovina între 1880 și 1900.

Nu este greu de ghicit încotro vor migra, odată ajunși în interiorul Bucovinei. Din cele două puncte de intrare de la Dolhopole și Petrasce, valul de imigranți s-a revărsat în lungul salbei de sate huțanești Uscie Putila, Dihtineț, Chișeța, Torachi, Storoaneț Putila și Serghie, în care populația evreiască însuma în 1880 între 8 și 9%, crescând în 1900 cu circa 40% în mai toate satele și cu 100% în capitala districtului, Uscie Putila.

Dimpotrivă, celelalte două puncte de contact, orașele Vinița, cu 91,11% evrei și Vășcăuți pe Ceremuș, cu 18,26% evrei, față de un procentaj de 12,64% evrei în restul județului, erau suprapopulate cu evrei. În punga formată la sud-est de Vășcăuți de un grup de localități, a cărei margine inferioară urmează cotitura făcută de linia ferată de la sud, se mai găsește târgul Stăneștii de Jos, capitala districtului Stănești, cu 25,30% evrei. După legile difuziei, aceștia trebuiau să se îndrepte către interior, spre regiuni cu populație evreiască mai redusă și, dacă se putea, să se afle în plină dezvoltare productivă, economică sau comercială. În cazul nostru concret, nu putea fi vorba decât de vaea

superioară a Siretului, unde ajunsese până la Berhomet calea ferată. Într-adevăr, dacă folosim drept martori cele patru localități de la extremitatea liniei ferate Hliboca – Storoiineț – Berhomet, și anume Berhomet, Lucavăț, Jadova și Comărești, procentajul mediu al populației evreiești a crescut în cele două decenii considerate de noi de la 10,6% la 15,6%. Altă parte va fi fost tentată de apropierea nodului de cale ferată Nepolocăuți și de centrul industrial Lujeni, a căror populație evreiască a crescut în două decenii de la 28,7% la 35,7%, respectiv de la 6,80% la 10,6%. Aceste direcții de migrare sunt indicate orientativ prin săgețile din interiorul coridoarelor albe aici și în general de acum înainte.

În nordul extrem al Bucovinei, un culoar alb aproape total închis urmărește îndeaproape, de la oarecare distanță, de o parte granița cu Galiția a Bucovinei, de altă parte căile ferate Cernăuți – Coțmani – Zaleszczyki și ramura ei vest-est spre Ocna. Acest culoar inelar contactează granița galițiană între localitățile Zviniacin și Crișceatic, în dreptul intrândului în care se găsește orașul galițian Zaleszczyki, precum și la Samușin și Onut. Teritoriul din interiorul acestui inel conține trei puncte de atracție pentru imigrare în partea sa de vest: capitala de județ Coțmani – 7,80% evrei în 1880 și 11,12% în 1990; capitala de district Zastavna – 10,18% evrei în 1880 și 13,79% în 1990; nodul de cale ferată Veresceanca – 7,74 % evrei în 1880 și 10,20% în 1990. Prin urmare, punctele de intrare în inel de la Crișceatic și Onut își deversau conținutul din inel prin migrare internă înspre teritoriul central atrăgător prin localități de importanță administrativă și comercială și prin funcția de noduri de comunicație. Astfel de situații vom întâlni în repetate rânduri în cursul analizei noastre.

Până atunci, va trebui să rezolvăm problema rolului pentru migrare a frontierei interstatale cu provincia rusească în acea epocă a Basarabiei. De-a lungul acestei granițe de circa 110 km nu exista decât un singur contact cu inelul alb din nordul Bucovinei și anume la Pârâul Negru, la extremitatea sa nordică (vezi Planșa 1). Pe tot restul lungimii sale ea se învecinează, spre apus, cu o fâșie largă de teritoriu de creștere a populației evreiești, care are la extremitatea sa sudică satul Noua Suliță. Acest teritoriu forma integral partea răsăriteană a districtului Sadagura din județul Cernăuți.

Cu privire la direcția în care a avut loc migrația evreilor peste granița ruso-austriacă nu există dubii. Iată ce scrie Eminescu în „Timpul”, în 15 mai 1881, sub titlul „Mișcarea antisemitică în Rusia”: „Mișcarea antisemitică în Rusia crește din ce în ce mai mult. Evreii sunt obiectul unor violențe excesive, care se repetă în fiecare zi și se propagă din localitate în localitate, fără ca forța publică a Imperiului să poată înfrâna curentul. În așa împrejurări este, dar, natural ca populația evreiască d'acolo să caute un tărâm de refugiu cât mai apropiat și cât mai sigur. Ca atare, li se prezentă foarte la îndemână teritoriul regatului nostru” [cu atât mai mult teritoriul Bucovinei – n.n.]. „Această cestiune a făcut obiectul unei interpelări în Cameră din partea d-lui N. Ionescu [...] D-l ministru de Interne spune că, înainte de a i se anunța interpelarea d-lui Ionescu, primise știri oficiale că la mai multe puncte de trecătoare peste Prut, în județul Iași, se prezentase un mare număr de evrei, în cea mai mare parte oameni fără căpătăi, cari căutau refugiu, siliți la aceasta de molestările și amenințările a căror obiect sunt pe teritoriul rusesc. Guvernul a dat ordin imediat administrației să ia măsuri [...]”⁶⁶⁷.

Să vedem cum se reflectă aceste evenimente în datele noastre statistice, comparând granița cu Galiția și interiorul districtului Coțmani cu granița cu Basarabia și interiorul districtului Sadagura (vezi Tabelul nr. 11).

Tabel nr. 11
Variații de populație în districtele Coțmani și Sadagura, între anii 1880 și 1900

Districte	Coțmani	Sadagura
Populația totală	1880: 35 908; 1900: 41 688	1880: 44 090; 1900: 53 710
Creșterea populației totale	16,10%	21,82%
Populația evreiască	1880: 2 243; 1900: 3 332	1880: 7 865; 1900: 8 643
Creșterea populației evreiești	48,55%	9,89%
Numărul străinilor	1880: 53; 1900: 31	1880: 282; 1900: 686
Variația lui pe district	-41,51%	+143,26%
Variația pe fâșia de contact cu granița	-30,05%	+167,77%

⁶⁶⁷ Mihai Eminescu, „Mișcarea antisemitică în Rusia”, în „Timpul”, 15 mai 1881; vezi și *Opere*, vol. XII, *Publicistica*, București, Editura Academiei Române, 1985, pp. 172–173.

Se observă că în districtul Coțmani populația totală crește în intervalul 1880–1900 cu 16,10%, iar cea evreiască cu 48,55%; ca urmare, procentajul evreilor crește de la 6,25% la 7,99%. În schimb, în districtul Sadagura, populația totală crește cu 21,82%, iar cea evreiască cu 9,89%; ca urmare, procentajul evreilor scade de la 17,83% la 16,09%. Remarc că cifrele de mai sus exclud domeniile⁶⁶⁸ – ceea ce explică micile diferențe față de cele din alte publicații. O concluzie pripită ar fi că o eventuală imigrație de evrei din Basarabia a fost neglijabilă.

Tabelul nr. 11 cuprinde, însă, și altă categorie de locuitori recenzați: străinii. Aceștia sunt persoane care nu posedă cetățenia austriacă, care sunt cuprinse numai în repartitia populației pe confesiuni, nu și în cea pe naționalități, adică, mai corect, pe limbi de conversație, care se referă numai la populația „autohtonă” (einheimisch). Or evreii galițieni erau „autohtoni”, cei din Basarabia erau „străini”. În districtul Coțmani numărul străinilor era redus și a scăzut în timp de la 53 la 31; în districtul Sadagura el era de vreo 10 ori mai ridicat și a crescut de la 282 la 686. Dacă pe baza datelor statistice, mai sumare, din 1880 nu se poate stabili cu siguranță nici confesiunea, nici limba de conversație a acestor străini, pentru anul 1900 aceste date permit stabilirea precisă a faptului că toți erau izraeliți, fără să se poată afla ce limbă de conversație foloseau. Că este vorba de o relativ importantă imigrație evreiască din Basarabia rezultă încă mai clar, dacă statistica străinilor se face separat pentru fâșiile de teritoriu învecinate cu granița, până la culoarele albe de împușinare relativă a populației evreiești, și se compară cu cifrele pentru întregul district. Pentru amândouă districtele este vorba de câte 12 sate. În districtul Coțmani numărul străinilor scade în două decenii cu – 30,05% în fășa de graniță, față de – 41,51% în tot districtul; în districtul Sadagura el crește cu +167,77% în fășa de graniță, față de 143,26% în întreg districtul.

Deci, ca și în Moldova, ca urmare a persecuțiilor violente ale evreilor în Imperiul Țarist, a avut loc, începând cu anul 1880, o importantă imigrație evreiască din Basarabia în Bucovina. Ea nu apare în datele globale ale recensământurilor austriece contemporane, deoarece este compensată de o emigrare mai puternică către Moldova a evreilor bucovineni, poate chiar stimulând-o. Această din urmă sugestie își are originea în amintirile mele de tinerețe. Când, după realizarea României Mari, evreii basarabeni au putut imigra nestingheriți în Bucovina, metodele lor brutale, chiar mafiote, de a se impune pe piața comercială bucovineană i-au îngrozit pe negustorii evrei autohtoni, obișnuiți cu metode mai pașnice și mai apropiate de legalitate. De altfel se vede pe Planșa I că aproape tot vestul districtului Sadagura este inclus în inelul alb din jurul Cernăuților, despre care vom vorbi în continuare.

Formația cea mai spectaculară din toată rețeaua de culoare albă este inelul din jurul capitalei Cernăuți și teritoriul închis de creștere din jurul ei. Orașul însuși este un excelent exemplu de compensare a două efecte contrare: tendința de migrare către capitala provinciei, cu negoțul și cultura ei, și repulsia provocată de proporția ridicată a populației evreiești: 31,69% în 1880; aceasta rămâne practic neschimbată (31,92%) în 1900, deși populația totală a orașului crescuse cu 48,29%.

Migrarea evreilor din inel s-a petrecut, pe de-o parte, înspre satele din interiorul său; pe de altă parte, din porțiunea sa de vest spre nordul industrializat și spre sudul parcurs de linia ferată Storojineț – Berhomet și, în sfârșit, de asemenea, în interiorul Bucovinei, în triunghiul Molodia – Voloca – Stăneștii de Sus, regiune foarte pitorească, unde se oprise pentru a admira peisajul împăratul Francisc I, și cu populație evreiască foarte redusă. Ieșirea cea mai importantă și mai eficace a avut desigur loc prin ramura desprinsă din inel spre sud-est, la Ostrița, care atingea granița Moldovei pe o lungime de circa 20 km, de la Mamomița până la Lchucenii Tăutului, sate în care populația evreiască a scăzut între 1880 și 1900 de la 5,6%, respectiv 6,5%, la 1,1%, respectiv 3,0%.

Înainte de a continua coborârea noastră spre sud, să aruncăm o scurtă privire asupra insulei albe care cuprinde localitățile Davideni, Banila Moldovenească și Huta Nouă. Asupra ei se exercita, spre nord, din nou, atracția văii superioare a Sireului și a capitalei de județ Storojineț, iar înspre sud-est a târgului Ciudei, a cărui populație evreiască crește în cele două decenii de la 250 la 520 locuitori, adică cu 108%, în timp ce populația totală crescuse cu numai 43%.

Să continuăm acum drumul nostru în lungul liniei ferate importante Cernăuți – Pașcani, care urmărea de la oarecăr distanță granița cu România în interiorul Bucovinei, pentru a ieși din România la Ițcani și a continua să urmărească granița îndeaproape pe dinafara Bucovinei. Trei noduri, Hliboca (Adâncata), Hadikfalva (Dornești) și Hatna (Dărmănești), făceau legătura cu linii secundare pe valea

⁶⁶⁸ Vezi Radu Grigorovici, „Trei lumi paralele”, în „Analele Bucovinei”, anul III, nr. 1, 1995, pp. 83–109.

superioară a Siretului, spre valea superioară a Sucevei și, cu un ocol pe la Cacica, spre valea superioară a Moldovei (Planșa 2).

Din inelul alb al Cernăuților pornește la Cuciurul Mare, spre sud-est, un culoar care atinge granița la Stăneștii de Jos, pentru a se lărgi într-un relativ mare teritoriu de emigrare, mărginit la est de o graniță lungă și întortochiată cu România, graniță pe care se găsea, în fundul unui intrând dinspre România, capitala județului omonim, Siret. Contactul cu granița se termina la satul Gropana. Este o poziție ideală pentru o emigrare masivă către Moldova. Perpendicular pe mijlocul acestei porțiuni de graniță se găsește, la mai puțin de 20 km distanță, orașul Dorohoi și, chiar lipit de graniță, târgul Mihăileni. Deși oraș comercial vechi și capitală de județ, deci în cei 20 de ani, atât absolut (de la 3 122 la 3 093), cât și relativ la populația totală (de la 43,12% la 40,62%), datorită atât atracției proporției încă relativ reduse a evreilor în România, cât și repulsiei provocate de procentajul ridicat al evreilor în oraș.

Dar ceea ce constituie particularitatea județului Siret, care ne-a făcut să întreprindem acest studiu, se datorește excrescenței voluminoase către apus, adică înspre interiorul Bucovinei, a teritoriului de imigrare. Marginea ei de sus, care ajunge în vest până la Fântâna Albă, culoarul alb ce coboară de la Cuciurul Mare și ramura ce se desprinde din el spre sud-vest până la Suceveni închid aproape complet un teritoriu de imigrare triunghiular, în care se găsește nodul de cale ferată Hliboca. Marginea sa de jos, care ajunge în vest până la Frătăuții Noi, închidea, împreună cu limita de sus a următorului sistem complex de culoare albă și cu mica insulă din jurul satelor Vicovu de Jos și Voitineli, un nou teritoriu de imigrare în care se găsea capitala de județ Rădăuți, al doilea oraș ca mărime din Bucovina, și nodul de cale ferată Hadikfalva. Pentru a ilustra din nou atractivitatea pentru evrei a unui oraș ca Rădăuți și a unui district ca cel al cărui capitală era, voi aminti că în acest district procentajul evreilor era în 1880 de 7,82%, față de 8,90% în județul Siret, iar în orașul Rădăuți 30,93% evrei, față de 43,12% evrei în orașul Siret; populația Rădăuților crește în 20 de ani cu 29,04%, cea a evreilor din Rădăuți cu 41,77%, iar procentajul evreilor în Rădăuți de la 30,93% la 33,98%.

Pentru insula albă Vicovu de Jos – Voitineli, punctul de atracție pare să fi fost dezvoltarea industrială impetuoasă a Putnei. Populația totală mai mult decât s-a dublat în 20 de ani, de la 1 207 la 2 561 de locuitori, iar numărul evreilor a crescut de aproape 20 de ori, de la 24 la 462.

După scurta întrerupere de la Botușanca, culoarul alb lipit de granița cu România continua mai întâi neîntrerupt de la Calafindești până la Ițcani Gară. Din aceste capete se desprind spre vest două brațe curbate, care se încrucișează între Iaslovăț și Teodorești, închizând un teritoriu de creștere, în care se găsește nodul de cale ferată Hatna. După încrucișare, brațul nordic și cel sudic limitează din nou un teritoriu incomplet închis, în al cărui perimetru se află capitala de district Solca. Și în acest caz constatăm aspectul obișnuit. Fiind o localitate în care evreii reprezentau în 1880 doar 2,66% din populație, aflulul de imigranți a fost extrem de puternic: în 1990 populația evreiască crescuse de la 51 la 181 de locuitori, adică cu 451%, în timp ce populația totală crescuse doar cu 50,29%.

Brațul sudic al culoarului urma fidel traseul căii ferate Hatna – Cacica – Gura-Humorului (Planșa 2). El se găsea întâi la nord și apoi la vest de linie, o traversa la vest de Gura-Humorului și se termina mai la sud la Voroneț. Pe de altă parte, culoarul lipit de graniță continua în lungul graniței, lăsând Suceava la vest, continuându-și mersul pe graniță la vest de calea ferată de pe teritoriul României; înconjură apoi colțul extrem sud-estic al Bucovinei de la Chilișeni, îndreptându-se, mereu lipit de graniță, spre vest până la ieșindul de la Bunești cu o prelungire spre interior la Zaharești. O mică insulă în ieșindul de la Băiășești și Cornul Luncii închidea, ce-i drept, incomplet, un teritoriu de creștere foarte întins, la marginile sale extreme de la apus și răsărit găsim două capitale de județ, Gura-Humorului și Suceava, ca puncte de atracție pentru migrație internă. Cel puțin tot atât de atractivă apare, însă, în fața sa Botoșanii și porțiunea Chilișești – Bunești – Cornul Luncii. Într-adevăr, prin Bunești trecea drumul Suceava – Fălticeni, acest oraș fiind foarte aproape de graniță; iar prin Cornul Luncii trecea în România râul Moldova și drumul Gura-Humorului – Baia, ultima cale de comunicație practicabilă pentru vehicule, care traversa restul frontierei de sud a Bucovinei cu România.

Încă două comentarii scurte despre insulele albe de la Ciurmârna și Poiana Stampii. În primul caz era vorba de o calamitate naturală (o inundație), care a provocat migrarea internă a evreilor. La Poiana Stampii, singura variație semnificativă privind populația în general este o scădere sistematică, dar lentă, a populației evreiești, care a continuat de altfel până la 1910 și sugerează o emigrare spre

Ardeal. Singurul oraș din Bucovina rămas departe de orice culoar de împușinare a populației evreiești a fost Câmpulungul (14,4% evrei în 1880).

c) Mai rămâne să răspundem la întrebarea care a fost cauza emigrării după 1880 a evreilor din Bucovina spre România, care se suprapunea imigrării din Galiția, sub influența presiunii demografice cauzată de diferența de densitate, precum și imigrării din Basarabia, cauzată de presiunea terorii exercitate prin pogromuri antisemite în Rusia țaristă.

Pare evident că emigrarea către România a fost declanșată de hotărârile Congresului de la Berlin, care obligau România să ușureze în mod drastic încetățenirea evreilor de oriunde ar fi venit în țară. Reproducem integral, după traducerea oficială a Ministerului Român al Afacerilor Externe, articolele 43 și 44 din Tratatul de la Berlin (1878): „Art. 43. Înaltele Părți contractante recunosc independența României, legând-o de condițiile expuse în următoarele două articole. Art. 44. În România, deosebirea credințelor religioase și a confesiunilor nu va putea fi opusă nimănui ca un motiv de excludere sau de incapacitate în ceea ce privește bucurarea de drepturi civile și politice, admiterea în sarcini publice, funcții și onoruri, sau exercitarea diferitelor profesii și industrii în orice localitate ar fi. Libertatea și practica exterioară a oricărui cult vor fi asigurate tuturor supușilor pământeni ai statului român, precum și străinilor și nu se va pune niciun fel de piedică, atât organizației ierarhice a diferitelor comunități religioase, cât și raporturilor acestora cu capii lor spirituali. Naționali tuturor Puterilor, comercianții sau alții, vor fi tratați în România fără deosebire de religie, pe piciorul unei desăvârșite egalități”. Acest text putea și a fost considerat aproape drept o invitație pentru evrei de a imigra sub protecția Marilor Puteri în România independentă.

Fact este că, prin negocieri dificile între guvernul român și un grup de exponenți înstăriți ai comunității evreiești din România, s-a ajuns, la 26 octombrie 1879, la o nouă formulare a art. 7 din Constituția României, care nu satisfăcea decât parțial prevederile art. 44 din Tratat. În esență, se acordau drepturi civile și politice egale tuturor cetățenilor români de orice religie, chiar necreștină, dar procedura de încetățenire era individuală și condiționată de renunțarea la orice altă naționalitate și de aprobarea guvernului, în timp ce art. 44 prevedea o încetățenire în bloc. Abia în 20 februarie 1880, guvernele Franței, Angliei și Germaniei recunoșteau independența României, protestând totuși împotriva neîndeplinirii tuturor condițiilor impuse de tratat, în particular contra caracterului individual al procedurii de încetățenire. Cum remarca în finalul unui scurt eseu C. Rădulescu: „Acest protest a rămas platonice și Constituția, astfel modificată, a rămas în vigoare până în 1923”⁶⁶⁹.

Rolul acestor evenimente în stimularea evreilor de a tranzita Bucovina în drumul lor spre Moldova este evident. Dar, pentru a înțelege generarea bizarelor structuri geografice ce caracterizează dinamica acestei tranzitări, va trebui să ne întoarcem în timp, până la contopirea administrativă a Bucovinei cu Galiția.

IV. Originea structurilor geografice de dinamică demografică

Nu știu să se fi analizat mai amănunțit și cantitativ dinamica imigrării evreiești în Bucovina pe tot timpul ocupației austriece. Datele pentru intervalul 1786–1869 sunt puține și nesigure. Cele pentru 1786 provin din recensământul generalului Enzenberg; cele pentru 1836 sunt preluate din lucrarea semnată de Mihai Iacobescu⁶⁷⁰, unde nu se precizează sursa. Începând cu 1869, ele sunt, cum am arătat, consistente și provin din recensământurile deceniale austriece până la 1910 și se completează cu cele ale recensământului românesc din 1930⁶⁷¹. Oricât de nesigură ar fi trasarea curbelor din Figura 2, între 1786 și 1836, și racordarea lor cu datele precise dintre anii 1869 și 1930, se delimitează clar două epoci distincte pentru populația evreiască, spre deosebire de creșterea monotonă în timp pentru populația totală (vezi Figura 2).

⁶⁶⁹ Constantin Rădulescu, *Un épisode oublié de l'Histoire de l'indépendance Roumaine – Gambetta, Tacké Giani et la question juive au Congrès de Berlin en 1878: extrait des mélanges Paul Negulesco*, București, 1935.

⁶⁷⁰ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. 1, *De la administrația militară la autonomia provincială (1774–1862)*, București, Editura Academiei Române, 1993, p. 167.

⁶⁷¹ Vl. Trebici, „Bucovina. Populația și procesele demografice (1775–1993)”, în „Buletinul Centrului de Studii Transilvane”, supliment, iunie 1994 (pentru anii 1869 și 1930); Anton Zachar, *op. cit.* (pentru anii 1880, 1890 și 1900); *Die Ergebnisse der Volks- und Viehzählung vom 31. Dezember 1910 im Herzogtum Bukowina*, Cernăuți, 1913 (pentru anul 1910).

Între 1786 și 1836, amândouă populațiile, cea totală și cea evreiască, par să crească în mod asemănător; datele numerice diferă după modul în care sunt prezentate. Populația totală crește în cursul celor cinci decenii de la 135 494 la 318 412, adică de 2,35 ori; cea evreiască de la 1 550 la 11 581, adică de 7,47 ori. Totuși, procentajul populației evreiești era în 1786 de 1,14% și în 1836 de numai 3,64%, și crescuse deci cu 2,50%, respectiv de 3,19 ori. Cu acest exemplu vrem doar să atragem atenția cititorului asupra capcanelor datelor statistice.

Dacă între 1786 și 1836 creșterea procentuală a populației evreiești se menținea aproximativ constantă, la 0,52% pe deceniu, în jurul anului 1840 începe o amplificare bruscă și spectaculoasă a acestei creșteri (vezi Figura 3), care atinge un maxim ascuțit de 2,9% pe deceniu în jurul anului 1869, urmat de o scădere tot atât de bruscă, atinge valoarea zero în jurul anului 1900, pentru a lua apoi valori negative.

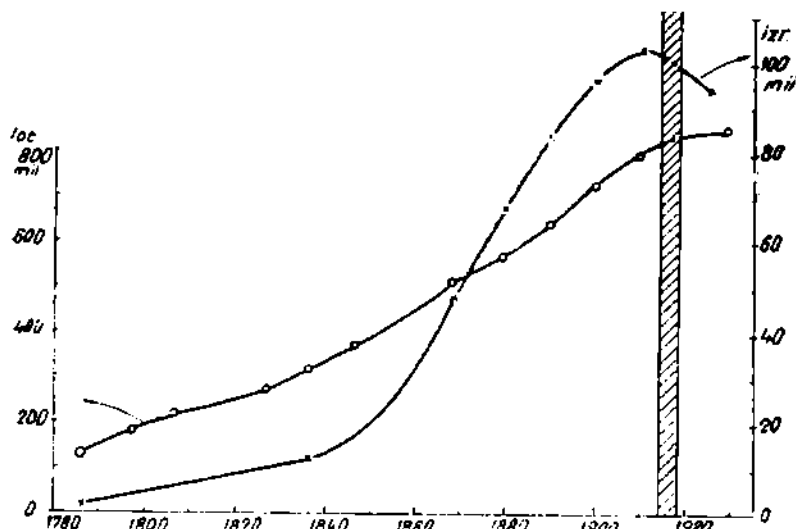

Fig. 2: Populația totală (O) și cea evreiască (x) a Bucovinei între anii 1786 și 1930. Aria hașurată corespunde primului război mondial.

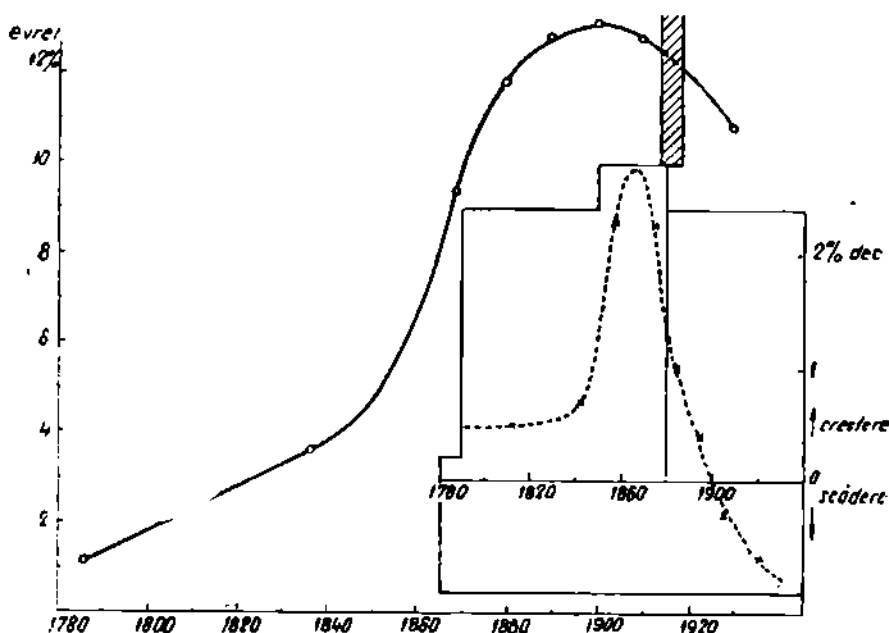

Fig. 3: Procentajul populației evreiești față de cea totală (O) în Bucovina între anii 1786 și 1930. Inset: creșterea pe deceniu a procentajului populației evreiești între aceiași ani.

Care va fi fost cauza creșterii bruște a ritmului de creștere a populației evreiești, deci a imigrației din Galiția, între anii 1848 și 1869, putem doar bănuși. Prima ipoteză pe care o putem lansa aici este că la baza ei stau evenimentele legate de Revoluția din 1848 și caracterul lor iluminist, naționalist și tolerant din punct de vedere religios. Este greu de deslușit din frazeologia nenumăratelor proiecte, memorii, petiții, manifeste, dorințe etc. o atitudine unitară în problema imigrației și a drepturilor evreilor. Astfel, în Petiția Țării și, mai ales, în completarea ei prin Petiția locuitorilor din comunele Gura-Humorului, Ilișești și Brașca (30 iulie 1848), semnatori fiind 36 de români și germani – printre ei și primarul „german” Mendel Zachmann al Ilișeștilor – se cerea, printre multe altele, despărțirea Bucovinei de Galiția, precum și oprirea și interzicerea prin lege a imigrării și așezării evreilor din Galiția⁶⁷².

În același timp, la Cernăuți, în iunie 1848, un grup reprezentativ de români bucovineni din toate clasele sociale au formulat o Petiție a Țării, adresată împăratului și cuprinzând o listă de 12 dorințe, dintre care a șasea sună astfel: „Egalitatea tuturor confesiunilor religioase, atât pe tărâm religios cât și politic și desființarea tuturor îngrădirilor și greutăților provenite din cauza acestor deosebiri dintre religii”. Nici dorința a șaptea, care cerea adoptarea unei serii de măsuri „pentru ușurarea comerțului și circulației cu Moldova”, reluată de altfel și în finalul Petiției prin cuvintele „ne unim cu Moldova”, „ne simțim îndemnați să îndreptăm atenția Majestății Voastre asupra multiplelor legături sociale și comerciale care există între Bucovina și țările vecine și înrudite cu noi, Moldova și Valahia, și care au o influență puternică asupra industriei și comerțului întregii Monarhii Austriece”⁶⁷³. Aceste atitudini nu puteau fi decât pe placul potențialilor imigranți evrei.

Din seria de propuneri înaintate autorităților centrale din Viena și făcute publice în presă în 1849, se remarcă Proiectul de Constituție pentru Bucovina întocmit de „un comitet numeros format din bărbați de încredere”. În el se prevedea că în Dieta Bucovinei, cu 48 de membri, putea fi ales ca deputat orice cetățean „care se bucură de toate drepturile civile și politice și e supus austriac de cel puțin cinci ani, sau născut în Ducatul Bucovina, sau așezat acolo de cinci ani, în vârstă de cel puțin 30 de ani, nepătat, adică nu s-au aflat cu ceva crimă sau altă faptă deonestătoare”⁶⁷⁴. Când, în 1861, s-a constituit până la urmă Dieta Bucovinei, dintre cei doi deputați care compuneau Colegiul II și reprezentau Camera de Industrie și Comerț, unul trebuia să fie evreu⁶⁷⁵. Rudolf Wagner⁶⁷⁶ consideră că alegerea pentru prima oară a unui medic evreu ca membru în consiliul orășenesc al Cernăuților, în 1863, era un semn că „discriminarea față de populația evreiască se terminase”. Dar în apelul electoral al românilor dinaintea alegerilor în Dietă se recomanda: „Oameni străini de altă limbă și lege să nu alegeți, arete-se ei cât de blânzi sau cu bunețe”. Aceste atitudini contradictorii sau în cel mai bun caz ambigue nu dau ipotezei noastre o pondere prea mare.

A doua ipoteză, care nu o exclude pe cea dintâi, plasează impulsul sporit de imigrare în însăși comunitatea religioasă a iudaismului. Într-o scurtă contribuție la istoria Bucovinei și a grupărilor ei etnice, W. Schneider rezumă istoria hasidismului în această provincie austriacă⁶⁷⁷. Hasidimii, sectă „drept-credincioasă” a iudaismului, înființată de Israel Baal-Șun (1698–1760), se dezvoltase în Podolia în epoca în care se desfășura defrișarea pădurilor la granița dintre Galiția și Bucovina. În contrast cu atitudinea scolastică raționalistă a rabinilor clasici, ascetici, rabinii hasidici cultivau mistica bucuriei și extazei față de creația lui Dumnezeu și se adresau prin pilde și minuni populației inculte, simple, găsind o largă rezonanță și aderență.

În Bucovina hasidismul a pătruns datorită imigrării a doi rabini. Primul a fost Israel Friedmann din Râjin (Rusia), care, fugărit de autoritățile rusești, se așează și se încetățenește în 1842 la Sadagura. Aici își construiește un palat înconjurat de o grădină splendidă. Din el se trag rabinii făcători de minuni de la Sadagura. Palatul este distrus de cazaci în Primul Război Mondial. Târgul Sadagura

⁶⁷² M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 395.

⁶⁷³ Cornelia Bodea, *1848 la români*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, pp. 609–610.

⁶⁷⁴ M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 428.

⁶⁷⁵ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, ediție și studiu biobibliografic de Stelian Neagoie, București, Editura Humanitas, 1991, p. 111.

⁶⁷⁶ Irma Bornemann, Paula Tiefenthaler, Rudolf Wagner (ed.), *Czernowitz, eine Stadt im Wandel der Zeit mit besonderer Berücksichtigung ihres deutschen kulturellen Lebens*, Stuttgart-München, 1988, p. 15.

⁶⁷⁷ Werner Schneider, „Die chassidische Bewegung in der Bukowina”, în A. Armbruster (editor), *Vom Moldauwappen, zum Doppeladler*, vol. II, Augsburg, Hofmann Verlag, 1993, p. 85.

devine capitală de district și simbol al iudaismului hasidic; în el populația evreiască își atinge apogeul în 1880, cu 80,4% din cea totală, pentru a scădea până în 1910 la 76,8%. Al doilea, sosit în 1850, de astă dată la Vijnîța, din târgul galițian Kossow, de dincolo de Ceremuș, este rabinul hasidic Mendel Hager. Mai puțin luxos și distant ca rabinul din Sadagura, el înființează la Vijnîța un seminar teologic (Ieșiva) pentru aprofundarea Sfintei Scripturi (Thora). Mai apropiat de popor, contribuie la propagarea hasidismului nu numai în Bucovina, ci și în Maramureș, Ardeal și Moldova. Templul și școala din Vijnîța au fost distruse în cursul celui de-al Doilea Război Mondial. Populația evreiască a Vijnîței ajunsese în 1880 la proporția de 91,11%, scăzând până în 1910 la 82,76%. Ca și colegul său de la Sadagura, rabinul de la Vijnîța se refugiază în Israel, unde ultimul dintre ei devine președinte al Marelui Consiliu al Thorei, comunitatea hasidică fiind astăzi cea mai numeroasă și înfloritoare din Israel.

Am expus toate acestea ca să facem plauzibilă ipoteza că acea creștere spectaculoasă a imigrației evreiești din Galiția și Rusia, care a început în jurul anului 1850 și și-a atins apogeul în 1880, a fost datorată, cel puțin în parte, popularității crescânde a crezului hasidic în Bucovina și Moldova. Se apreciază, de altfel, că aproximativ un sfert din toți izraeliții din Bucovina aparțineau în 1880 acestei secte iudaice tradiționaliste, opuse asimilării⁶⁷⁸.

Am încercat să atribuim cu mai mult sau mai puțin succes puternicul ritm de creștere a populației evreiești în Bucovina unor evenimente istorice bine documentate, folosind argumente nu cu totul convingătoare, rămase la rangul de ipoteze plauzibile.

Este momentul de a explica scăderea tot atât de bruscă a acestui ritm de creștere în chiar intervalul studiat în lucrarea de față, adică între 1880 și 1900, precum și în deceniile care au urmat, când variația relativă a populației evreiești a luat valori negative (vezi Figura 3). Cauzele acestei evoluții sunt mult mai ușor de intuit decât cele ale creșterii bruște dintre 1850 și 1880.

În primul rând, anii 1878–1879 au adus art. 44 al Tratatului de la Berlin și modificarea art. 7 al Constituției României, deschizând granița dintre Bucovina și România și inaugurând o emigrare puternică spre est și sud, contrar afirmațiilor lui A. Zachar⁶⁷⁹. În al doilea rând, imigrarea dinspre Basarabia, declanșată de violențele antisemite din Rusia, a influențat puțin, după cum am arătat mai înainte, numărul evreilor din Bucovina, căci pentru ei se punea problema încetățenirii în Austria; probabil că mulți preferau să ia imediat drumul spre România, ținta finală a migrării lor. La această preferință contribuia, desigur, și stăpânirea cel puțin parțială a limbii române din partea evreilor din Basarabia și sudul Bucovinei. Ca ilustrare pot servi două sate cu populație mixtă română și germană din județul Rădăuți: între 1880 și 1900 evreii s-au înmulțit relativ la populația totală în satele Satul Mare german și Bădeuții românești (vezi Planșa 1). În al treilea rând, în 1900, procentajul populației evreiești din Bucovina, de 13,2%, îl depășise pe cel din Galiția, de 11,1%, reducând astfel presiunea demografică din această direcție și atribuind Bucovinei din ce în ce mai mult doar rolul de teritoriu de trecere.

V. Concluzii

Cele expuse până acum nu explică totuși nemijlocit bizara distribuție geografică a zonelor de creștere, respectiv de descreștere relativă a populației evreiești față de populația totală în Bucovina între anii 1880 și 1900. Fost-a oare vorba de o distribuție permanentă sau de una temporară, cauzată de condițiile particulare caracteristice acestui interval de timp?

Pentru a răspunde la această întrebare esențială, am repetat calculele efectuate anterior și pentru intervalul de timp 1900–1910, pe baza datelor statistice existente în publicațiile de specialitate austriece pentru anul 1910⁶⁸⁰. Rezultatele sunt prezentate în Planșa 3. Se observă dintr-o singură privire că distribuția celor două tipuri de zone s-a modificat fundamental. Se constată o destrămare accentuată a structurilor din Planșa 1, printr-o uniformizare și extindere a spațiilor de descreștere relativă a populației evreiești. Concluzia netă este că structurile geografice existente între 1880 și 1900 au fost generate de evenimentele petrecute înaintea și în timpul acestui interval de timp.

⁶⁷⁸ Werner Schneider, *op. cit.*

⁶⁷⁹ Anton Zachar, *op. cit.*

⁶⁸⁰ *Die Ergebnisse der Volks- und Viehzählung vom 31. Dezember 1910 im Herzogtum Bukowina*, Cernăuți, 1913, p. XIII („Introducere”).

Va trebui să ținem seama de faptul că anii dinainte de 1880 au fost precedați de un răstimp în care starea aproape staționară, anterioară anilor din jurul lui 1850, a fost brusc perturbată de o imigrație rapid crescătoare originară din Galiția. După 1880, scăderea aproximativ la fel de rapidă a multiplicării relative a numărului evreilor, datorită reducerii imigrării din Galiția, accentuării tranzitării Bucovinei de către evreii proveniți din Basarabia înspre Moldova și apariției emigrării masive a evreilor bucovineni către România, a dat, de asemenea, naștere unei perturbări, care a acționat însă în sens opus, deci unei tendințe de apropiere de echilibru, de uniformizare geografică.

Era deci firesc ca, în vecinătatea granițelor cu Galiția și cu Basarabia, să se fi creat și să se mențină câtva timp prin noi imigrări întrucâtva mai slabe un cordon de creștere relativă a populației izraelite; dimpotrivă, lângă acea porțiune a granițelor cu România, în care existau căi de comunicație ce traversau granița, iar dincolo de ea se găseau puncte de atracție ca cele trei capitale de județ, Dorohoi, Botoșani și Fălticeni, să se formeze cordoane în care populația evreiască să se împuțineze relativ la cea totală.

Scăderea în timp a ritmului de creștere a populației evreiești după 1880 a făcut ca între cordoanele marginale și interiorul mai greu accesibil al țării să ia naștere un sistem adeseori interconectat de cordoane, din care evreii să migreze spre regiuni și puncte de atracție interioare, înlăuntrul cordoanelor găsiindu-se eventual puncte de repulsie pentru evrei. Puncte de repulsie erau, de pildă, orașe, târguri și alte localități suprapopulate cu evrei ca Vijnîța, Siret sau Sadagura. Atracție exercitau orașele, târgurile și localitățile în curs de dezvoltare economică sau comercială, nodurile de cale ferată, precum și districte și județe întregi, în care proporția populației evreiești era apreciabil mai redusă decât în vecinătatea lor, cum ar fi districtul Putila și județele Rădăuți și Câmpulung. În unele cazuri, ca orașele Cernăuți și Suceava, repulsia și atracția se compensau aproape exact.

Examinarea amănunțită a Planșei 1 confirmă întru totul deducțiile de mai sus, în timp ce Planșa 3 ilustrează dispariția aproape integrală, cu un deceniu mai târziu, a structurilor dinamice în aparență bizare, dar de fapt generate în mod automat de evenimente, prin intermediul forțelor implicate în migrările de populație. Această dispariție petrecută între 1900 și 1910 se datorează atenuării proceselor perturbatoare de imigrare și emigrare și caracterului egalizator al migrărilor interioare care atenuază perturbările, cel puțin cât timp nu intervine un nou factor perturbator exterior suficient de puternic.

Acest ultim rol l-a jucat al Doilea Război Mondial. El a pus capăt integrității și caracterului multinațional al Bucovinei, declanșând, între altele, emigrarea mării majorități a evreilor nu numai de pe teritoriul ei, ci și de pe cel al României, spre care au migrat traversând Bucovina în anii pe care i-am investigat în prezenta cercetare.

ETNII

EUGEN GLÜCK

The Jews of Bukovina between 1774 and 1786*(Summary)**

The following study presents the social and political life of Bukovina after its annexation by the Habsburg Monarchy and focuses, in its first part, on the period of the military administration. The Royal Court in Vienna used a different nationality policy in the province, with restrictive measures for the Jews, which were strictly applied by the military governors. The study is based on reliable documentary, mostly German sources. In the second part, the author, Eugen Glück, continues the presentation of the Jewish problem in Bukovina, insisting on the demographic policy pursued by the Habsburgs towards Jews and on their economic and social life.

Keywords: Bukovina, Jews, military administration, nationality and demographic policy.

Toți istoricii evrei și creștini care s-au ocupat într-un fel sau altul de unele aspecte sau chiar de întreaga istorie a izraeliților din Bucovina în timpul stăpânirii habsburgice (1774–1918), au fost profund preocupați de problema originii membrilor comunităților mozaice din Țara de Sus a Moldovei, devenită provincie imperială aparte doar după ruperea ei forțată din corpul Principatului Moldovei⁶⁸². În vederea soluționării acestei probleme atât de importante, au fost emise multe ipoteze, mai mult sau mai puțin plauzibile, care au căutat să completeze, cu ajutorul acestei metode, marea săracie a datelor certe oferite de izvoare.

În realitate, s-a dovedit cu prisosință că soluționarea problemei amintite devine posibilă numai în anumite limite, fără o deplasare dincolo de marginile realului. Istoricul Samuel Joseph Schulsohn, care s-a ocupat temeinic de problema istoriei medievale a evreilor bucovineni, subliniază cu tărie că în niciun caz nu pot fi luate în considerare, din punct de vedere științific, date ce ar putea face câtuși de puțin vreo legătură între posibila colonie de negustori din Olhia cu locuitorii evrei ai Bucovinei, nici măcar în sensul că ei s-au așezat de-a lungul drumului de tranzit ce ducea din nord spre gurile Nistrului⁶⁸³.

În ceea ce privește fenomenul cert al prezenței evreilor în Bucovina într-un număr foarte mic și apoi tot mai mare, există un consens între toți cercetătorii, în sensul că apariția izraeliților în această provincie se datorează, în esență, intensificării traficului de pe importante drumuri comerciale, menționate încă din secolele al XII-lea și al XIII-lea. Cert este că, în Evul Mediu, Bucovina era străbătută de drumuri comerciale ce făceau legătura între regatul polonez, în special puternicul centru comercial medieval din Lemberg (Lwow, azi în Ucraina) și piețele de desfacere comerciale din sud, înșirate de-a lungul litoralului Mării Negre, precum și cu cele situate în zona de pe ambele maluri ale Dunării (Moldova, Țara Românească, Dobrogea și provinciile otomane situate la sud de Dunăre). Ultimul obiectiv al acestui comerț de tranzit era chiar Bizanțul, devenit, după 1453, Istanbul⁶⁸⁴.

Învioarea serioasă a drumurilor comerciale care străbăteau Bucovina are loc, cu siguranță, începând cu secolele al XIV-lea și al XV-lea. Formarea statului feudal independent al Moldovei, consolidarea principatului sub domnia lui Bogdan și urmașii săi, au făcut, într-un timp relativ scurt, ca drumurile comerciale transversale între Ceremuș, Milcov și Nistru să devină mai practicabile și, mai ales, mult mai sigure. Desigur, capătul drumului comercial în nord nu se oprea în regatul polon, ci doar centraliza altele, legate de Praga, Cracovia, Leipzig etc. Principalul drum comercial se ramifica în

⁶⁸¹ „Analele Bucovinei”, anul III, nr. 1, nr. 2, 1996, pp. 111–129, 363–386.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

⁶⁸² Documentarul cuprinde date găsite de noi în fondurile din România și Viena.

⁶⁸³ Samuel Josef Schulsohn, „Einwanderung und Ansiedlung der Juden in der Bukowina”, în vol. *Geschichte Juden in der Bukowina. Ein Sammel-werk herausgegeben vom Dr. Hugo Gold*, vol. 1, Tel-Aviv, 1958, p. 1.

⁶⁸⁴ Manfred Reifer, „Die Aera der moldawischen Fürsten (1360–1714)”, în *Ibidem*, p. 6.

mai multe direcții. În stadiul actual al cercetărilor, se pare că cel mai frecvent drum comercial dintre acestea a fost cel ce cobora de-a lungul Prutului, prin Ștefanești, Iași și se îndrepta apoi spre Bender (Tighina). De aici, calea urma linia spre centrul comercial al orașului Kaffa, ce, până în anul 1475, era o factorie genoveză. De fapt, aici se întretaiau două mari circuite comerciale, mărfurile aduse fiind vehiculate apoi în cadrul lor. O parte dintre acestea era difuzată pe uscat, iar o alta parte era imbarcată în corăbiile genoveze și duse spre alte porturi. Un alt drum comercial de mare importanță pleca tot din orașul Cernăuți și trecea apoi prin orașele moldovenesti Siret și Suceava. De aici, urma calea spre însemnatul port dunărean, Chilia. Acesta, la rândul lui, deținea importante și întinse relații comerciale atât pe uscat, în zonă, dar mai ales cu puterile negustorești ale Mării Mediterane care, în vremea respectivă, era centrul comerțului mondial. A treia cale comercială era practică de negustorii care veneau și se duceau în voievodatul și, mai târziu, Principatul Transilvaniei. Acest drum trecea Carpații prin valea râului Bistrița, apoi atingea localitățile Vama, Suceava și, de aici, cobora spre Marea Neagră. În perioada ce a precedat încorporarea Bucovinei în Imperiul Habsburgic, dar mai ales în secolele mai îndepărtate, exista și așa-zisul drum al tătarilor, ce urma o bucată de drum valea Nistrului și de acolo se îndrepta spre bazinul fluviului Nipru. Și acest drum comercial în final ajungea la porturile Mării Negre. Din păcate, însă, în epoca dată, dar mai ales în toiul marilor conflagrații și războaiele din zonă, drumul amintit devenea tot mai periculos și de ocolit⁶⁸⁵.

Drumurile comerciale ce treceau prin Moldova au devenit cu atât mai practicabile cu cât domniitorii acestei țări, potrivit uzanțelor medievale, au investit diferite grupuri de negustori cu felurite privilegii. Dintre acestea, amintim hrisovul emis de domnitorul Alexandru cel Bun, care dăduse drepturi și garanții comercianților din Liov în 8 octombrie 1408.

Apariția negustorilor evrei pe drumurile comerciale moldovene este relativ târzie. În prima fază a contactelor, ei apar doar la tranzit sau se opresc în diverse părți ale Moldovei, cu scopul efectuării unor afaceri ocazionale. Acest fenomen este mai intens de prin secolul al XVI-lea. Ca exemplu, putem cita diferendul pe care îl are domnitorul Petru Rareș în anul 1542, cu un evreu domiciliat în Polonia. Acesta îi datora o sumă de bani, ceea ce, în circumstanțele cunoscute, presupunea existența unei tranzacții prealabile. În anul 1546, regele Sigismund I al Poloniei expediază o scrisoare adresată tot domnitorului Petru Rareș, în care face mențiune despre niște evrei, supușii lui, care au cumpărat boi în Moldova. Cel mai bine cunoscut document legat de activitatea comercială a evreilor în Moldova, din amintita perioadă de început, este actul din 8 ianuarie 1579, emis de domnitorul Petru Șchiopul, care limita dreptul evreilor de a cumpăra vite în Moldova⁶⁸⁶.

În activitatea comercială venită din nord, negustorii evrei în totalitatea lor, în mod incontestabil, aparțineau de ramura așchenază. Este, însă, neîndoios că această activitate comercială evreiască a fost secondată de o altă mișcare similară, tot importantă, ce se contura din direcție tocmai opusă. Este vorba, în acest sens, despre activitatea negustorilor de rit sefard, care au fost expulzați din Spania și apoi din Portugalia (1492–1493). După cum se știe, plecând din marile centre sefarde, mai ales Constantinopol și Salonic, mulți evrei de rit sefard s-au stabilit în nordul Dunării, pe teritoriul Țărilor Române⁶⁸⁷. În ciuda acestei mișcări incontestabile, după cunoștința noastră, un număr apreciabil de sefarzi nu s-a stabilit niciodată definitiv în Bucovina. Totuși, în stadiul actual al cercetărilor, primul indiciu mai explicit, ce-i drept palid, privind prezența oarecum statornică a unor evrei pe teritoriul Moldovei, provine din timpul domnitorului Despot Vodă (1562). Un nou argument în această problemă ne furnizează geograful Giovanni Antonio Magini care, de fapt, întărește informația izvorului citat anterior. În altă ordine de idei, istoricii nu au ajuns la un consens în ceea ce privește originea grupurilor izraelite care au concurat la formarea populației evreiești din Bucovina.

După unii, accentul cade pe marea migrație a maselor evreiești care a caracterizat istoria Europei, începând cu epoca cruciadelor, provocând timp de secole pogromurile și alte forme ale persecuțiilor dure și adesea sângeroase, care au determinat marea majoritate a izraeliților să părăsească

⁶⁸⁵ *Ibidem*, pp. 6–7; P. P. Panaitescu, „La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Âge”, în „Revista istorică română”, vol. 3, 1933, pp. 175 și urm; Emil Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenești*, Iași, 1939 (extras).

⁶⁸⁶ *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol. 1, București, 1986, pp. 27–29 (în continuare se va cita: *Izvoare*); Teodor Balan, *Documente bucovinene*, III, 1573–1720, Cernăuți, Editura Consiliului Eparhial al Mitropoliei Bucovinei, 1937 p. 142.

⁶⁸⁷ S. J. Schulsohn, *op. cit.*, p. 2.

țările Europei occidentale și să se îndrepte spre răsărit, în principal spre ospitalierul regat polon⁶⁸⁸. Sub domnia regelui Cazimir cel Mare și a urmașilor săi, evreii așezați în regatul polon și, mai ales, în partea lui de răsărit, sunt investiți cu anumite drepturi. Se pare că valul de refugiați nu s-a oprit la granițele Poloniei și un număr relativ restrâns de familii a obținut azil și posibilitatea de existență în cadrul rețelei comerciale din nordul Moldovei⁶⁸⁹. Acestui proces demografic i-am putea adăuga și urmările puternicelor frământări care au urmat pogromului de proporții ce a avut loc în timpul rășcoalei conduse în Ucraina de Bogdan Hmelnițki. În tot cazul, Moldova secolului al XVII-lea, inclusiv partea ei de nord, a oferit un refugiu sigur unui număr de familii evreiești.

În seria ipotezelor privind originea evreilor din Bucovina, au fost enunțate și alte păreri, uneori chiar din surse direct interesate. După aprecierea noastră, în această categorie se include părerea potrivit căreia populația evreiască din Bucovina, la origine, ar proveni nemijlocit numai din țările Imperiului German, fără intermediul Poloniei. În realitate, cei ce au invocat această teorie nu au putut furniza niciun argument convingător sau cel puțin plauzibil în legătură cu o mișcare de masă în acest sens.

O problemă destul de mult agitată a constituit teoria formulată în jurul anului 1800 și reluată la începutul secolului al XX-lea de profesorul Ehrlich, de la Universitatea cezaro-crăiască din Cernăuți potrivit căreia evreii din Bucovina, sub raportul originii etnice, ar reprezenta un element cu totul aparte. Susținătorii acestei teorii au căutat să convingă pe cei interesați că evreii din Bucovina sunt cu totul străini obârșiei vest europene și provin exclusiv din iudaismul oriental. Potrivit unei variante a acestei teorii, elaborată tot de profesorul Ehrlich, evreii bucovineni ar fi urmașii maselor iudaizante din răsăritul continentului, în care rolul principal a revenit cazarilor. După cum se știe, clasa conducătoare a acestui popor a adoptat, în secolul al IX-lea, credința iudaică. Amintitul element constitutiv principal s-a îmbogățit, în decursul secolelor, din punct de vedere antropologic și cu alte elemente provenite din popoarele migratoare⁶⁹⁰. Aici este cazul să amintim despre discuțiile purtate în cadrul conferinței istorice evreiești din anul 1981, de la Belgrad, unde unii cercetători au susținut existența unor grupări iudaizante din sânul avarilor⁶⁹¹.

În vederea susținerii teoriei cazare, au fost invocate de către susținătorii tezei o seamă de date târzii, provenite din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Este vorba despre constatările înregistrate cu ocazia recrutărilor militare austriece din Bucovina. Potrivit acestor date, evreii, cel puțin tinerii chestionați din această provincie, în general sunt de statură mică, în medie 1 657 mm. La fel, în general, în proporție de 73% au păr de culoare închisă. În același timp, în opoziție cu cele precedente, 58% dintre tineri au ochii de culoare deschisă. Forma craniului constatată ar fi dominată de grupul numit brachycephalic. Circumferința medie a craniului a fost apreciată în medie la 58 mm, iar lungimea la 185 mm și, în sfârșit, lățimea constatată era de 156 mm. Statistic, s-a ajuns la concluzia că nasul și gura sunt deosebit de mari⁶⁹². O părere contrară și critică asupra acestei teorii a formulat, încă din anul 1804, cercetătorul evreu Josef Rohrer, care a negat cu totul părerile cercetătorilor cazariști și a subliniat, în modul cel mai categoric, că din punct de vedere antropologic nu se pot constata diferențe apreciabile între evreii vestici și cei răsăriteni⁶⁹³.

O problemă mult agitată de cercetătorii istoriei evreilor din Bucovina a fost mărimea grupului izraelit care domicilia în zonă în jurul anului 1769, în pragul frământărilor care au precedat cotropirea habsburgică. Cea mai plauzibilă cifră, privind toată Bucovina, pare a proveni din conscripția retrospectivă întocmită de austrieci în 1776, care vorbește de un număr de 206 familii, numărând în total 986 de suflete izraelite⁶⁹⁴. Ulterior au apărut și alte diverse cifre, de regulă mai mari, care însă

⁶⁸⁸ *Izvoare*, pp. 35–61; Brawert Frimen, *Die Geschichte der Juden in Galizien nach der ersten Teilung Polens* Wien, 1916, pp. 1–3; Karl Emil Franzos, *Halb-Asien. Land und Leute des östlichen Europa*, Stuttgart–Berlin vol. I, f.a., pp. 1–7.

⁶⁸⁹ Johann Polek, *Statistik des Judenthums in der Bukowina*, *Statistische Monatschrift*, Wien, 1889 p. 249.

⁶⁹⁰ Salomon Kassner, *Die Jude in de Bukownina*, Wien, Berlin, 1917, p. 8.

⁶⁹¹ Eugen Glüch, „Un important eveniment științific”, în „Revista culturii mozaic”, anul XXVI, nr 480, 1981, p. 2.

⁶⁹² I. Himmel, *Das Soldatenmateriale der Bukowina*, Czernowitz, 1888. Apud Johann Polek, *op. cit.*, p. 259.

⁶⁹³ W. Rohrer, *Versuch über die jüdischen Bewohner der österreichischen Monarchie*, Wien, 1804, p. 15.

⁶⁹⁴ Nicolae Iorga, „Istoria evreilor din țările noastre”, în „Analele Academiei Române”. Memoriile secțiunii istorice, vol. 36, 1913, p. 18 (extras); Idem, *Problema evreiască la Cameră, o interpelare. Note despre vechime*

produc suspiciuni, dat fiind interesul familiilor evreiești de a se putea încadra în rândurile celor considerați aborigeni, deci așezați înainte de ocupația rusă care a precedat încorporarea Bucovinei de habsburgi.

Cert este că, în anul 1762, la Cernăuți exista o comunitate evreiască, constatată de un însoțitor al ambasadorului englez la Poartă, cu numele Boskowich. El a rămas la Cernăuți timp de 14 zile. Ulterior, acesta a povestit că a văzut în oraș „mulți evrei”, lucru menționat în cartea lui, apărută în anul 1772, la Lausanne, cu titlul *Journal de voyage de Constantinople en Pologne*. La fel, este absolut cert că numărul evreilor era în creștere, lucru dovedit, printre altele, de faptul că în anul 1765, șoltuzul și consiliul Cernăuțului acordă o aprobare unui evreu, având numele Izrael. Această încuviințare prevede că respectivul imigrant obține în localitate un loc de casă, într-o zonă situată în apropiere de „piața fântâni”⁶⁹⁵.

În perioada foarte tulbură din zonă, cea a anilor 1769–1774, caracterizată de ocupația armatelor ruse, aflate în plin război cu Imperiul Otoman, mai multe familii de evrei s-au putut așeza în nordul Moldovei. Circulă diverse cifre în legătură cu numărul acestora. Cea mai plauzibilă este cea de 298 de familii, având în total 1 346 de membri. Sursa respectivă este aceeași conscripție imperială, care a înregistrat și evreii aborigeni. Astfel, la începutul stăpânirii habsburgice, numărul familiilor evreiești de pe teritoriul Bucovinei s-ar fi ridicat la 504, iar a persoanelor fizice la 2 332.

În perioada lunilor mai–iunie 1774, au fost înregistrați toți evreii aflați pe teritoriu și înscrși în tabele, potrivit împărțirii administrative contemporane.

Unitatea administrativă	Total familii evreiești	Târguri locuite de evrei	Nr. familii evreiești	Sate locuite de evrei	Nr. familii evreiești
Ținutul Câmpulung–Suceava	12	1	10	1	2
Ținutul Suceava Ocolul Berhometelor	3	–	–	3	3
Idem Ocolul Mijlocului	105	1	105	–	–
Idem Ocolul Siretului de Sus	7	–	–	7	7
Idem Ocolul Siretului de Jos	2	–	–	2	2
Ținutul Cernăuțului Ocolul Țirgului	132	1	92	25	40
Idem Ocolul Prutului de Jos	49	–	–	28	49
Idem Ocolul Nistrului	55	–	–	31	55
Idem Ocolul Ceremușului	115	1	71	19	44
Total	480	4	278	116	202

De fapt, această împărțire coincide cu teritoriul moldovenesc, denumit mai târziu Bucovina de către noii stăpâni. Desigur, datele obținute cu această ocazie sunt aproximative, ca și toate documentele demografice similare întocmite în epocă. Recenzorii care au întocmit conscripția de mai sus, au specificat în raportul lor că la Sadagura nu au putut îndeplini misiunea ce le-a fost încredințată datorită faptului că au fost împiedicați de proprietarul domeniului local. În schimb, au reușit să intuiască că la Sadagura ar trebui să viețuiască un număr de aproximativ o mie de oameni. Conscripția oricum ne dovedește că, din cei 480 de capi de familie evrei cuprinși în evidență, trăia în cele patru

evreilor din țările noastre, Vălenii de Munte, 1910, pp. 3 și urm; „Kaiser Josef II und die Bukowiner Juden”, Deutsche Tages-Post, anul 14, nr. 3848, 1937, p. 3.

⁶⁹⁵ Salomon Kassner, *op. cit.*, p. 8; Al. Bocănețu, *Istoria orașului Cernăuți pe timpul Moldovei*, Cernăuți, 1933, pp. 68–69.

târguri (Suceava, Cernăuți, Vatra și Vijnița) un număr de 278 de capi de familie, reprezentând 57,91% din totalul lor. În celelalte 116 localități rurale sălășluiau doar 202 capi de familie (42,08%).

Dacă analizăm comparativ datele ce ne stau la dispoziție despre târgurile menționate, putem constata că în componența acestora evreii reprezentau o pondere sensibilă în ansamblu locuitorilor. Această realitate reiese clar și din tabelul de mai jos:

Târgul	Total familii	Din care evreiești %	
Vatra	396	10	2,52
Suceava	365	105	28,76
Cernăuți	388	92	23,71
Vijnița	153	71	46,40

Comparând aceste cifre cu realitățile generale ale provinciei, se poate constata că populația evreiască stabilită reprezenta doar o fracție foarte mică a locuitorilor teritoriului rupt de habsburgi din corpul Moldovei⁶⁹⁶. În tot cazul, cu sfârșitul ocupației ruse se încheie o perioadă multiseclară din istoria acestui colț al țării. Odată cu plecarea trupelor rusești, se deschide perspectiva tranzacțiilor între habsburgi și Poartă, primii folosind fără rezerve corupția și forța brută⁶⁹⁷.

Este neîndoios că politica expansionistă a Imperiului Habsburgic a constituit una dintre principalele componente ale situației politice conturată în sud-estul Europei. Habsburgii au fost înfrânți în Războiul de 30 de ani (1617–1648), ceea ce i-a împiedicat în mod definitiv să-și realizeze veleitățile lor exagerate de a deveni hegemonii Europei de vest. Totuși, această dinastie dispunea de imense rezerve politice și militare, ceea ce le permitea inaugurarea unei politici de mari cuceriri în Europa de sud-est și care le-a prilejuit, nu chiar pe măsura așteptărilor, compensanții abundente pentru pierderile precedente. În acest context, la sfârșitul secolului al XVII-lea și în secolul al XVIII-lea, ei acaparează Ungaria, Croația, Slovacia, Transilvania, Banatul, participă la împărțirea Poloniei și, temporar, pun stăpânire pe Oltenia și Serbia.

Războiul ruso-otoman, izbucnit în anul 1768, a oferit o nouă posibilitate istorică de a lărgi substanțial aria stăpânirii habsburgice. Astfel, încă de la data de 6 iulie 1774, guvernul imperial de la Viena încheie un tratat secret cu Poarta, în care asigură garanții privind neutralitatea completă a habsburgilor. Firește, obligația este secondată de revendicări, ei cerând mari compensații. Asemenea compensații au fost acordate de Poartă sub formă de bani, făcându-se și promisiuni teritoriale pe seama Țărilor Române extracarpătice. Pacea de la Kuciug-Kainargi, încheiată în 21 iulie 1774, a prevăzut, printre altele, ca trupele rusești ocupante să evacueze în termen Principatul Moldovei, care rămâne, din punct de vedere statal, cu granițe neschimbate sub suveranitatea otomană. Plecarea rapidă a trupelor rusești oferă diplomației vieneze prilejul realizării de fapt a unui deziderat teritorial habsburgic. Acesta se bazează pe pretextul inexact al asigurării unei comunicații practicabile și lesnicioase între Transilvania și Galiția, recent ocupată de trupele imperiale și răpită din Polonia. Fără să mai aștepte vreo soluție politică negociată și precizată în timp și spațiu, forțele imperiale, de mult pregătite din toate punctele de vedere, trec fără niciun aviz Ceremușul. În data de 31 august 1774, general-maiorul Splény, cu trupele sale, intră, fără să întâmpine vreo rezistență, în orașul Cernăuți. Pană în 10 octombrie 1774, imperialii au reușit să creeze o situație de fapte împlinite. Trupele austriece au pus stăpânire pe o largă porțiune a nordului Moldovei, ocupând un teritoriu de vreo 10 000 km². Abia după încheierea Convenției turco-austriece, definitivată în ziua de 7 mai 1775, și a lucrărilor mult prea prelungite ale comisiilor speciale însărcinate cu delimitarea precisă a frontierelor, a încetat starea de nesigurantă. Este știut faptul că până la precizarea finală a granițelor, austriecii au făcut noi cotropiri, ce-i drept mai mici, creând o permanentă stare de incertitudine. Protestul Moldovei și al locuitorilor zonei cotropite au fost nesocotite în temeiul dreptului armelor. Nu trebuie să uităm că forța militară a constituit principalul „argument” în crearea acestui imperiu compus din petece, dinastia habsburgică căutând compensare în răsărit pentru pierderile suferite în apus. La fel, nu e secret

⁶⁹⁶ Vezi nota 14; *Izvoare*, pp. 104–113.

⁶⁹⁷ Am renunțat la prezentarea teoriilor fanteziste care au circulat în legătură cu originea evreilor din Bucovina, printre care figurează și cea a așezării strămoșilor lor chiar în timpul lui Decebal.

că, în acest caz, argumentul forței a fost dublat de corupție, mituindu-se exponenții Porții, în frunte cu dragomanul Costache Moruzi⁶⁹⁸.

Stăpâni pe situație, diriguitorii Imperiului Habsburgic au luat măsuri pentru stabilirea unei stări consolidate în favoarea lor. Potrivit uzanțelor istorice practicate de habsburgi în decursul procesului de cucerire a diverselor provincii, au pretins un jurământ de credință din partea populației noului teritoriu imperial. Cunoaștem cazuri când românii băștinași au refuzat categoric acest jurământ de credință și au preferat să se retragă în Moldova. Din cauza greutăților organizatorice și, foarte probabil, din cauza poziției populației, prestarea jurământului de credință a fost amânată și realizarea lui a avut loc abia în toamna anului 1777. Cu această ocazie, guvernul a stabilit criterii pentru diferitele elemente componente ale populației. Locuitorii evrei urmau să jure credință noii stăpâniri imperiale în fiecare așezare, împreună cu țărani și târgoveții respectivi. Jurământul de credință trebuia prestat în fața ofițerilor trimiși pe teren de către generalul comandant al trupelor ocupante. Bucovina fusese împărțită în acest scop într-un număr de 27 sectoare, fiecare unitate însumând, în mod variabil între opt și zece localități.

Evenimentul central, care trebuia să încoroneze întreaga desfășurare, a avut loc la Cernăuți, în ziua de 12 octombrie 1777. Cu această ocazie, au fost aduși în capitală reprezentanții întregii populații, urmând ca ei să depună, în mod solemn, jurământul de credință a întregii provincii. Printre reprezentanții chemați la Cernăuți au fost și mai marii populației evreiești din Bucovina, stabiliți potrivit unor instrucțiuni amănunțite provenite de la guvernământul militar. Potrivit normativului amintit, fiecare comunitate numită „kahale” trebuia să trimită la Cernăuți câte doi delegați. Ei urmau să fie aleși în adunarea generală a comunității, la care aveau drept de vot bărbații adulți și contribuabili ai obștii. Până în prezent nu avem informații cu privire la numărul reprezentanților comunităților izraelite care au luat parte efectiv la festivitatea din 12 octombrie 1777. Știm doar că la Cernăuți guvernământul a ospătat în total un număr de 800 de musafiri⁶⁹⁹.

Este de la sine înțeles că Bucovina, odată ocupată și integrată între granițele Imperiului Habsburgic, a intrat în vizorul guvernanților de la Viena în primul rând cu scopul de a fi valorificată. În prima urgență au fost luate măsuri privind administrarea, guvernarea și, nu în ultimă instanță, pentru valorificarea resurselor naturale și umane (inclusiv fiscale) ale Bucovinei. Potrivit uzanțelor aplicate în toate provinciile nou intrate sub stăpânirea habsburgilor, și în această provincie Curtea de la Viena a dispus introducerea unei administrații cu caracter militar⁷⁰⁰. În temeiul dispozițiilor centrale, toată Bucovina ocupată a fost pusă sub guvernarea unui general-maior, direct subordonat ierarhic Comandei Generale (Generalkommando) cezaro-crăiești, cu sediul în orașul Lemberg, care diriguia totodată Galiția răsăriteană. În accepțiunea modernă a cuvântului, un asemenea comandament echivala cu comandamentul unui corp de armată. Poziția guvernatorului militar al Bucovinei poate fi asemuită unui comandant de brigadă. Comandantul din Lemberg, la rândul lui, depindea nemijlocit de Consiliul de Război de Curte (Hofkriegsrat), cu sediul la Viena. Rolul lui, în esență, ar putea fi asemănat cu cel al unui minister de război. În timpul cuceririi Bucovinei și în perioada imediat următoare, comanda din Lemberg aparținea generalului Ellrichhauser. La Viena, funcția de președinte al consiliului a fost acordată contelui Hadik. Este de menționat faptul că acest consiliu, cu toate competențele lui largi, nu dispunea de facultatea de a pronunța decizii majore, ci, în toate problemele principale, trebuia să se adreseze Consiliului de Stat. Paradoxul suprabirocrației habsburgice, în care fiecare decizie majoră trecea apoi prin atâtea mâini, formulări de păreri și propuneri, era că toate hotărârile deveneau operante doar în urma unui „placet” imperial. Din cele de mai sus reiese că administrația Bucovinei, ca și a altor provincii, mai ales a celor îndepărtate de Viena, era destul de greoaie. Pe de altă parte, însă, tocmai sistemul greoi de adoptare a unei hotărâri operante a asigurat un răgaz supușilor în cazul unor

⁶⁹⁸ O recapitulare competentă a situației internaționale care a dus la anexarea Bucovinei de către Imperiul Habsburgic poate fi citită în lucrarea *Istoria României*, vol. III, București, 1964; N. M. Gelber, *Geschichte der Juden in der Bukowina, unter der österreichischen Militärverwaltung (1774-1786) in Geschichte der Juden in der Bukowina. Ein Summalwerk herasugegebem von. Dr. Hugo Gold*, Tel-Aviv, 1958, p. 18; Aurel Morariu, *Bucovina, 1774-1914*, București, f.e., f.a., p. 20.

⁶⁹⁹ *Izvoare*, p. 181; Ion Grămadă, „Cum era pe vremuri la noi în Bucovina. Jurământul țării la 1777”, în vol. *Din Bucovina de altă dată*, București, 1926, pp. 5 și urm.; Johann Polek, *Die Huldigung des Bukowina in Jahre 1777*, Czernowitz, 1908, passim.

⁷⁰⁰ Teodor Balan, „Administrația și justiția în Bucovina sub generalii Splény și Enzenberg”, în „Junimea literară”, nr. 6, 1909, pp. 159 și urm.

măsuri restrictive și posibilitatea de a înainta memorii, contestații etc., ce nu au reușit adesea să bareze deciziile dure sau să le atenueze. Am accentuat această situație, dat fiind faptul că rareori evreii din Bucovina sau anumite grupuri izraelite s-au folosit de aceste posibilități în cazul măsurilor antisemite.

Primul dirigiuitor al administrației bucovinene a fost general-maiorul Splény, care a fost în funcție în perioada dintre octombrie 1774 și primăvara anului 1778. El avea la dispoziție un aparat de guvernământ compus din militari de diverse grade. Tot în administrația centrală provincială figurau și câțiva moldoveni, în calitate de traducători și scribi. Primarii comunali și orașenești au continuat să fie recrutați din rândurile populației băștinașe⁷⁰¹.

General-maiorul Splény nu-i simpatiza pe evrei în niciun caz. Din contră, prezența evreilor în Bucovina îl deranja și așezarea lor o considera a fi un inconvenient. Îndeosebi îl deranja creșterea serioasă a numărului de evrei, survenită în timpul anilor ocupației rusești. În schimb, acest militar realist își dădea perfect seama că în perioada atât de incipientă a administrației habsburgice, nu dispune de alternative viabile. Singura lui opțiune se poate rezuma doar la conservarea vechilor structuri ale populației evreiești, moștenite odată cu ocuparea provinciei. Partizan al ideilor mercantiliste, la modă în epoca respectivă în Imperiul Habsburgic, general-maiorul Splény credea că prin această metodă statul habsburgic va putea beneficia de venituri mai mari, stoarse de la evreii din Bucovina. În urma consultărilor lui cu șeful Comandei Generale din Lemburg, el înaintează un raport amănunțit la Viena cu privire la situația evreilor. Ideea fundamentală ce se desprinde din raport este că acesta a menținut evreii în structurile organizatorice moștenite din timpul stăpânii moldovenești. Ca urmare, toți izraeliții din noua provincie imperială au rămas organizați în comunități proprii, numite „kahale”. Aceste comunități erau investite nu numai cu atribuții de ordin religios, ci cumulau totodată o serie de sarcini administrative, fiscale și de justiție. În fruntea comunităților izraelite continuau să funcționeze juri aleși de obștea enoriașilor. Această organizație, oarecum destul de anomă în raport cu organele statului, cuprinde numai populația evreiască de tip urban, deci care locuia în diverse orașe și târguri. În schimb, evreii care domiciliau prin satele Bucovinei urmau să fie trecuți în subordinea acționarilor de stat pe care general-maiorul Splény intenționa să-i numească în cadrul administrației. Nici dispoziția din 8 februarie 1775, emisă de Iosif al II-lea în calitate de coregent al mamei lui, Maria Tereza, nu a modificat acest statut. În schimb, fiscalitatea a devenit mult mai mare, încadrându-se în sistemul spoliator al Imperiului Habsburgic. În tot cazul, sarcinile fiscale au crescut față de cele suportate de evreii Bucovinei în timpul stăpânirii moldovenești⁷⁰².

Cu totul alte vederi, mult mai defavorabile față de evrei, au început să domine administrația militară a Bucovinei după plecarea general-maiorului Splény, care în primăvara anului 1778 a fost trimis, din ordinul împărătesei, pe câmpurile de luptă din Bavaria. Postul lui a fost dat, la propunerea Consiliului de Război de Curte, general-maiorului Karl Freiherr von Enzenberg. Acesta a guvernat Bucovina un răstimp mult mai îndelungat ca predecesorul lui, anume între anii 1778 și 1786. Desigur, ideile lui de guvernare, în mare măsură, au purtat amprenta experienței destul de lungi, dobândite în Marele Principat al Transilvaniei. Înainte de a fi trimis în Bucovina, ajunsese comandantul unui regiment de grăniceri, care avea o organizație de tip confinian. Soldații, în schimbul serviciului militar prestat într-o anume perioadă a anului, aveau în uzufruct pământ și alte drepturi. Ei trebuiau să păzească granițele Transilvaniei, dar periodic, cele cinci regimente de acest fel erau folosite și în războaiele dinastice ce se țineau în lanț. Se pare că Enzenberg ar fi fost fericit să pună în aplicare și în Bucovina conceptul amintit. Din această idee decurge și poziția lui față de evrei, ceea ce echivala cu teoria „*numerus nullus*”. De fapt, această dorință era în concordanță cu vederile mai marilor din Consiliul de Război de Curte din Viena, care împiedica cu toate puterile prezența evreiască în confiniile militare. În realitate, străduințele lui militarizante nu s-au bucurat de succes la Viena, la nivelul deciziilor finale. În general, se plănuia trecerea la administrație civilă și se vehicula ideea unificării Bucovinei cu Galiția.

Generalul Enzenberg, preluând administrația provinciei, a trecut imediat la crearea unei structuri organizatorice mai bine conturate. În urma dispoziției lui, Bucovina a fost împărțită în două districte mai mari, cu reședința la Cernăuți și Suceava. Totodată, aceste districte au fost divizate în circumscripții. Sediul administrației centrale a rămas tot orașul Cernăuți, unde funcționa și cea mai

⁷⁰¹ N. M. Gelber, *op. cit.*, pp. 11–12.

⁷⁰² *Ibidem*.

importantă verigă a guvernământului, cancelaria rezidențială. În fruntea acesteia, cu titlu de director, a fost numitul boierul Vasile Balș⁷⁰³.

Toate problemele majore legate de populația evreiască a provinciei intrau nemijlocit în atribuțiile personale ale șefului administrației. În curând însă, politica de organizare a general-maiorului Enzenberg, cu tendințele amintite, a suferit primul ei eșec. Acesta s-a datorat rezoluției împăratului Iosif al II-lea, semnată în 21 aprilie 1780, în care el anunța că se va ocupa personal de problema organizării Bucovinei ca provincie imperială. O nouă conjunctură politică s-a conturat în timpul călătoriei lui Iosif al II-lea în Galiția, ce a avut loc în curând amintita provincie. În urma consultărilor avute cu generalul Schröder, noul șef al Comandei Generale din Lemberg, în data de 5 august 1780, împăratul Iosif al II-lea semnează o rezoluție în care dă îndrumări tuturor organelor competente, potrivit cărora trebuia să se treacă la pregătirea unirii Galiției cu Bucovina, într-o singură provincie de Coroană, având guvernământ civil.

Desigur, această nouă întorsătură a desfășurărilor pe plan politic nu-i convenea deloc general-maiorului Enzenberg, dar el personal nu avea nicio posibilitate de a acționa, la lumină, în opoziție. Cercetătorii istoriei Bucovinei în general, cred că memoriul adresat împăratului, redactat de Vasile Balș, în numele episcopului ortodox din Rădăuți și a tuturor stărilor din Bucovina, cerând menținerea de sine stătătoare a provinciei, nu a fost străin de dorințele lui. Cert este că acest memoriu într-adevăr a avut un larg sprijin din partea majorității localnicilor. Era evident faptul că anexarea Bucovinei, destul de mică în comparație cu marea Galiție, leza interesele majorității locuitorilor și contravenea aspirațiilor populației majoritare române, deoarece acest expedient ar fi rupt-o și mai mult de Moldova. În tot cazul, relațiile atât de apropiate și bine cunoscute ale lui Vasile Balș cu general-maiorul Enzenberg constituie un puternic argument pentru sprijinirea ipotezei amintite. Memoriul respectiv a fost înmănat împăratului care, pe cât se pare, a înțeles, cel puțin momentan, greutățile existente în fața planului său și, la 20 mai 1781, semnează un ordin prin care autorizează menținerea Bucovinei și pe mai departe ca o provincie de sine stătătoare, lăsând-o deocamdată sub administrație militară.

Problema unificării Bucovinei cu Galiția nu a fost însă cu totul abandonată. Ea este din nou vehiculată în anul 1783 și apoi cu trei ani mai târziu. În sfârșit, în 6 august 1786, Cancelaria Curții imperiale din Viena comunica guvernământului din Cernăuți apariția unei dispoziții irevocabile, semnată la nivel suprem, ce dispunea unificarea Bucovinei cu Galiția. Decretul imperial preciza că unificarea are loc doar în cele „politice și camerale”, stabilind ca predarea să aibă loc în ziua de 1 noiembrie 1786. Totuși, decretul imperial a dat și o anumită satisfacție locuitorilor Bucovinei, întrucât a menținut provincia într-un mod unitar sub forma unei circumscripții (Kreis) a Galiției⁷⁰⁴.

În timpul acestei agitate perioade a istoriei bucovinene (1778–1786), nici politica general-maiorului Enzenberg față de populația evreiască nu s-a dovedit a fi constantă. La începutul administrației lui, a apărut într-o postură relativ tolerantă. Astfel, a dat curs cererii enoriașilor din Suceava, care au solicitat o aprobare în vederea reconstrucției sinagogii din localitate. Ea a fost distrusă cu câțiva ani în urmă de un incendiu, dar antecesorul lui Enzenberg a refuzat în repetate rânduri aprobarea reconstrucției. Nu peste mult timp, însă, el apare fâțiș ca un exponent înverșunat al politicii antisemite a forurilor militare superioare vieneze. În primul rând, toate străduințele lui se canalizează în mod sistematic în direcția reducerii drastice a efectivului existent al populației evreiești. Aceste tendințe ale general-maiorului Enzenberg și superiorilor lui se asociază strâns cu încercarea lor de a mări și statornici o fiscalitate specială. La fel, dorea să coboare cât mai jos statutul social al evreilor și a-i obliga la muncile cele mai grele, indiferent de ocupațiile practicate anterior.

De la bun început, toate măsurile administrației imperiale militare din Bucovina au reclamat cunoașterea exactă a efectivelor populației evreiești. În acest context, chiar guvernământul instaurat de generalul Splény a trecut la un recensământ general al populației noii provincii imperiale, rezervând în conscripție o rubrică specială evreilor. Trebuie, însă, să constatăm faptul că datele cuprinse în conscripția efectuată în perioada anilor 1774–1775 sunt destul de relative, deoarece încă foarte primitivul aparat guvernamental se putea bizui în cadrul operației doar pe pasiunea primarilor comunali. Nu este, deci, de mirare că însuși general-maiorul Splény era profund nemulțumit de rezultatele obținute. De aceea s-a grăbit să dea dispoziții pentru înregistrarea populației din Bucovina,

⁷⁰³ *Ibidem*, p. 14.

⁷⁰⁴ *Ibidem*, pp. 11–12, 16, 24.

inclusiv cea evreiască, luând măsuri pentru o conscriere mai precisă a datelor. Ca urmare a dispozițiilor guvernamentale, de această dată rubricile reclamau răspuns nu numai la constatarea populației prezente sub raport numeric, ci cerea răspuns și la categorisirea populației izraelite în funcție de perioada în care s-a stabilit fără termen în Bucovina⁷⁰⁵.

Potrivit conscripției întocmite, populația mozaică din Bucovina totaliza un număr de 526 de familii. Această populație reprezenta o mică fracție din populația totală a provinciei, compusă în majoritate de români, ceea ce reiese și din următoarea situație statistică⁷⁰⁶: total familii – 17 047, din care evrei – 526, adică 3,08%. Deocamdată ne stau la dispoziție date mai amănunțite numai pentru un număr restrâns de așezări. Din acestea aflăm că, în anumite localități, populația evreiască reprezenta o pondere foarte serioasă în ansamblul locuitorilor. Astfel, în conscripția locuitorilor întocmită din ordinul general-maiorului Splény, figurează la Suceava un număr de 76 de familii aparținând confesiunilor creștine, în esență română (60,31%). În același timp, evreii însumau alte 50 de familii (39,68%)⁷⁰⁷. O situație similară se evidențiază în orașul Cernăuți, unde s-a dovedit a fi cea mai mare concentrație evreiască a provinciei. Aici au fost declarate de primărie 278 de familii creștine (72,77%) la fel, în mare majoritate români și 104 familii evreiești (27,22%)⁷⁰⁸.

Din conscripția întocmită sub administrarea lui Splény, cunoscută nouă doar prin intermediul unor prelucrări, putem întocmi următorul tabel privind separat zona populației evreiești:

Orașul-circumscripție	Familii	Bărbați	Femei	Total
Cernăuți oraș	104	228	240	468
Suceava	50	108	95	203
Siret	8	22	21	43
Vijnița	56	98	93	191
Sadagura	22	51	52	103
Câmpulung	9	21	25	46
Banila	7	35	22	67
Vălavce	10	23	23	46
Stănești de Sus	7	12	18	30
Zastavna	2	8	9	17
Ispas	5	9	12	21
Rohozna	3	5	8	13
Văscăuți	2	6	4	10
Total	285	626	632	1 258

Restul populației, totalizând un număr de 241 de familii (45,8%), cu un efectiv de 1 076 de suflete (46,10%), era răspândit pe tot cuprinsul teritoriului provinciei⁷⁰⁹. Este de observat faptul că familiile evreiești din centrele mai mari, menționate în tabel, însumau în medie 4,41 de suflete. Cei răspândiți în provincie aveau un efectiv mediu familial și mai mare, de 4,46 de suflete. Calculat pe totalul Bucovinei, acest coeficient a reprezentat o medie de 4,43 de persoane. Este neîndoios că asemenea efective mari familiale trebuiau să determine o creștere rapidă a populației evreiești, luând în considerare și condițiile sanitare relativ superioare, reclamate de legile rituale de igienă. Un călător străin, trecând în anul 1787 prin tot Principatul Moldovei, observând realitățile locale, lauda evreii printre altele și pentru atenția acordată acestei probleme din urmă⁷¹⁰.

⁷⁰⁵ Samuel Josef Schulsohn, *Geschichte der Juden in der Bukowina unter österreichischen Verwaltung (1774–1918)*, vol. I, Breslau, 1927, pp. 1–10.

⁷⁰⁶ Chaim Tannenhaus, *Der Anteil der Juden in dem wirtschaftlichen sozialen und geistigen Aufbau der Bukowina (1774–1848)*, Wien, 1926, p. 18; I. Romsdorfer, H. Weglitzky, *Vergleichende graphische Statistik in ihrem Anwendung auf des Herzogtum Bukowina*, Wien, 1966, pp. 1–5.

⁷⁰⁷ Berta Merlaub, *Bevölkerung und Siedlungen in der Bukowina*, Wien, 1922, p. 70; R. J. Bidermann, *Die Bukowina unter österreichischen Verwaltung, 1775–1786*, Lemberg, 1876, pp. 5–7; *Josef Kaiser II und die Bukowiner Juden*.

⁷⁰⁸ C. Tannenhaus, *op. cit.*, p. 19.

⁷⁰⁹ Johann Polek, *op. cit.*, p. 257.

⁷¹⁰ Scarlat Callimachi, S. Criș-Cristian, *Călători și scriitori străini despre evreii din Principatele românești*, Iași, 1935, p. 56.

Studiind populația evreiască din Bucovina din punct de vedere geografic, în funcție de amintita conscripție, reiese că o mare parte a populației evreiești se concentra în localitățile mai importante situate lângă traseul drumurilor comerciale ce treceau prin Bucovina. În această categorie intrau, în primul rând, importantele comunități izraelite din orașele Cernăuți, Suceava, Siret și Vijnța. Totuși, o caracteristică dominantă a populației evreiești din Bucovina contemporană o constituia faptul că se concentra cu precădere în mediul rural. Din calculele noastre, s-ar părea că în această situație se găseau 68,83% dintre familii și care au reprezentat 67,27% dintre suflete.

A doua conscripție întocmită din ordinul general-maiorului Splény a produs date oarecum diferite față de prima înregistrare. Așa cum am menționat anterior, noua conscripție a ținut cont la înregistrarea familiilor evreiești de perioada așezării lor pe teritoriul Bucovinei, după cum reiese din următorul tabel⁷¹¹:

Perioada de așezare	Nr. familii	%	Bărbați	Femei	% total	%
Înainte de 1769	206	31,69	502	484	986	33,22
1769–1774	298	45,84	695	651	1 346	46,31
1774–1776	146	22,46	285	289	574	19,75
Total	650	100	1 483	1 429	2 906	100

Din cercetarea tabelului de mai sus reiese limpede faptul că aproape jumătate din populația evreiască existentă la data recensământului s-a așezat în Bucovina în perioada ocupației ruse. Un aflax puternic s-a conturat începând cu intrarea trupelor imperiale, în anul 1774. În mod evident, sursa aflaxului a fost marele rezervor evreiesc al Galiției, cotropită recent, ca și Bucovina, de Viena.

Este suficient să subliniem faptul că între anii 1769 și 1774, în decursul a șase ani de ocupație rusă, au venit în Bucovina, anual, în medie 224,33 de suflete. În anii 1775–1776, media amintită se urcă la 287 de persoane. În cadrul acestui calcul am considerat necesar să facem abstracție de anul 1774, având în vedere momentul târziu al ocupației austriece și, desigur, condițiile tulburi care i-au urmat imediat.

În tot cazul, în urma acestor emigrări, în Bucovina s-a constituit o comunitate evreiască mai numeroasă proporțional față de întreaga populație decât în celelalte provincii ereditare habsburgice. În concepția cercurilor guvernante din Viena sau cel puțin a unei mari părți a cercurilor diriguitoare, un asemenea fenomen contrasta cu soluția mult dorită de „Judenrein” al implicitului pajurei bicefale.

Pentru a putea înțelege just alarma ulterioară a cercurilor guvernante antisemite și a exponenților săi din Bucovina, trebuie să facem o comparație cu situația numerică a evreilor din celelalte provincii cu statut similar. Astfel, în anul 1775, în provincia Moraviei, unde erau puternice comunități, numărul familiilor mozaice totaliza doar 2,06% din întreaga populație. Tocmai din cauza acestui procentaj, considerat la Viena deosebit de înalt, evreii din Moravia au fost supuși unor vexații permanente. Între acestea figura legea absurdă a căsătoriilor, care permitea doar unui fiu dintr-o familie evreiască să se căsătorească în provincie, ceilalți urmau în acest scop să plece în lumea largă. La fel și în alte provincii imperiale, se menținea numărul evreilor prin măsuri administrative la un nivel artificial scăzut. Astfel, în Silezia se găseau doar 812, în Austria Inferioară – 337, Gorizia și Gradiska – 389, în Tirol – 37 și în celelalte provincii, în total 2 973 de evrei. Granița militară, atât cea croată, cât și cea din Transilvania și Banat, era aproape complet curățită de evrei. În Ungaria erau puternice prohibiții față de emigrația evreiască. Guvernul de la Viena era deosebit de contrariat că în Galiția a moștenit comunități foarte puternice și numeroase și era preocupat ca acestea să nu ia drumul spre Bucovina și Ungaria.

La fel, creșterea substanțială a bărbaților într-un ritm mai rapid decât a femeilor, denotă existența unei migrații continue. Este știut faptul că bărbatul, în calitatea lui de cap de familie, schimbă primul domiciliul și pregătește restului familiei un adăpost și o modalitate de subzistență în localitatea unde și-a fixat noul sediu. De aceea este semnificativ că recensământul din 1776 constată o populație

⁷¹¹ Emil Ioan Emandi, Constantin Șerban, „Contribuții de geografia istorică la cunoașterea fenomenului demografic din nord-vestul Moldovei la sfârșitul secolului al XVIII-lea”, în „Suceava». Anuarul Muzeului Județean”, vol. X, 1983, p. 476; N. M. Gelber, *op. cit.*, pp. 12–24; Viktor Prelicz, „Geschichte der Stadt Sereth”, în „Jahresberichte der k. k. Staatsunterrealschule und gewerbliche Fortbildungsschule in Sereth”, 1886, p. 16.

bărbătească preponderentă de 50,99%. În opoziție cu aceasta, experiența istorică arată că, de regulă, la populațiile sedentarizate, procentajul femeiesc este acela care întrece, uneori chiar puternic, jumătatea locuitorilor.

Din conscripția întocmită în cursul anului 1776, se poate constata că populația evreiască se concentra în continuare mai cu seamă în aceeași zonă ca și anterior, cu atât mai mult cu cât între acele două înregistrări menționate a trecut un timp mai scurt de doi ani calendaristici. În acest sens, am putea întocmi următorul tabel:

Orașul, circumscripția	Familii	Bărbați	Femei	Total
Cernăuți oraș	112	243	252	495
Suceava	55	115	103	218
Siret	15	37	36	73
Vijnița	60	108	100	208
Sadagura	45	84	102	186
Câmpulung	9	21	25	46
Banila	7	35	32	67
Vălavec	13	29	30	59
Stăneștii de Jos	7	12	18	30
Zastavna	7	17	16	33
Rohozna	7	10	12	22
Vășcăuți	3	8	7	15
Total:	340	702	733	1 435⁷¹²

Tabelul de mai sus denotă că, în ciuda situației demografice tranzitorii, media membrilor familiilor evreiești s-a menținut la un nivel înalt, anume o medie de 4,47 de suflete, ceea ce evidențiază chiar și un anumit spor față de înregistrarea anterioară. În concentrațiile mai mari, acest coeficient amintit a fost de 4,74 de persoane (pe familie). În rândurile populației evreiești risipite în restul provinciei și potrivit acestui recensământ, coeficientul amintit a fost de 4,74 de persoane (familii). În totalitatea evreimii bucovinene, aceștia reprezentau un număr de 310 familii (47,69%), ceea ce a corespuns la un efectiv de 1 471 de oameni (50,61%).

Dacă încercăm să comparăm populația evreiască din mediul rural și urban, aflăm că cei cuprinși în categoria din urmă reprezentau o pondere în scădere. Este de menționat că, în accepțiunea contemporană prin mediul urban înțelegem și târgurile, nu numai orașele propriu zise. Din conscripția a doua, ordonată de general-maiorul Splény, se poate constata că evreii din Bucovina erau locuitori urbani doar în proporție de 28,46%, în timp ce mediul rural absorbea restul de 71,54%. Aceste cifre se referă la răspândirea familiilor. În ceea ce privește indivizii, proporția locuitorilor urbani era mai mică, reprezentând doar 27,04%, ceilalți având un domiciliu rural.

Disponem de unele date privind conviețuirea unor grupuri mai mari de evrei cu creștinii reprezentați în principal de români și apoi de ucraineni. Referitor la unele localități mai importante, putem întocmi următorul tabel:

Localitatea	Total	Familii creștine	%	Familii evreiești	%
Cernăuți	290	178	61,37	112	38,72
Sadagura	225	180	80,00	45	20,00
Suceava	131	76	58,01	55	41,98
Vijnița	125	65	52,00	60	48,00

După încheierea conscripțiilor amintite, întocmite din dispoziția general-maiorului Splény, autoritățile militare din Bucovina au repetat în anii următori de mai multe ori această operație, uneori chiar numai referitor la evrei, având în vedere măsurile brutale luate pe parcurs în vederea reducerii efectivului populației izraelite. Din aceste date putem întocmi următorul tabel:

Anul	Total familii	Familii evreiești	%
1776	17 500	650	3,71
1779	-	800 (cca)	-

⁷¹² Johann Polek, *op. cit.*, p. 259; Verax, *op. cit.*, p. 329.

1780	26 062	1 069	4,10
1782 (ian. – feb.)	26 766	1 050	3,92
1782 (decembrie)	26 766	747	2,79
1785	29 102	175	0,60
1786	–	308	–

Menționăm că în perioada decembrie 1782, mai apare cifra de 714 familii evreiești, ceea ce ar corespunde unui procent de 2,67% din totalul familiilor din Bucovina. Potrivit acestei surse, în perioada care s-a scurs între anii 1782 (decembrie) și 1786, scăderea efectivului de evrei bucovineni a fost de la 3 286 la 649 de persoane. Această diminuare a populației evreiești a însemnat și o prăbușire tragică a sistemului familial, ceea ce se oglindește și în faptul că numărul mediu al acestora s-a redus de la 4,5 la 3,7⁷¹³.

Tabelul de mai sus demonstrează chiar și numai cu puterea cifrelor că în anii 1776–1778, populația evreiască din Bucovina a cunoscut zguduiri catastrofale. Din tabel reiese faptul că populația totală a provinciei între 1776 și 1785 a cunoscut un spor apreciabil, de 1,66 ori. În același timp, populația evreiască a cunoscut o scădere de 3,71 ori, ponderea ei în ansamblul populației totodată diminuându-se de 6,18 ori. Chiar dacă luăm în considerare că în ultimul an al perioadei intervenea o nouă creștere a populației evreiești, proporțiile diminuării globale rămân deosebit de grave. Desigur, aceste schimbări s-au datorat, în primul rând, măsurilor excesive habsburgice cu aplicarea fiscalității, discriminatorie față de evrei, precum și a altor mijloace de oprimare socială și națională. Totuși, factorul principal în diminuarea populației evreiești îl constituie aplicarea unor măsuri extraeconomice, din domeniul dispozițiilor puterii de stat⁷¹⁴.

Această imagine devine și mai sumbră dacă luăm în considerare fluctuațiile intervenite în numărul populației. Astfel, în perioada 1776 și ianuarie–februarie 1780 se resimte un spor al familiilor evreiești de 1,64 ori, fără însă ca să modifice esențial ponderea evreilor în ansamblul populației globale, acest coeficient echivalându-se cu un spor de 0,39%. Deci a continuat procesul de creștere, constatat documentar începând din anul 1769. De aici urmează apoi scăderea bruscă și în final o oarecare creștere datorită unor imigrații admise ca urmare a inconsecvenței politicii habsburgice.

Dacă încercăm să definim cazul mutațiilor geografice, constatăm că sporul de populație de peste cinci ori între 1769 și 1782 (ianuarie–februarie), cu anul de vârf 1780, se datorează celor două surse principale de spor al populației umane, anume natalitatea foarte înaltă și imigrația masivă din alte regiuni, în primul rând din marele rezervor evreiesc al Galiției, care, din cauza mizeriei, emitea roiri puternice în toate direcțiile posibile⁷¹⁵. Este de notat că istoricii, având o orientare mai mult sau mai puțin antisemită, au obiceiul în aproape toate cazurile să desconsidere factorul de natalitate. Acest factor acționa puternic în rândurile populației evreiești în tot decursul îndelungatelor secole ale Evului Mediu și chiar adesea și în epoca modernă, mai ales în rândurile enoriașilor care păzeau cu sfințenie toate legile rituale și percepțiile culturale. Din păcate, în stadiul actual al cercetărilor nu dispunem de date mai concrete privind configurația piramidei vârstelor ce caracteriza populația izraelită din Bucovina în epoca dată. Totuși, o imagine oarecare ne pune la dispoziție o conscripție oficială provenită dintr-o perioadă ceva mai târzie, întocmită la dispoziția guvernământului Galiției în anul 1788, deci numai la un răstimp de aproximativ doi ani după încheierea activității administrației militare⁷¹⁶.

Categoria	Total	Procentul
Populația evreiască	2 126	–
Bărbați	1 173	55,17
Femei	953	44,82
Copii peste 12 ani	669	31,46
Băieți	339	15,94
Fete	330	14,52

⁷¹³ N. M. Gelber, *op. cit.*, pp. 14, 23; Johann Polek, *op. cit.*, pp. 250–251; Raimund Friedrich Kaindl, *Ansiedlungswesen in der Bukowina*, Innsbruck, 1902, pp. 158, 160, 165; R. I. Bidermann, *op. cit.*, p. 51; Johann Polek, *Die Bukowina zu Anfang des Jahres 1801 in alphabetischer Darstellung*, pp. 30–31; Verax, *op. cit.*, pp. 336–337.

⁷¹⁴ Josef Wertheimer, *Die Juden in Österreich*, vol. I, Leipzig, 1842, passim.

⁷¹⁵ Adolf Franz Wickenhauser, *Moldau oder Beiträge zur Geschichte der Moldau und Bukowina*, vol. I, Czernowitz, 1881, pp. 55–61; N. M. Gelber, *op. cit.*, p. 24.

⁷¹⁶ Johann Polek, *op. cit.*, p. 254; Verax, *op. cit.*, p. 337.

Copii sub 12 ani	341	16,03
Băieți	197	9,26
Fete	141	6,63

După aprecierea noastră s-ar părea că ultima categorie din tabel, anume copiii peste 12 ani, ar cuprinde tinerii până la vârsta majoratului, poate la băieți ar putea să fie limita vârstei militare, deși evreii din Bucovina, la epoca dată, încă erau scutiți de această obligație. Trebuie să excludem posibilitatea considerării ca limită de vârstă la băieți ajungerea la „bar mițva”, fiind vorba de conscripție statală. Indiferent de limita de vârstă, reiese că în categoria copiilor, care nu jucau un rol permanent în viața economică, intră un procent de 46,49 din populația evreiască. Nu putem ignora nici faptul, dovedit de proporția extraordinar de mare a bărbaților, că un număr apreciabil de familii izraelite erau în curs de transfer spre Bucovina, urmând regula menționată că bărbatul anticipează restul familiei în vederea realizării condițiilor de existență. Această mențiune pare să fie importantă și datorită faptului că se poate presupune cu foarte mult temei că multor bărbați, capi de familie sosiți în Bucovina, aparținea un tineret oarecare, rămas la vechiul domiciliu, care în perspectivă ducea la creșterea continuă a ponderii copiilor. Oricum, o asemenea natalitate în ciuda condițiilor contemporane de mortalitate și în general durata medie a vieții, făcea posibilă în decurs de patru sau cinci decenii, dublarea populației. Plecând de la această premiză, putem aprecia că acest spor natural în perioada 1769–1782, putea duce la apariția unui număr de cel puțin 150 de familii, anume aproximativ 50 din prima generație de aborigeni, aproximativ 75 din cea de-a doua generație venită în timpul ocupației ruse și, în sfârșit, vreo 20–25 din rândurile populației așezate între anii 1774 și 1776, respectiv anii următori.

Este neîndoios faptul că această componentă a creșterii populației evreiești a rezultat dintr-un anumit număr apreciabil de familii imigrate în condițiile amintite. Izvoarele istorice de care dispunem până în prezent nu clarifică destul de amănunțit etapele și proporțiile desfășurării procesului. Lipsesc cifrele anuale chiar și pentru perioada ce s-a scurs imediat după anul 1769. Desigur, motivația constă în amintitul caracter rudimentar al administrației de stat contemporane, indiferent cui aparținea și vremurilor tulburi existente. Dispunem totuși de unele date răzlețe.

Ar fi greșit dacă am absolutiza fenomenul imigrației evreiești în Bucovina. În realitate, la puțin timp după instalarea administrației habsburgice în provincie, autoritățile locale, pe temeiul rapoartelor acestora și apoi cele centrale, au sesizat faptul că potențialul uman al zonei este în disproporție categorică cu cel economic. În acest context, atragerea masivă a mâinii de lucru nu era deloc străină de intențiile lor. Așa se explică că adesea procesul imigrației mâinii de lucru a fost favorizat, promulgându-se măsuri încurajatoare în acest sens. Între ele, prima asigurare temporară a imunității fiscale față de stat și chiar față de domeniile dirijate de oficialitate. Este cu totul altă problemă că venirea mult doriților germani, mai ales la început, a fost foarte redusă. Potrivit datelor de care dispunem, primul grup sensibil de producători direcți germani a sosit în 1782, din Banat. În 1799, au apărut câteva familii de slovaci. La fel, atragerea românilor din Moldova și Transilvania s-a dovedit a fi un proces major, dar totodată conținând elemente contradictorii. Astfel, nu puțini români veniți din zonele amintite s-au văzut înșelați în așteptările lor și au plecat fie înapoi, fie în altă parte, secundați și de bucovineni băștinași. Foarte mulți au imigrat individual, aparținând unor etnii diferite, ca români, ucraineni, polonezi etc. Zona lor de origine a fost de multe ori peste Nistru și Ceremuș. Totodată, peste aceste ape curgătoare s-a produs o anumită emigrare.

Este foarte greu de a duce la numitor comun informațiile existente în legătură cu aceste procese demografice. Se pare că datele cele mai sigure le posedăm în legătură cu imigrarea din Transilvania din anii 1776–1779. Documentele apreciază numărul lor la 5 018 persoane, dintre care 4 587 români. După alte surse, între anii 1778 și 1782, s-ar fi stabilit chiar vreo 30 000 de oameni din Bucovina. O altă avalanșă de imigranți sunt semnalati în perioada anilor 1788–1792, cu un efectiv de 9 790 de oameni.

În răstimpul dintre anii 1774 și 1800, pe lângă polonezi și ucraineni, se semnaleză în Bucovina și apariția altor etnii. Astfel, în jurul anului 1800, s-au stabilit vreo 800 de familii de țigani, veniți din Moldova în dorința de a scăpa de robie. În mod asemănător, s-au înmulțit și locuitorii armeni. În timp ce în anul 1774, aceștia reprezentau doar 58 de familii, cu șase ani mai târziu conscripția se referea la 119 familii, iar în 1781, evidențele administrației vorbesc de 129 de familii legate în principal de

activitatea comercială. Între 1779 și 1785 are loc sosirea grupurilor de secui și unguri, care întemeiază câteva localități rurale. În anul 1786 numărul lor a fost stabilit la 2 678.

În ceea ce privește emigrația, datele noastre sunt și mai puțin explicite, deoarece acest proces s-a desfășurat în principal individual și ilegal. Cunoaștem însă că între luna noiembrie 1785 și luna aprilie 1786, ar fi părăsit Bucovina 6 937 de oameni. Alte izvoare indică faptul că, între 1789 și 1804, față de 5 944 de imigranți, ar fi părăsit Bucovina 14 417 locuitori.

Alte date privind imigrările și emigrările clarifică realități locale. Astfel, cunoaștem cu siguranță că pe locul Sadagurei de mai târziu, până în anul 1770 se întindea o zonă compactă de păduri de fag. În anul 1770, baronul Gartenberg, unul dintre diriguitorii ocupației ruse în Bucovina, a luat inițiativa creării unui atelier de bătut monede, având nevoie de mijloace circulante pentru aprovizionarea armatei țariste. Este interesant de remarcat că toponimul respectiv nu este altceva decât traducerea în limba ucraineană a numelui patrimonial al întemeietorului. Primii locuitori care s-au așezat la Sadagura au trăit din diverse meșteșuguri și, mai ales, din muncă desfășurată la monetărie. Printre ei, de la bun început, au fost și evrei, fără să știm însă originea lor precisă. Dar ulterior s-au așezat la Sadagura și țărani. Locuitorii așezării au rămas nestingheriți la domiciliile lor și sub guvernământul militar habsburgic, condus de general-maiorul Splény. Acesta i-a tolerat în continuare și pe evrei, dar le-a pus condiția că ridicarea unei sinagogi de către ei poate să aibă loc numai după ce au construit și primăria. Mai mult, în anul 1775, Splény a acordat meșteșugarilor o scutire de impozite pe o durată de șase ani⁷¹⁷.

Deși considera nedorită imigrația evreiască, Splény a evitat să ia măsuri drastice care să oprească cu orice preț acest proces. Abia începând cu data de 1 mai 1776 s-a dat dispoziție comunităților evreiești și moșierilor într-un mod mai categoric, amenințând cu sancțiuni, să nu mai primească pe domeniile lor evrei imigranți, iar celor veniți după anul 1769 să li se denunțe arendarea morilor și cârciumilor⁷¹⁸. Este neîndoielnic faptul că aceste măsuri au fost influențate într-un oarecare mod și de evreii băștinași din Bucovina, domiciliați aici încă din anul 1769. Astfel, în anul 1777, Lazăr Izrael, conducătorul kahalei din orașul Cernăuți, a solicitat, printr-un memoriu adresat Comandei generale militare din Lemberg, îndepărtarea forțată a evreilor străini care s-au așezat în orașe și târguri. La Suceava, izraelieni nou veniți n-au fost admiși nici măcar să intre în sinagoga locală. Mai mult, în anul 1778, s-a ordonat să nu li se mai dea voie evreilor să construiască locuințe, mărindu-se totodată și fiscalitatea datorată de izraeliți. În același timp însă, nu s-a lovit esențial în posibilitățile de trai ale evreilor și s-au dat chiar unele dispoziții ce au fost de-a dreptul favorabile⁷¹⁹.

O schimbare drastică în politica demografică habsburgică față de evreii din Bucovina s-a conturat începând cu anul 1779 și a avut ca scop reducerea numărului lor. Potrivit raportului întocmit de general-maiorul Enzenberg, în acest an efectivul populației evreiești se ridica la aproximativ la 800 de familii. El subliniază că această populație se concentrează cu precădere în trei orașe mai mari ale provinciei, și anume Cernăuți, Suceava și Siret. Enzenberg considera activitatea economică de orice fel a evreilor ca dăunătoare și critică regimul introdus de înaintașul său, calificându-l drept foarte tolerant. Obiecțiile lui Enzenberg în domeniul vieții economice se refereau, în primul rând, la faptul că arendașii evrei dețin sate întregi ale domeniilor boierești, monopolizează în bună măsură meseriile practicate în provincie și dețin un rol dominant în comerțul cu băuturi. Astfel, el menționa că poziția deținută de evrei în viața economică, mai ales la țară, a făcut din creștini supușii acestora. Nu este greu de descifrat din mentalitatea lui Enzenberg concepția antisemită tradițională medievală, conform căreia era inadmisibil ca un evreu să exercite vreă jurisdicție feudală. De altfel, aluzia se referă incontestabil la faptul că în virtutea organizării sociale de tip feudal, arendul exercită practic drepturile boierești. De asemenea, guvernatorul s-a declarat nemulțumit de nivelul fiscalității impuse evreilor, considerându-l foarte favorabil. În concluzie, el aprecia că nicăieri evreii nu trăiesc în condiții mai

⁷¹⁷ E. I. Emandi, C. Șerban, *op. cit.*, pp. 477, 500–501; Ecaterina Negruț, „Informații noi privind emigrații din Bucovina în prima jumătate a secolului al XIX-lea”, în „Suceava». Anuarul Muzeului Județean”, vol. III, 1981, pp. 262–263, 473–474, 496–497; Johann Polek, „Die Zigeuner in der Bukowina”, în „Jahrbuch des Bukowinaer Landes-Museum”, anul 13–14, 1905–1906, p. 47; Johann Polek, „Die Armenier in der Bukowina”, în „Jahrbuch des Bukowinaer Landes-Museum”, anul 12, 1904, p. 46; N. M. Gelber, *op. cit.*, p. 24; Julius Barasch, „Wandlungen durch das Krakauscher Galizien, Bukowina, Moldau und Walachei”, în „Allgemeine Zeitung des Judentums”, nr. 7, 1843, nr. 8, 1844, nr. 9, 1845; Joahnn Polek, „Die Juden in der Bukowina”, în „Zeitschrift für österreichische Volksschule”, nr. 7, 1901, p. 169–179.

⁷¹⁸ Johann Polek, *Statistik des Judentums ...*, p. 250.

⁷¹⁹ *Ibidem*, p. 251; N. M. Gelber, *op. cit.*, pp. 12–14.

bune ca în Bucovina. De fapt, Enzenberg credea într-adevăr, deși într-un mod cu totul naiv, că expulzarea masivă a evreilor din Bucovina va duce la ieșirea traiului populației. Totodată, era încredințat că același proces de expulzare va duce la scăderea arenzilor plătite boierilor proprietari, întrucât se elimina astfel o importantă categorie de amatori. Nu putem uita că acești oficiali din categoria lui Enzenberg erau captivii mentalităților medievale, considerând că metodele comerciale practicate de negustorii evrei se plasau dincolo de barierele etice. Ideile amintite, debitate de Enzenberg, se găseau la numitor comun cu cele împărtășite de factorii Comandei Generale din Lemberg. Înaintând memoriul, demnitarilor militari au adăugat și alte argumente inspirate din aceleași concepte antisemite. Mai concret, s-a formulat obiecția că arendașul evreu, stăpân pe vreun sat, ajunge să numească după bunul lui plac primarul localității respective. O altă obiecție deplângea faptul că evreii dau pe credit băuturi alcoolice, depășind limita minimă stabilită oficial.

Sistemul extrem de greoi al administrației habsburgice a făcut ca memoriul, redactat la Cernăuți și expediat via Lemberg, să nu obțină o rezoluție rapidă din partea Consiliului de Război de Curte din Viena. Redactată cu mare întârziere, rezoluția prevedea în mod categoric ca toți evreii imigrați în Bucovina după anul 1769 să fie, fără excepție, expulzați, respectiv, retrimiși la locurile lor de origine. Este neîndoielnic că această rezoluție a consiliului vienez era mult mai dură decât propunerile inițiale ale lui Enzenberg. De fapt, diriguitorii Bucovinei preconizau doar măsuri fiscale sporite, pentru ca prin intermediul acestora să aibă loc diminuarea efectivului populației evreiești.

În vederea executării dispoziției Consiliului de Război de Curte din Viena, trebuia instituită la Cernăuți o comisie compusă din militari. Această comisie avea sarcina să treacă la separarea diverselor categorii de evrei, pentru ca măsurile ordonate să fie aplicabile, cunoscându-se lista persoanelor vizate. Între timp însă, linia dură antisemită este contracarată de alte cercuri, care obțin dispoziții imperiale menite să transforme populația evreiască din imperiu în „cetățeni utili”. Aceste idei izvorâte din cele mercantiliste, respectiv ale absolutismului monarhic paternalist, sunt aplicate în mod diferit în Bucovina. Ca urmare a acestor dispoziții, în Silezia, Moravia și alte provincii ereditare ale habsburgilor, situația social-economică a populației evreiești devine ceva mai bună. La fel intervin îmbunătățiri și din punct de vedere juridic. În același timp, în Bucovina, ca de altfel și în Marele Principat al Transilvaniei, măsurile izvorâte din absolutismul luminat sunt inoperante. Mai mult, se dă curs cu anumită întârziere aplicării măsurilor dure, menite să ducă la scăderea substanțială a populației evreiești.

Ultimul cuvânt în corespondența îndelungată purtată cu privire la această problemă, după o mulțime de consultări și tratative, aparține directivei date de contele Hadik, președintele Consiliului de Război de Curte, semnată în ziua de 9 februarie 1782. Având girul imperial, Enzenberg trece urgent la acțiune. În ziua de 24 februarie 1782, emite un ordin în care se arată că acei evrei, care s-au așezat după anul 1769 în Bucovina și nu plătesc în prezent mai mult de patru guldeni impozit direct la stat, trebuie să părăsească provincia. Această dispoziție este încredințată spre executare aparatului în subordine și aplicată fără niciun fel de amânare.

Această evreime, în realitate, reprezenta pentru Bucovina un foarte însemnat potențial economic și un factor major în dezvoltarea provinciei pe tărâmul comerțului și meseriilor. Potrivit conscripției întocmite în anul 1782, au fost înregistrați printre evrei în total 1 284 de persoane active, inclusiv 223 de slugi și 98 de slujnice de aceeași confesiune, în total 321 de persoane. Scăzând această ultimă grupă, rămân 963 de persoane active care au fost categorisite în următoarele grupe de ocupație, potrivit uzanțelor vremii:

Grupa de ocupație	Nr. persoane active	%
Slujbași ai comunităților	79	8,20
Diferiți intelectuali	5	0,20
Arendași de moșie	85	8,51
– de moșie întreagă	17	–
– de părți de moșie	65	–
Comercianți	133	13,81
– angroșiști	13	–
– mici comercianți	75	–
– negustori de vite	3	–
– negustori de miere	4	–
– negustori de tutun	2	–

- negustori de vinuri	6	-
- negustori de fructe	2	-
- negustori de piei de iepure	13	-
- preceupeți pe piață	15	-
Cârciumari	388	40,29
Meseriași	240	24,92
Agricultori	6	0,62
Alte ocupații	30	3,11

În temeiul dispoziției respective, în cursul lunilor martie și aprilie 1782, din cele 1 050 de familii evreiești având domiciliul permanent în provincie sunt expulzate 372 de familii, deci în proporție de 35,42%. Ulterior, pe baza unor intervenții, un număr de șapte familii, reprezentând 0,66% din familiile evreiești, au fost rechemate de autorități. În consecință, cifra definitivă a familiilor expulzate cu această ocazie s-a diminuat la 356 de familii, ceea ce echivala cu 34,76% din totalul familiilor evreiești din Bucovina⁷²⁰.

În ceea ce privește expulzații, dispunem de o situație destul de precisă ce indică repartizarea geografică a familiilor și persoanelor izgonite, fără însă să ne informeze despre locul unde s-au refugiat ori au găsit vreun adăpost. În acest sens, putem reproduce următorul tabel :

Circumscripție	Familii	Bărbați	Femei	Total
1. Cernăuți oraș	30	53	55	108
2. Cernăuți cerc	17	29	24	53
3. Sadagura	42	73	78	151
4. Vijnița	19	34	27	61
5. Prut	53	96	71	167
6. Nistru	66	116	102	218
7. Ceremuș	41	72	59	131
8. Câmpulung Rusesc	7	11	10	21
9. Suceava	31	48	44	92
10. Siret	18	35	26	61
11. Bernomete	15	33	30	63
12. Vicov	10	22	18	40
13. Central	6	8	8	16
14. Moldovița	2	5	3	8
15. Câmpulung Moldovenesc	8	11	9	20
Total:	365	646 (55,38%)	564 (44,6%)	1 210

Este de menționat că circumscripțiile 1-8 au aparținut districtului Cernăuți, iar celelalte, menționate la pozițiile 9-15, districtului Suceava. La fel, observăm că denumirea circumscripțiilor diferă de cele cunoscute din conscripțiile întocmite pe vremea administrației conduse de Splény și sunt conforme cu organizarea nouă a teritoriului Bucovinei, introdusă de Enzenberg⁷²¹.

Expulzarea celor 365 de familii a constituit o foarte gravă lovitură pentru populația evreiască din Bucovina. În realitate, proporțiile acestei măsuri nu au satisfăcut nici pe departe exigențele guvernanților de la Viena. La puțin timp după efectuarea acestor expulzări, chestiunea reducerii populației evreiești din Bucovina a fost reluată. Problema se menținea, deoarece numărul evreilor continua să fie mai mare decât al aceluia care au locuit pe teritoriul provinciei în anul 1769. Ca urmare, a apărut o nouă dispoziție a Consiliului de Război de Curte din Viena, prevăzând constituirea unei comisii speciale, compusă din cinci militari, însărcinați să facă propuneri complete. În fruntea comisiei a fost numit căpitanul-auditor Algey von Cuthau din justiția militară, de altfel un om puternic pătruns de ideile iluministe ale vremii. El a fost autorul unui vast memoriu, care în ultimă instanță pleda călduros pentru menținerea la domiciliile lor a tuturor evreilor existenți în Bucovina. Pentru susținerea acestei atitudini, autorul a invocat o serie de argumente izvorâte din ideile umanitare ale epocii, precum și din filosofia de stat a absolutismului iluminat. Plecând de la ideea mercantiliste, el a subliniat

⁷²⁰ N. Iorga, *Problema evreiască...*, pp. 18-20, 33-48; N. M. Gelber, *op. cit.*, pp. 14-16; R. F. Kaindl, *op. cit.*, pp. 158-161; Solomon Kassner, *op. cit.*, p. 15; *Izvoare*, p. 203.

⁷²¹ Johann Polek, *op. cit.*, p. 252.

utilitatea activității economice a evreilor, aducând și anumite argumente juridice. Acestea din urmă plecau de la faptul că întreaga populație evreiască din Bucovina a depus în anul 1777 jurământul de credință față de împărat. Prin acest act, evreii din Bucovina, alături de ceilalți locuitori, au devenit fără echivoc supușii lui legitimi, în consecință ei nu pot fi expulzați. Este adevărat, câteva puncte ale memoriului au fost contestate de unii membri ai comisiei, care au formulat păreri separate, dar în esență, memoriul redactat de căpitanul Algey a devenit actul oficial al comisiei.

Ajungând documentul la Enzenberg, acesta a fost deosebit de iritat de concluziile raportului, cu totul contrar vederilor lui și, desigur, ale Consiliului de Război de Curte. Problema a devenit atât de acută încât, ulterior, căpitanul a trebuit să suporte și anumite consecințe. Enzenberg a anexat la memoriul comisiei un referat amplu, în care a contestat ideile înscrise în document și a formulat din nou propuneri de orientare vădit antisemite. El a pledat categoric pentru continuarea expulzărilor și a invocat în acest scop unele argumente. Astfel, a susținut că meșteșugarii evrei pot fi înlocuiți ușor cu meseriași germani, colonizați în Bucovina. În ceea ce privește comerțul practicat de evrei, el propunea să fie menținuți numai acei negustori care practică un comerț util și care dispun de un capital circulant de cel puțin 200 de forinți. De asemenea, evreii să fie împiedicați să mai ia în arendă pământ, sate, mori, cârciumi etc. În sfârșit, Enzenberg propunea să se admită existența agricultorilor evrei numai în cazul în care ei înșiși lucrează pământul.

La data de 13 iunie 1782, guvernatorul înainta tot dosarul cu actele referitoare la expulzarea evreilor de către autoritățile centrale militare. Între timp, însă și evreii din Bucovina au prins vestea despre pregătirile amintite și au inițiat acțiuni în vederea apărării intereselor lor. Întrucât acum erau în joc nu numai interesele păturilor sărace imigrate după 1769, acțiunea a mobilizat și conducerea comunităților și, desigur, toate păturile avute. Ca urmare, în iunie 1782, pleacă spre Viena o delegație, cu o petiție adresată împăratului. Enzenberg, însă, intervine la autoritățile din Galiția și delegația este reținută, apoi întoarsă la Cernăuți, delegații fiind învinuiți de complot. Au fost luate și unele măsuri represive. În luna următoare a plecat o nouă delegație. Între membrii delegației figurau Mendel Isaak, conducătorul tuturor comunităților mozaice din Bucovina, și Berl Hersch, în calitate de reprezentant al comunității din Suceava. De această dată ei nu sunt împiedicați de autoritățile respective și reușesc să ajungă în 26 iulie 1782 la Viena. Mai mult, ei reușesc să obțină audiența și depun o petiție în numele tuturor izraeliților din Bucovina, în care cererile lor sunt formulate în cinci puncte. Argumentele de fond ale memoriului converg în direcția faptului, subliniat cu tărie, că în Bucovina niciodată nu s-a așezat vreun evreu, nu a trecut la construirea unei case de locuit, fără să fi avut aprobarea oficialității competente. La fel, s-a subliniat că evreii din aceasta provincie nu au practicat nicio ocupație fără să fi avut licența dată de autorități și că toți evreii au făcut față punctual tuturor obligațiilor fiscale care le reveneau. Memoriul a conchis ca, pornind de la această premisă, nu este just să se treacă la expulzări. Mai mult, au fost criticate și unele aspecte ale măsurilor represive aplicate anterior. S-a arătat că au fost încălcate de autorități propriile lor aprobări, ca de exemplu dreptul de a rămâne în provincie al unor persoane care au achitat statului taxă de căsătorie. S-a obiectat că autoritățile au expulzat și persoane aflate în serviciul comunitar, ceea ce a provocat perturbații serioase în activitatea acestora. Au fost formulate plângeri și împotriva măsurilor represive luate la Cernăuți contra membrilor primei delegații comunitare trimise la Viena. S-a considerat jignitoare declarația generalului Enzenberg, care a desconsiderat religia izraelită, socotind-o o religie „fără teme”. Memoriul formula și anumite cereri adresate împăratului, insistând asupra menținerii evreilor care locuiesc în Bucovina. S-a pretins ca Enzenberg să sisteze persecutarea lor. S-a cerut insistent să se admită reîntoarcerea persoanelor care au fost în serviciul comunitar.

Cancelaria imperială a procedat potrivit uzanțelor administrative contemporane. Documentul a fost retrimis la Cernăuți, cu îndrumarea ca general-maiorul Enzenberg să se pronunțe asupra punctelor din petiție. Acesta a întocmit un referat, fără să aibă nici măcar curajul răspunderii pentru cele săvârșite și, în esență, fie că a negat cele cuprinse în punctele memoriului, fie și-a motivat pozițiile prin ordinele primite de la superiorii săi. Mai mult, în final, a formulat și alte acuzații împotriva delegaților plecați la Viena, în special contra lui Berl Hersch din Suceava. Consiliul de Război de Curte a discutat apoi ambele documente în data de 5 octombrie 1782, dar s-a abținut să ordone vreo anchetă independentă sau să pretindă lui Enzenberg, dincolo de simple acuzații, prezentarea unor probe. Astfel, memoriul evreilor din Bucovina a fost de fapt casat. Cu două zile mai târziu, hotărârea consiliului a fost confirmată printr-un „placet” imperial.

Eșecul demersurilor evreiești din Bucovina, în încercarea de a salva cel puțin o parte a enoriașilor periclități, a fost urmat de noi dispoziții antisemite. Desigur, Enzenberg le-a executat cu mult zel. Potrivit acestor noi dispoziții, de acum înainte, autorizațiile de căsătorie au fost eliberate și mai restrictiv, putând fi acordate numai celor ce se dedicau agriculturii și erau capabili să achite o taxă foarte oneroasă, care a fost ridicată la 20 de ducați. S-a hotărât ca agricultorii evrei să-și muncească pământul, iar dreptul de a utiliza forța de muncă creștină s-a limitat doar la un răstimp de doi ani. Această rezoluție, cuprinsă în actul din 17 noiembrie 1782, în fond deprecia și mai mult situația evreilor, date fiind greutatea schimbării ocupației. S-a interzis cu desăvârșire să se mai trimită din partea comunităților vreo delegație la Viena și s-a precizat că, în cazul vreunei plângeri, acestea să fie formulate în scris și să fie trimise în capitală. Enzenberg a adăugat de urgență amintitelor măsuri o dispoziție prin care a anulat un număr de 50 de arezi evreiești privind cârciumile. Încă de pe acum s-a conturat tot mai clar, din toată comportarea organelor administrației habsburgice centrale și provinciale, faptul că intențiile lor convergeau în direcția transformării a cât mai multor evrei din cei ce vor rămâne în Bucovina, în agricultori. Din păcate, în urma agitației insistente desfășurate sub conducerea lui Enzenberg, s-a creat o atmosferă nefavorabilă evreilor, care a pătruns într-o anumită măsură și în lumea intelectualilor. Un caz ilustrativ în acest sens ne oferă lucrarea lui Ion Budai-Deleanu, intitulată *Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina*, publicată de autor în anul 1803, la Lemberg⁷²².

De fapt, evreii nu se împotriveau muncii în agricultură, dar erau conștienți de greutatea trecerii în mod brusc la această ocupație. Cunoașterea metodelor și procedeele îndelungate de îndeletnicire agricole reclamă fără îndoială un timp mai lung de doi ani. De asemenea, procurarea inventarului era legat de investiții care nu puteau fi acoperite așa de ușor din resurse proprii. Obiecțiile principale țineau de suprafața pământului alocat pe seama lor și teama lor de a nu fi reduși la statutul de dependență feudală al țăranilor de pe domenii. Acest lucru era cu atât mai evident cu cât, în conștiința epocii, apărea tot mai clar anacronismul orânduirii feudale, fără să mai amintim de contradicțiile crescânde între țărani și moșieri. Mai mult, ulterior s-a dovedit și s-a confirmat că nu poate fi vorba în cazul evreilor de obținerea unui statut de țărani liberi. Ei, în niciun caz nu puteau achiziționa, potrivit reglementărilor legale în vigoare, pământul muncit, nici după un lung răstimp de activitate, decât cu condiția inacceptabilă a părăsirii religiei strămoșești. Adesea s-a invocat de către factorii evreiești că, în condițiile social-politice date, există o discordanță între obligațiile rezultate din sărbătorile cultului lor cu exigențele economice ale agriculturii locale.

În urma dispozițiilor superioare, în anul 1783, o comisie militară, compusă din cinci persoane, aflată sub conducerea colonelului von Metzger, a fost însărcinată să treacă la clasificarea tuturor familiilor evreiești. Fiecare cap de familie trebuia să se prezinte personal în fața comisiei amintite. Cu această ocazie au fost verificate 672 de persoane. Nu se știe pe ce criterii a trecut comisia la împărțirea familiilor evreiești pe grupe de ocupații. În tot cazul, la încheierea lucrărilor, cele 672 de familii evreiești au fost împărțite în patru categorii de ocupații, ceea ce se oglindește în următorul tabel :

Categoria	Nr. familii	%
Agricultură	392	58,33
Comerț	111	16,51
Mesteșugari	101	15,02
Altele	68	10,11
Total	672	100

În ultima categorie, denumită „Alte”, comisia a încadrat un număr de persoane prea bătrâne, incapabile de muncă, precum și pe cei care ocupau diverse funcții comunitare, ca juzii (Richter) din kahale, învățătorii etc. Dacă luăm în considerare, însă, numai cele trei categorii de ocupații definite, în care au fost repartizați de comisie capii de familie să lucreze nemijlocit în diverse sectoare ale vieții economice, atunci devine evidentă materializarea tendințelor administrației. Numărul agricultorilor a fost stabilit în așa fel încât ei reprezintă 69,90% dintre capii de familie cuprinși în cele trei categorii amintite. Trebuie să menționăm că cea mai mare parte a celor repartizați la munca agrară nu practicaseră anterior nicio activitate de acest fel.

⁷²² N. M. Gelber, *op. cit.*, pp. 17-21.

Contra acestei hotărâri a guvernului, atât de oneroasă, s-au ridicat cu tărie din nou toți evreii din Bucovina. În ziua de 4 aprilie 1783, s-au adunat la Cernăuți reprezentanții unui număr de 13 comunități (Cernăuți, Suceava, Siret, Sadagura, Vijnîța, Vășcăuți etc.) spre a discuta situația. În final, cei 20 de delegați prezenți au semnat o petiție adresată forurilor superioare, în care au cerut anularea acestei hotărâri. În schimb, ei s-au oferit ca evreii din Bucovina, de acum înainte să plătească fiscului imperial, anual, o contribuție globală mult sporită față de venitul realizat până atunci din contribuția evreilor, anume suma de 5 000 de ducați. S-a mai adăugat și ca, în cazul în care cineva nu ar putea plăti cota lui parte, să fie trecut necondiționat în rândurile agricultorilor.

Enzenberg, fără să ia în considerare demersul amintit, voia să finalizeze procesul început, lăsând la o parte orice considerație umană. În raportul său, înaintat Comandei Generale din Lemberg, se grăbi să fixeze și anumite condiții prin care înțelegea el să aplice în practică clasificarea făcută. Astfel, el acorda noilor agricultori un răstimp de toleranță de doi ani în care aveau voie să mai angajeze și forță de muncă creștină. De fapt, această concesie corespundea intențiilor vieneze. În schimb, guvernatorul susținea interdicția ca acești oameni să nu poată înnopta în casa țaranului evreu. El miza pe faptul că foarte puțini evrei repartizați de comisie vor trece realmente la munca câmpului. Din această remarcă se întrevede și mai bine obiectivul guvernatorului și anume faptul că întreaga muncă de clasificare a avut doar un caracter represiv și că ea a constituit doar un instrument în vederea creării unor noi mijloace pentru continuarea expulzării familiilor de evrei.

În data de 2 aprilie 1783, a apărut o ordonanță semnată de Enzenberg, în care dispunea că familiile evreiești repartizate activității agricole au un răgaz de șase săptămâni pentru a se muta în satele stabilite de el. Ordonanța preciza că, dacă o familie evreiască nu se supune și nu se mută în satul respectiv în termenul stabilit, își pierde dreptul de a rămâne în Bucovina. În 14 zile după expirarea datei respective, deci până la data de 20 aprilie 1783, familia nesuspusă trebuia să părăsească „țara”. Prin această noțiune Enzenberg înțelegea fără îndoială tot teritoriul Imperiului Habsburgic.

Cu toate amenințările și pericolele legate de acesta, măsurile luate de guvernator nu au fost acceptate de marea majoritate a celor constrânși să devină agricultori. Din datele de care dispunem, reiese că dintre cele 392 de familii destinate strămutării la sate ca agricultori, 255 (65,05%) au refuzat executarea dispoziției primite. Este foarte probabil că acest refuz a pus la încercare poziția lui Enzenberg și, mai ales, încrederea autorităților superioare în capacitatea lui de conducere. De aceea el a început să caute și alte expediente. În primul rând a încercat să intimideze evreii. Mandatarii săi au convocat pe enoriașii din Cernăuți și Sadagura în sinagogi și le-a pus în vedere faptul că dacă nu acceptă trecerea lor în rândul agricultorilor, atunci într-adevăr, trebuie să părăsească provincia. Dar nici acești împuterniciți nu au avut mai mult succes. Cei adunați în sinagogi au răspuns cu un protest unanim și au decis trimiterea unei delegații la Viena care să ceară revizuirea lucrărilor comisiei de repartizare. Enzenberg ar fi dorit să oprească aceste demersuri, dar cererile evreiești, în ciuda tuturor obstacolelor au ajuns atât la Comanda Generală din Lemberg, cât și la Curtea de la Viena. Ei au cerut cel puțin o păsuire de un an.

Delegația evreilor din Bucovina, compusă din trei membri, a sosit în capitala imperiului la începutul lunii iunie 1783. Ei au depus un memoriu prin care au cerut sistarea măsurilor amintite, dar demersul delegației nu a avut niciun răsunet palpabil. Pe lângă aceasta, au mai fost și alte încercări de salvare. Astfel, cu ocazia vizitei împăratului Iosif al II-lea în Bucovina, în luna iunie 1783, au fost predate suveranului peste patruzeci de petiții evreiești, care n-au avut efect.

Încurajat de acest deznodământ, în 15 iulie 1783, Enzenberg a ordonat expulzarea celor 255 de familii evreiești nesususe. Din datele de care dispunem reiese că aceste familii au plecat, o parte în Principatul Moldovei, iar o altă parte s-a stabilit în raiaua din Hotin. Operația, contrar dorinței lui Enzenberg, nu s-a putut realiza cu rapiditatea preconizată, pentru că expulzarea familiilor amintite s-a prelungit pe timp de mai mulți ani⁷²³.

Ca urmare a acestei situații, din datele oficiale de care dispunem, reiese că în anul 1785, în Bucovina, aveau o existență legală doar 175 de familii. Această cifră rămâne, însă, sub totalul familiilor autorizate de a rămâne în Bucovina. Se pare că, în urma sistării arenzilor și a altor vexațiuni ale autorităților, au fost constrânse să plece și alte familii, fiind și ele frustrate sau limitate economic. Este posibil să avem de a face cu o cifră eronată, deoarece, în anul următor apar 308 familii și este puțin probabil ca să fi intervenit o imigrare atât de masivă. Pe de altă parte, nu este tocmai exclus ca

⁷²³ *Ibidem*, pp. 21–23; Johann Polek, *op. cit.*, pp. 252–253.

nu numai cele 255 de familii, care au refuzat până la urmă să devină forțat agricultori, să fi fost expulzate (aceasta o aflăm dintr-o conscripție din ordinul autorităților, din 1787), ci și alte 102 familii de agricultori evrei. Confruntând această cifră cu numărul inițial al celor care au fost repartizați de comisia militară să devină agricultori, constatăm o diferență destul de mare, ceea ce ar dovedi că cel puțin 290 de familii nu au dat ascultare ordinelor date de Enzenberg și că, în consecință, au fost nevoiți să plece. Această situație, datorată în ultimă instanță presiunilor exercitate de împăratul Iosif al II-lea și executate cu deosebit zel de Enzenberg, s-a restrâns tot mai mult pe parcurs, neavând un suport economic, social și chiar psihologic. În jurul anului 1848, acești agricultori au dispărut în toată Bucovina⁷²⁴.

Dacă am dori să definim celelalte ocupații practicate de evrei în perioada 1774–1786, trebuie să constatăm că și alte familii au fost legate, cel puțin indirect, de agricultură. Nu putem uita că provincia avea un pronunțat caracter agrar și că întinderi mari de pământ erau acoperite de păduri. Oricum, în epoca studiată procentajul agricultorilor se apropia de 90⁷²⁵. În consecință, mulți evrei au fost furnizorii țărănilor, aprovizionându-i cu diverse produse industriale ca unelte sau alte mărfuri, printre care se afla și sarea. La schimb, în condițiile primitive ale producției de mărfuri provenite din gospodăria țărănească, plata se făcea în produse agricole pe bază de tocmeală, valorificate apoi de negustorii evrei, fie în localitățile urbane ale Bucovinei, fie dincolo de granițele provinciei. Acești negustori evrei erau, în general, comercianți ambulanti care străbăteau satele. Este foarte posibil ca, după regulile cunoscute din alte provincii, să fi existat între ei o anumită înțelegere privind diviziunea sectoarelor de desfășurare și achiziție. Numărul lor rămâne necunoscut, dar, oricum, trebuia să fi constituit o cotă însemnată din capii de familie admiși de comisia militară să practice comerțul.

O altă relație a evreilor cu agricultura a constituit-o arendarea de domenii sau de sate în întregime sau în parte. Arendul, în schimbul arenzii achitată de regulă în numerar, fie erariului, care constituise domeniile de stat, fie Fondului religios ortodox sau, mai ales, boierilor pământeni, beneficia de diferitele forme ale rentei feudale în vigoare, în bună parte moștenite din sistemul social economic moldovenesc. O mare parte din arenze, poate cele mai multe, au fost contractate de ei încă înainte de începutul ocupației ruse. Procesul a continuat și în perioadă ocupației, iar altele au fost contractate după anul 1774. Primele restricții au apărut în anul 1776, dar ele în realitate au fost complet inoperante, pe când vigoarea arenzilor a continuat nestingherită până în anul 1783. Desigur, și în acest domeniu au apărut pe parcurs mai multe disensiuni între părțile interesate. Astfel, în 1774, arendașul evreu Moscu se judeca cu moșierul Balașinovic pentru o moșie arendată de două ori. Poziții cu mult inferioare au ocupat arenda și de pe domeniul de stat, creat de autoritățile habsburgice, cu sediul în orașul Rădăuți⁷²⁶. O ocupație răspândită în rândul evreilor au reprezentat-o meseriile.

General-maiorul Splény, în raportul lui din 10 decembrie 1774, a constatat cu surprindere că s-au așezat, deja, în timpul scurtei perioade de ocupație habsburgică de până atunci, doi meseriași imigranți evrei. În practică, el a tolerat venirea altora, ca să nu mai vorbim despre înlesnirile fiscale acordate celor din Sadagura. Conscripția populației, întocmită în anul 1776, arată că meseriașii evrei erau răspândiți atât în mediul urban, cât și în mediul rural. Ei practicau diverse meserii ca: tâmplar, croitor, vopsitor, pantofar, dulgher, măcelar, brutar, bijutier etc.⁷²⁷. Dintr-un raport al lui Enzenberg aflăm că numărul meseriașilor era mai mare în orașele Suceava, Siret și Cernăuți⁷²⁸. În anul 1778, administrația provincială a încheiat un contract cu Lazăr Izrael din Cernăuți, acordându-i concesiunea exploatării unei măcelării și a unor ateliere de confecționat lumânări⁷²⁹. Tot dintr-un raport al aceluiași guvernator, putem afla că evreii din Bucovina au pus bazele producției de salpetru. În acest scop, au înființat, la Suceava, o adevărată societate pentru asigurarea unei cantități mari din această marfă atât de căutată în epoca respectivă. După anumite relatări contemporane, numărul familiilor evreiești a căror existență era legată de această ocupație, în diferitele ei forme, s-ar fi ridicat chiar la 90. Prezența

⁷²⁴ N. M. Gelber, *op. cit.*, p. 24; Michael Lytwynowitsch, *Die bauerlichen Besitze und Schuldverhältnisse in Wisnitzer Gerichtsbezirke*, Czernowitz, 1911, pp. 4–8; Eugen Tațomir, *Contribuțiuni la studiul evreilor ca element producător în economia națională. Fenomenul distribuției topografice a populațiunei evreiești din România*, București, 1937.

⁷²⁵ Johann Polek, *Ortschaftsverzeichnis der Bukowina, aus den Jahren 1775*, pp. 27 și urm.

⁷²⁶ W. Rohrer, *op. cit.*, p. 54; *Izvoare*, pp. 132–133; Johann Polek, *Die Anfänge der K.K. Staatsgestutes Radautz*, în „Jahrbuch des Bukowinaer Landes-Museum”, anul II, 1894, pp. 92–97.

⁷²⁷ N. M. Gelber, *op. cit.*, pp. 12, 24; Johann Polek, *Statistik der Judenthums*, p. 262.

⁷²⁸ F. R. Kaindl, *op. cit.*, p. 158; Solomon Kassner, *op. cit.*, pp. 23, 24, 26.

⁷²⁹ Johann Polek, *op. cit.*, p. 251.

meseriașilor evrei poate fi semnalată și în domeniul prelucrării fierului și a lemnului. De asemenea, multe mori erau ținute în funcțiune de arendași evrei și tot ei au pus bazele producției de zahăr⁷³⁰. Nu se poate preciza cu exactitate numărul meseriașilor evrei pe care Enzenberg voia inițial să-i desființeze cu totul. Știm doar că, în ciuda străduințelor oficiale de a reduce numărul lor, cu ocazia clasificării întocmită de comisia militară în anul 1783, a fost acceptat ca făcând parte din tagma meseriașilor un număr de 101 familii evreiești.

Se pare că rolul cel mai de seamă l-au deținut evreii în domeniul circulației mărfurilor⁷³¹. În epoca dată, comerțul din Bucovina a fost practicat în principal de evrei și armeni, cei din urmă întrunind, însă, un număr mai restrâns de familii. Importanța lor o putem aprecia pe baza rubricii respective din amintita conscripție, întocmită din ordinul lui Splény în anii 1774–1775, unde este înregistrat un număr de 58 de familii armene. Aici e locul să amintim și despre faptul că, potrivit dispozițiilor emanate în 1780 de Consiliul de Război din Viena, evreii au fost defavorizați față de negustorii armeni. În primul rând, negustorii evrei li s-a interzis așezarea statornică în cartierul armenesc. Excepție făcea doar perioadă iarnarocului, când, în vederea stimulării comerțului, puteau fi admiși aici de două ori pe an. Consiliul de Război a mai precizat că, în cazul în care vreun evreu ar deține proprietăți imobiliare în perimetrul noilor colonii armene, ar fi obligat să le cedeze acestora „în schimbul unui preț scăzut”⁷³².

Participarea evreilor la practicarea comerțului bucovinean a îmbrăcat mai multe forme. În primul rând ne referim la comerțul în natură, care se desfășura între comercianții evrei și țărani locali. Mai târziu, odată cu așezarea unui număr de familii evreiești în agricultură, acești negustori se găseau mai ales în jurul orașelor Suceava și Siret. O a doua formă a practicării comerțului cu participarea negustorilor evrei e reprezentată de circulația bunurilor alimentare. Încă de la începutul perioadei, un număr considerabil de evrei deținea cârciumi prin orașe și sate, ținând în arenda aceste unități conform contractelor încheiate cu boierii proprietari. După cum am arătat, una dintre principalele măsuri restrictive ordonate de Enzenberg a fost anularea unui număr de 50 de contracte de arendare de acest fel. În realitate, nu știm precis dacă dispoziția a fost executată integral sau au mai rămas unele pe mâna arendașilor evrei, mai ales câte o ospătărie și un hotel cu profil evreiesc exclusiv. Potrivit dispozițiilor administrației, aceste unități erau singurele autorizate să cazeze călătorii izraeliți care seoseau cu orice scop în Bucovina⁷³³.

Desigur, un număr apreciabil de negustori evrei se ocupa cu desfacerea unor mărfuri cu amănuntul, de fapt fiind anexe angroșiștilor, respectiv a comercianților implicați în import-exportul Bucovinei⁷³⁴. Un asemenea comerciant a fost Hirschl Löber Sohn Abraham (Besalele) din Suceava.

E posibil ca, în condițiile unei densități relativ reduse a populației Bucovinei, cârciumarii să nu-și fi putut asigura existența exclusiv din aceasta și că trebuiau să se mai implice și în comercializarea unor produse, mai ales alimente. Este de notat că autoritățile habsburgice au interzis exportul de cereale din Bucovina.

Cei mai importanți comercianți ai Bucovinei erau angajați în comerțul exterior care se efectua pe o arie teritorială foarte întinsă. Desigur, baza lor o constituiau vechile relații comerciale ale Bucovinei cu celelalte zone ale Moldovei, relații păstrate și după anul 1774, în virtutea tradiției și a intereselor comune care s-au menținut atâtea secole. Doar relațiile interstate au trecut în domeniul comerțului exterior, în care a intervenit dispoziția vamală habsburgică. Din evidențele administrației militare din Bucovina reiese faptul că între principalele mărfuri aduse din Moldova a figurat, în primul rând, sarea sub formă de blocuri, provenite direct de la „Ocna” și care, probabil, se măcina la fața locului. O altă parte considerabilă a sării, necesară în provincie, se importa din Transilvania de către negustorii evrei, dat fiind faptul că resursele locale, ulterior atât de importante în perioadă respectivă, nu puteau avea o pondere sensibilă în aprovizionarea Bucovinei. Această activitate, bine organizată și eficientă, a fost spulberată prin aplicarea reglementărilor din perioada de guvernare a lui Enzenberg, excluzând într-o mare măsură pe evrei din această ocupație. Același regulament a prevăzut interdicția ca evreii să poată participa la spălarea aurului din apele curgătoare ale Bucovinei și în special din râul Bistrița. Bucovina, fiind săracă în vii, se aproviziona în mod tradițional din podgoria de la Focșani.

⁷³⁰ S. Kassner, *op. cit.*, pp. 23–24, 26.

⁷³¹ C. Tannenhaus, *op. cit.*, p. 16.

⁷³² *Izvoare*, pp. 200–201; Johann Polek, *Ortschaftsverzeichnis*, p. 27.

⁷³³ *Izvoare*, p. 262.

⁷³⁴ *Ibidem*, p. 261; C. Tannenhaus, *op. cit.*, pp. 21–22.

Fără îndoială, trebuie să fi fost vorba de cantități însemnate de vinuri, din moment ce figurează printre principalele mărfuri importate. În schimb, Bucovina livra, cu participarea comercianților evrei, mai ales porci crescuți în pădurile de stejar. Au continuat și străvechile legături economice cu Transilvania, fiind expediate acolo în special vaci și lână. Un fenomen interesant s-a conturat în jurul anului 1781. În această perioadă veneau sași încărcăți cu diverse mărfuri produse în Transilvania, căutând piața de desfacere mai ales în bălciuri. Inovația a constat în faptul că acești sași, înainte de a ajunge la destinație, erau contactați de negustorii evrei, care preluau tot disponibilul. Mărfurile importate astfel erau fie comercializate de noi intermediari, fie predate altor angroșiști evrei, stabiliți mai ales la Câmpulung Moldovenesc. În final, acestea erau desfăcute cu amănuntul cu ajutorul micilor comercianți evrei, risipiți în diferite părți ale Bucovinei.

În ceea ce privește celelalte surse de aprovizionare și desfacere, putem întocmi următorul tabel referitor la perioada anilor 1774–1775, fără să putem defini cantitățile de mărfuri vehiculate în ambele direcții⁷³⁵:

Sursa	Marfa de import	Observații
Polonia	Sticlă	Teritoriu contemporan
Ucraina	Sticlă, țuică	Componenta Imperiului Țarist, țuica provine din Podolia
Moscova	Piei, blănuri	
Imperiul Otoman	Arme, articole feroase pumnale, articole de aramă, săbii	Inclusiv din Istanbul
Frankfurt am Main	Mătase, cujite, foarfeci, ferăstraie	–
Breslau azi Wrocław	Coloniale, manufacturate, gablonțuri	Azi Wrocław (Polonia); în epoca respectivă, Prusia
Leipzig	Coloniale, manufacturate, gablonțuri	–
Ungaria	Articole feroase, mătase, cujite, foarfeci, ferăstraie	Inclusiv din orașul Preslav; atunci Eperjes (Slovacia)
Galiția	Sticlă, piei, blănuri, sare, articole de aramă, coase	–
Stiria	coase	–
Destinația	Articole de export	Observații
Polonia	Cai, lână	Teritoriu contemporan
Imperiul Otoman	Oi, unt, miere	Inclusiv Istanbul
Veneția	Ceară	–
Breslau, azi Wrocław	Boi, vaci, porci, lână	–
Ungaria	Piei crude	–
Galiția	Piei, boi, piei de capră și de țap	

Din datele deținute de noi, privind comerțul practicat de evrei în afara Bucovinei, reiese limpede faptul că articolele de export se încadrau pe deplin în structura tradițională a comerțului exterior al Moldovei, la care participa zona respectivă înainte de 1769. În al doilea rând, se evidențiază că articolele de export în general sunt de origine agrară, ceea ce denotă că Bucovina depășise puțin sistemul economiei naturale. Este lesne de înțeles că aceste produse nu puteau proveni doar de la populația evreiască și că ele presupuneau o activitate de colectare întinsă, fie de la producătorii direcți, fie de la moșieri sau arendași, care le aveau în virtutea vreunei forme ale rentei feudale⁷³⁶.

Importul era dominat categoric de produsele finite realizate în manufacturile apărute în țările mai dezvoltate. Dat fiind caracterul tradițional al comerțului exterior al Bucovinei, stăpânirea habsburgică nu putea să excludă evreii din acest sistem, mai ales că numărul comercianților creștini, inclusiv armenii, era redus⁷³⁷. Așa se explică recunoașterea de către comisia militară, cu ocazia înre-

⁷³⁵ Mihai Ștefan Ceaușu, „Noi date privind relațiile economice dintre Bucovina și Transilvania la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea”, în „«Suceava». Anuarul Muzeului Județean”, vol. VIII, 1981, pp. 441–448; S. Callimachi, S. Criș-Cristian, *op. cit.*, p. 47; N. M. Gelber, *op. cit.*, p. 25.

⁷³⁶ N. M. Gelber, *op. cit.*, p. 13; Johann Polek, *Statistik des Judenthums...* p. 261.

⁷³⁷ *Izvoare*, pp. 200–201; Johann Polek, *Ortschaftsverzeichniss*, p. 27.

gistrării ocupației familiilor de evrei, a unui număr de 111 capi de familie funcționabili în această categorie.

Populația evreiască din Bucovina nu a fost lipsită complet de intelectuali. Desigur, în vremea respectivă nu putea fi vorba, în principal, decât de o intelectualitate legată nemijlocit de serviciul cultului mozaic. Nu trebuie să uităm faptul că, atât drumul ce ducea spre obținerea unei calificări superioare, cât și posibilitatea ca un evreu să exercite o ocupație de acest fel în cadrul societății vreo unei provincii a Imperiului Habsburgic, nu erau posibile decât în cazuri cu totul excepționale. Astfel de exemplu este Samuel Löwel, care a fost folosit de Enzenberg ca agent diplomatic în țările limitrofe. Raportul lui de activitate, ca și al locotenentului Zajatsik, cu care lucrase împreună, a fost înaintat de el însuși împăratului Iosif al II-lea.

Izvoarele pe care le cunoaștem menționează activitatea unor rabini. Potrivit inscripției, întocmită în anul 1782, în toată Bucovina au fost înregistrați: un mare rabin, cinci rabini, 41 de dascăli, un scriitor (de fapt notar) public, un medic, trei subchirurghi (un fel de felceri), o moașă. Conform normelor în vigoare, toți aceștia intrau în categoria intelectualilor. Dascălii erau niște învățători, angajați să instruiască individual pe copii, în special băieții familiilor mai înstărite sau, în grup restrâns, pe copiii unor familii modeste. La aceștia se mai adăugau învățătorii angajați de comunități în contul bugetului lor în vederea instruirii copiilor care nu puteau beneficia de aceasta în cadru mai restrâns.

Disponem de câteva date și în ceea ce privește personalul comunitar. În anul 1783, evidențele oficiale știau de un număr de 16 hahani și cinci cântăreți (cantori) de sinagogă. În sfârșit, trebuie să amintim despre servitorii și servitoare, în general oameni care îndeplineau servicii personale. Nu cunoaștem numărul lor decât din anul 1782, aceștia totalizând 223, respectiv 98 de persoane.

Recapitulând elementele problematicei complexe a imigrărilor și emigrărilor, dar mai ales a repetatelor expulzări aplicate față de evreii din Bucovina, trebuie să concluzionăm că această operație din urmă, atât de mult fluturată de Enzenberg, nu a dus nici pe departe la vreo ușurare a situației social-economice a populației creștine. În același timp, nu putem trece peste faptul că tocmai acest zel executant al ordinelor primite de la Viena a fost nevoit să recunoască implicit, în anul 1786, urmările negative ale expulzării evreilor. Desigur, situația s-a înrăutățit și din cauza aplicării unei politici vamale dăunătoare, introdusă în aceeași perioadă și care a dus la ruina activității comerciale de import-export cu țările și provinciile limitrofe. Situația devine și mai clară dacă accentuăm din nou că numărul familiilor evreiești din Bucovina a scăzut de la 714 la 175 de persoane, ceea ce a dus la diminuarea în paralel a importanței lor în practicarea comerțului exterior. „Evreii au prea puțină avere și încredere pentru întreprinderea unui negoț mai de amploare”, conchidea Enzenberg⁷³⁸.

În ceea ce privește statutul juridic al populației evreiești din Bucovina în perioada administrației militare habsburgice, trebuie să observăm că în anul 1774, general-maiorul Splény a preluat o situație dinaintea anexării acestui ținut. Ulterior, aceasta a fost modificată într-o anumită măsură, fie prin dispozițiile date de Consiliul de Război de Curte din Viena, fie de orientarea, mai mult sau mai puțin antisemită, a șefilor administrației locale. De aceea nu trebuie să ne mire faptul că în rândurile populației evreiești și chiar ale organelor inferioare ale guvernământului, domina în permanență o atmosferă de mare incertitudine care deschidea drumul bunului plac⁷³⁹. Un exemplu caracteristic ne oferă amintitul Enzenberg, care a obligat comunitatea izraelită din Cernăuți să dea suma de 100 de bucăți pentru instalarea unui ceas al primăriei din orașul respectiv⁷⁴⁰.

În ceea ce privește starea de drept și de fapt, Splény constata că în provincia nou ocupată se găsesec mai multe națiuni. Între ele se numără și națiunea evreiască. Această situație nu a fost înfirmată nici de succesorul lui⁷⁴¹. În schimb, de la bun început, în categorisirea socială a locuitorilor ca agricultori, meșteșugari, comercianți etc., evreii nu au fost încadrați global, ci ca un corp aparte⁷⁴². După aprecierea noastră, pare sigur faptul că în timpul administrației militare, în Bucovina n-a funcționat în mod practic cunoscutul regulament terezian, aplicat în provinciile vestice ale imperiului.

⁷³⁸ S. Kassner, *op. cit.*, p. 13; *Izvoare*, p. 291, 303.

⁷³⁹ S. J. Schulsohn, „Die Juden in der Bukowina zur Zeit des österreichischen Okkupation”, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, 6 noiembrie 1917.

⁷⁴⁰ N. M. Gelber, *op. cit.*, p. 15.

⁷⁴¹ S. Kassner, *op. cit.*, pp. 11–12.

⁷⁴² N. M. Gelber, *op. cit.*, p. 12.

Formal, în ultima perioadă a guvernării militare au fost date anumite dispoziții în această direcție, dar în realitate nu se pot invoca argumente că ele au fost validate încă înainte de 1 noiembrie 1786.

Din datele pe care le avem, reiese că în perioada studiată, ca de altfel niciodată, în Bucovina nu au existat ghetouri. Dintr-o conscripție întocmită pe baza înregistrărilor din anul 1785, putem constata ca în orașul Suceava în perioada respectivă existau 485 de proprietăți imobiliare, dintre care un număr de 25 (5,15%) erau în posesia evreilor. Este important de subliniat că proprietățile imobiliare evreiești erau răspândite în cinci zone ale urbei, deci nici urmă de ghetou. Un număr de șapte case evreiești se situau chiar în Ulița Mare, respectiv Ulița Boierească. În schimb, este adevărat că în cadrul unor localități mai mari, cu o populație evreiască mai numeroasă, ca de exemplu Cernăuți, s-a încetățenit obiceiul ca evreii să-și clădească locuințele pe aceeași uliță. Nu cunoaștem vreun act normativ care să fi impus o asemenea grupare a caselor evreiești.

Deși evreii erau considerați în mod categoric de către administrația militară străini, mai ales de Enzenberg, cei împământeniți s-au bucurat, în anumite limite, de drepturi civile. Astfel, în anul 1785, auditorul de district cu sediul în Suceava transcrie, la cererea evreului Iacob David din localitatea Bălăceana, în formă autentică, ipoteca asupra bunurilor orașeanului localnic Cozma Băcel pentru asigurarea unei datorii de 800 de fl.v. Această datorie a locuitorului din Suceava provenea dintr-o restanță neachitată în urma cumpărării de acesta a unei cirezi de 83 de boi, aparținând anterior negustorului izraelit. Trebuie să menționăm că toate tranzacțiile confirmate prin acte, încheiate în fața autorităților competente între creștini și evrei, se bucurau de legalitate și nu puteau fi contestate. Un asemenea caz are loc în anul 1786 la Cernăuți, fiind vorba de o tranzacție încheiată între șelarul creștin Balthazar Sedlmeyer și ceapăzarul evreu Ioel David.

Reprezentanții evreilor erau prezenți în consiliile orașelor Cernăuți și Suceava și, foarte probabil, și în celelalte centre în care reprezentau o fracție mai importantă (numeric și economic) printre locuitorii așezării⁷⁴³. Nu avem date că semnul distinctiv, propus de Enzenberg pentru marcarea evreilor, să fi fost aprobat și mai ales pus în vigoare. Mai mult, mi se pare foarte plauzibil ca, înainte de apariția decretului semnat de împăratul Iosif al II-lea cu privire la atribuirea obligatorie de nume patrimoniale evreilor cu rezonanță germană, în Bucovina să fi existat deja tendințe vizând lepădarea omonimelor de proveniență pur evreiască. Este de presupus că evreii din Bucovina au primit favorabil această inițiativă, care s-a generalizat în tot Imperiul Habsburgic, deoarece facilita, într-o măsură foarte modestă, integrarea lor în societatea locală. Documentele contemporane indică asemenea mutații de nume ca Șmul Israel în Voraus, Iankel Lan în Kelhammer, David Israel în Zulcher etc.

Mult mai restrânse erau drepturile evreilor străini care veneau temporar în scopuri economice în Bucovina. Ei primeau doar un permis de liberă trecere și li se impunea obligația să se cazeze și să se întrețină în anumite stabilimente ale coreligionarilor. Este neîndoios că respectarea legilor rituale privind hrana îi orienta de la bun început spre aceste unități.

Guvernământul habsburgic a preluat din timpul stăpânirii moldovenești sistemul de organizare comunitară numit *kahale*. Așa cum am mai arătat, acesta se bucura de o largă autonomie și i s-a conferit, pe lângă atribuții religioase, și o serie de funcții fiscale. De asemenea, continuau să funcționeze instanțe judecătorești cultice, numite *bet-din*. De fapt, comunitățile evreiești bucovinene erau organizate după modelul structurilor obișnuite în Galiția, de factură așchenază. Această situație se explică, în principal, prin faptul că mulți evrei bucovineni își aveau obârșia în Galiția. Este neîndoielnic faptul că în Bucovina amintita organizație comunitară niciodată nu a atins un asemenea grad de autonomie și nu a beneficiat de mulțimea privilegiilor ca cele dobândite în regatul polon. Acolo, imensa mulțime evreiască se deosebea de comunitățile, relativ mici, existente în Bucovina înainte de 1769⁷⁴⁴.

După informațiile noastre, evreii bucovineni, cel puțin cei care au trăit, inițial, nemijlocit sub stăpânirea moldovenească, s-au asimilat cu totul condițiilor existente în țară. Astfel, printre altele, ei au adoptat costumația păturilor sociale de care erau apropiați și care nu făceau parte din țărănime. Se pare, însă, că cei care au venit în valuri mai mari după 1769, aproape exclusiv din Galiția, au fost purtătorii obișnuitului caftan, considerat greșit ulterior de unii ca îmbrăcăminte specific evreiască. Aceste diferențe nu au fost doar formale, ci au corespuns unor moduri de viață și gândire diferențiate și s-au reflectat în diverse sectoare ale vieții cotidiene, dând naștere unor dimensiuni neori acute între

⁷⁴³ Al. Bocănețu, *op. cit.*, p. 69; S. Kassner, pp. 13 și urm.; *Izvoare*, pp. 278–279, 285–287, 292, 311–313.

⁷⁴⁴ S. Kassner, *op. cit.*, p. 34; Johann Polek, *op. cit.*, p. 254.

cei vechi și cei noi. Menționăm din nou poziția diferitelor categorii de evrei în problema expulzării și a concesiilor. În ciuda acestei situații, unitatea organizatorică a kahalelor nu a fost pusă niciodată în mod serios în discuție și, cu atât mai puțin, nu s-a ajuns la separație⁷⁴⁵.

Din punct de vedere al principiilor organizatorice, metodologia a fost cea folosită în lumea evreiască. Acolo unde s-a adunat, la un moment dat, un număr oarecare de evrei, s-a înființat un kahale din enoriașii locali și din elemente izolate, așezate în localitățile din jur. În fruntea tuturor comunităților din Bucovina stătea conducătorul kahalei din Cernăuți, care, atât de fapt, cât și de drept, juca rolul unui intermediar între autoritățile militare habsburgice și populația evreiască din Bucovina. Așa cum s-a mai menționat, dincolo de aria de cuprindere a unei kahale puteau locui, mai ales în diverse localități rurale, familii izolate de evrei, dar ele nu se bucurau de drepturile și datoriile legate de apartenența lor la comunitate. În acest caz, mai ales în timpul administrației conduse de Enzenberg, ei erau supuși autorităților administrative teritoriale de stat precum și jurisdicției moșierești. General-maiorul amintit a introdus ulterior o serie de modificări și în acest sens. A casat împărțirea inițială teritorială și a stabilit că în Bucovina funcționează două organizații superioare numite „Oberkahale”. Fiecare dintre aceste comunități superioare aveau în subordine un număr oarecare de unități. Astfel, Oberkahale din Cernăuți avea în subordine Sadagura și Vijnita, iar Suceava tutela obștile din Siret și Câmpulung⁷⁴⁶. În fruntea kahalelor stăteau rabini, unde comunitatea reușea să-i întrețină. La fel, existau juzi, în mod obligatoriu persoane civile, numiți în terminologia oficială a vremii „Richter”. Enoriașii îi ziceau și kahali. În Cernăuți și Suceava funcționa câte un jude-șef. General-maiorul Splény, după ocuparea Bucovinei, a confirmat în funcțiune pe toți juzii găsiți la posturile lor, cu atât mai mult cu cât, potrivit uzanțelor locale, mandatul respectiv avea un caracter electiv și viager. Spre exemplu judele șef, Lazăr Izrael, care stătea în fruntea kahalei din Cernăuți, a fost ales în jurul anului 1752. El i-a păstrat funcția timp de vreo 30 de ani. Sesizând rădăcinile adânci ale acestui sistem, Enzenberg însuși a stăruit la Consiliul de Război de Curte, cerând să se admită pe mai departe, neschimbat, statutul existent. Menținerea sistemului nu l-a împiedicat pe Enzenberg să încalce autonomia comunitară și să se amestece în alegerea judeului-șef din Cernăuți, după decesul lui Lazăr Izrael. Încălcând libertatea de alegere, în final, a recunoscut ca succesor în funcția de jude-șef din capitala provinciei pe candidatul minorității, Josef Schmul Pultawem. În mod similar a procedat și în alte părți. Astfel, cunoaștem cazul din ocolul Câmpulungului, unde a încălcat la fel drepturile electorale ale locuitorilor. Chiar în această perioadă fiecare kahale avea oarecare statut, moștenit din epoca moldovenească. Acesta prevedea numărul și atribuțiile angajaților săi⁷⁴⁷.

Guvernământul militar habsburgic, la început, a preluat neschimbat întregul sistem fiscal moldovenesc, care, după cât se pare, în ciuda domniei fanariote, era mult mai puțin apăsător decât sistemul fiscal existent în Imperiul Habsburgic. Este în general cunoscut faptul că guvernanții din Viena vedeau în supuși, în primul rând, contribuabilul. Cât privește măsurile de protecție ale supușilor, luate din când în când de regimul absolutist monarhic, acestea se datorau menținerii capacității de plată către stat a contribuabilului. Statul habsburgic era preocupat ca nu cumva renta feudală, datorată proprietarilor de pământ sau altor obligații extrastatale, să pericliteze plata contribuției imperiale. Se cunoaște că imperiul întreținea experți în vederea urmării capacității de plată a contribuabilului. Enzenberg însuși atrăgea atenția, într-un raport înaintat în anul 1779, că o familie evreiască din Bucovina plătește într-un an fiscal numai suma de cinci forinți în contul impozitului direct. În memoriile lui, amintitul guvernator propunea introducerea unor sarcini fiscale și mai grele, invocând fantezist că evreii nicăieri nu trăiesc mai bine ca în Bucovina. În realitate, el ignora faptul că în urma majorărilor fiscale aplicate deja, evreii din Bucovina suportau sarcini bănești foarte grele. Drept contraargument al acestor informații amintim, că armenii plăteau doar patru forinți anual în contul impozitului de bază. Greutatea respectivă consta, în primul rând, în faptul că evreii erau supuși, în afară de apăsătorul impozit direct, cu caracter discriminatoriu, și la alte sarcini fiscale. Între acestea se numărau și taxa pentru construirea drumurilor, răsucumpărarea obligației de fân, a încartuirilor etc. Cărciumarii erau constrânși să plătească un impozit de 15% pe venit, iar morarii 5%. Sunt dese plângerile că organele fiscale provinciale stabilesc venitul impozabil la un nivel exagerat. Locuitorii evrei ai satelor trebuiau să plătească anual suma de cinci creițari impozit pentru fiecare oaie. Pentru

⁷⁴⁵ S. Kassner, *op. cit.*, pp. 13–14.

⁷⁴⁶ N. M. Gelber, *op. cit.*, pp. 12–14.

⁷⁴⁷ S. Kassner, *op. cit.*, p. 37; Johann Polek, *op. cit.*, pp. 268–269; N. M. Gelber, *op. cit.*, p. 14; *Izvoare*, pp. 248–249.

fiecare cap de bovină, se plătea o taxă de 69 de creițari și jumătate. În caz că dispuneau de cazan de țuică, fiscalul percepea pentru aceasta cinci forinți și 30 de creițari. În mediul urban, pentru vite, impunerea era mai ușoară. O bovină se taxa cu 15 creițari, iar oaia cu doi creițari și jumătate. Pentru alte produse ca vinul, țuica, ceara etc. erau fixate diverse impozite pe circulație. În orașul Cernăuți evreii trebuiau să contribuie cu o sumă însemnată de 150 de forinți în contul impozitului pe sare, în timp ce obligația întregii capitale se cifra la suma de 500 de forinți.

Existau și impozite speciale ce reveneau ispravnicilor, respectiv funcționarilor administrativi. Rămăsese în vigoare și așa-zisul venit al mitropolitului, ceea ce echivala cu 17 forinți pentru fiecare comunitate. Nu puține erau obligațiile bănești ale enoriașilor datorate pentru alimentarea bugetelor comunitare, inclusiv plata angajaților acestora. La fel, evreii bucovineni erau obligați să ofere demnitarilor locali și provinciali așa-zisul cadou de Crăciun și Anul Nou⁷⁴⁸.

Propunerile guvernatorului au fost doar parțial luate în considerare, deoarece clarvăzătorii de la Viena înțelegeau perfect care sunt limitele capacității de plată ale contribuabililor fără ruina lor și, în consecință, transformarea lor în insolvari.

Potrivit sistemului nou, introdus de erariul imperial, fiecare familie evreiască trebuia să plătească, ca sarcină principală fiscală, un impozit de stat direct majorat la 12 forinți și 30 de creițari. Cuantumul acestuia a rămas neschimbat până la reforma fiscală, înfăptuită în anul 1811. Componentele acestei sarcini publice erau formate din răscumpărarea obligatorie a robotei – cinci forinți, contribuție pentru scutirea de încartiruire militară – un forint, răscumpărarea cosirii fânului pentru necesitățile oficialității – opt creițari, pentru lemne de foc, în același scop – doi creițari. Desigur, persoanele necăsătorite și alte categorii de evrei, precum vârstnicii, efectuau sarcini mult mai mici.

Dintre sarcinile fiscale specificate mai sus reiese limpede că populația izraelită din Bucovina era considerată, la fel ca și cei din celelalte provincii ereditare, supuși ai erariului imperial. Potrivit concepției medievale, ei datorau erariului și plata rentei feudale. În general, în Imperiul Habsburgic se pretindea răscumpărarea acestor obligații cu bani. Trebuie să menționăm că celelalte impozite suportate de evrei până la introducerea amintitului sistem, ca de pildă sarcinile fixate în funcție de vitele posedate, s-au păstrat în continuare. La fel au rămas și toate sarcinile comunitare existente.

În același timp, însă, trebuie să menționăm faptul că până în 1830, evreii din Bucovina nu aveau obligații militare față de armata cezaro-crăiască. În schimb erau obligați ca, periodic, să prezinte un anumit număr de recruți stabilit de Consiliul de Război de Curte⁷⁴⁹. Tot atât de favorabilă a fost posibilitatea răscumpărării încartiruirii soldaților. Această dispoziție își avea originea în atitudinea antisemită, care avertiza de pericolul întâmpinat de creștinul care înnoptează în casa unui evreu. Această sarcină, în Bucovina, era deosebit de neplăcută în cursul războaielor care au afectat această zonă.

Din perioada 1776–1786, dispunem și de unele date privind desfășurarea vieții comunitare. Potrivit acestora, în perioada pătrunderii trupelor imperiale în Bucovina, populația evreiască dispunea de o sinagogă la Suceava și mai mult ca sigur, de una la Cernăuți. De asemenea, era în funcțiune un oarecare număr de case de rugăciune instalate în locuințe particulare, în general închiriate. Sinagoga din Suceava, însă, a fost victima unui incendiu în anul 1771, iar comunitatea locală a reușit să o refacă foarte greu. În acest răstimp, izraeliții din Suceava au fost nevoiți să înlocuiască sinagoga cu un lăcaș de cult provizoriu, instalat într-o colibă. Situația s-a agravat prin faptul că sinagoga arsă s-a prăbușit în luna iunie 1777 și doar Enzenberg a aprobat începerea reconstrucției⁷⁵⁰.

În cadrul comunităților de la Cernăuți, Suceava și Siret au funcționat, de regulă, rabini. Este de presupus că ei proveneau din vreuna din ieșivele numeroase existente în Galiția vecină. Se știe că în anul 1774, la Suceava, scaunul rabinic era ocupat de Simon Löbl. Din documente ne-a parvenit numele rabinului Israel Josef Ehrendorf, în funcțiune la Cernăuți. El intrase în serviciul comunității respective în jurul anului 1750 și rămăsese în serviciu până la o dată imprecisă. De asemenea, avem informații și despre activitatea rabinului Baruch ben Schlomo, care încetase din viață în anul 1794. Este aproape sigur că el îl succedase pe rabinul Ehrendorf. Este posibil ca în cadrul comunității de la Cernăuți, periodic, să fi funcționat chiar doi rabini. Acest fapt se deduce dacă avem în vedere vizita la

⁷⁴⁸ N. M. Gelber, *op. cit.*, pp. 12–13; R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 159.

⁷⁴⁹ Johann Polek, *op. cit.*, p. 253; N. M. Gelber, *op. cit.*, p. 23.

⁷⁵⁰ N. Wickenhauser, *Geschichte der Deutschen Siedlungen in der Bukowina*, vol. I, 1885, pp. 207–208; Johann Polek, *op. cit.*, p. 251.

Cernăuți a împăratului Iosif al II-lea, în anul 1783, când apare și rabinul Moise Coon. El purta titlul de „prim-rabinul și judele districtului Bucovina”.

În decursul perioadei studiate apare periodic și funcția și titlul de prim-rabin. Această funcție, însă, se pare că se referea la extinderea jurisdicției religioase asupra tuturor enoriașilor și, în consecință, a tuturor rabinilor din provincie. Această jurisdicție generală era cu atât mai reală, cu cât doar rabinatul din Cernăuți avea o anumită stabilitate. Astfel, cunoaștem faptul că în urma alungării unui mare număr de familii la începutul deceniului al nouălea, comunitatea din Suceava slăbise numeric și economic atât de mult, încât nu mai dispunea de posibilități materiale să poată susține un rabin⁷⁵¹.

Rabinatul bucovinean era confruntat și cu multe probleme dificile ce se resimțeau, mai ales, în legătură cu problemele matrimoniale. Legile absurde antisemite ale Imperiului Habsburgic și, mai ales, taxele foarte oneroase impuse tinerilor dornici să se căsătorească au creat o situație deosebită, apărând așa-zisele căsătorii oculate, practică ce s-a menținut până la mijlocul secolului al XIX-lea⁷⁵².

În ciuda greutăților, comunitățile întrețineau și anumite servicii. Astfel știm că la Cernăuți a funcționat în această epocă o baie și o măcelărie rituală⁷⁵³. Nu putem uita nici apariția unor asociații înființate în scopuri cultice. Pe baza documentelor se cunoaște că în anul 1768 s-a înființat la Vijnița o asociație Chevra-Kadisa, care era formată din 15 membri fondatori și avea un statut bine definit⁷⁵⁴.

În rândurile populației evreiești din Bucovina au apărut mai multe curente de idei. Cea mai mare parte a enoriașilor, mai ales cei care locuiau în localitățile mai mici sau trăiau risipiți în mediul rural, erau adepții respectării neabătute a legilor cultice cuprinse în Sulchan-Aruch. Mai mult, evreii în general considerau că respectarea acestor dispoziții este chezașia menținerii identității lor religioase și chiar etnice. În condițiile unei vieți familiale net patriarhale, aceste precepte religioase au fost transmise din generație în generație. După cunoștința noastră, ideile reformatoare apărute mai ales în Germania nu au avut o influență sensibilă în Bucovina în perioada anilor 1774–1786⁷⁵⁵.

În ceea ce privește hasidismul nu există date care să-i dovedească răspândirea. Acest fenomen are loc mult mai târziu, doar la începutul secolului al XIX-lea⁷⁵⁶. În schimb, cunoaștem faptul că printre imigranții din Galiția s-au bucurat de o anumită influență aderenții secției așa-zise abrahamite. Numărul lor, însă, nu pare să fie deosebit de mare. Cert este că dintre aderenții lui Jacob Frankl (1720–1791), aproximativ 50 de familii au obținut permisiunea de a crea o colonie proprie pe domeniul Fondului religios ortodox din Bucovina, numit Cuțu-Mare. Acest domeniu, în epoca respectivă, era arendat de un consilier al guvernământului civil, provincial, din Lemberg. Conducătorul coloniștilor abrahamiți se numea Michalaxhi Cerniewski⁷⁵⁷. După unele păreri este posibil ca, încă de pe timpul apartenenței moldovenești, însuși Jacob Frankl să fi vizitat comunitatea din Cernăuți. Nu este însă sigur faptul că unul dintre rabinii din Cernăuți să fi militat împotriva acestei secte⁷⁵⁸.

Avem foarte puține date despre desfășurarea învățământului evreiesc din Bucovina. Singurul reper îl constituie informația obținută din lucrarea privind categorisirea familiilor evreiești de către comisia militară. Între persoanele trecute la categoria „alții”, unele figurează cu mențiunea „Schulmeister”, „meșteri de școală”. Aceste persoane nu pot fi decât docenții care au funcționat în cadrul activității Talmud-Tora. Absolut sigur este că, până la apariția reformelor iosefine, nu au existat în Bucovina unități școlare evreiești cu profil de cultură generală. Cu atât mai puțin era posibil ca elevii izraeliți să fi frecventat școli aparținând altor confesiuni.

⁷⁵¹ C. Tennenhaus, *op. cit.*, p. 19; N. M. Gelber, *op. cit.*, p. 23; J. Polek, *op. cit.*, pp. 270–271.

⁷⁵² *Aufruf an die israelitischen Gemeinden der Bukowina zur Abstellung geheimer Trunngen*, Czernowitz, 1860; Johann Polek, *op. cit.*, p. 260.

⁷⁵³ C. Tannehaus, *op. cit.*, p. 19.

⁷⁵⁴ N. M. Gelber, *op. cit.*, p. 24.

⁷⁵⁵ B. Merlaub, *op. cit.*, pp. 70–72.

⁷⁵⁶ N. M. Gelber, *op. cit.*, p. 23; F. Zieglauer, *Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit des österreichisch Okkupation*, Czernowitz, 1893, p. 24.

⁷⁵⁷ I. Bidermann, *op. cit.*, *passim*.

⁷⁵⁸ S. Kassner, *op. cit.*, p. 14; N. M. Gelber, *op. cit.*, p. 23.

DURCH VOLKSBILDUNG ZUR VOLKSIDENTITÄT: BILDUNGSBESTREBUNGEN DER CZERNOWITZER RUTHENEN VOR DEM HINTERGRUND DER WECHSELWIRKUNGEN MIT DEN NACHBARKULTUREN IM 19. JAHRHUNDERT⁷⁵⁹

TETYANA KLOUBERT

Through Popular Education to Popular Identity: Educational Aspirations of the Ruthenians from Chernivtsi against the Background of Interactions with Neighbouring Cultures in the 19th Century

(Summary)*

Bukovina and its capital, Chernivtsi, were not the place of appearance *eo ipso* of the cohabiting nationalities and ethnic groups. Bukovina was more of a fertile land, favourable to the cultivation and development of national ideas, which penetrated this space, coming from other national and cultural centres and which were implemented through most diverse cultural initiatives. This approach took place, of course, in a competitive environment: especially the Romanian and Ukrainian national movements had an almost symmetrical path, relying on the support of the Orthodox rural population. The work of one ethnic group was an example and, at the same time, a warning signal and a call to react to another group. In the competition to win the sympathy of the population, the education and enlightenment of the masses in the national spirit played one of the most important roles – in the form of schools, scholarships, newspapers and “culture/national houses” as centres of cultural life. Through the examples provided by the “*Ruska Besida*” Society and the National House of Ruthenians, we will try to show how the Ruthenian cultural and national identity was formed and to analyse its legitimacy. From a historical perspective, the national struggle through culture/education was a dynamic and positive process, a fundamental aspect in the creation of the so-called “Chernivtsi myth” or “Bukovinian Myth”, as a peripheral province of the Habsburg Monarchy with a high level of culture and tolerance. The cultural struggle was permanent, as none of the nationalities (except the Germans) had a special status, but had to conquer the desired position through a sustained activity in the cultural and educational field, as well as in the social and political ones.

Keywords: Bukovina, Chernivtsi, Ruthenian identity, cohabiting nationalities, culture, education, “*Ruska Besida*” Society, National House of Ruthenians.

Europäische und galizische Einflüsse auf die nationale Entwicklung der bukowinischen Ruthenen

Die Liberalisierung des kulturellen Lebens im Habsburger Reich und entsprechend auch in der Bukowina, seit 1849 als eigenständiges Kronland von Galizien getrennt, infolge der Verfassungsreformen der 1860er Jahre diente als ein Impulsegeber für die Entstehung bzw. Entwicklung der nationalen Kulturen der Monarchie. So garantierte der Artikel 19 der Verfassung die Gleichrangigkeit aller Völkergruppen des Staates und das Recht, die eigene Kultur zu leben und zu entwickeln. Mit Verweis auf die neue österreichische Verfassung und die daraus resultierenden Rechte und Möglichkeiten, beginnt die erste Ausgabe der Zeitung „Bukowina“, dem Presseorgan der Gesellschaft der Czernowitzer Ukrainer „*Ruska Besida*“, aus dem Jahr 1885⁷⁶⁰. Auf das Verfassungsrecht eines Volkes auf Selbstentfaltung Bezug nehmend, stellt sich die Zeitung „Bukowina“ als Ziel, durch ihre Aufklärungsarbeit „das ruthenische Volk der Bukowina auf das gleiche Niveau der moralischen und geistigen Entwicklung mit anderen Völkern der österreichischen Monarchie [zu] stellen“⁷⁶¹. Angekündigt wird, die Zeitung werde Berichte über das Leben der ruthenischen Bukowiner sowie über die „galizischen, ungarischen und in der Ukraine lebenden Brüder, die alle zu einer und derselben Familie gehören“ erstatten, ferner auch über weitere Völker, mit denen man „freundlich und in Friede zusammenleben möchte“⁷⁶².

⁷⁵⁹ „*Analele Bucovinei*“, anul XX, nr. 1 (40), 2013, pp. 177–191.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

⁷⁶⁰ Vgl. Die Zeitung „Bukowina“, Jg. 1, 1. Januar 1885, Nr. 1, S. 1.

⁷⁶¹ Ebd.

⁷⁶² Ebd. S. 1f.

Die Bukowina und ihre Hauptstadt Czernowitz waren für keine der dort lebenden Nationalitäten und Volksgruppen die eigentlichen Geburtsstätten. Die Bukowina war vielmehr ein fruchtbarer Boden zum Weiterwachsen und Entwickeln der nationalen Ideen, welche aus anderen Zentren (Bukarest, Lemberg, Warschau etc.) kamen und welche dort unter anderem durch Bildungsinitiativen aller Couleurs ausgeführt und weiterentwickelt wurden. Bildung wurde auch unter den ukrainischen Intellektuellen als geeignetes Mittel im Kampf um nationales Selbstbewusstsein sowie für die nationale Entwicklung im Wettbewerb mit anderen Volksgruppen dieses multinationalen Gebietes betrachtet. Pihuljak, der erste Vorsitzende des ukrainischen Volkshauses in Czernowitz, resümierte im Jahr 1909 anlässlich des 25jährigen Jubiläums des Volkshauses: die Ursache für wirtschaftliche, materielle und alltägliche Probleme der Ukrainer in der Bukowina, sei die fehlende Bildung⁷⁶³. Im Hinblick auf das Ende des 19. Jahrhunderts, kann man jedoch bereits von einem systemischen Charakter der Bildungsbestrebungen der Ukrainer in der Bukowina sprechen: neben den Volksschulen, gab es Gymnasien, Hochschule sowie Institutionen für Bildung und Weiterbildung Erwachsener, formellen und informellen Charakters, die im Allgemeinen zur Konsolidierung der nationalen Bestrebungen merklich beigetragen haben.

Das ukrainische/ruthenische⁷⁶⁴ nationale Denken hat sich in der Bukowina relativ spät angebahnt – im Vergleich zu entsprechenden europäischen nationalen Strömungen, wie auch im Vergleich zum benachbarten Galizien⁷⁶⁵. Dieser Prozess wurde jedoch beeinflusst durch die Rezeption der westeuropäischen Tendenzen sowie der Entwicklungen innerhalb des Ruthenentums, insbesondere der nationalen Bewegung in Galizien. Dass die westeuropäischen Einflüsse, insbesondere die der deutschen Romantik, bei der nationalen ruthenischen Erwachung in Galizien wie auch in der Bukowina eine wichtige Rolle gespielt haben soll, belegt bspw. die Tatsache, dass die erste „ruthenische“ Grammatik im Jahr 1834 in deutscher Sprache erschienen ist. Die Grammatik bemühte sich, Elemente des Kirchenslawischen und der gesprochenen Bauernsprache zu integrieren⁷⁶⁶. Der Zugang zur deutschsprachigen Kulturwelt für die ruthenische/ukrainische Elite im Habsburger Reich führte vermutlich auch zur Übernahme der deutschen Bildungsidee, obwohl die Einflusslinien nicht direkt nachweisbar sind, nämlich: durch Bildung eine Bevölkerung zum Volk zu machen – die Idee, die sich in Deutschland in der Formel „Volkbildung durch Volksbildung“ niederschlug und durch die „Gesellschaft zur Verbreitung von Volksbildung“ im 19. Jahrhundert verfolgt wurde⁷⁶⁷. So war auch die Grundüberzeugung der ruthenischen geistigen Elite der Bukowina, der nationale Werdegang sollte auf dem aufklärerischen Wege und nicht auf politischem geschehen⁷⁶⁸. Dies erwies sich unter den vorherrschenden Umständen als optimal gewähltes Mittel, insbesondere bei der Betrachtung der Tatsache, dass die bukowinischen Ruthenen bis Ende des 19. Jahrhunderts keine eigenen Vertreter in den politischen Gremien der Monarchie hatten und somit eigene Interessen nicht durch politische Vertretung verwirklichen konnten. Obgleich die Ukrainer, welche sich damals in der Bukowina überwiegend als Ruthenen bezeichneten, knapp die Hälfte der Bevölkerung ausmachten, waren sie bis in die 1870er Jahre immer noch nicht im Landtag vertreten.

Die nationale Bewegung der bukowinischen Ruthenen erfolgte zeitlich versetzt nicht nur im Vergleich zu gesamteuropäischen Strömungen, sondern auch im Vergleich zu nationalen Initiativen der Ruthenen im benachbarten Galizien. Lemberg, das heutige Lwiw, war in vielerlei Hinsicht der Vorreiter der ruthenisch-ukrainischen nationalen Entwicklung; die Czernowitzer Ruthenen übernahmen oft Muster und Modelle, die aus der Hauptstadt Galiziens in die Bukowina einfließen.

⁷⁶³ Jerotej Pihuljak, „25 lit tomu a nyini“, in „Bukowina“, 6, 1909, S. 1.

⁷⁶⁴ Zur zeitlichen Entwicklung der Begriffe „ruthenisch“ und „ukrainisch“ vgl. Volodymyr Stryk, „Holovna transformacija rus'ko-ukraïns'koho nacional'noho proektu – bukovyntsi ki rusyny stajut' ukraïncjamy“, in *Miž nacionalizmom i tolerancijstju*, Czernowitz, Prut, 2009, S. 108–111.

⁷⁶⁵ Vgl. dazu Claus Renner, *Innen- und außenpolitische Bedingungen für die Entstehung und das Wirken der ukrainischen Nationalbewegung in Europa 1750–1849*, Berlin, 1993, S. 286.

⁷⁶⁶ Vgl. dazu John-Paul Himka, „German Culture and the National Awakening in Western Ukraine before the Revolution of 1848“, in Hans-Joachim Torke, *John-Paul Himka (Hg.), German-Ukrainian Relations in Historical Perspective*, Edmonton, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994, S. 29–44.

⁷⁶⁷ Zur „Gesellschaft für Verbreitung der Volksbildung“ siehe Horst Dräger, *Die Gesellschaft für Verbreitung von Volksbildung*, Stuttgart, Klett, 1975.

⁷⁶⁸ Vgl. Svatoslav Pacholkiv, *Emanzipation durch Bildung: Entwicklung und gesellschaftliche Rolle der ukrainischen Intelligenz im habsburgischen Galizien (1890–1914)*, München, Oldenbourg-Wiss.-Verl., 2002, S. 67.

Der ukrainische Historiker Hruschewskyj nannte nicht umsonst einst Lemberg „das geistige Piemont der ukrainischen Bewegung“⁷⁶⁹.

Im Jahre 1861 wurde in Lemberg die erste ukrainische Gesellschaft mit aufklärerischen Zielen „Ruska Besida“ gegründet, dessen Ziel die „Entwicklung des nationalen Geistes“ der Ukrainer war⁷⁷⁰. Nach diesem Beispiel entstand im Jahre 1869 die erste Gesellschaft der Czernowitzer Ruthenen unter dem gleichen Namen. Das erste Ruthenische Volkshaus wurde in den 1850er Jahren ebenfalls im Lemberg gegründet. Die Kosten für die Errichtung des Volkshauses in Galizien wurden jedoch unter anderem in Czernowitz gesammelt. Zahlreiche Spenden der ruthenischen Bevölkerung von Czernowitz für das Volkshaus in Lemberg belegen, dass die Vorgänge in Galizien von den bukowinischen Ruthenen aufmerksam verfolgt wurden, aber auch dass Lemberg, zumindest zeitweise, als Zentrum und als wichtiger Bezugspunkt für die Entwicklung der „eigenen“ ruthenischen Kultur galt.

Der bekannte „Aufruf. Der Hauptnational-Rath an die Bevölkerung Galiziens“, ein Aufruf zur Sammlung der Gelder für die Errichtung des ruthenischen Volkshauses in Lemberg vom 8. Februar 1850, ist ein weiteres Beispiel dafür, dass deutsche Sprache und indirekt auch deutsch-politische Kultur zur Weiterentwicklung und Weiterverbreitung des ruthenischen nationalen Bewusstseins grundlegend war. Dieser Aufruf, obwohl an die ruthenische Bevölkerung gerichtet, wurde in deutscher Sprache verfasst⁷⁷¹. Zur Begründung der Notwendigkeit des ruthenischen Volkshauses wird darin die Rolle der Bildung hervorgehoben: „Jeder einsichtsvolle, der mit dem Auge der gesunden Vernunft einen Blick auf die gegenwärtigen Verhältnisse geworfen, wird mit uns übereinstimmen, daß die Volksbildung gegenwärtig mehr als je, ein unabweisbares gebietherisches Erforderniß, daß sie die Verbindung eines wahrhaft konstitutionellen Lebens ist. Jene unseligen der Geschichte angehörigen Verhältnisse, die unserer Volksbildung im Wege standen, die die ruthenische Nation nicht nur in wissenschaftlicher Hinsicht hinter anderen Nationen zurückließen, sondern auch die einfachen edlen Sitten unserer Väter in deren Nachkommen namhaft verunstalteten, sie waren zugleich die Ursache unseres nationalen Erstarrens, die Quelle unseres Unheils, unserer Schmach“⁷⁷². Aus der zitierten Passage und den folgenden Zeilen wird deutlich, dass die Volksbildung eine bedeutende Rolle beim Erwachen bzw. Erwecken der ruthenischen Nation „aus dem Jahrhunderte langen lethargischen Schläfe“⁷⁷³ zukommen sollte und sich von der Volksbildung „das Heil und [der] Ruhm“⁷⁷⁴ der Nation versprochen wurde.

Hinsichtlich der Bedeutung der deutschen Sprache für die nationale Entwicklung der bukowinischen, wie auch galizischen Ruthenen muss angemerkt werden, dass die befürchtete Gefahr der Germanisierung der Ruthenen und des kulturellen Lebens durchaus bestand und dass die Entwicklung und Verbreitung der deutschen Sprache die Ausbreitung der ukrainischen Sprache in vielen Sphären des gesellschaftlichen, politischen und kulturellen Lebens abbremste⁷⁷⁵. Andererseits eröffnete aber die Beherrschung der deutschen Sprache neue Möglichkeiten in Bezug auf das Kennenlernen der deutschen, der europäischen Kultur, und der politischen sowie gesellschaftlichen Strömungen und schuf somit das Fundament für den Anschluss an die europäische Kultur und Bildung.

⁷⁶⁹ Michael Hruschewskyj, *Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung*, Wien, Verlag des Bundes zur Befreiung der Ukraina, 1915, S. 46.

⁷⁷⁰ Vgl. das erste Statut der Gesellschaft aus dem Jahr 1861: Lwiwer wissenschaftliche Stefanyk-Bibliothek der Nationalen Akademie der Wissenschaften der Ukraine; Manuskriptensammlung, Fond 1, sprava 486/1, hier Blatt 1 (insgesamt 2 Blätter).

⁷⁷¹ Staatliches Archiv des Gebiets Chernivtsi, Fond 1, Opis 1, Delo 10395, Blatt 14 (insgesamt 17 Blätter).

⁷⁷² Ebd., Blatt 14 r.

⁷⁷³ Ebd., Blatt 14.

⁷⁷⁴ Ebd., Blatt 14 r.

⁷⁷⁵ Vgl. Staryk, „Rutens'ki bat'ky modernoho rus'ko-ukraïns'koho nacional'noho proektu“, in Ders.: *Miž nacionalizmom i tolerantnistju*, Czernowitz, Prut, 2009, S. 81–87, hier S. 84.

Wolochen: Kampf um die nationale Selbstbestimmung zwischen Rumänen und Ruthenen

Die ruthenische Bevölkerung der Bukowina war überwiegend ländlich⁷⁷⁶. Das nationale Zugehörigkeitsbewusstsein der Dorfbewohner – und diese stellten auch die eigentliche Zielgruppe der bukowinischen Gesellschaft „Ruska Besida“ dar, wie auch später des ukrainischen Volkshauses in Czernowitz – war im 19. Jahrhundert noch ziemlich diffus. Die Dorfbewohner, ob sie ruthenisch oder rumänisch sprachen, bezeichneten sich, wie Staryk dies herausarbeitete, als Wolochen, was meistens auf keine nationale sondern eine religiöse (in Bezug auf orthodoxe Religion) oder ortsbezogene (aus der Bukowina stammend) Identifikation hinwies⁷⁷⁷. Der Weg von Dorfbewohnern in die Ukrainer (in Anlehnung an Eugen Weber⁷⁷⁸) sollte noch ein Zwischenstadium des nationalen Bewusstwerdens passieren, das durch Bildung gewährleistet werden sollte: die Ruthenen/Ukrainer sollten sich erst als Ruthenen/Ukrainer wahrnehmen lernen. Dieser Weg war verständlicherweise nicht konkurrenzlos: besonders die rumänische Nationalbewegung und die ukrainische Nationalbewegung vollzogen beinahe identische Schritte und wetteiferten um die in der Mehrzahl orthodoxe (sich als wolochisch bezeichnende) ländliche Bevölkerung. Der bekannte ukrainischer Sprachforscher Simovyč beschrieb die Entwicklung der Ruthenen im 19. Jahrhundert: „[...] wir mussten uns selbst erschaffen. Ja, erschaffen. Weil hinter uns eine graue Masse stand, dunkle, unaufgeklärte, wirtschaftlich abhängige, national unsichere Masse. Wir hatten nur diese Masse mit ihrer interessanten, für die Nichtinitiierten unverständlichen nationalen Selbstbeschreibung: Wolochen, die kein Wolochisch sprechen“⁷⁷⁹.

Die Religion, die für die Ukrainer in Galizien das wichtigste nationale Merkmal war, verhinderte in der Bukowina vielmehr die Prozesse der nationalen Bewusstseinsbildung der Ruthenen. „Wolochisch“ war dabei, so Staryk, eine im Volksmunde gebräuchliche Umschreibung der orthodoxen Religion, eine Bezeichnung, die das Ukrainische und das Rumänische miteinander vermischte und oder sogar synonym für „rumänisch“ verwendet wurde⁷⁸⁰. Die Ukrainer in Galizien, im Unterschied zu den Ruthenen/Ukrainern in der Bukowina waren hingegen vornehmlich griechisch-katholisch, so dass die nationale Bewegung der Ukrainer in Galizien vorherrschend unter der Führung der griechisch-katholischen Geistlichen stattfand. Die Orthodoxie war in der Bukowina bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts stark rumänisch geprägt. Hacman, der orthodoxe Bischof der Bukowina, wollte jedoch seinen Einfluss als Geistlicher auf die ruthenisch-ukrainische Bevölkerung der Bukowina, welche überwiegend orthodox war und zunehmend die griechisch-katholische Kirche als nationale ukrainische Kirche ansah, nicht verlieren und willigte deshalb ein, 1838 Ruthenisch/Ukrainisch als zweite offizielle Sprache in der Kirchenverwaltung einzuführen⁷⁸¹. Bischof Hacman unterstützte ebenfalls die erste von bukowinischen Ruthenen gegründete und getragene Organisation „Ruska Besida“. Kleriker spielten allgemein bis in die 1880er Jahre die führende Rolle in der Organisation. Die Sprachexperimente, die sie jedoch zu Beginn betrieben, um eine „ukrainische“ Sprache künstlich zu erschaffen, anstatt die gesprochene Sprache der Bauern zu übernehmen, führten dazu, dass ihre Zeitungen und Periodika nur für einen sehr kleinen Teil der Ruthenen verständlich waren. Die Organisation „Ruska Besida“ unterstützte anfänglich weniger die genuine ukrainische Bewegung, sondern war zum Teil stark russophil/moskophil. In den 1880er Jahren kam die Gegenbewegung innerhalb der Organisation, die dafür kämpfte, von einer breiten Bevölkerung verstanden und unterstützt zu werden, auf und setzte sich für die Benutzung der auf dem Lande gesprochen Sprache ein. Der prominenteste Vertreter dieser Bewegung war zweifelsohne Yurij Fedkovyč, der 1885 die ukrainisch sprachige Zeitung „Bukovyna“ gründete⁷⁸².

⁷⁷⁶ Vgl. Oleksandr Dobrzan'skyj, „Czernowitz und die Ukrainer“, in Harald Heppner, (Hg.), *Czernowitz. Die Geschichte einer ungewöhnlichen Stadt*, Köln [u.a.], Böhlau, 2000, S. 45–62.

⁷⁷⁷ Vgl. Volodymyr Staryk, „Deščo pro archaičnu „volos'ku“ identyčnist' bukovyneiv“, in Ders.: *Miž nacionalizmom i tolerancijistju*, Czernowitz, Prut, 2009, S. 36–47.

⁷⁷⁸ Vgl. Eugen Joseph Weber, *Peasants into Frenchmen*, London, Chatto & Windus, 1977.

⁷⁷⁹ Zit. nach Staryk 2009, S. 182.

⁷⁸⁰ Vgl. Volodymyr Staryk, *Deščo pro archaičnu „volos'ku“ identyčnist' bukovyneiv...*, S. 36 ff.

⁷⁸¹ Vgl. Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina: die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918–1944*, München, Oldenbourg, 2001, S. 62.

⁷⁸² Vgl. Emanuel Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit: zur Sozial- und Kulturgeschichte einer mitteleuropäisch geprägten Landschaft*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1993, S. 171.

Bei den Selbstzuschreibungen zu einer der beiden Volksgruppen – der ukrainischen oder der rumänischen – spielten die entscheidende Rolle oft nicht das Elternhaus und die Sprache des Elternhauses, sondern die Position und die Überzeugung der Lehrer und der Pfarrer, wie dies auch Mariana Hausleitner vermerkte⁷⁸³. Umso verständlicher erscheint dabei die Tatsache, dass im Konkurrenzkampf um die Bevölkerung Bildung und nationale Aufklärung als Hauptkampfmittel benutzt wurden – in Form von Schulen, Bursen, Zeitungen, aber auch Kulturhäuser als Zentren des kulturellen Lebens. Die Aktivität der einen Gruppe, so Staryk, diene als Beispiel aber auch Warnsignal und Aufruf zur Gegenaktivität der anderen Gruppe⁷⁸⁴. Einer der Gründungsväter der Gesellschaft „Ruska Besida“ sprach über das nachzueifernde rumänische Beispiel bei der historischen Versammlung im Dorf Tovtry: „Wir danken unseren [rumänischen, TK] Brüdern vom Herzen, dass sie uns mit eigenem Beispiel wachrüttelten“⁷⁸⁵.

Wettstreit zwischen den Rumänen und den Ukrainern gab es auch in Bezug auf eine weitere Bildungseinrichtung: die philologische Fakultät der Czernowitzer Universität. Ion Nistor, der 1912 den Lehrstuhl für südosteuropäische Geschichte übernommen hatte, versuchte in seinen Werken, den rumänischen Charakter der Bukowina zu unterstreichen und den ukrainischen hingegen zu nivellieren. Staryk illustriert die Bestrebungen der Rumänisierung der Bukowina durch Nistor anhand der von Nistor verfassten ethnographischen Karte aus dem Jahr 1910: in jedem nordbukowinischen Dorf, sollten laut der Kartenangaben mindestens 25% der Rumänen wohnen, was jedoch, so Staryk, der österreichischen Volkszählung aus dem Jahr 1920 widerspreche⁷⁸⁶. Dass die Bildungseinrichtungen der Nichtrumänen (überwiegend waren davon die Deutschen und die Ukrainer betroffen) nach 1918 einem besonders starken Rumänisierungsdruck unterlagen, verdeutlicht auch Kotzian in seiner Schrift „Das Schulwesen der Deutschen in Rumänien im Spannungsfeld zwischen Volksgruppe und Staat“⁷⁸⁷.

Die Konkurrenz auf dem Gebiet der Bildung und des gesellschaftlichen Lebens um das nationale Bewusstsein zwischen unterschiedlichen Gruppen in der Bukowina und vor allem auch in Czernowitz, hatte jedoch nicht nur positive Effekte wie Impulsgebung und gegenseitige Anregung. Staryk spricht von der „kulturellen Gettoisierung der bukowinischen Gesellschaft“, die ihren Anfang im 19. Jahrhundert nahm. Die Rumänen arbeiteten an ihren nationalen Projekten und die Ukrainer taten dies ebenso an ihren, ohne Interesse für die jeweiligen Bestrebungen des anderen zu zeigen⁷⁸⁸.

Die Zeugnisse der damaligen Zeit erlauben jedoch die Schlussfolgerung, dass die Bestrebungen der anderen Nationalitäten durchaus genau betrachtet wurden – als Ansporn und Lehre für die eigene Tätigkeit. So finden sich bspw. im Aufruf zur Spendensammlung für den Bau des Ukrainischen Volkshauses in Czernowitz folgende Zeilen: „Brüder! Unsere Bukowina zählt mehr als halbe Million Einwohner. 415 davon sind Ukrainer, während 9,5% Juden und nur 0,5% Armenier sind. Nichtsdestotrotz haben die Armenier aufgrund der freiwilligen Spenden eine monumentale Kirche aufgebaut, die Juden haben einen wunderbaren Tempel errichtet. Die Juden und die Armenier haben viel und geben viel. Wir haben wenig und können wenig geben. Aber wenn jeder von uns ein bisschen gibt, dann wird es insgesamt viel sein, weil es Ukrainer viele gibt und sie werden durch kleine Beiträge große Sache machen, denn es geht um die Bildung und um euren guten Namen“⁷⁸⁹.

Von dieser Perspektive gesehen war der kulturelle Kampf mittels Bildung und Volksaufklärung ein dynamischer und eher positiv zu betrachtender Prozess, der mutmaßlich den Grundstein für den sog. Mythos Czernowitz oder Mythos Bukowina als kulturell hoch entwickelte, tolerante Peripherie der Habsburger Monarchie war. Der Kampf ließ keine Stagnation zu, da keine der nationalen Gruppen ein ausschließliches Recht auf das Land Bukowina oder auf die Stadt Czernowitz hatte, sondern

⁷⁸³ Vgl. Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina: die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918–1944*, S. 68.

⁷⁸⁴ Vgl. Volodymyr Staryk, „Ščo spil'noho maly ukraïns'kyj ta rumuns'kyj nacional'ni proekty na Bukovyni“, in Ders.: *Miž nacionalizmom i tolerantnistju*, Czernowitz, Prut, 2009, S. 71–77, hier S. 76.

⁷⁸⁵ Zit. nach Volodymyr Staryk, „Ščo spil'noho maly ukraïns'kyj ta rumuns'kyj nacional'ni proekty na Bukovyni...“, S. 76.

⁷⁸⁶ Vgl. Volodymyr Staryk, „Etnohrafični karty Bukovyny – znajdit' desjat' vidminnostej“, in Ders.: *Miž nacionalizmom i tolerantnistju*, Czernowitz, Prut, 2009, S. 127–129.

⁷⁸⁷ Otfried Kotzian, *Das Schulwesen der Deutschen in Rumänien im Spannungsfeld zwischen Volksgruppe und Staat*, Augsburg, Univ., Diss., insbes., 1983, S. 260 ff, 285 ff.

⁷⁸⁸ Vgl. Volodymyr Staryk, „Ščo spil'noho maly ukraïns'kyj ta rumuns'kyj nacional'ni proekty na Bukovyni“, S. 75.

⁷⁸⁹ Staatsarchiv Gebiet Chernivtsi, Fond 3, Op. 1, Delo 4087, Blatt 3.

musste ihren eigenen Platz und Anerkennung durch unermüdliche Aktivität auf dem kulturellen, aufklärerischen, später gewiss auch auf dem gesellschaftlichen und politischen Gebiet erobern.

Bildungsbestrebungen der Gesellschaft „Ruska Besida“ und des Ukrainischen/Ruthenischen Volkshauses

Um den Prozess der nationalen Bewusstseinsbildung durch Volksbildung verfolgen zu können, soll ein Blick auf die Aktivitäten und Besonderheiten der Bildungsarbeit der ersten Gesellschaft der ukrainischen Bukowiner „Ruska Besida“ und auf das auf deren Initiative gegründete Ukrainische Volkshaus geworfen werden.

Im ersten Paragraphen des Statuts des Vereins „Ruska Besida“ wird festgehalten, dies sei „ein Verein für Aufklärung und geselliges Leben“⁷⁹⁰. Für die Erreichung dieses Zieles werden vier Mittel bestimmt: „1. Bibliothek; 2. Herausgabe nützlicher Werke; 3. Periodika; 4. Geselliges Leben“⁷⁹¹. Das Statut des Vereins „Ruska Besida“ wurde am 18. Februar 1869 beschlossen und bestand aus 42 Paragraphen. „Ruska Besida“ war anfangs als eine Art Clubgesellschaft der Intellektuellen gedacht, um das gesellige Leben unter den Ruthenen der Bukowina zu fördern⁷⁹². Der erste Vorsitzende des Vereins war Vasył' Prodan. Im Zentrum der Aktivitäten sollte neben dem geselligen Leben auch die Aufklärung stehen, die mittels der Errichtung der Lesehallen und Büchereien, Herausgabe der Zeitschriften und Büchern erzielt werden sollte.

Die Ausrichtung der Gesellschaft in den ersten Jahren war eher von sog. Moskvophilen geprägt, d.h., den Anhängern der russischen Sprache und der politischen Einheit mit dem russischen Volk und dem Russischen Reich. In den 1880er Jahren eigneten sich dann die sogenannten Narodowzi die Ausrichtung des Vereins „Ruska Besida“ an und prägten diese nachhaltig. Die Narodowzi traten für den Gebrauch der alltäglichen Umgangssprache des ruthenischen Bauern ein und plädierten für die Einheit des ukrainischen Volkes innerhalb unterschiedlicher Reiche, dabei waren diese jedoch loyal gegenüber der Habsburger Monarchie. Mit Narodowzi und deren Idealen gelang es „Ruska Besida“, die anfänglich deutlich spürbare Kluft zwischen den ukrainischen Intellektuellen und dem Volke zu reduzieren⁷⁹³. „Ruska Besida“ entwickelte sich zunehmend zu einem bukowinischen Pendant von der berühmten galizischen Organisation „Prosvita“. Dank der aktiven Hilfe der Lehrer und Pfarrer gelang es „Ruska Besida“, ein dichtes Netz an Niederlassungen in den ländlichen Regionen zu errichten; dieser Verein hatte seine regionalen Vertretungen in Waschkautz, Wischnitz, Zastavna, Kotzman, Putyla, Seret und Storoshynetz. Zu jeder Niederlassung wie auch zum Hauptsitz von „Ruska Besida“ gehörten Büchereien und Lesehallen.

Die Lesehallen in den Dörfern wurden meist in einem der Räume des Hauses eines wohlhabenden Ukrainers betrieben. In manchen Fällen wurde auf Kosten einzelner wohlhabender Bauern das Gebäude für die Lesehalle erbaut⁷⁹⁴. Die Eröffnung der Lesehallen war ein bedeutendes gesellschaftliches Ereignis des Dorfes; an den diesbezüglichen feierlichen Zeremonien nahmen die Dorfbewohnern, als auch die eingeladenen Bewohner der Nachbardörfer teil, zu Besuch kamen Vertreter von „Ruska Rada“ aus Czernowitz, die in der Regel eine feierliche, national-pathetische Rede zur Bedeutung der Aufklärung hielten. Die Lesehallen mussten die Loyalität dem Habsburger Reich gegenüber bekunden, indem an ihnen die österreichische Flagge ausgehängt wurde, daneben wurde ebenfalls obligatorisch die nationale Flagge – in diesem Fall ein blau-gelber Banner gehisst. Die Einweihung der Lesehallen wurden fast immer von einer feierlichen kirchlichen Messe begleitet, zum Abschluss erklang die ukrainische Hymne „Die Ukraine ist noch nicht gestorben“. Manche Lesehallen bekamen die Namen bekannten Ukrainer verliehen – Ševčenko, Franko, Prodan (der erste Vorsitzende von „Ruska Besida“).⁷⁹⁵ Die wichtigste Veranstaltungsform an den Dorflesehallen waren gemeinsame Lesungen. Es wurden neue Bücher und Zeitschriften öffentlich vorgelesen, was auch für

⁷⁹⁰ Statut (1864), Czernowitzer Staatsarchiv, Fond 3, Opis 4, Delo 1949, Blatt 5.

⁷⁹¹ Ebd.

⁷⁹² Solche gesellige Vereine wurden damals häufig mit dem Namen „Casino“ bezeichnet.

⁷⁹³ Vgl. Serhij Dobržanskyj, *Tovarystvo „Ruska Besida“ na Bukovyni: orhanizacija, idejni zasady, kul'turno-prosvitnja dijāl'nist' (1869–1940)*, Diss., Ivano-Frankivsk, 2008.

⁷⁹⁴ Vgl. Vasył Botušanskyj, „Z isotorii vynyknennja ta dijāl'nosti ukrains'kych sil's'kych čytalen' (80-ti rr. XIX – poč. XX st.)“, in „Ukraina: kulturna spadščyna, nacional'na svidomist, deržavnist“, 19. 2010, S. 511–515, hier S. 513.

⁷⁹⁵ Ebd.

Analphabeten einen Zugang zu diesen Werken ermöglichte. Außerdem fanden reguläre thematische Abende statt zu wirtschaftlichen, gesellschaftlichen, kulturellen und wissenschaftlichen Fragen der Zeit⁷⁹⁶.

Nachdem die Narodowzi die Leitung von „Ruska Besida“ übernahmen, richteten sie ihr besonderes Augenmerk auf die Herausgabe der Zeitschriften und Bücher in der völkischen gesprochenen Sprache. Die Zeitschrift „Bukowina“, die seit 1885 erschienen und die monatlich veröffentlichten Bücher aus der Reihe „Bibliothek für Jungend, Bauer und Bürger“ („Бібліотека для молодежи, селян і міщанства“, 1885–1894) sowie der jährliche „Bukowinische Orthodoxe Kalender“ sind die bekanntesten Beispiele für diese Bestrebungen. Die Kosten für die Miete der Räume, Ankauf von Büchern und Drucken der Zeitschriften wurden für die Gesellschaft „Ruska Besida“ zunehmend zu einem Problemfaktor, so dass die Gesellschaft 1884 ihren Statut auch aus diesem Grunde ändern musste, um – nach dem Beispiel der Gesellschaft „Prosvita“ in Galizien, in den Lesehallen und Büchereien Buchläden eröffnen sowie Sparkassen, Kornspeicher und Ähnliches etablieren zu können, und damit das für die Vorhaben nötige Geld zu akquirieren⁷⁹⁷.

Zum Ende des 19. Jahrhunderts war „Ruska Besida“ bestrebt, sich nicht nur um die Aufklärung der bukowinischen Ruthenen zu bemühen, sondern sich ebenfalls um den ökonomischen Wohlstand der Ruthen zu bemühen. Bei der Sitzung der Gesellschaft am 22. Mai 1894 stellte Smal-Stocky die Frage nach den Veränderungen im Statut. Gemäß dieser Veränderungen sollte die Gesellschaft bei der Gründung von wirtschaftlichen Vereinen, Geschäften sowie bei der Organisation wirtschaftlicher Ausstellungen Unterstützung leisten sowie eine materielle Unterstützung den ukrainisch sprachigen Schriftstellern und Lehrern anbieten können⁷⁹⁸. Gemäß dem neuen Statut bekam die Gesellschaft „Ruska Besida“ das Recht, in den Lesehallen Alphabetisierungskurse zu veranstalten und eigene Theateraufführungen zu organisieren.

„Ruska Besida“ schuf ein dichtes Netz von Lesehallen in der gesamten Bukowina und förderte die Eröffnung neuer Lesehallen, indem das Prozedere zur Eröffnung stark vereinfacht wurde: Herausgearbeitet wurde ein einheitliches Statut der Lesehallen, und die Vertreter der Gesellschaft „Ruska Besida“ erteilten rechtliche Hilfe in Bezug auf die Anfertigung der notwendigen Dokumente. Die Gesellschaft schickte in die lokalen Niederlassungen fortwährend neue Bücher und Zeitschriften. Im Jahre 1914 gab es 150 Lesehallen, die beinahe 90% der ukrainischen Dörfer einbezogen und ebenso auch 95% der ukrainisch sprachigen Bevölkerung der Bukowina, so S. Dobržanskyj⁷⁹⁹.

Die Gesellschaft „Ruska Besida“ war Initiator der Gründung mehrerer Vereine und Organisationen, die sich den kulturellen, gesellschaftlichen, wirtschaftlichen und später auch den politischen Belangen der bukowinischen Ruthenen widmeten: die bekanntesten unter ihnen waren die „Bürgerlesehalle“ („Міщанська Читальня“, gegründet 1880), das Ukrainische Volkshaus (1884), die „Ruthenische Schule“ (1887) und die Ruthenische Sparkasse (1896). Dank des Einsatzes von „Ruska Besida“ wurde an der Czernowitzer Universität der Lehrstuhl der Ukrainischen Sprache und Literatur an der Philosophischen Fakultät im Jahre 1875 eröffnet (der erste Lehrstuhlinhaber war Kost Hankevyč) sowie der Lehrstuhl der praktischen Theologie mit dem Ukrainischen als Unterrichtssprache.

Bei der Sitzung der Gesellschaft „Ruska Besida“ am 12. Juli 1875 wurde die Idee der Errichtung des eigenen Volkshauses zum ersten Mal artikuliert. Während der Generalversammlung von „Ruska Besida“ am 11. Juli 1881 wurde daraufhin beschlossen, die Errichtung des ruthenischen nationalen Volkshauses zu beginnen; und das verantwortliche Komitee wurde festgelegt⁸⁰⁰. Als Datum der Gründung des ukrainischen Volkshauses gilt der 22. Januar 1884 – der Tag, an welchem das Statut der Gesellschaft „Volkshaus“ von den lokalen Behörden bestätigt wurde. Das im ersten Paragraphen des Statuts festgehaltene Ziel war die „Unterstützung und der Schutz materieller und moralischer Interessen der Ukrainern in der Bukowina“⁸⁰¹. Im Jahre 1887 wurde das Gebäude des Volkshauses

⁷⁹⁶ Ebd.

⁷⁹⁷ Stepan Smal-Stocky, *Bukovyns'ka Rus'*, Czernowitz, 1897, S. 288.

⁷⁹⁸ Statut von „Ruska Besida“ aus dem Jahr 1894 in Czernowitzer Staatsarchiv, Fond 3, Opis 1, Delo 6223, Blatt 53.

⁷⁹⁹ Vgl. Serhij Dobržanskyj, *Tovarystvo „Ruska Besida“ na Bukovyni: orhanizacija, idejni zasady, kul'turno-prosvitnja dijala 'nist' (1869–1940)*, Diss., Ivano-Frankivsk, 2008.

⁸⁰⁰ Vgl. *Ijustrovana Chronika tovarystva „Ukrain'skyj Narodnyj Dim“ u Černivejach (1884–1934)*, Černivci, 1934, S. 5–6.

⁸⁰¹ Ebd., S. 6.

unter der damaligen Adresse Petrovyč Straße 2⁸⁰² dank der zahlreichen Spenden erworben. Seitdem entwickelte sich das Volkshaus zum Zentrum des kulturellen, später auch des politischen Lebens der Ruthenen der Bukowina. Bereits im nächsten Jahr, 1888, waren im Volkshaus unterschiedliche kleine und große Vereine untergebracht, die Redaktion der Zeitung „Bukowina“, eine große Bibliothek, ein Lokal als Ort der geselligen Versammlungen, etc. Auch die Gesellschaft „Ruska Besida“ hatte ihren Sitz im Volkshaus.

Das ukrainische Haus verfolgte sein erklärtes Ziel, das Bildungsniveau der Ruthen zu steigern und den sozialen Aufstieg der Mitglieder zu unterstützen, mit unterschiedlichen Mitteln. Seit 1876/1887 war am Ukrainischen Haus ein Schülerheim für ca. 300 mittellose Oberschüler angesiedelt⁸⁰³. Im Jahre 1886 wurde in Czernowitz das ukrainische Untergymnasium, später erweitert zum Obergymnasium gegründet. Zu stark besuchten und besonders beliebten Aktivitäten des ukrainischen Volkshauses zählten musische und literarische Abende zu Ehren der bekannten Ukrainer – innerhalb wie außerhalb der Bukowina – wie beispielsweise zu Ehren von Ivan Kotljarevskyj, Markian Šaškevyč, Yuriy Fedkovyč. Prominente ukrainische Schriftsteller und Denker aus Galizien und dem Russischen Reich waren ebenfalls Gäste des ukrainischen Volkshauses: am 19. November 1894 hielt Mychajlo Hryševs'kyj einen Vortrag im Volkshaus, 1901 war es Lesja Ukrainka, die dort einen Besuch erstattete, 1913 las Ivan Franko seinen berühmten „Moses“⁸⁰⁴. Jährlich wurden die sogenannten „Ševčenko-Tage“ zu Ehren des ukrainischen Schriftstellers Taras Ševčenko veranstaltet, begleitet durch Vorträge, Musik- und Poesieabende. Aktiv genutzt wurde der Theatersaal des Volkshauses für Inszenierungen der „Ersten Dramaturgischen Gesellschaft in Czernowitz“⁸⁰⁴, durch den Verein des „Bürgerchors“ und für die Konzerte von „Bukowinischen Bojan“⁸⁰⁵. Somit gelang es dem ukrainischen Volkshaus „das Haus des gesamten Volkslebens“ zu sein, wie dies bei der Generalversammlung des Vereins bereits am 12. Mai 1891 der Vorsitzende des ukrainischen Volkshauses verkündete⁸⁰⁶, wobei „aus dieser Volksfestung die Strahlen des Volkslichtes“⁸⁰⁷ in das ganze Land“ durch „das dunkle geistige Dickicht, das bis vor kurzem beinahe das gesamte Land bedeckte“ streuen würden⁸⁰⁸.

Zum zehnjährigen Jubiläum des ruthenischen Volkshauses zieht die Zeitung „Bukowina“ im Jahre 1894 eine Bilanz seiner Tätigkeit: „Diese ruthenische Organisation hat in erster Linie dazu beigetragen, dass das Gefühl der Volksgemeinschaft in uns mit jedem Tag wächst. Unter dem Banner dieser Institution steht das ganze bewusste bukowinische Ruthenien“⁸⁰⁹.

Die „Illustrierte Chronik“ aus dem Jahr 1934 zum 50-jährigen Jubiläum des Volkshauses betont an mehreren Stellen, dass das Volkshaus mit gravierenden finanziellen Schwierigkeiten in allen Jahren seiner Existenz zu kämpfen hatte. Die ruthenischen Bauern konnten kaum großzügige Spenden anbieten; besonders prekär war die Lage in den erntearmen Jahren⁸¹⁰. Die Anzahl der Mitglieder war, so die „Illustrierte Chronik“, gering im Vergleich zur Gesamtzahl der ruthenischen Bevölkerung der Bukowina, woraus die Autoren des Buches eine verhältnismäßige Gleichgültigkeit der Bevölkerung zur „bedeutendsten Institution der bukowinischen Ukrainern“ schlossen⁸¹¹. Anzumerken ist jedoch in diesem Zusammenhang, dass die Volkshäuser eine überwiegend städtische Institution waren; in den Städten lebte jedoch größtenteils die deutschsprachige Bevölkerung (Deutsche und Juden), wobei der ländliche, deutlich ärmere Raum von rumänischer und ruthenischer Bevölkerung geprägt war.

⁸⁰² Heute Lomonosovstraße 2.

⁸⁰³ Vgl. Wolodemar Denesczuk, *Rechtlich Stellung der Ukrainer (Ruthenen) in der Bukowina*, Innsbruck, Univ., Diss., 1972, S. 74.

⁸⁰⁴ Die Zeitung „Bukowina“ gibt bereits im Jahr 1885 an, im Repertoire der Gesellschaft stünden 8 Operetten und 10 Komödien, vgl. Bukowina, I. Jg., I. Januar 1885, S. 5.

⁸⁰⁵ Vgl. *Iljustruvana Chronika tovarystva „Ukrainskyj Narodnyj Dim“ u Černivecjach (1884–1934)*, S. 17 ff.

⁸⁰⁶ Zit. nach *Iljustruvana Chronika tovarystva „Ukrainskyj Narodnyj Dim“ u Černivecjach (1884–1934)*, S. 19.

⁸⁰⁷ Aufklärung heißt im Ukrainischen mit dem Wort Licht semantisch verwandt.

⁸⁰⁸ Zit. nach *Iljustruvana Chronika tovarystva „Ukrainskyj Narodnyj Dim“ u Černivecjach (1884–1934)*, S. 19.

⁸⁰⁹ Zit. nach *Iljustruvana Chronika tovarystva „Ukrainskyj Narodnyj Dim“ u Černivecjach (1884–1934)*, S. 21.

⁸¹⁰ *Iljustruvana Chronika tovarystva „Ukrainskyj Narodnyj Dim“ u Černivecjach (1884–1934)*, S. 23.

⁸¹¹ Ebd., S. 34.

Weiterführende Impulse aus der Volksbildung

Smal-Stocky, der über die Ergebnisse der ukrainisch-ruthenischen Bewegung im 19. Jahrhundert berichtet, zieht in seinem Buch „Bukowinische Rus“ eine positive Bilanz: besonders beim Vergleich der Situation der Ruthenen in der Bukowina zum Ende des 19. Jahrhunderts mit der Situation am Anfang des Jahrhunderts werde deutlich, so Smal-Stocky, dass die Aufklärung, die „sich unermüdlichen Schrittes unter jedes Dach, auch das allerärmste, verbreitet“ zum Entstehen des Volksgefühl beigetragen hat⁸¹². Die Aufklärung, die Bildung, die unter den bukowinischen Ruthenen besonders in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts an Bedeutung gewann, beschleunigte die Entwicklung der nationalen „Identität“, um in modernen Kategorien zu sprechen.

Die ukrainische Nationalbewegung in der Bukowina wies eigene Gesetzmäßigkeiten auf – die Bewegung entwickelte sich mit einer leichten zeitlichen Verzögerung im Vergleich zur Entwicklung im benachbarten Galizien und speiste genau genommen aus Galizien die Formen und Ideen für die eigene Bewegung. Erst Ende des 19. – Anfang des 20. Jahrhunderts wird diese Bewegung zu einer Massenbewegung und umfasst unterschiedliche gesellschaftlichen Gruppen: Intellektuelle, Bauern, Handwerker und Studenten, und bekommt deutliche weltanschauliche Konturen. Anstatt der oft nicht eindeutigen Termini: „Ruthenen“, „ruthenisches Volk“ und „ruthenische Sprache“ etablieren sich die Termini „Ukrainer“, „ukrainisches Volk“ und „ukrainische Sprache“. In dieser Zeit bekommt diese Bewegung, die bislang als Kultur- und Bildungsbewegung zu beschreiben war, ihre politische Ausprägung – die ersten politischen Parteien wurden jedoch ebenfalls nach den galizischen Vorbildern aufgebaut. Im Jahre 1905 wurde die Ukrainische Vorwärts-Partei (Українська поступова партія) mit Popovych an der Spitze gegründet; 1909, auf die Initiative von Smal-Stocky etabliert sich die Bauernpartei „Ruska Rada“, daraufhin im Jahre 1913 die Ukrainische Volkspartei und die Ukrainische Nationaldemokratische Partei.

Schlussfolgerungen

Die Bildungsbestrebungen unter den ruthenischen Intellektuellen waren meistens auf die ländliche Gegend ausgerichtet. Das Ziel war die Aufklärung der Landbevölkerung, die Alphabetisierung, eine relative ökonomische Unabhängigkeit der Dorfbewohner sowie die Entwicklung eines nationalen Bewusstseins⁸¹³. Mit der Bildung ging die ganze Hoffnung auf die Fortexistenz und Entfaltung der Ukrainer als Nation in der Bukowina einher, so Herasymovyč, einer der bekanntesten Vertreter von „Ruska Besida“: „Die Aufklärung der Volksmassen ist bei uns mehr als woanders die Frage unserer nationalen Existenz, denn erst wenn unsere niedrigsten Schichten aufgeklärt werden, dann fließt bei uns auch das gesellschaftliche Leben in starken Bahnen“⁸¹⁴. Das Kommunikationsnetz, in dessen Zentrum das nationale Volkshaus stand, wurde dank der intensiven Tätigkeit in Form von Lesehallen, Theateraufführungen, Kalendern, Zeitschriften, Alphabetisierungskursen, Vorträgen etc. zunehmend effektiver. Die Wirkung solcher Bildungszentren verstärkte sich zunehmend mit dem durch sie eingeleiteten Alphabetisierungsschub. Durch die Expansion der nationalsprachigen Periodika, die sich der ruthenischen gesprochenen Sprache bediente, nahm auch die Bedeutung der gedruckten Medien zu.

Im 19. Jahrhundert entstanden erstmals institutionell verankerte Volksbildungseinrichtungen explizit gerichtet auch auf die Ruthenen der Bukowina. Diese Periode trägt im gesamteuropäischen Kontext den Namen „Formationsperiode“⁸¹⁵, was auch für die regionale Entwicklung in der Bukowina durchaus zutreffend ist. Ohne das Wort Erwachsenenbildung explizit zu gebrauchen, setzten sich die ruthenischen Intellektuellen der Bukowina dafür ein, dass die erwachsene Bevölkerung der Bukowina Zugang zu Bildung bekommt. Initiiert und getragen von den Intellektuellen mit stark nationalen Besinnung, bemühten sich die Gesellschaften, wie dies am Beispiel von der Gesellschaft „Ruska

⁸¹² Vgl. Stepan Smal-Stocky, *Bukovyns'ka Rus*, Czernowitz, 1897, S. 10 f.

⁸¹³ Vgl. dazu auch Oleksandr Dobržans'kyj, *Nacional'nyj ruch ukraïnciv Bukovyny druhoj polovyny XIX – počatku XX st.*, Czernowitz, Zoloti lytavry, 1999.

⁸¹⁴ Ivan Herasymovyč, *Podribnyj rozklad praci ukraïns'koho narodnoho učytel'stva po hromadach, odobrenyj krajevym z'izdom povitovych komisij „Vil'noï orhanizacii ukraïns'koho učytel'stva na Bukovyni“ dnja 21 i 22 lystopada 1908r. v Černivecjach*, 1909, S. 11.

⁸¹⁵ Vgl. bspw. die *Darstellung über die Gesellschaft für Verbreitung von Volksbildung*, Dräger 1975.

Besida“ und dem Ukrainischen Volkshaus zu zeigen war, um eine Formation- und Kompensationsaufgabe: einerseits um die Etablierung und Verbreitung des national-ruthenischen Bewusstseins in Abgrenzung zu den anderen nationalen Gruppen der Bukowina durch die Aufklärung, andererseits als national bestimmte Kompensation zum Schulsystem voranzutreiben⁸¹⁶.

Die Entwicklung der Bildungseinrichtungen und deren Inhalte verdankt die nationale Bewegung einerseits dem Einzug der jungen Narodowzi in die wichtigsten Institutionen und andererseits zweifelsohne dem Einfluss der europäischen Traditionen und Bewegungen, die in der Bukowina zu spüren waren. Die Kultur der Bukowina verdankt also ihre Entwicklung und Fortexistenz nicht zuletzt der eigenen Weltoffenheit.

Sydir Vorobkevyč, einer der bekanntesten Vertreter der ruthenischen nationalen Bewegung der Bukowina, unterstrich die wichtige Rolle der Öffnung der ruthenischen Bewegung gegenüber anderen Kulturen und vor allem bezogen auf die europäischen Strömungen und Bewegungen der Zeit. Die Germanisierung der Bukowina sah er nicht, oder nicht vorrangig als Gefahr für das Ukrainische, sondern als Öffnung des Ukrainischen auf die europäische Kultur: „Auch wenn diese Kultur in die deutsche Kleidung eingewickelt ist, aber es bleibt Kultur und keine Barbarei“⁸¹⁷. Und weiter: „Ein Volk lernt vom anderen, es ist sonst eine eitle Überhebung von sich selbst, wenn man behauptet, das Volk könne von sich alleine zu etwas werden. Die Schließung gegenüber der anderen Völkern schuf und schafft immer noch eine Stagnation“⁸¹⁸.

⁸¹⁶ Dieses Aspekt, konnte im Beitrag nicht ausführlich berücksichtigt werden.

⁸¹⁷ Zit. nach Staryk, „Fundatory rus'ko-ukraïns'koho nacional'noho proektu pro perspektyvy cjoho proektu na Bukovyni“, in Ders.: *Miž nacionalizmom i tolerantnistju*, Czernowitz, Prut, 2009, S. 94–99, hier S. 94.

⁸¹⁸ Ebd.

DANIEL HRENCIUC

The Polish Minority in Bukovina

(Summary)*

The colonization of the Poles in Bukovina – a process supported and organized by the Habsburg authorities, which was included in the program of Germanisation of Bukovina – began at the end of the 18th century, when 20 families of Polish miners from Bohemia and Wieliczka were brought to Cacica for salt mining. Polish families kept coming to Bukovina, establishing new villages such as Solonețul Nou, Pleșa and Poiana Micului. Statistically, the number of Poles constantly increased throughout the country, from four thousand in 1870 to fifty thousand in the interwar period, but the majority of Poles lived in Bukovina. The high cultural level of this minority is reflected in the large number of cultural societies and schools with mother-tongue teaching. The Polish press was represented by the following newspapers and magazines, which appeared in Chernivtsi: “Gazeta Polska” (1921–1932); “Glass Prawdy” (1926–1933); “Glas Ludu” (1921–1922); “Kurjer Polski w Rumuny” (1933–1939). The Polish minority had a positive attitude towards the annexation of Bukovina to Romania, which led to the development of very good relations between Romania and Poland.

Keywords: Bukovina, Polish minority, cultural societies, schools, Polish press.

Informațiile pe care istoriografia română le deține pentru minoritatea polonă sunt, în genere, sporadice, incomplete și relativ nesigure⁸²⁰. Majoritatea surselor documentare consultate, materiale de arhivă, presa română sau polonă conțin date diferite referitoare la evoluția statistică a polonilor din Bucovina. Credem că investigarea arhivelor polone ar aduce date noi și semnificative asupra evoluției acestei minorități, în plan statistic, social, cultural și politic.

Intrarea părții de nord-vest a Moldovei sub ocupație austriacă a determinat colonizarea acestui străvechi pământ românesc cu populații aduse din alte provincii ale Imperiului Habsburgic. Potrivit datelor furnizate de recensământul Rumianțev-Korsakov, din anii 1772–1773, efectuat în timpul ocupației ruse, populația viitoarei Bucovine se ridică la cifra de 84 154 locuitori în cele trei târguri, Suceava, Siret, Cernăuți și în aproximativ 266 de localități. Pe naționalități, situația se prezenta astfel⁸²¹:

Tabel nr. 1

Români	54 284	64,23%
Ruteni	17 125	20,26%
Huțuli	5 975	7,06%
Țigani	2 655	3,14%
Evrei	2 425	2,86%
Ruși	1 655	1,26%
Lipoveni	460	0,54%

Constatăm, așadar, că numărul polonilor era destul de scăzut în această perioadă. După alipirea Bucovinei la Galiția, pe fondul procesului de slavizare a provinciei, declanșat de autoritățile habsburgice, numărul polonilor care se vor stabili aici va crește. Interesate în exploatarea cât mai eficientă a bogățiilor din zonă, autoritățile habsburgice vor stimula emigrarea a numeroase familii de agricultori, funcționari, negustori, meseriași și, mai târziu, de mineri aduși special pentru exploatarea

⁸¹⁹ „Analele Bucovinei”, anul VII, nr. 2, 2000, pp. 439–456.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

⁸²⁰ Florin Anghel, „Minoritatea polonă din România Mare. Studiu preliminar al evoluției minorității polone din România Mare”, în „Revista istorică”, tomul VIII, nr. 1–2, 1997, pp. 25–51. Subscriem și noi la părerea autorului, cu precizarea că documentele privind evoluția socială, politică, culturală, sumele de bani primite de această minoritate de la statul polon se află depozitate în Arhivele Ministerului de Externe din Varșovia.

⁸²¹ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I, *De la administrația militară la autonomia provincială (1774–1862)*, București. Editura Academiei Române, 1993, p. 152.

zăcămintului de sare de la Cacica⁸²². Tot din Galiția vor sosi în Bucovina emigranți politici, militari și civili, foști combatanți în mișcările politico-militare declanșate după dezmembrarea Poloniei. Se presupune că la 1795, generalul de brigadă polon Ioachim Denisko ar fi lansat primul îndemnul „La Valahia!”⁸²³. Numeroși poloni se vor refugia după această dată în Moldova; îi amintim pe Ioachim Denisko, Ilinski, Rzadkiewicz, Berezowski. Dintre aceștia, însă, doar insurgentul Halatktowicz și-a găsit adăpost la Cernăuți. Integrarea Bucovinei în Galiția a însemnat stabilirea unui număr mai mare de poloni în provincie, datorită protecției acordate de Guvernul de la Lemberg.

Sfârșitul secolului al XVIII-lea marchează apariția primelor așezări polone în Bucovina⁸²⁴. Descoperirea zăcămintelor de sare a impulsivat, fără îndoială, emigrarea polonilor, un exemplu concludent fiind localitatea Cacica, înființată tocmai în acest scop de circa 20 de familii de mineri poloni, veniți din Bochnia și, probabil, din Wieliczka. Originea denumirilor de Solca și Soloneț vine de la cuvântul slav solny (sare), iar numele de Cacica de la un alt termen slav, kaczka, care înseamnă rață, pasăre care trăiește în mediul mlăștinos⁸²⁵.

Construirea liniei ferate Lemberg – Cernăuți (1886) și, mai apoi, a căii ferate Suceava – Roman, determină venirea unui alt val de polonezi, format din feroviari, dar și din munteni veniți tocmai din zona munților Beschizi și din ținutul Zywiec⁸²⁶. Începută în jurul anului 1803, emigrarea a determinat concentrarea coloniștilor în trei parohii mai importante: Caliceanca (o suburbie a Cernăuțiului), Cacica și Siret. Un alt grup de poloni, format din 11 familii sosite din Czadecki, se va stabili în Tereblecca, urmat de un altul, compus din 14 familii⁸²⁷. În anul 1817, existau în această localitate circa 80 de familii de poloni; ei formulează o cerere să li se acorde un împrumut pentru a-și însămânța ogoarele⁸²⁸. În anul 1821, aceștia adresau, împreună cu conaționalii lor din Huta-Veche, Crasna-Putnei și Crasna-Ilschii, o cerere împăratului Francisc, pentru a li se atribui noi terenuri, pe care să se poată stabili un număr de alte 80–130 de familii, care să-și întemeieze gospodăria⁸²⁹. Cererea lor va fi satisfăcută, de vreme ce o parte dintre coloniștii din Tereblecca primesc permisiunea să se stabilească în localitatea Pleșa, comuna Gura-Humorului, iar din rândul celor rămași, un mic procent se va stabili în Huta-Veche, Crasna-Putnei și Crasna-Ilschii⁸³⁰, localități care devin axul principal al polonimii bucovinene⁸³¹ (vezi harta colonizărilor din Bucovina la 1899).

⁸²² Marius Iulian Pietraru, „Originea și căile de imigrare ale polonezilor în Bucovina”, în „Suceava”. Anuarul Muzeului Național al Bucovinei”, anul XXII–XXIII, 1995–1996, p. 355.

⁸²³ Teodor Balan, *Emigranți poloni în Bucovina și Moldova în secolul al XIX-lea*, extras din vol. *Omagiu lui Dimitrie Marmeliuc*, Cernăuți, Tiparul Glasul Bucovinei, 1936, p. 4.

⁸²⁴ Marius Iulian Pietraru, *op. cit.*, p. 359. Documentele parohiale de stare civilă conțin nume polone cum ar fi: Kopczinski, Kormal, Głownia, Koza, Misiewitz, Turza, întâlnite de altfel și în arhivele parohiilor Wieliczka și Bochnia din Polonia.

⁸²⁵ *Ibidem*, p. 358.

⁸²⁶ Emil Biedrzycki, *Historia Polakow na Bukovinie*, Krakow, 1973, p. 43.

⁸²⁷ Marius Iulian Pietraru, *op. cit.*, p. 360.

⁸²⁸ Emil Biedrzycki, *op. cit.*, p. 47.

⁸²⁹ *Ibidem*, p. 48.

⁸³⁰ *Ibidem*.

⁸³¹ Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 515.

Contextul economic, dublat de cel politic, va determina stabilirea în Huta-Veche a câtorva zeci de familii de coloniști poloni venite din ținutul Czadecki, angajați ca tăietori de sticlă de către arendașul Kriegshaben. Așa se explică existența numelor polone, precum Grudzczyński, Siewemieniecki, Sokotowski, Preidziecki, familii ce emigrează în Bosnia între anii 1895 și 1910. Mai târziu, o parte dintre locuitorii Solonețului Nou se va stabili în Pătrăuții de Jos, Arșița, Panea, Dunavăț și în jurul Bănilii Moldovenești⁸³². În apropiere de Solonețul Nou, în anul 1836, s-a înființat localitatea Pleșa, denumire luată de la dealul situat în apropiere. Coloniștii care au întemeiat așezarea proveneau din Tereblecea, Caliceanca, Huta-Veche și Diebicky sau Olszewsky, întâlnite în localitățile Huta-Veche și Bănila Moldovenească⁸³³. Deteriorarea situației economice va determina plecarea multor locuitori poloni în Storojineț. Mărturie sunt statisticile localității, în care întâlnim nume precum: Domszewski, Szymonski, Dobrowski, Cichomski, Iaworski, Torbinski, Broniewski ș.a.⁸³⁴. La sfârșitul lunii octombrie a anului 1834, 30 de familii de munteni poloni emigrează din Hliboca pe valea Solonețului. Apare astfel localitatea Solonețul Nou, situată în districtul Gura-Humorului, spre nord-vest de Cacica și spre vest de Pârteștii de Jos⁸³⁵. Principalele ocupații ale locuitorilor erau exploatarea lemnului, creșterea animalelor și cultivarea cerealelor. Între anii 1888 și 1889, circa 40 de familii emigrează din Soloneț și alte 40 din Crasna (12 familii cu destinația Brazilia). O parte dintre locuitorii din Pleșa va emigra în Bosnia ori în sate bucovinene precum Pătrăuții de Jos, Păltinoasa, Laurenca și în Moldova⁸³⁶. Poiana Micului este o altă localitate unde s-au așezat coloniștii poloni în 1842, veniți din Huta Veche și Tereblecea. Rezultatul a fost împărțirea pământului între cele 40 de familii venite din Huta-Veche și familiile venite din Tereblecea. Localitatea era locuită de poloni și germani, ocupațiile de bază ale locuitorilor fiind creșterea animalelor și exploatarea pădurilor de fag din apropiere⁸³⁷. Așezarea Bulai Moara, de lângă Suceava, a fost întemeiată de coloniști sosiți din raioanele Kolszow și Ropczycki. Aceștia, obișnuiți cu zonele înalte, vor lucra ca muncitori forestieri sau în fabricile de sticlă din zonele apropiate, în timp ce intelectualii, negustorii și funcționarii se vor stabili preponderent în centrele importante ale Bucovinei, cum erau Cernăuți, Siret, Suceava, Câmpulung-Moldovenesc sau Rădăuți⁸³⁸.

Începutul secolului al XIX-lea repune pe tapet problema Poloniei, devenită din nou obiect de dispută între marile puteri. Reînființarea Poloniei, la insistențele lui Napoleon, nu a făcut decât să genereze un nou val de sânge. Mișcările revoluționare izbucnite sunt reprimare cu sălbăcie de armatele țariste, iar insurecția din Varșovia nu are nici ea o soartă mai bună. Cu acest prilej, se vor stabili definitiv în Bucovina, la Câmpulung-Moldovenesc, Iliești și la Sfântu Ilie, circa o mie de refugiați poloni⁸³⁹. Impresionantă a fost atitudinea populației românești, care a organizat numeroase spectacole de binefacere, intenționându-se înființarea unei loterii, operațiuni sistate, însă, la dispoziția autorităților⁸⁴⁰. Beneficiind și de concursul Bisericii Romano-Catolice, numeroși refugiați se vor adăposti, totuși, pe teritoriul Bucovinei, pentru a nu fi extrădați autorităților țariste.

Anul 1848 pune pentru prima dată în discuție problema anexării Bucovinei la un ipotetic stat polono-galițian, apărut în timpul revoluției, proiect care a rămas totuși în stadiul de intenție, pentru că până la urmă pragmatismul a învins dorința⁸⁴¹. „Bucovina nu vrea să fie poloneză, ea visează cu plăcere la posibilitatea reunirii părților dispartate ale Daciei romane într-un singur stat” (raportul lui Piotr Butkiewicz către Michal Czajkowski, 3 iulie 1848)⁸⁴². După înfrângerea Revoluției de la 1848/1849, colonizarea polonilor în Bucovina ia amploare, căpătând un caracter mai organizat. Separarea Bucovinei de Galiția trezește regrete în rândul polonilor, care adoptă totuși o poziție

⁸³² Marius Iulian Pietraru, *op. cit.*, p. 362.

⁸³³ *Ibidem*.

⁸³⁴ *Ibidem*, pp. 39–52.

⁸³⁵ Marguerite Wilaume, *Polacy w Rumunji*, Lublin, 1981, pp. 43–45.

⁸³⁶ *Ibidem*, p. 363.

⁸³⁷ Emil Grigorovitz, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, 1908, p. 132.

⁸³⁸ *Ibidem*, p. 50.

⁸³⁹ Ionel Dărdală, „Influența insurecției poloneze din 1830–1831 în Bucovina – știri inedite”, în „Suceava». Anuarul Muzeului Județean”, anul V, 1978, p. 272; Guy Hermet, *Istoria nașionilor și a nașionismului în Europa*, Iași, Institutul European, 1996, p. 192; Michal Tymowski, Jan Kieniewicz, Jerzy Holzer, *Historia Polski*, Warszawa, Editions Spotkania, 1990, p. 242.

⁸⁴⁰ Ionel Dărdală, *op. cit.*, p. 272.

⁸⁴¹ P. P. Panaitescu, *Emigrația română de la 1848. Studii și documente*, București, Editura Cartea Românească, 1929, p. 26.

⁸⁴² *Ibidem*, p. 45.

tranșantă și corectă, susținând separarea celor două provincii cu toate că – recunosc ei – Bucovina, cu „Fondul ei religios de 700 000 de florini și alte lucruri, ar fi pentru poloni o bucațică foarte ademenitoare”⁸⁴³.

Dacă în anul 1861, în provincie, la un total de 456 920 de locuitori, românii numărau 202 655, rutenii – 170 983, 83 282 fiind de o altă naționalitate, deja în 1880, de exemplu, românii erau numai 150 005, rutenii – 239 690, iar circa 138 758 de locuitori erau de o altă naționalitate⁸⁴⁴. Vorbind de populația de origine polonă, consemnăm faptul ca aceasta înregistrează o creștere semnificativă mai ales în anul 1880 când, potrivit datelor recensământului efectuat în provincie, polonii numărau ceva mai mult de 18 000, adică un procent de 3,21% din totalul populației Bucovinei. Un alt recensământ, din 1890, surprindea o nouă și semnificativă creștere a populației polone, care ajunge la 4,61% din total, dar criteriul de bază în efectuarea acestui recensământ a fost limba vorbită și nu originea etnică⁸⁴⁵. În procente pentru anul 1886, situația se prezenta astfel: români – 33,43%; polonezi – 3,21%; germani – 19,16%; maghiari – 1,74%; cehoslovaci – 0,30%; sloveni – 0,01%.

Conform datelor recensământului efectuat în anul 1890, populația Bucovinei atinge cifra de 646 591, înregistrând o nouă creștere de 76 295 de persoane. Pe naționalități, situația se prezenta astfel: români – 265 154; ruteni – 208 301; germani – 133 501; poloni – 23 604; maghiari – 8 136; alte naționalități – 536⁸⁴⁶.

În intervalul 1891–1900, populația Bucovinei a crescut cu 97 248 de suflete, însemnând 15,45%. În aceeași perioadă, vor emigra 13 644, adică 2,11%, rămânând în țară un spor de 83 604. Populația de origine polonă a crescut semnificativ, ajungând la 33 153, adică un procent de 4,76% din total⁸⁴⁷. Această creștere este fidel ilustrată de situația demografică a districtului Câmpulung Moldovenesc, unde procentul de creștere era de 19,95 pentru români și de 24,19 pentru ruteni. Concret, iată cum se prezenta situația în cele două ocoale judecătorești, Dorna și Câmpulung Moldovenesc⁸⁴⁸:

Tabel nr. 2

Dorna	1890	1900	–
Români	578,21	555,52	-22,69
Ruteni	43,07	33,12	-9,95
Germani	376,58	387,67	+11,09
Poloni	2,14	16,71	+14,57
Câmpulung Moldovenesc	1890	1900	
Români	572,02	513,15	-58,87
Ruteni	162,19	170,74	+8,55
Germani	251,78	287,78	+36,60
Poloni	13,41	23,13	+9,72

Referitor la Cernăuți, dispunem de un tabel statistic care prezintă comparativ populația pe naționalități⁸⁴⁹:

Tabel nr. 3

An	1857	1890	1910
Naționalități			
Români	4 800	7 624	13 440
Germani	7 612	9 897	12 747
Ruteni	3 500	10 387	15 254

⁸⁴³ Apud Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 173; George Bogdan-Duică, *Bucovina. Notițe politice asupra situației*, Sibiu, Institutul Tipografic „T. Albini”, 1895, pp. 187–189.

⁸⁴⁴ Ion Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București, 1915, p. 156.

⁸⁴⁵ Marius Iulian Pietraru, *op. cit.*, p. 369. În anul 1853, dirigintele Poștei din Rădăuți era polonezul Slanislaw Diecicki. Cf. Dragoș Luchian, *Rădăuți, vatră românească de tradiții și înfăptuiri socialiste*, București, Editura Litera, 1982, p. 142.

⁸⁴⁶ Marius Iulian Pietraru, *op. cit.*, p. 369.

⁸⁴⁷ Emil Biedrzycki, *op. cit.*, p. 20; Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 177.

⁸⁴⁸ „Viața românească în Bucovina”, în „Viața românească”, anul II, vol. VII, 1907, p. 645.

⁸⁴⁹ Dumitru Covalciuc, „Școala românească din Bucovina: între istoric și realitate”, în „Țara Fagilor». Almanah cultural-literar al românilor nord-bucoveneni”, 1992, p. 29.

Poloni	810	7 610	14 893
Evrei	4 678	17 359	26 613

Pentru orașul Suceava și zona înconjurătoare, există o statistică din anii 1891 și 1901. Constatăm situația privilegiată a minorităților polone în ceea ce privește ponderea sa pe naționalități⁸⁵⁰:

Tabel nr. 4

Anul	Germani	Poloni	Slovaci	Croați	Italiani	Români	Maghiari	Total
1881	6 042	817	–	–	1	2 780	1	10 615
1901	6 042	879	–	–	–	2 447	1	10 038

În anul 1910 s-a efectuat un nou recensământ al populației din Bucovina, care arată o creștere semnificativă a populației polone⁸⁵¹:

Tabel nr. 5

Total persoane	Români	Ruteni	Germani	Evrei	Poloni	Alții
798 355	273 354	305 101	73 073	12 000	36 210	14 839

Există, însă, surse contradictorii referitoare la numărul polonilor din Bucovina. Dacă la Ilie E. Torouțiu⁸⁵² și la profesorul polon O. M. Zulowski datele concid (36 210), la un alt profesor polon, Emil Biedrzycki⁸⁵³, apare o cifră mult mai mare, de 43 412, adică 5,43% din totalul populației Bucovinei, procent care nu este confirmat de nicio altă sursă.

Marea majoritate a polonilor era concentrată în orașele mari ale Bucovinei, fapt care explică nivelul lor de educație foarte ridicat. Aproape jumătate dintre aceștia, circa 14 893, locuiau în orașul Cernăuți și în zona înconjurătoare. În Storojineț, polonii numărau 1 176 locuitori, în Suceava – 749, Coțmani – 455, Siret – 354. Și în localitățile rurale numărul locuitorilor poloni se menținea ridicat: Cacica – 762, Poiana Micului – 574, Solonețul Nou – 813, Hliboca – 641, Tereblecea românească – 370, Bănila Moldovenească – 797, urmând Davideni, Jadova, Panca – toate cu peste 300 de locuitori de origine polonă⁸⁵⁴.

Crearea statului polon independent, în 11 noiembrie 1918, a determinat, cel puțin în primii ani, un fenomen de reemigrare în rândurile populației polone din Bucovina, ceea ce explică o oarecare scădere a acesteia⁸⁵⁵. Sursele studiate avansează, însă, cifre total diferite, ceea ce sporește evident, dificultatea unui atare demers. Ziarul polonez de limbă franceză „L’Echo de Pologne”, prezenta în 19 iulie 1919 un tabel al etniilor din Cernăuți, în care populația este estimată la un total de 85 000 de locuitori, cu următoarea structură etnică⁸⁵⁶:

⁸⁵⁰ Serviciul Județean Suceava al Arhivelor Naționale (în continuare se va cita: S.J.S.A.N.), Fond 2 (1891 și 1901), *Judecătoria mixtă Suceava, Tabel cuprinzând recensământul populației din orașul Suceava și împrejurimi*.

⁸⁵¹ Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 181.

⁸⁵² Ilie E. Torouțiu, *Poporația și clasele sociale în Bucovina*, București, 1916.

⁸⁵³ Mirela Șerban, „O sursă polonă privind recensământul populației în Bucovina din 1910”, în „Revista istorică”, tomul IV, nr. 9–10, 1993, p. 1; Ioan Cocuz, *Unirea Bucovinei cu România. Aspecte militare*, Suceava, Editura Suceava, 1997, pp. 38–41.

⁸⁵⁴ Ilie E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 235; Marius Iulian Pietraru, *op. cit.*, p. 372; Ioan Cocuz, *op. cit.*, p. 40. Colonizarea Bucovinei a avut un caracter masiv, cu funcționari, meseriași, personal didactic, aparținând diverselor etnii din imperiu, proces abil dirijtat și motivat economic, politic, religios etc., care explică creșterea – de altfel spectaculoasă – a populației Bucovinei într-o perioadă scurtă de timp (1775–1910).

⁸⁵⁵ S.J.S.A.N., Fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 29/1921, f. 9. Legația României din Varșovia atrage atenția că un număr mare de persoane refugiate din Rusia, originare din Bucovina și Basarabia, cer autorităților Legației acte pentru a se întoarce acasă. Cf. S.J.S.A.N., Fond *Prefectura județului Suceava*, dosar 2/1922, f. 1.

⁸⁵⁶ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București, Fond 71/1920–1944, vol. 123, f. 39. Plecând de la această statistică, ziarele polone au ajuns să afirme că în timpul războiului, pe străzile Cernăuțiului nu se vorbea decât limba polonă, ceea ce evident că era o exagerare.

Tabel nr. 6

Evrei	35 000	41,2%
Poloni	15 000	17,6%
Ruteni	14 000	16,5%
Români	10 000	11,8%
Germani	8 000	9,4%
Alte naționalități	3 000	3,5%

Un alt ziar polonez, „Przeład Wiczoný”, publica, în 14 aprilie 1920, articolul „În Bucovina. O călătorie în România”. Referindu-se la populația polonă, se apreciau progresele făcute de polonii bucovineni care au decis să rămână în Bucovina, chiar dacă reapăruse statul național polon⁸⁵⁷. Aprecieri pozitive la adresa atitudinii statului român față de minoritatea polonă conțin și alte ziare poloneze, cum ar fi „Dziennik Powszechny” sau „Kurier Warszawski”, care laudă inițiativa guvernului român de a deschide un seminar la Cernăuți și a unui liceu polon⁸⁵⁸. Conform datelor recensământului din 1919, polonii erau mai numeroși în orașe⁸⁵⁹.

⁸⁵⁷ *Ibidem*.

⁸⁵⁸ *Ibidem*, vol. 184, f. 16.

⁸⁵⁹ Ioan Scurtu, *Minoritățile naționale din România (1918–1925)*, vol. I, București, Arhivele Statului din România, p.

Tabel nr. 7

Județele	Români	%	Ruini	%	Evrei	%	Germani	%	Poloni	%	Alții	%	Total
Câmpulung	44 669	69,4	1 826	2,8	3 115	4,9	14 007	21,7	691	1,1	264	0,4	64 592
Cernăuți	49 160	51,8	36 990	39,0	2 850	3,0	2 360	2,5	3 485	3,6	95	0,4	94 910
Cernăuți oraș	12 639	13,8	9 566	10,4	43 555	47,4	14 597	15,9	10 848	11,8	847	0,7	91 852
Cojmani	463	0,9	15 113	89,2	3 271	6,5	220	0,4	1 436	2,9	61	0,4	50 569
Gura-Humorului	49 876	73,4	1 323	1,9	2 555	3,8	10 864	14,9	3 377	5,0	896	1,3	68 215
Rădăuți	64 811	71,9	7 938	8,8	3 292	3,6	10 864	12,0	704	0,8	2 576	2,9	90 185
Siret	45 706	65,9	4 355	6,3	3 443	5,0	4 895	7,1	2 343	3,4	8 569	12,3	69 311
Storojineț	49 408	67,7	6 913	9,5	6 109	8,4	5 511	7,6	4 909	6,7	100	0,1	72 950
Suceava	51 781	78,5	854	1,3	6 427	9,8	4 243	6,4	1 585	2,4	1 050	1,6	65 940
Vășcauți	9 345	22,9	25 014	61,4	3 848	9,4	283	0,7	2 233	5,5	29	0,4	40 752
Vijinița	257	0,5	43 736	81,1	7 550	14,0	715	1,3	1 352	2,5	296	0,6	53 906
Zastavna	739	1,5	43 733	90,2	2 631	5,4	192	0,4	1 156	2,4	58	0,4	48 509
Suma totală în 1919	378 859	46,7	227 361	28,0	88 666	10,9	68 075	8,4	34 119	4,2	14 641	1,8	811 721
Suma totală în 1910	273 254	34,2	305 101	38,1	102 919	12,9	65 932	8,2	36 210	4,5	16 682	2,1	800 098

Conform datelor statistice, polonii numărau doar 3,3% din populația Bucovinei, respectiv 5,8% din populația urbană și 2,4% din populația rurală⁸⁶⁰:

Tabel nr. 8

Orașul	Români	Ruteni	Evrei	Germani	Poloni	Alte naționalități	Total
Câmpulung	5 300	200	1 300	1 000	100	100	8 000
Vatra Dornei	6 000	100	100	2 000	250	150	8 600
Cernăuți	14 000	10 000	44 000	14 000	11 000	1 000	94 000
Coțmani	100	5 000	1 000	100	600	200	7 000
Gura-Hum.	1 000	100	1 800	2 200	300	100	5 500
Rădăuți	8 000	500	3 000	4 500	200	300	16 500
Siret	3 000	700	2 500	1 500	400	100	8 200
Storojineț	4 000	1 100	2 600	750	1 500	50	10 000
Suceava	2 500	300	5 000	2 000	700	500	11 000
Vijnița	100	300	3 300	150	350	–	4 000
Total	44 000	18 300	64 600	28 200	15 400	2 500	173 000

Pentru anul 1930, conform datelor furnizate de Arhiva Ministerului Român de Externe, numărul acestora era de 60 000, iar pentru anul 1939 – 80 000. Ziarul polonez „Kurjer Polski w Rumunji” (Cernăuți), estima la circa 72 500 – 82 500 numărul polonilor, adică aproximativ 6,5% din totalul populației Bucovinei⁸⁶¹. După părerea noastră, numărul polonilor nu a depășit niciodată cifra de 50 000, care i-ar fi dat dreptul minorității polone să dispună de un mandat de parlamentar conform legii electorale. Chiar dacă polonii au beneficiat de două mandate de parlamentar în perioada interbelică, acest lucru nu s-a întâmplat datorită numărului lor, ci s-a datorat atitudinii pozitive a minorității polone față de autoritățile române, implicit relațiilor foarte bune existente între cele două state⁸⁶². În anul 1919, polonii au fost reprezentați în Parlamentul României Mari de Stanislaw Kwiatkowski (acesta a făcut parte din delegația care a prezentat regelui Ferdinand actul unirii Bucovinei; polonii au fost, de altfel, singurul grup minoritar care a votat fără rezerve Unirea Bucovinei cu România, reacționând cu entuziasm la crearea României Mari⁸⁶³), iar în legislatura 1939–1940 (dată la care Polonia nu mai exista ca stat independent), de senatorul Tytus Czerkawski. Tragicile evenimente ale anului 1940 au impus și minorității polone din Bucovina opțiunea dureroasă a refugiului⁸⁶⁴.

Alipirea Bucovinei la Galiția a favorizat dezvoltarea învățământului în limba polonă. Școlile din Bucovina au fost subordonate Inspectoratului pentru Galiția răsăriteană, iar din 1817, Consistoriul catolic din Lemberg decidea înlocuirea învățătorilor și profesorilor români cu cadre poloneze, cum ar fi Anton Halicki, Johann Wachowski, Anton Bereznicki, care au controlat și dirijat problemele școlare⁸⁶⁵. Este clar că habsburgii au favorizat elementele germane, rutene sau polone în defavoarea

⁸⁶⁰ *Ibidem*, p. 653.

⁸⁶¹ „Kurjer Polski w Rumunji”, anul II, nr. 51, 22 iulie 1934, p. 7; S.J.S.A.N., Fond *Serviciul de Siguranță Câmpulung*, dosar 8/1920, f. 29. Sunt menționate localitățile din județul Câmpulung (Vama, Frumosul, Vatra-Moldoviței, Rușii pe Boul, Deia, Ciurmârna și Argel) unde locuiesc poloni. După ce se accentuează faptul că numărul familiilor polone din aceste localități este mic, se insistă asupra atitudinii pozitive a acestora față de autoritățile statului român.

⁸⁶² S.J.S.A.N., Fond *Serviciul de Siguranță Câmpulung*, dosar 17/1920, f. 2, corespondență privind propaganda polonă. Au existat și încercări de a se face propagandă printre polonii bucovineni, pentru a se stabili așa-numitele drepturi ale Poloniei asupra Bucovinei și Basarabiei. În iarna anului 1920, un oarecare Doș Flora, corespondent al ziarului american „New York-World”, de naționalitate evreu american, a cutreierat Bucovina tocmai pentru a face propagandă în sprijinul celor relatate mai sus. Un mare polonofil, după cum se declara, Doș Flora intenționa să plece în Rusia prin Kamenitz-Podolski, de unde să trimită rezultatul cercetărilor sale la New York și Paris. Cercetările noastre, efectuate la Serviciul Județean Suceava al Arhivelor Naționale au confirmat faptul că nu a existat nicio acțiune din partea Poloniei care să vizeze desprinderea celor două provincii sus-amintite de la statul român. Se poate vorbi, însă, de înrolarea de voluntari în armata polonă din rândurile polonilor bucovineni în timpul războiului sovieto-polonez (1920), operațiune împiedicată de autoritățile române. Preotul catolic Grabski, din Cacica, care făcea propagandă printre poloni, este pus sub supraveghere. Înrolările în armata polonă erau coordonate de avocatul Sflorocowski, pus și el sub supraveghere de autorități. Cf. *Ibidem*, f. 8 (*Nota informativă din 21 martie 1920*), f. 29. Însă populația polonă a dat dovadă de loialitate față de statul român, nedând curs provocărilor, care au fost izolate.

⁸⁶³ Florin Anghel, *op. cit.*, p. 536.

⁸⁶⁴ *Ibidem*, p. 532.

⁸⁶⁵ Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 152.

elementului autohton. Iată, de pildă, cum se prezenta situația în școlile populare din Cernăuți, la 1 februarie 1901⁸⁶⁶:

Tabel nr. 9

Școala	Germani	Români	Ruteni	Poloni	Alții
Str. Palatului	1 917	273	721	449	6
Str. Transilvaniei	1 308	208	416	435	6
Str. Gării	377	21	176	167	10
Str. Publică	69	9	176	167	–
Mănăstirești	298	49	170	41	–
Roșa	337	214	7	3	–
Clucucica	105	219	129	36	–
Caliceanca	112	89	119	62	–
Horecea	9	118	–	–	–
Tețina	9	135	2	–	–
Roșa-Stânca	35	84	2	1	–
Total	4 576	1 419	1 809	1 207	22

Revenirea Bucovinei la România nu a însemnat, însă, limitarea învățământului în limba polonă, mai ales că numărul școlilor polone va crește în primii ani după unire. Existau școli primare în toate localitățile polone din spațiul bucovinean, iar la Cernăuți se va înființa chiar și un liceu polon, condus de profesorul Isidor Pochmarski⁸⁶⁷. Astfel, în anul 1929, situația statistică a școlilor polone se prezenta după cum urmează: în județul Cernăuți funcționau șapte școli primare, având 21 de învățători (Boian, școală mixtă – 63 de elevi; Sadagura, școală de băieți – 77 de elevi; Cozmeni, școală de băieți – 25 de elevi; Cozmeni, școală de fete – 16 eleve; Zastavna, școală de băieți – 12 elevi; Zastavna, școală de fete – 17 eleve). În total, funcționau șapte școli primare, cu 271 de elevi (146 băieți și 125 fete). În județul Câmpulung funcționau două școli primare mixte, și anume: Poiana Micului – 83 de elevi; Pleșa – 37 de elevi; în total: 120 de elevi, cu cinci învățători. În județul Storojineț funcționau 12 școli primare polone, și anume: Storojineț – 55 de elevi; Văscăuți – școală de băieți, 68 de elevi; Văscăuți – școală de fete, 19 eleve; Bănila Sat Laurenca – școală mixtă, 62 de elevi; Bănila Sat Dunavăț – școală mixtă, 69 de elevi; Adâncata – școală mixtă, 47 de elevi; Bănila – școală mixtă, cinci elevi; Jadova – școală mixtă, 40 de elevi; Davideni Bahna – școală mixtă, 30 de elevi; Panca – școală mixtă, 53 de elevi; în total, la cele 12 școli primare, erau 542 de elevi și 25 învățători de origine poloneză. În județul Rădăuți funcționa o singură școală polonă, la Vicșani Ruda, având un învățător de origine poloneză. În județul Suceava funcționau patru școli primare mixte și anume: Suceava – 49 de elevi; Balaia – 47 de elevi; Cacica – 115 elevi; Solonețul Nou – 177 de elevi; în total – 428 de elevi și opt învățători⁸⁶⁸. Rezultă un total general de 34 de școli primare, cu 1 795 de elevi care beneficiau de serviciile a 75 de învățători de origine poloneză. În domeniul învățământului secundar, exista la Cernăuți o Școală Civilă de fete și o Școală Normală de fete, ambele susținute de Congregația de maici catolice, „Familia Mariei”, din Lwow, Polonia⁸⁶⁹. Începând cu anul 1930, învățământul în limba polonă intră într-o criză profundă, aspect aspru criticat de presa varșoviană, în frunte cu „Ilustrowany Kurjer Codzienny”⁸⁷⁰. Fenomenul trebuie pus pe seama unei românizări, firești, am spune noi, întrucât existau numeroase școli în care cadrele didactice erau germani, evrei, poloni, dar niciunul nu era român, ceea ce făcea imposibilă predarea în limba română⁸⁷¹.

⁸⁶⁶ Dumitru Covalciuc, *op. cit.*, p. 29.

⁸⁶⁷ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 184.

⁸⁶⁸ *Ibidem*, p. 251.

⁸⁶⁹ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 330.

⁸⁷⁰ Florin Anghel, *op. cit.*, p. 43; Valeriu Braniște, *În slujba neamului românesc. Articole politice*, Suceava, Editura „Bucovina Viitoare”, 1998, pp. 144–146. În anul școlar 1896/1897, în școlile din Districtul școlar al orașului Cernăuți învățau 1 014 elevi poloni.

⁸⁷¹ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 11. Legea pentru învățământul primar al statului și învățământul normal primar din 26 iulie 1924 prevedea următoarele: „Învățământul primar în școlile statului se predă în limba română. În comunele cu populație de altă limbă decât limba română, Ministerul Instrucțiunii Publice va înființa școli cu limba de predare a populației respective, în aceeași proporție ca și în comunele românești. În aceste școli, studiul limbii române va fi însă obligatoriu în numărul de ore stabilit de regulament”.

Autoritățile române au decis ca școlile poloneze să funcționeze doar în localitățile în care aceștia erau majoritari. Existau, însă, școli particulare în limba polonă, la care se adăugau elevii educați în familie și care susțineau doar examenele la școlile de stat. În anul școlar 1930/1931, în grădinițele particulare din România erau înscriși 56 de poloni, la școlile primare 757 de elevi, iar un număr de 28 de elevi frecventau școlile secundare. Aceștia li se adăugau 36 de elevi polonezi pregătiți în familie și prezenți la examenele organizate de școlile secundare de stat. În anul școlar 1934/1935, în învățământul primar de stat din Bucovina erau înscriși 3 285 de elevi de origine polonă. În învățământul superior, situația în același an școlar era următoarea⁸⁷²:

Tabel nr. 10

Naționalitatea	Studenti	%	Studente	%
Români	24 269	79,8	8 504	78,2
Unguri	1 177	3,9	255	2,4
Germani	514	1,7	166	1,5
Ruși	167	0,5	134	1,2
Ucraineni	142	0,5	42	0,4
Sârbi	16	0,1	2	—
Bulgari	196	0,6	49	0,5
Cehi/Slovaci	13	—	4	—
Poloni	54	0,2	24	0,2
Evrei	3 571	11,7	1 594	14,7
Greci	85	0,3	51	0,5
Armeni	41	0,1	16	0,1
Francezi	19	0,1	14	0,1
Italieni	26	0,1	15	0,1
Turci/Tătari	15	—	2	—
Alții	35	0,1	+	—
Cetățeni străini	84	0,3	0,1	0,1

Nu putem afirma că învățământul în limba polonă a întâmpinat dificultăți din partea autorităților române, după cum anumite nemulțumiri își aveau originea în disputele din interiorul minorității polone⁸⁷³. Minoritatea polonă a beneficiat de un grad de instrucție ridicat, afirmându-și astfel individualitatea culturală, religioasă, economică distinctă. Au continuat să funcționeze societățile culturale polone, majoritatea înființate înainte de 1914. În toate localitățile Bucovinei existau case polone, „Dom Polski”, al căror scop era, fără îndoială, păstrarea polonității. Amintim aici casele polone de la Boian, Lehuceni, Noua Sulița, Gogolina, Rarancea, Sadagura, Coțmani, Rădăuți, Vijnița, Suceava, Solonețul Nou, Cernauca,

Storojineț, Hliboca, Tereblecea, Rohojna, Plesa, Poiana Micului, Bănila pe Ceremuș, Serăuți, Jadova, Jucica, Zastavna și desigur, Cernăuți. Toate erau reunite în „Rada Narodowa” și se aflau sub autoritatea a doi lideri incontestabili: prelatul Andrej Lucasiewicz și Tytus Czerkawski⁸⁷⁴. În februarie 1869, se înființa la Cernăuți, sub conducerea lui Andrej Lukasiewicz, „Societatea Polonă de Lectură”, având în biroul de conducere pe Tytus Czerkawski, alături de Wladislaw Berezecki, Franciszek Bohosiewicz, Dominik Kobusiewicz, Eugenjus Malikiewicz, Kazimierz Zukowsk și Waclaw Sanicki⁸⁷⁵. În 1878, grație strădaniilor liderilor săi, fondurile „Societății de lectură” numărau aproximativ 2 600 de volume în limba polonă, acoperind domenii extrem de diverse.

Ceva mai târziu, în anul 1892, a luat ființă Societatea „Sokol”, unde activau Wojciech Wejdeck, August Amirowicz și Ludwik Mendrak. O altă Societate, „Gwiazda” (1892), condusă de un comitet din care făceau parte Dominik Kobusiewicz, Stanislaw Siarczynski, Mieczyslaw Dubicki și Marjan Kukla⁸⁷⁶, se dovedea deosebit de activă în plan cultural. Aceste societăți culturale nu erau,

⁸⁷² *Ibidem*, vol. III, p. 18.

⁸⁷³ *Ibidem*, p. 532. Este vorba, în primul rând, despre scandalurile financiare care au afectat minoritatea polonă.

⁸⁷⁴ Florin Anghel, *op. cit.*, p. 40. În 22 februarie 1907 se înființa societatea culturală polonă „Cetelnia Polska Towarzystwa”, condusă de Iosef Zewe. Cf. S.J.S.A.N, Fond *Prefectura județului Suceava*, dosar 545/1921, f. 32, *Tablou asupra societăților din Suceava*.

⁸⁷⁵ „Kurjer Polski w Rumunji”, anul V, nr. 315, 31 ianuarie 1937, p. 1.

⁸⁷⁶ „Czernowiecka Gazeta Polska”, anul 47, nr. 536, 31 martie 1929, p. 2.

firește, singurele aparținând unei minorități extrem de educate. Am mai putea aminti aici Societatea Academică Polonă „Ognisko” din Cernăuți (1876), Corporația Academică „Lechia”, clubul sportiv „Wawel”, „Societatea de Lectură” din Suceava, întemeiată în 1903 de către Edward Sworakowski, Josef Kwiatkowski, Krzysztof Jakubowicz și Josef Cewe, cu 60 de membri fondatori.

Activitatea teatrală la Cernăuți se leagă tot de o inițiativă polonă. În anul 1803, polonii din Cernăuți, destul de puțini, au organizat o trupă de teatru, condusă de Filip Bernta. În anul 1904, în Piața „Elisabeta” din Cernăuți, se deschidea, cu ajutorul baronului Anton Stawczan Kochanowski, „Nowy Teatr”, devenit un adevărat teatru național al polonilor din Bucovina. În anul 1940, senatorul Tytus Czerkowski afirma că polonii dispuneau de 30 de școli primare, de peste 50 de societăți culturale și de un număr suficient de școli particulare și profesionale. Numărul mare al societăților culturale polone nu face decât să confirme gradul înalt de educație și cultură de care se bucura această minoritate.

În mod normal, dacă ar fi să luăm în considerare concentrația populației polone în localitățile Bucovinei, aproape toate ziarurile polone au apărut la Cernăuți. Menționăm aici ziarul cel mai important al minorității poloneze, „Kurjer Polski w Rumunji”, apărut la Cernăuți între anii 1933 și 1939 și la București în perioada 1939–1940⁸⁷⁷. Tot la Cernăuți a apărut și „Gazeta Polska” (1921–1932), cu un tiraj săptămânal de 800–1 000 de exemplare. Între anii 1926 și 1933, apărea „Głos Prawdy”, cu un tiraj săptămânal de 800 de exemplare. Cu o durată mai restrânsă de apariție a fost „Czernowiecka Gazeta Polska” (1928–1930)⁸⁷⁸. Semnalăm și apariția săptămânalului „Głos Ludu”⁸⁷⁹, între anii 1921 și 1922, întreruptă și reluată apoi în anul 1930. În afara spațiului cernăuțean, consemnăm apariția, la Suceava, a „Gazetei Suczawska”, sub direcția îndrumare a lui Antoni Stronczynski, din care au apărut doar cinci numere, între aprilie – decembrie 1936. Un tabel cu presa slavă, germană și maghiară semnală și publicațiile comunității polone, „Kurjer Polski w Rumunji” și „Gazeta Suczawska” (vezi Tabelul nr. 11)⁸⁸⁰. În publicațiile amintite erau tratate subiecte din viața cotidiană bucovineană și redat fragmente din viața culturală, economică și politică a Poloniei⁸⁸¹.

Tabel nr. 11

1.	„Naša Reci”	zilnic	București
2.	„Bessarabskaia Pocita”	–	Chișinău
3.	„Vremea”	–	–
4.	„Svetilnic”	lunar	–
5.	„Hristianskaia Pobeda”	săptămânal	–
6.	„Sveat Kritov”	lunar	–
7.	„Molva”	săptămânal	–
8.	„Noutăți”	zilnic	Cetatea Albă
9.	„Dragotennzja Preduprcjdenia”	lunar	–
10.	„Bibleiskia Ctenia”	–	Chișinău
11.	„Furnica”	–	–
12.	„Goloș Hotina”	săptămânal	Hotin
13.	„Bessarabscoe Slovo”	zilnic	Chișinău
14.	„Nedelea”	săptămânal	București
Ucrainene			
15.	„Ceas”	zilnic	Cernăuți
16.	„Illiborovska Pravda”	săptămânal	–
17.	„Rada”	–	–
Bulgare			
18.	„Banatski Balgarski Glasnik”	lunar	Timișoara
19.	„Dobrujanski Glas”	zilnic	Bazargic

⁸⁷⁷ Nicolae Dascălu, „La presse des minorités nationales dans la Roumanie d'entre deux guerres (1919–1939). Analyse statistique”, în „Nouvelles Etudes d'Histoire”, vol. XX, 1981, pp. 45–61.

⁸⁷⁸ Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale București, Fond Ministerul Propagandei Naționale, dosar 141, f. 90, *Tablou cu numărul și felul publicațiilor periodice și ziarurile ce apar la Cernăuți, elaborat de Prefectura de Poliție Cernăuți, nr. 24 639/1929*.

⁸⁷⁹ S.J.S.A.N., Fond Prefectura județului Gura-Humorului, dosar 6/1923, f. 2. Majoritatea polonilor din Gura-Humorului erau abonați la gazeta cernăuțeană „Głos Ludu”.

⁸⁸⁰ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 474.

⁸⁸¹ Florin Anghel, *op. cit.*, p. 38. Corectăm aici afirmațiile autorului, care susține că „Gazeta Suczawska” a apărut numai până în anul 1936.

Polone		
20.	„Kurjer Polski w Rumunji”	săptămănal
21.	„Gazeta Suczawska”	lunar
Cehe		
22.	„Nase Snalny”	săptămănal
Sârbești		
23.	„Temisvarschi Vesnic”	–

Spre deosebire de alte minorități, partide politice aparținând minoritarilor poloni nu au existat. O notă a Serviciului Român de Siguranță, datată 7 aprilie 1932, menționează faptul că polonii din România, al cărui centru politic, cultural și economic este Cernăuțiul, sunt împărțiți în două tabere, și anume: „Rada Narodowo”, de culoare liberală, sub conducerea inginerului Alois Friedel și „Polski Zvinozcke”, de culoare național-tărănească, condusă de avocatul Grezegor Szimonovicz, care a înființat o societate culturală sub denumirea de „Maczierz Polska”. Faptul că acesta începe să folosească banii primiți de la statul polon în interes personal, îl discreditează în fața consulului polon, Mieczyslaw Grabinski, și în fața minorității polone⁸⁸². Aflat la un congres al minorităților de la Riga, acesta se plânge de tratamentul minorității polone din România. Consecința a fost înlocuirea sa din funcție, la intervenția directă a consulului, cu Shibinski, care înființează Uniunea Școlară Polonă, „Polski Zwiasek Szkolny”, condusă de un consiliu format din cinci persoane, tocmai pentru a preveni deturmarea de fonduri⁸⁸³. Evoluția în plan politic a minorității polone nu a căpătat accente naționaliste, directivele Varșoviei fiind de a se respecta integritatea teritorială a statului român⁸⁸⁴.

Din această analiză a evoluției minorității polone din Bucovina desprindem câteva concluzii. În primul rând, stabilirea polonilor în Bucovina a fost posibilă datorită politicii promovate de autoritățile habsburgice, interesate de germanizarea, slavizarea și rutenizarea provinciei. Dacă, la început, vorbim de o emigrare determinată de destrămarea statului polon, mai târziu, după înfrângerea Revoluției de la 1848/1849, vorbim despre colonizarea polonilor în Bucovina ca despre un proces organizat, amplu și bine dirijat de către autoritățile vieneze. Marea majoritate a polonilor stabiliți în Bucovina provenea din Galiția, dar și din alte zone, cum ar fi Czadecki, o localitate de frontieră între Polonia și Cehoslovacia⁸⁸⁵. Cea mai importantă comunitate polonă trăia la Cernăuți, unde deținea importante posturi în Consiliul orașenesc, în instituții publice (Banca regională, Casa de Economii) sau în ierarhia clerului romano-catolic bucovinean (aceasta fiind în majoritate ocupată de poloni, a stârnit nemulțumirea germanilor). Perioada anilor 1863–1914 este perioada de închegare și dezvoltare a minorității polone din Bucovina ca o minoritate etnică distinctă, cu o identitate culturală, lingvistică, religioasă bine definită și particularizată. În plan cultural, minoritatea se detașa net prin nivelul cultural ridicat, demonstrat de numărul mare al societăților culturale de care dispunea. Raporturile majoritate română/minoritate polonă s-au caracterizat prin încredere și colaborare, polonii fiind singurul grup etnic care a acceptat fără rezerve și de o manieră entuziastă unirea Bucovinei cu România⁸⁸⁶.

Interesați de menținerea polonității, adică a identității naționale, polonii bucovineni, spre deosebire de alte grupuri minoritare din Bucovina, au susținut primatul românismului. Expresia acestor relații foarte bune a constituit-o cele două mandate de parlamentar deținute de minoritatea polonă în perioada interbelică. Ion Nistor vorbea, în 1922, de situația privilegiată a minorității polone.

⁸⁸² S.J.S.A.N., Fond Prefectura județului Suceava, dosar 4/1921, f. 1, Adresa Secretariatului de Stat de pe lângă Ministerul de Interne, nr. 4965/10 iulie 1921. Accastă adresă, semnată de ministrul de Interne, Constantin Argetoianu, precizează că „s-a acordat cea mai mare toleranță minorităților în tot ceea ce constituie cererile lor întemeiate, materiale și spirituale”. Acțiunea lui Szymonowicz apare oarecum în contradicție, fiind dezavuată de Varșovia.

⁸⁸³ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 475.

⁸⁸⁴ Nicolae Dascălu, *Relațiile ramăno-polone în perioada interbelică (1919–1939)*, București, Editura Academiei Române, 1991, p. 10.

⁸⁸⁵ S.J.S.A.N., Fond Prefectura județului Gura-Humorului, dosar 9/1925, f. 18, Adresa Ministerului Instrucțiunii, nr. 3086, din 23 februarie 1925. Revizorul școlar al județului Gura-Humorului raporta, cu ocazia efectuării inspecției școlare la Solonețul Nou, localitate în care trăiau slovaci, că se face propagandă în favoarea limbii polone. În privința localităților Pleșa și Poiana-Micului, populate de slovaci veniți din regiunea disputată de Polonia și Cehoslovacia, a existat o întregă polemică în jurul identității etnice a acestora: poloni sau slovaci? Venirea învățătorului Rudolf Ustianski, cu acordul autorităților române, a încins și mai mult spiritele, România fiind acuzată că sprijină tacit slovacizarea polonilor din aceste localități.

⁸⁸⁶ Idem, Fond Prefectura județului Câmpulung, dosar 1/1922, f. 1.

Senatorul Tytus Czerkowski afirma de la tribuna Parlamentului României, în calitate de reprezentant al minorității polone, că polonii din România „respectă primatul românismului, care este un imperativ național, rezultat din drepturile istorice ale neamului românesc”⁸⁸⁷. Ca o confirmare a acestei atitudini, polonii bucovineni au fost prima minoritate etnică din țară care a cerut înscrierea în Frontul Renașterii Naționale.

Armonizarea intereselor româno-polone a cunoscut momente maxime, cum a fost unirea din 1918, Convenția de alianță defensivă din 1921 sau tragicele momente ale anului 1939, când aproximativ 100 000 de poloni civili și militari au găsit adăpost și ospitalitate pe pământul românesc, pentru că, în fond, problemele minorității polone erau și ale statului român. Deși relativ redusă numeric, minoritatea polonă din Bucovina și-a adus o contribuție însemnată la aprofundarea legăturilor dintre România și Polonia, fiind în același timp un model de cooperare interetnică.

⁸⁸⁷ „Kurier Polski”, anul X, nr. 526, 12 martie 1940, p. 3.

SOCIETATE ȘI ECONOMIE

„BOLNIȚE, LAZARETE ȘI SPITALE”. CONSIDERAȚII ASUPRA INSTITUȚIILOR MEDICO-SANITARE DIN BUCOVINA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA⁸⁸⁸

HARIETA MARECI-SABOL

“Infirmaries, lazarettos, and hospitals”.

Considerations on healthcare establishments in Bucovina in the first half of the 19th Century

(Abstract)*

Looking back at the itinerary followed by Bucovina in the 1800s, the changes of healthcare are, in terms of history, absolutely captivating. The measures taken by the Habsburg administration generated new attitudes and reactions, and the disease approaches (as well as the position of authorities to the health of the province's inhabitants) have met interesting transformations. Immediately after the annexation of the Northern Moldavian territory to the Austrian Empire, the number of military hospitals was higher than that of civilian hospitals. The initiatives and the opening of new establishments for sick people have characterized the first decades of the nineteenth century. They were perceived as challenges to a society that reached the crossroads between tradition and modernization. It is true that, in the beginning, the hospitals were a result of the Habsburgs' "top-down" interventions, knowing that the Court of Vienna, through its provincial representatives, played a double role in initiating and supervising medical system; later, the hospitals have become a real issue on the healthcare and administrative agenda of the local authorities. The article proposes an image of the first medical establishments in Bukovina of the first half of the nineteenth century, focusing on the hospitals in Suceava and Chernivtsi.

Keywords: hospitals, healthcare, Bukovina, disease, patient, doctor.

Extinderea stăpânirii habsburgice către teritoriile central-estice ale continentului a adus cu sine, pe lângă transformările de natură politică și economică, o serie de mutații în plan socio-cultural. Toate erau menite să asigure, într-un fel sau altul, „bunăstarea imperiului și a locuitorilor lui”. Astfel, politicile de sănătate gândite de consilierii imperiali și apoi reformele sanitare asumate de elitele vremii trebuiau să contribuie la creșterea calității vieții, prin preocuparea față de starea de sănătate a cetățenilor Monarhiei și prin îmbunătățirea condițiilor de locuit. Rezultatele acestor inițiative derulate, cu precădere, la frontiera cu Imperiul Otoman, au condus la crearea unui sistem de asistență medicală de care aveau să beneficieze și teritoriile locuite de români. Evident, într-o provincie precum Bucovina, „un capăt al lumii” și o „stație terminus pentru carierele militare și ministeriale”⁸⁸⁹, cerințele (adesea radicale) ale administrației vieneze au generat atitudini și reacții diferite în rândul populației, abordarea bolii cunoscând metamorfozări interesante. De altfel, însăși viziunea explicativă asupra îmbolnăvirii avea să adauge componentelor morale și sociale accente raționale, specifice unei societăți ajunse la răscrucea dintre tradiție și modernizare.

În însemnările sale de călătorie din anul 1805, scoțianul Adam Neale îl întâlnea la Cernăuți, luptând împotriva unei maladii contagioase care „distrugea buzele, obrații, cerul gurii și omușorul, prin ulcerări profunde, care sunt adesea fatale”⁸⁹⁰, pe medicul Fleisch, un însărcinat al cancelariei vieneze, care trebuia să elucideze misterul bolii „propagate prin contact direct” și răspândite „în ținuturi întregi, prin băutul din paharul unei persoane contaminate sau prin fumatul din aceeași pipă”⁸⁹¹. În încercarea de a se „curarisi unul pe altul prin fumigații de cinabru indigen, presărat pe un fier încălzit”, bolnavii de sifilis (căci aceasta se pare să fi fost incriminată boală) ingerau o mare cantitate de pulbere minerală, amestecată cu unt și întinsă pe pâine⁸⁹². Că sifilisul îi condamna la invaliditate și moarte pe bucovineni o arăta și guvernatorul provinciei, generalul Karl Freiherr von

⁸⁸⁸ „Analele Bucovinei”, anul XXIV, nr. 1 (48), 2017, pp. 136–150.

* Traducere: Harieta Mareci-Sabol.

⁸⁸⁹ Hannes Hofbauer, Viorel Roman, *Bucovina, Basarabia, Moldova*, București, Editura Tehnică, 1995, p. 112.

⁸⁹⁰ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. 1 (1801–1821), București, Editura Academiei Române, 2004, p. 189.

⁸⁹¹ *Ibidem*.

⁸⁹² *Ibidem*.

Enzenberg, în raportul său adresat Vienei⁸⁹³, fapt ce-l îndreptățește pe francezul Balthasar Hacquet să invoce importanța stabilimentelor în care puteau fi tratate bolile venerice contractate de localnici în timpul staționării trupelor țariste⁸⁹⁴.

Cu toate că târgurile din Bucovina nu erau străine de așezămintele în care puteau fi tratați bolnavii, numărul lor era nesemnificativ, întrucât ele se adresau unui segment limitat de populație. De pildă, la 16 mai 1618, Gașpar Grațiani ceda „părintelui și rugătorului nostru chir Anastasie Crimcovi și mitropolit Sucevii, din locul domnesc, din sus de unde se face târgul, împotriva caselor Felten sas (adică la 70 de metri spre nord de Curtea Domnească), ca să facă pe acel loc spital, întru numele Domnului, ca să fie pentru cei săraci și neputincioși, și schiopii, și orbi, și alții care vor să se odihnească toți aceia într-acele spital”⁸⁹⁵. Doi ani mai târziu, în 13 aprilie 1620, micuțul așezământ din piatră, cu trei încăperi, era deja deschis „nefericiților”, iar Anastasie Crimca trebuia „să aibă grijă și să dea la bolniță, la săracii din târgul Suceava”, o parte din venitul morii de pe Suceava, anume „cât va fi voia egumenului”⁸⁹⁶.

Dar cum, de obicei, pentru secolele XVII–XVIII, tratamentele medicale și chiar intervențiile chirurgicale se făceau la domiciliul suferindului, „bolnițele” nu erau nici mari și nici dotate, rezumându-se la a oferi asistență medicală complementară celei religioase și sociale. Deși Enzenberg a luat în considerare tradiția mănăstirilor din Bucovina care „aparțineau ordinului Sf. Vasile” și datoria călugărilor de a nu fi „dezinteresați de îngrijirea bolnavilor”⁸⁹⁷, după 1780, administrația austriacă a impus construirea de spitale în noua achiziție teritorială, cu atât mai mult cu cât, conform mențiunii din *Cronica* lui Dressler, spitalele militare – instituite odată cu trecerea teritoriului nord-moldav în componența Imperiului Habsburgic – erau obligate să preia sarcina celor civile, respectând dispoziția internării populației din zonă⁸⁹⁸. Destinate „nenorociților care cad în boli și nu mai pot conta pe ajutorul nimănui și sunt avizați la cel al compasiunii publice”, astfel de spitale, „utilate cât mai bine”, trebuiau „să ia ființă cât mai curând” la Suceava, Cernăuți și Siret⁸⁹⁹.

Din perspectiva lui William Robert Wilde, „licențiat al Colegiului Regal al Chirurgilor din Irlanda și membru corespondent al Societății Imperiale a Medicilor din Viena”⁹⁰⁰, asistența medicală și instituțiile speciale din Monarhia Austriacă erau „organizate înțelept și admirabil de guvernul său, în cadrul unui mare sistem general”. La îndemâna oricărui cetățean din imperiu și având ca scop prevenirea apariției și răspândirii vreunei boli și alinarea celor aflați în suferință, asistența medicală era unul dintre cele câteva domenii în care „termenii de progres și reformă nu se asociau epitetului inovativ”, căci ajutorul medical dat celor sărmani era, an de an, mai bun și mai cuprinzător⁹⁰¹.

Totuși, diversele decalaje înregistrate între provinciile imperiului făceau ca astfel de aprecieri să caracterizeze mai puțin extremitatea răsăriteană – deci și Bucovina –, acolo unde cele câteva remedii foarte simple, acompaniate adesea de elemente de magie și religie populară, constituiau esența tratamentelor. În timp ce în marile orașe din Austria Inferioară și Superioară, din Tirol și Stiria, din Carintia, Boemia și Lombardia, vechile instituții spitalicești se reorganizau sub forma spitalelor publice (Allgemeines Krankenhaus), dispunând de sute de paturi (dacă nu chiar mii, ca în cazul Spitalului General din Viena)⁹⁰², în Bucovina sfârșitului de secol XVIII, asistența medicală era asigurată în casele unor doctori locali, precum cea a chirurgului sucevean Tiberius Gutter. Este adevărat că după 1775, în Suceava au fost semnalate câteva spitale și infirmerii. Astfel, un spital

⁸⁹³ Octavian Lupu, *Aspecte din istoria medicinei în Bucovina* (în continuare se va cita: Octavian Lupu, *Aspecte din istoria medicinei în Bucovina*), manuscris, Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbierra”, Fond Bucovina, inv. 253528, f. 80.

⁸⁹⁴ Balthasar Hacquet, *Bucovina în prima descriere fizico-politică. Călătorie în Carpații Dacici (1788–1789)*, ediție bilingvă, îngrijită, cu introduceri, postifețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc, membru de onoare al Academiei Române, Rădăuți, Editura Septentrion, 2002, p. 99.

⁸⁹⁵ Vasile Miron, Mihai-Ștefan Ceaușu, Ioan Caproșu, Gavril Irimescu, *Suceava – file de istorie. Documente privitoare la istoria orașului (1388–1918)*, vol. I, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1989, p. 235.

⁸⁹⁶ *Ibidem*, p. 239.

⁸⁹⁷ Octavian Lupu, *op. cit.*, f. 79.

⁸⁹⁸ Loredana-Mihaela Chindriș, *Cronica lui Dressler*, Iliești, f. ed., 2009, p. 15.

⁸⁹⁹ Ferdinand V. Zieglaue, *Der Zustand der Bukowina zur Zeit de Österreichische Occupation*, Czernowitz, 1888.

Apud Octavian Lupu, *op. cit.*, f. 7.

⁹⁰⁰ William Robert Wilde, *Austria: Its Literary, Scientific and Medical Institutions*, Dublin, 1843, p. V.

⁹⁰¹ *Ibidem*, p. 298.

⁹⁰² Norbert Finsch, Robert Jütte (ed.), *Institutions of Confinement: Hospitals, Asylums, and Prisons in Western Europe and North America, 1500–1950*, Cambridge University Press, 2003, p. 89.

militar ar fi fost amplasat în „Mahalaua sau Cutul (Colțul) de la Biserica «Învierea lui Christos»”⁹⁰³, în casa care aparținuse unui anume Formagiu⁹⁰⁴. La rândul său, Johann Polek, amintind de raportul lui Enzenberg din 1784, scria despre spitalul în care puteau fi îngrijiți 50 de bolnavi⁹⁰⁵. Cert este faptul că una dintre casele episcopului comunității armenice din Suceava, baronul Nicolai Capri, a fost transformată în spital militar. Clădirea „fără etaj”, dar cu „o grădină împrejmuită cu un gard” avea două camere „joase”, suficient de mari pentru 16 paturi, cu „pături bune” și „furnituri noi”. Pentru un asemenea spațiu percepea o chirie anuală de 250 de florini⁹⁰⁶. În 19 februarie 1817, autoritățile militare solicitau magistratului să „impună” proprietarului clădirii „să facă curățenie”⁹⁰⁷. Câteva luni mai târziu, în 15 iulie 1817, colonelul Kuks, comandantul Batalionului I din garnizoana Sucevei, declara că imobilul îi fusese predat proprietarului „cu formele respective”⁹⁰⁸, iar în 11 septembrie 1817, administrația Bucovinei comunica oficial magistratului reîntrarea lui Capri în posesia casei sale⁹⁰⁹.

Cât privește spitalul civil din Suceava, acesta ar fi funcționat într-o casă cumpărată de la Maria Filipoaia, amplasamentul acestuia fiind – potrivit registrului cadastral care delimita proprietățile orașului, în 1785⁹¹⁰ – în „hotarul orașului către Ițcani”, pe „drumul care duce la Litenii Mici”⁹¹¹. Ulterior, în 1817, administrația Bucovinei lua cunoștință de un decret al Guberniului, care valida transformarea caselor Gafiței Vodală și Ioniță Capstrîmb în așezăminte medicale, proprietarilor urmând să li se plătească chiriile anuale⁹¹². Probabil că la aceste personaje se referea și moștenitorul coroanei, prințul Franz, cel care, în timpul vizitei din Suceava, în vara anului 1817, nota următoarele: „Când se iese din acesta [spitalul militar], la stânga, mai în adâncime, înspre râpa de jos, este o casă a unui moldovean, în care se găsește o infirmerie [sic!], de asemenea rea. Aceasta este închiriată cu 200 de florini pe an. Apoi, una, la dreapta, mai sus de spitalul militar [...]. La fel casa unui moldovean, acolo este o cameră pentru bolnavi și una pentru farmacie, tot așa de rea și, de asemenea, închiriată. Ambii proprietari de case, care nu pot locui în casele lor, se roagă pentru evacuarea spitalului”⁹¹³.

Se pare că, inițial, numărul persoanelor internate în spitalul orașului Suceava a fost unul foarte mic. În 19 martie 1817, Comisariatul ținutal informa magistratul în legătură cu asistența medicală acordată în spital celor trei indivizi din „domeniul Gura-Humorului” care fuseseră mușcați de o „leoaică turbată” (sic!). În același document, medicul districtual Anton Meyer propunea „despăgubirea” sorei de caritate din spital „pentru cheltuiala și osteneala sa, care a făcut-o pentru îngrijirea a doi oameni, unul din Berchișești și al doilea din Capu Codrului”⁹¹⁴. Despre unicul bolnav aflat, la un moment dat, în spitalul din Suceava amintea și principele Franz în însemnările sale din 10 august 1817: „Intrat înăuntru, în oraș, înainte de a se ajunge la case bune, pe străzile pe care se intră cu vehiculul, la dreapta, este o grădină împrejmuită cu scânduri de lemn. În grădină, într-o casă de lemn, fără etaj, este spitalul orașului, la mijloc, o bucătărioară, la dreapta, cum se intră, o cămară cu trei paturi, cu un așternut rău, la stânga, o cămară mică, în care locuiește paznicul. Acesta primește, de

⁹⁰³ Emil Ioan Emandi, *Habitatul urban și cultura spațiului*, Iași, Editura Glasul Bucovinei, 1996, p. 567.

⁹⁰⁴ Ion Drăgușanul, *Suceava, sub povara istoriei*, Suceava, Editura Mușatinii, 2002, p. 91; Emil Ioan Emandi, *op. cit.*, p. 568.

⁹⁰⁵ Johann Polek, „Joseph's II. Reisen nach Galizien und der Bukowina”, în „Jahrbuch des Bukowiner Landesmuseums”, Cernăuți, 1895, p. 67.

⁹⁰⁶ Emil Ioan Emandi, *op. cit.*, p. 208.

⁹⁰⁷ Serviciul Județean Suceava al Arhivelor Naționale (în continuare se va cita: S.J.S.A.N.), Fond *Primăria orașului Suceava*, inv. 4, 1782–1920, nr. 33/1817, f. 1–2.

⁹⁰⁸ Idem, nr. 18/1817, f. 1.

⁹⁰⁹ Idem, nr. 12/1817, f. 25.

⁹¹⁰ Potrivit doctorului Octavian Lupu, „cel mai vechi spital din Bucovina din era austriacă a luat ființă în 1785 la Suceava, într-o clădire numai cu parter, pe o suprafață de 583 mp și având o capacitate de 60 de paturi, repartizate în zece saloane”. Cf. Octavian Lupu, „Unele probleme medico-sanitare și de asistență spitalicească în Bucovina sub stăpânirea habsburgică” (în continuare se va cita: Octavian Lupu, *Unele probleme medico-sanitare și de asistență spitalicească în Bucovina sub stăpânirea habsburgică*), în vol. Gheorghe Brătescu (ed.), *Spitale vechi și noi*, București, Editura Medicală, 1976, p. 177.

⁹¹¹ Emil Ioan Emandi, *op. cit.*, p. 570.

⁹¹² S.J.S.A.N., Fond *Primăria orașului Suceava*, inv. 4, 1782–1920, nr. 19/1817, f. 2.

⁹¹³ *Die Reisetagebücher des österreichischen Kaisers Franz I in die Bukowina 1817-und-1823*, München, Verlag Der Südostdeutsche, 1979, pp. 54–56. Apud Emil Ioan Emandi, *op. cit.*, p. 489.

⁹¹⁴ S.J.S.A.N., Fond *Primăria orașului Suceava*, inv. 4, 1782–1920, nr. 23/1817, f. 1–3.

fiecare bolnav, câte 14 creițari pe zi și în folosință o jumătate de grădină. Acești bani provin din adunarea vitelor de pripas. Aici era un singur bolnav cronic, acoperit cu o pătură de 10 den⁹¹⁵.

Regândirea planului urbanistic al Sucevei a determinat magistratul să ceară aprobarea devizului pentru „construcția unei gări la Spitalul civil din Suceava”. În 7 martie 1817, răspunsul pozitiv al administrației Bucovinei marca demararea lucrărilor, punând în lumină rostul celor două clădiri⁹¹⁶. Doi ani mai târziu, la magistratul Sucevei se completa un *Registru*⁹¹⁷ cu încasările sumelor de bani alocate procurării de materiale în vederea deschiderii unui așezământ medical „comun” și „cetățenesc” (Stadtspital)⁹¹⁸. În anul 1820, era deja întocmită lista muncitorilor angajați în acest scop⁹¹⁹, dovezile privind depunerea de monede de argint și aur la comunitatea armenească din Suceava pentru construirea spitalului orășenesc⁹²⁰ demonstrând mobilizarea întregii comunități locale. De altfel, Comisariatul Ținutul Cezaro-Crăiesc Suceava și proprietarii de „scaune de măcelărie” din târg încheiaseră, încă din anul 1796, un protocol prin care se stipula obligativitatea acestora din urmă de a aproviziona, „chiar și cu carne de vițel, la prețuri ieftine, spitalele”⁹²¹. Ulterior, un document din august 1822 preciza cantitatea de vin dăruită spitalului din Suceava de către baronul Josef Capri⁹²².

Noua construcție din piatră, pentru care se cheltuiseră 6 084 de florini, avea „5 saloane pentru bolnavi, o cameră pentru infirmiere și o morgă, o cameră a doctorilor și una pentru gardă”, la care se adăuga camera administratorului⁹²³. Deși costisitor (2 331 de florini), instrumentarul medical „se compunea din piese folosite pentru intervenții chirurgicale și ginecologice”⁹²⁴. Între 1827 și 1844, clădirea a fost extinsă, iar pavilioanele reorganizate, în funcție de necesități. O situație statistică, raportată la nivel central, arată că, în toamna lui 1835, în spitalul din Suceava erau internate opt persoane, acestora adăugându-li-se în lunile următoare alte 99, astfel încât cifra celor spitalizați se ridica, la sfârșitul anului 1836, la 107. Dintre aceștia, 85 erau declarați „vindecați”, 13 decedaseră, iar nouă rămăseseră internați⁹²⁵. Faptul că niciunul dintre pacienți nu a părăsit spitalul nevindecat poate fi explicat prin prevederile Decretului din 1808 (completat în 1817), care admitea externarea doar după vindecare⁹²⁶. Că numărul celor internați în spitalul public din Suceava nu era unul mare o arată și medicul militar Carl Hampeis, care, în *Schița medicală*, redactată în anul 1844, scria despre cele 20–25 de paturi disponibile. Conducerea medicală a instituției cădea în sarcina chirurgului orașului (Stadtwardarzt), iar magistratul îi asigura finanțarea⁹²⁷.

Din nefericire, insuficiența fondurilor care trebuiau direcționate către spital a caracterizat întreaga perioadă, magistratul Sucevei devenind mediator în conflicte de tot felul. De pildă, atunci când reprezentanții spitalului îi trimiteau situația cheltuielilor făcute pentru tratamentul bolnavilor „străini”, al celor aparținând breslelor orășenești sau comunităților etnice (precum cea evreiască sau armeană), în speranța recuperării banilor⁹²⁸, magistratul trimitea, la rândul său, domeniului Bosanci un tabel nominal cu bolnavii tratați la spitalul orașului, cerând achitarea datoriilor invocate de casieria orașului⁹²⁹. Conform reglementărilor oficiale, fiecare pacient care urma să beneficieze de tratament în spital trebuia să prezinte un certificat eliberat de magistrat sau de către un reprezentant al autorității comunale sau districtuale, prin care să demonstreze că poate acoperi costurile spitalizării⁹³⁰. De asemenea, breslelor sau asociațiilor meșteșugarilor și comunităților etnice sau religioase (obștile monahale) li se cerea să plătească spitalului orășenesc o cotă anuală, în contul membrilor sau al

⁹¹⁵ Ion Drăgușanul, *Franz cavaler Des Loges, Suceava*, Editura Mușatinii, 2006, p. 36.

⁹¹⁶ S.J.S.A.N., *Fond Primăria orașului Suceava*, inv. 4, 1782–1920, nr. 14/1817, f. 1.

⁹¹⁷ *Ibidem*, f. 1–6.

⁹¹⁸ „Casa publică generală a bolnavilor”. Emil Ioan Emandi, *op. cit.*, p. 208.

⁹¹⁹ S.J.S.A.N., *Fond Primăria orașului Suceava*, inv. 4, 1782–1920, nr. 1/1820, f. 1–3.

⁹²⁰ Idem, *Fond Comunitatea armenească Suceava*, inv. 475, nr. 2/1820, f. 1–2.

⁹²¹ Vasile Miron, Mihai Ștefan Ceaușu, Ioan Caproșu, Gavril Irimescu, *op. cit.*, p. 533.

⁹²² S.J.S.A.N., *Fond Comunitatea armenească Suceava*, inv. 475, nr. 1/1822, f. 1.

⁹²³ Emil Ioan Emandi, *op. cit.*, p. 208.

⁹²⁴ *Ibidem*.

⁹²⁵ *Medicinsche Jahrbücher der kaiserlichen königlichen Österreichischen Staates*, Wien, vol. XX, 1839, p. 443.

⁹²⁶ Octavian Lupu, *Aspecte din istoria medicinei în Bucovina*, f. 118.

⁹²⁷ Carl Hampeis, „Medicinsch – topographische Skizze der Bukowina”, în *Medicinsche Jahrbücher des kaiserl.-königl. österreichischen Staates*, vol. 57, Wien, 1846, p. 336.

⁹²⁸ S.J.S.A.N., *Fond Primăria orașului Suceava*, inv. 4, 1782–1920, nr. 15/1823, f. 1–45.

⁹²⁹ Idem, nr. 12/1823, f. 1–2.

⁹³⁰ William Robert Wilde, *op. cit.*, p. 128.

săracilor de care aveau grijă. O excepție o reprezentau bolnavii de sifilis⁹³¹ (sau „lueticii”) care, obligatoriu, trebuiau consultați și tratați în spital⁹³² cu „basilicon”⁹³³ și, în general, cu o medicație pe bază de mercur⁹³⁴. Pentru fiecare astfel de pacient, comunele puteau achita numai o treime din „taxa de întreținere”, restul fiind acoperit „de stat”. Dacă bolnavii dovedeau că nu pot plăti, tratamentul și spitalizarea erau gratuite.

Că banii colectați de la comune erau insuficienți o arată documentul din 14 iulie 1831, prin care se solicita rambursarea sumelor de bani aferente medicamentelor livrate spitalului de către farmacistul Andreas Schuller, în prima jumătate a anului 1825 și în 1826. Statutul farmacistului era unul extrem de riguros reglementat în legislația imperială, nimeni nu putea vinde alte medicamente decât cele enumerate în *Farmacopeea* austriacă, la un alt preț decât cel fixat de stat și altcuiva decât persoanei care prezenta o dovadă (rețeta) semnată de un medic al cărui nume figura în lista practicienilor autorizați⁹³⁵. În pofida demersurilor sale, Schuller avea să recupereze, până la sfârșitul anului 1829, numai 25 de florini⁹³⁶. Este puțin probabil ca situația să se fi remediat între timp. Din contra, statisticile medicale indică faptul că Suceava a fost una dintre așezările cele mai afectate de „strașnica molimă” care a lovit Bucovina în anii 1831 și 1848. Conform schiței lui Ion Grămadă, holera ar fi „bântuit aprig” în oraș, pentru că „muria tot al doilea om, până și copiii. Cioclii umblau prin oraș cu căruțele lor negre, de la casă la casă și întrebau ori de nu sunt bolnavi sau morți în familie, ca să fie îndepărtați din mijlocul celor sănătoși. Spre a nu se molipsi, oamenii se afumau cu bălegar de vită și cu ierburi uscate, iar dinaintea ușii se afla un hârdău cu apă, peste care trebuia să treacă fiecare, când intra în casă”⁹³⁷. Tratamentul indicat de medici consta în ceaiuri calde, doze mici de pulbere de ipecacuană (*Carapichea ipecacuanha*) sau „pulvis Doweri”⁹³⁸, alături de camfor, laudanum și apă rece proaspătă. În cazurile severe, se aplicau lipitori sau se proceda la sudație și venesecție⁹³⁹. Și tot pentru a ține sub control epidemia, autoritățile sanitare habsburgice și cele locale au impus măsuri sanitare stricte, precum izolarea bolnavilor în lazarete sau barăci construite sau instalate în diverse locuri din Bucovina. Cum epidemia din 1848 făcuse numeroase victime și în rândul populației din Gura-Humorului și împrejurimi⁹⁴⁰, lazaretului din oraș (destinat soldaților austrieci⁹⁴¹) i s-au alăturat altele, din comunele învecinate⁹⁴². Lipsa fotografiilor de epocă sau a descrierilor ne împiedică să avem o imagine clară asupra acestor „barăci ale holericii”, singura la îndemână fiind cea din cartea lui Emanoil Grigorovitză⁹⁴³, probabil din Cernăuți.

În cazul capitalei provinciei, primul spital militar era amplasat, în anul 1779, în casa unui anume Ioan (Johann) Popescul, pentru ca în 1781⁹⁴⁴ să dobândească propria clădire⁹⁴⁵, apoi o alta în

⁹³¹ *Ibidem*.

⁹³² „Curățenia casei și a trupului omenesc – povețe pentru popor date de Dr. O. G.”, în „Calendar pe 1911”, Cernăuți, 1910, p. 53.

⁹³³ Preparat farmaceutic pe bază de colofoniu, ceară, smoală și ulei, numit (în *Farmacopee*) *unguentum resinae flavae*; util în tratamentul rănilor cronice. Alexander Macaulay, *A Dictionary of Medicine, designed for popular use*, London, 1832, p. 56.

⁹³⁴ S.J.S.A.N., Fond *Primăria orașului Suceava*, inv. 4, 1782–1920, nr. 34/1826, f. 20, 22, 23, 25.

⁹³⁵ William Robert Wilde, *op. cit.*, p. 65.

⁹³⁶ S.J.S.A.N., Fond *Primăria orașului Suceava*, inv. 4, 1782–1920, nr. 9/1831, f. 146.

⁹³⁷ Ion Grămadă, *Din Bucovina de altădată. Schițe istorice*, București, Institutul de Arte Grafice „C. Sfetea”, 1911, pp. 64–65.

⁹³⁸ Pulbere obținută din rădăcina sau rizomii ipecacuaneei, în combinație cu diverși compuși precum opiumul sau vitriolul. Cf. Franz Kaiser, *Tabulae Memoriales Practico-Medicæ: Cum Appendice Praeparatorum Compositorum*, Wien, 1833, p. 57.

⁹³⁹ *Medicinsche Jahrbücher des kaiserl.-königl. österreichischen Staates*, Wien, 1833, p. 491.

⁹⁴⁰ Ștefănița-Mihaela Ungureanu, „Georg Geib, *Istoria unui mic orășel*” (V), în „Analele Bucovinei”, anul XX, nr. 1 (40), 2013, p. 271.

⁹⁴¹ Willi Kosiul, *Die Bukowina und ihre Buchenlanddeutschen in zwei Bänden*, vol. I, Oberding, Reimo-Verlag, 2011, p. 385.

⁹⁴² Ștefănița-Mihaela Ungureanu, *op. cit.*, p. 271.

⁹⁴³ Emanoil Grigorovitză, *Cum a fost odată. Schițe din Bucovina*, București, Editura „Librăria Națională”, 1911, p. 90.

⁹⁴⁴ Kaindl preciza că primul spital militar din Cernăuți ar fi datat din 1779, iar prima farmacie militară (sic!) ar fi fost deschisă în anul 1781. Cf. Raimund Friedrich Kaindl, *Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*, Czernowitz, Universitäts Buchhandlung H. Pardini, 1908, p. 146.

⁹⁴⁵ <http://bukowinafreunde.de/bukowinafrag.html> (12 februarie 2017). Spitalul a fost construit pe un teren care aparținea, parțial, domeniului Coroanei și parțial lui Ioniță Vacumenco, clădirea dispunea de o capelă și avea, deopotrivă, funcție civilă și militară. Cf. Raimund Friedrich Kaindl, *op. cit.*, p. 146.

1849⁹⁴⁶. Cât privește primul spital civil (Bürgerliche Spital) din Cernăuți, acesta ar fi fost precedat de lazaretul din cartierul evreiesc și de „casa moldovenească” situată în zona „rezidenței episcopale”. Aceasta din urmă avea un acoperiș prin care pătrundea ploaia, „astfel că paturile erau mutate dintr-un loc în altul”. Nu întâmplător, în cronică bisericii catolice se menționa: „Cine poate să-și miște picioarele, scapă de acolo ca dintr-un vestibul al iadului”⁹⁴⁷. În atare condiții, în anul 1786⁹⁴⁸, magistratul orașului cumpăra de la berarul Weineck (în schimbul a 175 de florini)⁹⁴⁹ o clădire adecvată în care bolnavii să primească îngrijire. Că în anul 1788⁹⁵⁰ spitalul deja funcționa o demonstrează un document din 6 ianuarie 1789, mai precis o sesizare a oficiului districtual, în care se arăta că „o femeie mută, găsită moartă, a fost adusă la spital și îngropată acolo”, fără a se efectua „controlul chirurgical” sau autopsia⁹⁵¹. Fondurile alocate spitalului în perioada 1 noiembrie 1793 – 31 octombrie 1794 au însumat 479 de florini și 14 franci. Pentru perioada 1795–1796 s-au plătit 427 de florini și 32 franci, iar pentru anii 1796–1797 un total de 710 florini și 8 franci⁹⁵². Banii erau destinați achiziției de medicamente și instrumentar, îngrijirii pacienților și curățeniei în general⁹⁵³. În 10 iunie 1809, armata a concesionat clădirea⁹⁵⁴, urmând să fie (re)pusă la dispoziția cetățenilor după plecarea răniților, adică a soldaților care luptaseră pe frontul din Galiția împotriva trupelor țarului⁹⁵⁵. Inventarul rudimentar care caracteriza spitalul cernăuțean în anul 1820 a devenit motiv de îngrijorare pentru administratorii orașului. Conform datelor înscrise într-un registru din acel an, administratorul avea în „gestiune”: „13 cămăși bărbătești, 10 cămăși femeiești utilizabile și una neutilizabilă”, „51 așternuturi utilizabile și 23 vechi sau neutilizabile”. În clădire existau numai patru prosoape, două sfeșnice de bronz și un mucăr, un lighean pentru spălat și un burete, iar din cele 14 cadre de pat, numai patru erau în stare bună; nici cada pentru baie nu putea fi folosită⁹⁵⁶.

După construirea tribunalului din Cernăuți, în anul 1824, spitalul a fost mutat în vechea închisoare situată în Piața „Rudolf”, dar și așa locul destinat îngrijirii bolnavilor avea mai mult caracterul unui azil. În raportul doctorului Wenzel Streinz, referitor la situația serviciilor sanitare din Regatul Galiției și Lodomeriei (care cuprindea și Bucovina), într-o astfel de „casă de ajutorare a săracilor” din Cernăuți, în anul 1830 ar fi fost îngrijite 26 de persoane, iar în pretențios-numita „maternitate” s-ar fi înregistrat 87 de nașteri⁹⁵⁷. Prin decretul Comisiei aulice de studii, din 18 ianuarie 1811, transmis guvernului Galiției, „casa de nașteri” (care, în egală măsură, servea învățământului practic al moașelor) trebuia unită cu spitalul orașului, „pentru ca întreținerea și îngrijirea lăuzelor să fie mai puțin costisitoare”, iar tratamentul medical în caz de îmbolnăvire mai ușor de administrat. Serviciul cercual propunea ca una dintre camerele „mai mici” din spital să fie rezervată gravidelor, iar a doua celor care născuseră⁹⁵⁸. Potrivit reglementărilor oficiale, îngrijitoarele erau „obligate să păstreze cea mai strictă discreție referitoare la prezența gravidelor sau lăuzelor care își achită taxele”⁹⁵⁹. Vizitarea acestora se putea face numai după o prealabilă înștiințare, cu acceptul lor și al medicului, în spații care le asigurau intimitatea⁹⁶⁰, ceea ce nu se putea spune despre „mica clădire” care adăpostea spitalul orașenesc.

⁹⁴⁶ Hugo Weczerka, „Dezvoltarea urbanistică a Cernăuțului, 1775–1900”, în „Analele Bucovinei”, anul IV, nr. 3, 1997, p. 667.

⁹⁴⁷ Raimund Friedrich Kaindl, *op. cit.*, p. 147.

⁹⁴⁸ Willi Kosiul, *op. cit.*, vol. II, p. 182.

⁹⁴⁹ Raimund Friedrich Kaindl, *op. cit.*, p. 146.

⁹⁵⁰ <http://bukowinafreunde.de/bukowinafrag.html> (12 februarie 2017).

⁹⁵¹ Raimund Friedrich Kaindl, *op. cit.*, p. 146.

⁹⁵² *Ibidem*.

⁹⁵³ *Ibidem*.

⁹⁵⁴ *Ibidem*, p. 46.

⁹⁵⁵ Octavian Lupu, *Aspecte din istoria medicinei în Bucovina*, f. 81.

⁹⁵⁶ Raimund Friedrich Kaindl, *op. cit.*, p. 147.

⁹⁵⁷ *Medizinische Jahrbücher des kaisert.-königl. österreichischen Staates*, vol. IX, Wien, 1835, p. 22.

⁹⁵⁸ Octavian Lupu, *op. cit.*, f. 80.

⁹⁵⁹ În maternitate, taxele se stabileau în funcție de condiția socială, condiția gratuității asistenței impunând „utilizarea gravidelor și lăuzelor în învățământul practic și ca doici pentru alăptarea copiilor”. Cf. *Medizinische Jahrbücher des kaisert.-königl. österreichischen Staates*, vol. X, Wien, 1836, pp. 4–5.

⁹⁶⁰ *Medizinische Jahrbücher des kaisert.-königl. österreichischen Staates*, vol. VI/II, Wien, 1820, p. 44.

În anul 1832, după „alegerea unui spațiu nou și spațios”⁹⁶¹, au început lucrările de construcție a spitalului public din Cernăuți. Inaugurarea s-a făcut un an mai târziu, în 1833⁹⁶², iar costurile s-au ridicat la 2 000 de florini. Disponând de o capacitate de 120 de paturi, spitalul ar fi adăpostit 253 de bolnavi în primul an după deschidere⁹⁶³. Conform situației statistice publicate în anuarul medical din 1839, în spitalul din Cernăuți se aflau, în toamna anului 1835, 19 persoane. În lunile următoare au fost spitalizate alte 277, astfel încât numărul celor internați a ajuns, la sfârșitul anului 1836, la 296; dintre aceștia, 232 au fost declarați „vindecați”, 13 decedaseră, iar nouă erau încă internați⁹⁶⁴. Ulterior, numărul bolnavilor din spitalul cernăuțean a crescut la 318, și aceasta în pofida costului întreținerii, care se ridica la 4 coroane și 50 cruceri pe zi, o sumă apreciabilă pentru acele vremuri⁹⁶⁵. Cu toate că, la exterior, spitalul era „arătos și mult promițător”, iar saloanele păreau „luminoase și spațioase, cu ferestre și uși mari”, doctorul Hampeis nu putea să nu observe marile neajunsuri ale așezământului. În curtea mare a spitalului – îngrădită cu un gard de scânduri – se aflau fântâna, camera mortuară și stivele cu lemne. Exista și loc suficient pentru plimbările pacienților, numai că în zilele toride nu se găsea niciun loc umbrat, iar după ploaie, noroaiile făceau impracticabil întregul areal. Dispus pe două niveluri, imobilul avea la parter „institutul moașelor” și serviciile administrative. Bucătăria nu era nici curată și nici spațioasă, spălătoria servea ca și baie, iar în depozitul lipsit de aerisire și lumină, numeroasele găuri din podele trădau prezența șobolanilor și a șoarecilor⁹⁶⁶. La etaj se afla locuința administratorului și „cancelaria medicală”, celelalte camere fiind rezervate exclusiv adăpostirii pacienților. În saloanele mai mici „erau așezate 6–8 paturi, iar în cele mai mari 12–15. Se mai aflau în ele o masă și o bancă din lemn moale, cât și câteva noptiere extrem de mici, nevopsite, deschise, care nu puteau cuprinde mica zestre a pacienților”. Paturile, confecționate din „lemn moale și nevopsit”, aveau saltelele insuficient umplute cu paie și murdare. La rândul lor, pernele erau umplute cu paie, iar paturile, „fabricate dintr-un material foarte puțin agreabil”, erau foarte uzate și lipsite de cearșaf, oferind pacienților „prea puțin scut contra frigului”. Pe o tablă neagră, plasată la capătul patului, se scria cu cretă indicațiile referitoare la regimul alimentar. Alături se afla foaia cu datele personale ale pacientului⁹⁶⁷.

Administratorul spitalului (Spitalsverwalter/Krankenwärter), un funcționar al municipalității, plătit cu 250 de florini anual, se ocupa de aprovizionarea spitalului, îngrijindu-se ca produsele să fie furnizate la un preț fix, în baza unei licitații și a unui contract. Servitul meselor se făcea la orele 7 dimineața, 11 la prânz și 17 după-amiaza, iar dieta urma regulile comune spitalelor vieneze, cuprinzând legume (morcovi, sfeclă albă și roșie, varză și cartofi), supe de vin, ouă moi, tizane mucilaginoase (cereale), lapte, vin, bere și un „supliment de pâine sau franzelă”⁹⁶⁸. Consultațiile medicale erau asigurate de către chirurgul principal al orașului (*Patronus chirurgiae/Stadtwundarzt*), al cărui salariu, asigurat de către magistrat, se ridica la 300 de florini anual. Acesta era asistat de un chirurg (*Wundarzt*), plătit cu 60 de florini, dar care locuia în spital⁹⁶⁹. De îngrijirea clădirii și a pacienților imobilizați la pat se ocupau un bărbat și o femeie, în sarcina lor intrând și curățenia din saloane, coridoare și latrine, încălzirea imobilului, căratul apei și a lemnului și, de cele mai multe ori, aducerea medicamentelor de la farmacie. Acestea din urmă se procurau, prin licitație, de la unul dintre farmaciștii orașului⁹⁷⁰. Taxa de întreținere – 18 coroane pentru orice pacient – trebuia achitată de către comune. Deși similară celei percepute în spitalele vieneze, prin raportare la realitatea socială a Bucovinei, aceasta era considerată „prea mare” și nu întâmplător Hampeis cerea reducerea costurilor (deopotrivă cu îmbunătățirea condițiilor de funcționare a spitalelor), indiferent dacă numai „cei mai

⁹⁶¹ „Czemowitz, der Hauptort der Bukowina”, în „Österreichisches Archiv für Geschichte, Erdbeschreibung, Staatenkunde, Kunst und Literatur”, Wien, 1832, nr. 82/10 Julius, p. 326.

⁹⁶² Hugo Weczerka, *op. cit.*, p. 667.

⁹⁶³ Octavian Lupu, *Unele probleme medico-sanitare și de asistență spitalicească în Bucovina sub stăpânirea habsburgică*, p. 175.

⁹⁶⁴ *Medicinische Jahrbücher der kaiserlichen königlichen Österreichischen Staaten*, Wien, vol. XX, 1839, p. 443.

⁹⁶⁵ Octavian Lupu, *op. cit.*, pp. 175–176.

⁹⁶⁶ Carl Hampeis, *op. cit.*, p. 335.

⁹⁶⁷ *Ibidem*, p. 334.

⁹⁶⁸ *Ibidem*, p. 336.

⁹⁶⁹ În anul 1822, salariul administratorului era de 120 de fl. (față de 5 fl. în anul 1796), iar cel al chirurgului orașului de 100 de fl. (față de 8 fl. 20 fr. în anul 1796). Cf. Raimund Friedrich Kaindl, *op. cit.*, p. 109.

⁹⁷⁰ *Ibidem*.

săraci dintre săraci” ajungeau să fie internați⁹⁷¹. În anul 1844, numărul pacienților s-a ridicat la 90-100, medicul cernăuțean considerând că rareori se înregistrau sub 80 de persoane⁹⁷².

În periodicele de specialitate din Viena sunt consemnate câteva dintre cazurile tratate în așezământul medical din Cernăuți, precum cel semnalat de Johann Symmeyer. În calitatea sa de „medic judiciar și de oraș”, acesta le împărtășea confrăților experiența dobândită în cei zece ani petrecuți la „spitalul civil” din Cernăuți, timp în care a tratat (până la „vindecare completă”) o „îmbolnăvire avansată de sifilis”⁹⁷³. Schemele terapeutice urmate de către pacientul doctorului Symmeyer, începând cu mijlocul anului 1834, cuprindeau preparate dintre cele mai diverse, de la extrasul de cucută, decoctul de *Sarsaparilla* și chinină și aplicațiile cu măselariță, la calomel⁹⁷⁴, *aqua fagadenica*⁹⁷⁵ și, în sfârșit, la iod. Utilizării tincturii de iod („de două ori pe zi, în 10 picături de apă cu zahăr”) i-a urmat cea a „potasiului hidroiodic”, dizolvat în apă distilată („de patru ori pe zi”), astfel încât, după cinci ani de „luptă cu boala”, medicul putea declara: „Er freut sich dieser Mann einer ununterbrochen vollkommen guten und festen Gesundheit”⁹⁷⁶. Colaborarea dintre medicii spitalului orașenesc și cei din spitalul militar din Cernăuți este amintită în publicația „Österreichische Medicinische Wochenschrift”, cu prilejul internării unui grup de opt persoane mușcate de un lup turbat. Tratamentul hidrofobiei cu rădăcină de *Gențiana cruciata* i se părea doctorului Hampeis inefficient, sigura ameliorare aducând-o „fricțiunile mercuriale recomandate de Cristoph Hufeland”⁹⁷⁷.

Cât privește „spitalul evreiesc” din Cernăuți, acesta își are începuturile în lazaretul (Hekdesch) amintit încă din anul 1786, situat pe străduța Steilen, în apropierea cimitirului comunității. Potrivit doctorului Sternberg, terenul fusese achiziționat de la Jakob Weibel⁹⁷⁸, în schimbul a 100 de ducati⁹⁷⁹. Cum oficialitățile habsburgice nu ar fi permis construirea unui spital destinat exclusiv evreilor⁹⁸⁰, lazaretul a servit deopotrivă ca spital, adăpost pentru cei fără locuință⁹⁸¹ și loc de popas pentru evreii săraci aflați în călătorie⁹⁸². De altfel, strada pe care era amplasat lazaretul a devenit „Lazarettgasse”. Către mijlocul secolului al XIX-lea, micuța clădire, având 14 paturi din lemn, nu mai făcea față necesităților, astfel încât în anul 1853, bancherul și filantropul Markus Zucker a cumpărat o casă de la baronul Nicolae Petrino, pe care a transformat-o în spital, cu 11 saloane și 42 paturi⁹⁸³.

Și la Rădăuți, istoria unui spital local începe în anul 1818, atunci când, în urma foametei și a tifosului, directorul administrației districtului, Gottfried von Asboth, a avut inițiativa deschiderii unui asemenea așezământ, organizând colecte publice⁹⁸⁴. De asemenea, în primele două decenii ale secolului al XIX-lea este amintit spitalul militar care trebuia să deservească regimentul de cavalerie cantonat în localitate. Acolo ar fi murit, în 1822, maiorul Joseph Hoffmann, cel care, în calitate de

⁹⁷¹ *Ibidem*, p. 335.

⁹⁷² *Ibidem*, p. 336.

⁹⁷³ *Medicinische Jahrbücher des kaiserl.-königl. österreichischen Staates*, vol. XIX, Wien, 1839, p. 525.

⁹⁷⁴ Clorură de mercur (*mercurius dulcis*), prezentată sub forma unei pulberi albe, fine, insolubile în apă, fără gust și miros, dar cu acțiune antiseptică dovedită. Cf. N. Paulus, *Taschen-Wörterbuch der materia medica*, Stuttgart, Verlag der J. B. Metzler'schen Buchhandlung, 1842, p. 384.

⁹⁷⁵ Preparat obținut prin dizolvarea sublimatului de mercur în soluție de hidroxid de calciu. Cf. Benjamin Bell, *A treatise on gonorrhoea virulenta and luës venerea*, London, 1793, p. 521.

⁹⁷⁶ *Medicinische Jahrbücher des kaiserl.-königl. österreichischen Staates*, vol. XIX, Wien, 1839, p. 532.

⁹⁷⁷ „Österreichische Medicinische Wochenschrift”, Wien, nr. 54, 1845, p. 15. Potrivit lui Hufeland, „utilizarea viguroasă a mercurului, imediat după infectarea cu virusul hidrofobic, poate preveni infecția generalizată și prin aceasta rabia însăși”. Cf. Christoph Wilhelm Hufeland, *Enchiridion Medicum: Or, Manual of the Practice of Medicine. The Result of Fifty Years' Experience*, New York, 1842, p. 470.

⁹⁷⁸ Numele său (în forma Schmul Jankel Weibel) apare în Actum Tachernowitz din 17 martie 1787, în rândul celor 81 de proprietari evrei din Cernăuți. Cf. Schlomo Winiger, *The first Jewish homeowners in Czernowitz*; http://www.jewishgen.org/yizkor/Bukowinabook/buk1_084.html#0r. (22 mai 2016). Erich Neuborn consideră că imobilul a fost cumpărat de la un anume David Schmiel Goetzel. Cf. Erich Neuborn, *The Oldest Societies, Institutions and Organizations of Bukovina*, translated by Jerome Silverbusch; http://www.jewishgen.org/Yizkor/Bukowinabook/buk1_153.html. (22 mai 2016).

⁹⁷⁹ Herman Sternberg, „On the history of the Jews in Czernowitz”, în Hugo Gold (ed.), *Geschichte der Juden in der Bukovina*, vol. II, Tel Aviv, 1962; http://www.jewishgen.org/yizkor/Bukowinabook/buk2_027.html. (22 mai 2016).

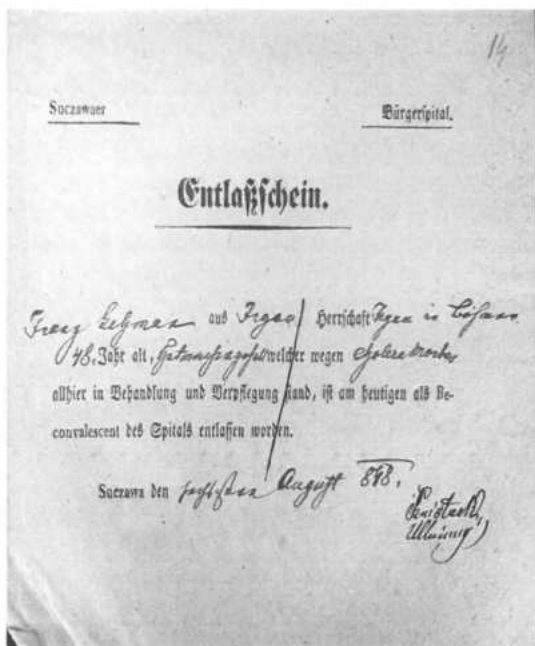
⁹⁸⁰ *Ibidem*.

⁹⁸¹ *Ibidem*.

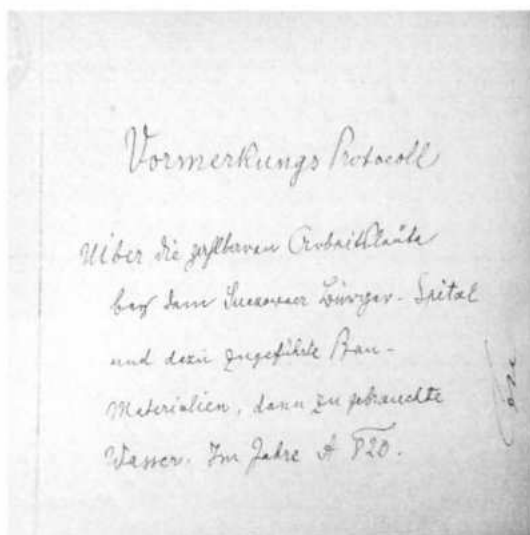
⁹⁸² Erich Neuborn, *op. cit.*

⁹⁸³ *Ibidem*.

⁹⁸⁴ Octavian Lupu, *Aspecte din istoria medicinei în Bucovina*, f. 85.

5. Entlassschein (Bilet de externare), S.J.S.A.N., Fond *Primăria oraşului Suceava*, inv. 4 (1782–1920), nr. 10/1848.

6. Vormerkung Protocoll (Protocolul preliminar al cheltuielilor cu personalul și materialele necesare construirii spitalului din Suceava), S.J.S.A.N., Fond *Primăria oraşului Suceava*, inv. 4 (1782–1920), nr. 1/1820.

CONSIDERAȚII PRIVIND DEZVOLTAREA ECONOMICĂ A BUCOVINEI. HUTELE BUCOVINEI

OVIDIU BĂȚĂ

Considerations Regarding the Economic Development of Bukovina. The Glass Factories in Bukovina

(Summary)*

The industrial colonization of Bukovina, which started in the 8th decade of the 18th century, had as its main goal the exploitation of the province's mineral resources. Glass production arose and developed as an important industry thanks to the rich deposits of sand and quartz and the wood found on the large forest surfaces. The private initiative, supported by the Imperial administration, is due to the establishment of the first two glass factories in Bukovina. Before 1800, two glassworks have successfully started their activity: Althütte-Crasna Ilschi (1793) and Karlsberg-Gura Putnei (1797). The third glass factory established in Bukovina was the one in Fürstenthal (1803), followed by the ones in Neuhütte (1815) and Lunca Frumoasă – Crasna Ilschi (1820). Founded on a private initiative on land leased from the Religious Fund, the five glass factories in Bukovina did not develop as successfully as their entrepreneurs imagined. As profitability declined, some glass factories closed after only a few decades of operation, either due to the complete felling of the surrounding forests (Althütte), and the supply of the necessary wood had to be made over long distances and at high cost, or due to mismanagement and conflicts between the factory management and workers dissatisfied with working and living conditions (Karlsberg). In recent years, sales of glass products have not been as good and profitable. Unable to compete, internally, with superior quality products brought from Bohemia and Venice, and externally with products imported from Moldova from England and Belgium, to which was added the mismanagement and insufficient capital from the entrepreneur, sooner or later later, the other factories were closed (Neuhütte) or destroyed for various reasons (Fürstenthal, Lunca Frumoasă).

Keywords: Bukovina, economic development in the 18th century, glass factories.

Încă de la anexarea Bucovinei, o zonă predominant agrară și cu comerțul în decădere, autoritățile habsburgice au căutat să amelioreze stările de lucruri existente și să determine o creștere a rentabilității economice a noii provincii, profitabilă pentru veniturile monarhiei. Pentru a pune în practică ideile politice ale epocii în domeniul economic, care urmau să-i permită obținerea de venituri de pe urma exploatării și prelucrării bogățiilor solului și subsolului noii provincii, Monarhia Habsburgică avea nevoie de o populație numeroasă. Una dintre căile de sporire a populației Bucovinei a fost cea a colonizării – urbană, industrială, rurală⁹⁸⁶.

Colonizarea industrială, începută în deceniul opt al secolului al XVIII-lea, a fost inițiată în scopul punerii în valoare a zăcămintelor minerale din zona montană a Bucovinei – minereuri feroase și neferoase, sare. În deceniile dintre anii 1782 și 1850 a avut loc, în mai multe etape, o emigrare a germanilor (mineri, sticlari, lucrători la pădure, meseriași, fermieri). Au fost înființate astfel, cu mineri germani aduși din zona Zips și Schemnitz, coloniile miniere de la Iacobeni (1784–1796), Mariensee-Cârlibaba (1797), Louisenthal și Pojorâta (1805), Eisenau-Prisaca Dornei (1808), Handal (Fundu Moldovei), Freudenthal-Vatra Moldoviței, Bucșoia și Stulpicani (1809). Aceleași colonizări industriale, ce urmărea să valorifice întinsele suprafețe împădurite și zăcămintele de nisip cuarțos prin dezvoltarea unei industrii a sticlei, i-a corespuns aducerea și colonizarea unor meșteri sticlari și muncitori forestieri din Boemia. Aceștia au format coloniile Althütte (1793), Karlsberg (1797) Fürstenthal (1803), Neuhütte (1815).

În memoriul *Descrierea Districtului Bucovina*, întocmit de generalul Gabriel baron Splény von Mihálydy, primul guvernator militar al Bucovinei (1774–1778), partea a treia, *Privind acele ameliorări care cer mai mult timp pentru a fi aplicate*, capitolul al patrulea, *Despre înființarea a diferite fabrici*, acesta considera că: „În această țară s-ar putea înființa următoarele fabrici à conto visteriei și s-ar

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

⁹⁸⁶ Mihai-Ștefan Ceausu, *Bucovina habsburgică de la anexare la Congresul de la Viena. Iosefinism și postiosefinism (1774–1815)*, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 1998, p. 140.

putea aștepta un folos sigur⁹⁸⁷. El propunea înființarea unor fabrici de piele, de postav și de pânză, dar și fabrici care să utilizeze și alte materii prime aflate din belșug în Bucovina, în principal lemn: „În afara celor trei fabrici principale amintite, s-ar mai putea construi, având în vedere lemnul existent în măsură mai mult decât necesară și într-un belșug nefolosit, încă câteva fabrici, care ar aduce foloase notabile în particular pentru visterie, precum ar fi: prăjitorii de potasă, fierbători de silitră, fabrici de sticlă, cuptoare de cărămidă și de var. [...] Fabricile de sticlă sunt cu atât mai avantajoase, cu cât toată Valahia și Moldova se aprovizionează în prezent de obicei cu sticlă din Polonia sau chiar din Veneția și că aceasta ar putea fi livrată de aici cu mult mai ieftin, deoarece aici nu se duce lipsă de niciunul dintre materialele necesare⁹⁸⁸”.

În continuarea acțiunilor din perioada iosefină, inițiativei particulare, sprijinită de autoritățile habsburgice, i s-a datorat înființarea și dezvoltarea unei industrii a sticlei în Bucovina. Înainte de anul 1800, în Bucovina au fost înființate două sticlării – Althütte, în Crasna, pe moșia boierului Alexandru Ilschi, în anul 1793, și Karlsberg, pe teritoriul Domeniului Rădăuți al Fondului Religionar, în anul 1797. După anul 1800 s-au înființat fabricile de sticlă de la Fürstenthal-Voievodeasa (1803), Neu-hütte/Neu-Hütte (1815) și Lunca Frumoasă (1820), din apropiere de Ciudin. Personalul administrativ și lucrătorii necesari pentru fabrici au fost aduși din Boemia. Germanii din această regiune erau, în principal, lucrători în pădure și sticlari, două ocupații care erau strâns legate. Sticla era o marfă importantă în Boemia și era nevoie de imense cantități de lemn – pentru obținerea potasei, ca ingredient, și combustibil pentru foc, în scopul obținerii căldurii mari necesare topirii nisipului silicios. În timp, păduri întregi au fost tăiate complet, deoarece cantități enorme de lemn erau necesare în sticlării. Locuitorii și sticlarii se mutau după resurse disponibile. În timp ce fabricile locale se închideau și mulți locuitori din regiune deveneau șomeri, știri despre înființarea de posibile noi sticlării în Bucovina au ajuns în Pădurea Boemiană. Prin comisii de recrutare, guvernul austriac a recrutat acești muncitori – sticlari calificați, lucrători la pădure, transportatori de lemn, dar și meșteșugari – zidari, tâmplari, dulgheri, fierari, dogari, oferindu-le pământ, case și alte înlesniri în zonele de relocare.

În acest sens, trebuie menționate *Patenta de toleranță* (Toleranzpatent), din 13 octombrie 1781, dată pentru toate provinciile Imperiului – prin care se acorda comunităților creștine necatolice (luteranilor, calvinilor, ortodocșilor) egalitatea civică cu majoritatea catolică și libertatea cultului –, urmată de *Patenta de colonizare* (*Ansiedlungspatent*)⁹⁸⁹, din 21 septembrie 1782 – prin care se oferea fiecărei familii transport gratuit la punctul de destinație, o casă cu grădină, terenuri și animale de tracțiune, toate acareturile necesare, scutirea de impozit pentru primii zece ani și scutirea de la serviciul militar pentru fiul cel mare al familiei. Ambele acte au fost promulgate de Iosif al II-lea și au deschis ușile imigrării germanilor – țărani, meseriași, sticlari, forestieri, mineri, metalurgiști – în alte teritorii ale Imperiului Habsburgic.

Althütte (1793–1815)

În anul 1793 s-a întemeiat lângă Crasna⁹⁹⁰ (districtul Storojineț), pe domeniul Cuciuru Mare al Fondului Religionar, prima fabrică de sticlă din Bucovina. Întemeietorul fabricii a fost galițianul

⁹⁸⁷ *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, posfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998, p. 163.

⁹⁸⁸ *Ibidem*, pp. 164–165. În original: „Außer hier berühmten 3 Hauptfabriken könnten in Ansehung des über die nöthige Proportion und im unnützen Ueberfluß vorhandenen Holzes noch einige andere Fabriken mit namhaften Nutzen private für das Aerarium errichtet werden, als da sind: Pottaschenbrennerey, Salnitersiederey, Glaßhütten, Ziegel- und Kalchbrennerey. [...] Die Glaßhütten sind umso vortheilhafter, als die ganze Wallachey und Moldau sich dormalen meistens aus Polen oder gar von Venedig mit Glaß versiehet, und man ihnen ein solches von hieraus viel wohlfeiler verschaffen könnte, zumalen allhier an dem hiezu erforderlichen Materiali nicht fehlt”.

⁹⁸⁹ Vezi Ovidiu Bătă, „Hutele Bucovinei. 220 de ani de la înființarea primei fabrici de sticlă din Bucovina – Crasna-Althütte”, în „Analele Bucovinei”, anul XX, nr. 2 (41), 2013, pp. 637–638.

⁹⁹⁰ Crasna – până în secolul al XVIII-lea a fost un singur sat. În anul 1776, o jumătate de sat era a Mănăstirii Putna, iar cealaltă jumătate a mazălului Alexandru Ilschi. Cele două jumătăți s-au dezvoltat apoi ca sate deosebite: Crasna Putnei sau Putna de Sus, pe malul stâng al pârâului Sirețel, și Crasna Ilschi, pe malul drept al pârâului. De Crasna Ilschi țineau cătunele Huta-Ilschi, Isero și Lunca Frumoasă. Cf. Em. Grigorovitz, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, Editura Gobl, 1908, p. 76; Nicolai Grămadă, *Toponimia minoră a Bucovinei*, vol. I, îngrijirea ediției, studiul introductiv,

Abraham Kriegshaber (Ritter von Kriegshaber), arendaș bogat al acestui domeniu al Fondului Religionar, cu relații la Biroul Districtual din Cernăuți, la guvernul din Lemberg și chiar la Curtea de la Viena. Kriegshaber subarendase domeniul (păduri, pășuni, pajiști și câmpuri) de la baronul galițian von Lezzeni, care îl arendase pe o perioadă de 30 de ani (1791–1821) de la Fondul Religionar⁹⁹¹.

Venit din Galiția – avea deci cunoștințe despre fabrica de sticlă de la Lubaczow – și cunoscând propunerile primilor guvernatori militari ai Bucovinei (Splény, în 1775, și Enzenberg, în 1779) de înființare a uneia sau a mai multor fabrici de sticlă, Kriegshaber a decis să construiască, în pădurea din apropiere de Crasna, o fabrică care să producă sticlă cu care să facă afaceri profitabile. Prin intermediul unui agent vorbitor de limba germană, Kriegshaber a recrutat, în primăvara anului 1793, fără a informa în prealabil Consiliul din Viena, familii de sticlari și tăietori de lemne din Boemia germană⁹⁹². Amplasarea în ținuturi împădurite a unei fabrici de sticlă – glăjerie, cum îi spuneau locuitorii români – se explică prin faptul că de aici se putea procura ușor lemnul necesar producerii potasei și obținerii temperaturilor înalte necesare pentru topirea nisipului silicios, pietrei de var și sărurilor de potasiu, principalele materii prime ce se foloseau pentru producerea sticlei vechi.

În august 1793, șapte familii de sticlari, circa 35–40 de persoane, recrutate din pădurea boemiană, pleacă spre Bucovina și sosesc în Crasna în octombrie același an. Coloniștii au fost nevoiți să-și construiască colibe rezistente în care să petreacă iarna ce urma, apoi, în lunile de iarnă, să taie copaci și să obțină material lemnos pentru construcția ulterioară a locuințelor lor și a sticlăriei. Astfel, din toamna anului 1793 a apărut prima așezare de germani boemieni și prima fabrică de sticlă din Bucovina. În anii următori, au fost recrutați și aduși aici mai mulți germani boemieni, sticlari și tăietori de lemn, pentru a accelera lucrările de construcție a fabricii și pentru a produce sticlă. Timp de mai bine de două decenii, în documentele vremii întreprinderea a fost cunoscută sub numele „Glashütte Krasna”/„Sticlăria de la Crasna”. Partea Domeniului Crasna, unde se afla fabrica, înconjurată de gospodăriile lucrătorilor specialiști, a fost numită de către populația românească „Huta Veche”⁹⁹³/„Glăjăria Veche”, de la germanul „Hütte”⁹⁹⁴.

Mulțumit de dezvoltarea noii sale afaceri, dar „neputându-se învoi cu lucrătorii silvici români din localitate în privința prețului pentru tăierea lemnului necesare pentru fabrica de sticlă”⁹⁹⁵, Kriegshaber a recrutat slovaci din comitatul Trenczinului – care la acea dată se afla în Ungaria, azi Trenczin, în Slovacia –, pentru tăierea lemnului necesare fabricii, aceștia oferindu-se să lucreze cu prețuri mult mai mici. Astfel, în anul 1799 și, mai ales, în primăvara anului 1803, câteva sute de slovaci sosesc în Bucovina, unii dintre ei fiind angajați de Kriegshaber la fabrica sa de la Crasna, nu numai ca tăietori de lemn pe loturile de pădure pe care îi așezase, ci și ca oameni de cea mai mare încredere pentru paza casei cu bani, pentru escortarea și paza arestaților sau vagabonzilor de pe teritoriul domeniului, pentru pază la cerdacurile⁹⁹⁶ de siguranță publică și curieri⁹⁹⁷.

Spre deosebire de fabricile de sticlă de la Karlsberg și Fürstenthal, despre care R. F. Kaindl a scris în detaliu, informațiile despre funcționarea fabricii de la Crasna sunt puține.

bibliografia, notele și indicele: Ion Popescu-Sireteanu; introducere: D. Vatamaniuc, București, Editura Anima, colecția „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii” (1), 1996, p. 245.

⁹⁹¹ Norbert Gaschler, „200 Jahre seit der Gründung von Althütte: der erste deutschböhmische ort des Buchenlandes”, în *Erinnerung an Althütte. Bukovina*, editor Walter Ernst, Augsburg-Quertfurt, Landmannschaft der Buchenlanddeutschen, 2002, p. 30.

⁹⁹² R. F. Kaindl, *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Österreich*, Innsbruck, Verlag der Wagner’schen Universitäts-Buchhandlung, 1902, p. 343.

⁹⁹³ Althütte (Huta Veche) – comună rurală, districtul Storojineț, așezată pe malurile pârâului Zubravija, afluent al râulețului Ciudei. Este în apropiere de drumul districtual Ciudeci – Putna. Populația în majoritate germană, de religie romano-catolică. Colonie fondată în anul 1793, odată cu înființarea primei fabrici de sticlărie bucovineană aici, de unde vine și numele „Huta” (adică Hütte, scurtare din Glashütte, ce înseamnă pe nemțește fabrică de sticlărie). Au fost aduși lucrători germani din Lubaczów (Galiția) care, împreună cu slovacii aduși mai târziu, au format colonia. Cf. Em. Grigorovitz, *op. cit.*, p. 1.

⁹⁹⁴ Hütte – colibă, bordei, cabană la munte; sticlărie, fabrică de sticlă sau ceramică. Cf. *Dicționar german-român*, ediția a III-a, revizuită și îmbogățită, Academia Română, Institutul „Iorgu Iordan și Al. Rosetti”, București, Editura Univers Enciclopedic, 2007, p. 623.

⁹⁹⁵ Simeon Reli, „Din trecutul ceho-slovacilor așezați pe domeniile Fondului Bisericesc ort. român al Bucovinei”, conferință festivă, ținută în Aula Universității din Cernăuți, cu prilejul aniversării independenței statului cehoslovac, în 28 octombrie 1931, în „Candela”, anul 52, nr. 4–12, 1932, p. 262.

⁹⁹⁶ *Cerdac, cearduc* (pl.-acuri), (inv.) – foisor sau pod de scânduri așezat pe o ridicătură de pământ sau pe stâlpi înalți, servind ca post de observație.

⁹⁹⁷ R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 280.

După cum s-a dovedit în anul 1794, depozitele de nisip de cuarț de lângă Crasna nu au fost atât de bune pe cât se presupunea la început, astfel că, pentru a produce sticlă de bună calitate, nisipul de cuarț pur trebuia să fie adus din Galiția, cu căruțele. Au rezultat deci costuri de transport mai mari, care au făcut producția de sticlă mai scumpă. Fabrica lucra cu două cuptoare, care aveau, în total, 16 creuzete (Schmelztiegel) și producea sticlă goală (Hohlglas) și sticlă plană/panouri de sticlă (Tafelglas).

O informație despre sticlăria de la Crasna găsim în scrisoarea receptorului Johan Modes, din Rădăuți, care îi scria, în 30 aprilie 1794, receptorului pensionar Ferdinand Dans că sticlăria din Crasna produce cea mai frumoasă sticlă – recipiente și sticlă plană – și că vânzările sunt atât de mari, încât producția abia putea face față cererilor cumpărătorilor⁹⁹⁸. Dintr-o scrisoare a directorului Camerei Domeniilor din Sf. Ilie, Albert von Kugler, adresată aceluiași Ferdinand Dans, în 10 octombrie 1794, aflăm că huta de la Crasna avea un cuptor pentru sticlă rotundă (Hohlglasofen) și unul pentru sticlă plană (Tafelglasofen). Cele două cuptoare ardeau, împreună, 16 creuzete de topire, sticlăria produsă era frumoasă și curată. Materia primă, prundișul și nisipul cuarțos necesar producerii sticlei nu se găsea în apropierea hutei, ci era adus, cu mari cheltuieli, din Uhrynkowce, districtul Zaleszczyki, iar argila, materialul pentru construcția cuptoarelor și creuzetelor se procura din Dziewięczyce (Domeniul Lubaczów, Galiția austriacă)⁹⁹⁹.

Dacă materiile prime pentru producția de sticlă trebuiau achiziționate și transportate de la distanțe mari pentru acele vremuri, implicând cheltuieli suplimentare, putem concluziona că existența pădurilor dese și, implicit, ușurința fabricării potasei, ingredient necesar în producerea sticlei, a făcut posibilă înființarea unei fabrici de sticlă în Crasna și nu numai.

Deși se afirmă că în anul 1804 vânzările au fost nesemnificative și au fost îndreptate în principal către Lemberg, activitatea fabricii a continuat încă zece ani: „Nu a fost atât de rău încât să se «răcească cuptoarele» («kalten Ofen»), așa cum era numită închiderea unei fabrici de sticlă în acea vreme”¹⁰⁰⁰.

După ce pădurile din jur au fost tăiate complet – aproximativ 70% din lemnul de foc doborât era necesar pentru producerea potasei și aproximativ 30% pentru arderea în cuptoare – și aprovizionarea cu lemn trebuia făcută de la distanțe și cu cheltuieli mari, fabrica și-a redus treptat activitatea începând din anul 1812, pentru ca, în anul 1814, producția să fie sistată. Fabrica de sticlă din Althütte și-a încheiat activitatea în anul 1815¹⁰⁰¹.

Karlsberg – Gura Putnei (1797–1827)

Cea de a doua fabrică de sticlă din Bucovina (Putnerhütte, Hütte Putnathal, Glăjăria Putna) a fost înființată din inițiativă privată în anul 1797 și a funcționat timp de 30 de ani. În jurul fabricii a apărut colonia Karlsberg, una dintre cele mai interesante și mai pure colonii germane înființate și dezvoltate în Bucovina¹⁰⁰². Situată pe un afluent de stânga al pârâului Putna, la circa 4 km nord de Mănăstirea Putna, colonia era o așezare izolată, în spate și pe părțile laterale fiind flancată de munți cu înălțimi de până la 1 000 de metri.

Înainte de constituirea Fondului Religionar gr.-or. al Bucovinei (19 iunie 1783), terenul pe care s-a înființat colonia era în proprietatea Mănăstirii Putna. După ce bunurile monahale au fost preluate de administrația statului, terenurile și localitățile din Valea Sucevei (partea de câmpie și partea de munte) au intrat în componența Domeniului Rădăuți (Radautzer Herrschaft) al Fondului Religionar.

Întreg Domeniul Rădăuți a fost arendat de Consiliul Imperial de Război (Hofkriegsrath), în anul 1792, pentru Departamentul de herghelie și remonte Rădăuți din Bucovina (Landgestüts- und Remontierungsdepartement in der Bukowina zu Radautz) pe o perioadă de 15 ani (1 mai 1792 – 1 mai

⁹⁹⁸ N. Gaschler, *op. cit.*, p. 31.

⁹⁹⁹ *Ibidem*, pp. 31–32.

¹⁰⁰⁰ *Ibidem*, p. 32.

¹⁰⁰¹ *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde, verfasst anlässlich des 50 jährigen glorreichen Regierungsjubiläums Seiner kaiserlichen und königlichen Apostolischen Majestät, unsers Allergnädigsten Kaisers und Obersten Kriegsherrn durch die k. k. Gendarmerie des Landes-Gendarmerie-Commandos N° 13*, (în continuare se va cita: *Die Bukowina*) Czernowitz, Commissionsverlag der k. k. Universitäts-Buchhandlung H. Pardini (Engel & Suchanka), 1899, p. 205.

¹⁰⁰² Ern. Grigorovitz, *op. cit.*, p. 125.

1807), pentru care plătea anual o chirie de 12 257 de florini și 21 de creițari. După expirare, contractul de arendare a fost prelungit pentru o perioadă de cinci ani, până în 1 mai 1812, cu o arendă anuală de 56 012 florini și 24 de creițari¹⁰⁰³. Pentru administrarea Domeniului a fost înființată o Direcție economică (Wirtschaftsdirektion) cu sediul în Rădăuți, condusă, din 14 aprilie 1792 până în anul 1801, de Franz Pauly.

În anul 1796, Jossel/Zossel Reichenberg, negustor și antreprenor evreu din Rădăuți – „cel dintâi evreu din Rădăuți, cunoscut cu numele”¹⁰⁰⁴ –, a cerut Direcției economice din Rădăuți permisiunea să construiască o fabrică de sticlă (hută) în pădurea Domeniului din vecinătatea Mănăstirii Putna¹⁰⁰⁵. Pentru înființarea întreprinderii, Reichenberg trebuia să obțină, în primul rând, aprobare din partea autorităților militare care aveau în arendă terenul respectiv. Un argument pentru înființarea hutei în vecinătatea Putnei era faptul că pădurile aflate în apropiere puteau fi valorificate parțial, iar prin curățarea acestora pentru a scăpa de lemnul inutil, locuitorilor din Putna și Vicov li s-ar putea asigura o meserie de pe urma căreia să obțină un venit bun, iar rentele ar fi putut crește la 6 000–7 000 de guldeni anual¹⁰⁰⁶. Planul lui Reichenberg a fost sprijinit de autorități și pentru că fabrica de sticlă (Kristallhütte) din Rozaniczka-Lubaczow (districtul Zolkiew, Galiția) urma să se închidă, iar muncitorii trebuiau să-și caute de lucru. Aceasta a fost construită în anul 1793 de maistrul sticlar boemian Hans Wenzel Hafenbrädl și sticlari boemieni, după ce, în același an, și sticlăria sa din Gerlhütte-Seewiesen a fost lovită de criza care a afectat întreg ținutul fabricilor de sticlă din Boemia, a acumulat datorii mari și a fost închisă¹⁰⁰⁷. Nici fabrica de sticlă și cristal din Rozaniczka nu a lucrat în profit, astfel că, în anul 1797, a fost închisă ca urmare a falimentului. Germanii boemieni – sticlari și tăietori de lemne – care au lucrat aici și-au pierdut locul de muncă și erau obligați să își caute noi posibilități de lucru. Când vestea că fabrica de sticlărie din Rozaniczka urma să se închidă a ajuns la Rădăuți, Reichenberg și Pauly s-au hotărât să acționeze rapid și să recruteze sticlarii și tăietorii de lemne de aici pentru proiectul lor de la Putna.

Mâna de lucru specializată fiind astfel asigurată, Oficiul economic din Rădăuți, cu încuviințarea Cabinetului Militar din Viena, admite cererea și își dă consimțământul pentru înființarea întreprinderii, care a primit numele de „Putner Glashütte”¹⁰⁰⁸, considerând că „o astfel de întreprindere ar spori veniturile Domeniului și ar oferi posibilități de lucru și de câștig supușilor indigeni valahi”¹⁰⁰⁹. Obținând aprobarea și având și sprijinul lui Franz Pauly – director al Direcției bunurilor apoi, din 14 aprilie 1792 până în anul 1801, director al Direcției economice din Rădăuți¹⁰¹⁰ –, Reichenberg a construit, în anul 1797, fabrica pe care a ținut-o în arendă până în anul 1801. Pentru muncitori și familiile lor a construit, în grabă, case din lemn direct pe pământ, fără o fundație – „aedificantes domos ligneus super terram sine fundamento”¹⁰¹¹.

Fabrica a fost pusă în funcțiune în anul 1797 cu muncitori sticlari calificați, care până atunci lucraseră la fabrica de cristal din Rozaniczka (Rosendorf), conducătorul acestora fiind meșterul sticlar Josef Löffelmann. Primii lucrători sticlari care au venit împreună cu familiile în Karlsberg-Bucovina în anul 1797, au fost: Josef Löffelmann, Philipp Artmann, Andreas Hartinger, Johann Imsel, Jakob

¹⁰⁰³ Franz Wiszniowski, *Radautz die deutscheste Stadt des Buchenlandes*, München, Verlag „Der Südostdeutsche”, 1988, p. 175.

¹⁰⁰⁴ *Ibidem*, p. 135.

¹⁰⁰⁵ Erich Prokopowitsch, „Zur Ansiedlungsgeschichte von Karlsberg”, în *Buchenland: 150 Jahre Deutschum in der Bukowina*, hrsg. von Franz Lang, München, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, 1961, pp. 65–72.

¹⁰⁰⁶ K. A. Romstorfer, „Die deutsche Colonie und das Bauernhaus in Karlsberg”, în „Wiener Landwirtschaftliche Zeitung”, nr. 98, Samstag, 9. Dezember 1899, pp. 791–792.

¹⁰⁰⁷ Willi Kosiul, *Die Bukowina und ihre Buchenlanddeutschen in zwei Bänden*, Band I, *Von der Entstehung der moldauischen Bukowina im Jahre 1343 bis zum Ende ihrer österreichischen Herrschaft 1918*, Oberding, Reimo-Verlag, 2011, p. 348.

¹⁰⁰⁸ Erich Prokopowitsch, *op. cit.*, p. 65.

¹⁰⁰⁹ Franz Wiszniowski, *op. cit.*, p. 190.

¹⁰¹⁰ *Ibidem*, pp. 202–203.

¹⁰¹¹ *Bori. Karlsberg und andere deutschböhmisches Siedlungen in der Bukowina*, (în continuare se va cita: *Bori. Karlsberg und andere...*), Herausgegeben von Rudolf Wagner, München, Verlag „Der Südostdeutsche”, 1982, p. 69. Cele mai importante evenimente referitoare la dezvoltarea coloniei Karlsberg sunt prezentate în *Cronica parohiei romano-catolice din Karlsberg* (Karlsberger Kirchenchronik), scrisă în limba latină de preotul Josef Franze, din ianuarie 1845 pastor al comunității catolice de aici.

Löffelmann, Jakob Romankiewitsch, Sebastian Romankiewitsch, Michael Schätz, Ferdinand Schmil, Johann Stöberl, Anton Weber, Ferdinand Wild și Johann Witowski¹⁰¹².

Sub conducerea lui Josef Löffelmann – un om harnic, drept și cu experiență profesională¹⁰¹³ –, sticlăria a avut rezultate foarte bune. Ca și la celelalte fabrici de sticlărie din Bucovina, o parte din potasa necesară obținerii sticlei era produsă local, o altă parte era adusă de la potasăriile din zonă. Când a observat avântul luat de întreprindere, Direcția economică a reziliat, în anul 1801, contractul cu Reichenberg, i-a plătit o despăgubire de 11 700 de florini și 44 de cruceri și a preluat întreprinderea în regie proprie¹⁰¹⁴. Direcția a preluat și personalul angajat, format din muncitori germani boemieni și câțiva polonezi.

După ce fabrica a intrat în proprietatea Direcției economice din Rădăuți, comandantul Hergheliei, locotenent-colonelul Joseph von Cavallar¹⁰¹⁵, a încheiat, în 20 octombrie 1801, în scris, un contract de muncă cu sticlării, aceștia obligându-se să lucreze cel puțin șapte ani în fabrică. În schimb, Direcția economică asigura fiecărui muncitor (sticlărie sau tăietor de lemne) un salariu fix, îi acorda gratuit o casă, o grădină pe lângă casă, un teren pentru pășunat în suprafață de trei sferturi de hectar (1½ iugăr), îi garanta o pensie la bătrânețe.

Cronica parohiei romano-catolice din Karlsberg menționează că inițial afacerile au mers foarte bine, aspect care se poate observa și din faptul că, în anul 1802, Direcția economică a hotărât să înființeze o nouă hută în pădurea de la Straja, pe pârâul Laura¹⁰¹⁶.

Ca urmare a imigrației lucrătorilor sticlari și tăietorilor de lemn din pădurea boemiană, care își transportau bunurile pe trăsuri mici trase de câini, adulții și copiii trebuiau să facă drumul pe jos, numărul coloniștilor din Karlsberg a crescut continuu. În 17 martie 1803, 15 lucrători sticlari din districtul Prachin – lucrători care au primit, în avans, 60 de florini, bani necesari pentru călătorie –, împreună cu familiile lor, au venit și s-au stabilit în Karlsberg¹⁰¹⁷. În iunie 1803, 35 de familii – rezidente în districtul Prachin din Boemia germană înainte de imigrarea în Bucovina –, în total 166 de persoane (82 de sex masculin și 84 de sex feminin), au ajuns în Bucovina și au fost colonizate în jurul fabricii din Karlsberg. Cea mai mare parte a coloniștilor erau tăietori de lemn, dar printre ei erau și zidari, rotari, căruțași, dogari, cizmari, croitori, țesători și toți urmau să fie angajați ca tăietori de lemn pentru fabrică. Între cele 35 de familii de coloniști se aflau și cinci familii de cehi: Georg Plechina (10 persoane), Andreas Petrovitz (șase persoane), Iohann Plechina (șapte persoane), Andreas Kodelka (cinci persoane) și Simon Watzlawek (nouă persoane)¹⁰¹⁸.

Cronicile relatează că așezarea a primit numele de „Karlsberg” în onoarea președintelui Consiliului Aulic de Război (Hofkriegsrat), arhiducele Karl von Habsburg¹⁰¹⁹, abia după ce coloniștii boemieni amintiți mai sus s-au stabilit la est de fabrică, nu departe de pârâul Putna. Noua colonie era numită de populația locală „Huta”. După Unirea Bucovinei cu România, așezarea a primit numele de Gura Putnei. O altă variantă a numelui coloniei spune că fondatorul sticlăriei, Reichenberg, a recrutat doi maiștri sticlari din Rosendorf. Când au ajuns în Rădăuți, i-a trimis în munți, unul spre Fürstenthal, celălalt spre Putna, pentru a cerceta dacă există materialul necesar producerii sticlei. Cel care s-a îndreptat spre Putna, pe nume Karl Steiger, a ajuns la o veche ruină mânăstirească la gura unei văi înguste. Acolo, sub un munte, a găsit nisip potrivit pentru producerea sticlei. Când s-a întors la Rădăuți, Reichenberg a fost foarte mulțumit de probele de nisip aduse și a decis să numească muntele Karlsberg, după sticlăria Karl Steiger. Ulterior, numele a fost transferat așezării¹⁰²⁰.

¹⁰¹² *Ibidem*.

¹⁰¹³ Franz Wiszniowski, *op. cit.*, p. 190.

¹⁰¹⁴ *Ibidem*.

¹⁰¹⁵ Joseph Freiherr von Cavallar (1739, Weißenfels, Ducatul Carniola – 19 aprilie 1812, Vășcăuți, Bucovina) – ofițer austriac, considerat drept adevăratul întemeietor al prăsiliei de cai austriece, comandantul Hergheliei (Gestütskommandant) din Rădăuți. Pentru meritele sale, a fost înălțat în rândul nobilimii austriece (baron, în 26 iulie 1779), avansat general-maior (1803) și, odată cu pensionarea, mareșal-locotenent (1811).

¹⁰¹⁶ R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 355.

¹⁰¹⁷ E. Prokopowitsch, *op. cit.*, p. 66.

¹⁰¹⁸ Simeon Reli, *op. cit.*, p. 272.

¹⁰¹⁹ E. Prokopowitsch, *op. cit.*, p. 66.

¹⁰²⁰ Claus Stephani, *Das Mädchen aus dem Wald. Märchen, Sagen und Ortsgeschichten au dem Radautzer Ländchen* (Fetița din pădure. Basmе, legende și povestiri locale din ținutul Rădăuți), Bukarest, Ion Creangă Verlag, 1985, pp. 46–49. În original: „In einer anderen Deutung des Ortsnamens heißt es, daß der Gründer der Glashütte, Reichenberg, sich nach Rosendorf bei Lubatschow wandte und zwei Glasmachermeister her rufen ließ. Als sie in Radautz eintrafen, schickte er sie ins Gebirge, den einen in Richtung Fürstenthal, den anderen in Richtung Putna. Sie sollten erkunden, ob es dort «das nöthige

Coloniștii veniți în Karlsberg în anul 1803 au primit o casă, 3,5 hectare de teren pentru agricultură și pășunat și un avans de 100–150 de guldeni. Pentru acești bani ei trebuiau să taie, anual, câte 50 de stânjeni/klafteri (circa 340 m³) de lemn de foc pentru nevoile fabricii și potasăriei, contra unei plăți fixe pentru fiecare stângen: 30 de creițari pentru un stângen cub de lemn gros, 40 de creițari pentru un stângen cub de lemn crăpat. Pentru pământul primit în proprietate ereditară – din care mult era acoperit de pădure tânără –, fiecare familie trebuia să plătească guvernului o taxă anuală de 30 de creițari pentru fiecare iugăr de teren eliberat imediat după intrarea în proprietate, iar pentru casă 30 de creițari anual. Terenurile care au trebuit să fie făcute arabile au fost scutite de taxă timp de șase ani.

În anul 1808 s-a iscat un conflict între coloniști și Direcția economică a Domeniului Rădăuți. După ce în timp de patru ani coloniștii și-au plătit avansurile primite (100–150 de guldeni), au cerut să încheie un nou contract cu Direcția economică¹⁰²¹. Valentin Rybicki, administratorul fabricii, a informat Direcția că nu toți coloniștii taie cantitatea de lemn prevăzută în contractul de colonizare, respectiv câte 50 de stânjeni de lemn pe an, și că mulți coloniști nu tăiau nici câte 20 de stânjeni. Când Direcția economică a cerut de la coloniști, fără nicio excepție și considerare, ca fiecare familie să taie câte 60 de stânjeni de lemn pe an și îi amenința pe cei care nu-și îndeplineau obligațiile cu retragerea bunurilor (dotațiunii) de colonizare, s-au iscat dispute profunde și continue. A urmat o revoltă a coloniștilor împotriva administrației fabricii și Domeniului, revoltă inițiată și condusă de cehul Georg Plechina – „care izbutise mai înainte să determine Direcțiunea economatului din Rădăuți ca să-l facă primar al coloniei”¹⁰²². O mare parte din coloniști nu au mai vrut să accepte și să se supună grelelor îndatoriri de muncă impuse de Direcția economică și au cerut învoirea oficială de a se întoarce în locurile de origine.

O comisie condusă de locotenent-colonelul Bukowski von Stolzenburg a fost trimisă la Karlsberg pentru a rezolva conflictul. Negocierile cu coloniștii au eșuat, fapt ce a dus la anularea contractului de colonizare. Direcția Domeniilor din Rădăuți s-a văzut nevoită să acorde tuturor familiilor solicitante permisiunea de a se întoarce în Boemia, dar cu condiția ca acestea să prezinte mai întâi un act de reprimire din partea foștilor lor stăpâni de acolo¹⁰²³.

În urma revoltei, în anul 1811 mai multe familii de tăietori de lemne, dar și de sticlari au părăsit Karlsbergul. Unele familii s-au îndreptat spre Boemia, câteva dintre acestea au hotărât să rămână în Kolomea (Galizia), unde, în anul 1812, au fondat colonia Mariahilf. Nu toate familiile s-au îndreptat spre Boemia sau Galiția, unele s-au mutat în Fürstenthal-Voievodeasa, câteva s-au stabilit în Rădăuți și Baineț, lângă Siret¹⁰²⁴. În locul lor au venit, în anul 1815, alte familii germane care trăiau împrăștiate prin Bucovina și nu aveau proprietăți¹⁰²⁵.

Dintre cehi a rămas în Karlsberg doar Simon Watzlawek, care a declarat că rămâne și acceptă condițiile stabilite prin contractul de colonizare, dar să nu fie silit să taie lemn în pădure, fiind slab și neavând pe nimeni care să lucreze pentru el. Se angaja, în schimb, să predea Domeniului o cantitate de cenușă (potasă) dacă i se vor lăsa în folosire cele șase jugăre de pământ. Cererea lui Watzlawek a fost aprobată, acesta fiind obligat să predea Domeniului câte 30 de corețe¹⁰²⁶ de cenușă pe an cu prețul de un florin de fiecare coreț¹⁰²⁷.

În 19 martie 1812, așa cum s-a întâmplat cu 11 ani mai înainte cu lucrătorii sticlari, s-a încheiat un contract cu 34 de familii de tăietorii de lemn din Karlsberg. Conform noului contract, cantitatea de lemn pentru fiecare familie a fost din nou stabilită la 50 de stânjeni anual.

După preluarea fabricii de către Direcția economică, primul administrator (*officialis rationalistarum*) al sticlăriei a fost Beller, înlocuit de către Joseph von Cavallar – „din motive pur

Material für die Gläßerzeugung gäbe». Jener, der Richtung Putna gewandert war, gelangte bei der Mündung eines engen Tales zu einer alten Klosterruine. Dort fand er unterhalb eines Berges geeigneten Sand für die Glasherstellung. Er hieß Karl Steiger und kehrte nach Radautz zurück. Reichenberg war mit den Sandproben sehr zufrieden und beschloß, den Berg nach dem Glasermeister Karlsberg zu benennen. Später wurde der Namen auch auf die Siedlung übertragen”.

¹⁰²¹ R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 355.

¹⁰²² Simeon Reli, *op. cit.*, p. 272.

¹⁰²³ *Ibidem*.

¹⁰²⁴ E. Prokopowitsch, *op. cit.*, p. 72.

¹⁰²⁵ R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 357; Simeon Reli, *op. cit.*, p. 273.

¹⁰²⁶ Coreț, corețe (reg.) – unitate de măsură pentru capacitate, echivalentă cu aproape un hectolitru și un sfert, întrebuițată mai ales pentru cereale.

¹⁰²⁷ Simeon Reli, *op. cit.*, p. 273.

personale¹⁰²⁸ – cu Valentin Rybicki (1808–1819). Lui Rybicki i-a urmat Franz Kuppetz (între 1 septembrie 1797 și 30 iunie 1800 a fost grefier la Administrația domenală din Coțmani; din 1 iulie 1800 grefier secund la Direcția economică din Rădăuți¹⁰²⁹), până la mijlocul anului 1827, când fabrica a fost închisă.

Împăratul Francisc I al Austriei (1804–1835) a vizitat Rădăuțiul în 7 august 1817 și a menționat, în jurnalul său de călătorie, următoarele: „Domeniul are 17 sate, cu 17 680 de suflete. Pământul bun este în suprafață de 4 mile pătrate și 8 155 iohi/iugăre. O fabrică de sticlă, 163 106 iugăre de pădure patronală și 15 123 de iugăre de pădure a țaranilor. Domeniul se întinde până la frontiera cu Maramureșul și ar mai putea cuprinde încă multă populație”¹⁰³⁰.

Disputele iscate între muncitori și proprietar, proasta administrare și gestionarea incorectă a lucrărilor de la fabrică din timpul lui Franz Kuppetz, diminuarea vânzării produselor de sticlă în Bucovina ca urmare a concurenței străine, urmată și de scăderea producției, au adus declinul întreprinderii. Deja în anul 1825 o parte din activitate a fost oprită, pentru ca, doi ani mai târziu, în 14 iulie 1827, activitatea să fie complet abandonată și fabrica închisă¹⁰³¹, lăsând muncitorii în cele mai grele situații. Puțini și-au găsit de lucru în alte fabrici de sticlărie. Direcția economică a încercat să le vină în ajutor, intermediind vânzarea caselor la prețuri modice și lăsându-i să păstreze pământul, cu taxele aferente. Sticlarii și tăietorii de lemne au devenit astfel mici agricultori, cultivau suprafețe de teren destul de mici și se confruntau cu mari dificultăți. Unii dintre ei au reușit să obțină venituri mai mari din exploatarea pădurilor sau, mai târziu, lucrând în fabricile înființate în Putna.

Din păcate, informații despre funcționarea sticlăriei în timpul celor 30 de ani sunt puține. Trebuie menționat doar faptul că Domeniul Rădăuți a vândut, în anul 1805, întreaga producție de sticlă a hutei din Karlsberg lui Jossel Reichenberg, și anume setul (Schock) de sticlă plană cu un florin și 40 de creițari și setul de sticlă rotundă cu un florin și 20 de creițari¹⁰³².

În anul 1803, în Karlsberg a fost înființată o școală catolică în care copiii coloniștilor erau instruiți de către învățători privați¹⁰³³. La școala de pe pârâul Scunca (Schunka) din Karlsberg a urmat, în anii 1833–1935, clasele I și a II-a primară Iraclie Porumbescu, trimis fiind de arhimandritul Ghenadie de la Mănăstirea Putna. Aici Iraclie Porumbescu a luat contact cu limba germană pe care a stăpânit-o apoi la perfecție¹⁰³⁴.

Primele case de locuit au fost ridicate de coloniști în apropierea hutei, „acolo unde astăzi se află biserica, casa parohială și școala, iar fabrica de sticlărie se afla acolo unde este acum actuala școală. Drumurile din apropierea lor mai păstrează și astăzi în stratul de pietriș zgură de la cuptoarele de topit sticlă”¹⁰³⁵.

În jurul anului 1820, coloniștii din Karlsberg au construit o frumoasă biserică romano-catolică în care, în 26 iulie 1822, s-a oficiat primul serviciu divin de către propriul paroh.

În anul 1848 trăiau în Karlsberg 667 de germani catolici; în anul 1890 erau 942 de locuitori, dintre care 880 erau germani catolici¹⁰³⁶. Karlsbergul (din 1918 Gura Putnei) număra, în anul 1932,

¹⁰²⁸ Franz Wiszniewski, *op. cit.*, p. 195.

¹⁰²⁹ *Ibidem*, p. 203.

¹⁰³⁰ „Die Reisetagebücher des Österreichischen Kaisers Franz I. aus der Bukowina (1817 und 1823)” (în continuare se va cita: „Die Reisetagebücher des Österreichischen Kaisers Franz I.”), în Rudolf Wagner, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina. Festgabe zu seinem 80. Geburtstag*, Herausgegeben i. A. der Landesmannschaft der Buchenlanddeutschen (Bukowina) von e. V. Paula Tiefenthaler und Adolf Armbruster, Augsburg, Hofmann Verlag, 1991, p. 460. În original: „Die Herrschaft besteht aus noch 17 Dörfern, in allen 17 680 Seelen. Der Flächeninhalt beträgt 4 Quadratmeilen 8 155 Joch guten Grund. Eine Glashütte, 163 106 Joch obrigkeilicher, 15 123 unterthäniger Waldungen. Die Herrschaft erstreckt sich bis an die Gränze der Marmaros und ware noch vieler Bevölkerung fähig”.

¹⁰³¹ Bori, *Karlsberg und andere...*, p. 77.

¹⁰³² R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 357; Franz Wiszniewski, *op. cit.*, p. 191.

¹⁰³³ Hugo Weczerka, *Die Deutschen im Buchenland*, în „Der Göttinger Arbeitskreis Schriftenreihe”, Heft 51/1955, Würzburg, Holzner Verlag, p. 276; E. Prokopowitsch, „Die Entwicklung des Schulwesens in der Bukowina”, în *Buchenland: 150 Jahre Deutschem in der Bukowina*, hrsg. von Franz Lang, München, Verlag der Südostdeutschen Kulturwerks, 1961, p. 276; Constantin Ungureanu, *Sistemul de învățământ din Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774–1918)*, Chișinău, f. ed., 2015, p. 56.

¹⁰³⁴ Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. I, ediție îngrijită, prefată, annotată, glosar și catalog al creației lui Ciprian Porumbescu de Vasile Vasile, Suceava, Editura Lidana, 2014, pp. 28–29.

¹⁰³⁵ K. A. Romstorfer, *op. cit.*, p. 791.

¹⁰³⁶ R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 359.

circa 1 700 de suflete, aproape toți fiind germani (98%). Existau doar cinci familii de evrei vorbitoare de limbă germană și patru persoane de naționalitate română.

Colonia Karlsberg s-a menținut, până la strămutarea locuitorilor germani în cel de al Treilea Reich din anul 1940, un sat pur german romano-catolic.

În toponimia minoră a localității au rămas denumiri care amintesc de prezența germanilor (Lunca lui Klemenț; Șlagul lui Schtraub – pădure tânără; La Pogor la Franz – zonă din Gura Putnei¹⁰³⁷) și de existența fabricii (Huta – cătun; Dealul Hutei¹⁰³⁸).

Fürstenthal – Voievodeasa (1803–1889)

Când activitatea de la salina de pe Muntele Pleșul¹⁰³⁹ a fost abandonată la începutul anului 1802 și producția de sare a fost transferată de acolo la Cacica, autoritățile administrative, respectiv Oficiul economic cezaro-crăiesc din Solca, au decis să fie construită o fabrică de sticlă în locul acestei fabrici de sare. Ca lucrători în fabrică se miza pe aducerea meseriașilor de la fabricile de sticlă din Sommersdorf și Stockern din Boemia – regiune cu vechi tradiții în producerea sticlei, unde erau inventariate, în anul 1784, 65 de fabrici de sticlă –, fabrici care erau închise la acea vreme din cauză că, pentru a asigura cantitățile mari de lemn necesare în sticlării, păduri întregi au fost tăiate complet.

Cu toate că, încă din 31 iulie 1802, Inspectoratul Bunurilor Statului din Rădăuți – care nu a avut nicio obiecție cu privire la construcția unei a treia sticlării – raporta că Valea Suha de lângă Stulpicani era mai favorabilă înființării unei „glăjării” datorită pietrișului excelent și în pofida faptului că în Pleșa¹⁰⁴⁰ clădirile necesare cazării muncitorilor existau deja, fabrica de sticlă nu a mai fost construită acolo. Atenția s-a îndreptat asupra văii pârâului Voievodeasa aflată între Sucevița și Marginea, unde erau 15 453 de iugăre¹⁰⁴¹ și 693 de stânjeni pătrați de păduri nefolosite.

În 21 noiembrie 1802, pădurarul Böller a înaintat un raport în care prezenta locația potrivită pentru construirea fabricii de sticlă, și anume pe pârâul Voievodeasa, afluent de stânga al pârâului Sucevița. În primăvara anului 1803 s-a luat hotărârea înființării sticlării aici și construirea de locuințe pentru muncitori.

Înființarea unei fabrici de sticlă putea să dureze mult timp. Mai întâi, trebuia obținut consimțământul din partea autorităților care administrau teritoriul respectiv, în cazul de față Domeniul Solca de care aparțineau satele Sucevița, Marginea și, ulterior, Fürstenthal-Voievodeasa. Urmau apoi negocierile cu coloniștii cu privire la alocarea terenului, la salarii, la cheltuieli de călătorie, la taxele și dările cuvenite sau scutiri. În timpul negocierilor, coloniștilor li se promiteau case și ceva pământ, pentru care urmau să plătească o taxă anuală. Ei urmau să fie scutiți de munci neplătite și dări către Domeniu.

Între timp, Inspectoratul c. c. al Bunurilor Statului din Bucovina cu sediul în Rădăuți a trecut la recrutarea de sticlari germani din districtul Pracin din Pădurea Boemiană, sticlari recrutați de Johann Pollmann și Johann Würzer, care au sosit la Rădăuți încă din octombrie 1802 pentru a primi slujbe în fabricile de sticlă ale căror locații încă nu fuseseră stabilite. În 24 octombrie 1802, Inspectoratul a încheiat cu aceștia un acord, în care se prevedea că Inspectoratul le va asigura încadrarea la viitoarea fabrică de sticlă, numărul locurilor de muncă, facilitățile acordate, retribuțiile sticlarilor, zidarului, topitorului, fochistului, ucenicilor și banii care le vor fi dați pentru călătorie¹⁰⁴². Au convenit să lucreze în fabrica de sticlă care urma să fie construită în Valea Voievodeasa (Fürstenthal) producătorii de sticlă plană/sticlă pentru ferestre (Tafelglasmacheresellen) Johann Weber, Anton Fuchs, Wenzel Feldigel, Franz Weber, Franz Keller, producătorii de sticlă rotundă/concavă (Hohlglasmacher) Josef

¹⁰³⁷ Ana-Maria Prisacaru, *Urme de limbă germană în microtoponimia bucovineană*, p. 110; <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/V2529/pdf> (1 iunie 2020).

¹⁰³⁸ Nicolai Grămadă, *op. cit.*, p. 293.

¹⁰³⁹ Pleșul, munte (841 m altitudine), ține de culmile laterale ale Obcinei Mari, se află în apropiere de Cacica, districtul Rădăuți, lângă hotarul cu districtul Gura-Humorului. Cf. Ern. Grigorovitz, *op. cit.*, p. 164.

¹⁰⁴⁰ Pleș(a) – sat, districtul Gura-Humorului, așezat pe partea stângă a Văii Humorului, puțin spre nord de Mănăstirea Humorului. Colonie înființată în anul 1835 de slovaci și transformată în sat de sine stătător în anul 1848. Cf. *Ibidem*, p. 164.

¹⁰⁴¹ Iugăr – unitate de măsură a suprafețelor de pământ, care echivala în Imperiul Habsburgic cu 1 600 de stânjeni pătrați sau 0,5775 de hectare.

¹⁰⁴² Johann Polek, „Geschichte von Fürstenthal”, în „Bukowiner Bote”, II. Jahrgang, 1899, nr. 22, pp. 1–2.

Gaschler, Matthias Gaschler și zidarul (Hüttenmaurer) Martin Stoiber¹⁰⁴³. Acești opt meseriași, împreună cu familiile lor, sunt considerați ca fondatori ai coloniei Fürstenthal.

S-a hotărât că fabrica să angajeze, pentru început, opt producători de sticlă plană, opt producători de sticlă rotundă, un topitor experimentat, un geamgiu, un glăzuitor, un zidar de cuptoare, patru fochiști, ucenici. Johann Weber a fost autorizat să recruteze forța de muncă necesară. În primăvara anului 1803, Martin Stoiber a venit cu 3–4 familii de producători de sticlă, celelalte familii trebuind să ajungă la sfârșitul lunii septembrie. Fiecare familie urma să primească gratuit cazare în case de lemn puse la dispoziția lor din partea fabricii, un teren pentru grădină și două iugăre de pășune. Trebuiau aduși imediat muncitori forestieri care să taie lemnul din pădure, să construiască locuințe pentru ei, pentru sticlari și familiile lor care urmau să sosească în vara aceluiași an. Inspectoratul Domeniilor Statului a negociat, în anul 1802, cu Sebastian Schuster – sticlăru din Rehberg-Boemia, care în anul 1800 se afla în Rădăuți – să recruteze muncitori forestieri din ținuturile natale, lucrători care inițial se vor stabili în Marginea, pentru a tăia lemnul necesar construirii caselor în care urmau să fie cazați coloniștii. Conform raportului său din 18 ianuarie 1803, el s-a angajat că va veni din timp, pe vreme bună, cu 18 familii de muncitori forestieri pentru a tăia 1 000 de klafteri¹⁰⁴⁴ de lemn până la primăvară, astfel încât acesta să se usuce și să fie bun pentru construcții. În 27 martie 1803, Sebastian Schuster a raportat că 20 de familii de tăietori de lemn au ridicat pașapoarte pentru relocare¹⁰⁴⁵.

Primii muncitori forestieri sosesc în aprilie 1803. În toamna anului 1803, Sebastian Schuster, cu 20 de familii de tăietori de lemn și constructori de case au ajuns în Marginea, unde au fost întâmpinați de administratorul Quirsfeld și de casierul Hohenauer și cazați temporar în cabane de lemn¹⁰⁴⁶. Pământul care urma să fie „dăruit” coloniștilor era intens împădurit și pietros, astfel că trebuia curățat și făcut arabil. Odată sosiți, coloniștii – bărbați, femei și copii – au început să curețe pădurea deasă pentru a-și face cărări și drumuri, case și terenuri de grădinărit.

Între timp, au fost luate și alte măsuri necesare. Prin Ordonanța Gubernială din 17 decembrie 1802 s-a dispus angajarea unui pădurar, cu un salariu anual de 144 de florini – acesta trebuia să supravegheze exploatarea lemnului necesar fabricii și să țină evidența acestuia – și a doi paznici, cu un salariu anual de 36 de florini. Ca administrator al fabricii a fost desemnat Dominik von Aystetten, care a primit numirea oficială în 31 octombrie 1804¹⁰⁴⁷.

După ce guvernul din Lvov (în 29 iulie 1803) și Camera Curții (în 7 octombrie 1803) au acordat aprobarea preliminară pentru demararea construcțiilor, sticlăria și anexele necesare au fost ridicate, în anul 1803, de Oficiul din Solca, al cărui administrator era Quirsfeld. Cheltuielile pentru construcții s-au ridicat la suma de 6 989 de florini și 50 de creițari. De asemenea, a fost construit un han cu pivniță care a costat 412 florini și 28 creițari¹⁰⁴⁸. În scurt timp s-a înființat o fabrică de carbonat de potasiu/potasă (Pottaschenhütte) și o vărărie (Kalkbrennerei).

De-a lungul timpului, coloniștii și-au construit mica biserică catolică – colonia Fürstenthal a fost locuită exclusiv de germani catolici (362 în anul 1811, 586 – 1842¹⁰⁴⁹, 928 – 1890¹⁰⁵⁰, 1 794 – 1920, 1 908 – 1930¹⁰⁵¹) –, o școală și case care au continuat să urce pe vale¹⁰⁵². Prin anul 1808, respectiv după cinci ani de la înființare, se aflau în Fürstenthal 48 de familii germane din Bohemia. În anul 1811, o parte din angajații de la sticlăria din Karlsberg, după o dispută cu Oficiul economic, părăsesc localitatea și se stabilesc în Fürstenthal. Astfel, numărul lucrătorilor de la sticlărie a crescut la 48, respectiv: 17 sticlari (Galsmacher), un zidar (Hüttenmaurer), un fierar (Hüttenschmied), un tâmplar (Hüttentischler), doi topitori (Schmelzer), 19 tăietori de lemn (Holzhauer), patru fochiști (Schürer), un tăietor de sticlă (Glasschneider), un lucrător la moara de măcinat (Pochweib), un legător

¹⁰⁴³ R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 360.

¹⁰⁴⁴ Klafter – echivalent cu stänjen, veche unitate de măsură pentru lungime, anterioară introducerii sistemului metric, egală cu 1,962 m în Muntenia, 2,23 m în Moldova, 1,896 m în Austria.

¹⁰⁴⁵ R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 361.

¹⁰⁴⁶ Valerian Procopciuc, *Sucevița și Voievodeasa, două localități bucovinene. Studiu mono-grafic*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2009, pp. 161–162.

¹⁰⁴⁷ R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 364.

¹⁰⁴⁸ *Ibidem*, p. 363.

¹⁰⁴⁹ Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece 1774–1918. Aspecte etnodemografice și profesionale*, Chișinău, Editura Civitas, 2003, p. 95.

¹⁰⁵⁰ *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde...*, Czernowitz, 1899, p. 214.

¹⁰⁵¹ Valerian Procopciuc, *op. cit.*, pp. 181–182.

¹⁰⁵² Mellita von Mikulicz, „Fürstental”, în „Neue Freie Presse”, Montag, den 4. September 1905, nr. 14 739. pp. 1–3.

(Glaseinbinder)¹⁰⁵³. Între meșterii topitori și turnători ai fabricii erau și cehi – Tadeus Rubiecicka, Tomasz Woilerowicz, Wenzel Nemecek, conducătorul lucrătorilor din această branșă, care a lucrat în fabrica de sticlărie ca „meșter de pahare și de geamuri”.

Funcționarea sticlăriei, care a început la sfârșitul anului 1803, a fost incompletă în primul an. Dificultăți multiple au apărut inițial ca urmare a lipsei lucrătorilor sticlari necesari. Chiar dacă plățile pentru deplasare au fost acordate în avans sticlarilor boemieni germani, unii au refuzat să mai vină. De exemplu, Inspectoratul Domeniilor nu a reușit să-i atragă pe producătorii de sticlă rotundă Anton Aschenbrenner, Lorenz Kolberter și Andreas Fuchs. Deși li s-a oferit un permis pentru a se muta în Bucovina, 60 de florini bani pentru călătorie și 100 de florini avans la sosirea în Bucovina, o casă de lemn (pentru care urmau să plătească anual un florin), lemne de foc gratuit și trei iugăre de pământ, pentru o plată anuală de 30 de creițari, aceștia au refuzat. Alți lucrători sticlari au fost de acord cu cele oferite de Inspectoratul Domeniilor¹⁰⁵⁴.

Începutul fabricii de sticlă din Fürstenthal a fost unul destul de modest. Pentru obținerea sticlei au fost construite două cuptoare, unul pentru sticlă rotundă și unul pentru sticlă plană. Fiecare cuptor avea opt creuzete, dar nu erau folosite toate concomitent. În noiembrie 1803, la începutul operațiunilor, al 8-lea creuzet pentru sticlă plană nu era utilizat, iar în anul 1804 numai patru sticlari și un ucenic, Ignatz Gaschler, lucrau la cuptorul pentru sticlă rotundă. Din seria de sticlari trebuie de amintit Johann Pollmann din districtul Pisek, unul dintre primii recrutați în anul 1803, un vrednic producător de sticlă plană. Administratorul fabricii, von Aystetten, a solicitat, în 28 noiembrie 1804, să se înființeze un post de șef al lucrătorilor, în care să fie numit Pollmann. Franz Pauly, inspectorul Domeniilor statului, a agreeat, prin hotărârea emisă în Sf. Ilie, în data de 30 noiembrie 1804, înființarea acestui post. Șeful calfelor urma să-și ocupe postul începând din 1 decembrie 1804 și să fie remunerat cu șase florini pe lună. El avea următoarele atribuții: să supravegheze hărnicia și calitatea muncii prestate de ceilalți lucrători; să preia răspunderea pentru examinarea, marcarea și ambalarea adecvată a produselor; să sprijine activitatea administratorului fabricii în vederea protejării patrimoniului și preîntâmpinării producerii de pagube; să se comporte cumsecade, să fie harnic și sobru, fiind astfel un exemplu pentru muncitorii. Johann Pollman a lucrat în fabrică până în 1 septembrie 1808, când a decedat¹⁰⁵⁵. În februarie 1807, în sticlărie lucrau: opt producători de sticlă plană (Tafelmacher) – Johann Pollmann, Franz Stadler, Benedict Stadler, Ignatz Stadler, Jakob Stadler, Adalbert Földigl, Franz Weber, Leopold Gaschler; opt producători de sticlă rotundă (Hohlglasmacher) – Georg Aschenbrenner, Adam Pankratz, Josef Beller, Matthias Gaschler, Ignatz Gaschler, Johann Bottwerk, Mathias Nemetschek, Anton Kufner¹⁰⁵⁶.

Fabrica de sticlă din Fürstenthal avea și o moară de sfărâmat pietrișul silicios, moară de doi – trei cai putere, pusă în mișcare de apă. Nu erau mașini speciale de lucru, doar o masă de întins sticla, un cuptor de răcire, o șlefuitoare manuală, un atelier de fabricare a cărămizilor. Căldura necesară cuptoarelor se producea prin arderea lemnului de esență moale – lodbe groase de 3 țoli –, circa 5 000 stânjeni anual. Ca materii prime se utilizau: nisip silicios, arsenic, smalt, piroluzit/mangan, argilă calcaroasă, potasă, sodă¹⁰⁵⁷. Conform unei note din anul 1805, într-un creuzet pentru sticlă plană se introduceau: 153 de pfunzi¹⁰⁵⁸ de nisip, 60³/₄ pfunzi de potasă, 24 de pfunzi sare de potasiu și 12³/₄ pfunzi de sare. Într-un creuzet de la cuptorul de sticlă rotundă se foloseau: 120 de pfunzi de nisip, 38¹/₄ pfunzi de potasă și 20 de pfunzi sare de potasiu. Dintr-o notă din 13 ianuarie 1804 aflăm că necesarul de arsenic și dioxid de mangan (piroluzit) era de 300 de kilograme anual, materii care se comandau de la magazinul lui Ullrich din Cernăuți¹⁰⁵⁹. Potasa, ingredient necesar în producerea sticlei, era parțial produsă în Fürstenthal, parțial provenită de la alte fierbătorii de potasă din Bucovina (Poiana Micului, Soloneț, Dragoșă, Straja, Frasin).

¹⁰⁵³ R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 373.

¹⁰⁵⁴ *Ibidem*, p. 364.

¹⁰⁵⁵ *Ibidem*, p. 370.

¹⁰⁵⁶ *Ibidem*, pp. 370–371.

¹⁰⁵⁷ *Hauptbericht und Statistik über das Herzogthum Bukowina für die Periode vom Jahre 1862–1871* (în continuare se va cita: *Hauptbericht und Statistik 1862–1871*) Herausgegeben von der Bukowinaer Handels- und Gewerbekammer, Lemberg, Druk von K. Piller, Selbstverlag der Handelskammer, 1872, pp. 256–257.

¹⁰⁵⁸ Pfund – veche unitate de măsură a greutateii, egală cu 0,5 kg; livră (și: punt, fund).

¹⁰⁵⁹ R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 366.

La sfârșitul anului 1821 și începutul anului 1822, în fabrica de sticlă lucrau: producătorii de sticlă (Glasmacher) Josef Stadler, Ignaz Stadler, Mathias Gaschler, Michael Gaschler, Anton Gaschler, Johann Gaschler, Jakob Schuster, Franz Schuster, Albert Feldigl, Josef Feldigl, Johann Würzer, Franz Pankratz, Georg Ortmann, Franz Weber, Mathias Niemecek, văduva Pankratz; topitorii (Schmelzer) Christof Gaschler și Franz Bauer; fochiștii (Schürer) Michael Weinfelder, Paul Fischer, Karl Fischer, Martin Bauer; Katharina Stadler, la împachetat și legat sticla (Einbinderin); Jakob Stadler, muncitor la concasor și spălător de nisip (Pochmüller und Sandwascher); Josef Reitmaier, tăietor de sticlă (Glasschneider); Friedrich Mack, tâmplar (Hüttentischler). Tot pentru această perioadă se cunoaște și un inventar al bunurilor din Fürstenthal: fabrica de sticlă cu cameră de topire, cameră de cenușă și 38 de klafteri conducte de apă; o magazie/depozit pentru produse din sticlă; un șopron pentru paiele folosite la ambalat și un șopron de materiale; o potăsărie; o moară de concasat cu baraj de apă și jgheaburi în lungime de 142 de klafteri; o casă a administratorului sticlăriei cu două grajduri și un șopron; locuințe – patru pentru fochiști, două pentru topitori, câte una pentru legător și muncitorul de la concasor, 18 pentru producătorii de sticlă (în total 27 de apartamente), două pentru învățători, una pentru pădurar; un han¹⁰⁶⁰.

Același jurnal de călătorie a împăratului Francisc I din anul 1817 ne oferă și o descriere a coloniei de germani boemieni și a hutei/fabricii: o așezare mică, Fürstenfeld, locuită de numeroși germani, cu case de lemn acoperite cu draniță, o uliță, o biserică din lemn; pe malul stâng al pârâului, înconjurată de câteva case, se afla huta, de dimensiuni mari, cu două creuzete și un cuptor; huta era rău amplasată, fiind amenințată de inundații; aparținea domeniului Solca și era arendată unui evreu din Suceava; activitatea era intensă, produsele fiind trimise, pe bază de comandă, în Turcia; se fabricau obiecte obișnuite, dar în cantitate mai mare, în special, se producea sticlă plană, frumoasă, curată și de dimensiuni mari; huta se confrunta cu o lipsă de potasă și de sulfat de sodiu (sare Glauber); pietriș de bună calitate se găsea în zonă; pentru a capta mai multă căldură, creuzetele hutei erau rotunde, nu conice; lutul pentru creuzete și pentru cărămizile cuptorului era adus din Ungaria¹⁰⁶¹.

Încă de la începutul activității, toată sticla produsă în Fürstenthal a fost vândută lui Jossel Reichenberg, arendașul fabricii de sticlă din Karlsberg, la un preț de un florin pe setul de sticlă plană și un florin și 30 de creițari pe setul de sticlă rotundă¹⁰⁶².

O imagine de ansamblu a activității sticlăriei din Fürstenthal ne este oferită de următorul calcul al randamentului pentru anul 1836. Cantitatea de produse din sticlă obținută de la 1 ianuarie până la sfârșitul lui decembrie 1836 a fost de: 8 220 de seturi de sticlă rotundă și 21 199 de seturi de sticlă plană, în total 29 419 bucăți. Pentru aceasta s-au încasat: pentru 8 220 de seturi de sticlă rotundă a câte 44 de creițari – 6 028 de florini; pentru 21 199 de seturi de sticlă plană a câte 48 de creițari – 16 959 de florini și 12 creițari; pentru cutii – 233 de florini și 21 de creițari; pentru munca folosită – 675 de florini și 16 creițari. În total, veniturile s-au ridicat la 23 895 de florini și 49 de creițari¹⁰⁶³. Pe de altă parte, s-au cheltuit: pentru 2 388 de klafteri de lemn de foc pentru fabrică împreună cu salariile spărgătorilor și cărăușilor a câte 50 de creițari – 1 948 de florini și 20 de creițari; pentru 1 040 de centneri¹⁰⁶⁴ de potasă a câte 4 florini și 30 de creițari – 4 680 de florini; pentru 212 corețe¹⁰⁶⁵ de calcar a câte 50 de creițari – 176 de florini și 40 de creițari; pentru 58 de centneri de sare a câte 4 florini – 232 de florini; pentru 126 de centneri sticlă spartă a câte 2 florini – 252 de florini; pentru 65 de corețe de argilă calcaroasă galițiană a câte 5 florini și 36 de creițari – 364 de florini; pentru 35 de corețe de argilă ungurească a câte 10 florini – 350 de florini; salariile producătorilor pentru 8 220 de seturi de sticlă rotundă a câte 7 $\frac{1}{3}$ creițari – 986 de florini și 24 de creițari; salariile producătorilor pentru 21 199 de seturi de sticlă plană a câte 8 creițari – 2 826 de florini și 32 de creițari; salarii pentru funcționarii fabricii și oamenii de serviciu – 448 de florini; salarii pentru paznici – 570 de florini și 32 de creițari; pentru muncă – 675 de florini și 16 creițari; pentru mărfuri din fier – 35 de florini și 12 creițari; pentru cărămizi – 18 florini și 40 de creițari; pentru nisip – 23 de florini și 10 creițari; pentru cutii de ambalare – 167 de florini și 52 de creițari; pentru paie – 52 de florini și 14 creițari; pentru

¹⁰⁶⁰ *Ibidem*, p. 375.

¹⁰⁶¹ „Die Reisetagebücher des Österreichischen Kaisers Franz I.”, pp. 466–467.

¹⁰⁶² *Ibidem*, p. 367.

¹⁰⁶³ *Ibidem*, p. 366.

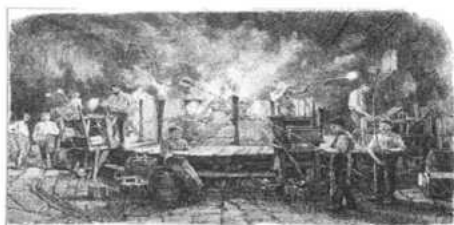
¹⁰⁶⁴ Zentner – măsură pentru greutate, egală cu 100 kg.

¹⁰⁶⁵ Coreț (reg. Bucovina) – unitate de măsură pentru capacitate, egală cu aproximativ 125 de litri, întrebuințată mai ales pentru cereale.

rechizite – 169 de florini și 38 de creițari; pentru reparații ale construcțiilor – 164 de florini și 13 creițari; pentru impozitul pe venit – 40 de florini; în total – 14 180 de florini și 43 de creițari. S-a înregistrat, deci, un câștig anual de 9 715 florini și 6 creițari¹⁰⁶⁶.

Durata lucrului pe zi nu era stabilită fix. La fiecare topire se lucra atât timp cât masa de sticlă topită era transformată în diferite obiecte¹⁰⁶⁷. Plata se făcea pe seturi de câte 60 de bucăți (per Schock): sticlă plană primea 54 de creițari, ucenicul 39 de creițari; sticlă rotundă era plătit cu 48 de creițari, ucenicul cu 37 de creițari. Cealalți muncitori din fabrică care nu erau plătiți pe seturi de produse primeau salarii săptămânal: topitorul 9 florini, constructorul 10 florini, fochistul 5 florini, ajutorul de fochist 4 florini, lucrătorul de la concasor 3 florini și 30 de creițari, spălătorul de nisip 4 florini și 30 de creițari, legătorul 3 florini și 30 de creițari, constructorul de creuzete 4 florini, tâmplarul, care făcea cutii în care erau ambalate produsele de sticlă, era plătit cu 30 de creițari, un florin și 30 de creițari, 2 florini și 30 de creițari, în funcție de tipul de cutie¹⁰⁶⁸.

Spre deosebire de alți angajați ai sticlăriei, meșterii sticlării stăteau în fabrică să lucreze și trebuiau să îndure căldura cuptoarelor care atingea circa 1 500 de grade, căldură suficientă ca să topească nisipul, potasa și celelalte ingrediente necesare în producerea sticlei. În mijlocul sticlăriei se aflau cuptoarele, de formă circulară. Aici trebuia să fie un meșter sticlăru și un ucenic la fiecare creuzet. În câteva creuzete se topeau minereuri din care se produceau diferiți coloranți – roșu strălucitor, albastru, purpuriu, verde-smarald și turcoaz – necesari colorării sticlei.

În fabrica de sticlă din Neuwelt (Harrachsdorf/Harrachov).

Sursa: *ÖUM, Böhmen (2. Abtheilung)*, Wien 1896, p. 629.

Suflătorii de sticlă aveau țevi de 1,2 m lungime pe care le băgau în sticla topită și le învârtau apoi, într-o ramă sau o placă de metal, ca să îi dea formă. Stând în picioare lângă cuptor, repetau constant, roteau și suflau sticla, controlând grosimea acesteia, iar cu unelte manuale simple, foarfeci și clești, finisau forma produsului. Unele piese de sticlă erau suflate într-o matriță din lemn de fag, ținută de un ucenic. Sticla topită era trasă de-a lungul suprafeței produsului și lua forma unor cozi, mânere sau picioare. Finisarea sticlăriei se făcea prin tăiere, polizare, smălțuire și pictare. Culoarele de pe sticlă erau coapte într-un mic cuptor din casă. Bărbați și copii pricepuți decorau obiectele de sticlărie casnică cu flori, fluturi și alte ornamente și le împachetau în hârtie.

Sticlăria de la Voievodeasa servea în primul rând orașelor Rădăuți și Suceava, deși ceștile, paharele și carafele măiestrit lucrate puteau fi văzute în multe comunități din sudul Bucovinei.

Până în toamna anului 1809, fabrica de sticlă a fost exploatată în regie proprie de Administrația economică din Solca, apoi întreaga afacere a fost arendată – arendă care era dezavantajoasă pentru dezvoltarea sticlăriei –, pe perioade diferite. Din 1 noiembrie 1809 și până în anul 1813, sticlăria i-a fost arendată lui Jossel Reichenberg, negustor evreu din Rădăuți, care a fost arendașul fabricii de sticlă din Karlsberg până în anul 1801. Nemulțumiți de faptul că Reichenberg nu respecta prevederile contractului de închiriere și de salariile scăzute care nu le asigurau traiul, producătorii de sticlă din Fürstenthal au declanșat, în toamna anului 1810, o grevă, acțiune care a fost considerată prima grevă organizată în Bucovina. Muncitorii solicitau mărirea salariilor, stabilirea de ajutoare pentru bătrânețe și incapacitate de muncă, angajarea unui învățător și plata preotului, care nu mai dorea să țină serviciul religios la sticlărie, din banii fabricii. Conflictul de muncă a încetat în 6 februarie 1811, când, după negocieri conduse de Franz Schubert, inspectorul Domeniilor din Solca și de administratorul de sticlărie Kral, s-au convenit următoarele: mărirea substanțială a salariilor; salariile

¹⁰⁶⁶ R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 367.

¹⁰⁶⁷ *Hauptbericht und Statistik über das Herzogthum Bukowina 1862–1871*, p. 257.

¹⁰⁶⁸ R. F. Kaindl, *op. cit.*, pp. 374–375.

săptămânale ale tuturor muncitorilor (topitori, fochiști, ajutori de fochiști, constructori, muncitorii de la concasor, cei care împachetau sticla, spălători de nisip) să fie plătite chiar și pentru perioada când cuptorul nu funcționa; prin sânguința depusă în muncă și prin creșterea salariilor, muncitorii își vor putea construi sau cumpăra case și pământ; în privința angajării unui învățator, oamenii au fost înștiințați că de aceasta se va ocupa Administrația districtuală; preotului salinei din Cacica, Iacob Bogdanowicz, care trebuia să officieze serviciul religios la fabrica din Fürstenthal la fiecare 14 zile, i s-a mărit remunerația de la 50 de florini la 100 de florini anual, bani plătiți de casieria fabricii, începând din 1 noiembrie 1810¹⁰⁶⁹.

În anul 1819 fabrica l-a avut ca arendaș pe Hartl apoi, în anii treizeci, pe Ferdinand Zeidner. În acel timp, prețul contractului de arendare era de 4 000 de florini. În mai 1847, când fabrica era arendată de evreul Aba Steiner, mai mulți meșteri sticlari, printre care și conducătorul lucrătorilor, cehul Wenzel Nemecek, nemulțumiți de faptul că Administrația Domeniilor din Solca nu le ia apărarea în conflictul lor cu arendașul care nu le plătea salariile și îi obliga să cumpere de la el diferite produse în contul salariului și percepea camătă, au fugit peste graniță, pe la Cornul Luncii, în Moldova. Aici ei s-au angajat la noua fabrică de sticlă înființată de prințul Dimitrie Cantacuzino pe moșia sa de la Baia¹⁰⁷⁰.

Începând cu 1 mai 1852 apare ca deținător al contractului de arendare Wilhelm Długoborski. Aceasta a plătit anual 1 900 de florini pentru arendarea sticlăriei și, de asemenea, a închiriat multe sute de iugăre de teren. A urmat ca arendaș, de la 1 mai 1864, Mane Ruckenstein, care plătea o arendă de 5 072 de florini¹⁰⁷¹. Ultimul arendaș al fabricii a fost Josef Fischer, un mare industriaș al acelor vremuri, care deținea în Bucovina și alte fabrici, printre care și fabrica de ciment de la Putna.

În 9 iulie 1887, arhiducele Rudolf de Austria (1858–1889), prințul moștenitor, unicul fiu al lui Franz Joseph, după ce a vizitat, împreună cu soția sa, orașele Cernăuți și Rădăuți, s-a întâlnit cu coloniștii germani din Fürstenthal- Voievodeasa¹⁰⁷². Un an mai târziu, coloniștii au înălțat, în cinstea vizitei acestuia, un monument, unic în această zonă¹⁰⁷³.

Producerea sticlei, ca principală activitate în Fürstenthal timp de 86 de ani, a continuat până în anul 1889, când, în noaptea de 28/29 septembrie 1889¹⁰⁷⁴, fabrica – proprietate a Fondului Religionar și arendată la acea dată de Josef Fischer – a ars până la temelii. Cauza focului catastrofal nu a fost cunoscută. Pagubele s-au ridicat la 10 000 de florini. Deși era asigurată, fabrica nu a mai fost reconstruită, astfel că muncitorii s-au orientat spre alte îndeletniciri. Unii dintre ei s-au angajat la fabrica de cherestea din Sucevița, înființată în anul 1889 de Compania pe acțiuni din industria lemnului „Leopold von Popper” din Viena. Alții s-au orientat spre alte meserii: tăietori, fasonatori și corhăntori de lemn, silvicultori, paznici de pădure și de vânătoare.

Neuhütte (1815–1845) și Lunca Frumoasă (1820–1916)

Tăierea completă pădurilor din jurul Crasnei a determinat, în anul 1815, construirea unei noi hute în pădurea deasă din zona Ciudeiului (Czudyn, în germană), la o jumătate de oră distanță spre nord de Althütte. A fost numită Neuhütte¹⁰⁷⁵ (Sticlăria nouă) pentru a o distinge de Althütte (Sticlăria veche). Această a patra fabrică de sticlă din Bucovina a apărut tot din inițiativa privată a arendașului Ritter von Kriegshaber. Concomitent cu noua hută, a apărut și o nouă așezare de germani boemieni, numită oficial, la început, „Czudynner Hütte” (Huta Ciudinului). Câțiva dintre lucrătorii de la vechea

¹⁰⁶⁹ *Ibidem*, pp. 371–373.

¹⁰⁷⁰ Valerian Procopciuc, *op. cit.*, pp. 171–172.

¹⁰⁷¹ R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 367.

¹⁰⁷² O. J. Nussbaum, *Der Kronprinz in der Bukowina*, Czernowitz, Pardini, 1887; Dionisiu O. Olenici, „Moștenitorul de tron Rudolf în Bucovina. La 7–10 iulie”, în „Familia”, anul XXIII, nr. 28, 12/24 iulie 1887, pp. 332–333.

¹⁰⁷³ Ovidiu Bătă, „«Coloana lui Rudolf» – o mărturie a trecerii prințului Rudolf de Austria prin Bucovina, în anul 1887”, în „Analele Bucovinei”, anul XXV, nr. 2 (51), 2018, pp. 405–418.

¹⁰⁷⁴ „Bukowinaer Rundschau”, VIII. Jahrgang, nr. 731, Dienstag den 1. October 1889, p. 2.

¹⁰⁷⁵ Neuhütte (rom. Huta-Nouă, rut. Huta-Nowa) – colonie germană, care a luat naștere din faptul că în anul 1815 s-a construit o nouă fabrică de sticlă la 4 km nord-est de fabrica de sticlă din Althütte, aflată atunci deja în stare de nefuncționalitate, în jurul căreia s-au așezat muncitori care au stat la baza noii colonii. Cf. *Die Bukowina*, p. 228. Comună rurală, districtul Storjoneț, așezată într-o pădure pe pârâiașul Valecuța, afluent al pârâului Ciudei. Aici s-a înființat, în 1814, o nouă fabrică de sticlă, în locul celei din Althütte, care nu mai funcționa. Și aici s-au adus coloniști germani. Cf. Em. Grigovitz, *op. cit.*, p. 150.

sticlărie s-au mutat în Neuhütte. Numărul specialiștilor era insuficient pentru noua sticlărie, astfel că arendașul Kriegshaber și-a reluat activitatea de recrutare a sticlărilor din Boemia, Slovacia și Galiția. Numărul lor nu este specificat. În orice caz, populația din Neuhütte a crescut substanțial prin intermediul migrației.

La acea vreme existau, pe malurile pârâului Ciudin, zăcăminte de nisip cuarțos, bun de utilizat ca materie primă pentru producția de sticlă și suficientă pădure din care să se taie lemnul necesar arderii în cuptoarele sticlăriei și pentru producția de potasă, ca aditiv important pentru producția de sticlă.

La fel ca în Althütte, noua fabrică de sticlă avea aproximativ 100 de angajați în total, dintre care în jur de 50 de muncitori lucrau numai în producția de sticlă: 17 sticlari, 19 tăietori de lemne, patru fochiști, doi topitori, un zidar de cuptoare, un fierar, un dulgher, un tăietor de sticlă, un legător de sticlă și un muncitor la concasor¹⁰⁷⁶. În plus, în pădure lucrau mulți tăietori de lemne, precum și căruțași care, cu căruțe trase de cai, transportau lemnele de foc din pădure la sticlărie.

După mai bine de 30 de ani de funcționare, pădurea din jurul Neuhütte a fost și ea tăiată și, prin urmare, producția de sticlă a fost oprită aici în jurul anului 1845¹⁰⁷⁷ și fabrica închisă.

La încheierea capitolului despre coloniile Althütte și Neuhütte, istoricul R. F. Kaindl nota: „Fabrica de sticlă din Neuhütte a fost și ea închisă de multe decenii. Coloniștii s-au îndreptat către alte meserii; doar câțiva și-au găsit un loc de muncă în fabrica de sticlă a Lunca Frumoasă, ultima sticlărie înființată în Bucovina”¹⁰⁷⁸.

A cea fabrică de sticlă Bucovina a fost înființată în 1820 în pădurea de lângă Crasna IIschi. Când producția de sticlă a fabricii din Neuhütte-Ciudin încă mergea, probabil, relativ bine și aducea un profit bun, Ritter von Kriegshaber a decis, în ciuda expirării contractului de închiriere în anul 1821, să construiască într-o altă locație o nouă fabrică de sticlă. Locul ales de Kriegshaber se afla la sud-vest de Crasna IIschi, în mijlocul unei păduri arendată de la Fondul Religionar, la aproximativ 10 kilometri sud de Ciudin și 7 kilometri sud-est de Althütte, pe valea pârâului Lunca Frumoasă (în germană „der schöne Auenwald”). Astfel, marele arendaș și operatorul celor trei fabrici de sticlă – Althütte-Crasna Putnei, Neuhütte-Ciudin și Lunca Frumoasă-Crasna IIschi – construiseră și operaseră toate cele trei fabrici de sticlă ale sale în pădurile închiriate de la Fondul Religionar.

Fabrica a fost construită într-o poiană, la circa 800 de metri altitudine. Din cauza altitudinii mari la care era situată fabrica, în jurul acesteia nu s-a construit un nou complex de locuințe pentru lucrătorii sticlăriei, ci doar câteva colibe și clădiri rezidențiale mai mici.

Când fabrica de sticlă din Karlsberg a fost închisă în anul 1827 din cauza nerentabilității, de acolo au venit sticlari și tăietori de lemn în Crasna IIschi, s-au stabilit aici și au găsit locuri de muncă în fabrica de la Lunca Frumoasă, cea de-a cincea și ultima fabrică de sticlă din Bucovina. În construirea fabricii, în organizarea muncitorilor și în producerea sticlei s-au folosit experiența și cunoștințele acumulate până atunci.

La început, aproximativ 50 de muncitori au fost angajați în această sticlărie, numărul lor crescând în timp la circa 80. Ca și în celelalte fabrici, și aici au fost inițial 17 sticlari, 19 tăietori de lemne, patru fochiști, doi topitori, un ambalator de sticlă și alții.

Activitatea în fabrica de la Lunca Frumoasă-Crasna IIschi a continuat până în timpul Primului Război Mondial, când, în anul 1916, o parte dintre instalațiile fabricii au fost distruse, casele muncitorilor au ars și nu au mai fost niciodată reconstruite. Echipamentul care a fost salvat a fost transferat la fabrica de sticlă de la Putna, distrusă în timpul celui de al Doilea Război Mondial¹⁰⁷⁹. Odată cu sfârșitul acestei sticlării, a dispărut și mica așezare de locuințe Lunca Frumoasă.

Pe lângă muncitorii angajați la fabricile de sticlă, și locuitorii din satele unde se aflau acestea trebuiau să contribuie la aprovizionarea cu diferite materii prime necesare în procesul de fabricare a sticlei – lemn, var, sare –, la paza fabricii etc. Încă din timpul Administrației militare a Bucovinei și până în anul 1848 se practica încheierea unor învoieli de muncă între săteni și stăpâni, învoieli care țineau seama și de condițiile economice locale și de interesele speciale ale stăpânilor. Două astfel de

¹⁰⁷⁶ Willi Kosiul, *op. cit.*, pp. 359–360.

¹⁰⁷⁷ *Ibidem*, p. 360.

¹⁰⁷⁸ R. F. Kaindl, *op. cit.*, p. 353.

¹⁰⁷⁹ Emil Stadler, „Mein Vaters Geburstort Krasna IIski”, în *Bori, Karlsberg und andere deutschböhmischesiedlungen in der Bukowina*, ed. Rudolf Wagner, Munich, Verlag „Der Südostdeutsche“, 1982, p. 62.

învoielii de muncă sunt prezentate de Nicolai Grămadă în studiul *Sătenii și stăpânii în Bucovina între 1775 și 1848*¹⁰⁸⁰. Prima învoială, cea dintre comuna Ciudei și boier, încheiată în 27 noiembrie 1817, pe o durată de doi ani, prevedea că: „1) Fiecare fruntaș va căra în fiecare an la fabrica de sticlă din Ciudei 27½ stânjeni de lemne de pădure, fiecare mijlocaș va căra 21½ stânjeni, iar fiecare codaș 17½ stânjeni. Codașii fără vite vor face fiecare câte 15 stânjeni în pădure; 2) Sătenii vor transporta la fabrică, fără plată, în fiecare an, trei stânjeni de var; 3) Comuna va da, fără plată, timp de patru săptămâni doi oameni de straajă la fabrică; 4) Sătenii vor aduce la fabrică sarea necesară, cu plata de 30 de creițari pentru o sută de (?)”¹⁰⁸¹.

O altă învoială de muncă, încheiată în 1 noiembrie 1824, pe o durată de trei ani, între domeniul Crasna și sătenii, prevedea că: „5) Sătenii vor aduce din Cacica sarea necesară pentru fabrica de sticlă, plătindu-li-se câte 30 de creițari pentru o sută de (?); 6) Fiecare sătean se obligă să care în fiecare an la fabrica de sticlă cantitatea de lemne indicată în tabela anexată la învoială (între 6 și 20 de stânjeni)”¹⁰⁸².

Ne putem face o imagine aspra activității celor trei fabrici de sticlă aflate încă în funcțiune pe la mijlocul secolului al XIX-lea – Neuhütte, Lunca Frumoasă și Fürstenthal – din datele oferite de Raportul Camerei de Comerț și Industrie a Bucovinei din anul 1872. Fiecare fabrică avea câte o moară de măcinat de câte 2–3 cai putere, pusă în mișcare hidraulic. Nu existau mașini speciale, doar câte un cuptor pentru sticlă rotundă și sticlă plană, un cuptor de întindere și un cuptor de răcire, o șlefuitoare manuală și un atelier. Pentru ars se folosea lemn de esență moale, despicat în lodbe de trei țoli grosime, câte 5 000 de klafteri/stânjeni de fiecare fabrică, în total 15 000 de klafteri. Ca materii prime se utilizau: opt zentneri/chintale de arsenic, în valoare de 240 de florini; doi zentneri de smalt, 200 de florini; un zentner de dioxid de mangan (Braunstein), 100 de florini; 600 de zentneri de argilă calcaroasă (Tegelerde), 600 de florini; 2 000 de zentneri de potasă, 30 000 de florini; 2 000 de zentneri de sodă, 24 000 de florini. Ca muncitori, în cele trei fabrici erau: trei topitori, șase fochiști, 40 de sticlari, 40 de ajutoari de sticlari (61 de bărbați, 18 femei, 40 de copii), 18 ambalatori, trei tăietori de lemne, trei muncitori la concasor, trei tăietori de sticlă, trei constructori de creuzete. Numărul de zile de muncă pe an nu era stabilit, la fel și timpul de lucru pe zi, se lucra până ce întreaga cantitate de sticlă topită era prelucrată. Sticlarii erau plătiți, pe zi, cu câte 18–20 de creițari pentru un set de 60 de bucăți (Schock). Producția celor trei fabrici care se ridica la 80 000–90 000 de seturi de sticlărie diferită, în valoare de 100 000 de guldeni¹⁰⁸³, nu era „de ajuns pentru îndestularea locală”¹⁰⁸⁴.

Concluzii

Între anii 1793 și 1820, în Bucovina (districtele Storojineț și Rădăuți) au fost construite cinci fabrici de sticlă. Ca muncitori în și pentru fabrici au fost folosiți sticlari germani boemieni, recunoscuți specialiști în producerea de sticlă plană și sticlă rotundă, și tăietori de lemne slovaci imigrați în Bucovina în aceeași perioadă. Treptat, pe măsură ce s-au construit fabricile, în jurul lor au luat naștere așezări ale coloniștilor germani boemieni.

Înființate din inițiativă particulară pe terenuri arendate de la Fondul Religionar, cele cinci fabrici de sticlă din Bucovina – Althütte, Karlsberg, Fürstenthal, Neuhütte și Lunca Frumoasă – nu s-au dezvoltat cu atâta succes pe cât și-au imaginat antreprenorii lor.

La mijlocul secolului al XIX-lea, producția fabricilor de sticlă din Bucovina se ridica la circa 40 000 de seturi de sticlă rotundă și 24 000 de seturi de sticlă plană, cu posibilitatea de a fi dublată. Circa o treime din producție era exportată în Moldova¹⁰⁸⁵.

¹⁰⁸⁰ Nicolai Grămadă, „Sătenii și stăpânii în Bucovina între 1775 și 1848”, în „Anuarul Muzeului Bucovinei. Istorie- arheologie-etnografie-folclor”, seria a II-a, anul I-II, 1943–1944, pp. 9–111.

¹⁰⁸¹ *Ibidem*, pp. 100–101.

¹⁰⁸² *Ibidem*, p. 101.

¹⁰⁸³ *Hauptbericht und Statistik 1862–1871*, pp. 256–257.

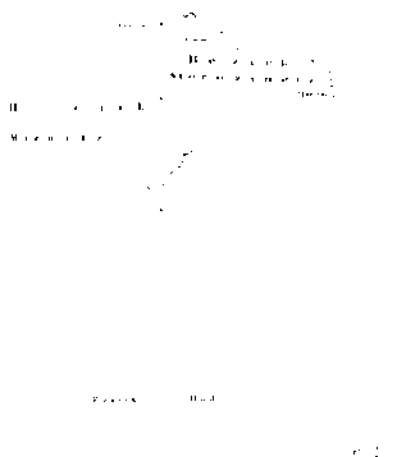
¹⁰⁸⁴ P. S. Aurelian, *Bucovina. Descriere economică însoțită de o hartă*, București, Tipografia Laboratorilor Români, 1876, p. 63.

¹⁰⁸⁵ *Hauptbericht der Handels- und Gewerbekammer für das Herzogthum Bucovina nebst der Topographisch-statistischen Darstellung des Kammerbezirkes mit Schluss des Jahres 1861*, Czernowitz, Gedruckt bei Johann Eckhardt, 1862, p. 212.

Pe măsură ce profitabilitatea a scăzut, unele dintre fabricile de sticlă s-au închis după doar câteva decenii de activitate, fie din cauza tăierii complete a pădurilor din jur (Althütte), aprovizionarea cu lemnul necesar trebuind făcută de la distanțe mari și cu costuri ridicate, fie din cauza relei gestionări și a conflictelor ivite între administrația fabricii și muncitorii nemulțumiți de condițiile de lucru și trai (Karlsberg). În ultimii ani de activitate nici vânzările de produse din sticlă nu au mai fost la fel de bune și de rentabile.

Incapabile de a concura, pe plan intern, cu produsele superioare calitativ aduse din Boemia și Veneția, și pe plan extern cu produsele importate de Moldova din Anglia și Belgia – la reducerea exportului de sticlă către Moldova a contribuit și dezvoltarea destul de mare a fabricării sticlei pe plan local –, la care s-a dăugat managementul defectuos și insuficiența capitalului din partea antreprenorului, mai devreme sau mai târziu, și celelalte fabrici au fost închise (Neuhütte) sau distruse din cauze diferite (Fürstenthal, Lunca Frumoasă).

Cei mai mulți dintre angajații acestor fabrici, sticlari și tăietori de lemne, s-au confruntat cu mari probleme economice și au fost nevoiți să se îndrepte către alte activități (în domeniul meșteșugurilor, în agricultură sau în domeniul forestier), pentru a-și asigura mijloacele de existență și pentru a-și hrăni familiile.

Harta cu districtele Storjineț și Rădăuți și localizarea fabricilor de sticlă
Alt Hütte-Crasna Putnei, Neu Hütte-Ciudei, Crasna Ilchi-Lunca Frumoasă,
Karlsberg-Gura Putnei și Fürstenthal-Voievodeasa

Sursa: *Industrie und Communicationskarte des Herzogthumes Bukowina, zusammengestellt von Bureau des Gewerbe- und Handelskammer im Jahre 1861*, Litografie von F. Liebisch in Prag.

ELITE

DECRETUL ÎMPĂRATULUI IOSIF AL II-LEA, DIN 14 MARTIE 1787, PRIVITOR LA ÎNNOBILĂRILE BOIERILOR ȘI MAZILILOR DIN BUCOVINA¹⁰⁸⁶

ARCADIE M. BODALE

The Patent issued by Emperor Joseph II on March 14, 1787, Concerning the Nobility of the Boyars and Mazils from Bukovina

(Summary)*

The original patent of Emperor Joseph II can be found in the Austrian State Archives Vienna (Department: General Administrative Archive; Inventory group: Nobility Archive; Holdings: Court Nobility Files). It was printed in German and Romanian, stamped with the imperial seal and signed by the Emperor and by other four high officials (Leopold count of Kollowrat, Johann Rudolph count of Chotek, Johann Wenzel count of Ugarte and Alois count of Ugarte). The fact that the original patent was also written in Romanian is proof that it was written especially for the population of Bukovina and that this population spoke Romanian. Because the official languages in the provincial Parliament and in the ecclesiastical offices of the capital of Galicia were German and Polish, the patent was also written and distributed in these languages. Very interesting is the 7th article of the patent, in which it is mentioned that the Austrian gulden and the other (Dutch, Turkish or Polish) coins used in the Romanian territories had the same value at the end of the 18th century.

Keywords: Bukovina, Joseph II, nobility, boyars, mazils, coins.

Arhivele Statului din Viena reprezintă o sursă extrem de bogată de informații pentru istoria românilor. Cu toate acestea, ele sunt, încă, insuficient valorificate de istoricii noștri. Între toate documentele, pe care această instituție le păstrează, o pondere însemnată o au actele privitoare la istoria Bucovinei. Între aceste documente, se remarcă cele referitoare la organizarea administrativă, bisericească și socială a acestei provincii, în cadrul Imperiului Habsburgic. Legat de acest ultim aspect, Direcția AllgemeinesVerwaltungsarchiv (Arhiva generală a administrației) păstrează mai multe cutii cu documente, referitoare la înnobilările stăpânilor de pământ din Bucovina. Cu excepția titlului de baron, acordat lui Vasile Balș, în 1781, toate celelalte înnobilări au fost făcute în baza Decretului împăratului Iosif al II-lea, din 14 martie 1787.

Continuând politica de „unificare și germanizare” începută de Maria Tereza, care recomandase folosirea limbii germane în școli și în relațiile clerului și ale nobilimii cu Viena, Iosif al II-lea a introdus limba germană în școli, gimnazii, seminarii și universități, iar în 1784 a dispus ca limba germană să devină unică și obligatorie în administrație, pentru toți funcționarii statului, care primeau grade și titluri în funcție de studiile și examenele promovate¹⁰⁸⁷. În spiritul acestei politici de germanizare, în urma căreia mozaicul de popoare din imperiu trebuia să se transforme, treptat, într-un singur popor, Iosif al II-lea a ordonat ca toate legile și patentele imperiale să fie difuzate exclusiv în limba germană, în toate provinciile și regatele împărăției sale¹⁰⁸⁸.

¹⁰⁸⁶ „Analele Bucovinei”, anul XXIII, nr. 1 (46), 2016, pp. 253–266. Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului finanțat de Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, a Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI), proiect intitulat *Evoluția preșcolară în Moldova între secolele al XV-lea și al XVII-lea. Implicații economice, sociale și politice (Price Evolution in Moldavia in the 15th – 17th centuries. Economic, Social, and Political Implications)* și având numărul: PN-II-RU-PD-2012-3-0171.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

¹⁰⁸⁷ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I, *De la administrația militară la autonomia provincială (1774–1862)*, București, Editura Academiei Române, 1993, p. 104.

¹⁰⁸⁸ *Ibidem*.

După împărțirea Poloniei și încorporarea Galiției la Austria (1772), nobilimii poloneze i s-au recunoscut toate drepturile ei feudale, între care și acela de a se aduna în Dietă sau Seim și de a delibera asupra nevoilor țării¹⁰⁸⁹.

Odată cu alipirea Bucovinei la Galiția (1786), împăratul Iosif al II-lea a încercat unificarea socială a acestor provincii, prin asimilarea boierilor și mazililor moldoveni din Bucovina cu șleahta poloneză din Galiția. Deși s-a considerat că boierimea moldoveană a solicitat să fie încadrată în Seimul galițian și să i se echivaleze titlurile nobiliare cu cele din imperiu¹⁰⁹⁰, această inițiativă a aparținut doar Curții Imperiale. Astfel, Iosif al II-lea a convocat, în 22 septembrie 1786, o ședință a Cancelariei aulice, sub președinția contelui Christian August von Seilem, prin care s-a hotărât, între altele, încadrarea boierimii bucovinene în rândul nobilimii galițiene, pentru a putea participa la lucrările Seimului galițian¹⁰⁹¹. Această măsură ilustra politica iosefinistă de reformare, în sensul absolutismului luminat, a vieții sociale din toate provinciile imperiului, așa încât, prin uniformizare, centralizare, germanizare și dominarea bisericii de către stat, să se realizeze coeziunea multinaționalului Imperiu Habsburgic¹⁰⁹².

Ca atare, prin această dispoziție, s-a încercat asimilarea boierilor români cu nobilimea poloneză¹⁰⁹³ și contopirea lor cu restul nobilimii din imperiu. În cadrul sistemului nobiliar din statul austriac, doar membrilor familiei imperiale le era rezervat titlul de arhiduce. Restul nobilimii era împărțit în trei clase distincte. Astfel, în prima clasă, intitulată „Fürstenstand”, intrau purtătorii titlurilor de duce și de prinț¹⁰⁹⁴. Urma categoria „Herrenstand”, sau nobilimea înaltă, care îngloba familiile cu titlurile de baron și de conte¹⁰⁹⁵. În sfârșit, a treia clasă de nobili era denumită „Ritterstand” și avea trei trepte deosebite, după cum urmează: 1) „Ritter von ...” (cavalier de ...); 2) „Edler von ...” (nobil de ...) și 3) nobilimea străveche, fără titluri, numită „Uradelige”, ai cărei membri aveau, înaintea numelui lor, numai particula simplă „von ...” (de ...) ¹⁰⁹⁶.

Potrivit Decretului imperial al lui Iosif al II-lea, nobilii Bucovinei erau împărțiți în mari („starea domnească”) și mici. Astfel, denumirile de boieri și mazili erau înlocuite cu titlurile de „Herr” (domn) și „Ritter” (cavalier). Teoretic, în categoria nobililor mari („starea domnească”) erau conții („Grafen”, grofii) și baronii („Freyherrn”), iar această cinste putea fi dobândită de acele familii care puteau dovedi că ele sau străbunii lor au deținut una dintre cele 12 boierii (dregătorii) mai mari ale Moldovei¹⁰⁹⁷.

Totuși, la finalul veacului al XVIII-lea, nicio familie de bucovineni nu a fost admisă – conform dispozițiilor decretului emis de Iosif al II-lea – în „Herrenstand”¹⁰⁹⁸. Astfel, pentru acordarea titlului de conte, împăratul a pus o condiție imposibil de îndeplinit de către boierii rămași în Bucovina: obținerea, din moșiile lor, aflate doar în interiorul hotarelor Imperiului Habsburgic („ce sunt supt stăpânirea Împărăției Austriei”), a unui venit anual de 3 000 de florini, o sumă enormă pentru acele vremuri¹⁰⁹⁹. Cum boierii pământeni nu aveau decât sate, în Bucovina și Moldova, niciunul dintre

¹⁰⁸⁹ Mircea Pahomi, „Boieri și mazili – nobili bucovineni”, în „Analele Bucovinei”, anul IX, nr. 1 (18), 2002, p. 69.

¹⁰⁹⁰ *Ibidem*.

¹⁰⁹¹ Mihai-Ștefan Ceașu, *Bucovina Habsburgică de la anexare la Congresul de la Viena. Iosefinism și postiosefinism (1774–1815)*, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, Editura „Dosoftei”, 1998, p. 133.

¹⁰⁹² *Ibidem*.

¹⁰⁹³ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, ediție și studiu bibliografic de Stelian Neagoie, București, Editura Humanitas, 1991, p. 55.

¹⁰⁹⁴ Traian Larionescu, „Familii vechi bucovinene”, în vol. Mihai-Bogdan Atanasiu, Mircea-Cristian Ghenghea (coordonatori), *Pro Bucovina. Repere istorice și naționale*, Biblioteca Națională a României, Editura „Mitropolit Iacov Putneanu”, București, 2010, p. 379 (republicare după „Arhiva Genealogică Română”, București, Tipografia Ministerului de Război, 1944).

¹⁰⁹⁵ *Ibidem*; Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 263; Mircea Pahomi, *op. cit.*, p. 71.

¹⁰⁹⁶ Traian Larionescu, *op. cit.*, p. 379; Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 263; Mircea Pahomi, *op. cit.*, p. 71.

¹⁰⁹⁷ Acești 12 mari boieri ai Moldovei erau: 1) mare logofăt; 2) mare vornic al Țării de Jos; 3) mare vornic al Țării de Sus; 4) hatman; 5) mare postelnic; 6) mare spătar; 7) mare vistiernic; 8) mare ban; 9) mare paharnic; 10) mare stolnic; 11) mare căminar și 12) mare comis. Totuși, rangurile acestor 12 mari boieri au variat de la o epocă la alta. Astfel, în 1664, în rangul al 11-lea era boieria de mare medelnicer, iar în rangul al 12-lea era cea de serdar (boieria de ban, în Moldova, nici nu era cunoscută). Mai târziu, în 1716, rangul al 12-lea era cel de mare clucer (având un rang mult mai mic decât căminarul). Prin urmare, la finalul secolului al XVIII-lea era greu de stabilit dacă o anumită boierie a făcut parte, până atunci, din primele 12 ranguri. Cf. Traian Larionescu, *op. cit.*, pp. 388–389.

¹⁰⁹⁸ *Ibidem*, p. 388.

¹⁰⁹⁹ Traian Larionescu, *op. cit.*, p. 389.

dânșii nu putea aduna un venit de trei mii de lei doar din moșiile aflate în Bucovina. Acest lucru, cumulat cu faptul că o bună parte dintre marii boieri, care aveau moșii în Bucovina, s-a retras la Iași¹¹⁰⁰, iar cei care au rămas, din nepăsare sau din desconsiderare față de titlurile nobiliare străine, nu au solicitat să fie înscrși în rândul conților și baronilor, a făcut ca, la finalul veacului al XVIII-lea, numărul familiilor de bucovineni care făceau parte din starea domnească să fie nesemnificativ¹¹⁰¹. Astfel, în această perioadă, doar lui Vasile Balș (1781), episcopului Dosithei Herescu (1788) și familiilor Capri (1791) și Cârstea (1792)¹¹⁰² li s-a acordat titlul de baron. Semnificativ este faptul că, în toată perioada în care Bucovina a fost stăpânită de Habsburgi, cu o singură excepție, familiilor nobiliare din provincie nu li s-a conferit titlul de baron prin Decretul lui Iosif al II-lea, din 1787, ci doar prin înălțări la acest rang, de la statutul de „Ritterstand”¹¹⁰³. În schimb, potrivit acestei patente imperiale, episcopului Bucovinei i se conferea calitatea de baron¹¹⁰⁴.

În virtutea aceleiași porunci imperiale, familiile care aspirau la statutul de conte (Graf), trebuiau să plătească o taxă, de care erau scutiți, însă, cei care solicitau doar titlul de baron. Această scutire de taxă se acorda acestora din urmă numai dacă cereau ridicarea la cinstea de baron într-o perioadă de doi ani de la emiterea decretului, solicitările ulterioare urmând a fi taxate asemenea celor care ar fi pretins titlul de conte.

În schimb, boierii pământeni din Bucovina (iar mai târziu, și cei alogeni) se regăseau, îndeosebi, în cea de-a treia clasă de nobili („Ritterstand”). Aceștia erau asimilați cu nemeșii unguri și puteau fi recunoscuți după particula „von”, atașată numelui de familie. Cinstea de „Ritterstand” se acorda tuturor boierilor și mazililor bucovineni, fără ca aceștia să trebuiască a o cere în prealabil, precum s-a acordat și șleahnicilor din Galiția, prin Patenta imperială din 15 iunie 1775. Prin urmare, aceștia urmau să fie înscrși, din oficiu, în Registrul de evidență al nobilimii („Conдика” sau „Matricola Țării”), numit în germană „Immatriculirung” și cunoscut, astăzi, sub numele de *Bukowiner Majestetsbuch*. Pentru această înscriere, autoritățile imperiale țineau seama dacă familiile respective erau desemnate, la acea vreme, cu rangul de boier, iar pentru mazili, ele au cerut autorităților de la Iași o situație cu numele acestora. Mazilii, care nu se regăseau în acest izvod, trebuiau să prezinte autorităților habsburgice dovezi că au deținut acest rang.

Deși, potrivit recensământului austriac, din 11 iulie 1780, în districtele Suceava și Cernăuți trăiau 82 de familii de mazili și 67 de familii de ruțași¹¹⁰⁵, numărul înobilărilor a fost destul de redus, așa încât multe familii de români bucovineni n-au avut, în Austria, niciun titlu nobiliar¹¹⁰⁶.

Toți boierii din Bucovina, care erau înscrși în *Registrul de evidență al nobilimii* și plăteau o contribuție de 75 de lei, aveau voie să fie membri și să ia cuvântul în Seimul Galiției, din Lemberg. Totuși, pentru a beneficia de acest privilegiu, boierii trebuiau să-l ceară într-un timp de maximum șase luni de zile, din momentul emiterii Patentei imperiale.

Potrivit poruncii împăratului Iosif al II-lea, boierii care erau atât cetățeni ai Austriei, cât și ai Moldovei – așa-numiții „sudiji mestecați” sau „sujetsmixtes” – și doreau să participe la lucrările Seimului din Lemberg, trebuiau fie să locuiască minimum șase luni pe an în Bucovina, fie să plătească o contribuție dublă față de ceilalți boieri, respectiv 150 de lei pe an.

Decretul original al împăratului Iosif al II-lea se păstrează în Fondul documentar *Hofadelsakten*, aflat la Direcția Allgemeines Verwaltungsarchiv, din cadrul Arhivelor Statului din Viena. Astfel, într-una dintre cutiile acestui fond, există un fascicul care cuprinde originalul bilingv, tipărit în germană și română, cu semnătura lui Iosif al II-lea și sigiliul imperial, timbrat cu timbru mobil, la care se mai adaugă contrasemnăturile a patru înalți funcționari imperiali: primul cancelar Leopold conte de Kollowrat, Johann Rudolph conte de Chotek, Johann Wenzel conte de Ugarte și Alois conte de Ugarte. Ceea ce dovedește că acest document este originalul decretului imperial este

¹¹⁰⁰ Ion Nistor, *op. cit.*, p. 53.

¹¹⁰¹ Traian Larionescu, *op. cit.*, p. 388.

¹¹⁰² *Ibidem*, pp. 388–389; Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 264; Mircea Pahomi, *op. cit.*, p. 71.

¹¹⁰³ Traian Larionescu, *op. cit.*, p. 389.

¹¹⁰⁴ „Arhieracl Bucovinii este asemenea cu arhiercii Galiției, de starea domnească” (vezi *infra*).

¹¹⁰⁵ Österreichisches Staatsarchiv, Direcția Allgemeines Verwaltungsarchiv; Colecția de fonduri *Adelsarchiv*; Fondul *Hofadelsakten*; Subfondul *Hofadelsakten Akten*; Seria *Adelsgeneralien*; Karton nr. 597 – Galizien, Bukowina; Fasciculul *IV DI Fas[zikel] 9 Generalia Bukowina*, f. 11–13.

¹¹⁰⁶ Traian Larionescu, *op. cit.*, p. 388.

faptul că pe coperta mapei, în care el se păstrează, cineva a scris titlul: *Mutter Patent d[e]to 14/3 [1]787: VerfassungderBukowina*.

În același fascicul mai există și alte documente, între care patru copii germano-poloneze ale poruncii suveranului de la Viena, privitoare la înnobilitările boierilor și mazililor din Bucovina, în care semnătura împăratului și numele a trei dintre dregătorii săi au fost reproduse, prin tipărire, iar locul peceții a fost marcat printr-un cerc tipărit, în interiorul căruia sunt literele L.S.

Faptul că documentul original a fost conceput în germană (limba oficială a imperiului) și română, fiind semnat de împăratul Iosif al II-lea, arată că el era destinat doar populației Bucovinei și că aceasta vorbea românește. Foarte probabil, traducerea documentului german a fost realizată de un ardelean. Dovada o constituie faptul că, în textul românesc, se folosesc cuvinte din graiul ardelenesc (precum: titluș, grof, nemeș, ungarie sau nemție) și că acesta conține pasaje care fac referire la realitățile sociale din Transilvania („păcum să numește după ungarie: nemeș”). Ulterior, pentru nevoile Dietei din Lemberg și ale instituțiilor imperiale din capitala Galiției – unde lucrările se desfășurau doar în germană și poloneză –, s-au tipărit mai multe exemplare ale acestei porunci, în cele două limbi.

Deși Decretul imperial din 14 martie 1787 a fost redactat și tipărit în germană și română, Ion Nistor¹¹⁰⁷ și, mult mai târziu, Mircea Pahomi¹¹⁰⁸ credeau că acesta a fost compus în românește. Date fiind diferențele dintre originalul existent în Arhivele din Viena și textul editat de Ion Nistor, este foarte posibil ca acest istoric să fi văzut, în Arhivele din Cernăuți, o copie românească a decretului, motiv pentru care a ajuns să creadă că acesta a fost redactat în limba română. Deși Mircea Pahomi a observat că între ediția lui Traian Larionescu și cea a lui Ion Nistor „există unele deosebiri de redactare, care, însă, nu schimbă conținutul lui”¹¹⁰⁹, în lipsa documentului original, autorul nu a putut explica aceste deosebiri.

Având în vedere că varianta publicată de Traian Larionescu este lipsită de explicațiile suplimentare existente în originalul germano-român – „sau, păcum să numește după ungarie: nemeș (adecă după nemție: «Herrn» și «Ritârștand»)” –, că acest editor lasă, în textul său, numeroase cuvinte germane, care fuseseră traduse în originalul bilingv germano-român („Herrn” și „Herrenstand”, în loc de „domn” și „stare domniască”; „Ritterstand” pentru „fon”; „Landstand”, în loc de „boier de țară stăpân de moșie”, ori „Landrecht” pentru „Judecătoria Țării”) și că reproduce doar semnăturile tipărite în traducerea germană-poloneză, suntem încredințați că acesta a văzut doar un exemplar tipărit, în limbile germană și poloneză, și că a realizat o traducere a textului german. Un alt argument în acest sens îl constituie faptul că, în ediția lui Larionescu, începutul de la punctul 7 („Fiecare «Landstand» înmatricolat, care plătește o contribuție de 75 [de] florini, are dreptul să obție un loc și să voteze în Dietă”) este simpla tălmăcire a textului german („Jederimmatriculirte Landstand, welcher 75 Gulden Kontributionentrichtet, hat das Recht, dem Landtage mit Sitzund Stimmebeizuwohnen”), căci varianta românească a poruncii împăratului spune: „Fieștecare boier de țară stăpân de moșie, care este scris la Condica, adecă Matric[o][l]a] Țări[i] și plătește 75 [de] lei contribuție, are voie a șide și a cuvânta la Adunarea (adecă Se[i]mul) Țări[i]”.

Dat fiind faptul că Decretul imperial din 14 martie 1787 a fost conceput în germană și română și tradus în poloneză, iar edițiile anterioare sunt doar în limba română, se impune o reeditare a acestuia în toate cele trei limbi, în care decretul a fost redactat. Apoi, formele în care porunca împăratului Iosif al II-lea a fost editată anterior sunt inferioare, din punct de vedere arhivistic, documentelor originale, păstrate în Arhivele din Viena. Astfel, în ediția sa, Ion Nistor a modernizat limba actului și a omis contrasemnăturile înalților funcționari imperiali, iar Mircea Pahomi a republicat – cu puține modificări – această variantă. În schimb, din traducerea lui Traian Larionescu lipsesc explicațiile suplimentare, aflate în textul original româno-german, și semnătura lui Johann Wenzel Graf von Ugarte, iar limbajul actului este tot unul modern.

În sfârșit, trebuie să remarcăm faptul că punctul al șaptelea din această poruncă – prin faptul că a fost conceput și tradus, în aceeași vreme, în germană, română și poloneză – este extrem de important din punct de vedere economic, căci arată că, la finalul veacului al XVIII-lea, guldenii austrieci, lei

¹¹⁰⁷ Ion Nistor, *op. cit.*, p. 53.

¹¹⁰⁸ Mircea Pahomi, *op. cit.*, p. 69.

¹¹⁰⁹ *Ibidem*.